Tügölbay Sıdıqbekov

KÖK ASABA

QIRĞIZ RESPUBLİQASININ
ULUTTUQ İLİMDER
AQADEMİYASI

ĞUMANİTARDIQJANA
EKONOMİQALIQ İLİMDER
BÖLÜMÜ

Ç. AYTMATOV
ATINDAĞI
TİL JANA ADABİYAT İNSTİTUTU

«Oqurmandın kitep tekçesi» seriyası

TÜGÖLBAY SIDIQBEKOV

KÖK ASABA

VIII
TOM

Basmağa dayardağan:
Ömürov B.

BİŞKEK
«İmak ofset»
2015

1

www.bizdin.kg

UDQ 821,51
BBQ 84 Ki 7-4
T 92

Qırğız Respublikasında 2014–2020-jıldarı mamlekettik tildi önüktürüünün jana til sayasatın örkündötüünün uluttuq proğramması boyunça Qırğız Respublikasının Prezidentinin Jarlığı (2014-j. 2-iyun', N⁰ 119) jana Qırğız Respublikasının ökmötünün toqtomunun (2015-j. 6-aprel', N⁰ 151-b.) negizinde jarıq kördü

Basmağa ç.Aytmatov atındağı Til jana adabiyat institutunun Oqumuştuular Keñeşi tarabınan sunuş qılındı

Resenzent:
Filologiya ilimderinin doqtoru *S.Bayğaziev*

Redqollegiya:

Aqmataliev A.A.
Bayğaziev S.O.
Jaynaqova A.J.
Marazıqov T.
Musaev S.J.
Sadıqov T.
Toqtonaliev Q.T.
Erkebaev A.E.

T 92 **Tügölbay Sıdıqbekov. «Kök asaba».** VIII tom. Bas- mağa dayardağan: B.ömürov. – B.: «İmaq ofset», 2015.
– 561 b. («Oqurmandın kitep tekçesi» seriyası)

ISBN 978-9967-33-133-4

Bul kitepke Tügölbay Sıdıqbekovdun «Kök asaba» romanı kirdi.

Kitep jalpı oqurmandarğa arnalat.

T 4702300-100-15

UDQ 821,51
BBQ 84 Ki 7-4

ISBN 978-9967-33-133-4

© QR UİA
© «İmaq ofset», 2015

ww.bizdin.kg

TüGöLBAY SIDIQBEKOV
(1912–1997)

Qırğız adabiyatındağı realisttik prozanı qalıptandıruuğa jana önüktürüügö çoñ salım qoşqon çeber jazuuçu Tügölbay Sıdıqbekov 1912-jılı Isıq-Köl oblas- tının Tüp rayonunda jarıq düynögö kelgen. Al özünün çığarmaçılıq araketin adegende ır jazuu menen başta- ğan. 1930-jılı 1-may künü «Leninçil jaş» gazetasına anın «Bular kimder?» degen ırı jarıyalanğan. Andan bir az ötpöy «çal qomuzçu» attuu poemanı jazıp, «çabuul» jurnalına bastırğan. Alğaçqı «Küröş» attuu ırlar jıynağı 1933-jılı jarıq körüp, «Baatırlar» (1936-j.) «Aqın-bulbul» (1938-j.) attuu ırlar, poema- lar jıynaqtarı jarıyalanğan kezde ele avtor proza jan- rında jigerdüü iştey baştağan.

Poetikalıq çığarmalarında T.Sıdıqbekov özünün qalemdeşteri sıyaqtuu ele oşol uçurdağı qırğız jerge- sine, eldin turmuşuna kirip jatqan jañılıqtardı, so- sialisttik qoomdun artıqçılığın, jañı tüzüçüülük emgegin, adamdardın jañı tüşünüktörün, jañı mamile- lerdi çağıldıruuğa arakettengen.

1937-38-jıldarda jazuuçunun «Keñ-Suu» romanının eki kitebi jarıq körgön. Bul çığarma qırğız adabiyatındağı tuñğuç romandarının biri. Elüünçü jıldar- dın orto çeninde jazuuçu romandı qayradan iştep çı- ğıp, «Too arasında» degen at menen jarıyalağan (birinçi kitebi 1955, ekinçi kitebi – 1958-j.). Jazuuçu proza jana poeziya janrlarında birdey iştep, bul jıldarda «Aqın – bulbul» ırlar jıynağın (1938), «Ala-Toodon jetöö» oçerkin (1939), «Tün jarçısınan qabar» poema-

www.bizdin.kg

sın (1939) jana «Aç köz ata» attuu ır menen jazılğan jomoqtu (1940) jarıyalağan. «Soğuş kündöründö» añgeme- ler jıynağında (1943) toptolğon çığarmaları uçurdun
öktöm talabı boyunça jazılıp, eldin faşisttik basqın- çılarğa qarşı küröştögü birimdigi, patriotizmi, qay- ratman emgegi çağıldırılğan. 1938-40-jıldarda jazuu- çunun Qırğızstandın tüştügündö sovet biyligin bekemdöö oquyaların çağıldırğan «Temir» romanın jazıp, al özünçö kitep türündö 1946-j. jarıq körgön.

1948-j. «Bizdin zamandın kişileri» romanı Sıdı- bekovdun jazuuçuluq çeberçiligi jañı basqıçqa kötörülgönün ayginelegen. Roman kitep bolup basmadan
çıqqanğa çeyin ayrım üzündülörü «Sovettik Qırğızstan» («Ala-Too») jurnalına basılıp turğan. Oşol ele jılı Mosqvada «Sovetskiy pisatel'» basması tarabınan orus tilinde basılıp çıqqan. Bul roman öz uçurunda T.Sı- dıqbekovdu oqurmandardın keñiri çöyrösünö taanımal qılıp, qırğızdın eñ körünüktüü jazuuçularının qata- rına qoyğon. 1949-jılı roman qırğız adabiyatının ta- rıhında birinçi jolu Sovetter Soyuzundağı eñ joğorqu Mamlekettik sıylıqtardın biri – Stalindik sıylıqqa tatıqtuu bolğon.

Soğuştan kiyin Sovet mamleketinin jaş muundardı patriottuq duhta tarbiyaloonun taasirdüü qarajattarı- nın biri qatarında baldar adabiyatının önügüşünö köñül bölünö baştağan. Uşul qoomduq muqtajdıqqa joop qı- lıp, T.Sıdıqbekov «Too baldarı» romanın (1953) ja- rıqqa çığarğan. Qırğız baldar adabiyatındağı tuñğuç romanda jetkinçekterdi mekteptegi jana üy-bülödögü tur- muşu, bilim aluusu, keleçek jönündögü oy-pikirleri körsötülöt. Negizgi oquyalar aldıñqı oquuçu Asqar me- nen kiçinekey Dinardın, tentek Orusbektin, eski zaman- da qalıptanğan Omor qarıyanın jana muğalimder Sabır, Nina Leont'evna, Seyitovalardın tegereginde önügöt. Jaqşı oquğan, qoomduq işterge aqtivdüü qatışqan, köptü bilüügö ıntızar öspürümdün obrazı romanda Asqar arqıluu berilet. Al emi Dinardın beynesi balalıq qı-

www.bizdin.kg

lıq-joruqtarı menen qızıq. «Too arasında» romanı- nan kiyin jazuuçu qırğız elinin revolyusiyağa çeyinki turmuşuna qayrılıp, «Zayıptar» attuu keñiri planda- ğı çığarmasın jazğan. Anın birinçi kitebi «Batiyna» (1962), «Aşuu» attuu ekinçi bölügü menen birge toluq variantı «Zayıptar» 1966-j. jarıqqa çıqqan. Roman- dın birinçi bölügündö Batiyna, Aynagül, Gülsün, Qanımbü sıyaqtuu keyipkerlerdin tağdırı arqıluu patriarhaldıq- feodaldıq tüzülüş şartındağı qırğız ayaldarının uquqsuz abalı berilet. Al zamanda jalañ ğana kedey qat- mar emes, baylar çöyrösünö taandıq ayaldar da künqor abal- da ömür sürgön. Antkeni, patriarhaldıq qaada-salttar alardın bardığına birdey tieşelüü boluçu. Başqı key- ipker Batiyna oor abaldan suurulup çığuuğa arakettenet, biroq oşol tarıhıy doordun şartında ayalzatı erkin- dikke çığışı qıyın ele. Anın maqsatı – revolyusiya jeñgenden kiyin ğana jüzögö aşat. Batiyna jañı zaman- da tüzülgön mümkünçülüktön paydalanıp, özü sıyaqtuu qor bolğon ayaldardın uquqtarın qorğooğo arakettenet. Alar- dı bilim aluuğa, erkindikke ündöyt. Ekinçi kitepte ataq- tuu qızılçaçı, Sosialisttik Emgektin eki jolqu Baa- tırı Zuuraqan Qaynazarovanın tağdırı çağıldırılğan.

«Qurbular» jana «Sır açuu» romanında (1977) jaştar- dın turmuşu körsötülgön. Al emi «Iymanbay peyili» romanında (1980) «Too arasında» romanının negizgi qa- armandarının biri Iymanbaydın kiyinki turmuşu ba- yandalğan. «Jol» (1982) jana «Bel-beleste» (1996) attuu avtobioğrafiyalıq çığarmalarında T.Sıdıqbekov basıp

ötkön uzaq jana qızıqtuu ömürü, baştan keçirgen oquya- ları jönündö bayandayt. özü jaşağan door jana zaman- daştarı, qırğız adabiyatı jana madaniyatı tuuraluu oy jügürtkön. T.Sıdıqbekov «Manas» eposunun qoşmo vari- antın tüzüüçülördün jana redaqtorloğondordun biri. Oşondoy ele qırğız madaniyat jana tarıhının maanilüü maseleleri boyunça köptögön maqalalardın avtoru. A. S. Puşkin, N. A. Nekrasov, O. Bednıy, A. P. çehov, A. Sera- fimoviç, M. Şolohovdun çığarmaların qırğızçalağan.

www.bizdin.kg

çığarmaları köptögön çet eldik tilderge qotorulğan. Lenin, eki Emgek Qızıl Tuu, El dostuğu ordenderi, medaldar menen sıylanğan.

Jazuuçunun «Kök asaba» romanı qırğızdardın 6–8-qılımdardağı tarıhıy doorun, jookerdik-köçmöndük jaşoo-turmuşun çağıldırğan çığarma. Roman 1971-j. jazılıp bütkön, biroq köp jıldar boyu jarıq körböy, 1989-j. ğana basılıp çıqqan. Qırğız elinin orto qılımdardağı tarıhı boyunça maalımattar ötö az ekendigin jana ilimpoz tarıhçılar arasında al mezgil boyunça qarama-qarşı pikirler bar ekendigi belgilüü. Oşol sebepten T. Sıdıqbekov bul çığarmanı jaratuuğa ilimiy bulaqtardan sırtqarı eldin oozeki çığarmalarğa jana sanjıraçılarğa qayrılğan. Alısqı doordun real-duuf elesterin jaratuu üçün T.Sıdıqbekov bizge jazma estelikter arqıluu jetken adam attarı jana uruu atalıştarı, askerdik tituldar jana qural-jaraq, ırım-jırım jana relikviyalar sıyaqtuu etnoğrafiyalıq elementterdi çığarmağa kirgizgen.

T. Sıdıqbekov – körünüktüü qoomduq işmer bolğon. Qırğız SSR Joğorqu Keñeşine köp mertebe deputat bolup şaylanğan. Qırğız Respublikasının uluttuq İlimder aqademiyasının anıq müçösü bolğon. Körünüktüü jazuuçuğa egemendüü jaş mamlekettin eñ joğorqu sıylığı – Qırğız Respublikasının Baatırı naamı alğaçqılardan bolup ıyğarılğan.

www.bizdin.kg

BİRİNçİ BöLüM

Bayırqını urmattoo – nağız madaniyattın belgisi.

F. Engel's

...segiz uuldun uluusu Türk dedik. İyafas düynödön ötköndö Türk ata tağına olturdu. Ol aqılduu, adeptüü padışa bolup turup çın dünüyögö ketti. Türktön soñ toğuz uulu qandıq door jürgüzdü. Bizde toğuzdan ençi qalğanı şondon. Olordon aqılduu, döölöttüüsü Tütük boldu. Köp jırımdı, salttı oşo Tütük çığardı. Eki jüz jıl ömür sürüp Tütük çın dünüyögö ketti. Orduna Elçi qan olturdu...

Köp zamandar öttü. Padışanı padışa almaştı...

Kiyin Alança qandıqqa keldi. Ol kezde barça el döölöttüü boldu. Döölöttön esirgender butparaçtıq baştadı[1]*. Alançadan egiz uul töröldü. Biri – Tatar. Biri – Mağul. Olor er jetkende eldi ekige böldü...*

Ol eki qandın tuqumdarı da öz-öz betinçe akimdik jürgüzdü. Qıyla zamandar öttü. Ol zamandarda Tatar qandın jeti uulu door ötkördü. Mağul qandın orduna uulu Qaraqan

[1] *Butparaçtıq* – Teñirdi taanıbay jaman işterge bet burdu degen maanide.

www.bizdin.kg

qan boldu. Qaraqan tuşunda, adepsizdik arttı. Teñirdi pir tutqan kişi qalbadı. Şondon ulam Qaraqan kişi qolduu bolup qaza taptı. Orduna uulu Uuzqan qan boldu. Ol közü açıq törölgön aqılman alp qol başçı bolup qalayıqtı bir baş qıldı. Butparaçtar oñ jolğo tüştü. Adepsizder adeptüü boldu.

Oşo Uuzqandın jıyırma tört neberesi boldu. Kenjesi – qırğız edi. Qırğız qaçan töröldü degende, ol, İskender Zulqarnayından köp door murda düynögö kelgen.

Safarşa, Alhan, Analhan, Arslan biy, Timuşi biy, Atan biy, Şuqur biy, Murat biy, Telqozu, Qalpaq biy bolup qırğızdın jığırmadan artıq urpağı door ötkördü. Qıyla, qıyla zamandar kerbençinin töölöründöy izin qumğa jitirdi. Baarınan kiyinki Dombol biydin uulu Dolon biy Ayğanqandın (çınğız qandın) tuşunda
öttü...

Ondo qırğız öz jergesinde beyqut jatqan el. Mal asırap, egin ekken. Kök temir çıñap, ay balta soqqon. Al çaqta Irıs, Darqan degen bilgiler bolğon. Tay-Tuyaq baatır ötkön. Olor Ayğanqan menen joolaştı qaalabağan. Qırğız jergesine ol özü qol saldı. Ayqaşta qırğızdar jan ayaşpadı... Aqırında küçtüü joonun qılıçının astınan ötüşkö arğasız boldu. Qırğız uruğu qırıldı, tirikteri bıtıradı... Dolon jer kezip, aşuu aşıp, söögü qalğan artuu – Dolon atalğan dedik.

Sanjıradan

Al kezde Eniseydi jerdegen qırğızdar eski doordun 201-jılınan qıtay maalımat-tarında belgilüü...

V. V. Bartol'd

www.bizdin.kg

JAŞ TEGİN

Ata qonuşu uulğa muras.

***

Başına quş qonso,
Jurtuna qut tüşöt.
Eski maqaldar

Süyrü tartqan mürzönün dodolonup küngö qaqşığan topurağınan uuştap, anı tögüp-çaçpay etiet, ayap jeer- de saqal Er-Kişi balanın oozuna qarmadı:

– Köktön teñir buyurdu. Tatıp alıñ, uul! Bu er atañ jatqan ıyıq jerdin turpağı.

Bala ıylamsırap turdu. Iylabadı. Momun közdörü jooduray jaljıldadı, jaşığansıdı. Tamıljığan betterinen qan tamçuday qızarıp-tatarıp, aqırın oozun açtı. Tişteri kürüçtöy ağara tüştü, mala-qı- zıl tilin çığardı.

– Qorqpoñ, qorqpoñ, uul! Er atañ uçup ketti. Onu tabğaç[1] amaldap öltürdü. Ol baştağan qoşuundar qol başçısı joq turu... «Ua, el, jeriñde tınıç oltursañ, sen muñaybaysıñ, toqsuñ» degen baba. Biz jerde tınıç olturğai beypil jurt edik... Qoşuundu baştağan, qı-ñırdı baqqan senin er atañ edi. Ol emi joq. Asıl ja-nın teñirim aldı! Sen jaş bolbo. Er atañdın turğa-nın ala jür!

Er-Kişi alaqanındağı topuraqtan balağa üç iret jalattı. Bala ulam jalağan sayın ulam süzmönün ez-mesin tañdayına ezip jutqanday topuraqtı şimip jut-

[1] *Tabğaç* – qıtay.

www.bizdin.kg

tu. Al «Emi qorqpoy qaldım» degensip közünün töbösü menen Er-Kişige qaradı. Jılmañ etip külüp qoydu.

– Bar boluñ, jurtumdun eesi! – dedi Er-Kişi. Anan al uuçunda qalğan topuraqtı tatınaqay tumarça tigil- gen jibek booluu jibek baştıqqa eptüü batırdı. Boo- sun moynuna ilip, baştıqtı anan qoynuna qattı:

– Er atañdın tirüü arbağı seni jerdin betinde baş- tasın!

Oşentip aytaarı menen al balanı eki qoltuğunan şap ala qoyup, taptaq kötörüp aqboz qunandın ayırma- çına qondura qoydu.

– Emi qorqpoñ, jığılbaysıñ!

özü da çoñ küröñgö şap attandı.

– Jönödük. Babaña jetelik!

Er-Kişi bir azğa janday kelatıp, anan balanı al- dığa çığardı. Sıyda quyruğu artqa qaray sızılıp aq- boz qunan aldığa ozo çığıp «bış» etpey jeñil arış- toodo. Ayırmaçtan az ele başı çıqqan bala emi köçügü oşol ayırmaçqa birotolo jabışıp qalğanday epeyip Qunandın alğa qaray tikçiygen qoş qulağına qarap aya jırğap, qubanıp, külüp baratqan sıyaqtuu. Qara qun- duzdan tigilgen qırğaq tebeteyinin jılbırsqı[1] tış- talğan şoñşoğoy töbösünö tağılğan qızıl çaçıq jel- ge lepildeyt. Bala epeyip tiptik alğa qarayt. üstündögü qulun-daaqısı suu quyğanday – dalısı, iyni, jeñderi küngö çağılışat.

– O, teñirim! – dedi baladan köz ayırbay Er-Kişi.– Atañday bolsoñ, iygi...

Zor denesi boşop al şaşıp ketti. Bir körgön qı- zım, tataal tüş sımaq ömür anın köz aldınan çubur- du. çoloq-çoloq sanaa üzülüp-julunup köz aldınan öttü. Taymanbas joo menen jekeme-jeke betteşkeninde özünün eç jaltanbağanı, tartınbağanı, şerdenip ketkeni esine

[1] *Jılbırsqı* – içten tüşkön ulaq je qulun terisi.

www.bizdin.kg

tüştü... «öyüz-büyüz olturğan köp jurt qozğolboyt deçü ediñ ğo. çerdegi qırçın qarağay qınılıp bütpös. Keñ meykinde tınç jerdegen momun qart muñaybas deçü ediñ ğo. O, arqırağan omoqtuu at aldında, ötkür jançar[1] qolunda, bolot şamşar qınında, jurt qıyırın ba- ğıp oydo, qırda, talaa-tüzdö uyqu bilbes erler, siler, çın azaydıñbı?! Joq! O, joq! Oo el bağıp, er ötkön babalar qoldoñ. Arabızda tirüü jürgön arbağına ta- bınabız, Er babam, bizge küç beriñ! Töbödö Kök, tömöndö tüktüü Jer bizdi qoldoñ... çap, çap uul! Seni babañ tosup olturu. çap»!

Tizgin qarmağan qolun atının qulağına qaray de- mey jaş qozunun başınday muştumu bujuraya Er-Kişi:

– çap, çap, jaş begim! Er atañ, qoy jılı, jaşı on altısında qol baştap, joo sayğan! Sen da erte jetil. Batman temir qurçan, başqadan kelgen jooğo tike çıq! Közüm tirüü bolso, ayqırıp, bilgiñ[2] boloormun. çap,
çap, jaş eren![3]

Eesinin qoñur-qatqaq ünü kürpüldöp çıqqan sayın sıyda jal çoñ küröñ elirip, «burr-borr» bışqırı- şıp oozduqtu ço¸, baştı aldığa çulğuta arışın so- zdu. Dalay çabuulda elirip köngön, talıbay çurqap da- sıqqan çoñ küröñ jayına qoyso azır ele tigil buta atımday aldıda baratqan qunandı sürüp jetkidey. An- dan ozup ketkidey. Baba jolun joldop, el baqqan er atasınday bolsun dep ırımdap, Jaş-Tegindin tilegin tilep kelatqan Er-Kişi aqboz qunandan ozboo üçün tiz- ginin jıydı. çoñ küröñ baştı çulğutat, adırañdayt. Arış taştap erkin çurqağısı kelet. «Oo janıbar, er atı. Sen qaçan boldurçu ediñ. Qaçqanda jetkizbes, quu- ğanda qutqarbas qalbır öpkö, janıbar...»

[1] *Jançar* – nayza.

[2] *Bilgi* – aqılman. Bilgiñ bolup – aqıl qoşqon keñeşçiñ bolup degen maanide.

[3] *Eren* – baatır, taymanbas er.

www.bizdin.kg

Er-Kişinin jeerde saqalı çaçırayt, al birde oñ jağına, birde sol jağına moyun bura börü qaraştı sa- lat. Bul, tek jooğo çapqandağı, çabışta baratqandağı er-adamdın oşentip qarağan önököt qaraşı. Al qaç- qan joonun artınan so¸doy sozulup quup qalğan kezinde özü qoldop jeke bölünüp, jeke uzap, samsıp seyrektep baratqan joonu sürüp, ulam jetkenin ulam ırğıta say- ıp, ne «kürs» soğup attan tüşürö çabıçu. Anan ulam alğa qaray sızğırıltıp, tuş-tuşta bizdi qoldoğon joo- ker barbı degensip maal-maal jan-janına oşentip qa- ray berüü önököt bolğon. Ayğaylağan qıyqırıq-çuu küçöyt, abır-dabır dübürt qalıñ jerdi düñgürötöt. «O tınçı joq tajaal kişiler, siler, dağı qanday alaa- mat baştadıñar», – degensiyt.

– Iyıq jer, bizdi qoldoñ! Bizge dem beriñ?

çoyunbaş kötörgön jooker, qol baştağan erender uşintip tilenet. Er-atı[1] arış sozot, jooker çabışqa eptenet. çarçağanı tıñıp, taymanbas, talıqpas bolot.

At jalın tartıp mingenden ele uşul sezim jooker- di küçtüü qılat, atın jılooloyt. Sebebi, ar bir uul çıqanaqtay kezinde ele jooker boluunu samayt. Al ade-gende tayğa, anan qunanğa minet. Oşondon baştap dası- ğıp, bışığıp er jete beret.

Jeerde saqalın aq çalğan tigil Er-Kişi kömürçü-köörükçünün balası boluçu. Jaştayınan ele al köörük basışqa qızıqtı. çoqto qızarğan bolottun döşüdö «çırıldağanın» qarmay qalğısı kelçü. Sebebi, uşul jılt-jult serpilgen şirendidey asmandan qut jaap tüşöt. Anı qarmap qoynuna tolturup alğan adam joo jeñe alğıs şer, suparasınan keşik tögülgön döölöttüü bolot degen kepti uqçu. Er adamdın jan joldoşu at. At adamdın qanatı. Atçan er – qanattuu alğır degen

[1] *Er atı* – qunan. Asıydan joğorqu albır, qarıluu, boldurbas attar – er atı.

www.bizdin.kg

kepti uqçu. özü qoynuna qut tolturup, qanattuu er bolğusu kelçü... Tigil aldıda aqboz qunandı sızğırılt- qan Jaş-Tegin da azır özün qanattuu ermin dep bara- tat! Al azır qunandan jığılam debeyt. Jalğız bara- tam dep qorqpoyt. Al jana er-atasının mürzösünön topuraq jaladı. Topuraq topuraqqa oqşobodu: kiçik- ti tez çoñoytup qoyuuçu uqmuştuu darmek daamdandı. Bala uqmuştuu darmekti da tatıp körö elek. Baba jat- qan buurul jerdin torqo topurağı oşondoy kiçikti tez çoñoytqon, küçsüzgö küç qoşqon uqmuştuu darmek dep uqqan. Bala oşoğo işendi. Al uşul çapqan boyunça çoñ suunu boyloy öyüz-büyüz qonğon qalıñ ayıldı aralayt. Tee tördö oqçun tigilgen çoñ ordodo anı babası kütöt, er-adamğa aytılçu baba sözü kütöt. Bala oşoğo aşığat. Azır joldon adam joluqsa bul balanı toqtotpoyt. Al özü balağa jol boşotot. Atçanı başın iyip, jöösü tizesin bügöt:

– O, Er-Kişi! Aq jol açılsın! Kök astında, küröñ Jer üstündö jurt muñaybasın, azbasın! – deşet. Azır çoñ-kiçik debey joldon joluqqandar aqboz qunan çaptırğan bul balanın qaydan, qantip kelatqanın bili- şet. Al turğay ağa baş iyip, tize bügüp qalış üçün köbü jol boyuna aşığat.

Aldınan kezdeşken adamğa bala baş iykeyt:

– Arbañ!

Al toqtolboy çaap kete beret.

Jaş-Teginge udaa Er-Kişi ötöt. çoñ küröñdün som tuyağı qaqsoo joldu «düp-düp» soğot.

Jol boyunda turğandar alardı eerçiy jügürüşöt:

– O, jurttun Er-Kişisi!

– O, jurttun jaş begi!

– Biz silergejooker!

– Jeti tülük[1] töldöp, el muñ bilbesin!

[1] *Jeti tülük* – jılqı, qulan, topoz, uy, eçki, töö, qoy.

www.bizdin.kg

– Biz qır-qırda mal artında bololu!

– Aştıq aydap egindikte jürölü!

– Ken eritip, kök temir aq kümüş alalı!

– Momun jurt muñ bilbesin. Joo kelse, qıyırdabız!

çoŋ tartqan jebe sozulup jetkidey aralıqta artta emi ğana ör tayana baratqan Er-Kişinin eki közü anda. Bala beleske çığa qalğanda andan közün ayırbağan Er- Kişi zoñquldaq ününün barınça ayqırdı:

– Ua! El-jurt! Közü ötkön qıraandın temir qanatı uçtu! Onu üstüdön Kök, astıdan Jer qoldosun! Tilegin tileñder!

Al-añğıça bala aşqan beleske Er-Kişi özü da çığa keldi. Bayatan darıya kömüsködö boluçu. Azır aldı jaq törgö qaray keñ özön jayılıp jeegi jılğınduu, qa- mıştuu, çoq qoyğondoy top-top qarağay, qayıñduu. Törkü jayığı tooğo qaray sozulup, iyrilip jay aqqan darıya köründü. Bala oşol darıyanın oñ qaşatın boyloy jo- ğoru kün çığıştı közdöy barattı. öyüz-büyüz oturğan köp üylördön kişiler çığıştı...

Erkektin ünü:

– Kelatır!

Zayıptın ünü:

– Kelatır!

Balanın ünü:

– Kelatır!

Aq boz qunançan bala ündü uqpay, eç burulbay alğa qaray kete berdi. Zamandar boyu kişige joldoş bolup oposu tiygen itter, keypi eelerinin qaş-qabağınan, başqaça qıymıl-araketterinen ulam alardın oylorun sezgenbi? Demeyde üydün janınan atçan kişini bastır- bas kürsüldök bay-döböttör azır tigil baratqandarğa qarap qıñşılap, jalanıp üy artına ketet. Mındayda arsıldap it ürüü – jaman belgi. Al jaman belgini çort kesip, jaqşılıq çaqırış üçün oşol ürgön itti eesi jançar menen jerge japşıra sayat:

www.bizdin.kg

– Aram tileginъ öz başıña! Aram tileginъ öz başıña?!

Uşundan ulam çınında ele it eesinin oyunanın qıymılınan sezet, ürböçüdö ürböyt al, ürçüdö üröt.

Aq üylördün aldında paranduu kişiler jardana turuşat. Ne sülöösün, börü içikti, ne qulun daaqığa jel- begey jamınğan saqalduular iri aldıda. Biri tüpöktüü jançardı joğoru kötöröt. Biri asaba[1] bulğalayt. Qas- qaqqa[2] baylanğan asabalar kök, aq, jaşıl, qızıl uruu asabaları. Qıyırğa joo kelgende, özön-tüzdön, kenen jayıqtan ağa qarşı qol attanğanda: jançar qarmap, aybalta alğan elderdi uruu aqılmanı baştayt, Al, qol aldında öz uruusun atap, asaba bulğalap: «Attan, er! Attan, er»! – dep uraan çaqırat.

Asaba bulğaloo – jurtqa abroy, ataq, jeñiş çaqıruu. Azır da uşul darıyanın öyüz-büyüzünö jayğaşqan jur- ttun aqsaqaldarı tigil baratqan temir qanatqa abroy, ataq, jeñiş, ömür tilep uruu asabaların bulğalaştı.

Erkektin ünü:

– Biz jookeriñ... Jooğo çaqır, barabız!

Zayıptın ünü:

– Jortuulğa başta, barabız!

Balanın ünü:

– Biz jookeriñ, er-tütük![3]

Narqı keñ özöngö qaray darıya jaaday iyilgen jer- degi jayıqta köp ayıl bar bolçu. Al ayıldın üylörü özünçö irettüü jayğaşqan. Otuzday üy on qanat bolup – oñ jaqta, otuzday üy sol qanat bolup – sol jaqta. Bar- dığı birdey iri, appaq. Dal oşol eki qanattın dal ortosunda eñ çoñ üç üy alıstan zañqayıp körünöt. Al üylördün çeke-belinde basıp-turğan adam, jayılıp jatqan mal joq. Oñ qanatınan da, sol qanatınan da al üç üy ün jetkidey oqçun. Ortoñqusu berki eki üydön

[1] *Asaba* – tuu.

[2] *Qasqaq* – tüz qopşolğon şırğıy baqan.

[3] *Er tütük* – erdiktin naamı.

www.bizdin.kg

bötöngöröök: üzük, tuurduqtun jeekteri tamğalar menen oymo-çiymelengen. Tek qoozdoo üçün sayma orduna
çiyilbegen: «Teñir jaqşılıq etip, üstüdö açıq Kök,
astıda tüktüü Jer jalğasın, bu Er-Külçurdun aq ordo- sun» degen söz jazılğan. Jılqı jılı ada bolup ke- latqanda too-tooğo nayza boyu qar jaap, jut boldu. Mal qırıldı, Erler miner at azaydı. Anı bilgen tee, amalköy tabğaçtardın beş tümön[1] (Elüü miñ) qol kelip qıyır buzdu. Er Külçur uşul kök suuluq, qızıl-jar- dıq qırğızdardı jooğo qarşı jortuulğa baştadı. Beyqutta jatqan jurttu tünkü boroondoy uurdanıp ke- lip tıypıl joyup – çoñ oljoğo batmaq bolğon tabğaç- tar çabışqa şayma-şay boluşçu. Attarı demdüü, er- leri köp, qural-jaraqtuu joo çınında tilegenindey tündö qıyırdı büktü. çet jaqadağı jurttu taloondop,
üylördü örttöp, uul-qızdı oljolop kirişti...

Biroq tabğaçtar qanduu çabuulun ulanta albay qal- dı. Tuş-taraptap tez jıyılğan Külçur qolu üç jaaq bolup çabışqa öttü. Oljo samap közdörün may basqan- day bolup esirip qalğan tabğaçtar jaağın boşoñdottu. Oljo samağan qolu çabıştan murda mal, mülq, baylıq añdıştı. Alar bıtıray baştadı. Dal oşol qırdaa- lın keltirip Er-Külçurdun tümön-tümön qolu qır-qır- dan aştı. Kök, aq, jaşıl asabalar delbiredi. Surnay bozdop, at tuyağı jerdi düñgüröttü. Bul çabuul 602-it jılı çın qurandın[2] toğuzunçu tünündö tañdın ere-se- resinde tabğaç qolunun başqı qol başçısı San-Lin- He eerçitken on miñdey jöö askeri qaptadı. Too ıl- dıy quyundap soqqon boroondoy qatuu kelgen Külçur qolu tabğaçtardı jay taptırbay qırğınğa uçurattı. Ali maydanda betteşe elek tört tümön qolu bar tabğaç an- dan maytarılğan joq. Bir az mizi japırıldı. Baş-

[1] *Tümön* – on miñ. On, elüü, jüz, miñ, on miñ esebinde qol esebi alınğan.

[2] *çın quran* – ay atı. Mart ayına tuura kelet.

www.bizdin.kg

tağıday beybaş çabışpay etiet saqtanıp qalıştı. Alar azdap çeginip, qayra tap berip jaraluu qarış- qırday açuuluu, ızaluu uruştu. Eki taraptan teñ adam kem qırılbadı. Qır-qırda, oydo, qoqtu-qoqtuda, suu boylorunda, keçüülördün çığaandarında, qarağay, qayıñ arasında saqal, murutu serbeyip ölüp jatqan kişi ölügü menen dardayıp içi kööp, tört butu sunulğan at ölümü sebildi. Ayqaştın adattağı a¸osuz qırğını qoñur jerdin boorun sızdattı...

Beş kün, beş tün tınbay çabıştan kiyin ayabay qansırağan tabğaç alğaçqı oljodon ajırap, qırğından qalğandarı qansırap iretsiz samsıp, teñinen azı qaçıp qutuldu.

Bul jolu da qırğız qıyırı buzulğan joq.

Biroq öküntküç dünüyö al eldi çığımsız qaltırba- dı: çabışta jaradar bolup qaytqan Er-Külçur jara- tı zildep, tabıptar bergen darmektin eç emi tüşpöy jılqı jılı ada bolup, jılan jılı baştalğanda jalğan quran[1] ayının jıyırma segizi tünü aqıl-esi menen ağa-tuuğanın, atpay jurttun kep eesi bilgile- rin, jaraq aştağan erlerin aldına çaqırttı. Jarat- tın zabın tapqan janın sızdatıp, ötkür, sürdüü közdörün alaytıp. alsıratıp, kişilerdi qıdırata qarap Er-Külçur kereez ayttı:

– Arığıñdı semirtken edim. Azıñdı köböytkön edim. Qırq uruu atpay jurttun başın qoşturup, tübü tereñ kel qılam degen sanaam işke aşpay baratır... Kep bilgen çeçeniñ eşitiñ, joo sayar eriñ eşitiñ. Men on ekide edim. Ağa-tuuğandın erke ulandarı bolup, qu- nan minip, tee Qoñurdun jayığına qırğıy salıp ket- tik... O, töşü tüktüü küröñ Jer ay... Bizdin jerde emneler joq? Qaraboor, bödön, kekilik, çil, qırğool, qaraqur bıqıyt. Zarıqtırbayt. Tuyaq astınan uçat.

[1] *Jalğan quran* – fevralğa tuura kelet.

www.bizdin.kg

Men ayabay qızıqtım. Qırğıyım uçqandı qutqarbadı. Men özümdü arstandan taymaybas ermin dedim. Uru- nup-beringim keldi. Oşondo joq jerden çır başta- dım. Maa joloğon ulanğa qamçı üyürdüm. Bir-eköönün betin ayra çaptım. Bir-eköönün qırğıyı qolunan uçup ketti... men ayabay açuulandım. çabışta joo çapqan er sıyaqtandım. Menden başqa ulandar maa tize bükçü joo öñdöndü.

Bir kezde küçtüü ün çıqtı:

– Tart, uul?!

Men qılçayğança çoñ küröñ atqa mingen zor adam tik qaçırıp keldi da, meni sol qolu menen taq dal ortodon atqıdı. Qolunun salmağına öpköm quuşurula tüştü. Anan ol, meni eerden taq kötörüp bir ondu sana- ğança qolun tüşürbödü. Men «Abake» dep jalındım. Ol meni aqırın eerge tüşürdü...

Er-Külçur kereezin aytaarda abdan ele alsız bolçu. Emi ebaqqı bir ötköndü estep çıyrala tüştü. Dayım janında turğan kümüş çöyçöktön suu uurtadı. Tilin uurtunda bulğaladı. «O muzdaq suu. Er suusunu...» dedi oqşoyt. Tınımça oylono qalıp anan kereezin uladı:

– Qorqqon ulandar seleyip turuştu. Zor kişi alar- ğa unçuqtu.

– Qançasıñar?

– Qırqpız, ake – dedi biröö.

– Qalğandar suu uurtap alğanday tomsoruştu.

– Barıñ! Ekiden çıbıq qıyıp keliñ baarıñ! – dedi al.

Biz toqoydon ekiden çıbıq qırqıp tez jetip kel- dik. Zor kişi bizge qarap küldü. Erkeletkendey ayttı.

– Aa... aqmaqtar, menin ökümümdü eşitiñ!

Biribizdi biribizge sabatat eken dep biz qorqup kettik.

– çıbıqtın birin sındırıñ. Birin qoyuñ! – dedi zor kişi.

www.bizdin.kg

Biz aytqanın iştedik. Al qalğan qırq çıbıqtı maa bergizdi. Qırq çıbıq qoş uuçuma arañ sıydı.

– Sen küçtüü uul ekensiñ?! – dedi zor kişi maa. – Qırq çıbıqtı bir qarmap sındırıñ!

Men «şıq» dep başımdı çayqadım. Ol küldü. Tuul- ğası basqan saamayınan şüüşün qan sızılğanın körö qaldım.

– Oşondoy! – dedi zor kişi.– Birden sındı. Qırqı birikse sınbadı. Men qırq er bolup jortuulğa attan- ğam. Tabğaç jayığınan berki çöldö otuz toğuzu tarap ketişti... Men jalğız çabıştım. ölör edim – ...at- tın külügünön joodon arañ qutuldum. Qırqıñ çoğuu bolsoñ, silerge er daabaydı. Jalğızdasañ börü jeyt silerdi, aqmaqtar! Zor kişi jönöp ketti. Kimsiñ dep suray albadım. Anın kebi ömür boyu menin köödönümdö qaldı. Al kişi emes qoldooçu boluçu. Jortuulda al menin esime tüşçü. özü köz aldıma kelçü. «Qoluñ az. Uruunun baarın çaqır!» degen kebi qulağımda... Atpay jurt, qırqıñ qırq jaqqa tarabañ. Baş qoşuñ, dedim. Az qoböysö, aç toyunsa, dedim. Bir bolğondo jortuuldap jeñip qayttıq. Az bolğondo bülünüp qayttıq... Er ke- bin esiñe tut, baba saltın taştabañ, atpay jurt!

Er-Külçur köp eldi qıdırata qarap, soñğu demin aldı:

– ...körümdün çekesine taştan balbal qoyuñdar! çoñ betine ömürdö men iştegen erdik sözdördü çektirip tam- ğa basıñdar. Tuqum bilsin. Unutpasın! Ua, erender, qırq uruunun bilgileri, bekteri eşitiñ! Aç qalğanda toq boluunu unutpañ. Toq bolğondo aç qaluunu esteñ!.. ço- ğuuñ tınıçsıñ. Jalqıñ muñayasıñ... qoş...

Uşundan kiyin Er-Külçur köz jumdu. Andan beri bir qış qar eritti. Toodoğu buğu jügürdü. Er-Külçurdun uulu Jaş-Tegin beşke toldu. Al er atasın estep ayabay sağınçu. Meyli, sağınsın dep qoyuşqan. Atasınan jaş qalğan bala, atasın qançalıq köp sağınsa, anın arba- ğın unutpayt. Atasındağı bardıq jaqşı qasietterdi

www.bizdin.kg

özünö çaqırıp alat degen işenim elde küçtüü. ömür boyu Külçurdun oñ qanatı bolup jürgön Er-Kişi Jaş-Tegindin beşke toluşun çıdabay kütkön. Beştegi uul – adam bolom dese, bardıq jaqşı-jamandı, erdik emine, qorqoqtuq emine degendi oyuna alar kezi. Uşul jaştan balanı at üstündö erdikke, mal artında emgekke, saqtıqqa köndürüü bayırtan baba saltı.

Er-Külçurdun aldında sözgö bek Er-Kişi bügün anın balası Jaş-Tegindin başına baq çaqırdı. Azır ata şumqarı, ne ata çamğarağına, ne balanın başına qon- so, anda ata bağı balanı qoldoyt. Bul dalaydan qanğa siñgen ıyıq işenim – kişilerdi çıdamsızdan küttürdü.

Ortoñqu çoñ aq üydün töründö jayqalğan aq saqalın jaşqa çayıp olturğan Adıltay ajo[1] bayatan tek küñgürönüp, tek sızdap, tınçı ketip tilendi: «Ua Kök teñiri, ata quşun balanın başına qonduruñ? Qonso, kem bolbospuz. Qonboso: tolbospuz» dep içinen zar qaqşadı.

Sırttan ün çurquradı:

– Kelatır!

– Kelatır!

– Jaqın qaldı!

Tördö altın taqtıda olturğan ajo türülüü eşikten tee alda qaydan sereñdep çaap kelatqan neberesin baya ele körgön. Al azır jaqın qaldı.

Adıltay ajo qolun kötörgöndö qızıl qımqap tonunun jaqası dalısınan jılbıştı:

– Pö! Şumqardı qoluma qonduruñ!

Uşul sözdü kütüp belen turğan boz ulan kümüş tuurda olturğan şumqardı uzun jibek boosun çubaltıp ajonun sunulğan qoluna qondura saldı. Adıltay şumqar- dın tırmağın öptü, kökürögün jıttadı, taq töbösünön quyruğunun uçuna deyre üç qayra sıladı da anan:

[1] *Ajo* – padışa, baş qan, mamleket başçısı.

www.bizdin.kg

– Ua, qıraan, açıq aytıñ, taq süylöñ! Qalıñ qoşu- un baştuu bolobu? Er eeñdi tap! – dedi da, şumqardı çamğaraqqa qaray şiltedi. Şumqar negedir jan talaş- qanday çarıldadı. Uzun boosu çamğaraqqa çalına-ça- bıla, özü da çamğaraqqa qonup qalçuday bolup talpı- nıp, qaltıldapanan qalqıp uçup ketti.

Qaltırağan aq manjalar saqalının uçuna qatıp qalğan Adıltay ajo jan berçüdöy seleyip... eşikten arı tigil kelatqan baladan köz albadı. Bir az üy da, sırt da, terebel da büt ömür öçköndöy jımjırt bolo tüştü...

«Baba şumqarı eesin tappasa, bizdin tuqumdan qut ketir, baq qaçar» degen qorqunuç jımjırttığı.

– Qondu!

– Qondu! – degen ündör çur etti.

– Ajo ata, balañızğa baq qondu!

– Quş qondu, çoñ ata!

– Adıltay ajonun közdörü jaşqa tumandadı. özü körö albay qubanğandan aşığa suradı:

– çın qondubu? çınbı? Tülöösün tartıñar! Aqsar- başılın aytıñdar!

Sarı başıl aq tarmal kürpöñ eşik aldında dayar boldu. Alañğıçaqtı edireñ-edireñ arış sozup qunanın çaptırıp Tegin jetip keldi.

A degende qızıl çaçıqtuu töbösünö qono qalıp, qay- ra talpınıp balanın iynin atqıp şumqar çırıldap jiberdi... Qantse da çoçudubu, ne şumqardın tırmağı jazdım qulağına tiydibi? Bala moynun jıyrıp ne ıylay albay, ne külö albay: «Baba-a»! dep çaqırdı.

Bul kezde çoñ kürpöñdü entiktirip jete kelgen Er- Kişi ozunup attan ırğıp tüştü da, balanı ayırmaç- tan taq kötörüp ala qoydu.

Muuzdalğan aqsarbaşıldınısıq qanına tolğon kümüş ayaqtı şımalanğan jigit enege qarmattı. Al- tın bilerikke bilegi mayışqansıp, kelbersine, mu-

www.bizdin.kg

ñaya boluqşup turğan Sayqal ene qan tolğon ayaqtı ala-ar zamat qandı Jaş-Tegindin başınan aylanttı:

– Baş közü, jurt eesi bol! Qanıñ böksörsö, er uul saa qan toltursun! Qaruuñ tayısa, er pişer saa qaruu qoşsun! Duşmanıñ tize büksün!

Ene ayaqtı aqboz qunandın kökülünün üstünön aylanttı:

– çabışta arıbañ er atı. Qaçqandı qutqarbañ er atı. Een qaçsa qutqarıñ, er atı. Senin qanıñ tolsun, joo atı qansırasın, janıbar!

Ene qandı ayağı menen çetke qaray ırğıttı.

Bayatan ordo eşiginin aldında appaq içik jamınıp ıyıqtay qatıp-senip tek turğan Umay ene Jaş-Tegindi alqadı:

– Joğorton açıq Kök, töməntön ıyıq Jer qoldosun çıraq! Er babañ jıloolosun! Joo betiñe çıqpasın! Seni el-jurt unutpasın!..

Anan ordoğo kire bereerinde neberesin mañdayınan üç qayra sıladı. Şakekke tolğon çoñ enenin jumşaq manjaları Jaş-Tegindin betin sıdırdı.

– Bar, uul. Babañdan bata tileñ!

Jaş-Tegin elteñdep açıq eşikke qaray çurqadı. Tördö qozğolboy, biroq terbelip, küñgürönüp, özü da, saqalı da apaqay bolup olturğan ajo babasın közdöy şaştı bala.

Bala tüşköndö çarıldap, qanat sermelip ayırmaçtın qaşına qono qalğan şumqardı Er-Kişi meeleysiz qoluna qondurdu. Anan al balanın artınan üygö kirdi. Bul kezde bala jookerlerdin saltı menen sıñar tize- ley qolun booruna alıp:

– Er adamdın quşu adegende başıma, anan iynime qondu! – dedi.

Qarı emi qayrattanıp ayttı:

– Babañ qoldodu uul. Başıña quşu qondu. Kiçik bolbo, çoñ bol. Essiz bolbo, bilgi bol! Mingen atıñ jay-

www.bizdin.kg

daq qalbasın! Kirgen üyüñ çamğaraqtuu bolsun! Artıñ-dan qoşuun eerçisin! Atıñdı el unutpasın!– Adıltay ajo eki alaqanın jaya töbödön biyik kötördü:– Ua, üstü açıq Kök, tüktüü ıyıq Jer? Mınabu jaş balağa, aqıl menen küçtü ayabañ? Açqa bolso emineden açqa bolğonun bayqabağan, toq bolso emineden toq bolğonun bayqaba- ğan bizdin momun jurtubuz baştuu bolsun. Darıya boy- loy, keñ adır jayıttarında tınıç olturuşsun? Mu–
ñaybasın?

üydön Adıltay ajo süylöp jatqanda sırttağılar da qoşo küñgüröp turuştu.

– Bata!

üydögülör da, qoroodoğular da birinen biri körüp, birin-biri ulap tee darıya boyundağı üylördün jana joldo turğan uluu-kiçüü büt Kökkö alaqan tostu. üç qayra jaqşılıq suraştı:

– Ua, Kök teniri, bizdin jurtqa qut beriñ? – Qut beriñ?

– Qut beriñ?

Bata aytılğan soñ, ajo janatan aldında tuura jat- qan bolot tinteni jaltıratıp alaqanına saldı da ba- lağa tostu:

– «Elden ketpeym! Aq joldon tayıbaym!» dep aq tin-ptenin mizin öp, uul!

Bala babanın sözün aşığıp qaytaladı. çekesin tiy- gizip anan tintenin mizin üç öptü...

Jaş balanın başınan qaya aylantqan enenin ünü eşik aldınan çıqtı:

– öptü, çıraq! Al, çabarmandar, el-jurtqa qabar jayğıla!

Dal uşul qabardı kütüp turğan tört jooker mamı-dağı attarğa şap-şap minişti. Törtöö tört tarapqa qaray bezdirip çaap jönöştü:

– Jaqşılıq qabar!

– Jaqşılıq qabar!

www.bizdin.kg

– Quş qondu! Baq qondu! Ua, el-jurt! Azıñ köböydü! Arığıñ semirdi! – Jaqşılıq qabar! Quş qondu!..

– Een jatqan el-jurt eşitiñ! Erööldögü jooker eşi- tiñ! Jaqşılıq qabar!

– Qırda jürgön jılqıçı eşitiñ! Oydo jürgön uyçu eşitiñ! Jaqşılıq qabar!

– Jaqındağı tuuğan eşitiñ! Alıstağı jekjaat eşi- tiñ! Jaqşılıq qabar!

– Quş qondu! Baq qondu!

– Eginçiñ eşitiñ! Kömürçüñ eşitiñ! Kençiñ eşitiñ!

– Quş qondu! Qut qondu!

– Jaqşılıq qabar!

JETİLüü

Kömürünö çıdabay
Köönö toqoy
joyulğan, Köörügünö
çıdabay Kök buqalar
soyulğan.

Manastan

Qırğız ustaları qural-jaraq jasoodo ötö çe- ber boluşqan. Qırğız qolunan çıqqan temir qural bötönçö qurç bolğonduğun, kerik[1] terisin da közöp ketkendigin qıtaylar jaqşı biliş- ken jana letopisterinde belgileşken.

L. A. Evtuhova. «YUjnaya Sibir' v drevnosti».

«Jılqıçı bolçu uul eerde uqta. Eerde uqtaçu uul el bağar» degen söz jutqan qımızınday jedep qanına tarap, birotolo işendirip, çıyraltıp qoyğon soñ Jaş- Tegin jılqığa kelgeni at üstündö uqtayt. Ariyne, ar

[1] *Kerik* – nosoroğ.

www.bizdin.kg

bir jañı jay kiçikti da, çoñdu da çoçutat, könüktüröt, bışıqtırat. Jaş-Tegin adegende eerde uqtay albay qaalğıp, başı şılq etip, eerdin qaşın urup eegi tom- poyup jürdü. Közdörü qızarıp, öñü kersarı tarttı. Oşentse da «Eerde uqtaçu uul jılqıçı bolur» degen kep anı birotolo işendirgen. Al eerde uqtay albasa, jılqıçı bolboso, eren bolboy qalçuday sezet. «A bala atasın tartpaptır. Eerden bölp tüşüp qalıptır. Köçügü boş quuray tura» degen ayıñ, Jaş-Teginge aytılaarı bışıq. Anı jılqıçılarğa uzatıp jatqanda: «Uyqu-
çu bolboñ uul. Sen uqtap jatqanda jılqığa ne jol- bors çapsa, ne joo tiyse attan ayrılbañ. Talaada qal- bañ. Baarınan jamanı oşol: sen çabaar soyul kemiyt. Saq jürüñ!»– degen ene.

«Sen çabaar soyul kemiydi». Baarıdan uşul söz ba-lanı çıyraltat. Al qayıñ uquruqtun çılbır-boosun qaruuğa tıqan ilip, tebeteydi basa kiyip, daaqı-ton- dun eki etegin tizege oroy qımtınat. özü eerden önüp çıqqanday. Basa, tam-tuñ basqandan özünçö ayırmaçqa tañılıp, özünçö atqa bastırğan bala azır jetiden ötüp qalğanda eerde boş olturmaqpı? öskön jayı eer, körgönü at jalı, uqqanı bayırqı ötkön er-bayanı:

– Bizdin er-bababız üç jaşında jılqı bağıptır. Beş jaşında uuğa çığıptır. Jaa tartıp, börü atıp- tır. Jeti jaşında jooker bolup jooğo tike barıp- tır. Emi altı jaşar bala atqa arañ çabıır. Ee, er kiçiriir, at azır... Er-bababız otuz qolu menen tab- ğaçtın qoşuunun çapqan eken. Bizdin tuştağı erler anı işteybi?!

Uşul sözdör Jaş-Tegindi çıyraltat. «E, men babam-day bolom. Jaa tartam, jooğo çabam. çoyun baş soğom».

Kündüz oydu, adırdı qaptap jılqı ıñırsıyt. Juu- şağanı juuşap, ottoğonu ottop, oyunqaraaq qulun-tay, qunan-dönöndör alışıp-tişteşet. Oydon qırğa quyulu- şa oyun salışat. Taş qordo «bıqbıq» qaynayt. Jıl-

www.bizdin.kg

qıçılar tınığat, zerikkendi jazışat. Alar ne tee döböçögö tondon qaraqçı qoyup, anı buta qılıp meldeş açat. Kimisi al butağa udaa üç jolu jebe matasa, al «Jılqıçı ağa» bolup tördö oturup uçanı alat. Ne baygesine sülöösün, suusar alat. Kimisi üç jebenin birin butağa tiygize albasa anı jılqıçılar daardaşat. Al albarstı sasıtıp, sıyqırdap ketken sasıtqı qatarı suuğa salınat, ne otun jıynap, jılqıçılarğa tamaq bışırat. Aytor, zerikkendegi jılqıçı oyunu: buta atuu, bolboso eki topqo bölünüp eñişüü; azoolordu üyrötüü...

Eçen-eçen dirildegen qunan bıştılar, jañı asıy- lar çalma tüşköndö eki ayaqtap kökkö qaray atırılıp çıñırat. Şamdağay jılqıçı anı qulaqtap, jügön qatıp terdik salıp, eer toquyt, biri şap minet. Azoo taq tüyülöt. Artqı eki ayağın sıraqtata tuylap jönöyt. Eerde jabışqan jılqıçı jığılmaq turğay tentekti jöngö salğanday qamçı salıp, azoonun etin ansayın açıntat. Azoo ansayın tuylayt. Jılqıçı ansayın qamçı basat. Ondon töşkö qaray entiktirip, töştön oyğo qaray adırañdatıp çapqılayt. Janıbardan köl- şal ter ketet. Oozduq qıyıp jamajayı qanayt. Kökülü tüydöktöşüp, közü jalooruyt. Töşünön, soorudan, qol- tuqtan aq köbük borjoqtoyt. Ayabay alı qurup çarça- ğanda başın çayqayt, çaalığat, teñselet. Kişi azoonu bağıntat. çoñ kişi bir mingenden kiyin al azoonu jılqıçı balağa mingizet. Ariyne, bala salmağın sez- gen azoo qayradan çıyralat, qayradan dirildep, oqto- not, tuylayt. Azoonun ığın ala elek, azoo üyrötüşkö dasığa elek balanı al jalp taştap ketkende çoñdor bala-jılqıçını şıldıñdaşat: «Oo, çöp köçük, çöp köçük bedi?! Munu emnege jılqığa jiberdi, ne?! Qoqus joo tiyse, baqırıp ıylap, attan ayrılçu borpoñ tura. O, uul! Je bışığıñ, je üyüñö barıp, torpoq miniñ. At sekirgende eerden bolp tüşüp qalçu uul jılqı küzötpöydü!»

www.bizdin.kg

Iylağısı kelgen bala-jılqıçı çoñdun qordoosun uqqanda qayra çıyralat. Azooğo qayra minet. Emi al eerde çıyraq olturat. Tizgindi qısqa qarmayt. Qamçını joğoruğa kötöröt. Küçünün barınça azoonu taqımğa basat. Jeli çıqqan azoo emi baştağıday tuylabayt.

çoñ jılqıçılar tuş-tuştan balanı maqtaşat:

– Ua, mal çetinde jürgöngö jarap qaldıñ.

– Añdooston atıñ ürksö ırğıp ketpeñ?

– Attan ajırağanda erdin qanatı kesiler, uul! ölsöñ seögüñ eerde jabışıp jürsün!

– Erdi at jalı süyör!

Azoodon jığılğan sayın Jaş-Tegin çoñ jılqıçı- lardın uşul jemesin uqtu. Anan al jılqı çetinde bat ele çıyralıp, bışıqtı. Aysız tündö qaadaluu çoñ jılqıçının dımağın baştap, tee ör tayanğan uzun qırdı qırdap tooğo jalğız çığıp ketet. Al adep jalğız bas- tırğan tünü qorqpos qayratman öñdöndü, biroq şekte- nip-sestenip, deldeyip bastırdı. Kütüüsüzdön bulaq etip qırdan börü çığa qalğanda, mingeni qoşqurundu, elteñ- dedi, özü çoçuğandan: «Er aba» dep, jılqıçı başını çaqırdı. Anan çıyralıp jürögün toqtottu:

«Börü it da. Andan emne qorqom... İt kişi uulunan qaçat, börü da qaçat». çıyralıp mensine bastırdı.

Bir jolu (küzgö tayap qalğan bolçu) jalbıraqtar sarğayıp, jon-qırlardın, küñgöydün çöptörü quurap baratqan. Tañ öök salaarğa jaqın, biroq ança jarıq çaçıla elek. Jelarğı lepildedi. Al tünü jañı üyrötülgön asıy mingen Jaş-Tegin özün çoño, tüşköndöy baamdap, çırım etip uqtabay töşün jaya, mensine erkin jay bastırıp kelatqan. Qaptal şabı- radı. Ne uy, ne topoz ekeni belgisiz, jer tölödöy qa- rarğan janıbarlar dürsüldöp-kürsüldöp kelattı. çını menen qorqup ketken Jaş-Tegin qılçaybay qata jönödü. Ansız da «şırp» dabış alsa selteñ etken asıy jondun şamalın arqırattı... Biroq bul qorqqonun al jıl-

www.bizdin.kg

qıçılarğa bildirbedi. özün qorqutqan emne degen ayban ekenin bilbedi. Kiyin aradan dalay mezgil ötkön soñ, özü tünkü küzötçülükkö könügüp, tündö dalay jırtqıçtı keziktirgen soñ ğana, bayağıda özün qorqutqan doñuzdar ekenin bildi. A degende jer türtkön doñuzdan çıçaya qaçqanına abdan ökünüp, ızalanıp, özün-özü je- meledi. «Jaman çoçqodon qorqqonuma qarağanda men eren bolboym» dep ökündü.

Bulut surğult tartıp, qar too etektep qalğan. Jılqıçılar jılqını tüzgö tüşürdü. Eki-üçöö jaaldarın oñtoylop, tee asqaluu qorğuldan teke uulap qalıştı. Alardı Jaş-Tegin eerçidi. Tiginden-mından qaçqan eçkitekeler so¸lono-sozula qarğıyt. Eki tekeni jebe qutqarbadı. Bir eçkini jaradar qılıp qarmap alış- tı. Janıbar, sur eçki közdörü joodurayt. Anı muuz- dap, Jaş-Teginge böktördü.

– Şıralğası seniki. Jılqıñdan semiz tay soyup, jılqıçılardı sıylañ. Eçkini babaña jetkiziñ!

Alar jarpı jazılıp uuldap-çuuldap, eki jağı çın özöndü boyloy çer aralap kelatışqan. Alañğıçaqtı bolboy oñ jaq şabırttadı. çöptörü japırılıp, bop- boz jatqan ayantçadan beri atılıp qaçırıp qalğan qa- manqdı körüşüp çoñ jılqıçılar:

– Oy, qaman. çalıp salbasın! – deşti. Alar attarı- na qamçı basıp tezdeşti. Atırılğan qamanğa añqaya qarağan Jaş-Tegin: «E, qamandan qaçsam eren bolmoq belem» degiçe, qılqıyma jete kelip tumşuğun soğup
öttü. Albars menen soqqondoy joon sanı aljaya tüşkön küröñ oçorulup basalbay keyigendey qulağın japırıl- tıp oqurandı.

Jılqıçılar qayra tartıştı. Alar qılçaqtap ba- ratıp bayqap qalışqan:

– Toqtoñ! Balanın atın qaman çalıp saldı...

Uşundan kiyin ğana Jaş-Tegin bayağı tünü qamandan qaçqanın estep uyalbay turğan boldu.

www.bizdin.kg

çetinen ketilip ayabay ele böksörüp çıqqan Ay ança şoola berbeyt. Sarğılt tartıp al ayabay azıp, ayabay muñayğansıp jıldızduu köktö jay qaalğıp kelatat. Tün qarañğısının jarığı. Dal uşunday tündö jer tölö dömpöyüp qandaydır bir janıbarğa oqşoyt. Qarağay, qayıñ qararıp köböyüp, badaldar dümpüyüp tünöröt. Anı aralay ottoğon jılqı dayınsız bolot. Dal uşun- day tündö atçan kişi oboçodon ança bayqalbayt. Dal uşunday tündö jolborstun sozula sekirgeni körünboyt... Aytor, qooptuu da, şektüü da. Oşonduqtan dal uşunday tündö jılqıçılar «Jooker oyunun» oynoşot. Mında jalpı sanına jaraşa alar beşke bölünöt. Tört bölügü ne beşten, ne andan da köptön boluşup jayıttın tört tarabına ketişet. Qalğan beşinçi bölügü – negizinen baarınan köbü. Bular baarına çetten bayqalbağanday, biroq özdörünö belgilüü öñüt jerdi eeleşet. Bular – qol başçı, tınığıp jatqan qoşuun... Attardı otqo qoyuşup, özdörü aş-tamaq belendep jay jatqan bolu- şat. çınında alar, jay degen menen jay da emes: öz aralarınan bir bala, bir çoñ kişiden dağı tört tügöydü bölüp qoyuşqan. Alar at üstündö. Jookerdin qaadası, jookerdin epçil-ıqmasın işteşip – dıqan, şaydoot. Aybalta ne çoqmor baştı taqımğa qısıp, attardın jalına jata qalışıp qırdı-qır, oydu-oy, çerdi-çer debey aralay, qırqalay çapqılayt. Tigil tört tarapta tünkü erööldö (küzöttö) jürgön jookerlerden qabar alıp, tigil çoñ qoşuunğa bilgizet: «Qıyır tınç. Mal- jan muñsuz»! Andan qayra çapqılaşat. Erööldögülörgö qabar jetkizet: «Ooruq tınç. Er bilgi qanıbızdın er jookeri küzötüp el-jurt muñsuz. Qız uzatıp, kelin alıp, toyun toylop, aşqan çeber-çeçenderdin, kebine qanıp, tamaşa ermegine jırğap jatır jurt»!

«Jooker oyunu» dep atap qoyğon uşul tünkü küzötüünün jeke bul emes, bir top türü bar. Alardın qaysınısı bolbosun – taymanbastıqqa, şamdağaylıq-

www.bizdin.kg

qa, eptüülükkö, qorqpostuqqa bışıqtırat. Tünkü oyun-da jürgön jooker-jılqıçı çınında ele qandaydır bir qıyınçılıqqa duuşar bolso, al andan saqtanıp, jal-tanıp qılçaqtaşqa aqısı joq. Eger al qorqso, ne saq- tanbay osolduq ketirse – anda al joo kiyimin kiyi- nip, at üstündö jürüşkö aqısız. Jolbun üydü bağıp, otun alıp, ot jağıp, taş-qordo belendep, aş-tamaq bı- şırıp qalat. Bul – er kişi üçün aşqan kemsiniş. Ayabağan uyat iş. Qay kezderde ar-namıstuu ulan uşun- day uyatına çıdabay çoqmor başı menen özün başqa qoyup
ölüp alğandar da bolot. Oşondon ulam: «Uyat ölümdön küçtüü» degen maqal bar...

«Jooker oyununa» qatışqan baldar da özünün ölöör- tirilerine qarabay moynuna tağılğan mildetti tayman- bay taq atqaruuğa tırışat.

Azır Jaş-Tegin jılqıçı qoşuundan eröödögü jılqısı jookerlerge söz taşıp qabar aytıp jüröt. Anın janındağı jaşı qırqqa tayap qalğan jooker- jılqıçı da özü bala kezinde dal azırqı Jaş-Tegin sıyaqtanıp oşol kezde azırqı özündöy çoñ kişige tiz- gindeş bolğon. çon kişi – çoñ kişi. Janındağı bala- nı sınağısı, anı ermektegisi, ne baş toğolotup ağa er- dikti juğuzğusu kelet. Al janındağı balanı ne jazğı- rat, adaştırat. Ne ağa: «Joo kelip qaldı»! «Jolbors, qarğıdı»! – dep anı kütüüsüzdön çoçutat. Bala, ağa qor- qot, saqtanat. Eleñdeyt. Biroq özünün qorqqonun çoñ ki- şige bildirbeyt. Qoqus çoçup: «Iyıq ene»! dep bala ay- tıp jiberse, anda al özünün qorqoqtuğun sezdiret. Dal uşunu daana sezgen Jaş-Tegin ne bolso da «Iyıq ene!» dep aytıp jiberbes üçün aldıñqı erinin bek tiştenip,
çoqmor baştı taqımğa qıspay anı qamçı orduna bekem qarmap, atta çıyraq kelatqan. Jer adırluu, çer badal bar. Alar düpüyöt, şoolalanat, birdi eki qılat. Bular qandaydır bir jonoyuldun açığına kelgen kezde narqı qalıñ çerdin qarañğılığınan çığa qalğan qaraan bu-

www.bizdin.kg

lardı tike qaçırdı. çoñ kişi aldıda, Jaş-Tegin ar- qan boyu artta baratqan. Oşonduqtan al qaraandı Jaş- Tegin birinçi bayqadı. Al: «Ake! Joo»! dsp aytıp ji- bere jazdap arañ qaldı. «Qorqoq eken dep oylobosun»...

Jaş-Tegin oyun jıyğıça tigil qaraan tike qaçı- rıp anı quuşurup kirdi. Al sol jaqtan kelatqan. Te- gin sestendi. Buydala tüştü. Jürögünün dük-dük soqqo- nu özünö sezildi. «Emine, men qorqombu? Er akemdi tar- tpay qaldımbı»?

Al añğıçaqtı bolboy çuquldan sunulğan jançar bo- lotu Ay şoolasında jarqıray tüştü. Jaş-Tegin ep- tene qalıp, joonun jançarın çoqmor menen qağıp ji- berdi. Joo şaştısı kete tüşkönsüp... aşığıp, jan-

çarın oñtoyloğonço Jaş-Tegii qaçırıp barıp, anı çoqmor baş menen qaruuğa qaqtı.

çıqanağı muzdap selee tüştü beym? Joo jazğandı, qılçaqtadı. Bul kezde tigil jooker-jılqıçı qayra tartıp qaçırıp qalğan. Joo qaça jönödü... Seleygen qolun qaptalına bekem töşöp: «Bala taymanğan joq. Küç kirip qalıptır»...dep barattı «joo»... Al qalıñ çerdi aralap taptırbay ketti.

Jaş-Tegindin erdigin erööldö jürgöndör uqtu. Bi- roq, alar, joo degenge işengen joq. «özübüzdön ele biröö balanı sınadı da. çetten kelgen aram sanaaluu joo balanı toroyto çappayt bele?» deşti. Erööldögü jıl- qıçılar «ooruqtağılardın biri» deşti. Ooruqtağı- lar al oquyanı uğuşqanda eç kimi attanıp ketpegenin, çoğuu boluşqanın aytıştı. Aytor, tündö Jaş-Tegin- ge «qol salğan joonun» kim ekendigi belgisiz qaldı. «çınında ele al jat bolso kerek. Al qandaydır bir öz tobunan qalğan jooker bolso kerek? Balkim, atı arıp jürböy qalğandır. Tıñ, jaqşı at qarmap alğanı al jılqığa kelgendir?» degen kümön qaldı.

Nesi bolso da, Jaş-Tegin eerde uqtap jürüp erööl gö jarap, bışığıp qalğanı maqtaldı. Er babanın tuqumu

www.bizdin.kg

eerden tüşsö, arbaq uyalat! Uyat– ölümdön jaman. Közü ötkön babanın arbağı ölöt. O, bu emne degen kemtik?! özün uyal- tuu, er babasının arbağın uyaltuu uul işteçü iş bele?!

Jaş-Tegin azır özün da, babasının arbağın da uyal- ta elek. Al ançalıq mazasız, küçsüz, qorqoq emes. Al özü qurduular menen turğay çoñ kişiler msnen at üstünön eñişet. Dasıqqan tüz atqıçtar menen jaa tartışat. Al turğay «Buqa tartış» oyununda çoñ kişiler menen arqan çoyuşqa çığat... Mından jaşında jondo at üstündö qaalğıp-ürgülöp turğanında... anı qandaydır bir çooçun adam qaçırğan. Anda Jaş-Tegindin atı selt etip jalt bergen. Tegin özü eerden köçügü «bult» dey tüşüp jığılğan emes. A tigil qaçırğan jooker anı dalı ortodon çapçıp özünö tartqan. Jaş-Tegii boy ber- bey tırmışqan. Tigil küçöp tartqan... Emnegedir, ayağında al, köçügü eerden ketip baratqan Jaş-Tegindi qayra qo¸ berip, özü alda kimderden qorqqondoy qaça jönögön. Anın da kim ekendigi taanılğan emes. «Jaş- Tegindi sınap jürgön biröö bar», – dep biri boljoso,

«O, joq. Sınasaq biz sınayt edik. Biz bolbosoq, jaqındardın biri kelmek. Al bizge körünmök», – dep ekinçisi boljoğon.

Aqırında:

– Arbağı tirüü er baba, tuqumun qoldop jür! Jaş bektin başına quşu qonğondo ele, er babanın arbağı onu qoldop qoyğon. Jaş bekti tirüü arbaq saqtap, qaytarıp jürgön tura. Teñir, jaş bek joodon jeñilbes alp bolsun! Ua, aq tilek kişiler, alaqan jayıp qoyuñ, Kökö! – deşken, al jolu jılqıçılar...

Soñqu jolu da taanılbay ketken joonu jılqıçı- jookerler er babanın tirüü arbağıbı dep boljoştu. Degen menen kiyinki qol salğan arbaq emes kişige oq- şodu. Kim ekeni belgisiz qaldı.

Jılqığa Er-Kişi keldi. Al adetinçe joo kiyimin kiybegen. Qanjığada baylanğan arqan, qabı, baltası bar.

www.bizdin.kg

Kiyimi eski juqa taar. Taar bolğondo da töö jününön soğulğan iyi mayda taar emes, şoonağa jaqın joon jip- ten oduraya soğulğan taar. Başına kiygeni qara başıl jön kişiler kiyüüçü aq qalpaq. Qalpaq bolğondo da jeeginde qırğağı joq, tek qalıñ boz kiyizden kepsiz tigilgen, çetteri kesilgen kiyiz qalpaq. Mınday qal- paqtı eñ kembağaldar, ot başında olturçu barqsız çal- dar, kömür öçürçü kömürçülör kiyişet. Mingeni qaşañ at, toqunğanı qıyçıldağan ıñırçaq-eer. üzöngüsü jip- ten, quyuşqanı sızmadan. Qaşañ atqa jügön orduna qat- qanı tüyün- tüyün jip noqto. Ağa jaraşa özü jüdöö. Erdi kesilgenbi. Jerdülöydü astıñqı erdine qarartıp ja- bıştırıp salğan. Kökürögü dağdayıp töşünö deyre açıq. Al tigindeyden ele ün bere keldi:

– Ee, arbañar, er-jılqıçılar!

– Bar boluñ er-ake!

Er-Kişi seyrek saqal tolmoç qızıl kişige qay- rıldı:

– Ee, jılqıçı başı er-Bolçur! Senden bir balanı surap keldim?

– E, surañ, er-ake?

– Jaş-Tegindi beriñ? Orduna üç bala kelet...

– Alıñ, er-ake...

Er-Kişi Jaş-Tegindi eerçitip ketken. Azır al eköö çer toqoydo qarağay butap, kömür öçürüp jürüşöt. Qa- rağaydın niçke uçu salmaqtan teñselgende jerde tur- ğan Jaş-Teginge qıyqırdı:

– Beri qara, Teginjan. Men oormun. Qarağay uçu mayı- şıp, menin başım aylanıp jatır. Qarağay uçunda sen bolsoñ qarağay uçu teñselbes. Jeñilsiñ da. Men tüşöyün, sen çıq. Butaqtı sen buta. Jerden men jıynayın. Men örttöyün. Jaraybı?

Er-Kişi qarağaydan tüştü. Anın orduna Jaş-Te- gin çığıp qarağay butadı. Anan köp butaqtı alaçıq- tay üymöktöp eköö kömür öçürüştü.

www.bizdin.kg

Birer mezgil ötköndö Er-Kişi Jaş-Teginden suradı:

– Biz kömürdü emne qılabız, Teginjan?

– Usta uzanat, er-ake.

– A-a, bali-e... – dedi. Er-Kişi anda-sanda bir ayt- tı.– Er babalar temir qazğan ken bar. özü jañğan qara taş bar. Anı da öz közüñ köröt. özü jañğan taştın çoğu taştı eritet, topuraqtı küygüzöt. Andan mölt-mölt temir erir. Onu tundurğanda kök bolot uyup qa- lır. Al bolottu balban töölörgö jüktöp kişiler bizge alıp kelir. Bizdin kömür al temirdi qızartadı. Usta uzanat. Qızarğan temirdi çıñdaydı. Andan balta soğo- du, kök çıñaydı, tinte sozodu... Joodon qorğonoor as- bab şol! Biz öçürgön kömürdün emnege kerek ekenin emi bildiñbi, Teginjan?

Jaş-Tegin ızat menen joop berdi:

– Bildim, Er-ake.

– Oşondoy. Jooker kişi öz asbabın özü jasap alsa, anda al asbab, aa küç qoşodu! Sen öçürgön bu kömür te- mir qızartadı. Andan özüñ köörük basasıñ. özüñ temir çıñaysıñ. öz qılıçıñdı soğosuñ. Bizdin tuqum il- gerten özü iştey jürgön önörü. Bizdin tuqum tınıç kezde mal jayadı, aştıq aydaydı, temir soğodu. Qıy- ırğa joo kelgende aa qarşı attanır. Oşondo özü soğup alğan asbabı özünün qolunan tüşpöydü!

Er-Kişi bir qıylağa ündöböy aloolonğon otqo çege- dek ırğıtat:

– Emine üçün kömür öçürüp jürgönübüzdü bildiñbi, Teginjan?

– Bildim, er-ake.

– Ee, oşondoy...

– Men da öz baltamdı özüm soğom er-ake...

– Ee... çın aytsañ meni eerçi, Teginjan!

Jaş-Tegin Er-Kişini eerçidi. Al tigil dasıqqan, bışıqqan, ulğayıp baratqan alp kişinin janında alp jaş çıbıqtay solqu, ali mañıroo bala küyükköndö tek

www.bizdin.kg

atasın eerçigensip eerçip, atasın uqqansıp, uğup, ata- sın sıylağanday sıylap Er-Kişinin ığında. Er-Kişi bolso çarçooñu sezbeyt. öz bet aldınça basıp, öz içinen aldanemelerdi küñgürönüp qalıñ çerge, zıñğırağan qarağay uçtarına köz çaptırat. Anda-sanda bir süylöp, anda-sanda Jaş-Teginden surap qo¸t:

– Jılqıçılıq jaqtıbı? Kömür öçürgön jaqşı- bı? çınıñdı aytıñ!

Jaş-Tegin uyañ jılmayat:

– Azır bile elekmin, er-ake.

– Aa oşondoy deñ... Jür, anda, meni eerçiñ!

Eköö qarağay jığışat. Toqoy qırqışat. Er-Kişi tekejarğaq şımdan başqasın çeçip salat. Sen da çeçiñ, uyatı joq. Jumuşta jürgön kezde boyuñ jeñil bolboso, iş arbıbas.

Jaş-Tegin jeñildenet. Eköö tınbay balta soğuşat. Jaş-Tegin terdeyt. Er-Kişi terdebeyt. Jaş-Tegin çarçayt, Er-Kişi çarçabayt. Biroq Jaş-Tegin şek bergi- si kelbeyt. Qoltuqtu sozot, baltanı biyik kötöröt. De- gen menen qaqsığa elek jaş da. Keede sölgö bata tüşkön baltasın tartaarda temteñdey qalat. «Qaap, çarçadım... Er-ake bilbesin...» – dep ökünöt al.

– Er-Kişinin qaş-qabağı tüktüyö qalat. Al şek ber- bey mışıqça qıtıyıp, aldırtan Jaş-Teginge köz qıyığın salat. – «Bulçuñu dale qata elek... Eçtemke emes, baralına kelgende küçtü eç kimden surabas» – dep sınayt balanı.

Anan Jaş-Teginden asta surayt:

– Jılqıçılıq jaqşıbı? Kömür öçürgön jaqşı- bı? çınıñdı aytıñ!

– Azır bayqay elekmin, er-ake, – deyt Jaş-Tegin.

– Aa... Oşondoy deñ. Anday bolso, meni eerçiñ!

Toqoydun jışın aralayt. Moyul izdeşet. Jerdi çeñgeldegen eçen-eçen urquğuy tamırlardı baltanın sırtı menen soğup, sınayt Er-Kişi. Eerge qaş boloor, jançarğa

www.bizdin.kg

sap boloor, qalqan o¸r jığaçtardı tandayt. Anı tek tandabayt. Tandağanın oşol zamat qıyıp jiberbeyt. Toqoydun ıyıq eesi boloorun, al uşunça köp, ar türdüü toqoydu asırap bağıp turaarın Jaş-Teginge bayandayt. Toqoy eesi ıyıq, al öz toqoyunun arasında kim emne iştep jürgönün körüp-sezip turaarın: kömürçü keregince kömürün öçürsö, jığaççı keregince jığaç qıysa, otunçu keregince otunun alsa, ağa toqoy eesi ıraazı boloorun; al emi kişi suqtuq qılıp, beybaştıq iştep öz kereginen arttırıp toqoyğo qol salsa, anda toqoy eesi ağa açuusu kelerin; al açuulan- ğanda, kişinin jürögüi sızdatıp, ne közünö bilineer-bi- linbes çırpıq serpip, ne qolun joorutup belgi bereerin; toqoy eesinin al belgisin kişi sezbey-bilbey dale toqoydu artıqbaş qıyrata berse, anda al kişini toqoy eesi qaar- dap-qarğap, şal qılıp, ne bir müçösün mayıp qılıp qo¸- run Er-Kişi Jaş-Teginge tuyundurat.

– Oşondoy Teginjan, – deyt Er-Kişi.– Sen öz keregiñdi kesip alıñ. Kerek emeske tiybeñ. Anı jön qoyuñ. Al tınç önö bersin. önö bersin. Onu da toqoy eesi kerek kezinde kişige ıyğaradı. Iyıq toqoy eesi özü alçu nersesin mezgilsiz özü tügötpösün dep, janağıday tentekti, jarıqtıq jazalaydı...

Eköö bir kezde muzdaq suuğa süzmö ezip jutuşat.

Oşondoy, Teginjan, – deyt Er-Kişi jay aytıp.– Qayberendin ıyıq eesi da appaq eçki. Onun müyüzü tik, uzun. Uçunda şam janıp turat. Kişi jaa tartıp elik, eçki, teke, qara quyruq, jeyrendi qırsınçı. Olordun ıyıq eesi ol qayberendin ısıq jaşı tamadı. Qayğıdan sız- dağan müyüzün jığaçqa qağadı. Anda çer-toqoyğo ört ke- tedi. Maal-maal ört bolur. Aç köz kişini qasiettüü qay- beren oşentip jazalaydı. Kişi asırağan qoldoğu mal- dın da ıyıq eeleri bar. özüñ bilersiñ. Sen qaytarğan jılqının ıyıq eesi Qambar-Ata. Iyıq Qambar jıl- qını kişige bergende – minse, aa qanat bolsun degen. Kişi jılqıdan ajırağanda qanatı qırqılğan quştay

www.bizdin.kg

jörmölöp qalaar. Quş qanatın tarap asıraydı. Kişi da öz qanatın bağıp asıraydı. Antpese, ol özün-özü qor- doydu. Jöö qaladı. Qambar-Ata jılqını kişige bergende ol, bizge dağı bir jaqşılıq iştegen: bee sütünön qı- mız çığardı. Ol – janğa darmek er suusunu, jer-suuda qımızdan ötkön jağıştuu suusun joq. Oşondoy, Tegin jan. Qoydun eesi çolpon Ata, uydun eesi – Zengi-Baba, töönün eesi – Oysul-Ata, çıçan-Ata. Qulan eesi – Qulan ayaq Qulmurza... Kişiler köp tülüktü bağıp-qağıp ası- raybız. Al jarıqtıq ıyıq eelerindey bolo albaybız...

Eçen terdep, eçen qurğap, çarçap olturğandan Jaş Teginden Er-Kişi dağı surayt:

– Jılqıçılıq jaqşıbı? Kömür öçürgön jaqşı- bı? çınıñdı aytıñ Teginjan?

Bışıqqan Jaş-Teginjoobu emi taq:

– Ar biri özünçö jaqşı eken, er-ake!

– Ee, oşondoy deñ! Anday bolso, temirçiler qoşuu- nuna qaytalıq!

– Jomoğuñuz qızıq eken... Er-Qaşi Jan-Teginge odu- raya qaradı:

– Men sağa jomoq aytqan joqmun. çın kep – ıyıq- tardı ayttım.

Jarıqtıqtardı jomoq debeñ. Kişinin eesi– üstü açıq Kök, booru tüktüü Jer-suu! Kişi kökkö, ıyıq Jer- suuğa sıyınbasa, qaarğa qalır. Erden küç keteer. El jurtu bülünör. Azır, muñayar. Alp eesi – Kişi-pişe- ri. Kişi-pişeri jılooloğon er çabışta bir başı miñden, tümöndön jaltanbaydı. Ol künü-tün tınbay ça- bışat. Başı ayrılsa aqqan qandı tek qoyur. çöldösö at terip sıdırıp jalaar. çabışır. ölsö ölügü qa- lır. Tiriginde jooğo moyun berbes. Onun sürünön joo jaltanaar. Kişi-pişeri jılooloğon anıq alp şol. Ua, anıq alptan ajal oolaq...

Bular öçürgön kömürlörün çoñ-çoñ qaptarğa salıp, anı töögö diñkiyte artıp, özdörü atçan temirçiler

www.bizdin.kg

qoşuununa kelatıştı. Temirçiler qoşuunu[1] Jaş-Teginder kömür öçürgön toqoydon beş çaqırımday ara- lıqta eki özöndün quyğanında oyduñ keñ buluñğa jay- ğaşqan. Kömür öçürgöndör jalğız Jaş-Teginder emes eken. Bulardan başqa da bir neçe kişi tuş-taraptağı toqoydon kömür öçürüp jürüşüptür. Alar da qap-qap kömür jüktölgön jüktüü töölörün jetelep ustalar qoşuununa qaytıp jatıştı. Er-Kişi, Jaş-Tegin eköö qaytqan joq. Qoşuunda qalıştı. (Başta kömürçülör qoşuunu, ustalardın qoşuunu degen kepti uqçu. Biroq özü anday qoşuundun birinde da bolğon emes). Ar uruu- nun ne ar qaysı köp ayılduu çoñ atanın tuqumdarının uşunday qoşuundarı dayım uzanıp turuşpasa, anda al uruu ne al ayıl qural-jaraqtan öksüyt. Başqa uruu- larğa köz qarandı boluşat. özdörü jüdöö tartat.

– O, qooğaluu kündö qoroqtop quru qol çabıştan ar- tıq qorduq bolobu? Er-bülö qoşuunğa qamınıñ! Jı- ğaççıñ – jığaçıñdı qıy. Jaağa teektik, jebelik dolonolu, tabılğını, aq çeçek qayıñdı, ırğay menen talıñdı tandañ! Eerge qaştıq, jançarğa saptıq, qalqanğa jaraarlıq jığaç-taşıñdı qamdañ! Temirçiñ, barsqan, döşüñdü jer tölöögö ornotuñ. Beti açıq- ta uzansañ işiñ buydalat. Jer tölödö jaañdı jaan bilbey uzana beresiñ!

Bul tek ançeyin keñeş emes, aqılman bergen buyruq orduna qabıl alınat. Aytılğan mildetterdi aytılğan- day atqaruu üçün kişilör belgilüü jerlerge qoşuun qu- ruşat. Mınday qoşuundar ne ay, jıl, ne jıldar boyu öz işin ulantat. Adıltay ajonun mındayda işengeni Er- Kişi. Sebebi Er-Kişi, Er-Kişi bolğonu el-jurt tınıç jatqan mezgilde anın teylegeni köbünçö ustalar qoşuun- darı. öz atası Aqbergen, çoñ atası Teşe, al turğay andan

[1] *Temirçiler qoşuunu* – bul jerde temirçi jookerler degen maanide.

www.bizdin.kg

arqı ata-babaları temir ezgen ustalar eken. Emi uşul qol başçı Er-Kişi – kezinde usta. Anın erdigi, iş tey- leşi, anın qayratı öz uruu turğay çet uruularğa, jat- joo elge dayın. Er-Kişi barında Adıltay babanın qolu uzun. Er-Külçurdun nayzasının sabı joqtolboyt. Kezi kelse, Er-Kişi Adıltay babanın özünö aqıl qoşot. Qıy- ırğa joo kelse, üç tümön qoldu özü baştayt. Nayzası sınsa, aybaltası aldırbayt. Aybaltası sınsa, çoqmorbaşı al- dırbayt. Jaraqsız qalsa, Er-Kişi alp küçü menen joo- sun japırat!

Uşul dañaza özdün da, jattın da oozunda. Oşol ay- dıñduu Er-Kişi azır el-jurt tınç kün ötkörüp jatqan kezde özü da tınç emgekte. Bar bolğonu bir tümön qol qa- tarın buzbay, bul kezde kün çığış tarapta erööldö. Köp jıldan beri bul jurttun tınçın alğan tigil tabğaçtar soñqu çabışta mizin japırğanı menen tüptüü jurt dale köktüü. Maal-maal jarım tümön, bir tümön qolu qıyır- dı qısıp, çet jaqadan ayıldı çaap, maldı alıp ketüüdön qala elek. Al joonu ayğıştırbay, esirtpey jolun bögöp, küçöp baratsa, qırğındaşıp – jookerçilik saltı es- ten çığarbay dayım jançardı, aybaltanı jookerler be- kem qarmap, attardı toyuntup, maştaşıp – at oynotup, kezekteşip jaa tartıp, er azığı dep gülazıq qamdaşat. Qamsızı azıqtı joldon tabışat. El çetin saqtap – erööldö jürüşöt. Ar kün sayın bolboso da, eki-üç kündö bir erööl jaqtan jooker qattap, ooruqtağı jurtqa qa- bar jetkirip turat. Bir ay-eki ay qay kezderde bir jıl- eki jıl tabğaç jerge sorulğanday dayınsız jımjırt. Al kezderde jaydın künü jadırap turğanday qıyır tı- nıç. Kez-kez jerden önüp çıqqanday joo qolu tee alıs- tan udurğup, tee alıstan topuraq çañdatat. Miş-mişten jetken qabar – alar joo çoñ jortuulğa qamınğanın ay- tat. Elden eldi kezgen soodager – jibek, qımqap satuuçu- lar; qunduz, sülöösün, ilbirs, jolbors terilerin aluuçu- lar; altın, kümüş, qolo aluuçular jay kezdegidey tı-

www.bizdin.kg

nıç emes, alar da qatuu qorqup qalğan janıbarday elteñ-deşet, sestenişet, aşığıp jürüşöt. Sooda ubaqtısında narq bıçışqan kezde maalqatuu – jibegin, qımqabın aşıra maqtap narqın aşıruu; añ terilerin qoldun sır- tı menen qağıp ne teskeri silkip basıp kemsintüü joq. Aytor, baarı bizge ılayıq degendey qooğaluu kezde soodagerler aşığıp soodasın tez bışırat. Tez jol tartı- şat. Könöçöktöy qoñğuroolor «düñgür-dañğır» etip elüü, jüz töö tirkelgen kerbenderdi jandap aydap, attuusu atçan, tööçönü tööçön soodagerler kerben tartat. Alar jönöp ketken soñ: – Kün çığışta tabğaç jortuulğa qamınıp jatıptır. Tigil Ala-Köldön arqı jayıq jurtu tabğaç- tarğa qarşı qol quraptır... Tömönkü keñ qoñur tüzündö jerdegen qarluqtar çabışıptır, – degen sözdör qalat.

Uruudan uruu qıdırıp jer kezip qaytqan çepçi-sınçılar, ötkön-ketkendi jorutup baamdap oy aytıçu daanışman-çeçender, közü açıq tölgöçülör, jıl belgisin qarmap, jıldız qarağan sançılar baş qoşot. Ar kimi öz bilgen kebin, qarmağan belgisin, baamdağan çenin, sanın, sının bojurap, ortoğo salat...

– Aq süylöñ, ıyıq? – dep tölgöçü ıñğıranat. Közün bir juump, bir açıp sıyqırduu aytat:

– çuqul arada qıyırdı buzup joo kelbese da... Qa- baq çıtıñqı... Tegi qooğa bar. Jooker at çılbırın qoldo tutsun? Qoldun şayma-şay turğanı oñ!

Uzun sıyda saqalının uçun sılay qaalğıp qoyup sançı da tölgöçünü qubattayt:

– Jıldağısınan bıyıl er jıldızı beş kün erte çıqtı... Saal biyikten ötür... Murutu qısqa, quyruğu uzun... Artında az çuusu bar. – Sançı aldanemneni estey qoyğonsuyt. «Tıp» ettire alaqanı menen sanın çaap alat: – Tölgöçümdün tölgösü töp tüştü. At jalın tar- tıp mingenge jarağan er-bülö belen turğanı jaqşı. Joo qanday kelirdi, çabuul qanday bolordu boljoş qıyın... Jooker qılçaysañ qarı-qartañ, künçüy-ulan

www.bizdin.kg

joo qoluna oljolonbosun. Joonu qılçaytsaq, qolğo taqool boluşsun. El-jurt oljodon kem bolbosun! Jortuulğa at jalın tartıp mingen er bülö qam bolsun!

Kementay jamınıp kepti içinen ölçöp olturğan bilgi kişi tıyanaq çığarat:

– Saq jürgön qor bolboydu. Qooğaluu kün kezek küttürböydü. Jaqşılıq, jamandıqtı birdey oyloñ jurt. Joo mol, qarıluu bolup, bizdin qol sürülüp, ça- bılıp qalsa... momun jurt arıp-azıp qırğın tappa- sın. Baba jerdegen ıyıq jer boş qalbasın. Qarı-qar- tañ, künçüy-jubayıñ, uul-qızıñ qolğo tüşpöy joo jet- kis çerge kirip, joo tapqıs too-tooğo jitip qutulsun! Olorğo baş-köz boloor tıñ kişi başçılıq qılsın!

Qol başçı, aqılman-bilgi, sınçı-sançı oy tapqıç biy tegiz Adıltay babanın aldında alaqan jayışqan:

– üstüdö teñir bizdi qoldosun. Astıda küröñ Jer- suu bizge küç qoşsun! Al, uluu-kiçüü köpçülük ar kimiñ qaruuñ kelgen işti ötöñ!

Dal uşul ubadadan kiyin Er-Kişi jookerlerge ja- raqjabdıq qamdatuunu öz mildetine alğan. özü baş- tap kömür öçürüşüp özü baştap barsqan soğuşup, al azır eki araldağı ustalardın qoşuununda, jer tölöödö.

Jeti asıy tolğon şaa müyüz kök ögüz qoş aralğa muuzdalaar zamat anın başı qayıñ diñgekke dal oşol eki aralğa sayıldı.– Bul kök buqa uydun eesi Zeñgi-Baba joluna atal- ğanı, Zeñgi-baba qoldop, uşunday ögüz terileriien köp ti- gilgen köörüktör çoqtu küçtüü üylösün, çoqtu ayabay qı- zartsın. Köörük qızartqan çoq kök temirdi tez qızartıp, tez erigen temirdin qurçunun er qılıçı, er baltası, er mineer at turmanı bekem, sınğıs jaralsın. Ar bir joo- kerge uşul kök ögüzdün küçü berilsin degen ırım. Dal uşul ırım işteleer zamat tigil jer tölöölördö çoñ-çoñ köörüktör «quş-quş» basıldı. Köörük basqandar qarasa- qal dardayğan jigitter. Jaaqtarınan teri sızılat. Tı- nığışpayt, qoltuq jazıp küç çıñaşat. Tajaal üylögöndöy

www.bizdin.kg

şuuldap qara kömür qıpqızıl çoqqo aylanat. Baş-quyru- ğu kesilgen alabuğaday meltiregen kök temir-uyutquları çıñalıp qızarıp... birpasta al döşü jazdanat, anı bars-qan soğot. Uqmuştuu janıbar jan talaşıp bezildegendey şirendi «şır-şır» çaçırayt...

– Soq, ake! Soq, barsqandı. Kök bolot sozulsun. Qı-lıç çıñalsın! Soq, ake!

Başqalar terdeyt. Er-Kişi terdebeyt. Başqalar çarçayt. Er-Kişi çarçabayt. Başqalar suusayt. Er- Kişi suusabayt. Başqalardın tınıqqısı, uqtağısı kelet. Er-Kişi tınıqpayt, uqtabayt. Anan başqalar da Er-Kişiden qalışpayt.

– Aq jerden qurç mizi qızıl[1] tökpöñ. Aq jerden qurç mizi baştı kespeñ.

Bas, köörüktü! Basıñ, ake, Qızarsın kök[2]...

– Soq ake, barsqandı, soq!

– çıñalsın, kök!

Alğaçqı kündördö köl-şal tüşüp terdegen Jaş-Tegin emi terdebeyt. Alğaçqı kündördö tez çarçaçu Jaş-Tegin emi çarçabayt. Al, kez-kez çoñ kişilerdi ulap ırdap qo¸t.

– Basıñ ake,

Bas, köörüktü. Qızarsın kök!

Anan al kerilip barsqan soğot. Qabağı tüyülüp, qaş- tarı tüktüyüp, ağa naarazı kişiçe közdün qıyığın salat Er-Kişi:

– Ee uul. Bulçuñuñ bışıp, küçüñ toldubu? Bayağıda maa çoqmordu çala soqqonsuñ. Ol soğuşuñ qaruusuz boluçu...

Tegindin barsqan soğuşu qupuluna tolğondoy Er-Kişi jay surayt...

– Jılqıçılıq jaqşıbı? Je barsqan soqqon jaq- şıbı, Teginjan?

Tegin baştağıday qıstalbayt:

[1] *Qızıl* – qan. «Kök kirsin, qızıl çıqsın» deşken, bayırqılar.

[2] *Kök* – teñir.

www.bizdin.kg

– Ar biri özünçö jaqşı er-ake! Er-
Kişi saqalın janıyt:
– Ee, oşondoy deñ! çın ayttıñbı?
Jaş-Tegin tartınbayt:
– çın ayttım, er-ake!
– Ee, çınıñ jaqşı! – Er-Kişi öz aldınça alda-kimder menen keñeşkensip: «çın ayttı, uul. Bışıq-tı, uul. Er atası Külçurdun ordun joqtotpoym deyt, uul! Jarayt! Anttı aqtabağan kişi aram ölgür»!

Al ustalarğa eskertti:
– Qalğanıñ uzana beriñ! Biz ayılğa baralıq!

Uşul sözdön kiyin temirçiler bir kün örüün boluş- tu. Jılqıdan qısır emdi tay aldırıp soydurdu. ça- naç-çanaç qımız içildi. Keçke toyloştu. Köp kündön berki soğulğan aspaptardı, şaymandardı boolop-tizdep töögö artıştı. Anan Er-Kişi özü, Jaş-Tegin jooker jarağın tağınıp, saadaq asınıştı. Töönü biri jete- lep, biri anı aydap ayılğa qaytıştı.

Temirçiler uzana berdi...

ADILTAY AJO

Ay deer ajoñ joq bolso, eliñ eenbaş.
Qoy deer qojoñ joq bolso, qoyçuñ kep uqpas...
El sözü

Körüngön kişi öz emes, öz birdey emes.
Eski maqal

Padışasın Ajo ataşqan; anı Ajom deşken.
İ. YA. Biçurin

Erteñki qooğaluu kündör jönündö kep-söz aytılat:
– Jançarıñdı belen qarmañ! Erteñ jortuul!
– E qoyuñ. Ajo tınıçqo?

www.bizdin.kg

– Men ayttım. Eşit! Erteñ jortuulğa attanabız. Tigil az jurtun çababız. Munu bizdin uruunun qutu Erdene alp ayttı. Jookerler japatırmaq qamılğada!

– Toqtoñ! – dedi berki jaş jooker tigil jaş joo- kerge burula qarap: – Jardıqtı ajo aytır. Erdene alp oşo ajo jardığın uğat. özü jardıq aytpaydı.

Tigil jaş jooker berkisine kekeer ayttı:

– E-e... Erdene alp eelikse, «ay» degen ajonu eşit- pes, ol.

Berki jaş jooker tınımday ündöböy bet aldı küñq etti:

– Ondo elden, ırq ketedi. Bilgi ajo oğo jol berbeydi!

Tigil jaş jooker berkige tike qaradı:

– Emne? Sen öz uruuñdun alpına arqa bolboysuñbu?

– Arqamın... – dedi berki jaş jooker.– Jamı qır- ğız atanın bilgi ajosu Adıltay akeden da ketpeymin.

– Adıltay ajo özü kem emes. Biz oljodon quruduq. Emi onu eşitpeybiz. çurqabay at tumsaq, jebe tartpay jooker erinçeek. Jortuulğa attanabız deşti Erdene, Urdana alptar. özüñ bilesiñ. Bu eki şer ooluqsa kimdi eşiter edi?

Tigi jooker etiet suradı:

– Ondo sen attanasıñbı?

– Attanamın. Olor alçu oljodon quru qalmaq be- dim. Maña oljo-oljo!

Tigi jooker ündöbödü. özünçö içten: «Oljo»... dep qoydu.

– Qamın! – dedi berkisi.

Ekööö öz-öz aylına qaray çaap ketişti.

* * *

...çoñ-kiçine qulaq türüüdö.

Jurt qapsalañğa, qağılışqa, qan tögülör çabışqa belen. Taqımğa çoqmor baş qısıp, çoñ quçanğan kisege tinte tağıp, iyri qılıç baylanıp, aybalta, jançar qar-

www.bizdin.kg

map zamandar boyu at üstündö ömür ötkörüünü salt qılıp alğan kişiler. Jayı-qışı sozulğan tınçtıq alardı tajatqanday:

– Ua?! Bizde qol başçı ada bolğon bedi?! Elirgen jookerlerdi jortuulğa baştaar er uul çıqpay qalğan- bı, uruuda? Er atı tumsaq, erler borpoñ bolup ketpese, iygi?! – deçülördün quru demderi Erdene alptı elirt- ti. Al, temgil çaar kök atqa minip, kök soot, kök tuul- ğa kiyip, loquyup bastırdı:

– çetten joo kelet dep kütküdöy qamsız jurt bedik. Atakörü, tigil azdın jurtunça jançar soğup, jebe tar- taardı unutup qalsaq, botom, joo bizdi tepsiir, kiy- in. Sarı altın, aq kümüşü arbın, jibegi jumşaq tab- ğaçtı çabamın, men! – dep Erdene alp şerdene çıqtı.

Ağa Urdana tek jooş eskertti:

– Şer, sen ekibiz tabğaçqa attansaq şaabız jet- pes... Olor köp...

– Köp bolso, çöp. Men olordu orup salçu oroqdurmun, – dedi Erdene.

Urdana qılıçın şap suurup aldı da, jalañgan mi- zinen öptü:

– özüm saa arqamın, alpım! Til uq: tabğaçqa çap- paydı. Bu jolu onou izgildi çabalı. Jetim uul on at qoştop oljo alsın. Er uul jüz at aydap oljo alsın. Ot qaşında olturğan qarıbız jaya kesip, qarta çayna- sın. İzgildin aruu qızı küñ bolup iregede oltursun. Oşondo bizdin demdi Adıltay ajo özü körür!

Urdana öz kebine özü maaşır qatqıra küldü:

– Ajo özü körür da. «Ua, jurt bağar alptar, silerdi men bilbey jürüpmün. Biriñ jurt qutu – Urdana, biriñ el eesi – Erdene ekensiñ. Emi men silerdi tigil tabğaç- qa qaray baştaymın», – deer, ol çın bilgi bolso.

– Ua, Urdana şer. çın ayttıñ! – dedi Erdene. Al qılıçın qından şart suurdu.– Anttan qaytqandı qurç mizi kessin!

www.bizdin.kg

Urdana menen Erdene qılıç öbüşüp şertteşti. Eki qol başçı öz-öz uruularınan üç miñden altı miñ qol baştap barışıp izgildin jurtun qapılesten çabış- tı. Beyqapar jatqan jurttu qamınıp attañgan qol, çaap ketüü ar dayım bolup turat. çabılğan tarap – jer- di ööp, tize bügüp berbese, çapqan tarap alardı qatuu ızalayt. Külün sapırat. Qazanın qıyratat. Malın, üyün oljoloyt. Uuldarın quldayt, qızdarın küñdöyt.

Biroq, bu jolu izgil jurtu Erdene menen Urdanağa ança qayaşa etpedi... Erööldö, jürgön çaqan qolu çabı- şıp at köçügün salıp qaçıp elin araladı. Ayıl ça- bıla baştağanda izgil qanı tize büktü.

İzgil qanın tize büktürgöngö Erdene menen Urdana kerseyişti. Köp mal, köp oljo alıştı. çabışta taqaat körsötkön jookerlerdin qolğo tüşköndörün qulduqqa aydap qaytıştı.

Qırq uruunu baş qoşturup Kök asaba astında bolomun dep, Adıltay ajo bar küçün jumşap turğanda Erdene menen Urdananın tigil joruğu jurt ıntımağına balta soqtu. Eelikken eki alp azırqı duşmanğa attanışsa, ne. Qırq uruunun biri – izgildi çabıştı. «Körüngön öz emes» degen Erdeneler izgildi jat körüştü.

«öz birdey emes» degen Adıltay ajo özdü çapqan Erdene menen Urdana alptarğa qatuu keyidi. Bügün izgildi öz debey joo körgön Erdene alp erteñ menin tuqumum- du, menin aylımdı da jat köröt, – dep Adıltay ajo
öküпdü
.

Bilgi ajonun baamı tuura. çınında ele tigil esir- gen eki qolbaşçı Adıltay ajoğo qayaşa bildirişken.

«Ajobuz qarıdı-aljıdı. Şer uulu Er-Külçur uçup ketti. Anın ordun basar Jaş-Tegin temir qanat. Te- mir qanat jetilip qıraan bolğuçaqtı... biz teköör janıp şañşıp turalı!» – degen qayaşanı al eki qol başçı ajoğo eç kep-keñeş aytpay izgilge dabuul qoyup tuyunduruştu.

www.bizdin.kg

Erdene menen Urdananın al aramın emi mından arı ulantpas jağın oylop Adıltay ajo qırq uruunun ba-şın qurap turğan abo[1]-bekterdi, qolbaşçı-qandardı ordoğo çaqırttı.

Ajo ordosu jasalğada. Jeke ordo emes, büt ordonu qurçağan aq üylörgö, büt aymaqqa qut jaağanday uqmuş-tayıp, keremettenip – baylıq taşıp qalğan. Ağa sebep soñqu bir neçe jıldar boğo bul elge çetten qol salğan joo joq. Qış – qoñur. Jaz – melüün. Mal – töldüü. Dıyqan – egindüü. Temirçi – temirlüü. Aq örgöödö qız, kelin suysalıp, maek qurup, jar-jar aytat. Kergiç ke- rip, sayma sayışat. Ar bir aq üydö ata, ene balpaya tartıp jay olturup qımız jutat. Jay süylöp – «Uluu söz» ulaşat.

Ajo ordosunan tartıp el-jurttun ar bir qonuşunda uşunday beypildik bolup turğan kezde Erdene menen Ur- dananın tigil şoqtuğu dele jalpı jurtqa jaqpadı. Beypildik samağan kişilerdin qıjırın keltirdi.

Jalpı jurt emi Adıltay ajodon kep küttü.

Dale öz kişiler emes, tigi bötön uruu bul kezde baş ajo Adıltaydın emne aytaarına qulaq türgön kez. An- tip qulaq türüügö çoñ sebep bar:

Tee bayırqı zamanda köp uruu jurttun başında alp Uuz qan turğanda, ağa qaysı joo çaq keldi ele? çalğı- nı sınbas qıraan bolup al zamanda oşol Uuz alp baş-tağan jurt tigil qıjıldağan tabğaçtın başqı padı- şası Uuzğa tize büktü. Sarı altın, aq kümüşün, asıl jibegin ayanbadı. Aruu qızın tartuuladı...

...Soñqu urpaqtar bülündü. Er babaday bolo albay bülündü.

...Neçen jüz jıldar bülündü. Tımtıraqayı çıqtı. Emi taptaqır qırıldıq, joyulduq dep turğan kezde jurt qayradan köktödü. Qayradan quralıp baş kötörö baş-

[1] *Abo,– bek* – ministr dep tüşündürgön YA. N. Biçurin

www.bizdin.kg

tadı. Bıtırap, tentip joyulup baratqan uruular qayradan qurula baştadı. (Alardın köbü joyulup da ket- ti). Oşentse da, jer tamırı jış, tereñ bolğondoy ele, el tamırı da jış, tereñ. Al birde azayıp soluğan me- nen qayradan kögörüp qalıñdap köktöörün bilgizdi...

– Ua, tuqum! – dedi Adıltay jalpığa – oşol qırda- al bizdin başta... Tigil türgöştün baş qağanı Berlik Uç suu uraanına çaqırdı. Onu menen toqtobodu.

Tigi Qazı-Aq-Köldü jerdegen qalıñ uysundu önöktöş- özöktöş jurt bololu dedi, Berlik tütöp ört bolup bara- tır. Alturğay tigil töölöstün er Qaraçurun, tattın Tanrı erenin, Eştektin Altın qanı, qarluqtun Kelju- run, on oqtun Jarıq teginin... uraanıma çaqıramın degen alp Berlik emi Adıltay ajonu da özünö baş iy- dirgeni bar. Toonu, jıştı, keñ jazıqtı, tunuq dayra- nı jeke jerdeym. Qırğız atanın jurtu maa qoşulsun. Qoşulbasa, joo ekenin bildirsin deptir?!

Al çın aqılman qan bolso, aybalta qağıştırbay, er baştarın qanatpay biriktirbeybi? Ne küçkö sal- ğanda bizdi qaltaarıyt dedibi, ol?!

– Ajom, biz tek jatpay qoldu oşo Berlikke qaray atqazsaq, keter?! – dep Azman çıyralğan.

– Berlik ooluqsa da öz. Bizdin joo Sarı jazıqtan arı tınıç öñdöngön qalıñ tabğaç. Ol bügün tınıç. Erteñ tınıç. Anan al jay jaylap: jazda möndür jaa- dırıp amal menen qaptaar. Biz oşol qalıñ jooğo be- len turalı! – degen ajo.

Uşunu aytıp ajo tigil çetten kölçü qalıñ jooğo qarşı turalı degende, al öz içindegi ıntımaqqa işen- gen. Köp uruu jurt bir baş, bir qol bolup qaldı dep işengen. Körsö, iş anday bolbodu. Jañıdan bekemdep kelatqan asıl buyumdu «tars» soğup sındırğanday ja- ñıdan bekemdep, uyup birigip kelatqan uruu ıntımağına doo ketirgen tigi eki alptı aldığa matap kelişti ajo Er-Kişige buyurdu:

www.bizdin.kg

– Bizge atı başqa, atı qaşqa tabğaç joo desek, qır- ğızdan çıqqan tigil eki aram joo eken! Uay, jurtumdun Er-Kişisi! Saa özüñdün usta atañ Aqbergen qoyğon atıñ
– çoğultur edi. çoğultur dep saa öz atañ at qoyğondo Kök teñiri – «Balaña uşul attı ber» dep oozuna salıptır! Sen jeke özüñdün bilgiliğiñ menen, alptığıñ menen, aylaluuluğuñ menen otqo tüşüp, otto küybödüñ. Suuğa tüşüp, suuğa aqpadıñ. Kişi piri – Er-Kişi atın jurt qoydu saa. Jerde buzuqunu tezge salsın dep Kök teñiri seni artıq jaratqan! Bar, çoğultur! Barğın da, tigi eki aramdı matap keliñ, mında!

Ajonun uşul buyruğunan kiyin Er-Kişi Erdene menen Urdananın qoşuununa keldi. Jortuuldan oljoluu qaytış- qan eki alp bul kezde qımızdan araq tarttırıp içişip, qısır emdi taydın jayasın çaynap, balban küröştürüp, ayğır alıştırıp çardap jatışqan. Alar Er-Kişini teñsinbeybiz degen boluştu... Biroq eköö qançalıq alp, qançalıq taymanbas boluşsa da Er-Kişige bağınaarın bilgen soñ, tek sır aldırbay kerseyişti. Oşentse da Er- Kişige qayaşa aytalışqan joq. Tek Er-Kişinin aytqa- nın uğup eköö tize büktü. Joo-jaraqsız aldığa tüştü.

Er-Kişi erdemsigen eki baatırdı el közünçö qordo-bodu. Tek attarına mingizip eerçitip jönödü. Qaçan ajo ordosu körüngön kezde eköönü attan tüşürüp, jöö bastırdı. Jöö basqanda, tek jöö emes, eköö teñ qamçı-ların moynuna ilip ayıptuuday jer qarap balbırap-salbırap kelatıştı...

Bul kezde Adıltay ajo kök çapan jamınıp, kümüş tiktıda sırtta olturdu. Bul açuunun belgisi. Abo, biy, bek ne qol başçığa, alpqa, uruu aqsaqalına meerim körsötöördö, ajo, aq qımqap çapanın jamınıp, al- tın taqta, ordo töründö olturup, tigilerdi qabıl alat. Jortuulğa qoldu baştaarda, qıpqızıl çarayna, soot kiyip kise qur qurçanıp, qılıç baylanıp, tuulğa kiy- ip, mına, azır attançuday belen turat.

www.bizdin.kg

Ajonun bul saltı ezelki er baba Uuz qandan beri kelatqan salt.

Azır Er-Kişinin aydoosunda kelatqan eki baatır – Erdene menen Urdana qamçıları moynunda, qoldoru boo- runda basınıp, kelatışqan. Ordoğo jaqındap, abo, biy, qol başçılardın ortosunda kök çapan jamınıp, jaman belgi menen olturğan ajonu körgöndö Erdene alp şerdene tüştü.

– E! Er-Kişisine aydatıp, meni qaar menen tosqondoy ajoğo jazğanım ne?! – dep özünö özü aytıp aldı da, Erdene tize bükpöy qamçısın moynuna alıp aldı da, Erdenenin munusu – ıntımaq buzup el çapqandan arı ketken adepsiz- dik. Tootpostuq. Baş iybestik. Munu iştegen işteyt. öz küçünö, öz demine işenip, ajoğo ötközgön öz erdigine işen- gen alp, ne qolbaşçı baatır uşunu işteyt. Ne tegi, tuu- ğandığı ajoğo tete – qadır-barqı ötkön adam uşuntet.

Erdene çoñ çabıştarda dalay taanılğan. Tegi da ança danduu emes. Oşentse da anın köktügü, qayrattuuluğu ajonu körgöndö namısın qozğodu. «Alptın tize bükkönü
– ölgönü» dedi al özünö
özü.

Anı körgön Urdana da şerdene tüştü.

– Ekööbüz egiz alppız. Qanğa, bekke tize bükpös som temirbiz! – dep ubadalaşıp alğan başında.

Tigi Er-Kişi qan da, bek da, abo da emes. Al – alp piri kişi-pişeri qoldoğon kişi. Andan jaltanbas bul elde eç jan joq. Ağa tize bükpöskö bul ekööndö çama joq boluçu.

Emi ajo aldına Erdene tike basıp keldi da baatır- larça taazim etti:

– Aldiyar ajo. Ayıbım joq. Tize bükpöymün! Adıltay ajo ündöbödü, Ajo orduna jooptu Azman abo ayttı:

– İzgildi çapqanıñ ayıp emespi?

– Men öz elimdin alpımın. Jolumda turğandı ça- bamın da, elimdi bağamın!

www.bizdin.kg

– İzgil jurtu joldo turbadı – dedi Azman abo.– İzgil da bizdin bir butağıbız. Sen Erdene tigi Urdana eköön baltanı oşol öz butağıña soqtuñ. Ayıptuusuñar?!

Erdene çort ayttı:

– Joo çapqan alptın aybı joq!

Adıltay ajonun oñ jağında olturğai çekir biy kes- kin suradı:

– Erdene sen özdön joo körsöñ, öz qoluñdu özüñ kese- siñ?! Joo qayda? Bizge tigi ezelteden söök öçtü tabğaç joo. Andan öydö çıqsa, tigi quruy joo. Kün jürgön jaqta tüpüt jurtunun tüktüü taman Sorundu qağanı joo. Andan arı at minbey pil mingen, çalbar kiybey jılañaç jürgön jöö külüktördün Ot jutaarı joo. Kün batqan jaqta urum, purum, abar joo. Atpaydın öz tuqumuna kelgende, kim joo? Atam qırğızdın altın ordosu başınan atpay tuqumun ıntımaqqa çaqırıp kelgen!

Köngönü köndü. Könbögönü bizge joo. Qanteli? May- laşqanğa maylaşmaq. Joolaşqanğa joolaşmay?! Er- dene, sen çın alp bolsoñ, oşol bizge qastarın tik- ken qan menen joolaş. İzgil bizge qastarın tikken joq.

Erdene tek aqtandı;

– İzgil anoodo bizdin uruunun jılqısına çapqan çekir biy toqtolboy doo ayttı:

– Anoodo jılqıñdı izgil alsa, sen andan öktöñdü al. örüştögü jılqısın al. Qıyırın üyrüp, ayılın çaap, tuqumun qırıp, uul, qızın küñ, qul qıluuğa küçtü saa kim berdi?! Ayder ajosu joq, adıra çapqan een baş jeke baatırdın obu joq josunun iştediñ. Urdana eköön?! Uşundan kiyin, siler josunsuz alpsıñar. Mından arı sen: «Er qutu – Erdenemin» degeniñ taştañ. Tigi: «Jurt qutu – Urdanamın» degenin taştaydı. Taştabay körüñdör?! Jurt buzğan buzuqu deybiz. Buzuquğa bir jaza – muuzdalat! Bu bizdin buyruq. Atam qırğızdın baş ajosu

www.bizdin.kg

jaşı toqsoոğo tolğon Adıltay baba aytqan buyruq. Anı ajomdun oñ qolunda olturğan adil biyi men – çekir aytтım! özdü joo dep, opsuz çabuul baştadıñ. Iyıq taqtı- da olturğan ajonun aldına tike basıp keldiñ? Bu adepsizdik?! Bu çoñ ayıp!

Erdene da, Urdana da unçuğa alışpadı. Esine keldibi? Erdene tike qarabay jooşuy tüştü. Urdana jer qaradı.

çekir biy öküm ayttı:

– çabışta qol iritkenge, ıntımaq buzğanğa, tınıç kezde uşaq süylöp, uuru qılğanğa, jurt ırqın buzğan- ğa, ötürük taratıp öz jurtuna qapsalañ keltirgenge bir jaza – ölüm!

Bul azır men aytqan kep emes, ezelkiden kelatqan baba jırımı![1]

Abo-biylerden ün çıqtı:

– Tizeñdi bük, Erdene!

– Tizeñdi bük, Urdana!

Erdene da, Urdana da aybattan qorqup ketişti. Qamçıların moyunğa ilişip, qoldorun boorğo alıştı. Tizege bügüp çökö tüşüp oltura ketişti da çekelerin jerge tiygizgençe jügünüştü:

– Ayıptuubuz, ajo ata?

– Ayıptuubuz, ajo ata?

Azman abonun joon ünü zoñq etti:

– Baatırlar aqıldan adaşıp, añıra çaaptır, ajom. Ekөönün teñ qanın beriñ?

Bardığı Adıltay ajoğo qaraştı.

Adıltay alaqanın oñ sanına qoyğon qalıbında tigil tize bütkön baatırlardan alıs qarap çeçkindüü ayttı:

– Esirgen eki aramdın başın men kes dep buyruq aytpaymın. Jurt ıntımağına balta soqqon buzuqunu jurt aldında muuzdalsın dep salt qaltırğan arbağı tirüü babanın jırımınan[1] qaytpaymın!

[1] *Jırım* – qodeks, zaqon.

www.bizdin.kg

– Ayıptuumun! – dedi Erdene.– ölümüm aq...

– Ayıptuumun! – dedi Urdana.– ölümüm aq...

Qırğağı altın aq qalpaqçan aq kübö ton kiygen aq-saqal oñ qolun alğa qaray kötörüp, söömöyün çoçoytup keskin ayttı:

– Baarı – öz uruum. Bul eköö menin tuqumum. Intı- maq buzğan bu eköönö özüm dep jan tartpaymın. Baba jırımınan men da çıqpaymın. Büt uruunun çoñ-kiçi- gi ıraazı... Bu eki obu joqtu eerçigen bir tümön qol- dun şağı sınaar... Men oşoğo keyidim...

Uruu aqsaqalının mintip aytışı tike qarşılıq emes. öz baatırları Erdene menen Urdananı ölümgö qıy- bay saqtap qaluu arğası da emes. Ariyne, aqsaqal öz baa- tırların ölümgö berüügö. qarşı. Qarşı bolğondo arğa- sı qança? Alar ıntımaq buzdu. ölüm jazasın aluuğa özdörü bardı. Emi qol menen iştegendi moyun menen tar- tıştan başqa bul eköönü saqtap qalaar sebep joq. Ezel- kiden kelatqan baba jırımı mındaylarğa ölüm buyrat. Qançalıq qadırman boluşsa da, qançalıq erdemsigen taymanbastar, joo çabaar alp boluşsa da, eköö tişte- nip ölümgö moyun sunuşu abzel. Ağa-tuuğandar da, uruu- laştar da arğasız jırımğa qayaşa aytalışpas...

O, oşentse da birinde bolboso, birinin dilinde kek qalışı ıqtımal. Adıltay ajo toqsondon aştı. Kişi uulunda temir özök ölbösü joq. Adıltay ajo da uçat... Artta, altın taqtı eeleer Jaş-Tegin taq eesibi? Anı teñir bilet. Salt jırım anı taqqa olturğuzğan menen Jaş-Tegindin özünö Kök teñiri aqıl, ayla, epti, er- dikti berdibi. Joqpu? Al azırınça belgisiz...

Keçee Er-Külçur barında tigi Erdene menen Urdanağa oqşop qaysı uruunun alpı beybaştıq iştedi? Bügün bul eki alptın öz bilgenindey mintip qol atqazıp, tınıç jurtqa çabuul qoyuşu da... – «Emi bizdi qoy deer kim? Er-Külçur uçup ketti. Qarı ajonu emi biz tootpoybuz» – degeni boluçu.

www.bizdin.kg

İştin uşul jağdayın sezip, erteñkini oyloğon Er- Kişi taqtağı Adıltay ajoğo asta qaradı. Adıltay ajo Er-Kişinin dilin tuyundu.

Adıltay ajo oñ qolun jay kötörüp, murutun jay sıladı.

«Baba jırımı da saqtalsın. Tentekter da esine kel- sin. Elge da sanat qalsın. Oydu özüñ aytıñ çoğultu- rum. Senin aqılıñ – menin aqılım. Bizdin aqıl – baba jırımı», – degen ajonun oyun Er-Kişi köz qa- raştan tuyundu. Al oşol zamat ajoğo taazim etti:

– O aqılman ajom! Buzup aytsam tüzöp qoyuñ! Tüzük ayt- sam, ulap qoyuñ? Qandın ölümü – eli ters qarağanı. Alp- tın ölümü – el aldında uyatqa qalğanı. Erdene alp, Urdana alp – qarabaşıl qul bolso, ekööönü azır ulaqtay muuzdayt edik. Bu eki alp aqıldan şaştı – obu joqtuq qılıştı. Obu joqtuq işi üçün eki alp el aldında uyat boluşsun. Ekööönö er mineer at, kier er tonu berilbesin. Jaydaq jürüp ekööö erdik körsötsün. Oşonu işteşse, ayıbın ötöyt ekööö. Barğı uruusunun qadırman bilgileri onou çabılğan izgil jurtunun aldında ayıptuu! ölgöndörünö qunqor. Tögülgönün tolturup, matalıp kelgen uul-qızdardı qayta- rıp, özdörü izgilge qız bersin. Quda-söök boluşsun! Baa- tırları oq tişteşsin. Aqsaqaldarı töş taqaşsın!

Adıltay ajo jan-janında olturğan abo-biylerge keñeş sala jumşaq ayttı:

– Aq söz. Alp ökümün çoğultur taq ayttı. El baqqan alptın uyat bolğonu – ölgönü. Al çın! Boo, oñ jağımda- ğı abo-biylerim, sol jağımdağı alp- qolbaşçılarım emine aytarsız?

Azman abo taazim etti:

– üstüdö Kök, astıda booru kürööñ Jerden kiyinki eebiz – Adıltay ajom. Elirgen eki aramğa alp ölümü aq! Jardıq aytıñ, uğamın. Jooğo atqaz. Baramın!

Başqı abo Azmandan kiyin çekir biy ajoğo taazim etti:

www.bizdin.kg

– Esirgen ekөönө alp ölümü aq. Bular miner atsız, qaruu jaraqsız tooğo tentip ketişsin! Maa jardığıñ- dı aytıñ. Er-Külçurdunjançarın joqtotpoymun!

Başqa abo-biyler, aqsaqal, qolbaşçılar birdey ajoğo taazim etişti:

– Tentekterge oşol alp ölümü aq. Bizge buyruğuñdu aytıñ. Jurt qıyrına çığabız!

Adıltay ajo özünçö küñgüröndü:

«Ua, Kök teñiri? Azır maña taazim etken abo, biy, bek, baatır-alptardın dilin tüzöñ? Men aytqan kepti bularğa em qılıñ. Biri ters basıp qıñır işke barba- sın, teñir»?

Küñgürönüp alıp ajo taq, jay süylödü:

– Oñ jaqta olturğan abo, biy, bekterim. Sol jaqta ol- turğan aqsaqal, bilgi, alp-qol başçılarım, aynıbay eşi- tiñ? Ajom Adıltay aytti dep eşitiñ! Aboñ, biyiñ adөөlөt bolom dep eşitiñ. Alp-baatırıñ oljo üçün el çappaymın. El bağam dep, jooğo qarşı jortuulğa baştaymın dep eşi- tiñ. Beregi eki esrik bizdin jıldızıbızı öçürö jazda- dı. Qırq uruu birine biri jançar soğup, ıntımağı ıdı- ray baştadı. Biz tuuradan qaçırsaq olordun baş qalqa- laar badalı qalbayt dep onou çet joo. Baarıñ oşo qara joonun keleerin biliñ! İçten irisek oşo qara joo oñoy
çabır. Iyıq jer-suubuz tepseler. Qız, kelin küñ, er uul qul bolur. Mal-tabarıñ çaçılar, oljolonor.

Qırq uruu birikse küçtüü!

Bir jaqtan obo-tumoo qaysap, bir jaqtan qış qaa- rına alıp jut jüdötkön jıldarda qapılesten qol sal- ğan joo qolun qayrıp salçubuz!

Ordo eşigi açılıp Umay-qatın çıqtı. Jaşı seksen- ge tayap qalsa da muñ bilbegen qatın ali tıñ. Kiygeni je-
ñil: aq eleçek. Eleçektin qırbuusu kögüş tasma menen bas- tırılğan. Anda ötö taq, jaraşıqtuu altın çiymeler bar. Alar tek asem, körk üçün sızılğan çiymeler emes, tamğa- lar. «Ordo qutu – Umay-qatın» degen jazuu. Bul Umaydın

www.bizdin.kg

ayımdıq belgisi. Köynögü da, kemseli da kögüş jibek. Je- egine qunduz bastırıltan beldemçesi da bir tüstüü. Anın jeegindegi qoñur tartqan qunduz ötö jaraşıqtuu. Bel- demçide sayma joq. Sayma orduna eki joon sandın üstü çende aq kümüş çögörülüp jılan baştarın elestetet. Alar bir qarağan közgö beldemçisinin büktöösünön kötörülüp çığıp kelatqan tirüü jılan baştarınday. Oozdoru saal açılıp, açakey tilderi soymoñ etkendey. çındığında dal oşondoy çeber saymalanğan jılan baştarı. Bul da tek qoozduq üçün emes – «Ajo ordosuna uu tildüü buzuqu arala- basın. Anı aziz ajıdaar-ıyıq aziz arbap salsın» degen ırım. Bul belgi da ordo qutu – Umay qatındın piri. Ariy- ne, ajo-ajo. Erdigi joğoru. Umay-qatındın darajası – al ordo qutu. Ordo qutun saqtağan ayım erdin da, ajonun da, baatır qol başçının da, al turğay er çorolordun da, jönököy jookerdin da qamın körgön – telegeyi tegiz qam- qor, aqılman, qayrattuu, uz, bilgi. Meyli el-jurt bayır[1] kezde, meyli jortuulğa attanaarda, meyli çeçim – oy ayta- ar uşunday ajo jıyınında ordo qutu, ayım öz mildetin taq teyleyt.

Emese, baya ajo ordo aldına çığıp kök çapan jamınıp kümüş taqqa açuu menen olturğan. Andağı ajonun çeçimi – ayıptuu alptarğa ölüm jazasın aytmaq. Emi bilgiçter jıyını bir sözgö kelişti:

Erdene menen Urdanağa alp ölümün buyruştu.

Adıltay ajo emi oñ jağındağı abo, biy, bekterine, sol jağındağı aqsaqal, alp, er-qolbaşçılarına erteñ- ki jurt ıntımağın, jurt qamın, jurt tilegin aytaa- rında, al açuu çapanın üstünön tüşürüşü şart.

Azır jıyın kezinde Umay-qatındın ordodon jay- qalıp çığa kelgendegi jönü da, oşol açuu çapanın alıp, emi ajoğo ajoluq çapanın jabuu boluçu.

Aq quunun tügündöy jepjeñil tük içikti Umay özü

[1] *Bayır* – tınıç.

www.bizdin.kg

da jelbegey jamına çıqtı, dal oşondoy jeñil içikti jookerlerçe kiyingen ordo nökörlörünö kötörtüp kelip taqtağı ajonun kök çapanın aq içikke almaştırdı.

Umay-qatın eki qolun birdey kökürögünö ala qoydu ele, şakekterdin qauhar közdörü jalt-jult küngö ça- ğılıştı. Ayım bardığına iykem etti:

– Jurtumdun ajosu aytqan kebi eline em bolsun!

Jıyında olturğandar dür turuştu. Ajoğo, ayımğa urmat etişti:

– Bilgi ajom, ıyıq Umay-ene! Biyik qutuñar bizdi jalğasın?

– Siz aytıñ, eşitebiz. Jortuulğa baştañ, barabız! Atam qırğızdın tuqumun asırağan altın ordoğo aram sanağandı ajıdaar jutsun?!

Bardığı qayra olturuştu. Qatın qayra ordoğo ketti.

Aq buurul öñünö qup jaraşqan ajo tonun jamınıp qalğan Adıltay ajo emi janağısınan zor tarttı. Zoñ- qoyup, keñeyip aydıñduu olturup ajo oyun aytti:

– Menin çın uulum silerdin er quluñ[1] – Külçur, keçee qoldon uçup ketti. El baqqan er qul qoldon uçqanda el müñkürür. öz muñayar. Joo qubanar. Oşondoy kezde özdön
çıqqan jat qubanğan jooğo bet aldırır. Joq! öz muñay- sa da, joo qubanbasın dep, men oşol silerdin er quldun da ordun bastım!

Er attan ayrılğanda jöö, el erden ayrılğanda alsız, jetim. O, köp muñayğan momun elim. Men silerdi jetim bolbosun dep ölböy kelatamın. Er baştarı say-sayda taş- tay toğoloncu qırğındı samağan erge jaqşılıq joq?! O, momun jurt! Kim seni oñ joldon azğırğandı biliñ. Kim saa jançar kezep joo bolordu biliñ! çabışta taymanbas- sıñ. Tınıç kezde jooşsuñ. Momunsuñ. Sen uşul momun- duqtan dalay aldandıñ. Qordolduñ. Muñaydıñ. Jumşaq jibegin tartuulap tabğaç kelse, emi aldanbañ! Tabğaçtın jibegi jumşaq. Dili qara. Al küçü jetpegende amalı

[1] *Er quluñ* – el üçün qızmat ötögön baatır uul – el qulu dep atalçu.

www.bizdin.kg

menen aldaydı. Sarı altın, aq kümüşün ayabaydı. Jıluu söz menen eritedi. Kim oşo tabğaç asılına qızığıp, jumşaq kebine azğırılsa, oşo muñayğan. Iyıq jer-suudan ayrılğan. Asıl qızdarın küñ etken. Ata, enenin akisin[1] tepsetken. Menin apıttarım[2] men aytqan uşu kepti eşi- tiñ. Munu men aytti dep eşitiñ! Bizge jaqşılıq dep eşitiñ! Bizge jaqşılıq samağan ajobuz aytti dep eşitiñ!

Qarını tördö sıylañ. Balanı çıyraq östür – joo- do sınañ! Qız-kelinden uz köböysün. Er kiyimi – çopqut, kök kübö ton, çarayna ton oşo uz-zayıptın qolu- nan çığat. Er-bülö erööldü bilse, qarı menen jaş üy- jaydın, mal-baştın tiriçiligin öz moynuna alır. Beeñ jılda qulundasın, Er miniçü at arbısın. Kez kelgende üç tümöndü, beş tümöndü, on tümöndü ne andan köp qoldu jortuulğa baştap çığarabız. Bir jookerge ekiden at kelgidey bolsun! Qam bolğon – kem bolboydu!

Aştıqçıñ – aştığıñdı aydañ. Malçıñ – malıñdı qarañ. Kençiñ – keniñdi eritiñ. Ustañ – döötüñö[3] uzan. Jookeriñ – erööldö bol! Bilgileriñ! Oşolordun baarın baştañ!

Bul kepti başqı ajom Adıltay babadan eşittim deñ. Talaa-tüzdö, oy-qırda, kende, orumda jürgönüñö uşul kepti uğuzuñ, baarıñ! Bu – ajo baarıña aytqan, baarıña taqqan amanat! O, bilgi, eriñ çabıştı özüñ baştabañ! Qıyırdı türüp joo kelse, andan jaltanbañ!

Bu jardıqtı atam qırğızdın: ajosu Adıltay ayt- tı dep eşitiñ!

Tetigi eki buzuq emi alp emes, buzuqu boldu. Buzuqtar öldü deñ?!

Oñ jaqtağı abo, biy, bekteri, sol jaqtağı aqsaqal, alp, baatır-qolbaşçıları japırt qozğoluştu. Ja- pırt turuşup bir kişidey ajoğo taazim etişti:

[1] *Aki* – ıyıq qasiet.
[2] *Apıt* – naam, daraja.
3 Döötü – ustaqana.

www.bizdin.kg

– Aldiyar adil ajobuz. Buyruqtu eşitiñ! Qabıl tuttuq!
– Aqpız!
– Aqpız!
– Jurt buzğandı ölümgö beriñ!
– Jurt buzğandı ölümgö beriñ!

...Jortuul samağan Erdene joo kiyimin çeçip, joo quralın taştadı. Dabdaarıp jeke ketti. Kök çıbıq alıp kül sabadı.

Qalayıq anı qordodu:

– Kişi edi mal boldu. Alp edi. öldü.

Urdana boroon uğulğan jonğo üç kün, üç tün jattı:

– Erdik sıyqır menden qaçtı. Jançar sayar al joq. Tirüü ölükmün. Topozdun jolbun buqasımın. Emi baş söögümdü it-quş kemirsin?!

El oozunda laqap süylöndü:

– Eelikseñ, Erdenedirsiñ. Ooluqsañ, Urdanadırsıñ. Biri kül çelip, biri aşuuda qaldı. Eköö teñ alp edi. Tirüülöy ölük boldu.

* * *

...Adıltay ajonun amirin tutup, jortuulğa attan- bay qol başçılar üydö. El tınıç köçüp-qonuuda.

Jaş-Tegin aqıl ergitti:

«Küçkö qayrat öbök. Aqılğa bilgiçtik öbök dedi Er- ake. çın kep. Er-akem küçtüü. Al barsqan soqtu. Qajı- badı. Jaş jooker çarçadı. Er-akem çarçabadıBiz köl- şal terdedik. Ol kişinin çekesi çıp etpedi, Jılqı-
çı, temirçi, köörükçü, usta – baarı Er-akemdi sıylar, qorqur. Tigil tümön qol baştap, izgil jurtun çapqan Erdene, Urdana alptay jalğız barğan Er-akemdin aldı- na tüşüp berişti. Er-akem bolboso, ol eki alp eç jan- ğa bağınbas boluçu... Er-akemdi men da sıylaym, andan men da qorqom. Er-akem eç qaçanda ölbös döö. Al, Kişi piri. Men Er-akemdey bolo alar belem?»

www.bizdin.kg

Dayım uşunu samağan Jaş-Tegin er jetti. Anın kebin bilgiler dit qoyup eşitti.

Dili aq öz:

«Ua, esen bol, jaş bek. Teñir saa tüz qarasın. Adıl- tay babañdın ordun basıñ» deşti.

Alasın içte saqtağan uruu başçıları:

«Ua, örttün qulunu. Adıltay ajo köz jumğan künü men saña biyletpesmin. özüm baştap, özüm baştar jurt bar. Men da çıñdın zıñğırağan zoosumun. Tüzdün tünt jışımın...[1]

Ajonun aldında sırtınan baarı öz jayında, baarı tınç, tüptüü körüngön menen içten tigindey ala düynö baş baqqanın Jaş-Tegin sezbedi... Al, anı sezmek turğay dale bolso, jaştıqtın çaqmağında çağı- lat. Tabğaçtın jibegindey uyañ, ülbürök ergigen qurç qıyalı, jaş köñülü, külük sanaası uluulardın janı- nan erte ketip, tee kögültür darıyanın narqı jeeginde keçeekidey şumqar saluu. «O! Qazdın köbü ay. ördöktün köbü ay. Şumqar zaqımdap biyik kötörülgöndö olor şabırap suuğa çumuyt. Suudan oqçun qurğaqta jayıl- ğandarı bıtırap, barqıldap, keesinin qanat-jünü sa- balap barpırap, keesi qorqqondon tezegin ırğıtar. Ay, ha-ha... jırğal ay. Şumqarıñ bir atılıp, bir qudur. Qanattarı şölpüyüp, moyundar şılqıyıp qarqıldaş- qa şayı oop qaz-ördök köktön jaayt. Ay jırğal ay...» Uşul oyuna aldanıp ketkende, «..jortuuldu qoyğula. El-jurt tınıç bolsun» degen babasının buyruğuna Jaş-Tegin qoşulğusu kelbeyt. Al, özü jortuulğa attanğısı, joo menen çabışqısı kelet. Al, özü Er-Kişinin ja- nında jürsö, al er ağası eköö joo qolun tımtıraqay çığarçuday sezet. Dal öz şumqarı – mından bir top jıl murda öz başına qonğon şumqarı qaz-ördöktü «tars-tars» teep tüşürgöndöy, özdörü da joonu «tars-tars» çaap tüşürçüdöy körünöt...

[1] *Jış* – toqoy.

www.bizdin.kg

Jaş-Tegin uşul oyun ajo babasına aytıp jibere jaz- dayt. Bilgi abolor, qandar, biyler, bekter, qol başçı al- ptar ajo aldında unçuğuşpay olturğanı Jaş-Tegindin qıjırın keltiret. «Barabız. Belenbiz. Barabız!» dep jabılıp aytışsa, babam könöör, ıraazı boloor. Jortu- ulğa kezek berir. Bu qorqoqtor, emineden jaltanaar»?

Uşul oyuna qızıp ketken Jaş-Tegin jookerlik salt menen sıñar tizeley berip, qolun booruna alıp babası- na bügüldü:

– Jortuulğa jol beriñ, baba?

Neberesinin qayratına içinen ıraazı bolup, közünö jaş kelçüdöy muunu boşoy tüşkön Adıltay ajo şek berbey keskin ayttı:

– Erdene menen Urdana ölümün esiñe tut, uul! ça- bıştı özüñ köksöbö! özüñ köksöp jortuulğa attansañ, anın jolu joboloñduu bolur. Men oşo joboloñduu jor- tuulğa jol berbeym! Joo qıyırğa kelse, amal barbı? Toqsondo kezimde san qoldu özüm baştaarmın!

Kündördün birinde Adıltay ajo ordoğo Er-Kişini çaqırttı. Umay-qatın qaşında, jaqın ağa tuuğan özdörünçö olturğan jerde ajo Er-Kişige tapşırdı:

– özümdün sınbas qanatım, eldin er-uulu. Emi senin özüñö jeke aytar kebimdi eşit! Atpay qırğızdın ajosu Adıltay ayttı dep eşit! Abonu abo, biydi biy, alptı alp körö albaydı. Alardı öz-öz oyuna qoyğondo esirgen buqa bir-birine müyüz taqaşqanday tigiler oozuşup ketir. Iğı joq süzüşköndö zıyan çoñ. Birinin müyüzü sınar, biröönün közü çığar... Al aramdardın ökürügünön qapçığay-zoo ja-
ñırar. Jer tıtılar. Bilgi babanın sözü dep eşitiñ: tee, qulaq uqqan, köz körbögön ertegi zamandan beri qaray küç esirgende onu bilgilik başqarçu. Bilgiliğiñ moqoso, qara küçüñ jetim. Onu joo oñoy mayıştırır.

Adıltay ajo qaalğıp, küñgürönüp, anan ökünüp ayttı:

– Ata-a... Teetigil qara taanday qıjıldağan tabğaç- tardın bir artıqçılığı – ters oqulğan biçiginen köz

www.bizdin.kg

jazğırma amal tabadı. Bizdin taşqa, jibekke, ağaçqa, kiyizge, basqan tamğabız oşol tabğaçtın amalına ayla tapsa, qana?! Al köptügünö salır, amalın aşırır. Ant- pese, at üstündö bolsun, meyli jöödö erdik-çabışta bizge taqaat körsötö alçubu... O, joq! Qatuu anğan, qara çabış- tı keede, aqsaq jayçının amalı aldap qoyğonu bolboy qoydubu?.. Aybaltañ ötkür, saadağıñ qatuu, jebeñ sızdap uçır. Bu senin artıqçılığıñ elimdin er uulu. Atıñ üç ayaqtap qalsa da çurqır, eriñ başın jarsa da çabışır. Bu da senin artıqtığıñ elimdin er uulu. Kemtigiñ, uruu içinde erleriñ arbın. Er münözü köpkölöñ-köödök kelet. Küç mende, jeñmekke emine deçülör köp. Olor birine-biri eregişet. Ataandaşat, artıqsınat. Anan öz-öz ara çabı- şat. Intımaqqa doo ketip – uruu arası iriydi. Bu bir boştuğuñ, elimdin er uulu. Bilgilikti, keede, erdik baş- qarıp esirtip ketir. Bu bir boştuğuñ, elimdin er uulu. At üstündö, joo betinde kün ötkörgön er bababız dalay- dın köksösünö kök talqanday tiyip qoyğon. Erdiktin tübü

– özünö joo köböyür. Azır, dünüyönün tört tarabınan bizge köz artqan joo bar. Iyıq jerimdin altın, kümüşü, jezi arbın. Temiri qurç. Tüyşükçül momun jurtumdun malı-mülkü arbın. Uşulardı oljolosom deçülör küç. Munu, sen jaqşı bilesiñ. Munu saa atayı aytqanım – beregi Jaş-Teginge aytqanım. Al mal küzötüp, barsqan soğup bışığıp qalğandır? Emi şumqar salıp delöörüy berse...– Ajo tek sırduu külgön boldu.– Şumqarı qaz alır. özü qız alır... Anan jaştıqtın qızığına ba- tıp... babasının erdik saltın unutup qalır. Şumqar qaçpas, qız qarıbas. Aa deyre, Jaş-Tegin – Jaş-Tegin degen atın ötöp: atpaydın el-jurtu jerdegen jer-suunu kezip körüp alsın. Oydo-qırda, kenen jayıqta mal ası- rap, aştıq aydap, ken eritken tüyşükçül momun el-jur- tun taanıp alsın!

Elimdin er uulu, munu eşit: tigi Teginiñdi janıña eerçitiñ. Ol el-jurttu, jer-suunu taanısın. Jobo-

www.bizdin.kg

loñduu jortuulda, qapsalañduu qağılışta joodon qor-ğoorun taanıt, tuyğunuña!

Adıltay ajo küp etip bek ayttı:

– Quuruşqan bolso, arasına tüşüñ. Qoñşu qonduruñ birin birine.

Tentigen bolso, at mindiriñ. Boorğo tartılsın qul. Qoluñdan jaqşılıq körgön kişi esesin qaytarır!

Al, attanıñ, er uul!

ER-QİŞİNİN JEBESİ IŞQIRIP UçTU

Atañ barda el taanı. Atıñ barda jer taanı.

Maqal

Erdik dem üçün el kezip
Qara qanğa bardım.

Taştağı jazuudan

Ordodon uzap çıqqan soñ Er-Kişi çoñ küröñdün börü jelişin tezdetti. Qaydadır unut qalğan işti estep, emi oşoğo aşıqqansıp özü tee toqoyluu adır-too jaqtan közün albay janındağı Jaş-Teginden çuqul suradı:

– Biz qayda barabız, Teginjan?

– Bilbedim, Er-ake...

– Köpkö kettikpi, Teginjan?

– Bilbedim, Er-ake...

– Ua-a...Oşondoy deñ... Jaş-Tegin ündöbödü.

Şart temindi da Er-Kişi süylöy berdi:

– Mal bağaar – jayıt çetinde. El bağar – erööldö. El çetinde. Eline arqa boluuçu uul eki mizdüü şap[1]. El ara-

[1] *Şap* – qanjar.

www.bizdin.kg

lap, jer körmöyünçö al bışıqpas. El-jurtun aralatıp, jer-suusun taanıt, – dep uluu baba, seni maa tapşırdı. Ekööbüzdü teñ üstü açıq Kök, biyik Teñirdin erkine qoy- du. Iyıq jer-suunun quçağına berdi! Azır el tınç: ene- bala muñsuz. Mal jayıtında. Qara-başıl kişi tiri-
çiliginde malın közömöldör. Oroğun qamdap, orumun orur. Toqoy qıyıp, otunun alır, tizgin tilir, üy jı- ğaçın tandar. Biri qayış iylep, buğunun moynoğunan
çılbır tilir, at-turmanın qamdar. Jaz jarış, küz
küröş – beker jürgön jan joq. Sen ekööbüz da beker emespiz. El körüp, jer kezip sapardabız!

Şilekey jutquça Er-Kişi küymöldü. çoñ küröñ ıla- alağansıp jibek kökülün ekçep bışqırındı. Jañı- dan lebin qızıtıp kelatqan kün nuru jibek qoküldö oynodu. Jele-jortqon attın moynunan, sıyda qara ja- lınan jıluu dem urdu. çöldö közünön suu uçqan kişi muzdaq suunu uurtap, suusunu qana tüşkönsüp, Er-Kişi köödönün kere attın jıluu lebin içine tarttı. «O, qaç- sam qutqarğan, quusam jetkirgen qanatım. Sen aldımda meni alıp uçqanıñda men ajalğa moyun berbesmin!»...

Jaş-Tegindin mingeni bayağıdağı aqboz qunanı. Al bul kezde altı asıyğa tolğon. Soorusu kömkörülüp, jalı tik tartıp, ergip-oynop üstündö kişi barbı? Sezbeyt. Aqboz ırğıştap basat. Jaş-Tegin qırçın talday solq etip teñselgensiyt. Bıyıl on ekige toldu. Er uul üçün bul jetilgen jaş. Qooğaluu kündö on ekidegi uul jan-
çar sundurupjooğo çabat... Jaş-Tegindin qırdaç mur- du köbüñkü. Qoyuu qara qaştarı tüktüyöt. Ottuu közdörü tentektenet, oynoqtoyt. Qırğağına altın buulap sayma- lanğan aq qalpağı qızılduu jüzün açıp, beşmantça ti- gilgen tööbozu jaş müçösünö quyup qoyğondoy. Jaş- Te- ginge qarağanda Er-Kişi küpüyüp – qarıyağa oqşoyt. Ekööndö teñ saadaq bar. Jaş-Tegin iyri qılıç asın- ğan. Er-Kişinin sırttan qurçanğan boz kisesinde qın- duu şamşar salpıldayt. Joo jarağı jeñil. Basa, öz

www.bizdin.kg

eli-jurtun aralap, ata-baba jerdep öskön jer-suusun körgönü attanğan saparda oor jarağı ne kerek?

– E, Teginjan! – Er-Kişi emi Jaş-Teginge külö qaradı.– Ekööbüz küç sınaşalıbı? Je ep sınaşalıbı?

Jaş-Tegin balaça jımıydı:

– özüñüz aytıñız, Er-ake?

– E, özüm aytsam, saq boluñ! Ep sınaşam!

Uşundan kiyin Er-Kişinin emine işteerin bilgi- si kelip içten jeeligişin Jaş-Tegin sezdirbeyt. Tek, iymengen kişiçe ünsüz jılmayat. Aqboz oozduğun çoğop, moyundu silkip, baştı çulğutup qo¸t. Tal-talınan tögülgön jibek jalı señselip kümüştöy jıltıldayt. Suuday quyulat...

Er-Kişi tımızın taldayt. Jaş-tegin da, Aqboz da dayım anın baamında, sınında. Küjüldögön jılqıçılardın içinde Jaş-Tegin elirip, şaq-şaq külüp, at çap- qanğa qızığıp, tünkü oyunğa, at oyunğa, azoo üyrötköngö, öñütkö attanıp ilbirs, jolbors çabışqanğa qızığıp, ottoy oynoo, tentek jürdü. Ariyne andan anın erdigin baamdaş qıyın. Butu basqandan ayırmaçta, anan eerde öskön çabarman baldardın kimisi Jaş-Tegince at oyun-
darına, tünkü oyundarğa, azoo üyrötüşkö ne ilbirs, jolbors çabışqa qızıqpayt? Al ar bir erkekti, alturğay altı sanı soo zayıptı qızıqtıraar qumarluu iş. Jaş- Tegin birinçi jolu at oyununa qatışqanda al eñ elpek, eñ külük atqa mingisi kelgen. Birinçi azoo üyrötköndö al udaa üç azoonu üyrötküsü kelgen, taptaq tüyülğan azoo oydontooğo alıp jönögön. Bir-eki jolu taştap ketken. Tee Gülötöktün üstündögü açıqtan ayğaylap jolbors ça- bışqanda Jaş-Tegin özü qurduulardan artıqçılığın bayqatqan emes. Iras, al bışıq, çıyraq, qapılesten qars etken qorqunuçtan «selt» etpes jüröktüü körüngön. O, ezel- ten at üstündö qooğaluu ömürdü baştan ötkörgön jortuul-
çu jurttun uul-qızı bolor-bolboston elteñ-selteñ etişçü bele? Es tartqandan baştap ele, ayuu, jolbors menen je-

www.bizdin.kg

keme-jeke qarmaşuunu samabağan uul erkekmin dep sana- bas özün. Jaş-Tegin kiçinesinen oşondoy qayratman östü,
özün da uulmun dedi. Al oşol özü teñdüü ulandarday ele şaykeleñ, şamdağay, ar qanday qorqunuçtan jaltanbas boldu. Jaştıq elirtken kezde ar-bir ulan oşondoy bol- som deyt. Qıyın-qıstoodo, qatuu qorqunuçtan «selt» et- keni, jaltanğanı çetten... Jaş-Tegindi oşondoy qorqoq bolup qalbasa eken degen Er-Kişi jan-dilin qoyup, ağa özünün ıqmasın, taymanbastığın tımızın tartuuladı. çın erdiktin saltı al araket! Bayağıda, tün qaraqçısı- nın keypin kiyip Er~Kişi Jaş-Teginge qol salğanında balanın jalt qaçıp berbegeninen ulam, ağa ıraazı bol- ğon. Biroq bala çoqmor baştı ança taamay şiltey albay qaldastay tüşkönünö Er-Kişi bir az ökünüçtüü. «Ay bala... Er atasının ordun basalsa, iygi» dep kümöndö jürgön Er-Kişi Jaş-Tegindin bayağıda, qaman qaçır- ğanda, anı añqaya qarap qalıp, atın qamanğa çaldırğa- nın estese, bırs külöt: «Ay bala... Qamandı taanıp tu- rup, qorqpoy añqaysa, jaqşı. Tootpostuğu. Erdigi. Er añqoo. Közünön çaar çımın uçup, qaltaarıp, qamandan qaça albay turup qalsa, anda, bu bala jançar sundurup joo sayarda köz jumat, qorqoq»?

Jaş-Teginge barsqan soqturup, anın küçün, bışıqtı- ğın sınadı. Saadaq[1] çoydurup, anın taq-taamay baamın, mergençiligin sınadı. Ağa azoo qarmattırıp, anın ığın, şamdağaylığın sınadı. Tün qaraqçısının keypin kiy- ip Jaş-Teginge özü «qol salıp» anın jüröktüülügün, tay- manbastığın sınadı. Jaş-Tegindi bilgilerdin qatarı- na oturğuzup, anı kep-sözgö aralaştırıp, anın aqıl-esin, jön bilgiligin, çeçendigin sınadı. Anın baarında Jaş- Tegin şıdır bolbodu. Marımçının[2] aldında taqalğan şakirttey[3] ele al birde sınğa tolso, birde tolbodu. Oşen-

[1] *Saadaq* – jebe, jaa oğu.
[2] *Marımçı* – nusqa, jol-jobo üyrötüüçü. İlim berüüçü.
[3] *Şakirt* – oquuçu.

www.bizdin.kg

tse da taqır ele ümüttü üzdürgön alsız, qorqoq, jamanday endey-epsiz emes. Meyli aqıl-esten, meyli, qayrat-küçtön, tartımduuluğunan bolsun, al qıyla jöndömdüülügün bay- qattı. Ajo babasın da, Er-Kişini da, anın tilegin ti- leşken ağa tuuğandarın da, el-jurtun da al özü jönündö çoñ ümütkör qıldı.

Bul sapar Jaş-Tegindi sından ötkörüünün eñ joop- tuu qırdaalı. Munu, oşondoy dep Jaş-Tegin özü da tüş joruğanday oy jorutup boljoyt. Er-Kişi birde bajıl- dap ötkön-ketkenden kep salat, Jaş-Tegindin köñülün taptaqır şaşılbas jaybaraqattıqqa burat. Anan ço- çuğanday, qandaydır bir qorqunuçtuu erdikti aytıp qa- lat. Ağa adegende qızığıp, elee qarap, tañdana bergen Jaş- Tegin bir aadan kiyin Er-akenin oyun baamdayt, al qayra qamırabayt.

Oşentip, bular bir kündü tek ketirişti. Ekinçn künü tüşkö çeyin tınbay jol jürüştü. «Küç sınaşalıbı, Te- ginjan. Je ep sınaşalıbı»? degen Er-Kişinin suroosu emi uulğa ançeyin kep öñdöndü. Anı jaş ulan oydon çığa- rıp qoydu. Eki kündön berki jol Jaş-Teginge ança qı- zıq bolğon joq. Oydo, toodo, tee adır-jayıqtarda ar tülük mal jıldızday çaçırap jayluuda, alardı közömöldögön uyçu- qoyçuları körünsö körünöt. Bolboso, mal tek booru jayıq jerde ıñırsıp jayılıp, töldöp köböyüp jatqan- day. Köp tülük mınday tursun, oy-toonu ottoğon japayı qayberender tınç, beyqapar: çerden çığa qalğan buğu at- çandarğa mañqaya qarayt. Anan al jay sekirip daldağa ke- tet. Ne qayra burula berip çer arasına jitet. Keede eki- den- birden çaarçıq eerçitken telkiler körünö qalat. Qara quyruq közgö ileşpey tızıldayt. Keede quyruğu bulaq etip tülkü qoñulğa buytqayt. Ayuu, ne jolbors joluğa elek. Bir jolu ğana ança biyik emes borçuqta kök çaar tartıp qan- daydır bir jırtqıç joyloğonu alıstan körüngön. İl- birs, sülöösün ne başqa bir jırtqıçıbı, al taanılğan emes... Mal çetinde, ne jığaç qıyıp, otun artıp

www.bizdin.kg

jürgöndör, ne ayıldan ayılğa jolooçulap jürgöndör, ne köçüp-qonğondor bolboso, kişi-balasınan da jat biröölördü bular joluqturbadı. Joluqpayt da boluçu. öz el, öz jur- ttun qıyırınan ali uzay elek.

Kün keçtep baratat. Bular toqoydu jarıp aqqan çoñ suunu boylop kelatışat. Toqoy birde açıla qalat, sey- rek tartat, birde qalıñ çer çıtırmandap alardı arala- ğan atçandar at jalına eñkeyip, çubay bastırışat. Suu şarı oñ jaqta. çoñ, çoñ qaraqurlar tars-tars qanat qaq- qılay qarağaydan qarağayğa qonot. Qaydadır bürküt şañ- şıyt, qaydadır qırğıy çırıldayt. Tuñğuyuq çer çıtır- manında düñküldöp-kürsüldöp qaman jüröbü? Qorqulda- ğansıyt. «Qars-qurs». «Doñq-düñq» dooşu qoşul-taşıl. Alarğa qadimki ele doñquldaqtın tumşuğu jığaç qoyğu- lap doñquldap dırıldayt. çerde çañ-çuñ etkensiyt. Ay- tor, çın dooş, jañırıq qoşul-taşıl toqoy ırğağı, to- qoy küüsü... Bala kezinen uqqan uqmuştuu bayandar Jaş- Tegindin esine tüştü. Azırqı terebel körünüşü, dayranın dooşu, toqoy uu-çuusu özünçö ele qorqunuçtuu, uqmuştuu dünüyö Jaş-Teginderdi op tartıp baratqan- sıdı. «Jez tumşuq bar, kişi-kiyik bar, jalğız ayaq jalmağıç bar, toqoydun tüktüü eesi bar»... degen uqmuş- tuu bayandardı başqa baldarday ele Jaş-Tegin da eçen uqqan. Azır özü uşul jaşına deyre aralap körbögön oşol toqoydu-jıştı emi birinçi aralap kelatıştı.

Küügüm qarañğısı çer-toqoydu tez bürködü. Kerege- dey qırqar taştın tübünön qaynap çıqqan kök qaşqa bulaqtın başatına kelgende, dayım uşul jerge toq- top jürüp könükkön kişiçe Er-Kişi atınan tüştü. çoñ küröñ oozduq şıldırattı. Biroq suuğa jutunğan joq. Ulan da attan tüştü. Aqboz delö jol baspağansıp, dele üstünö jan çıqpağansıp «bış» etpedi. Tek turup qal- dı. Qulağın qayçılaştıra dabış alğansıdı.

Er-Kişi küpü tonun çeçip mınday qoydu. Jaş-Te- gin ayttırbay janbaştıqtan ayaq aldı. Ağa qurjun-

www.bizdin.kg

dan eki quruttu saldı, bulaq başına basıp keldi. Bul kezde Er-Kişi küpü tonun çıqanağına qoyup, jambaş- tay qalğan. «Qarılıq... üç küngö jetpey eerde jançı- la qalğamımbı»? degen oyun: «E-e... balam, tezge tüşkön buğunun moynoğunan beter iyge salarmın seni» degen oyu jeñdi. Başat jaqqa köz qıyığın uzattı. Başat ba- şında jüürtö basıp, narı qarap olturup ayaqqa qurut ezgen ulandın kelbeti Er-Kişinin közünö toldu. Al qabelteñ, jotoluu tartıp qalıptır. «Basa, qıraan uçaarında, külük çurqaarında sınına çığadı... Ba- lam jortuulda jürsöñ, jetile turğansıñ»...

Quruttu ezip ayaqtap qalğanın sezgen Er-Kişi çarça- ğansıp, uyqusu çıdatpay baratqan kişiçe ürgülöp qal- dı. Imırap-çımırağansıdı... Qalqağay seyrek jeerde murutu qıymıldağança uurtunan jel üylödü. «Buh-h...» Antken menen közü kirpikterdin arasınan ulandın qıymılın sınap kördü. «Uqtap qalayın... Qanteer eken? Tike kelip oyğoto alsa, tartınbas bolur...»

Jaş-Tegin quruttun ezmesin jan ayaqqa melt-qalt ettirip jay basıp kelatat. «çarçağan eken, Er-akem» dedi al.

«Uqtap qalayın... Qanteer eken»? – dedi Er-Kişi. Jaş-Tegin tınımday toqtolo qaldı da çuqul kelip jazıp-tayğansıp Er-Kişini çoçuttu. Al anı sezbegen- sidi. «Oyğotoyun degeni. çort oyğotpoğonu da jaqşı. Adep kütöt da...»

Ulan sıñar tizeley berdi da Er-Kişini joon san- dan jazdım tayandı.

Er-Kişi çoçuğansıp başın selt kötördü:

– Oohh... Teginjan çırım ete tüşüpmün. «Belçi suu- sunuñdu!

Al şaşqan kişiçe atayı «belçi» dep aldı. Qoluna alaar zamat jan ayaqtın qırı çekesine tiydi.

Bahh, muz bulaqtın suusu ay. Quruttun ezmesi menen balqımız bolup qalğan tura! Emi özüñ içiñ!

www.bizdin.kg

Attar arı-beri qaysadı. özdörü dağı bir ayaqtan su- usun jutuştu. Aldanemneni estey qoyğonsup Er-Kişi aşığa turdu.

– Attan!

Al Jaş-Teginden murda şap attandı da bastıra berdi.

«Qapsalañduu jortuulda tınığıp jatışqa çoloo qayda»?

Anan al janday kelatqan Jaş-Teginge eskertti:

– Tünü boyu jüröbüz! Uqtağıñ kelse, at üstündö qaalğıp al... Er uyqusu – quş uyqusu. Joo qaçırğan qooğaluu kündö erden uyqu qaçar. Anda qantesiñ? Kişinin bir joosu uyqu. Uyquçunu, mergendi jolbors tıtır. Uyquçu alptı qoyçu matır. Uyqu – joodon tümön qol qırğın tabır...

Jançar boyu qar. Jış-çıtırman aq bubaq jamınıp, qaalğıp, qaltırap, ayaz qıçırayt. Aq çilde[1] muz saqalı jayqala suu tübündö uqtap jatır. çilde-ata muz saqalın silqken sayıi ayazdın alaqanı toqoydu, toonu, kenen meykin jayıqtı çıpıldatır. Uşunday suuqta, azırqıdan beş beter jurttun tınçı ketir: joo jaqalır. Er uuldu töşöktö tınç uqtatpas...» Qoluñdu qura jortuulğa attanıñ. Tigil tabğaçtı, bul tatını, ano on oqtu qarluqtu barıp çap! Ozunup sen çappasañ, ozunup al çabır. Qatuudan qazanıñ qıyrır, jumjaq- tan külüñ sapırılar. Baştuuñ başın iet, ayaqtuuñ ti- zesin bügöt. El bolup aman qalam deseñ, jooñdon sen ozun»... Jurt başında qooğa. Attuusu atın minir, ton- duusu tonun kiyir. Jançar uçtap, balta taptalır. Uy- qudağı qoldu joo ozunup basır. E, ata-körü, ay?! Eki joo teñ basqanda anı küzötüp turçu er qayda? Uyqu-döö menen Bilgi er bir basqan soñ, tümön qol bülünür. Jurt öz jerinde qırılıp, jooğo tize bügür. Ua, joonu köp jolu uyquda bastıq. Şumqar qara taanğa tiygendey joo qolu dalay bıtıradı. Ua, özübüz da uyquda bastırdıq.

[1] *çilde* – suuqtun qoldooçusu. Aq çilde muz saqalınjayqaltıp, özön başına suu tübünö tüşköndö – temir ayaz küçündö degen kep bar.

www.bizdin.kg

Joodon toqmoq jegende eçen qansıradıq... O! Attegi- niñ, a! çabış çöyçögü tolbos üñkürdöy. Aa, senin qa- nıs quyulır, jooñdun qanı quyulır. Oqşoş al tolboy- du. Seni da, joonu da ayabas, qılıç. Er başın tandabas, al. Qıyırın saqtap, el baqqan eren bolçu kişi öz ba- şın qanjığada baylay jürüp, anı jooğo da çaptır- bay, börügö da tarttırbay saqtap qalbasa, eren bolobu! Je qılıç qayrağan joo, azuu janığan ayban er başın ayaybı? O, ayamaq qayda-a»...

Dasıqqan qart küröñ selt tuurağa qaradı. Er-Kişi şap teek çoydu. Quyruqtuu jebe toqoydu-toonu jañırtıp açuu ışqırıp barıp qandaydır bir jumşaq nersege jitken- dey «lıp» basıldı... Er-Kişi qamırabay öküngön boldu:

– A-tee... Qoltuq tütöp jürökkö madalar dedim edi... Böyröktü tepçidi oqşodu... Mürt ketpes, zildep ölür...

Er-Kişinin kebi Jaş-Teginge maqtanğanday uğul- du.

– Al emine, ake?

– Emine bolsun? Azuulunun çaarı da...

– Tiydi deysizbi?

– Qolum qubandı...

Jaş-Tegin unçuqpay bastırdı. «Qolum qubandı»? deyt. Qol qubanğanı qanday? Qarañğıda qantip meeledi»?

Er-Kişi ulandın oyun sezgensip mıñq etti:

– Jebeñ saya ketpesin deseñ, uzaq meelep qıynalbañ! Bulçuñ tüyülgönçö jebeñdin tierin sez! Sezbey uçurğan jebeñ qayıp ketir. Jarıqta körüp meelegendi, qarañ- ğıda sezip meele! Ança jebe uçurbasam, jolbors maa sekiret bolçu. Jebenin ışqırığı anı çoçuttu. Azuu- luu ança aqmaq beken. Al da janın qorğor. Jaltana berdi oqşoyt. Jebe jumşaq jerine tiygendey boldu...

Er-Kişi birer ubaqıt ötküçö unçuqpay bastırdı. Tün moynu qısqara tüşkön eken. Tunğuyuq kök tereñdep ağarğansıyt. Tunuq, jarıq jıldızdar uzun, uzun qara- ğay uçtarının şoolasınan aralay jımıñdayt.

Qorqunuç sözdirgen jımjırttıq memiredi.

www.bizdin.kg

Toqoy, too, suu şarı. Tünkü şañ, tünkü qañırt-jañırıq baarı tüssüz, qorqunuçtuu ajaandın qursağına op tartılıp baratqanday...

Jaş-Tegin qaalğıdı. Eegi töşünö sayıla qalıp, közün açtı. Al at üstündö çırım etti. Jolbors esine tüştü. Uyqusu açılıp ketti.

Er-Kişi qamırabay jay ayttı:

– Aram çaar, bizdi añdığanıña bir top bolğon. Baya, başattan bastırğandan kiyii ele Aqboz selt etken. Janıbar qoşquram dep qoşqurğan emes... Er atı üstündö jooker barda azuuluudan ança qorqpoyt. Kişinin sürü azuuluunu jaltantar. Kişinin demi atqa da, itke da bel. «Eki jaşar uuldu körsöm, eki qırdı aşa qaçam, jeti jaşar uuldu körsöm, jeti qırdı aşa qaçam» deyt eken, börü. A senin jaşıñ eki altını arımdap salğan! Uluu babañ tuura on ekisinde jolbors çabışqan. öz atañ Er-Külçur on törtündö jortuulğa attanğan. Oy, attiginiñ, ay?! Ulam kiyinkiler uşaq tartıp baratır...

Janağı jerde uqtap jatsaq, jolbors bizdi alıp salmaq. çer-toqoydon dabış alsañ, oşol jaqqa tike qarañ! Kişinin közü oboçodon ele azuuluunu jaltanta- ar. Közüñdü ters bursañ, al seni alıp salır. Er közündö körünbögön jebe bar. Ol azuuluu turğay qol başçını jazğantat. çabışta, jaltanbay aybalta soqqon eren ajalsız. Közün jumğan qorqoq ölür.– Er-Kişi kebi- nin toq eteerin ayttı:

– Küç sınaşalıbı, ep sınaşalıbı degenimde, sen, özümö qoyduñ. Men saa ebimdi körsöttüm. Andan emine alıp qaldıñ? Emi anı, sen, maa körsöt.

– Tündö meeley albaymın. Jarıqta jazbaymın, Er-ake...

– Jarıqta jazbağan, tündö seze alat!

– Tañ... Baştan ötö elek da...

– Başıña da kelet. Oşondo ıyıq ene dep baqırbasañ, iygi.

www.bizdin.kg

Er-Kişi solquldap küldü. Ulan ardanıp aqırın ayttı:

– Baqıra elekmin...

Dünüyö şoolalandı. Tañ sögüldü. Jaş-Teginder toqoysuz anan özöndü ördöp, anda qandaydır bir borçuq taştuu, arçaluu, jılğın qırçınduu qayqañğa çığıp kelişti. Bul kezde jer-suu ağarıp qalğan. Al añğıçaqtı aldı jaqtağı borçuqtun arası qıymıldap qaldı. Kişi dabışın alıp soyul quyruğun sozultup qaçıp qalğan ilbirsti körgöndö Jaş-Tegindin közünö al taştı aralap joylop baratqan qandaydır bir uqmuş- tay qorqunuç bolo tüştü.

– Kezek seniki, Teginjan! – dedi, Er-Kişi.

Tegin saadaq çoydu. Al jebe uzatqıça Er-Kişi qol- tuq astınan öküngdü:

– Oq jolun ötközüp iydiñ? Tiginin ajalı joq tura...

Aytqanday ele ilbirs: aman ketti.

Jebesi qayıp Jaş-Tegin ayabay ızaluu. Al baarı- dan da özünö taalim bergen Er-akenin köz aldında jebe- si ilbirstei jazıp qalğanğa ıylağısı keldi. Aqbozdu ulam qoltuqqa ıqıy teminet. özü tıyaq-bıyaqqa elteñdey qarayt. «Seni. Se-ni... Eminesi körünsö da. Seni-i».

Al ızalanat, ardanat, qıjarlanat. Tek qıyratçuday saadağın oñtoy qarmayt.

«A-a, uul, – deyt Er-Kişi: özünçö, – arıña keliñ, arıña keliñ. Arsız kişi çabışta ölörün esteydi. Aşıqpa! Ardan jürögüñ jarılır. Anı: er qayratı emdeydi; ça- bışta dalay başıñ jarılır. Qansırırsıñ. Anı da er qayratı emdeydi. Qayratı joq alp qara küçünö özü qul»...

– Qorqoqtun başqı joosu özünün qara küçü, uul, – dedi Er-Kişi...– Uşunu estep qoy! Ol qara küçünö işenip jooğo çabar. Jançar etegin tepçip, aybalta başına tiyse, ol qaysalap qalır. Qorqoq handın başına tuulğa tur- bas. Anı çabışta közüm köp kördü. Jılañbaş baştı jara çappay joo jebesi qumğa siñippi? – Er-Kişi qors- qors, küldü da kebin uladı. – çındap çoqmor çabışqa-

www.bizdin.kg

nımda toğuzda bolçumun. E, tigi qoroo çetinde ulandar joolaşıp dalay çeke tompoyğon deçi... Jılqıda jürgöndö börü, ayuu, jolbors, qaysar köp kezdeşçü. Tegi baarınan qaysar jaman. Teñir, anı qarğadı oqşoyt: kiyin tuqumu joyulup baratır. Joyulğanı jaqşı. Ol jaman jırtqıç. Malğa, kişige tike azuu salır. Qoltuq tüpkö qanjar matırıp emi öldü ğo deseñ, ol seni qajap jatır. Oşondon ulam: qırğız, onu qaysar deyt. Qaysar- dı sen körö eleksiñ, uul. Onu körböñ, kebetesi suuq: börüdön iri, jolborston kiçik. Tumşuğu torpoqtuquna oqşoy tüşöt... Balkim andan da dumpuq. Astıñqı jaağı saal jazı tartıp, tüptüü qurç azuusu arsayıp, uurtun joğoru tirep turat. Jündörü qılçıq, tıqıs, quyruğu börünükünö oqşop kelip andan joon, andan keltek. Börü ar qaçan quyruğun çatına qıpçıyt. Qaysar antpeyt: soyulday so- roytup quyruğun kötörüp jürür. Ol joyloğondo tap berçüdöy ar qaçan aldığa qaçırıp-ıqıs berip jutunur. Jılandın közündöy çekir tartıp jeekteri qızıl şum- duqtuu közdörü kişinin şilisin teşet. Tegi jüröktüümün, alpmın degen erqul qaysar menen tikşeşe albas. Qay- sardın sürü közündö. Küçü moynunda. Bıçağı oozunda. Al jaradar bolup qansırağan sayın ıqçam jutunat. Janı çığaarında azuusuna ilgendi atqıy jatıp özü menen qoşo öltürür. Anday dajaal çanda. Kişi – ıyıq! Kişi qay- sardın tuqumun üzmök boldu...

Men testier tartıp qalğam. Jılqıda jürgön kezim. Eey, er-ake ay. Jılqıç başı Qarluq erdey jumur baş- tuuda şamdağay qorqpos jan bolbos. özü ança iri dele emes. çıqanaqtay çımır. Eki beti qıpqızıl. Ar dayım qatqırıp külüp jürgön kişi. Uruşsa da külöt, çabışsa da külöt, aytışsa da külöt. «Oy, külküñdü qoy»! – dese, anda al: – «Emine, meni küçünön tayısın deysiñbi»?! deyt. Oşol Qarluq akeni başqabız «Er-ake» deybiz. Degi akem- din eri er bolçu. Başqasın qoy: oşentip jılqı çetinde arqan çoyuşup jarışıp jatqanbız. ör jaqtan «çañ-çuñ» dabış çıqtı. Jalt qaradıq. Qulun, tay, beeler beri qa-

www.bizdin.kg

ray türülüp ürküp qaldı. Baarıbız oşol jaqqa japırt çaptıq. Oy, janıbar, Qambar-Atamdın nasili jılqı ba- lası qasiettüü da. Ayğır, at jal-quyruqtu señseltip qoş- qurunup, qulaq japırıp aldanemege aybat körsötköndöy...

Jılqıçılar jetip keldik...

Ey... betin körbö?! Boz attın qaptalı eşilip, qan- jini tögülüp, özü janıbar, jan keyite kişinep dapda- arıp kelatır. Başqa ayğır-at quyunday udurğup jırt- qıçqa aybat qılat.

Körö sala Qarluq akem, ayqıra çaptı:

– O-ayt!! Qaysar!! Qaysar!!

Janıbar ayğırlar quyunday udurğup jarıla berdi. Ortodo jutunğan qaysarğa er-akem tike qaradı. Qaysar at üstünö er-akeme tike sekirdi. Oy, jırtqıç ay. Tim ele Ayğa atırılğanday sozulğanda arsayğan azuuları azır da közümö körünür. Oy, uqmuş. Oşonço sekirgen qaysar er-akeme jeter-jetpestey bolup jelbooğo baylanğan tuluptay teñsele qalıp, jerge şalaq tüştü. Biz jetkende, qayran er-akem qatqırıp qarap tur:

– Oy, şumpay... uşul alıñdı bilbey maa sekiresiñ, e?! Al dağı küldü. Janıbar ayğır-at qoşqurunup udur-

ğup ketpey qoydu. Qarluq akem, qatqırıp sanın çabat:

– Oy... qarasam: azuusu çağılışıp alqımdan alçuday... Eki üzöngünü teñ teep, eerde tura qalıp, şumduqtuu közünö tiktey qarap, qaq çıqıyğa soqtum... Ay, qolum qubandı! – deyt, er-akem. Ua-a büt jumur baştuuda Qarluq akemdey taymanbas kişi bolbos. «Mennn sıyqırım – külkümdö. Külö albay qalsam, özümdü alsız sezemin» deçü alp-akem!

Aqbozdun kökül-jalında kün nuru qubulup oynop, anın jıluu ilebi ulandın betin, qolun ısıttı. An- sız da al Er-akenin janatan aytqan maegine berilip:

«Men da oşo Qarluq akedey taymanbas bolsom» dep, çı-

mıraya qızıp kelatat.

Toluq jaydın mağdıratqan mezgili dünüyönü çımı- ratqanday. Tee alısta kerilgen jayıq, dümpüygön toqoy,

www.bizdin.kg

eçen alban sonun otqo-çöpkö, eçen türkün gülgö, badalğa,
ösümdükkö tolğon adır-tüz, oy-qır, aq-ala baş çaqıyğan alısqı toolor, tünörgön, kerilgen özöndör, jayqalğan jayıq törlör – baarı uqmuştanat. üstü açıq, tübü qalıñ, booru qoñur dünüyö tarmal tartıp sonun köykölöt.

«O, ördö öbögüm, çıñda[1] jölögüm – Er-Kişi... Seni üstü açıq Kök, booru küröñ Jer-suu saqtasın! Uuldu sen saqtañ! Atqa oturğuzup jılqığa beriñ. On jaşında otqo salıp iylep bışıqtır... El aralatıñ, jaqşı-jamandı körsün. Jer aralat – jer-suusun taanısın... Börü böltürügünö baş toğolotur. Anan ol börü bolur. Kök tördün üstündögü qalıñ körüstöngö alparıñ. A jayda tınç uqtap jatqan babala- rının bayanın süylöp beriñ. Uluu söz eşitsin uul. Tee jazıqtın toqol toqoyun aralatıñ. Jolborsqo jebe uzat- qandı bilsin. Tee qoñurdun çöl-meykininen jeyren quba- latıñ. Jıparkindikke[2] uuğa alparıñ. Qızıqqa batsın. Jarıqtıq jıparkindiktin uqmuş jıparı kün çığış- ta tabğaçtın padışasına çeyin, tigi çoñ köldün eteginde- gi çooçun jurtqa çeyin, kün jaqtağı indının jurtu – jılañayaq jar-başqa, tigi torğut, tırğoot, uyğur; kün jürgön jaqta uluu toonun arı jağında jookeri töö min- gen, jön kişisi pilge jük artqan kişiden başqa jıla-
ñaç jurtqa çeyin, – qoñur, keñ dünüyönün baarında ömür ötkörgön eçen, eçen baştuu, padışaluu, altını tögülgön aqılmanı köp, bitik[3] jattap, amalın aşırğan köp jurt- qa jetken bizdin jıpardı janıbar-jıparkindik bere- rin Tegin janğa körsötüñ? O jarıq dünüyö... bu jarıq-
çılıqta oşol jıparkindikke mergençilik etiş özünçö tabışmaq. Oy janıbar, jebe sayılğan jerin jıttar...
«Meni atqan kişi, sen emi menin kindigimdegi jıparım- dı qorotpo, al, al»! degendey közü joodurur.

[1] *çıñ* – tik ıldıy, zooğo tete eñiş.

[2] *Jıparkindik* – Qayberen. Anın kindiginen jıpar alınğan. Al – musqus dep atalğan qırğız jıparı öz kezinde eñ baaluu bolğon.

[3] *Bitik* – kitep.

www.bizdin.kg

Jaqşı-jamandı körsün, bu dünüyönün jırğalın, qorqunuçun başınan ötkörsün uul... Qoş! Kereezim moynuña amanat»...

Azır Er-Kişi oşol jan qurbusu Er-Külçurdun keree- zin aqtap, amanatın moynuna alıp Jaş-Tegindi eerçi- tip çıqqan. Qırsıq çalıp ölüp ketse, ayla joq: ölümgö kim naalat aytat. Tirüüsündö janındağı ulandı köptü körgön Er-Kişi tezdegi qayıştay iyleyt – anı özündöy qorqpos etet. Qoqus, jazıp-tayıp janında jürgön ulan- dı ajalğa berip qoyso, anda Er-Kişi amanattı moynuna arqalayt. Er-Kişi degen atın öçüröt. Ezelten babadan qalğan erdiktin biyik narqın aqtay albasa jaman bolot. Anday qırsıq çalbasın. Qoqus, anday qırsıq çalsa, jurt, Er-Kişinin erdigin baalasa baalar, biroq, anın baarın kiyinki osolduğu juup salat...

Bu bolğondo da, jortuuldun, jookerçiliktin çoñ jürüştörün ötöp jürgön alaamat kündördö: kişiler aqtıqtı, adaldıqtı, erdikti bekem saqtap, anı dañaza- lap, anı ulap: uqum-tuqumdun qor bolbosu üçün, ağa qaltırğan kereezi! Azır Er-Kişi oşol kereezdi ötöödö...

TEKE MERGEN

Alp köñülün qaltırba,
At arqasın joorutpa.
Eski maqal

Er demi – em.
Maqal

Şilbi, çıçırqanaq, badal düpüyöt. Dolono qoçqul tartıp, arça, çetin ör talaş. Jıbıt jılğadan bulaq sızılat, özöndö suu teminet. Qamış aralaş qara qıy-

www.bizdin.kg

ğaq señselip, jeken çıqqan sazdaq kölçölör aynektey, üstü jağı boz adır tartıp küngöy qaqsoo. Keypi, oşol boz adır; keskeldirik, jılanduu belem? Joğorqu jo- noyuldan aşıp qamçılana uçqan sarı tee tuuradağı ba- dalduu, tabılğıluu betti közdöy zıpıldap aşığıp ba- rat. Qayran neme taştın üstündö künsöp iyrilip jat- qan jerinen ilse kerek? Başın sarığa bek çeñgeldetip jılan abada iyreñdep jantalaşat.

Jaş-Tegin ağa oozu açıla tañdana qaradı:

– Er-ake, sarının çeñgelinde jılan baratır: Er-

Kişi mıljıya qaradı, tek mıñq etti:

– Sarığa jem kerek. Oo, jaman sarı, jılanğa ja- rağanın kör oy? Sabalap jırğap baratır...

– Anı jılan qantip çaqpadı eken?

– çaqtırbas ebin tabat da...

– Şorduu jılan...

– O, üstü-açıq Kök menen booru küröñ Jer ortosunda talaş-tartıştı baştağan jeke kişi beken? Tigine, topuraqta soyloğon jılandı qanattuu sarı alıp ket- ti. Dal uşul kezde tuyaqtuunu[1] azuuluu[2] jarıp jatpay- bı?! – Jaş-Tegin dale añqayıp ün çığarbadı. Er-Kişi ökünğönsüp sanın tıp çaptı:

– Tü-üü... Tee Uluu Toodo, aq ala zoodo kök jalqayaq taş qıçığına qısılğan eçki-tekeni oñboğon ilbirs sürödü. Ey; jırtqıç ay. Birdi, ekini jarıp toyunsa ne?! Zooğo qamap janıbar qayberendi qırat deysiñ... Zoo bozdoor, taş ıylaar. Qapçığay qızıl jayan. üstüdö bürküt şañ- şıp, quzğun bir jaqtan qurquldap: Tee beş qırdın ar jağında joru aylanıp tarp izdep qaalğıydı... Qarasañ, booru küröñ Jer qoynu talaş-tartış – uñquldağan börü çaarçıqtı bir suğunur. Köl tübündögü balıqtı suu bürküt alur... U-ay... nepir, nepir zombuluq bar, bu dünüyödö?!

[1] *Tuyaqtuu* – qasberen-elik, qaraquyruq, buğu, maral, qulja, jıpar kindik... bardıq çöp ottoğon qayberen.

[2] *Azuuluu* – arstan, jolbors, ilbirs, börü, taybas sıyaqtuu jırtqıç, bardıq alğır qıraandar.

www.bizdin.kg

Bular maekteşe kelatıp bayqabay qalışqan. Bir üyür jıparkindik ayluu tündö körüngön sıyqırduu elestey aq şıyraqtarı qılaqtap-erbeleñdep, qızğılt- sur sooruları jalt-jult etip adırdı tepçiy qaçıp baratıştı. Alar bir dalay uzap baratat. Jaş-Tegin qızığıp ketti.

– Er-ake! Ano qaçqandar eñ sonun kiyik eken. Atıp qalalı da?

Attarına qamçı basıştı. çoñ küröñ menen Aqboz janaşa tüşüp oozduq qağıştı. Dayım jortuulda, ça- bışta, jarışta dasığıp köngön janıbarlar qamçı saldırbay arış sozuuda. Lep etken jel joq, aba dı- mıp turğan ele. Izıldağan şamal çığıp betke urdu. Döböçö- jonoyuldardı artıp tötölöy çabıştı. Mına emi jebe jeter-jetpestey qalğanda Er-Kişi Jaş-Te- ginge eskertti:

– Kez seniki! Jebe uçuruñ!

çaap kelatıp Jaş-Tegin saadaq çoydu. Jebe ışqı- rığı janıbarlardı ayabay qorquttu belem? Alar ja- rılıp, bölünüp çaçıray qaçtı...

Er-Kişi tizgin jıydı:

– Boldu, uul... Jebeñ bul jolu da jelge sayıldı. Adırda çaçırağan jıpar kindikterdi Er-Kişi jay- ına qoydu. Jaş-Tegin qıjırlandı. Uyaldı. Ulam jebe uçurup, ulam tiygize albay qalğanına ıylağısı keldi. Tamanı qızığan attar oozduq çoyup eeliget, atırılat.

Dağı bir belesten eñkeyip çerlüü, qamıştuu ötöktö kelatışqan. Açuu çañırğan ün qoqustan çığa tüştü. Terebel qayra jım boldu. ün urğaaçının ünübü, erkek- tin ünübü? Bayqalbadı. Alturğay al adam ününö ança oqşoboy qaldı. Bular oşol ün çıqqan jaqqa eleñdey qarap, oşol ün çıqqan jaqtı iliktey tezdep kelatış- tı. Bir azdan kiyin ün aldı jaqtağı kömüsködön daa- na uğuldu:

– Atake tirüüsüñbü-ü?

www.bizdin.kg

ün balanıqı eken.

ündü ulay eköö tezdey jetişti.

çoloq jeñ ilbirs-çaar beşmantça kiygen, biroq ete- gi çoloq, qol, butu tartayıñqı jılañ baş bala tize- leri bügülö çalqalağan adamdın başın süyöp bezildeyt:

– Atake, atake... İçegiñ çığıp jatır. Emine ayla qılayın?..

Buurul çaçtarı tüktüygön jılañ baş kişi eki qolu menen birdey öz qursağın özü joğoru jıya basıp, bala qorqposun degendey şaşpay ayttı:

– Qından kezdik alıñ. Qarın maydan qol uçunday kesip oozuma salıñ![1] Anan, anan... çubalğan içegimdi içime jıyna. Jarılbappı? Jarılbasa oñ. Qorqpo! Basıp turayın...

Oquyanı ayttırbay baamdağan Er-Kişi attan tüştü.

– Qorqpoñ, uul.

Jaraluu kişi Er-Kişini körmöksön bolup kebin uladı:

– Qorqpoñ... ölböymün... Atakörü, eñ bolboğondo meni jolbors alsaçı... Jaradar buğudan adaşpayın dep aşı- ğıp kelatsam, qapıstan çığa qalğan qaman soğup öttü. Ua, jaman doñuz, öz janınan çoçudu oqşoyt. Men aa tiyip ne qılam. Oydo joq jerden qursağım jarılıp... içegini körüp... bala qorqup... Ata-a, jaqşı keldiñ. Qurdağı kisede jibek jip bolo turğan, iyne bolo tur- ğan. Ala jür dep bayquş zayıp dağı birdemelerdi sal- dırıp qoyuçu...

Jaraluu tiştenip-çıyralıp ayttı:

– Unutpañ, qarın mayımdan oozuma salıñ, qursağım- dı tigip jiberiñ!

çeçine salğan Er-Kişi tamaşalap külgön boldu:

[1] Qardı jarılğan kişige öz qarın mayın jedirse, jarat ırbabay tez saqayat degen işenim bolğon. Bul ırım, ayrım jerlerde, XIX qılımda da qoldonulğan.

www.bizdin.kg

– Men çın ele taybas çalğan eken desem... Qamanğa çaldırğan epsiz ekensiñ?! çımırqan, azır qursağıñ tigiledi! Teginjan, ottuq çağıp, quu küygüz. Akeñdin terdiginen oyup kiyiz küygüz...

Teke mergen tiştenip eskertti:

– Qarın maydan oozuma salıñ?

– İe, uqumçul ekensiñ, – dedi Er-Kişi. Tekeni kepke alaqsıttı.– Qarın mayıñdı qaman julup ketiptir...

– O... çımçım qalğandır. Jarat ırbabay ayığadı. Kişinin öz mayı özünö em...

– Uqumçul ekensiñ... Al, Umaydın emi dep jutuñ!

Er-Kişi kögörüp-jıyrılğan içegini qursaqqa ji- tirip, jarıqtı bastı:

– Qorqoq körünösüñ, qorqpoñ! Jarıqtı tigip, küyük basıp tañıp salam... Bütöt. Ata-a dele azuusu qurç qa- man çalıptır. Jımpıyta tiliptir... Azuu emes jan- çarğa jarılğan qursaqtı körgönbüz. Emine, baş ja- rılsa qadatıp, şıyrağı sınsa şaqşaq qoyup tañdı- rıp, butun qanjığasına baylap alıp, qayra çabışqa kirgen alptardın janı dele temir eken. Biz azuu çiy- gen qursaqtı basıp, esibiz ooyt...

Tiştene arañ çıdap Teke surap qoydu:

– Qaqşığıñ öttü... özüñ kimsiñ, sen?..

Er-Kişi tamaşaladı:

– Atam qırğızdın Er-Kişisimin! Unçuqpa! Qalğan qardıñdı men jaram!

Teke ötkür közdörün jaşıldanta tirmie ünsüz tikte- di. Al, Er-Kişini bilet boluçu. Janatan çıdatpay ooru- ğan jaratınan ulam (anın üstünö, çınında ele qansı- rap, közü bozoro tüşüp) Er-Kişini taanıy albay qal- ğan. Al, Er-Kişinin atın uqqanda öz atın atabay tiştendi. Köp jıldar murda qol salıp turğan küçtüü jooğo bul kişinin uruusu tımızın köşökörlük körsötüp, öz jurtuna çıqqınçılıq qılıp turğan kez- de, bul kişi bala-jigit kezi. çoğultur da Er-Kişi atın ala elek bala-jigit kezi. Oşondo jaş er atanıp turğan

www.bizdin.kg

çoğulturdu öltürüş üçün Teke kömüsködön jebe jumşap, anı jaradar qılğan. Tabıptın eminen kiyin çoğultur aman saqayıp ketken. Kiyin imişten ulam: çoğultur özün atqan tölöstün mergeni Teke ekenin uqqan. Oşol Teke uşul. Kiyin çoğultur Er-Kişi atanıp, büt jurttun taymanbası, joo sayarı, qol başçısı bolğondo da, oşol Teke bir kezde uşunday erge jebe jumşağanı üçün, özün jurt aldında ayıptuu sanaçu. Sızdap, özün özü jemeleçü. Al turğay eldik saltın qoldonup, özü barıp Er-Kişinin aldına tüşüünü oylop, ağa çıday alğan emes.

Azır jarılğan qursağın tigip jatıp Er-Kişi anı ulam-ulam şıldıñdadı:

– Eya... mazası joq qorqoq bolup turup, uulum, bu atañ qantip uuğa çığıp jür, ıya?

Köz jaşı betinin otuna çeyin sızılıp qurğap qalğan ulan, ünsüz-sözsüz Er-Kişige qol qabış qıluuda.

– Epildegen ıras bala ekensiñ. Jaman atañdı eerçiseñ, oşondoy qorqoq bolup qalar bekensiñ, uul?

Tiştenip, öñü saruulay tüşkön Teke çının ayttı:

– Qorqoqmun, çın ele... Er-Kişi...

– E, oşentiñ, moynuña alıñ?!

– Teñir atayı jazaladı meni... Senin aldıña meni atayı ayıptuu etti...

Er-Kişi külgön boldu:

– Senin qamanğa çaldırğanıñda menin tieşem emi- ne? Bu qanday kep?

– Ey, Er-Kişim... meni uşu jolqu ölümdön alıp qalıñ... Moynuma qamçımdı salıp, jebe tiştep turup aldıñdan ötünöm. Keçirersiñ?

Qandaydır bir maanilüü oquyanın sırın baamdağan Er-Kişi emi külböy, tamaşalabay toqtoo ayttı:

– Er saltına biz barbız! ölböysüñ, saqayasıñ!

– Saqaysam eken...

– Baba saltın este tutpağan kişi sençilep qamanğa çaldırur.

www.bizdin.kg

Tekenin bütkön boyu dür etti. «Bilet eken ğo». Anan asta aytti:

– ...oşonu aytiñ...

– Qıyırdağı çoñ jooğo qarşı çıqsañ iygi. Alı quruğan Tekeközü tunarıp, alsızdandı.

Sarğaya tüşkön ireñine qarap, Er-Kişi: «O...oq tiygir... ölüp ketpes beken? Qansırap ölbösö, kişi ölçü jaratpı? Jüünü boş urğan körünöt. çın mergen mın- daydı tootpoydu»...

– Teginjan, suusun alıp kelçi... Teke tiştenip ja- nın sızdatqan qatuu ooruğa ezilip qıynaldı. çekesi- nen monçoq-monçoq, ter toğolondu., Anın qatuu qıy- nalğanın sezip, Er-Kişi zekip qoydu:

– Sen çın mergençi emessiñ?! çın mergençi bolsoñ mintpeyt ediñ...

Teke arañ aytti:

– Jan qıynalğanda...

Er-Kişi anın tamırın qarmadı:

– Janıñ qurusun... Janıñ da özüñö oqşoş-dırıldağan soqur çımın[1] körünöt. Töböñdö dırıldap tur.... çalap jutuñ! Janıñ oozuña qoşo kirsin...– Tekeni başınan süyödü Er-Kişi, ağa çalap jutqurdu. Al ınta- lapentige çalapqa çaçap köñül uladı:

– Iraazımın... Meni ölümgö berbediñ... Er-Kişi tamaşaladı:

– Jolbors çalsa, bu özü jolbors eken dep meyli, sırttandan sırttan ölö bersin der edim. Janağı duñquldağan jaman qamandın azuusu tiygende soqur çımınıñ töböñö dırıldap uça qaçıptır. Ua, odon kişi ölbösün. Too taş kezgen mergençisi jaman qamandan ölüptür dese, tölös jurtuna kep ketebi dep, senin uruuñdu şıldıñdan saqtadım. Dırıldağan soqur janıñdı, qanatınan alıp,
çalapqa qoşup saa jutquzdum. Emi ölböysüñ!

[1] Kişinin janı kök çımınğa oqşoş çımın degen işenim bolğon.

www.bizdin.kg

Teke tek köñül uladı:

– Jo... emi ölböymün...

Er-Kişi keleke aytqanday ele Teke qayratsız jaman emes boluçu. öz tuqumu qadırlağan, jooker, adis mergen özünçö er atanğan kişi. Jortuulda qol baştağan – jüz başı. Ooruqta jurttun bilgilerine qoşulğan köp eesi. Dalay jolu dal uşul Er-Kişiçilep, başına küç kel- genge özü qayrat bergen. «Qorqoqtu ölüm özü izdep ta- bır» dep maqal aytqan Teke jortuulda jüzdü baştan ayqırıq salıp, tabğaç qoluna betteşti. çabışta köbü çığım tarttı. Oşondo aybalta tiyip, baş söögünö doo ketken Teke joodon arañ qutulup, başına küyük bastırıp, qayış menen çırmatıp ooruqqa kelgen. Er dese er çıdamduu dese çıdamduu Teke jeke ele jaratqa, ooruğa çıdamqay emes, al başqa tüşkön oor küngö, çoñ qayğığa qıñq etpey çıdağan taş jürök kişi. üç jolu zayıp aldı. üç zayıptan jeti uul, beş qız kördü. üç uulu çabışta öldü. Ortonçu zayıbı menen eki qızı elin çapqan joonun qoluna tutqunğa ketti. Kergen degen şer balası oşol qorqpostuğu sebep boldu. özü, ança adis mergen bolo eleginde uuğa çığıp, tee Qara Toodo qapılıstan jolborsqo aldırdı. Qapsalañda, qağılışta ooruğa çıdap, eçen qayğıluu kündördü başınan keçirgen Tekenin uşul jaşındağı öbögü – janında jürgön jolbor- su. (Er uulu Kergendi jolbors alğan jılı töröl- göndüktön anın arbağın uşul uul alıp jürsün dep atın Jolbors qoyğon) Tamtuñ basqandan tartıp ağa, jolbor- stun küçügünün terisinen jılbırsqı daaqı kiygizdi. Al turğay uşul uulu törölör zamat Qara-Toonu artıp, izine sayaday tüşüp Kergendi alğan jolborstu atıp ke- lip, oşonun jürök qanın sığıp, jırtqıç jolborstun qanı menen perişte Jolborstu oozantqan. «Jolborstoy alğır bol, uul, Jolborstoy:taymanbas bol, uul. Atañ- dın qayğısı tereñ. Anı jurttu çapqan joo, Kergenim- di alğan jolbors tereñdetti. Aman çoñoy, er bol. Qay-

www.bizdin.kg

ğımdın tübün teşkin. Meni zaardağan qayğım joo me- nen jolborstun başına tögülsün»!

Dal uşunday jörölgölögön Teke kenjesi Jolborsu- na baş toğolotup, ağa mergençiliktin, jookerçilik- tin adistigin berip: uulun qadik mergen, qorqpos joo- ker bolso degende eki közü tört boluçu... Uuldu at üstündö çoñoysun dep jılqıçılarğa da qoşqon. Al mergençi- likke qadik bolsun dep anı, özü janına eerçitip uuğa alıp çığuuçu. Testierdey emes qolu, butu söötüü, özü jotoluu, müçölüü öskön Jolbors boy tartıp qalğan bala- jigittey. İlberiñki, saq, sergek. şamdağay. Ağa aldır- tan qol salğan atası: «O, kök teñiri. Tilegimdi ber – Jolborsum, jolborstoy bolsun? Joodon jurtun qorğo- ğon er bolso iygi? Qağılayın uulğa! Boqono söögü qata tüşsün, baltır eti tolo tüşsün. Jurt qıdırtıp el taanıtam, jer kezdirip, jer taanıtam» deçü.

Qatuu jaradar bolğondon kiyin Teke al tilegine jete albaçuday sızdadı, ökündü. Er-Kişini ketirbedi. Bi- rer kündörgö deyre Jaş-Tegin eköönü qısır emdi tay soyup sıyğa aldı. Ağa-tuuğandarın çaqırtıp, alardı Er- Kişige, Jaş-Teginge tapşırdı. Anan Jolborstu da tapşırdı. Biroq tapşıraardın aldında başın kötörüp tıñ olturğan Teke sır çeçti.

– Ano-o-o bayırqıdan tabğaç joo jibegin tartuu- lap, jan eritken sözün aytıp, dünüyögö azğırılğan ço- loq aqıl bekterdi, qolbaşçını, biydi amaldap qolğo tüşürdü. İçi aramğa jik saldı. Jurt ıntımağı ça- tınadı. Biri oyğo, biri tooğo qaradı... Oşondoy kezde joo bizdi oñoy bülündürdü, oñoy oljolodu...

Tili qurğay tüşkön Teke qımız juttu da kebin uladı:

– Oşol aldanğan jandın biri men boldum, jurtum. Tee bölök elden köp oljoğo batardı samap... özümdün özögüm Er-Kişige jattaşqam. Tee-ee, Aqçambıldın be- lindegi kön qırğında joo qolun şumqarday tiyip, sürüp jürgönüñdö, Er-Kişim, qapılıstan jebe jumşap, seni

www.bizdin.kg

öksütkön aram çunaq men bolçumun... Kiyin, aqılıma kelgende, er atın jetelep, jolbors teekten barıp aldı-
ña tüşöyün dedim. Baralbadım. Qorqtum, öz ayıbımdı özüm açuudan uyaldım. Senden uyaldım. Jurttan da uyal- dım, qorqtum... O, Er-Kişi, bir körgönüñdö ele menin qorqoq ekenimdi bildiñ. Men qorqoq ekem... Iyıq jer- di başım jazdanarda men aramdığımdı oşol qoñur jerge ala ketpeyin. Andan jer jiyirkenir. Seni teñir
özü joluqturdu. Saa iştegen aramdığım üçün, azır sen uşul olturğan ağa-inimdin közünçö menin başımdı kösiñ! Başımdı üç çoñ joldun ayrısına taştatıñ. Erge qara sanağan jamandıq menin başımmenen ketsin!

Er-Kişi da, Jaş-Tegin da, ağa-tuuğandar da tım- tırs olturuştu. «Kebin bütsün. Aytsın, – dedi Er-Kişi içinen.– Başın alambı, üç joldun ayrısına taştay- mınbı? Al ananqı iş»...

Teke jüyürtö basıp, başın jerge salıp jazıqtuu ol- turğan Jolborsqo körsötüp, kebin Jolborsqo aytqanday boldu:

– Jolbors, sen, özüñdün er-atañdı taptıñ! Al seni jortuulda jooker, tınçtıqta mergeni qılıp özü menen alıp jürür. Senin janıñ er-ataña amanat! – Anan al
ünsüz olturğan ağa-tuuğandarına qaradı: – Siler boo ıraazı boluñ baarıñ? Qarabaşıl jurtu öz eesine aq niet bolsun. Biz aqıldan adaşıp, jatqa janaşıp kördük. Andan abiyir tapqan joqpuz. çabıldıq, toz- duq, qordolduq. Emi, bilgi jurt begi teñirdin jiberge- ni menen özü keldi. Bizdin jurttun başına quş qondu. Boo qarı-jaş baarıñ qubanıñ! Mından kiyin eç biriñ, jatqa janaşıp, özgö aram sanabañ! Munu meni ayttı dep eşitiñ. özübüzdün bilgi er Teke ayttı dep eşitiñ!

Qana, menin ol saparım aq bolsun: aq taylaq muuzda- tıñdar. Onun qanın uurtayın. Anan Er-Kişi: meni özüñ muuzdañ. öz qoluñ menen, öz tinteñ menen, joonu muuz- dağanday kekenip, qaytpas bolup açuulanıp muuzdañ?

www.bizdin.kg

Turğula, ağa-tuuğan. Jörölgönü jönötüñdör!

Bayatan ünsüz jüyürtö basıp, jazaluuday olturğan kişilerdin eki-üçöö tura-tura qalıştı. çınında alar, özdörü sıylağan er-Tekenin aytqan ökümün işke aşırışmaq. Anı baamday qoyğon Er-Kişi qolun kötördü:

– Ua, olturuñdar!

Tigiler qayra olturuştu. Er-

Kişi jay süylödü:

Teke sen meni joo debeñ? Joq! Joo emesmin, saa. Saa, senin jurtuña joo emesmii! Qağılışta qan ölör. Miñ san jebenin biri meni jaradar qılğanı çın. Apey, ça- bışta jooker jaradar bolboy qalıçubu?! Bayırqı bir bolup ötkön jolbun qırsıqtı kektep, azır janımda ol- turğan jurtuñdu tul qaltırbaymın! Baba narqın sıylap sırdı açıq ayttıñ. Bu er jooker saltına men baş iybey qo¸ albaymın. Aq taylaqtı qoyuñar. Aq ulaq muuzdalsın. Teke ekööbüz qanınan uurtaşıp, töştöşüp, dostoşolu.

Aq ulaq soyuldu.Bayatan qımız jutup, bayırqıdan bayan qozğop jadırap olturğan jurt et bışqan soñ et jeşti. Anan jaraluu Teke ordunan süyötüp turdu da, Er-Kişi ekөö jurt narqı menen töştöşüp quçaqtaşıp, iyin tiy- di qılıştı. Jan qıyışpas dos boluştu.

Er-Kişi keskin ayttı:

– O, dosum Teke! Jolborstu ayaş-atasına qoşuñ? Jor- tuulda jooker bolsun, Jolbors. Tınç kezde bilgi bol- sun, Jolbors, Jer körüp, el taanısın!

Tek Jolborstun enesi Jagül, başqa ağa-tuuğan te- giz jardana alaqan jayıştı.

– üstü açıq Kök, booru kürөñ Jer-suu, silerge küç berip tursun. Atanın alp küçü, enenin aq sütü saa küç qoşsun, uul, qubat bersin, çıraq. El çetinde-qıyırda jürgönüñdö bizge qırçoo bol. Ooruqta, oynop-külgönüñdö, bizge arqa bol, uul!

Jer-suu, seni qoldosun!

Batasın berişken soñ, jolbors-çaar qunanğa mingi- gip, jolbors-çaar tonun kiygizip, jonuna saadaq asıp,

www.bizdin.kg

qoluna çoqmorbaş qarmatıp, ata-ene, ağa-tuuğanı Jolborstu Er-Kişige qoşup berdi.

Tee, seyrek toqoydu aralap, andan arqı munarıq basqan boz adır qırdı artıp qaraandarı körünböy ketkiçe, Teke, ağa-tuuğandarı menen sırtta tigilerdi qarap turuştu. ünsüz turuştu. Qaçan qırdan arı eñkeygende atçandardın qaraandarı körünböy qalğanda Teke qubanıp ayttı:

– Jolborsum anıq jolbors bolur! Aq jolun emi taptı! Jurtum, köñülüm tındı. Altımış beş jaşımda men silerden bölündüm. Söögümdü Qara señirge qoyuñ- dar. Taşqa qaman çegiñder...

– Er demi em. Muñaybañ, Teke, saqayasıñ! – dedi qarıya.

ER TEKEŞ öLüMü

Kişi ölöt, Jaqşılığı
qalat.

Eski maqal

Eniseydin kezinde qırğızdın qol önörçülügü bötönçö önükkön. Alarda temirdi jana başqa metalldardı qazıp aluu, iştetüü birinçi orundu eelegen.

L. A. Evğuhova. «YUjnaya Sibir' v drevnosti».

Emi üçöö boluştu, bular.

Eki kündük sapardan kiyin jılqıçılardın qoşuu- nuna tınığıştı. Qısır emdi tay soyup, qımız çayqap, alar Er-Kişige sıy etti. Tee ebaqqı jigit çaqtı esine salıp, jadırap-jaynağan Er-Kişi eçen alban oquyanı köz aldınan çuburtup kep salıp berip, jılqıçılardın tañ- tamaşasına battı. Baarınan qızığı quudulu Şaptın

www.bizdin.kg

joruqtarı bir körgön Jaş-Tegin, Jolbors, Er-Kişige turğay kündö anı menen çoğuu jürgön tigil jılqıçı- lardın boorun ezdi. Şap oşol kezde otuzğa tayap qalğan, boyu çıqanaqtay, tırtağay arıq. öz boyuna qarağanda moy- nu, şadıları opsuz uzun. Jaltaqtağan quuş közdörün ju- muñqurap, «kilyaq»tap qon jorunu tuuraarda: qalpağın başınan ala qo¸t. Töbö tazı jaltırayt. Quuş közdörün tirmiyte, arıq moyundu qorjoyto, tee alısqa qarayt. Eegi tartıla tüşüp, quş murdu qoñqoyso, dele oyloboğon ki- şinin köz aldına tarp añdığan qon joru kele qalat.

– Jorunun tarp añdığanı.– Al moynun dağı sozup, közdörün tirmiyte, tumşuğun qoñqoyto tüşöt. Anan al andan madıldın tarp qızğanğanı dep bat ele tüsün özgörtö salat.Közdörün juump-jumbay, şadıların bırjıyta büktöp, tarptı tıtıp tırmaqtap, qızğanğansıyt...

Jılqıçılarda boor qalbayt.

– özü, özü...

– Bu kişi bala emes. Jin taştap ketken sasıtqı...

– Ata-enesin bilebiz. Kişi ele balası...

– O, joq... ölsün, jin.Qoy deñ. Boorum ezilip ölö turğan
boldum...

Anan Şap madılğa joloy albay çette, taştın daldaa- sında çıçqılanıp qıypıçıqtağan tülkü bolot. Közdörü qıbıñ-qıbıñ jumula qalıp, tumşuğu çuçtuya tüşköndö anı qarap turğandardın ezilip ıqşıp külbögönü joq:

– Oy, jin, toqtoñ deym... boldu, boldu...

Jaş-Tegin menen Jolbors başqalardan bötönçö qı- tıldaştı. Şap bolso birde aybandı, birde adamdı, bir- de jeztumşuqtu elestetip küldürö berip, kişilerdi çar-
çattı. Külüp jatışıp «Ua! – dedi Er-Kişi. – Munu tap- qan ene kişi qızı emes. Kişiden mınday şumduq törölbös».

Külküsünö loquyğan zor denesi solquldap Er-Kişi Şaptı janına çaqırdı:

– Qoluñdu körsötüñ, quudulum!

www.bizdin.kg

Şap şadıları tarbayğan arıq alaqanın Er-Kişi-nin alaqanına qo¸ qoydu. Er-Kişi çını menen aytti:

– Kişi qolu eken! Kişi ele qolu!

Jılqıçılar kep kütüp unçuqpay qalıştı.

– Ata-a, – dedi Er-Kişi. – Uşul uzun şadı menen aybalta qarmasañ qatuu soğor ediñ. Ay özüñdö küç joqtur eya?

– Apiy?! – çoçuğansıp Şap qolun tartıp aldı. – Anday debeñ, ake?! Men uşul qolum menen jindin döösün muuntqam...

– Jindin döösün?

– Anan emine? Qadırqandın jış toqoyunda jalğız kelatsam dümür quçaqtap qara döö uqtap qalıptır. Al adegende töödöy bolup köründü. Minip alıp üygö ketey-in dep örköçünö çığa qalsam... töö emes, döö. Oşol za-mat tamağına Şap akeñ çap jabıştı. Qorqqon döö tura qaçtı. Men tamağına asılıp qaldım. Ol qorqqondon beze berdi... Bir kezde muunup qulap baratat. Men ittin aldında qalbayın dep tumşuqqa teep turup, bir seki-rip qarağaydın açakeyine barıp minip qaldım. Döö
öldü. Men qarağaydan tüşüp üygö keldim...

Er-Kişi külgön boldu:

– Jeke ele quudul emes, qalpıçı ekensiñ. Şap.

– Apey, qalpıçı degen emine?! – Şap közdörün tirmeñdetip irmegiledi.– Qalp aytsam töbö çaçımdı körböyün. Bıltır ele tetigil toodo jalğız kelatsam, bir üyür çöö meni tegerektep aldı. çöölör mağa küldü. Men çöölörgö küldüm. çöölör meni qıtığıladı. Men çöölördü qıtığıladım. İçek-boorum qatıp men too ıldıy quladım. çöölör qoşo quladı. Baarıbız qulap kelatıp bir kezde zoodon alıs kettik. Men kişimin da, zooğo çıqqan arçanı qarmap aman qaldım. çöölör birinin artınan biri çulp-çulp kürpüldögön kök suuğa tüşüp, ağıp öldü. Aman-esen üygö keldim...

Şaptın quudul joruğu, uqmuş bayanı basılbay al tünü Er-Kişiler uqtağanday bolğon joq. Ertesi jıl-

www.bizdin.kg

qıçılar menen qoş aytışaarda Şap bir butun bir butuna süyöp sıñar ayaq turna bolup moynun qoyqoytup Er-Kişige aytıp qaldı:

– Joo kelse, maa qabar beriñ, Er-ake! Adegende turna bolup uçam. Anan tuyğun bolup sızam, anan joonun qol başçısının qoluna qonom. Kümüş boom bolot. Al meni jonumdan sılar. Men anın közün çoqup alam, – Şap şumqarça çırıldap, qoyqoñdodu.

Er-Kişi külüp bastırdı:

– Bar bol, Şumqarım. El çetine joo kelgende, seni ündöp
alam!

Oşol bastırğandan bulardın kep qılğanı Şap-şumqar boldu! Anın qızıq kebetesi, uqmuştuu joruqtarı, qıymıldarı, aytqan qalptarı eske tüşö berdi. Jaş- Tegin menen Jolbors baldarça ıqşıp, qıtqılıqtap külüştü. Alarğa qoşulup Er-Kişi andan köñüldüü. Mal qaptağan adırlardıartıp, andan özön suudan keçip
ötüşüp, andan toqoydun jeegin qırqalay üçöö beyqapar kelatqan. Ozoñdop ıylağan ıy uğuldu. Al adegende ulup-uñşuğanday bolup, anan qadimkidey kişi ıylağanday – kişi bolğondo da erkek. Qantti-qantpedi testier.

üçöö ıy çıqqan jaqqa ıldamday bastırıştı. Iy jaqındadı. Bular jış taldı aylanıp, narqı açıqqa
çığa berişti. Ne kişi emes, ne mal emes, qandaydır bir toptomoloq nerse jılıp baratqanın körüştü. Jaş- Tegin deldeyip unçuqpadı. Jolbors kübüröp suradı:

– Er-ake, tetigi janağı Şap quudul aytqan döö tu-
qumu
bolbosun?..

«Bu ne bolup ketti»! dep Er-Kişi tigini taanıy al- bay kelattı. çınında al taanılbastay bolup diñkiy- ip baş-ayağı bilinbey özü ele jılıp baratqan bopboz qapqa oqşodu. Er-Kişi atın temindi:

– Nesi bolso da bara körölü.

üçöö çaap jetişti. çınında ele diñkiyte kömür salınğan qap eken. Anı testier uul arçındap kötörüp alıp-

www.bizdin.kg

tır. özü eç-eçtemkege qarabay ozoñdop ıylap kelatat. Şabıratıp jetip kelgen atçandardı tuyğan da joq.

– Oo-uaay, atakem, ayy... öldü-ü, öldü-ü...

– Toqtoñ, uul! – dedi Er-Kişi.

Tigil toqtoboy bastı:

– Oo-uaay, öldü-ü, öldüü-ü...

– Kim öldü?

– Ata-akem...

– Emine bolup öldü?

– Qara buuranı, atakemdi jolbors çalıp saldı-ı... oouay...

– A sen qantip aman qaldıñ?

Qan kötörgön testier jaş tolğon közün jaljılda- tıp emi ğana Er-Kişige qaradı. Anan al ozoñdoğonun bastı. Şoloqtop-bışaqtap entigip arañ ayttı:

– Biz kömürçü edik... Atam eköobüz öçürgön kömürdü Qara buurağa jüktöp kenge jetkirçübüz... Tañ erteñ atam buuranı taap kelem dep ketken. Anan joq... Anan men izdep barsam, buura ölüp, atam ölüp jatıptır... Oouaay, atakem aay...

– Iylaba, uul... – dedi testierdi ayap Er-Kişi. – Atañdın janı ıraazı. Jolbors alğan kişi tigi düpüyödö şer bolur. Atañ er kişi tura. Iyıq kişi tura. Sen aa quban!

– Emi meni uradı, – dedi testier ulutunup.– Meni Döö-ake uradı.

– Döö-akeñ qayda?

– Ol kende... Ol temir eritip jatır. Kömür büttü. Tez keliñ degen buura joq, atam joq. özüm qap kötörüp baratam.

– Kende Döö-akeñ jalğız bele? Jalğız kişi temir kende iştey alabı?

– Kişi köp... Döö-akem oşondoy. Al açuuluu. Ura berer. ölsöñ da uradı. Bayağıda bir kişini qaman jı- ğıp ketse, jaman qamandan jığılasıñ dep urğan. Anan

www.bizdin.kg

bir jigitti çöölör talasa kişi bolup turup çöögö ta- lanasıñ dep urğan. Anan bir attı börü jarıp öltürüp ketse, sen Qambar-Ata bolup turup itke jardırasıñ, dep attın başın toqmoqtoğon... Emi, janında jürüp, atañdı jolborsqo jardırasıñ dep menn ol uradı. Qalp aytsam Kök sorsun, meni.... Uaaj, a-takem aay.....

Er-Kişi testierdi ayap jalına suradı:

– Iylaba, uuljan. öz atıñd'ğ aytçı?

– Atam – Tekeş, öz atım – Bars.

– Barğının er Tekeşibi?

Bars tañdana qaradı. «Menin atamdı qaydan .bilesiñ jolooçu» degen qaraş.

– çoçuba, uul, – dedi Er-Kişi.– Barğının er Teke- şin kim bilbeyt. Jeti atası alp ötkön şer ol...

Bars joop berdi: – Atam, Barğının er Tekeşi!

– Ee-ee! – dedi Er-Kişi qıyal ergitip.– Men, bilgen Tekeş qaytpas boluçu. Ol jolborston ölböyt bolçu... Buuranı alğan azuuluğa jalañ qol qaçırğanğo al?

– Ooba, ake. Atam özü ele ketken. Jadasa, janında kezdigi joq barıptır...

– Oşondoy... Qayran asıl! Ol oşentip jolbors qolduu

bolmoq.

Bars ança tuyuna albay Er-Kişige añqaya qaradı.: Söz aytalbay ulutundu.

– Qayran asıl!.– dedi Er-Kişi keyip.– Ol jaş ke- zinde sendey ıylaaq eken. O, ıylabay qalsın.?! Ol joo- ğo çapqanda ayqırıp çapçu.... Ajaldan jaltanıp körbögön. Köönü kelse, azuuluu-baatırğa ol, jılañaç qaçırdı... Qoy, altın uul.. Iylaba! Sen atañdı tart. Kömürüñdü Jolbors artınsın. özüñ Jaş-Teginge uçqaşıñ. Ken alıspı?

Qaptın tübün jerge qo¸ qoyup, Bars qolturmaçtan- ğan qıl arqandın uçun çığardı...

– Onoo üç-Döbönün kömüsköşündö.

– Bol, artın, Jolbors...

www.bizdin.kg

Alar bat ele qaptı Jolborsqo artıştı. Barstı Jaş-Tegin uçqaştırdı. Azır kepke-sözgö alaqsığan Bars bat ele balalıq qıyalı çığıp jandana tüştü. Er- Kişi andan jön-jaydı suraştırıp kelattı:

– Kömüskögö köçüp kelgeniñer köp boldubu?

– Bıltır qış çığaarda kelgenbiz...

– Jaqında köçpöysüñörbü?

– Ken jaqın deyt, Döö-akem. Tooğo bir künçülük jol. Qooğa çıqpasa, el köçpösö tura berebiz deyt.

– Ua... eki künçülük jerden da ken taşılat.

İe, biz onou Qara Señirde kezde tüş jarım jerden ken taşılçu. Onon ol jaq qooğaluu bolo berdi...

Er-Kişi qaydiger aytti:

Qooğadan teñir saqtaar... – Bir azğa unçuqpay bastırıp mıñq etti.– Kim bilet? Kegi bar tabğaçtar tınç jatpas...

Bars balalıq açıqtıqqa salıp ayta saldı:

Döö-akem, izgil jurtun çaap alabız deydi. Oşo izgildiki öttü. Soroqton qalır. Jayıttı tarıtadı. Bek- teri bel bükpöyt. Oşol izgil jurtun çababız. Temir kerek. Temirdin qurçu jebenin oğu, aybaltanın mizi qasqaqtın uçu. O, sasığan jamandar. Uqtabañdar, Temir qaldı deydi, Döö-akem. Baarıbızdı uqtatpaydı. Erte keteli dep atam erte turğan...

Atası esine tüşköndö Bars qayra bışaqtadı:

– Emi meni Döö-akem uradı...

– Iylaba uul, urbaydı, – dedi Jolbors. – Er akem bar! Er akem urğuzbaydı.

– Ooba... – dedi Bars, işenbey. – Döö-akem qorqpos kişi. öz aytqanın işteydi.

Er-Kişi söz uqqusu kelip unçuqpay kelatat. Bayatan tañdanğan Jaş-Tegin tüz suradı:

– Döö-akeñ, emine kişibi?

Bars ağa tañdana qaradı:

– Kişi ele...

www.bizdin.kg

– Anan emine Döö-ake deysiñ?

– Al özün döönün jeenimin der. özü bizdin ele uruqtan.

– çoñbu?

– çoñ! Saqalı tarmal, közdörü qızıl. Uqmuştay kişi. Açuusu kelgende janına kişi çıdap turalbay- dı. çın ele döögö oqşoş. Enesi Külük-Apanı ilgeri jortuulda jürgöndö asqanın tübünön taap alğan eken. çımıldap atqa jetkizbey qoyuptur... çın ele döönün qızı eken, dep kişiler aytır. Döö-akem özü bolso, enesinin döo qızı ekenin çın deydi. Eç kim aa şek qılbayt. Qalp dese, Döö-akem, aa ayqırar.Tigil qalp degen kişi jerge kirip kete jazdayt.

Barstın kebinen ulam Er-Kişi özü da Döö-akeni körüünü samadı. «Ataa-aa, al qanday neme boldu eken? Ba- lanın jürögünö mınça tiyiptir, Uay, dööbü?, bööbü? Bara körölü»...

Nesi bolso da Er-Kişi Döö-ake menen sınaa uçura- şuunu oylodu. Bular jalğız ayaq çıyırdan çoñ jolğo
ötüştü. Anı menen bir az jürüşkön soñ, taz jorunun başınday jılañaç tartıp bopboz turğan üç döbönü közdöy buruluştu. Bulaq suudan ötüştü. Keçip barat- qanda al bulaq qapqara köö öñdönüp köründü. Körsö köö emes ele jıbırağan sansız könök baş suu betin qap- tap alıptır. Ar-arasında bulaqtan it çabaq körünö qalat. Jaş-Tegin eñkee berip at üstünön suudağı it
çabaqtı çaap öttü. Bular bir-eki imerilişti aylan-
ğan soñ, aldı jaqtan topuraq dodolonğon boz döbö körünö qaldı. çögüp jatqan töölör, andan jük tüşürüp jürgön kişiler jüröt. Qandaydır bir qızarıñqı tartqan jer tölö öñdönüp dompoyğon «quruluştun» biy- iktigi nayza boyu, joonduğu üç-tört qulaç arqan qur-
çalıp jetkidey «kerney» soro¸t. Anın jan-janında jürgön-turğan, olturup alışıp birdemelerdi işteş- ken kişiler bir top.

www.bizdin.kg

Jüktüü töölör tizdelip, çögüp, jüktön boşoğondoru dardayıp jay qaalğıp basıp turat. Töö arasında kişiler köp ele eken...

Küldün, ısıq qordun isi keñiljeerge urdu...

«Aa, ken qordosu tigil eken. Döö-ake da uşunda ğo» – dep Er-Kişi ıldamday bastırdı. Qantse da mınday atçandar ken qordosuna kelip-ketip turuşsa kerek. Tigi- ler beyqapar öz işterin iştey berişti. Kileñdegen üç-tört döböt kürsüldöp ürüp çığışqanda kişilerdin bir-eköö başın kötörüp burula qaraştı.

Er-Kişi alıstan ele qamçısın booruna aldı:

– Bar boluñdar, tuuğandar! Köörük dolu bolsun, ken temirge tolsun!

İştegiler Er-Kişini qarşı alıp uçuraştı:

– Arba, jolooçu! Aytqanıñ ordunan çıqsın! öz saparıñ jolduu bolsun!

Er-Kişi toqtolboy bek-bek unçuqtu:

– Döö-akege jol ayta ketelik dedik... Mında bir balañardı qırsıq çalıptır...

Jılañaç etine jarğaq ton kiygen apsayğan qara kişi qaydan-jaydan körünö qaldı. Al, ata narqı me- nen jön-jay suraşqısı da kelbey balt-salt basıp, kürsüldök ünün küp-küp çığardı:

– Taq, bek! Tetigi Bars tetigilerge qaydan uçqaşıp alğan?!

Jana Bars sıpatın süröttöp aytuusu menen Döö-akeni taanıy qoyğon Er-Kişi sağınğan dosun körgöndöy attan tüşö qaldı:

– O! Döö-ake! Köörük dolu bolsun, ken temirge tolu bolsun!

Döö ake Er-Kişige apsaya qaradı. Anın qaraşında tañdanuu da, açuu da, japayılıq da körünöt. Al, ket- kis kegi bar joosu aldına özü kelip bergensip, közün qızartıp, Er-Kişini sorup alçuday kekete aytti:

– O, sen, qaysı joosuñ?! çın aytıñ!

www.bizdin.kg

– Jat emesmin, özmün, Döö-ake...

– Tekeş qana? Qara buura qana? Kömür qayda? Oy, Bars?! Bars?! Bars deym?! Maa bat uğuz?! Baarı qayda?! Bular kim? Uu-uu, ıı-ıı.

Döö-ake balt-salt arı-beri bastı, tıtındı... Bars ıylap jiberdi. Al attan tüşpöy dale Jolborsqo uçqa- şıp turat. ötö sabırduuluq menen Er-Kişi jaydı tu- yundurdu:

– Ua, Döö-ake, küybö? Küygön menen ötköngö öküngön bolbos. Tekeş erdi, qara buuranı jolbors aldı... Jal- ğız ıylap qalğan Barstı biz alıp keldik...

Döö-ake tañ qalğansıp, tüşünbögönsüp Er-Kişi jaq- qa apsaya, eñkee qarap qaldı. Anan başınan ıldıy ısıq suu quyulğanday ayqırdı:

– Jalğız qalğan?! Ol Bars emine jalğız qaldı?! Ol Bars, emine jolborstu çappaydı?! Ol qayda, qorqoq küçüktü tirüülöy jutup salayın?! Kök! Kök!

Er-Kişi qamçısın qayra booruna alıp. jookörlik saltı menen başın iydi:

– Açuuñdu suraym, Döö-ake! Bala, ansız da sarğayıp keldi.

– O, sarğaysa, al qolo emes, kişi. Kişi bolğondo atası Tekeş, enesi – Tör-apa! Al jaman oşonço qorqoq beken? Qorqoğun bilsem, men onu bıltır ele ken qoruna salıp mayın sızğırar edim?!

Döö-ake buuluqtu, uurtunan aq köbük burquldattı. Ayqırdı. Birde jarğaq tonun çeçe salıp, birde köörük üylögön ottun oozunan çoq ala qoyup... qayra Er-Kişige jutundu:

– Ayt, aytıñ! Sen kimsiñ? Sen kimsiñ, deymin?

«O dolu, – dedi Er-Kişi içinen.– Bu çın er, çın alp. Bayırqının aq doluluğun joldop mura tutqan alp. Mınday dolu alp çabışta ölörün bilbes. Ar kimdi özündöy dolu, döö bolsun deydi. Bul kişi – döö»...

– Ayt, aytıñ! Qaysı joosuñ uqmuş?!

www.bizdin.kg

«Boo öz jörölgösün salayın» dep oylodu, Er-Kişi ağa külö qaradı:

– Bölöñdü taanıbaysıñbı? Men tigi ele Altın-Too-doğu kök döönün öz jeenimin! Sen bu öteken toosunun eesi buurul döönün öz jeenisiñ!

Döö-ake tañdandı.

–

Bölöm?

Er-Kişi:

– Bölöñ!

Döö-ake:

– Kök

döönün? Er-

Kişi:

– Kök döönün! Atayın keldim uçuraşam! Döölördün jeenibiz! Döö murası: bulquşmay. Birin-biri jutuş- may. Ekööbüz oşol tayakelerçe jutuşalı! çeçiñ tondu. Kel beri, sunuñ qoldu!

Uşul sözdördü aytıp jatıp: Er-Kişi özü da qurdu çeçip, sırt tonun taştadı. Kişiler abajaarıp qarap qalıştı. «Teñir saqtañ? Bu qaydan kelgen uqmuş jan? Döö-akem munu öltürbösö eken? Jep salbasa eken»? – degen qaraştar.

– Döö-ake açuusuna çıdabay-ıylap jiberdi. Jarğaq tondu çeçip ırğıttı.

– Bölö?! Bölö!?

– Ooba, bölöm?! Bölöm üçün ölöm?!

Döö-ake toodon qulağan döñgöçtöy atıp Er-Kişige qaray jügürdü. Al oşentip Er-Kişini öz epkini menen ele ırğıta qo¸m dep oyloğon. Biroq anın aram oyun ba- amday salğan Er-Kişi küröştün ıqmasına salıp eki qolun jayıp, muştumun taştay tüydü, küçün kööd önünö çoğulttu. çuqul kelgende közgö ileşpes tezdik menen tigini qağıp jiberdi. Er-Kişige urunam degen Döö-ake oqtos berip, küülöngön boyunça eki arqan boyunday jer- ge çurqap ketti.. Al öñköñ-döñköñdöp baratqanda Er- Kişi ağa körsötüp qatqıra küldü:

www.bizdin.kg

– Aa-ha-ha!: Buurul döö jeeni buurul döööçö jügürdü. Ha-ha!

Qarışqırça moynu menen burulup qayra kelgeninde Döö-ake çını menen ızaluu, açuuluu qayttı. Bul jolu oñtoyuna kelse, Er-Kişini mayıp qılıp qo¸ru anıq. «Aahh! Ahh! dep, azuuluu jırtqıççа aqaqtap közün qı- zartıp qaçıra kelip Er-Kişini tüz ele qoldon almaq boldu. Er-Kişi andan jaltanbay ağa bilegin tostu. Tigil bilekten alam degençe bolboy abdan tezdik menen Er-Kişi anın özün bilekten aldı. Ekööbilekteşip turdu. Adegen- de Döö-ake sezgen joq. Er-Kişiden bilegin oñoy ele ju- lup alam dedi. Ağa Er-Kişi juldurbadı: ulam saalıtıp, ulam qısıp, bilegin çımıratıp Döö-akenin bilegin qo- lunan çığarar emes, «E, küçü çıñ. Soo qo¸r emes. Qarı küçü, opsuz, çındap taanılbasam... Döö çalış, baqşı çalış bolğon neme jan ayabay meni mayıp qılur. Men da çındayın. Janı çaar çımın bolup közünö körünsün...» Er-Kişi Döö-akenin bilegin atqıday atqıp, janın çığara qıstı. Biroq söögü sınçuday çıñalıp, qolunun başı sööktöy qumsardı. Er-Kişi andan asta suradı:

– O, Döö-ake. Ekööbüz bölö ekenbiz. Taanıdıñbı?

«çın Kök döönün jeeni eken»... dedi. Döö-ake anan uğuza ayttı:

– Bölö ekenbiz... bölö ekenbiz... – Al söögünün sızdağanına arañ çıdap tiştendi.– Kök döönün öz jeeni sen ekensiñ.

Er-Kişi döögö oqşodu:

– Ha, Bölö. Döölörçö töştöşüñ! – Bilegin qo¸ jiberip Er-Kişi Döö-akege quçağın jaydı. Sendele tüşkön Döö-ake: «Munun döö tayatası menin döö tayatamdan alp tura»... dedi içinen. Anan jaş balaça özünön özü teñse- lip Er-Kişi menen quçaqtaşa ketti.

...Oşol ele künü jaqın ağa-tuuğanı, oşol temir eritken qordo iştegen kişiler Tekeştin ölgön jerine keliş- ti. Keypi, jolbors qara buuranı alıp salıp, qanına ança

www.bizdin.kg

toyuna elekte Tekeş qarp-qurp üstünön çıqqanbı? Qantse da çoçup ketken Jolbors, çoçup ketken Tekeşti qamıntpay alıp ırğıtqan körünöt? Uzun-uzun qıyğaq basqan sandıqtay taşqa belinen arta salınıp mürt ketiptir. Anı körgöndö Döö-ake ölüktü aylana bastı:

– O-u! Sırttan! O-u! Börü! Uşunday ölmök... uşint- mek, uşintmek: qapılıstan mürt ölmök. Ajalı özünö. Arbağı tirüü, bizdi qoldop jürsün. Qara buura eköönü bir küygüzöm! Dal özü jatqan taştı başına balbal qo¸m. Jolborstu arbağı tuşasın, balbalğa oşol jol- borstun söölötün oyduram. O-u! çoñ dosum, sen, maa oşon- do ıraazı boluñ? Oşondo ıraazı boluñ?

Başqalar Döö-akenin kebin bölbödü.

– Bol, boluñdar, bat! Bat! Otun çoğultuñdar! Tekeş arbağı ıraazı bolsun! Jolborston qaza tapqan kişinin arbağı tirüü. Ol adamdın ıyığı, eri! Ontop jatıp sa-sıq tumoodon ölgön joq, Tekeş. Erdin aq ölümün moynu- na aldı qayran sırttan! Qayran börü, qayran kök jal, qayran qaysar, qayran taybas![1] Aq ölüm erge ılayıq: bay- ırqı babanın narqı: ilgerki jookerçe qo¸m, Tekeşti!..

Bardığı Döö-akenin aytqanınday boldu. Tekeştin söögü bayırqı baba saltın uladı. Ağa Döö-ake ıraazı, Tekeşke jaqın ağa-tuuğan, anı bilgen quda-söök, baş- qa jurt baarı ıraazı.

Tekeştey er jookerdin ölümü – muñ. Söögün jergö berüü maşaqat. Başta mından köp zaman murda ölgön jooker zayıbın da özü menen birge ala jatçu. Jortuul- da mingen atı, kiygen er kiyimi, joo-jarağı, o dünüyödö tataar aş-tamağı, özünö qızmat eteer qul-küñü menen söök qaytpas saparğa uzaçu.

Qandaydır bir sebepter menen er söögü ne atsız, kiyimsiz, ne aş-tamaqsız, künçüysüz jalğız kömülsö, tirüülörü er jookerdi muñqantıp uçurduq, jooker uul-

[1] *Kök jal* – börünün qıraanı, qaysar, taybas – eñ jırtqıç aybandar.

www.bizdin.kg

dun erdik işin aqtabadıq, asıl sanaasın ötöbödük. Ol er uşintip söögüm jalğız jatıp qalbasın dep örüştö mal küzötkön. Qıyırda jooğo çapqan. Biz onun erdi- gin aqtabadıq deşip ata, ene, ağa, tuuğan müñkürösçü. Zayıptar çaçtarın juluuçu, betterin atqışıp, otqo julunçu.

Ajalı jetken erge sopsoo jarın qoşo uzatuu – el tuqumuna doo ketirdi. Qırçın jooker çabışta qaza tapsa, anın qırçın jarın qoşo uzatuu – baarıdan mur- da jetim qalğan qızıl çie baldarğa muñ. öz ene, öz atadan bir joldo ajırağan soñ jetimçeler, köp uçur- da bağaar köröörü joq qul, küñdün keypin kiyişet. Joo börüsü er uuldun tuqumu qul, küñ keypin kiyüü – ata arbağının sıyqırın qaçırat. Beş beter namıs tögöt...

Uşunday oor salaqanı körgön soñ, baştaqı jörölgönü qalıñ jurt özü özgörttübü? Ne anı bilgi ajo, bilgi qol başçı buyurdubu? Nesi bolso da, közü ötkön erge tirüü zayıbın qoşo uzatuu tıyılğan.

Erdin közü ötsö, çamğaraq otto. Zayıptın közü ötsö, qut qaçqanı. Ekööbirdey kelgende artta qalğan uul, qız- dın muñu arılbayt. Altın çamğaraq otqo tüşköndö, anı qut qayra öz orduna qoyup, uul, qızdı jetimsiretpey ası- rasın. çamğaraq jañırtsın! – degen salttın qaçan ulan- ğanın da azır açıq aytuuçu kişi joq. Tek eskini jañı almaştı:

Er uçqanda artta qalğan zayıp çaçın jayıp, betin atqıp qan ağızat. Belin bek buup, eki böyrögün tayanat – ala jatıñ, arstanım! – dep muñqanat. Er jooker eri menen baştağıday bir kördö jatpay qalğanğa emi ar- manın aytıp, uçup ketken jooker teñin dañqtap qoşoq qoşot.

Oşol bayırqı salttı ulap, azır Döö-ake Külük-Apa- nı Tekeş er menen birge uzatıştı bir oylondu. Ariy- ne, Döö-ake bul sanaasın açıq aytsa, ağa Er-Kişi könmök emes. Dele ağa-tuuğandar, qarıyalar könmök emes.

www.bizdin.kg

Oşondon ulam Külük-Apanı Tekeş menen qoşo uzatıl- basın bilgen Döö-ake oğo beter tutalandı. Muñqandı. «O, qayran döölük josun qaldı ğo, bul çabal dünüyödö», – dep muñqandı Döö-ake.

Ortodo aloolonğon ot Tekeş söögün sızğırıp küygüzüp jatqanda birde biri ooz açpadı. Bardığı aloolonğon otqo sıyındı. Tek, aloolonğon ottun mayğa albırğan jalını lapıldağanda kişiler saltanattuu tımtırs. Tek içterinen küñgüröştü:

«Iyıq ot. Tekeş erdin asıl janın Kökkö uçuruñ? Tekeş er emi tirüü arbaq bolup bizdi Köktön jalğasın» degen qaraş.

Tabınuu, sıyınuu, jalbaruu tınçtığı...

Qaçan söök sızğırılıp kül bolup, jalın kiçirip ot öçköndö ğana Döö-ake aybaltanın sabın böyrögünö tayanıp ökürüp jiberdi:

– Oo, Tekeş er. Oo, Tekeş alp! çabışta qaytpas arqa eleñ, alp! Meni jeke qaltırba. Ala jatıñ...

Ağa, ini, tuuğan ökürdü:

– Alptan ayrıldıq!

– Altın too-arqadan ayrıldıq!

– çabıştajoo sayğan, er jookerden ayrıldıq!

– Beyqutta temir eritken ustadan ayrıldıq!

– Elüü beş jaşında bizden bölündü. Uçup ketti, boorum...

Qızı, kelini, qarındaşı qoşoq aytıp çuu saldı:

Keçee Kün tutuldu.
Bügün Er-akem öttü.
Şumqar boosun tıttı.
Tör-Arpa çaçın jaydı.
Köçkön köç tooğo
taqaldı. Uul, qız
muñqandı...
A-a-a, i-i-iy, esil ata-a,
Bizdi ala jat, arma-an...
Ala-aja-atıñ!

www.bizdin.kg

Baarınan Külük-Apa qatuu küydü. Al betin atqıp, qan ağızıp, quçağın jaya Tekeştin artınan ketçüdöy, Tekeş söögün quçaqtap otqo tüşçüdöy alqındı, jul-qundu, tıtındı. Biroq anı başqa salabattuu zayıp- tar qo¸ berbedi. Alar:

– Aqıl tutuñ. Esiñ jıy! Arbaq Köktö. Tirik ıyıq Jerde kün körür!

– Uul, qızdın amalın tiler. Olorğo qut boluñ! – deşti.

Salabattuu zayıptar Külük-Apanı qarmap turuştu. çaçı jayılğan, beti qanağan, qara jamınğan Külük- Apa ingendey bozdodu.

– Atasının külün Bars qarapa-qumarağa saldı. Qu-maranın oozun adegende qalay aralaş qorğoşun eritip quyup, anın üstünö qolo qapqaqtı Döö-ake özü japtı. Anan al Tekeştin külü salınğan qumaranı köörüktün üstünö qoydu da, jurtqa qayrıldı:

– O, jurt, eşit, sen! Bu sözdü, men Döö-ake, aytat dep eşitiñder! Tekeş jortuulda alğa çapqan taybas joo- ker edi. Ooruqta jan tındırbas köörükçü, kömürçü edi. Tekeştin baltası, tiybegen ağaç az. Tekeş baspağan köörük az. Tekeş eritken temir köp! Tekeş er, Tekeş kök jal bizdin uruunun er kişisi bolçu! Men çoñ dosu Döö-ake, siler ağa-tuuğandarı Tekeş erdi sağınabız. Sağınçıbız jazılğança anın arbağı arabızda, söögü köz aldıbızda bolsun! 'Jıl ötsün. Anı anan jerge be- reli. Maqulsuñarbı, tuuğandarı?

– Maqulbuz, maqulbuz – deşti ündör.

– Maqulsuñarbı, taanıştarı?

– Maqulbuz! Maqulbuz! – ündör.

– Maqulsuñarbı, üy-bülösü?

– Maqulbuz! Maqulbuz! – deşti üy-bülö

– Maqulsuñbu, çoñ dosu?

– Maqulmun, maqulmun! – dedi, Döö-ake özü. Anan al jalpı köpçülüktön suradı:

www.bizdin.kg

– Tekeşte aqıñar joq bedi? Aq aytqıla? Kişi aqı- sın Tekeş er moyundap ketpeydi. Andan qutulup qo¸r uul bar!

– Aqıbız joq, aqıbız joq!– deşti kençiler.

– Tekeş jaqşı kişi bedi?

– Jaqşı kişi boluçu, jaqşı kişi boluçu! – deşti köpçülük.

Döö-ake kül salınğan qumaranı özü qoş qoldop kötörüp bardı da qarağaydın butağına ildi:

– Emdigi jazğa deyre teñirge amanat!

Anan al tıyaq-bıyağında turğandarğa eşittirdi:

– Kömürçüñ kömürgö attanıñ. Kerbençiñ ken taşıñ. Töölördü çubatıñ. Qorçuñ qordoğu kendi eritiñ!

– Bu bizdin Döö-ake aytqan mıyzam dep eşitiñ, baarıñ!

– Tezdeñder! Qor qısır qalbasın!

ER-QİŞİ MATALDI JE UYSUN JERİNDE

Bıçaq qança ötkür bolso da
öz sabınjonboyt.
Eski maqal

Qulaalı salıp quş qıldım,
Qurama jıynap jurt qıldım. Teli
quş salıp quş qıldım, Tentigen
jıynap jurt qıldım.
Manastan

Döö-akenin emine degen kişi ekenin Er-Kişi adep ele Barstan uqqanda bilgen. özü erdikti dañazalağan, joodon, otton-suudan, ölümdön qaytpağan – özün kişiden bötönçö er, ıyıq dep taanığan kee bir kişiler: uşul Döö- akeçi- lep çınında ele özün başqaça küçtüü, taymanbas jüröktüü,

www.bizdin.kg

qorqunuçtan qayra tartpas alp sanayt. öz zobolosun taanıtat. öz joruğu anın özünö atayı iştelgen joruq bolup körünböyt; anı ağa közgö körünbögön, biroq kişinin qol- dooçusu kişi, döösü kişi-pişeri bergen qasiettüü sır, ıyıq küç bolup sezilet. Keypi, tek işenüünün ğana emes: berilüü samoo, ümüt birigip Döö-akeni uşunday alp qılaarın Er-Kişi bilüüçü. Al özü da bala-jigit kezinde oşen- tip eeligip körgön. Biroq, al oşondoy apırtma epke, küçkö, apırtma aylağa berilbey, aqırı ayağında: çın küçkö, çın epke, çın aylağa berilip qadik bolğon. Oşonduqtan, Er-Kişi, ar dayım eregişte, qarmaşta jeñip çığat. Küçkö – küç, epke – ep, aylağa – ayla jumşayt. Jalğandı çın qıyratat.

çınında Döö-ake opsuz küçtüü, açuulu, eç-eçtemkeden jaltanbas er kişi. Al aytqanın işteyt. Erdik narqı otursa-tursa, al turğay uqtasa oyunda bolup, içken tamağı menen qanına siñgen. Anın közünö joodon qaçqan jooker emes, qorqoq. Jırtqıçtan (artıqça qarışqırdan, il- birsten) mayıp bolğon kişi kişi emes, sölököt, attan jığılğan uul uul emes, quurçaq bolup körünöt. Döö-ake erdikti, döölüktü ğana samayt.

«Bölö» boluu menen Er-Kişi, Döö-akeni jeñdi. Egerde, al jön kişi bolup betteşkeninde, Döö-ake, ağa oñoy menen tize bügüp, baş iybeyt boluçu. Kişige kişi baş iygendey döögö döö baş iydi. Döö-ake Er-Kişige bağınuu menen anı ayabay sıyladı, sıyındı.

Tekeştin söögü örttölüşünö, külü qumurağa salınışına – baarına Er-Kişi qatıştı. Munu Döö-ake üstü açıq Kök Tekeştin arbağın sıylap, Er-Kişini atayı jibergen dep çeçti. Oşonduqtan ırım-jörölgönü, aş- tamaqtı, ölükkö bolğon ağa-tuuğandın, üy-bülönün joq- too ıyın – baarın Er-Kişinin jolduu joluna jışaa- naladı. Emi bardıq ırım, bardıq sıy ayaqtağandan kiy- in uruq-tuuğandar, jesir enesi Külük-Apa, Döö-ake baarı jadırap Barstı Er-Kişige tapşırdı:

www.bizdin.kg

– Söögü bizdiki, eti seniki, Er-ake. Jarasa jooker etip taptañ. Jarabasa, otunçuñ bolsun...

– Bizdin bir tuqum joluñdu joldosun, marımçısı boluñ, taalimiñdi alsın, Er-ake?

– Baarıñardı tirüü arbaq qoldosun! Jortuulda, jıldızıñar oñunda bolsun!

Uşul sözdör aytılıp jatqanda ken-oçoğunun oozdorunda uqmuştanıp köörüktör küpüldöp, oçoq içinde kömür kök jalındap, çoq aptabı taştı-qumdu eritti. Qıpqızıl çoq ıylağanday «mölt-mölt» tamğan qızıl tamçılar köböyüp suuday mölt etip jattı.

Bastıra bereerde esine kelgendey aşığa qaldastap Döökake kendin oozunda suup qalğan temirdi Barstın qurjununa saldı.

– Atañ Tekeş öçürgön kömürdün tabına erigen kök. Uşundan özüñö qılıç taptap, uul!

...Bular emi törtöö.

Soñqu kündörü een talaa, erme çöldüü bozorğon jayıqtı basıp ötüştü. Tümön, tümön qol kelatqanday alıstan düpüyüp körüngön qalıñ janıbarğa jaqın kelişkende anın ıñırsıp jayılıp jatqan töö ekeni bayqalat. Eki örköçü eki soquday tiptik, kökül jündörü jibektey señse- lip, çuudaları jer çiyip jay ottoğon ingender, atandar, qayğısız tayrañdağan sütboto taylaqtar, qaymaldar tar- pañdap oyun saluuda. Niçke körköm quyruqtarın jılan- day iyriltip, başın joğoruğa kötörö joodurağan boto közdörün jaynatıp, «Buğh...» Uqmuştuu eleske aylanıp, üstü açıq Kök menen booru küröñ Jerdin üstündö azır uça jönölçüdöy... Anan qalsa, töö janıbar jalğızdan jürsö al azırqıday şañduu, sıyqırduu bolo albayt. Al közdörün jooduratıp mañ-mañ basat. Ayanıçtuu bozdoğu muñqanıp joodurağan qapqara közdörünön jaş tamızat. Balkim, jalğız töö oşentip bozdoğondo al jeke ele sütbotosun iz- debesten uşunday qalıñ üyrün sağınaar? Ariyne sağınat! Bul sağınıç tuudurçu eñ taasirdüü körünüş uşul asıl

www.bizdin.kg

maldın ezelten sezimine jedep batqan boluş kerek? Nesi bolso da çoñ üyürdün buuraları saq, kişiçil boluşat.

Uqmuştuu janıbar töölör ekeni taanılğan soñ, Er-Kişi jaş jookerlerge etiet eskertti:

– Janıbar, qalıñ jatqan töö eken! Jılqı kişige qanat! Töö kişige küç!

Jaş-Tegin menen Jolbors töö ıñırsığan talaağa qızığa qaraştı:

– Er-ake, jaqın baralı da? – dedi Jaş-Tegin.

Er-Kişi kesip ayttı:

– Iraaqtan ele körgün, Teginjan, Töö döö emes, töönün burquldağan buuraları üyürsök, kişiçil... Teñir qol- dosun? Mınça qalıñ töögö köp atçan, jaraqçan kelbe- se, birin-eki kişi ölgönü kelur. Japayı qayılğan töö öz eesin taanıbaydı... Köp mal jata bersin dep bağuu- suz taştağanbı?

Er-Kişi eki üzöñgüsün birdey teep, eerden tura qa- lıp tıyaq-bıyaqqa qaradı. Jolbors dağı surandı:

– Buura qaçırsa, jebe tartabız! Jaqın ele baralı, Er-ake?

Er-Kişi külgön boldu:

– O, buura Döö-akedey jalğız emes, alar sansız. Jebeñ çaq kelbes. Qoy, oboçoloy jürölü. Jaqın arada köp ayıl bolur. Töönü bizdin jurt da, tırğoot jurtu da, tabğaç jur- tu da asıraydur. Oqşoş, baarı birigip tigil Qazı-Aq- Köldü jerdegen qalıñ uysundarğa jetpes. Al jurt: töö eesi – Oysul-Ata jarıqtıqtın özün körüşkön beym? Töö janı- bar alardın asıl malı! Başqa jurt unaadan öksügöndö oşol uysundardan miñdegen-sandağan töö küçün alışar. Bul jur- ttun uul-qızı jooker. Uul-qızın aytpañ. Bayırqı bir za- manda «Töö çabışı» bolğon degen kep bar. Al mındayça boluptur: Bularğa qastaşqan joo çaap alğanı kelgen ğo. Oşondo uysundun bilgi-begi eren «öz qolun qaçtı» qılıp, joonu keñ jayıqtı közdöy jazğırdı. Joo keñ jazıqqa qaptalğanda, eren qolu kömüsködö öñüp qoldun joon tobu

www.bizdin.kg

jooğo qarşı sansız töönü ürküttü. O, töö da, jılqı da bir dürböp ürküp alğanda baş berbes. San jetpegen töö burqul-dap-zirkildep joo jolun bögödü... O, aldanğan joo töö me- nen uruşmaq bedi?! Qalıñ töö jol berbey – kişiler ayqı-rıp, töölör burquldap-bozdodu. Kökkö tozoñ sapırıldı.

Açıq kün körünböy boz qaptadı. Anan qatuu boroon çıqtı... Oşondo joo qolu «Bul bizge belgi körsötkön sıyqır, çoñ qırsıq» deyt da samsıp qayra ketti.

Oşondon kiyin babalardınoozunda: «Töö çabışı» bayan bolup «Uluu sözgö» öttü –
dedi.

Er-Kişi jaş jookerlerin oşentip alaqsıttı:

– O, töö janıbarköp jayılğandaandan alıs bol! Bolboso, bu maldınoşondoy sıyqırı bar!

Uşunday maek menen bular töö jayıtınan alıstay berişip, qandaydır bir iyrilip jay aqqan suudan keçip ötüşkön. Andan arı dağı bozorğon çöp adır uç-qıyır-sız jatat. Bul meykindi tüz kesip jürö bergende töö jürüşü menen on-on beş kündük jol basqan soñ, tap-ta- qır başqa jurttun jerine ötöörün kep salıp, bul ay- maqtı jaş jookerlerge aytıp Er-Kişi qaparsız kelat- qan... Qalıñ çiylüü adırğa ötüştü. Emi oñ taraptan dağı janağıday tumandap qararıp, ıñırsıy jayılğan qalıñ töö köründü.

Bars qubanıp ayttı:

– Qarağılaçı, emi bul jaqta qalıñ töö jür! Oo– iiyy, janağıdan da qalıñ eken!

– Emine, bul jaqta başqa mal bolboybu?

Alañğıçaqtı bolboy «Zuu! Zuu»! uçqan jebeler bu-lardın arasınan öttü...

Törtöö birdey tizgin jıyıp toqtoy qalıştı.

– Tizeñdi bügüñ, joo!– degen ün menen birge jerden öñüp çıqqanday töötçön kişiler tuş-tuştan payda bo-luştu. Körsö, bular töölörün buqturup, çiy arasında özdörü töögö jaşınışıp, Er-Kişilerdii jolun torop jatışıptır.

www.bizdin.kg

– Ey joo, attan tüşüñ! çekeñe jebe madalar! Er-Kişi asta tuyundurdu:

– Bar boluñ, ağayın? Biz joo emespiz...

Tigiler kişini jalmap jiberçüdöy töölörün burquldatıp qaçıra kelişti. Er-Kişilerdi qurçap alış- tı. çuudası sıyda erinderi şalpağay, çunaq qulaq aq buura mingen keerde saqal zor kişi, qantse da, bular- dın başçısıbı? özü da çoñ tülkü tumaq apsayıp-sap- sayıp başı bir uqmuş. Al açuu ayqıra çabuul samap, çoñ küröñdü jöölöttü.Buura «buq-buq» etken sayın anın jini Er-Kişinin beti-başına çaçıradı.

«E... Altın-Toonun arstanınan taymanbağan bu ba- şım munun buurasının jinine bulğandımbı»? – dedi Er-Kişi...

– Joo bolbosoñ, kimsiñ, quu? Ilğıy baldardı aldap-soğup alıp baratqan joqsuñbu, özüñ?..

– Jayğa keliñ, ağayın? Men kişi balasın aldap körgön jan emesmin...

– Endi kimsiñ?..

– Er-Kişimin!

Tigil saal jooşuy qaldı:

– İya? Qay Er-Kişi?

– Er-Külçurdun tümön başçısı! Atam qırğızdın jurtunan...

Tigil ayuuday ayqırdı:

– Aldaba?! Atam qırğız jurtunun tümön başçısı bu jaqqa ne sandıraqtap jürsüñ?!

Başqaları apsağayğa qoşulup tuş-tuştan demitişti:

– ötrük, bizdi aldap soğot...

– Başın çap?!

– Buurağa bastırabız!

Etteri qızıp, qapsalañ köksögön atan-buuralar uzun, iyri moyundarın silkildetti. çunaq qulaqtarın çunay- ta japıra, çoñ-çoñ közdörünön açuu çığarıp, «burqul- dap» ortodoğu törtöönü tepsep, sürüp ketüüçüdöy omuroo-

www.bizdin.kg

lop, jin bürküüdö. ömüründö mındaydı körbögön Jaş- Tegin ızalanıp ketti da, buldursun qamçını töbögö oy- notup jutunğan töölördü başqa-közgö çapqıladı.

– Tart, teñirin taanıbağan öñköy kesep! Tart!

– öy, mnoo balası qayrattı, körünödü?! öy, Marqa, jürögünö jebe suqtur...

– Suqturbaysıñ! – Er-Kişi tigini jekirdi.– Bul, saa bala emes, Er-Külçurdun aq şumqarı başına qon- ğon müldö bir jurttun, jaş begi! Toqtoñ! Tartıñ, buy- lañdı!

Tööçöndördün bir daarı sestee qalıştı:

– Eyaya... onou soo emes...

– Ey?!..– dedi apsağay-saqsağay zekiy.– Senin aytqa- nıña kim işenedi?! Bir jurttun Tegini, bir jurttun Er- Kişisi bul jaqqa ne izdep keledi? Buqturması buu- ranı jutqan, uqturması uuru qatqan, Kök-Adır, Sar- Dala degen jer, bul jaq! Bul jaqtan bir ötsö, onoo kündün batışınan çıqqan sonoo tabğaçqa qaray çıqqan kerben ötör. Bir ötsö, onoo Qara-Too qırqıp Qazı-Aq- Kölgö jerdeymin degen bizdin jurttun qalıñ köçü ötör. An- dan artsa şol bizdin jurtqa köz artqan joonun qolu keler. Basqanda ol joo bul dalada başın qaltırar. Joo börüsü er-kişiler bizdin jurtta az beken?! Ol, endi jurt jırğap qazan tolo et qaynap, sabaa tolo qımız açıp, qız-kelin ölöñ aytıp, kempir-çal maek qurup, jurt tınç jatqanda bul jayıqtın oy-tüzündö töölörübüz jayıla- dı. Sonşo qalıñ, töönü azuulu jırtqıçtan, ayaqtuu jo- odon küzötkön saqçıları biz bolobuz!

Bizdi köñülgö albay, közgö ilbey, aldanğan baldar- dı azğırıp «özüm Er-Kişimin, onou Tegin» dep jal- ğan aytuudan uyalbağan sendeydi tiriley kömsöm deymin. Al jan-janın qarandı:

– ökümümdü ne deysiñer, şumqarlar?

– ökümüñ, durus!

– Aytqanıñ bilgilik!

www.bizdin.kg

– Aldamçı-uuruğa jan açıtış joq!

– Al, matañdar! – dedi tigil jeerde saqal sapsağay. Başqaları qanjığadan qıl arqan alışıp Er-Kişi-nin matap kirişti. «Meyli, matasın... dedi Er-Kişi:– Açuuları tarasın. Aqıldarına kelsin. Töö qımızın köp içip qızıp alğan er-quldar, bir kezde sözgö kelur. Kelbese, bir ayla turğandur...» – dedi da qol qayırbay tek turdu Er-Kişi:

– Joo körsöñör boluptur. Matağıla!

Er-Kişi qol kötörböy eerde tek olturdu. Bars ıy- lap jiberdi. Jorbors menen Jaş-Tegin aybat körsöttü ele. Er-Kişi alardı qoy dep toqtottu.

Matalğan Er-Kişini ıylağan Barsqa jeteletti. Jaş-Tegin menen Jolborstu qaçpasın dep attarın quy-ruqtaştırıp özdörünün qoşuununa alıp kelişti.

Qoşuun – töögçülör qoşuunu dep atalğanı menen al özünçö ele erööldö jürgön köp qol boluçu. Uşunça qalıñ maldı toyundurup, anı asırap bağış bul jurttun negiz- gi işi. Artıqça jılqı menen töögö bay jurttun minse – qanatı, bir jerden taşınsa – kölük küçü bolğon soñ: bir qonuştan ekinçi qonuşqa köçüp qonuu bular üçün adettegi köndüm tiriçilik. Ayrıqça, arttan joo sürgündögön qooğaluu kündörü zirkildegen buuralarğa, bu-quldağan atandarğa üy-übün jeñildep artıp alıp, uul-qızdan öydö birden at minip köç uzatqan kezderde sar talaa şamal aydağan qoñur tumanday jıq-jıq tolup tünöröt. Jer beti malğa, janğa jıq-jıq tolot. Köçkön köçtöy küymölüü, toqtoo joq: jortuuldağı qoşuun sıña- rı seldey qaptap türülüp-tögülüp jer jaynap jürüp ol- turat. Tuuradan çıqqan jooğo jeke şaylanğan jooker- ler emes, büt at üstündögü erkek-urğaçılar at qoyğondoy. Bir daarı jük artılğan töölörgö ee. Bir daarı jaş baldarğa, ooruluularğa, qarı-qartañdarğa qaralaş. Bir daarı qalğan maldı başqarar. Andan başqa at üstündögü jurt bir qol qurap japırt türülüp, japırt tolqup jo-

www.bizdin.kg

oğo taqaat körsötöt. Eçen jolu salğılaşta bolup, maydanda qadik jookerlerden qay kezderde testierler qalış- payt. Iras, betme-bet, bir-birden aybalta çabışqanda çoñ kişige bala taqaat bere albas. Al emi ayğay-çuu alaman çabışta alar qadik jookerden kem qalbayt.

Tınç kezde, qooğaluu kündördö kişilerdin köñülündögü bir salt – al jookerdik, şaydoottuq, eptüülük, meyli tündö, meyli kündüzü, meyli jazda, meyli qışqısın.: «Attan sal! Attan sal! Joo keldi»! degen ayğayı jer jarat, dobulbas düpüldöp, surnay bapıldap – bir zamatta qol quralışı, butu menen basqan erkek-urğaçı eerde – at üstündö boluşu şart! Bir zamatta şamal aydağan bulut- tay zampıldap tümön qol türülüp, tünörüp ağılıp jönöyt.

Tee oydo-toodo jılqı artında jürgön jılqıçılar, too artında jürüşkön töösçülör anday qooğaluu kündö qoymaarek qalışqa eç aqıları joq. Baarıdan murda dal oşolor qapsalañda aşıp-şaşpay, qamılğaluu. Sebebi, dal oşol jılqıçılar, töösçülör, küzötkön mal joo qoluna ketpesin. Qalıñ toqoyğo kiyirip, buytqa-buluñğa jazğı- rıp iyrip alaar maldı jooğo berbey saqtap qaluu üçün jookerlerdey şaydoot, saq, belen. Alardın mildeti jeke ele mal çetinde beyqapar bastıruu emes, qadimkidey tıyaqbıyaqqa aymaqtarğa eröölgö çığışıp, qulaq türüü. Alısqa bayqoo saluu. Meyli birin-serin bolso da şektüü körüngön kişiler jürsö, qolğo tüşürüp, alardın jön-jayın bilüü uşul jürgön malçı-jookerlerdin işi.

Uysul jurtu soñqu üç jıl aralığında üç iret çabuulğa uçurağan. Eki jolqusunda malğa, başqa ança zıyan keltirtpey joonu sürüp salğan. Bir jolqusunda qalıñ keç üstündö çabış bolup maldan, jandan bir qıyla çı- ğım çıqtı. Oşondon kiyin jaraluu jolborstoy ızaluu, açuuluu jurt joo dağı qol salbasın deşip qulaq türüp turğan kez. Jılqını tigi çıtırman toqoyğo ıqtay qay- tarışıp töönü közdön daldaa, joldon oqçun deşip Sarı- Adır tüzünö tüşürüşkön. çınında bul jaq joo qolunan

www.bizdin.kg

buytqada. Töösülör qoşuunu çoñunan kiçinesine çeyin jaraqtuu. Külük atandardı, küçtüü buuralardı tandap minişip, örköç menen taqımdın ortosuna çoyunbaş ay- baltanı qısıp qasqaq qarmap, saadaq asınıp, jayıq- tın bul çetinen tigil çetine köz açıp- jumğuça zampıl- dap jetişet. Qızığan atandar moyundu jebedey sozup tar- pañ urğanda artqı ayaqtarı aldıñqı ayaqtarınan aşa serpilet, şamal ızğıyt. Ayqıra- qıyqıra joo köksöp elirgen tööçülör «küülöp- zampıldap» baratışıp jebe jarıştırışat. Atan, buura jarıştırışat.

Jegenderi et, içkenderi töö qımız. Meykin jarıp zañğırap aytqandarı ölöñ...

Qalıñ töönün çetinde oşentip beyqapar jürüşkön tööçülördün biri jana alıstan atçandardın qaraanın körgön. Anan alar bayqalbay jolun tosup buğup qalış- qan. «Joo! Joo»! degen alar. Oşentip joo köksögön tööçülör Er-Kişininjoo emestigine işenbedi.

...Töö küzötçülör qoşuun tobu bul jayğa jañı kelip jayğaşqanı ali uypalbağan betegeden bayqaldı. «A» de- giçe bolboy tuş-tuştan beş-on jigit jabıla tursa, töölörgö arta salğıday jolbun alaçıqtardın jan-ja- nında töö qomdoru jıylıp jatat. Alaçıq on beştey. Ar birinin janında on-on beşten tüpöksüz qasqaq jerge jançılıp jölönüp turat... Tıyaq-bıyaqta bayloodo qom tartılğan töölör köp. Alar dünüyödo emine bolup jatqa- nında eç işteri joq: tek joodur közdörün açıp-juump, tınç çögüp, jay kepşeyt. Oşentse da, kişi üstünö şap minip, «çu» degençe «Buq»! etip elpek turçuday... Tarpañ atıp iyri moyundu jebedey sozup zampıldap uççuday... Kileñdegen bay-döböttör, tumşuğu çuştuyğan, qol-butu tartayğan tayğandar çındasa kişini at üstünön, töö üstünön alıp salçuday. Biroq tööçülördü «öz» dep bilgen nemeler kürsüldöp-arsıldap aba jarıp ürbödü. Biri tuu- rağa ötö çıqtı, biri bult qoyup çağaraqtap basıldı. Sarı tonun süyröltüp, sarı tumağın salpıldatqan biröö jin-

www.bizdin.kg

didey eki qolun delbektetti. Bir alaçıqtan ekipçi ala-çıqqa, andan üçünçügö qaray şölpüldöp çurqadı:

– Töösülör, çıqqıla! Körgülö! Tıyaqta bizge qul ma- tap kelatır! Qul! Qul! çıqqıla, körgülö!

Sırtqa abajaarıp kişiler çığıştı. İçterinde ul- ğayğanı bayqalbadı. Tek joo börüsü jigitter. «Kim- der?» «Qaydan»? «Alıp kelgile»! «Sabağıla»! «Sırın ayttırğıla»! degendey birinen biri kektüü. çıyında oozdon çıqqan sözdörü da oşondoy.

– Ey, qay joo?!

– Tilegi emine?!.

– Attan tüşürö kergile?!

– Kim ekenin aytabı? Aytpasa, şirige kergile?! Kel-gender opur-topur attap, töödön tüştü. Bir-eköö Er-Ki-şini matoodon çeçti. Uşul kezde ortodoğu çoñ alaçıq-tan qarjayğan çoñ kişi çıqtı. üstündö keñ-mol tööboz çepken, jıñalbaş, dağdayıp töşü açıq. Butunda qara kiyiz ötük, qonçunda qızıl oymo-çiyme, abaylağan ki- şige asqadan atırılğan arstandın sölökötünö oqşoyt. Aytor, nesi bolso, da, arstandın köçötün qonçuna tüşürgön bu kişi jön emes. Uşul jurttun eri, başçısı ekenin Er-Kişi köröör zamat bildi. Al turğay anın jaljılda- ğan ötkür, aybattuu közdörü közünö uçuray tüşköndö: «Bul közdün», bayağı eki uruunun çoñ çabışında, özü menen betme-bet kelgenin estedi. O, anda uşul uysun jurtu Külçur eli menen çabışqan. Eki tarap birdey qalıñ qol bolup, jaağan qarday birine biri tike qaçırışqan. Birin-biri kekteşip, kegi qanbağan çet joodoy jekirip-japırıp qırçıldaşqan. Erler qasqaq sundurup, aybalta kötörüp jan ayaşpay çabıştı. Eri ölgön attar çılbır süyröp moynop, atı jığılğan erler aybaltasın töbögö kötörö jöö çurqap... keñ talaa azan-qazan, uu-çuuğa tolğon. Dal oşol ayığışqan çabışta Er-Kişi azır tigil üydön çıqqan, qarjayğan quş tumşuq zor kişi menen betteş-ken. Anda bul kişi jaş, kelbettüü, küçtüü, taymanbas

www.bizdin.kg

boluçu. Oşondo birine-biri aybalta kezeşkende anın ay- baltasınan da külümsüröy qalıp aybattuu, ötkür tikte- gen közünün qurçu Er-Kişige ses bergen... Kiyinki kezder- de oşol çabıştı esine salğanda oşondoğu bu kişinin közdörü köz aldına tartılçu. «Ay, qayran er, ay. Onun sürü, qoldoğonu, oşol ottoy jaynağan ötkür közündö. Tike qaraşqanda. Ol, aybalta kötörböy közü menen atıp salaar, anan-munçanı...» – degen.

Uşintken Er-Kişi tigini oşol közünön azır jaz- bay taanıdı... Biroq özünün kim ekenin aytıp taanıt- qısı kelbedi.

Apsayğan-sapsayğan Tarpañ attan tüşö berip tigil kişige tize büktü:

– Ağuş-ake! Aldıñızğa qul baylap keldim!

Ağuş «tek» degendey Tarpañğa qol jazğadı. Tarpañ oñ qolun booruna alıp başın iygen qalıbında mınday bol- du. Ağuş da köröör zamat Er-Kişini taanıdı. Ağuş Er- Kişige qarağanda Er-Kişi Ağuşqa belgilüü boluçu. Er- Kişinin erdigin al sırtınan bilüüçü. Andan beter, oşol çabışta Er-Kişinin jar qabağı Ağuştun sesin alğan.

«O-ay, men alğır bürküt bolsom, bul çalğır taybas tura! Munun baltasınan aman qalğanıma qantip işenem. Meni teñir saqtadı...»

Uşuntken Ağuş jar qabaq. Er-Kişini esinen çı- ğarbay qalğan.

Oşol eki er-er bolğondo da eköö aytıluu eki uruudan çıqqan birinen biri kem qalbas alptar; birinen-biri kem tüşpös namıstuular. Eköönün teñ erdik dañqı jurt arasında dayın. çınında Er-Kişinin ızaluu, qordol- ğon aqıbalı özünö külkülüü bolup köründü. «O, uqmuşu köp şumduqtuu düynö"– dedi al: – Bir kezde baltası menden ketilgen jandın aldına matalıp keldimbi?

çınbı, uşu»?

Er-Kişi zor, dalbayıp, külümsürödü. Al oşentip «alsız» abalın şıldıñdadı.

www.bizdin.kg

Ağuş ata saltın unutsa, erdik-jookerdik erejeni buzsa, al, azır, Er-Kişini qanday qordotso, ızalasa, qanday jazalasa öz erkinde. Al jaraqsız. Al matoodo. Ağa taqool boloor beli qatqan qayratman jookeri joq. Ağuştun qolu bul törtöönü kökbörü tartçuday...

Biroq Ağuş Er-Kişige tek qarjaya qaradı:

– Ey, arbañ?!

– E, bar boluñ? – dedi Er-Kişi. Anın ünündö ıza da, açuu da joq. Tek okünüç ırğağı bayqaldı.

Anı Ağuş da bayqadı, tek sınap qoydu:

– Alıñ qalay?

Er-Kişi joop aytpadı. Tek Ağuşqa qarap tamşanıp qulümsürödü.

– Joop aytqıñ kelbeydi?!

– Körüp-sezip turğandırsıñ?!

Tarpañ bügülö tüşüp aşığıp ayttı:

– Bu, aldamçı, begim. Er-Kişimin deydi... Nenin Er-Kişisi?! Bul jaqqa kelgendey al adamdın başına qanday kün tüşsün...

Ağuş Tarpañdı zekip qoydu:

– Boldu?! Bara tur, kökö?!

Anan al Er-Kişige tabışmaq ayttı:

– Köz ıylasa, jaş tamar. Kün ıylasa, ne tamar? Munu aytıp qoyuñ! Atan ölsö, çom qalar. Atım ölsö ne bolor? Munu aytıp qoyuñ! Jalğız aq quu üç turnanı eerçitip kökkö uçup çığıptır. Ol neni közdeydi? Onu aytıp qoyuñ!

Er-Kişi eegınçe başın kötördü da şaşpay ayttı:

– Köz ıylasa, jaş tamarın özüñ ayttıñ. Kün ıylasa, qan ağarın men aytayın. Tübü bir jurt joolaşsa, baya- ğıday qan aqpaybı, anan! Atan ölsö, çom qaların özüñ ayttıñ. Atıñ ölsö, el qıyrarın men aytayın. Bayağıda jöö qalğanıñda uysun jurtuñ, qıyrabay qoydu bele, anan. Jalğız aq quu üç turnanı uçurup kökkö jürgönün sen körüpsüñ. Anın emine közdögönün men aytayın, quu qur- quldap çalqar köl samaydı. Turnalar ıyıq qanat qağat.

www.bizdin.kg

Quu süzçü köl, turnalar kezip uçqan booru jayıq Jer çañdabasa deydi. Turnanın asıl qanatı jetken jerdegi el-jurt muñaybasa deydi. Oşonu samap aq quu turnalardı jol baştap uçup kelet.

Köñülü ıraazı Ağuş jaylanıp ayttı:

– Aa, bilgim, bu jandırmaq köñülümö uyudu. özüñ, emine deer ediñ?

Er-Kişi ökünüp qoydu:

– Men emine deyin? Kün ıylabasın dep aq quu uçtu, Quu töldör köldü tögömün dep Jer artıñda döö çıqtı. Anı qantebiz?. Döögö bet bağalıq desek, qolomtomdon örт janat. Açuu tütün közümdü açıştırdı. Al tayıdı. Munu qantebiz? Al taybasın desem, atçandı töööçön joo- layt. Ol eköö joolaşsa, eki ortodo qarğa, quzğun toy- lor. Anı qantebiz?

Ağuş Er-Kişinin Tabışmağına jandırmaq aytpas- tan qars-qars küldü da, jardanğan tööçülördön suradı:

– U-ay, qımızğa qanıp, etke toyğondor?! Bu «uuru-nun» kebin kimiñ tuyunduñ? Qana, tuyunğanıñ aytıñ. Tuyunbasañ, taruu suğunğanday dımıñ çıqpasın?!

Eerdi jelki sarı bala aldığa ötö berip sıñar tize-ledi:

– Ağuş-ake, jol beriñ? Men aytayın, bu kişige jan-dırmağın. Iyıq Jer tepselbesin, el-jurt muñayba- sın, dep tileyt eken bu kişi. Bu jaqqa qastıq samağan joo bar eken. Onu qanday tosobuz, deydi.

Jooğo bet bağalıq desek, aqılı az qağandar, esir-gen bekter ırqtı, ıntımaqtı ketirip – küç ketet. Munu qantebiz, deydi, bu kişi.

Intımaq quralıq desek – biribizdi biribiz bil- beybiz. Bilgibiz kelse, mintip joolaşabız. Biribiz- di biribiz qarğa, quzğunğa jem qılabız, deydi bu kişi!– Jelki bala bügülö tüşüp sözün anıqtadı:

– Ağuş-ake, jañılsam, jazalañ. Jañılbasam, biz joo degender öz eken! Er saltın jörölgölöp qoyuñ. Eki

www.bizdin.kg

el mından arı taanış bolsun– joolaşpasın. Meni uşularğa qoşuñ? ötünöm, qoşuñ. Atasız edim, ataluu boloyun?

– Tek... – Ağuş uşunday çeçen balanı bötöngö bergi- si kelbedi. Al açıq joop aytalbay bögöldü.

Jaş-Tegin jookerdik salt menen Ağuşqa iykem etti:

– Bötön emes, özbüz, Ağuş-ake. Mından kiyiñ mataş- paylıq. Tegibiz bir, uysundun bir qulunu eşim[1] bolsun?

«Eya, bilgi ajo qulunu tekti taanıp kişinedi au» – dedi da Ağuş:

– Ii, barsın... jetim qulun atalı bolsun! – dedi.

Aylañ arstandı qarmaydı,
Küçüñ çıçqandı qaçıradı.
Eski maqal

Bayırqı töö çabışı bolçu ele.
El sözü

Er-Kişini jazbay taanığan soñ, Ağuş anın «joo» emes ekenin da bildi. öñköy ulandardı eerçitip, jurt aralap, jer kezip jürgön sanaasın tabışmaqtap tuy- du. «U-ay, aqılman taybas, au! Er bilgi abosu Külçur uçup ketken soñ onun qandıq ordun basar uul jaş de- gen... Ua, uul jaş, er ağa, uçup ketken[2] şumqardı sıy- laydı. Bayağı jookerdik ıyıq narqtı ulap bu bilgi ulandarın baştayın degen eken. Baştasın, baştasın.

Ağuş Er-Kişini özünçö çatırğa kirgizdi. Töö qımız- dı çayqatıp, eki örköçü soquday semiz qaymal soyğuzdu.

[1] *Eş* – joldoş. Eşim – joldoşum. Eşimbek – Joldoşbek. Bayırqı tilibiz uşul sıyaqtuu tımızın özgörgönü bayqalat.

[2] *Uçup ketti* – közü öttü, öldü. «Şumqarım qoldon uçtu» degen qoşoq sözü uşul kezde da aytılat.

www.bizdin.kg

– Jol artıp, jer kezipsiñ, taanığanğa kişi-pişeri – şer dedirdiñ. Taanıbağanğa özüñdü «uuru» atandırdıñ, er! Attarıñ tınığıp, özdörüñ sıy körüñ. Jat joo qoo- ğalasa, mal, çabışqa bögöt bolbosun degenbiz. Jılqını toqoy jaqalatıp, tüeni Sarı-Jazıqqa tüşürüp, uysun- dun qalıñ jurtu muñaybay turğanı! Eröölgö attanğan qol bar. Başqa kün tüşsö, qatın-bala at üstündö. Qamçı kötörgön bülö çabışta bolor... Azamattardın bir azı tüe küzötüp uşul jaqta. Jük artuuğa kerek-lök, atan-buura- lar, qısırlar birin-eki saalğandarı ayıl üstündö. Kök saqtasın. Jau qoluna ölü tüşsö tüşör, jılqı, tüe tüşpös. Jük kötörüp, ken taşığan tüe küçü jurttu ma- rıtarı, jarıtarı. Qırq künçülük çöldö arıp-talıba- ğan asıl maldı minseñ qanat: anada, eki uruu eldin çabı- şında tüe mingen qoşuun atçandardı quruttu...

Uşulardı aytıp, töönün attan artıqçılığın aşı- ra maqtap jibergenin seze qoyup, Ağuş qars-qars küldü. Anan dağdayğan töşün manjaluu alaqanı menen sıypa- lap, zoñq etti.

– U-a, Tarpañ! Mınoo «uurular», «Tüe jarışın», «Tue oynun» körsün! Tayardanıñ!

Er-Kişiler töörçülördün qoşuunda eki tünöştü. Keñ jayıqtın Sarı jazığın ottoğon qalıñ üyürdün küzötçülörü da, eeleri da özdörü. Bir üyürdö bir buura. Azır buura qayır maalğa dağı dalay bar. Buuralar köbük burküp jindenbeyt. üyür basqan aq kökül, qara köküldör qaalğıp jay basat. Jayıt çetine atçan jaqındasa, üyürdögü buura jer tarpıyt. Baştı çulğuta «Buh»! etet. Quturğusu, qaçırğısı kelet. çooçun üyürdön jaqındağan buuranı öz üyürünö çendetpeyt: jata qalıp oonap-oonap alıp, quturğanday jin çaçıp tigil eköö çaynaşat. Ay- tor, qızıqqa batam deseñ da, qorqunuç sezem deseñ da ayı- ğışa çaynaşqan buuralardın janında bol. çuudaları señsele jer tarpışa, moyundarı oroluşa qalıp jin ça- çışqanday bolso, birin-biri şililep, tizelep çaynaş-

www.bizdin.kg

qanday bolso – mal emes eki dajaal, eki ajal qarmaşıp jatqanday.

Kişiler, toy-tamaşalarda buura qarmaştırat. Jeñgeni üçün arbın bayge sayılat. Buurası jeñgen kişinin namısı qoldo, zobolosu biyik, özü oljoluu, qadırduu. Buurası jeñilgen kişi jıldızı tüşöt, namısı ketet, bağı basılat. özü qurduulardan keleke-şıldıñ eşitet.

– Ua, buurañ atan boluptur. özüñdö ne qasiet?!

...Ağuş atayı aydıñın arttırıp tamaşasın Er- Kişi körsün dep, aydın jarığında buura çaynaştır- dı. Aytqanday ele ay jarığı çağılışında biri çuu- daluu qara, biri çuudaluu aq eki buuranın çaynaşqa- nı uqmuştandı, özünçö zor, sıyqırduu eleske aylandı. Buuralar tizelep çögölöy qalışqanda soquday, tiptik örköçtörü soqsoqtoy. Qaptaldarı qağışa ketkende eki uqmuş jöölöşköndöy... Andan qayra qoş ayaqtay tura- tura qalışıp uzun moyundarı kökkö sozula jin çaçış- qanda, qars-qars çaynaşqanda, biri aq, biri qara örköçtöngön eki ajıdaar çırmaşa tüşköndöy...

Qarap turğandar kep-söz aytalbay tım-tırs. Qaltaa- rıp-dirildep qaraşat.

– Kök saqtañ?

– Teñir saqtañ?

– Aq buura, qara buura birin-biri çaynap salbasa, iygi?

– İya, Oysul-Ata...

– Janıbar ay. Ay astında eki buura keremet... Birde qobur, birde tımtırs. Kişiler çaynaşqan buuralarğa aldanat.

çapqan attın biri çığat. Ayğışqan, azuulunun da biri ölöt. Soğuşqan alptın da biri jeñilet. Küç menen küç tizgindeş. Qaruulaş – dayım qarmaşta. Birde ağı, birde qara jağı basım. Qara basım kezde qalayıq muñ- duu. Aq üstöm bolğondo qalayıq qamsız, tınıç. Bul ezel- teden kelatqan ereje.

www.bizdin.kg

...Azırqı alışta aq buura jeñdi. Bul jaqşı belgi. Kündüzü, tee arañ köz jetken boz döbödön beri qo¸ berişip atan jarıştırıştı. At çabuu – özünçö jel uçqanday elpek, körköm körünsö tee jarış-jerden bulut uçqanday bul da, özünçö ötö şañduu. Jarışqa ketken töölör toqson toğuz boluçu. Emi oşol toqson toğuz jarağan atan ar biröö jaaday sozulğanda jer çetinen beri qaray sıyqır ağıl- ğanday, sıyqır çubağanday boz çañ kötörüldü. çañ içinde tööçöndör jerden kötörülüp uça baştağan çooçun elestey, sıyqırday sozuldu...

Töö jarıştan kiyin atayı ayığıştırıp köndürgön buura menen Tarpañdın qarmaşı boldu. Irasın aytqan- da, kirgen buurağa adam oñoy menen batınbayt. Buura külük, küçtüü, çaynağıç. Al jaaday atılğanda attın külügün uzatpay basa qalat. Kişini bir tiştep at üstünön alıp tüşüröt. Anan al anı çıçqandı basqanday tizelep, sal- mağın salıp üstünö çögöt. Kişini eze basat. Al emi töö qarmaşta eçen jolu bolğon Tarpañ, azırınça buurağa tizelete elek, (balkim, buura anı tizelep da qo¸r bele?)

çet-jaqada belen turğan tööçülör Tarpañ jeñilerde anı saqtay qalışat.

Er-Kişini taanıbay, anı matap kelgeni üçün Tarpañ uyattuu boluçu. Köödök baatır bolso, Tarpañ maqtanmaq.

«Men atam qırğızdın baş alpın matadım» demek. Biroq antişke Tarpanda jönü joq. Al qarmaşıp matabadı. Tek turup bergende matadı. Anda, Tarpañ «Bul joo qorqtu. Aylasızdan turup berdi dep oyloğon. Körsö, joo degeni – Er-Kişi. Al qorqqondon emes, alptı taanıbağan nemeni uyat qılğanı, ayıpqa jıqqanı tek turuptur. Azır kirgen buura menen qarmaşarda Tarpañ Er-Kişige tize büktü:

– Alp pişeri, özüñdü taanıbapmın. Ayıptuumun? Aybımdı tartam. Ayığışqan buura mağa çaynasa, andan meni qutqarmañdar. Men jeñsem – küçüm sizge, Er-ake!

Tarpañ jerdi öptü. Küngö qarap sıyındı. Anan boz ayğırğa şap mindi.

www.bizdin.kg

Saltanattuu jımjırttıq memirey tüştü.

Qızıl çaçıqtuu kümüştölgön qayış noqto qatıl- ğan qara buuranı töötçön eki kişi qoş jaaqtap narı jaqtan qoştop çıqqanda, quyruğu tığız üyülgön boz ayğırğa mingen Tarpañ töbösünö qamçını bulğalay qa- çıra barıp buuranı qordoğondoy, ızalanğanday jaza- buza çaptı, anan aldığa qaça jönödü. Oşol kezde qol- don quş uçurğansıp tigil eköö buuranı qo¸ berişti. Buquldap, oozunan aq köbük bürküp jindengen buura jer tarpıp oonap-oonap aldı da, tura berip moynun jebe- dey sozdu. Tarpañdın artınan uça jönödü. Niçke quy- ruğu jılanday iyreñdedi. çuudaları şamalğa ışqır- dı. Buura jer tarpıp oonap turğuçaqtı Tarpañdı boz ayğır alda qayda alıp ketken. Sızğırılğan buura köz açıp jumğuçaqtı Tarpañğa jaqındadı.

Attuusu atçan, töö mingeni töödö jardana qarağan jurttan qobur çıqtı: – Jetip qaldı...

– Emi qaçan?

– Bir atqısa, attan alıp tüşör...

– Ua, Tarpañ ake aldırçu bedi.

At soorusun salıp baratqan Tarpañ da köz açıp-jum- ğançaqtı qayra tartıp buuranı tike qaçırdı. Buura ağa büt tulqusu menen sozuldu. Op tartıp sorup alçuday uzun moynu tüptüz azır Tarpañdı at üstünön atqıp, azır anı tizelep basçuday – sür. Uqmuş tajaaldıq menen tike qaçırğan eñ aybattuu qaçırış. Eñ tataal, eñ qor- qunuçtuu sür.

Seldin şarı, arstandın uçqanı,[1] buuranın qaçırğa- nı birdey. Birinen biri qalışpay, birinen biri aybat- tuu, qorqunuçtuu tajaal. O, mınday sürdü jüröktüünün jüröktüüsü, küçtüünün küçtüüsü taymanbay tosot. Jaz- ğanbay çabat. Tek qara küç aybat emes. Şamdağaylıq, ep- çildik, bilgiçtik taqaat. Qay kezde töö kötörgön alp ep-

[1] Bir zoodon ekinçige qaray arstan boy taştap qaçırğanın – arstan uçtu deşken.

www.bizdin.kg

siz bolso, al jay qozğolso, dalbayıp aldırat. Jeñilet. Aldıda qalat. Şamdağaydıqqa jaştayınan qadik bolup, bardıq ıqmağa jaştayınan maşıqqan kişi eç-eçtemke- ge jeñilbes, eç küçtön jaltanbas jooker oşol!

Tarpañ küçtüü da. Şamdağay da. Al, buura qarmaşqa alda neçe çıqtı. Alda-neçe jolu jeñdi. Alda neçe jolu çaynalıp da qala jazdı. Anda anı qasqaq qarmap belen turğan töögü-jookerler buuradan qutqardı. Tarpañ azır buurağa çaynatsa, anı başqalar buuradan qutqarbayt. Se- bebi, Er-Kişige ayıptuu. Tarpañ, oşol ayıbın juuş üçün, azır öz küçün, önörün Er-akege taanıtmaq. Bul bütümdü ağa başqa aytpadı. Tarpañ özünö-özü ayttı. Bul Tarpañdın jookerdik saltı!

Emese, jookerdik salttı bekem tutqan jooker qar- maşta bar küçün, ebin, aylasın jumşayt. Qan aqsa jayına qo¸t. Qarmaşa beret. çöldösö at terin jalayt. Qarmaşa beret. Atı jığılsa özü jığılbayt. Qarma- şa beret. Alı qurup aqırqı demi çıqqıçaqtı qarma- şuu, qarmaşuu erdik salt.

Buura menen betteşe tüşkön Tarpañ boz ayğır oyt ber- giçekti buuranı başqa çaptı. Buura ulam jetip, Tar- pañdı tişteerinde boz ayğır jazğırat. Boz ayğır qo¸n tüyülgön elpektik menen oyt beret. Tarpañ bar küçün, bar ebin, aylasın, tezdigin jumşayt. Buuranı sabayt. özünö jolotpoyt. O, bir ğana atqısa, buura anda Tarpañdın ay- lası keteer bele? Degen, menen eti oor, ebi-sını kelegey buurağa qarağanda ayğır elpek, tez, şamdağay jılqı da! Uşuğa maşıqqan janıbar boz ayğır oşol jılqılıq elpektigine salıp buuranı Tarpañğa jaqındatpadı. Mın- da, Tarpañ emes, ayğır mönen buura önör salıştırğanday köründü. O, janıbar jılqı ay. O, elpek, küçtüü, amal- duu kişi ay. Jin çaçıp quturğan buura menen et bışım- day qarmaştı. Köl-şal ter ketken boz ayğır suudan qo- ñur tarttı. Anı mingen kişi közdörü qantaladı. öñü qumsañdadı. Tili qurğadı...

www.bizdin.kg

Buura da bayağıday tez emes, çoñ közdörü arğa izdegendey kekene, jutuna qalıp buquldayt. Jindenet. Jutuna qaçırat. Aqırında al: «Ey kişim, emi tizeme basam dedibi? Sabağanğa qarabay jutunğuç, eñ elpek sorğuç bolup ketti. Tarpañdı alda neçe qaysadı. çaynap sala jazdı. Qantse da buuranın qaşqa tişi tildi ğo?

Tarpañ kiygen töö çepkendin bir öñürü üzülün tüştü.

Jıñalaç bileginen qan joşuldu.

– Jardanğan kişiler çuulap jiberdi:

– Kök teñiri saqtañ?

– Tarpañ alsırap baratır...

– Al antın aqtadı. Qutqarıñdar, buuradan...

Qantse da, dal uşul ündörgö Tarpañ namıstandıbı? Tañ. Tike qaçırğan qara buuranı eki üzöñgünü teñ teep tura qalıp, taq eki közdün ortosuna soqtu.

Qara buura Tarpañdı qaruudan atqıy jazdap... uzununan tüştü...

Buuranı kişi jeñdi!

Tarpañ Er-Kişige taazim etti.

Birge töö bağışqan Ağuştun eki uulu Jaş-Tegin menen töştöşüp dostoştu:

– Aç belde, quu çöldö kezdeşsek eşimdeşpiz. Qıy- ırğa joo kelse, el çetinde bir bololuq!

JAŞIL KöL JEEGİNDE

Ata kebin eşitken uul adep tutat.
Eski maqal

...Bular emi beşöö!

Er-Kişinin tabışmağın jandırğan erdi jelki sarı bala – Buylaş bularğa qoşuldu. Jookerdik salt- tı bekem tutqan Ağuş Er-Kişigeiykem etken:

www.bizdin.kg

– Söögü bizdik, eti sendik bolup, bir uul, Er-ake, janda bolsun! Joo samağan bizdin kişiler, ıyıq başıñdı taa- nıbay seni uuru tuttu. Qoluña matoo saldı. Oşol ayıbı- bızdı tartalıq. Buylaş joluñdu joldoso, qol baştasın. Qorqoq bolup çıqsa, qolğo at bağar, ot jağar bolor...

«Ua, tentigen bolso, tere jürüñ debedi bedi ajom» dep köñülü jay Er-Kişi töötçülörgö qoş aytıştı.

Kün-tün aq, qara şuruday salaadan tüştü...

Emi jer-suu bayağıday tooluu, toqoyluu ne adır çöl, meykin emes. Zalqar toolor alısqa çalqayat. Azuuday ar- sayğan çoquları alıstan ağarat, asqa-zoo, çıñdarı mu- narıqtayt. Ulam barğan sayın toqoyu alıstan dümpüyüp, küröñ-jaşıl çer, çıtırman uç-qıyrına köz jetkis. Andan beri iyreyip-buralıp uqmuştuuday jaltırap jaşıl köl jeegin açtı. Ariyne, köl suusu jaşıl emes: biroq terebeldegi jer-suu körkü anı oşondoy ekilentet beym? Köl suusu jaşıl tör sıyaqtanat. Tek jılt-jult nur çağılışınan ulam anın köl ekeni bayqalat. Ay- tor, bul jaq suluu da, sazdaqtuu da, köldüü da beym?

Jılqıçının ırı Jaş-Tegindin esine tüştü:

Jaşıl Köldö ördögüm,
Jayılma kökül
mölmölüm, E-e iyy,
mölmölüm,
Men jortuulğa ketkeni
Mölmölümdü
körbödüm. E-e iiy,
mölmölüm...

Anda jılqı çetinde alçaqtata bastırıp Jaş-Te- gin jaağınjanığan.

Körsö, Jaşıl köl uşul, bele?

Kün çañqaya tiyip terebel memireyt. Salqın aba añ- qıp bötönçö taza! Jer qırtışı qanduu-söldüü. Tıyaq- bıyaqta maldın jayılğanına qarabastan jerde otu-çöbü jaşıl-ırañ. Kölçölördün jeek-jeegi, sazdaqtar, oy-çuñ- qur, özön-tüzdördö qamış, jeken señselet. Qara qıyğaq,

www.bizdin.kg

tulañ bulayt. İlbeesinge köz toyğuday. ördök, çürök, soñor top-tobu, üyür-üyürü menen suu betin berbeyt. Kişiden qaçuu, çoçuu degen joq. Alardın ança tınçın alıp, üyrün buzup quş uçurğandar çanda. Jaa tartqan mergençiler da anda-sanda. Tegi janıbarlar, bul jayğa uşunça toluptur deysiñ: suudağısı suuda, köktögüsü köktö köz toyğuday. «Ua-a, şumqar uçurup, jebe tartıp sayran qurup jürçü jer uşul öröön, köldör, uşul tüzdör eken, e»? – deyt, ilbeesinderge qızığa qarağan Er-Kişi. Qumarı çıdatpay ketti beym? Jeldirte kelatıp, jebe uzattı ele, şuuldap baratqan qalıñ qazdan biri qanatı bügülüp taq aldığa dalp tüştü. Bolğondo da kök moyun eken.

– At çaldırğan jerde otqo qaqtay salabız! – dedi Er-Kişi.

Jaş-Tegin, Jolbors, Bars, Buylaştar taptaqır ele jaştıq qızığuuğa berilişti. Ulandar jebe uçura be- rişip, atıp tüşürgön qaz, ördökkö qanjığa toldu...

Tıyaq-bıyaqta qalıñ qonğon ayıldar köp. Mal qay- rıp, egin suğarıp, ne ançeyin bul, ne tigil tiriçilik- te jürgön kişiler bularğa ança köñül burbayt. Tek, kezdeşkeni jalpı narq ötöyt:

– Arbañdar!

– Bar boluñdar, tuuğandar!

– At-tonuñar, bizdin jurtqa oqşobodu. Jolooçu ekensiñer?

– Oşondoy tuuğan...

– E-e... saparıñar qarıbasın! Jolduu boluñar! Ar kim öz-öz jolunda.

Ulam ilgerilegen sayın tiriçilikte, ooqatta jürgön kişiler bularğa köp uçuray baştadı. Tee alqımdan beri kerilgen tüzdön tuura kesip ötkön östöndör kezdeşti. Qaşattarı balırlap, suusu tunuq aqqan östöndördön taram-taram tanaptanıp jayıtqa, aydooğo qaray sozul- ğan arıqtar iyreñdeyt, Dayım suu aqqanğa arıq-arıq- tın jeekteri kök-jaşıl tartıp, ayrıqça, tee joğo-

www.bizdin.kg

ruğa qaqşığan ötökkö-tüzgö ketken östön-joon, jaşıl arqanday burulat...

Tiginde-mında çabış suğarğan, egin suğarğan kişi-ler köründü. Kelki, kelki egindikter, keede baş-ala-man. Bir tilkesi uzunça, bir kelkisi tört burç tartat. Bir tilkesi, bir başı jazı bolso, bir jağı niçke, ala. üç burç tartqan buluñçalar da aydalğan. Taqta tar- tqan arpa ker jaaq boloyun dep, kök jaşıl buuday ar- pağa qarağanda ağış tartıp qılqanın jañı sayğan. Al emi başqa eginden artıqça qara taruunu baalağan bul jurt arpadan da, buudayın da, taruunu arbın ekke- ni kögünön ele körünöt. Bir tilke buuday, eki tilke taruu. Eki tilke arpa bolso üç tilke taruu bolup, egin talaası kee jerlerde özünçö ele sayma-çiyme!

Dalaydan beri jol kezip, suusunğa quruttun ezmesin jutup, dayım etten başqa tamaq jebey qalğan Jaş- Tegin jay olturup sütkö köptürgön taruunu şimigisi keldi. Taruunun şirin şilesi oozunda tatıdı, murdu- na qoydun qorğoşun sütünün jıluu köbügü jıttandı...

«Er-ake, ayılğa tüşüp, süt içip, taruu jeyli da» dep bir aytayın deyt. Anı aytalbayt. Antip aytuu çının- da osol, uyat iş. Mintip jer kezip jürüünün özündö ayıl-ayılğa qonoqtop tamaqtın şirinin tatış emes: erööldö, jortuulda, çabuulda jürgöndö qanday kün baş- qa kelse, oşonu körüp, oşonu samap, oşondoğuday oor, qorqunuçtuu, qapsalañ kezderdi baştan ötkörö jürüü. Anı Jaş-Tegin jaqşı tuyunat. Emese, «Taruu jeym. Süt içem» deş balanın aytaarı. Anı uğuzsa, Er-Kişi qapa boloor...

Oşonduqtan, çöldösö da, qardı açsa da, Jaş-Tegin sır aldırbay kele berdi. Maal-maal Er-Kişi:

– E, erender! çöldödüñörbü? – dese, çınında qanı qatıp kelatqandarına qarabastan ulandar:

– çöldögön joqpuz, Er-ake! – deşet.

Er-Kişi tizgin qağat.

www.bizdin.kg

– Bular oşentip beti açıq apay betke da tünöştü. Kündüz ilbeesin uulap, tün boyu – zampıldap jürüşkön kezderi boldu. Tegin menen Er-Kişiden başqaları biri- birine jat een jerde kezdeşse, qaraqtaşaar, joolaşa- ar azamattar (ariyne, ajosu, abosu, şadı, bilgisi qara
özgöy uruunun kişileri beybaş bolğonu birdalay). Bu-lardın, içinen bötönçö, Barstın bala kezden körgön-bilgeni oroyluq, zombuluq boluçu. Sebebi, döö-kişi, biröögö iştegen zombuluğun, oroyluğun, al erdik dep bilüüçü. Een jerden eki-üç atçan kezdeşse, alarğa uru- nup-berinip küç sınaşuunu, tabışuunu özünçö önör körüçü. Oşonduqtan, anın öz jürüm-turumu, iştegeni, süylögönü oşondoy «jolbun erdik, jolbun önör» jönündö boluçu. «Aldınan çıqqandı bir çaap jıq- qan, arstandan jaltanbas» dep maqal aytıp, el baqqan er bolom degen kişi qaramürtöz, taş boor. Booruker, jaşıq al, çımçıq öltürö alabı?! O, teñir atsın, an- day jamandı. Joo quuşura tike çapsa, anday jaman başın etegi menen jaba qaladı... Er bolom, el bağam deseñ, betiñe çığa tüşsö, öz boordoşuñdu soroyto çap! Oşondo sen joo börüsü bolorsuñ»!

Erdikti samağan Bars Döö-kişinin oşol aytqanın çın dep bilçü da, Döö-kişi ağa arstandan jaltanbas, adamdan jeñilbes uqmuştuu bolup körünçü... Oşol uq- muştuu kişisi bayağıda Er-Kişige buydamğa kelbey jeñilip, tize bügüp, baş iygenin körgöndö Bars oozu-nan aldırğanday añqayğan. «O, ıyıq Umay-ene, ıyıq El-Tuuğan apa-a? O-ay, uqmuş. Döö-akeni jeñgen kişi bar eken e-e»? Oşol añqayıştan kiyin al, Er-Kişige çoro bolup eerçigenine ayabay ıraazı. Al, azır, Er-Kişi üçün ot kelse otqo, suu kelse suuğa ketüügö dayar. Sebebi, uşul saparda Er-Kişiden uqqandarı, Er-Kişiden körgöndörü ağa özünçö ele sonun taalim. Al, bayağıda töötçülör Er-Kişini maqtağanda ıylap jibergen sebe- bi da: «Döö-akeni buydamğa keltirbegen Er-Kişi emne

www.bizdin.kg

üçün töö baqqan salpayaqtardan matalat. Je uşul kemderge çın ele küçü jetpeybi?» dep ardanğan. Al oşentip, qorqunuçtan emes, ardan, ızadan ıylağan...

Kiyin, Er-Kişinin aylasın, ebin körgön soñ al, özünün antip ıylap jibergenin estep azır uyalat. Oñtoysuzduq sezip qızarıp, qıypıçıqtayt. Emi al, çın erdik, çın bilgilik Döö-Kişi aytqanday üstürtön körünböstöp tereñde buqqan biyik qasiet ekenin bayqa- ğan sayın Bars taptaqır özgördü. özgörgöndö da enesin sağınğan baladay enöö tarttı. Kim emineni aytsa, oşo- ğo maqul bolçuday... oozu açılıp añqayat...

Barstın oşol özgörgön kebetesi berki joldoştoru- na da bayqaldı. Qorqunuçta ıylap, qubanıçta añqayma nemeden Er-Kişi özü ança çoñdu ümüt qılbayt. Jaş-Tegin menen Jolbors anı şıldıñğa alışat:

Biri:

– O, Bars, şer, añqaya turuñ, oozuña ördök tüşüp ke- lir?! – dese, ekinçisi andan ötöt:

– Şerdin oozuna bağıldır teke keptelir da? Qıtıldağan külkü, şañqıldağan qatqırıq tıyaq-
bıyaqtan ilbesinderdi çoçutat. Şabır şatırap, ördöktör uça beret.

– Bars ake, añqaya turuñ. Jebe qorotpoylu. Oozuña ördöktör özü çubap tüşsün?!

Dağı külkü. Bars özü da jaljaya qalat. Terikpey, ızalanbay şıldıñdı moynuna alat.

Bars oşentip añqaya berse, qurbularına külkü bolup jaman atanıp, çögüp, tömöndöp at bağaar bolot bele? Biroq anı oylontqon içki çoñ baamçıldığı anı tın-
çıtqan joq. Tek közü körgöngö, qulağı uqqanğa qanaattanbastan al dağı köptü uğup, köptü bilgisi keldi. Qıyabın keltirip Er-Kişiden kep-söz surayt.

– Er-ake? – dedi bir jolu Bars.– Atam, kep salçu.

özü çooçun jaqta jürgöndöy janıñda olturğan biz- di taptaqır esinen çığarur edi... Anan öz atam – Bay,

www.bizdin.kg

çoñ atam – Alpjürök, arqı atam – Azman, andan arqı babalar – Ağuul, Toğuul, Altın-Tamğa, Qadırqan dep çuburtup sanap jiberur edi... Jeti atası joqtor bizdin jurtta qul atanur.

Bizdin jurt Qadırqan toosun jaylağan jılı baba- bız törölüp, atı – Qadırqan qoyuluptur. Oşo Qadır- qan baba jeti jaşınan jer kezip, közgö atar mergen boluptur. Beypil kündördö aştıq aydap, malın asıra- dı. Jer kezerler bolup ken izdeşti. Oşo ken izdep jürüşköndö alar kiyiktin qızığına batıp, tee Qañ- ğayğa[1] ötüp ketti. Al jaq bizge joo jurttun jeri. Jo- olaşqai eki jurttun qıyırı ıyıq der edi atam. Anı bir jer çençisi, bir el elçisi basur. Joo el menen bir tabaqtan nasip tatış sıy menen sında. öz üyündögüdöy apırañdaştın artı zıyan. Anday şamşarqıt mamile birde bolboso, birde namısqa tier. çabışqa kökütur. Ayılıñdı çoñ qayğığa salur...

Qadırqan ata oşo Qañğay jerinde maral öñtü. Erööldögü joo qoluna tutqun boldu. Qoñşubuz – suulaş- pız dedi, erööl başı[2] ağa qulaq qaqpadı. «Joosuñ. Qo- luma tüştüñ. Qıñq etpeñ»?! deyt. Oşondo Qadırqan baba erööl başın namızğa çaqırdı: «Oy, joo börüsü eren! İşenseñ– biz jer kezip jürgön keñçi-baqılbız. El- jurt qabırğalaş tınç turğan bayır kezde eki eldin kişileri biri- birin quldançu salt joq. Bu joruq el ıntımağın buzar, Bizdi quldansañ, – erkiñdebiz Art jağın oylon: Tigil Qadırqan toosunan arqı keñ ay- maqtı jerdep jatqan qalıñ jurtum erteñ qıyrıña kelur. Başı qara, booru açıq bey-beçara sende mol, mende mol. Oşo beçara jurtqa bülük salğan qol başçı jaman kişi. Er saltın buzbañ, eren? Iras, sen meni qolğo tüşürdüñ. Men ıyıq maraldın qızığına batıp

[1] *Qañğay* – Orhon toosu.
[2] çek araçılardın degen maanide.

www.bizdin.kg

beyqapar qalıpmın. Sen qoluñ menen meni buğupsuñ. Men aa armandamın. Ayığışqan joodoy ekööbüz biri- biri-birizge ajal çaqırışpaylı. önör, küç sınaşa- lı. Oşondo sen jeñilseñ bizdi azat qoy. Dostoşolu. Men jeñilsem anda amal barbı? Saa qulbuz.

– E! – deptir anda tigil eröol başı. – Sen aştama kerkige sap bolom degen noʼn körünösüñ?... Armanda bol- boñ. Er saltın men tanbaym. Möröyüñdü aytıñ! – dep- tir ol.

Anda baba oylonboy joop beriptir:

– Jebe tartışalı. Kimibizdiki biyik uçsa, möröy oşonuqu.

– Köndüm! – deyt, ol.

Babam menen eröol başı jebe tartıştı. Oşondo kökkö ketken anın jebesi meñdey bolup arañ köründü. Baba jebe tartqanda, ol kökkö jitti...

– Anıq er noʼn ekensiñ! – dep ol babama baş iyip bügülüptür. Ekөö dostoşuptur. Ol er babamdı qoʼ be- riptir. Keteerde, başqa küç kelse, biribizdi biribiz unutuşpaylı, noʼn. Seni qul tutup ayıptuu bolduq dep ol babama altın kezdik belek beriptir...

– Altındın kenin izdep, jer kezip, kiyik uulap kettik. Kiyik bizdi jazğırıp, joo qoluna tapşırdı. Joo bizdi quldanam dedi. Möröy bizdi qutqardı. Tek qutulbadıq: izdegen altındı taptıq, – deşip ırdap elge qaytıp kelişet. Oşol kezde ıyıq çoñ enebiz uul töröptür. Qadırqan ata atın – Altın Tamğa qoydu.

Altın-Tamğa baba on eki jaşınan eröölgö attandı. Qıyırğa kelgen joo qasqaq sundu, aybalta soqtu. Ayrı töştüüdön jeñilbedi, jeñdi. Jurt muñaybay tınç tur- ğan kezde qumdan altın çayqap, taştan ken eritti. Bal- darı aştıq aydap, mal-tabar östürüp booru qara bayır boldu. Oşondo Altın-Tamğa baba: «O, ıyıq teñir, me- nin tuqumuman er çıqpaybı? Qılıçımdı dat baspay- bı? Maa er uul beriñ, teñir»!– dep, ol üç suunun qoşul-

www.bizdin.kg

ğan jerinde üç tün ıyladı. Oşondo, suu eesi Sulayman üç-Suunun quyğanınan, sozulup çıqtı. Boyu jaş qara-ğayday, aq-jüzü süttöy. Kümüş saqalının uçu suu tübündö uqmuştandı... özü kebezdey qolu menen Altın- Tamğa babanın jaşın sürttü: «Bar, bar, beçara kişi.
üyüñö qaytıñ. Tileğiñ ordunda» dep, özü sozulup qayra suuğa çögöt. Altın-Tamğa baba-üygö kelse, Gül-Erkin ene qoş qabat. Andan törölgön kenjesine – Ağuul degen at qoydu. Kiyin oşo Ağuul baba – Ağuul degendey alp, aş-qan bilgi çığıptır. Ağuul babanın tuşunda qıyır- dan joo ketpey, çabuul küçöydü. Ağuul baba baştağan qalıñ qol jazdın künü jaağan qarday joo tobuna müşkül tüşürdü. Suuğa, kölgö jaqın jerde Ağuul baba jooğo kirgende anın jap-janında arstanğa mingen aq saqal qarı ayqırıp jürçü edi deydi. çöldö suu şarı şarqırap, andan bulut udurğup, şamal çığıp, möndür sabalap joonun janın çığarçu edi deydi... Aey, Er- ake, el-jurttun şoru eken. Ağuul baba uzaq jaşabadı der edi atam.– Bir jolqu çoñ çabışta tabğaçtın qolu
çildey bıtıradı. Ağuul babanın aydıñı, oñ-qaruu, sol qaruuğa, tıyağı Uluu-Tooğo, bıyağı çıtırman toqoyğo çeyin taradı. Al elin joodon bağıp, bilgi ajo bolup turğanında Jaşıl-Kölgö uuğa çıqtı... Oşondo jeek- ten babağa qara qaz – köründü. Baba anı atpay qarmaym dedi. öñdü. özü kölgö qanday kirgenin bayqabadı. Oşol boydon qara qaz Ağuul babanı kölgö tartıp ketti. Al jön qaz emes, suu atası Sulaymandın piri. özü bergen uuldu aqırı kişige qıybay suu atası özünö çaqırtıp aldı... O, bizdin jurttun şoru, ada der edi atam. Ağu- ul baba jurt başqarıp turğanda biz önör östürüp, tam- ğa köböytüp, oquu ulayt edik deşer bilgiler... Ağuul babadan jalğız bala qaldı. Anın atı – Toğuul. Toğuul babanın tuşunda bizdin jurt joodon qooğa körbödü. Ağuul babanın aydıñı aşırqı jurtqa qatuu uğulğan... Oşondon ulam, otuz jılday bizdin jurt muñaybay tınç

www.bizdin.kg

turğan. Oşol tuş Toğuul – babanın tuşu eken. Toğuuldan on uul boldu. Onunun kenjesi – Azman baba! Emi Azman babanı aytpañ! Al ıyıq, alp dese – alp, şer dese – şer. Bilgi dese – bilgi! Bul da Ağuul babasınday qaardansa jer quyqalaar, jalğasa suuğa ot jağar bol- du. Beçara tuqumdun şoru: Azman baba, Ağuul babaday jaş kezinde öz ajalınan uçup ketti – şumqar boldu. Azmandan üç uul qaldı. Ekööö mal bağar. Ortonçusu – Alpjürök şer çıqtı. Emi alpjürök çoñ atamdın şer- digin men aytayın, uuldar. Siler jaqşılap qulaqqa quyup qoyğula der edi atam.– Alpjürök ayatı jaşınan: jılqı çetinde boltu. On jaşınan eröölgö attandı. On beşinde jeke sayışqa çıqtı. Jürögündö qara joq[1]
ölümdü bilbes adam pişeri kök jal eçen jolu qoldon bolünüp joonun qurçoosunda jürdü. Alpjürök er öldü dep jooker tobu müñküröp ıylap turğanda, ne jarılğan başın tañıp, ne sınğan butun qanjığasına baylanıp, kürküröp jetip keler eken.

Ata bir topqo kebin aytpay üñküyüp olturup qalıp anan kürsünüp qoyuçu:

– O, aqırı alp joodon da?! Tabğaçtar menen bolğon çoñ çabışta jeke özü joo qolunun qoyusun burğup[2] jirep çabışıp jürüp joo qolunai qaza taptı. Andağı bizdin qoldun tartqan qayğısın, çabılışın men aytpayın, siler uqpañ uuldar...– dep ata jer qarağanda köz jaşı tıp-tıp tamaar edi...

Anan köptön kiyin ğana kürsünüp qoyuçu:

öz atam – bay çoñ atamday bolbodu. Maldın, tüyşüktün kişisi boldu. Al özüm bolsom börtöy-şörtöymün... Qas- qaqtağan mergençi bolup qaldım. Jolborsqo aldırsam jaqşı, bir kün aram qamanğa çaldırıp salambı dep
çoçuymun,
deçü...

[1] *Jürögündö qara joq* – qorqpos, qorquunu bilbegen degen maanide.
[2] *Burğup* – uyulğutup.

www.bizdin.kg

Bars eki jağına qarap unçuqpay qaldı.

Al oyunda Er-Kişi emi meni atañ Tekeş jolborsqo çaldırdı dep şıldıñdaar degen. Biroq janatan anın kebin bölböy dit qoyup uqqan Er-Kişi anı bışıqtap qoydu:

– O, Bars jan! Babañdın tegin ayttıñ. Eşittim! Ağu- ul baba Alpjürök babanın erdigi biz jaqqa da jetken. Jer tamırı çöp östürör, er tamırı ot küygüzör degen.

Saamayınan aq tal çaçı jıltırap, loquyğan Er-Kişi ali qayrattın otu jañğan ötkür közü qaynay tüşüp, tee tereñge jite qaradı. Bürküt murdu ansayın qoñqo¸ qalıp, kirpilene tike-tike sayılğan qaştarı tüktüyöt, közdörünün jeekteri qantalayt. çap jaaq tartqan uzun beti çöp ottoğon attın jaağına oqşoy qalat: bet bul- çuñdarı taramıştanıp, tüyülüp, uzun jeerde murutuna qarağanda saqalı qısqa, saal bıjığır. Qantse da azır Er-Kişi öz başınan ötkön alaamattı köz aldına kel- tirdi beym?

öz sözün qaytaladı:

– ...er tamırı ot küygüzödü! Barsjan, sen eşit munu. Teginjan, sen eşit munu. Jolbors, Buylaş, baarıñ eşit, munu?! Er tamırı ot küygüzbösö, bu booru tüktüü Jerdin tınçı joq tentek baldarı emdigiçe birin-biri talap ketmek. Jep salmaq birin-biri... O, ansız da bu kişiler, birinin tınçın biri ketirip, keşigin tögüp, ömürün kesip jatışqan joqpu? Neni aytayın, qırçın- darım! Bizdii jurt az küldü, köp küyündü. Booru açıq qarabaşıl kişiler köp qırıldı. Tee bayırqı, bayır- qı zamandan beri jurt qıyırın qıçıratqan joo qan- qor keldi. Uşul babam jerdegen ıyıq jerdi tartıp alıp, qırçınday uuldu, janı asıl qızdı, ata, eneni – booru açıq qarabaşıl kişilerdi quldanam degender tıyaq-bıyaqtan mol jürdü... O, bizdii alp babalar, birde özü arğasız tize büksö; birde jooğo tize büktürdü! Anı üstü açıq Kök biler! Ata, ene qadırın bilgen uul el

www.bizdin.kg

bağar. Bizdin jurt qızdan da uuldu köp samağan jönü uşul. Bizdin qulundar beşikten jer baspay atqa min- gen jönü uşul. «Atıñ barda jer taanı, atañ barda el taanı» dögen keptin tüyünü uşul.

Men ata ordunamın. Baarıñar, maa bala ordundasıñ! Boo deyre az jer bastıq, az el kördük. Eegiñerge qıl saqal sayıla elek özüñör qırçın-talsıñar. Mortsuñar. Kürküröp jolbors çaba elek, silerdi. Ayqırıp joo qa-
çıra elek, silerdi. Er-Kişi mıyığınan külgön boldu.–
E, siler körgöndör keppi?! Tööçöndördün matoosu matoo beken?! Anıq joonun qolunda matalbañ! O, anday joo matap olturbaydı. çart baştı kesedi. Qandı şimire- di... Anı oylop janın ayağan kişi jooğo çaba albaydı. Eröölgö attanğanda: «Başım qanjığada, qanım köökördö»! dep attanmay. öz janıñdı özüñ jekte, ant- meyin joo başı qoluña tiybeydi, Barsjan!

Er-Kişi Barsqa qarap külgön boldu:

– Töösün jolborsqo çaldırğan atañdı men ança baa-lağan joq edim. Kömür jüktönüp köölönüp jürgön şor- duu eken. Balasının ıylaaqtığı oşondoy degem... Uaa, babalarıñ eldin otun jağışqan erender tura.

Bars çoçuğanday ayttı:

– Qorqup ıylabaym, Er-ake. Birdemeni estesem ele, büt tenim çımıraydı. Iylağanımdı özüm sezbeym. Qorqpoy ketem...

– Ua, al sonun belgi!

– Alp jürök babam joonu qaçırğanda ıylap barçu eken! – dedi Bars.

– Men seni qorqup ıylayt dep edim, – dedi Jaş-Te-gin.

– Qorqqonumdu bilbeym. Közüm ımır-çımır.Biröönü tıtıp iygim keledi.

Jolbors menen Buylaş ağa unçuqpay tañdana qa-raştı.

www.bizdin.kg

çAA MENEN AZ

Kögmen jer-suusu elsiz qalbasın dedik. Az, qırğız qalqın jıynap keldik...

Kül-Tegin kümbözündögü jazuudan.

Tikendi tübünön üz.

Maqal

Uzun, uzun dolono şişke tepçiy sayışıp, ar biröö birden qazdı çoqqo qaqtap şişkebektep Jaş-Teginder beyqapar. Buylaş quudul kep aytıp, ağa berkiler booru qalbay külüp köñül jay. Tek qazdın semiz burtasınan mayı sızğırılat. çoq çır-çır etip, ot may jıttanat. May tamğan çoq jalındap qazğa jarmaşat. Anda Buy- laş, tap berip, jalındı kösöö menen uypalayt:

– Ua, ıyıq ot! Talaşpañ? Eptep atıp alğan qazım- dı özümö qoyuñ? Elden ketken Erdene, uyattan ölgön Ur- dana joq, mında ıyıq ot?

Berkiler qulüşöt.

Dodolonğon taptuu çoq, qaqtalğan qazdar. Aba may jıttuu, terebel jayluu. Toyunğan attar ıñırsıp ıla- alap turat.

Er-Kişi kezdiktin sırtı menen qazdın jonun qı- rıp-qırıp, dal may çılpıldağan burtasın kesip oozu- na saldı. ömürdü eröölgö ötkörüp, nasibin joldon ta- tıp, jedep dasıqqan qarı jooker çıjıldağan ısıq maydı çıjıldata çaynağanına özü ıraazı... «Uaa... Jaşıl-Köldö oynoğon janıbarım. Janıñ Teñirge. Mayıñ mağa» deyt may çaynağan Er-Kişi. Anın qıl- qan muruttarı maylanışat. Qaz etin aşıqpay kesip aşıqpay çaynayt. «Ata-a... uşundan kiyin çoñ qara ayaq suusun tursa? Je bozo, ne qımız»...

Er-Kişi jaş jookerlerge eskertti:

www.bizdin.kg

– Toyğonuñ, qurut eziñ!

Beregi qalanğan qalıñ qamıştı aralap suu şarı bir qalıpta şıldır. Ne çegirtkebi, ne bir «ırçı» jandıqpı? «çır-çur», «ız-bız» tınbayt. Qaydadır qamış arasında jolbors kürkürögöndöy. A balkim al jaqta jolbors joqtur? Al tek oşondoy «kürküröp» çıqqan qandaydır bir dooştur... Qandaydır madıl çañırğansıdı. A balkim, çınında ele– jolbors bar- dır? Madıl eköö betteşe qalğandır. Jolbors anı «çap» aldıbı? Tañ. Qayradan jımjırt...

Artqı butun sozup moynun qayrıp, öz için özü jıttağansıp ürgülöp jatqan çoñ küröñ «selt» çoçudu. Sırayğan butun jıynap, aşığa tura qaldı. Al eleñdedi, qoşqurundu. Juuşoodoğu attar tura qalıştı: ürkçüdöy, elteñ atıp çoçuğanday baştarın silke qoşquruna, ot jaqalay olturğan eelerin tegerektey keliş- ti. «Emine olturasıñar. Joo! Joo! Silerdi joo qurçadı. Tez attanğıla»! degendey, janıbar attar oqura- nıp jer çapçılayt. Elteñdeyt, çet jaqağa sestene qaraşat.

Bars ezgen qurut şiresin Er-Kişige jañı ele sunğan. Jolbors ırğıp turdu:

– Er-ake! Joo!

Er-Kişi jan ayaqtağı suusundu aşıqpay juttu.

Oşondoy ele qamırabay ayttı:

– Suusun jutuñ, baarıñ! Joo deysiñerbi? Kelsin...- Kezdeşsin?!

Anan al aşıqpay turdu da kezdigin qınına saldı. çoñ küröñ «meni min» dep anı aşıqtırğanday iyininen jıttağılap Er-Kişinin artında turat...

«Zuu-zuu» uçqan jebeler üstünön öttü.

Er-Kişi jebe uçqan jaqqa qaradı da aybattuu ün berdi:

– Ua! Jaa tartqandar! Arbañar? Jebe qorotpoñ, beri keliñ!

www.bizdin.kg

Salamına joop bergendey «zıp» ötkön jebe Er-Kişinin tuulğasına tayıdı. «ça-arq» etti.

Er-Kişi qars-qars küldü:

– Bale-e?! Mergençi ekensiñ? Başımdı közöp öttü, jebeñ. Emi keliñ, jaqın! Jön-jay suraşalı?

Er-Kişinin kebi tigilerdi jindentti beym? Tıyaq-bıyaqtan qamıştar şabırap ılğıy japaldaş sur minişken joon tobu şuuldap jetişti. Bulardın kiygen- deri da, mingenderi da jat, bötön. Tüspelderi da qorqunuçtuu. Baylanğan iyri qınduu qılıçtarı salpıldayt. Aybalta orduna baarı birdey çoqmor baş qarmağan. Tamır köñdöylörünö qorğoşun qıt quyulğan çoqmor baştarı jaş qozunun başınday saal süyrü tartıp bujuğur-bıjığır. Kiygenderi kementay, etekterin qayrıp qurlarına ilip qoyuşuptur. Baştarında qara- başıl kişinin boz qalpaqtarı. özdörü uşunça jaraq- tanıp joo samap, salış samap kezip jürüşüp tuulğa orduna kiyiz qalpaq kiygenderi Jaş-Teginge osol köründü.

– öz emes, Er-ake? Tatabıbı, tatpı, tañ...

Tigilerdi jazbay taanığan Er-Kişi ulandarğa ayttı:

– öz. özdön çıqqan jat...

Qorpoñdor. Jaş-Tegin namıstandı:

– Matatpañ, Er-ake. Jolbors menen Bars jarışa aytıştı:

– çabışabız, Er-ake.

– Tek turuş joq!

– özdörü da çabışpas... çabışsa oñbospuz. Körüñdör. Mingenderi öz qulan... Bular Adıltay ajomo tize bükpöy jürgön çaa[1] uruğu...

Buylaş çını menen deldeydi:

– Qulandı üyrötkön er jurtqo, ake?

Er-Kişi ündöbödü.

[1] *çaa* – jooker. Al, qaarman çabışçıl bolup, atı uraanğa aylanğan boluu kerek. Qırğızda çaa degen at osol eskiden kelatat.

www.bizdin.kg

«Ua, bu çaa uruğu jazda jaağan qar. Bu jurt jazda qar qalap, ot jağar. Azı köptöy joo çabar çoğoolu».

Er-Kişi uğuza ayttı.

– Joo börüsü, bular. Jookerden jooker mingen qulanı qırs...

Ulandar çını menen sestenişti. Basa, üyürünö kişi emes, jolbors jolotpos qulandı üyrünön bölüp, qulandı üy jılqıday qolğo asıroo, anı at orduna minüü kim körüngöndün qolunan keleberbesin ulandar jaqşı bili- şet. Er-Kişi bir kezderi özü qulan üyrün qamaşqan. Qu- lan üyrün qolğo üyür aldırıp asırap körgön. «Qulandı üyrötkön er-quljanı eñgen bürküt» degen laqap beker emes. Dürkürögön qulan üyrünön birin bölüü – qum içinen tamçı sığıp aluu... özdörü ança iri emes: qolu-butu bulçuñ- dan, taramıştan öñüp çıqqanday çulu. Moyunu jumur tartıp, jalı, quyruğu sıpsıyda, tumşuğu saal tompoqtonup özünön-özü dirildep ürküp turğan janıbardın közdörü alaya qalıp, qoş qulağın japıra çunaytıp, ütüröyüp qaçır- ğanda bolot tuyağı jança çapçıyt, qurç tişteri jan çı- ğara qapşıra atqıyt. «Qulandın tişi – qurçtun mizi»! degen maqal bekerinen aytılbağan. üyrünö tiygende, qu- landın ızalanğan ayğırları başqa-közgö soqqonuna qay- ıl, eçen erdi atırıla kelip dalıdan atqıy at üstünön ırğıtıp tepsep ketkeni bar, Er-Kişi özü da bir jolu dal oşentip ayığışqan qulan ayğırına atqıtqanı bar. Küçü taşığan Er-Kişi anda taymanbay, qorqpoy qulan ayğırın dal mañdayğa aybalta menen taamay soğup aman qalğan...

Aytor, qulan üyrötüü, qulan asıroo erdin erinin qolunan keleer kesip. Qulandı üyrötüp, anı at orduna min- gen er tek özünün aybatın oşol qulandı minip jürgönü menen sezdiret.

Qula jılqı qur jılqı! Qur
ottoğon sur jılqı![1]

[1] *Qulan* – «Manasta» uşunday süröttölöt. Elibizde da al, jılqı atalat. Japayı eşekti qulan deşpeyt.

www.bizdin.kg

Atalğan qulandı jılqı orduda kütüngön kişini-Qambar-Atanı örüşünö tünötkön eren kişi. Iyıq dabaager özü qoldoğon sıyqırduu, küçtüü, qasiettüü al, degen işenim bar.

Azır dal oşol işenim jaş jookerler turğay Er-Kişinin özün çoçuttu. Al ılğıy qulan mingen jookerlerge tize bügüp oltura qala jazdı. Biroq olturğan joq. Olturuşqa tiyiş da emes. Azır ajoğo qayaşa aytıp kök jeek qızıl asaba kötörgön çaa elteberi çağıldır özün abo atabay elteber[1] atap öz uraanın çaqırat. Oşentse da, al çındağanda qırğız ajosuna baş iymek... Jaş- Teginge, tigil uruu-uruudan qoşuluşqan ulandarğa el ta- anıtıp kelatqan Er-Kişinin başqı maqsatı– öz-öz al- dınça körüngönü körüngön jaqqa tizgin çoyğon uruular- dı ıntımaqqa çaqıruu. özün elteber sanağan çağıldır sıyaqtuu alp qol başçılardı kepke muyuşturuu _ «Bıçaq qança qurç bolso da öz sabın jonboydu, şer. Asabañ ala bolso, küçüñ çala. çala küçtü, küçtüü joo moysop qo¸du» dep aytar kebi belen Er-Kişi öñ, qulançan jookerlerge sır berbedi. Aybat körsöttü.

– Tek?! Tizgin jıyıñ, eenbaştar! Biz silerge bötön emespiz! – dedi.

Tigiler da Er-Kişinin aybatın, keypin, sürün se- zişti. Tek atırılıp-opurulğandarı menen içterinde alar Er-Kişiden sesteye, saqtana, iymene qalıştı.

– Qul izdep jüröbüz! – dedi tigilerdin başçısı. – Eki aymaq ayığışıp qaldı. Qalıñ qol çabışıp tur. Azdın Bayırquusu çaanın ayılına tiş qayrağanına aydan aştı. Jaqşı attardı uurdap, iregedegi qul-qu- tandar sırtqa çıqsa, alardı buzup-jarıp... aytor, biz menen çabış samap qaldı. Bayırquu?! Silerdi matay- bız. Ketken quldarıbızdın orduna quldanabız! Qol qayırbañdar. Qayırğanıñ muuzdalasıñ?

[1] *Elteber* – el başçısı degen maanide.

www.bizdin.kg

çınında çabış köksögön jaq az jurtu emes, çaa Külük er atın uurdadı. Qulubuzdu alıp ketti degen şıltoo taap, elteber çağıldır azdı çapmaq. çabış otun tutandırış üçün anın qulan mingen er jookerle- ri jer kezip jürüşöt. Er-Kişi bul sırdı baamdap sez- di! çağıldır elteber menen kezdeşüünü samadı:

– Bilgiñe apar, bizdi! – dedi Er-Kişi jay.– Bizdin qul bolor-bolbosubuzdu jurttun bilgisi aytur...Eröödö jookerdin işi qolğo tüşkön joonu mataydı. Biz ma- talğıday joo emespiz?

– Anan kimsiñer? – Qızıl bet çekir jooker, eerde obdula.– Aytqan azğırıq kepke işenip başıbızdı al- dırçu biz emespiz! Booruker jookerdi bizdin qayrat- tuu elteber – qol başçıbız ulaqça muuzdaydı. Onu biliñ? Sırt-bıçınıñ jön emes – köptü körüp, köptü bilgen jansıñ?..

Tuş-tuştan ar kimi demitti:

– Kim bolso, a bolsun. Matañdar. Attarına mingende qol qayrıp çabışar...

– ölörün samasa çabışa bersin?!

– Qolğo tüşkön soñ, bay, bek, şat – qul?!

...Alar Er-Kişilerdi aydap alıştı.

çağıldırdın iregesinde jürgön qulu qaçat. Al qaç- qandan bir az murdaraaq anın çabışqa miner atı jo- ğolot. Bul qırsıqtı çağıldır aymaqtaş azdan köröt.

«A degende er atın uurdap alıp, anan qulumdu azğırıp qaçırıp... az meni qaaqı köröt?! Anın jurtu az bolso, men azdı çaynap salçu azuumun. Az kimçe?! Berisi türgöşkö, arısı tabğaçtın san qoluna taqaat berer çarqım bar. Elim az. Az bolğon menen tuz. çoñ jooğo bürküp qo¸r uum bar?!

At jalın tartqan uul qasqaq qarmap attanıñ! «ça- bışam»!

Uruunun bilgisi çağıldır mınday dep jar ayttır- ğanda miner er atı, çabar er jarağı dayım belen er-

www.bizdin.kg

bülö çabışqa çıqtı. Dayım kekteşip, jöölöşüp, bir- de basınıp, aybın tartıp, birde aşıp ayıbın alıp jedep ayığışqa könükkön çaa jurtu beyqapar emes bo- luçu. Baarının at-tonu, jarağı belen. O, ezelden azı da, köbü da erööldö at üstündö, joo betinde teköörlöşüü içken aşınday önökötkö aylanğan bul eldin çabıştan jazğanğanı çanda. çabışta jazğanuu, çabışta jeñ- dirüü menen birdey: qarşılaşqan jaq eliñdi qulda- nıp, malıñdı bulap-talap alsa, erki anda. Emese, ölbögön jerde qaluu: qanjığadan baş, köökördön qan tögülgöndö ğana birotolo çabılıp, çaçılıp baş iyüü salt. Ağa deyre çabışuu, çabışuu, çabışuu! Er atın jooğo mingizip, asıl jarqın jardı, ıyıq ata-eneni, uul-qızdardı küñ, qul orduna matatıp qordolğonço ölüü, qırıluu alda qança jeñil degen anıq kök meltey tuqum uşul – çaa uruğu.

çaa menen az eköö birine-biri alıstan kelişken, kekteşken joo emes. Antse da «Bir qazanda eki qoçqor- dun başı qaynabas»... Bul dünüyödö ar kimdin öz aqı- lına jaraşa kekteşeeri, joolaşaarı bolot. Teñtay- laş eki uruunu ayığıştırğan dal oşol ezelki ereje öçögüştürüp, qayraştırıp emi uşul eki uruu dalay- dan beri birine-biri maal-maal at qoyuşat. Anda bu- lar, tee-ebaqtan közü ötkön babalarının urpağın es- teyt. Ebaqtan berki unutulğan öç, kek eske tüşüp, köz aldığa tartılıp: çabışqa ot jağıp, çabıştı ayı- ğıştırat. Aqırı ayağında bir tarabı basınıp, jeñi- lip, qansırayt. Ekinçi tarabı andan kem emes qansı- rap, biroq toğuz qabatı üzülüp, bir jalqı qabatı ep- tep qarmap qalğan jiptey üldüröp turup... berki taraptı özünö bağıntat. Aytor, anın malın taloon- doyt. Bülösün quldanat.

Oşentip ezelten kelatqan ayığış – ezelten ayıqpa- ğan jaman jaraday ırbap, azdın da, çaanın da dene- boyun luquldatıp, iriñdetip, uşul eki uruunui kişilerinin

www.bizdin.kg

köbünün başına qayğı salañdap turğan kezde Er-Kişi dal uşul ayığışqan eki uruunun qıyırın bastı.

çabış baştala elek, biroq eki taraptan tizgin qarmağan er bülösü japırt at üstündö boluçu. Bular ebaq çabışmaq: eki taraptın teñ toqtolğonu ay tolo elek. Aydın tolooruna dağı beş kün bar. Ağa deyre, eröölgö çıqqandar körögöç, saq, uğanaaq boluşqa mildettüü. Şektüü, çooçun jan körünsö, oşol kim bolbosun mata- lıp, al bilgi aldına keltirilet. Qoqus, kimdir biröö çooçun janğa «boorukerdik» körsötsö, anda, baarıdan murda oşol boorukerdin özü muuzdalat. Bul da ezölteden kelatqan jooker erejesi. «Jaş tamızğan közüñdü özüñ çuqubasañ joo başıñdı keset» degen kep çoñğokiçikke emçek sütü menen işenim bolğon.

Oşoğo işengen jooker azır Er-Kişini jaş jookerleri menen elteberi çağıldırdın aldına alıp kelatıştı. Bul kezde çaa jurtu çoñ-kiçine debey eröödö.

çet jaqada oboço jaylağan ayıldar iyrilip-üyrülüp birine ıqtaşıp, qalıñ ayıldın uç-qırına köz jet- peyt. Keypi, uy, qoy, eçki ıqtoo tarapta; Alardı küzötköndör da özünçö qalıñ qol beym? Kün batış ta- rapta tünörgön qalıñ toqoydun içi ne mal, ne kişi ekeni taanılbay – jer tügünö jan kirgendey bıqıyt...

Ayıl-üstündö jöö basqan jan joq. Bala da, qarı- qartañ da, zayıp da at üstündö. «Ua, uşulardan kördük. Tıypıl qırılıp tügönüp bereli. Ne uşul jolu, az- dın belin sındırıp, jurtun baş kötörgüs qılalı de- gendey. Jookeri qaysı, jön kişisi qaysı? Sırt-bı- çınınan alardı taanış qıyın.

Eröödögü jookerler Er-Kişilerdi aydap kelatqa- nın körgöndö atçan jürgön joon top testierler çaap jetişti. Keesi at oynotup tigindey qayqıta çığıp, keekisi tüz ele Er-Kişini, Jaş-Teginderdi sabaçuday ıqıs berişet. Izırına kektene sögünöt... Alar ayıl- dı dalayğa aralaştı. Tigil üydön, bul üydön çığa-çığa

www.bizdin.kg

qalışqan kempir-kesekter bökçöñdöy, qaqçañday qarğış jaadırışat:

– Aramdar. Eya, bular qaysı joo bolup ketti dağı?!

– Aram azdar ğo? üstü açıq Kök qaardasın silerdi?! Baş söögüñö jat suu quyup içsin?!

– O, jel uçursun, ot quyqalasın, silerdi, aramdar! Az jurtunan dep baamdağan çaalar ebaqqı kekterin kektep zirkildep birotolo açuuğa uuğup qalğan kişiler Er-Kişilerdi qaçırıp, demitip kirip jöölötö kelişet:

– Ua, azdardın kimisi, bu?!

– Dağı atıbızdı uurdap, qulubuzdu buzup-jarğanı kelişken ğo, qasqaqtar?!

– çaa jurtu çayan ekenin bilbeyt beken aramıñ.

– Bilbegenge bilgizüü bizden...

– Bu buzuqtardı bilgige alparıp ne ubara. Muuzdap başın alıp kelbeysiñbi, oy Elçur!..

ükü közdöngön quu saqal arıq abışqa çayçuy etip boqtop-saqtap, çayıldap kelip taqımındağı çoqmor başın ala qoyup Er-Kişini jon talaştıra basıp öttü. Er-Kişi ağa tek tüksüyö qaradı. Bars tıtınıp ıylap jiberdi...

– Biz az emespiz! – dedi Jaş-Tegin qızañdap:-Köp jaşağan kişi ekensiñ. Atam qırğızdın Er-Kişisii taanıbay emdige qayda jürgön jansıñ?!

çal jaaq saqalın sekseytip, tezginin kekçeyte tarttı:

– Ua... Qaysı Er-Kişi?..

Buylaş meseldetip ayttı:

– Alp esirse, añıra çabır. Qan esirse, elinen çığar?! Közün may basat, özün. Teñirin taanıbay qalat, ol...

Ansayğan çal Buylaşqa tañdana qaradı:

– Boqono etiñ bolo elek bala ekensiñ. Aytqan kebiñe oozuñ tolot. Tegiñ kim, bala?

– Bizdi bala degendin işi çala, ake. Iras, biz jaş ulan bolsoq da bizdi baştap el taanıtıp jürgön piribiz

– Er-Kişi menin marımçım!

Apsağay çal ayuuday ayqırdı:

www.bizdin.kg

– Uay, Elçur? Sen çaağa jaağan qar alıp keldiñbi? Jaynağap jaz alıp keldiñbi? Az menen ayığışıp an- sız tınçım ketip jatqanda, atam qırğızdın ajosu qaardasa nettik, teñiri?

Apsağay çal ününün baarınça ayqırdı. Anın darıl- daq ünü tıyaq-bıyaqtağı ayılğa şaşpay uğuldu beym? Attuu-jöölüü kişiler jerden öngöndöy köböyüp ketti, bat ele. Alardın jöö turğandarı attana qalışıp, at-
çandarı taqımğa çoqmor baş qısıp, şamdağaylanıp «O», dese, «U» dep çü qoyuçuday elirip, elteñ uruuda.

– «Olor kim, teñiri»?!

– «Matap ne kelbedi?!»

– «Kim bolso o bolsun. Kögöndöybüz?!

Kektüü ızırınıp oboçodon ele Er-Kişige sezildi. El aralap, jurt kezip ar başqa uruunun, jookerdin saltın jedep tuyunup qalğan Er-Kişi tigil ayıl ara- sında dirildep jürgön kişilerdin oy-sanaasın oboço- don tuyundu.

Er-Kişi azır mınabu jooker tuqum çaanın qayratına ıraazı. Basa, dal uşul çaa öz qolunun azdığına qarabay jer jaynatqai köp qolğo qarşı çabışqanı dalayğa uğul- ğan. Dalaydı ıraazı qılğan. Tek qalıs jurt turğay, çaa- ğa çaptırıp, çaadan jeñilip qalğan er qolbaşçı:

– Ba... Darıyaday çalqıp kelip, bulaqqa soruldum. O, teñir?! Taşığan küçümdü kim aldı? Asqağa qılıç sınur. çaa kişisi er, atı boldurbas tulpar tura. Olor ayqırıp tike qaçırıp çabışqanda ar biri alp bolur.

Olordun küçünö ıraazımın...

Başqa eldin baatırı uşunday dep baalağan çaanı Adıl- tay ajo jayına qoyğon. Tek: «Qırq uruunun biri» dep jonunan esepke qoşqonu menen çaa Adıltay ajonun biy- liginde emes. çındap ayığışıp, Adıltay ajo çaanı baş iydirbedi. Tek: «Bölüngöndü börü jeyt», dep çağıldırdı ıntımaqqa çaqırat. Ağa jeti atasınan beri qol başçı
ötkön çağıldır muyuşpayt. «Börü tört ayaqtuunu jeydi.

www.bizdin.kg

Eki ayaqtuuu alp jeke» deyt. Ajonu da, abonu da, bekti da, alptı da toğotpoyt, çaanın çağıldırı. özüm qanmın – özüm eltebermin dep babanın uraanın çaqırat. O, bul anın er Türk babanın tirüü arbağına sıyınıp, anın jolun joldoğonu da emes, tek köşörgön erdigi. çabış köksögön jookerdigi. çındap köşörsö, oşol babanın asabasın kötörgön qağanğa da qayaşa aytat. Töş tireşet. çabışat. Al emes, joluna tursa, öz jatındaşına qılıç suurat.

«Ağaç çulusu – uyul. El çulusu – çaa» degen maqalı bar çağıldırdın.

Azır ayıldı çetten aralay bergende ele çaa tuqumu- nun jookerdik saltı-qaarı bayqaldı. Qan bolğon döñgöç janında başı çort kesilgen kişi ölügü jatat.

Jookerlerdin biri kübürödü:

– Ol – öz...

Başqaları ündöböy bastırıştı.

– öz, ne uuru. Ne içten sırtqa kep taşığan büldürgüç. Onu qarabañdar?! – dep Elçur buyruq saldı.

«Bul qaar – dedi Er-Kişi.– çabış köksögön çaqta qol başçı da, jurt başçı da taş bolur. çağıldır uşul tajaal jırımdı ulağan eken. Munun tübü jaq- şılıqqa alparbas... Qandı qan juuyt»...

Tigine oboçodo on beştey kişi kögöndölüü.

Alar qadimki qoşoqtoğu qoydoy arqı-terki baş tiy-gizip qoldorun booruna jazdaşıp, bük tüşkön qalı-bında. Qantse da kögöndögü qoydoysuñ. Qozğolboysuñ dep- kezep salğan go? Alardın eç biri kişige oqşobodu. Tek maldı tuurap malça bük tüşüp arğasız, alsız. Jadasa atçan bastırıp janınan ötüp baratqan kişilerge qa-roodon qorquşabı? Ne birotolo deneleri ölük nes bo- lup qalışqanbı? Aytor, içinde saqalı aq qarıya dele, jeerde saqal jaşı, alduusu dele nes, arğasız – qul.

Qulan mingen jookerler alarğa kektüüdöy.

– Olor – joo, – dedi biri.

– Kök kessin, – dedi ekinçisi.

www.bizdin.kg

Bul jolu Elçur ündöbödü. Tek eki jağınan qarış- qır qaraştı salıp qılçaqtay bastırdı.

Eçkirgen ulandın ünü çıqtı:

– Uay, alp ake-e!..

Tike aldı jaqqa qarap bastırğan Er-Kişi ün çıqqan jaqqa jalt qaradı. Kögöndölgön kişilerdin eñ ayaq ja- ğında qorqqonunan qupquu bolğon ulan ıylap jiberdi:

– Biz jazıqsız Er-ake?

Er-Kişi tizgin jıybadı. El eçtemke uqpağansıdı. Kögöndögü beçaralardı körbögönsüdü. Tüz bastırıp ba- ratıp uğuza ayttı:

– Er uul jooğo jaşın körsötpös, aqmaq!

Er-Kişinin ünü balasın jemelegendey bolup uğuldu.

çaa jurtunun qolbaşçı-bilgisi çağıldır elteberdin ayılı tör jaqta: keminde jüz elüüdöy bolup badırayıp qanattaş qonğon boz üylör. Oşol qalıñ ayıldın çoq or- tosunda başqalardan oqçun dal ortodo zañqayğan çoñ aq üy. Oşol aq üydün aldında qaraanı eki jüzgö tayanğan öñçöy tuulğaçandar uy muyüz tartıp atçan turuşat. Orto- do uruunun kök jeek qızıl asabası jelbireyt. Tuş tarap- tağı ayıl- apalardı aralağan attuular, üydön çıqqan kem- pir-çaldar debey çöyrödögü çoñ-kiçiktin közü oşol tördögü ayılda. Kişilerdin qulağı tigil eröödögü qoldo bolçu. Azır oşol qoldon bir jüz başı çooçun kişilerdi ayıl aralata tigil tördögü asaba turğan topqo qaray baştap kelattı. Kişilerdin közdörü emi kelatqandarda:

– Olar kimder?

– E joo da...

– Bötön körünöt.

– Kim bolso a bolsun, qolğo tüştü– qul.

– Qolğo tüşköndöy emes... Tirik.

– E tirik ölöt da. çağıldır alp buyrup qoysunçu.

Kögöndölöt. Ondoylor azbı...

çoñ-kiçik aba jarıp qaray berişti. Jebe jeter- dey qalğanda jüz başı Er-Kişige buyurdu:

www.bizdin.kg

– Attan tüşüñ! Elteberim tur. Bilgim aldına tize bügüp, baş iyiñ!

– Biz tek baralı, jüz başı, – dedi Er-Kişi.

Er-Kişinin ötö işeniçtüü, qayrattuu aytqanına jüz başı Elçur erksizden jaltandı. Al qaypastay tüştü da, jalınıçtuu ötündü:

– Jaşıñ uluu eken, ake... çağıldır elteberimdin saltı qatuu. Meni ayañ?

– Qorqpoñ, jüz başı! Jolum uluu!

Jolum uluu degendi uqqanda Elçur emine deerin bilbey qaltaarıy tüştü. Iylap jiberüçüdöy bolğon ayanıç- tuu ün menen jalınıp ayttı:

– O, ake? çın Er-Kişi ekensiz. Emi men ölbödümbü?

– Qorqpoñ! – dedi Er-Kişi Elçur jüz başığa. – Sen ölböysüñ. Erööl mildetin taq atqarğan jooker ölböyt, ol maqtaladı. Maa işenbegeniñ erdik!

Sıyda jal sur atqa minip, aybaltanın sabın sanına tayana dağdayıp, tuulğaçan baqıyğan çağıldır janata- dan qıjırlanıp turğan.

«Olor qaçan attan tüşödü. Qaçan tize bügödü?!» Azır jaqın kelgende Er-Kişige büşürköy qaradı:

«O, teñir? Közümö kim köründü. Er-Kişi çın keldibi, tögün keldibi? Onun arbağı emespi»?

çağıldırdın zor denesi aldındağı sur attı kiçirtip basıp qoyğondoy..» çımırınan kelgen sur at janıbar, qantse da, qulan tuqumunan çalışqan beym? Tum- şuğu dompoq tartıp, qulağın çunayta açuulanıp tu- rat. üstündögü zor salmaqqa «bış» etpööçüdöy. «çü»! dese boldu, jer menen jer jata qalıçuday. Jotoluu çağıldırdı tomuqtay körböy alıp uççuday...

Aq jüzdüü, qır murun, qoyğult közü tereñge teşe qarağan çağıldır jan-jağındağılarğa sır berbedi:

«O, Teñir? Beregi jüz başı Er-Külçurdun üzöngülöşü Er-Kişini baştap kelatır da. Tigil, qırçın jigit başına quş qonğon Jaş-Tegin tura... Az qurusun?! Tüpkü babanın qaarına qalbadıqpı»?!

www.bizdin.kg

öz içinen uşintip saqtana qalğan çağıldır sırtınan sır aldırbadı. «Kim, bu kelatqan» degensidi. Kekenip bekingensidi.

Atçan turuşqan löktördün köbü Er-Kişini bilişçü. Anın küçünö, aqılına, aylasına sıyınışçu. Qırğız atanın uraanı uşul Er-Kişinin qolunda. Er-Kişi bar- da Adıltay ajo da aydıñduu. Er-Kişi çabışta şum- qar bolso, kök asaba jığılur. Ajonun altın ordosu bügülör. Anda üptölgön[1] sarı altın, aq kümüşü çaçı- lur. Jaş ulan – qul, asıl qız – küñ. O, Er-Kişi barda kök asaba uraanı biyik dep tuyunğan kişilerde işenim bar. Al jadasa, dal uşul çaanın mensingen kişileri- nin da işenimi boluçu.

Azır oşol Er-Kişini körgöndö çağıldır da, anın qatarındağı qanat-butağı büt sestee qalıştı.

Kübür-qobur çıqtı:

– Ua, Kök teñiri. Bu kelatqan çın Er alpbı?

– Bizge kelgen jaqşılıqpı? Je...

– Qaardansa... nettiñ?

özü da uşunu oylop turğanın sezdirbey çağıldır küñq etti:

– Ua, erender. çaa uraanıñda turduq? Bekem boluñdar!

Anan al kütüüsüzdön teminip qoydu. Sur at elpektenip qatardan bölündü. Bul kezde Er-Kişiler salamdaşçuuday aralıqqa kelip qalışqan. çağıldır aldığa ötköndö ozunup Er-Kişige salamdaşuu üçün emes, tek açuuğa buulup, ne işteerdi bilbey kögörüp, bekip, bir çeti çoçulap iştedi. Kelatqandar Er-Kişi emes, bötön, başqa uruunun, ne bötön jurttun qanı, begi baatır qol başçısı bolso, anda çağıldır anı qara kök taştay solq etpey turup, qabıl almaq. Er-Kişinin aydıñı anı şaştırdı.

Joon unü zoñq-zoñq etip jalpısına uğuldu:

[1] *üptölgön* – jayılğan, qatılğan degen maanide.

www.bizdin.kg

– Arbañ, jalpıñ. Er çaa uraanın ıyıq tutqan qalayıq!

Tigiler qoldorun booruna alıp çurqurap jiberişti:

– Arbañ, atam qırğızdın Er-uulu!

– Bar boluñ!

– Bar boluñ!

Er-Kişi jol boyu ayıl arası eç-eçtemkeni bayqaba- ğan kişi bolup, tek sapardan kelatqan jolooçu sıña- rı özün oboço, sıy tuttu. Bul anın tek sırt keşpiri, sırt körünüşü. Al emi oyundağı maqsatı – dal uşul qataal uçurda keltirip, tigil baş iybes löktördü, alp çağıldırdı muyuşturuu. İşendirüü. Kök asaba astına baş qoşturuu maqsatın közdödü.

Basa, bayağıda, aqılman bilgi Adıltay ajo: bıçaq qança qurç bolso da öz sabın jonboyt, Er-uul. Sen ano uysunğa tünöñ. Ano az menen çaağa jetiñ. Qarluq menen nayman, izgil, qurıqandan qayt. Jer-suunu ulanğa taa- nıtıñ. Bitik çiygen marımçılardı körsün. Uluu söz aytqan ulamıştı eşitsin. Arstan çapqan alptı körsün. Söz elegen çeçendi eşitsin. Qarañğıda, jarıqtı, jamandı bilsin. Oor menen jeñildi ajıratsın!

O, Er-uul, attanıñ. Janıñdağı ulanğa üstü açıq Kök, buurul Jer ortosundağı salmaqtı sezdiriñ. Taraza ölçör salmaqtı sezsin ol. Antip közü qanıqpasa, atanın ordosuna ee bolo albaydı, tuqum! – dep ajo amanat taqqan.

Ajonun al amanatın Er-Kişiboo deyre taq atqardı, Jaş-Teginge tek jer-suu körsötüp, tek el taanıt- pastan, ağa arqa-bel boluçu ulandar janında. Ar bir uruu öz-öz uulun Jaş-Teginge qoştu. Jön qoşpodu. Eş tutuşsun. Arqa boluşsun dep qoştu. Bul:

– Biz, tirüüdö bir döbödöbüz. ölgöndö bir kördöbüz! Uulğa uul tizgindeş bolso, qazandağı aş-tamaq bir qaynayt, degen eñ eskiden kelatqan jırım erejesi!

Emese, oşol bir qazandağı qalayıqqa teñ nasip – aş-tamaqtı bölüp-jarğan çaa bilgilerine Er-Kişi tike ayttı:

www.bizdin.kg

– Asmanda kün açıq. Ayıl üstü jaan, çağıldır şer. Möñgü başı aq qar, kök muz. özön-özöndö kök qaşqa suu tunuq. Ayıl arası bulaq, bulaq qan ağat. Bu nelikten, çağıldır eren?

Açuu qatqaq ün menen çağıldır qors-qors ayttı:

– Kök taşqa qılıç janığan eren qalbadı! Janım- da Er-Kişi joq?! Ajom arı qaradı...

– Tek! Arı qaradı debeñ! Ajom altın tağında!

– İe! Ajoñ altın tağında saa qaradı çoğultur?! – çağıldır «çoğultur» dep Er-Kişinin ata qoyğon öz atın atadı. Jurt bergen ıyıq atın atabay qoyuş «Sen dele mendeysiñ. Sen çoğultur bolsoñ, men çağıltırmın. Senin erdigiñ menin erdigimden aşıq emes. Men senden kem emesmin» degen qayaşa boluçu.

çağıldır anı atayı ayttı. Antkende, al oşentip Er-Kişinin aydıñın, dañqın, abroyun özünö teñep süylögönü.

öz abroyun, öz dañqın, öz aydıñın kötöröm degeni boluçu.

çınında çağıldır alp, baatır qolbaşçı, aqılman da. Biroq, anın aqılmanduuluğun anın er köküröktüülügü, dañqtı samağan mansapqorduğu, baylıqtı köksögön aç közdügü jeñet. çağıldırdın dal uşul ters sapatları çoğuldurdan anı kem tüşürdü. Qalayıq anın taymanbas alptığın baalayt. Biroq, anın açközdügün, dañqqa köksögön mansapqorduğun jekteyt. Qalayıqqa tegiz jaqpağan, ağa qandaydır bir ters sapatın açqan alptı qut eerçibeyt. Qut eerçibegen kişi – Er-Kişi naamın da ala albayt.

Azır çağıldır elteberdin Er-Kişige ataandaşıp, anı el bergen naamınan atayı atabay, ata qoyğon atınan atap çaqırışı – başqadan murda jan-janında turuşqan öz qanat-butağına jaqpadı.

Boz ayğırğa mingen çeçeni tartınbay ayttı:

– Elteberim. Er-Kişige ataandaşpañ! Bizdi tirüü arbaq qaardar!

Anan çaa çeçeni boz ayğırdın jalına çekesi tiygiçe taazim etti:

www.bizdin.kg

– Qıyrıbızda joo tur, Er-Kişi. Sıqtağan köp. Aylıbızdın üstündö jaan turğanı şol. Joo bizdin uul- dardı quldap, qızdardı küñdöp jatır. Biz olordun qolğo tüşkön uuldarın kögöndöp muuzdadıq... Aylıbız- dın arasında qan bulağı aqqanı şol, Er-Kişi.

– Jooñ kim? – dedi Er-Kişi.

– Joom – az...

– Az öz emespi?

– O, az bizge öz emes...

– Ondoy bolso silerge kim öz?! Kün çığar jaqta tabğaç, quruy, japan, kün batqan jaqta urum, purum, abar, bilgen; kün jürgön jaqta tüpüt, parsı, ındı bilgen Adıl- tay öz ajoñ. Onu ters qaradı dediñ. Qırq uruunun biri azdı joom dediñ. Bir özöktön küygön ört, özdön çıqqan jat kim?! Ortosu on oq jurtu joq, qarluq joq, eştek, uyğur joq, alaqçın, tat, tatabı, joq qıyrında. Ol bu- dun bizge jat bedi? Je er babam uraanın olor çaqırbay qoydubu? Ala qoydu bölö qırqqan jüngö jarıbağan. Eki atanı törtkö bölgön qol başı joodo ölgön.

ölgöndö da, ol attan ayrılıp aram ölgön...

çağıldır bir kep aytçuday eerden obduldu. Aldığa ıqıs berip keskin ayttı:

– çaa tuqumu çoğool bolboso, tündügü otqo tüşör...

– çoğoolduqtu özgö iştebeñ, çağıldır şer?! – dedi Er-Kişi. – Kördüm?! Joo dep siler muuzdağan jookerler – öz. Onun jazıqsız janı şumqar bolup köktö çırıldap, jazıqsız qanı booru küröñ jerge siñbey bulaq bo- lup ağıp jatır. «öz elek. öz elek. özöktön bötön çıqtı. Jazıqsız janıñdı çırqırattı» dep eki üy arası qan bulağı sıqtap ağat. Boo ne desek bolot, çağıldır şer? Andan beri öttüm. Onodo çoñ aq üydün aldında kögöndölgön kişiler mal bolup bögüp jatır. Qarısı bar, jaşı bar. Bötön emes öz. Bilgi er bababız, keçee, teli quştu tapta- dı. Qıraan etti. Tentigendi quraştırdı. Jurt etti. Bügün biz törtkö bölünüp oşol baba qurap bergen jurttu

www.bizdin.kg

bir baş, bir qol qılıp uyutquluu bolsoq degen ajomo açuu qayaşa ayttıq.

Bul kepti meni aytti dep eşitiñ, çaa tuqumu? Qırğız atanın Er-Kişisi aytti deñ. Açıqjoop beriñ?

Biz özdü joo debesek, bilegibiz qaruuluu bolur. özdü joo sanap qırq bölünsök qaruubuz qors sınar!

öz qolubuzdu özübüz qayrıp sındır'ş, öz qanıbız- dı özübüz tögüp jatqan joqpuzbu?

Joop beriñ!?

Er-Kişinin açuusunan jazğanıp atçan turğan çaa bilgileri attarınan tüşmök boluştu ele Er-Kişi alar- ğa tek buyrup qoydu:

– Qıyırda joo bar dep attanıpsıñ. Jortuulğa tiz- gin burğanda attan qayra tüşpöydü. Er babanın ol jörölgösün buzbañ. Jooptu at üstünön kütömün?

çağıldır bir az jooş, arduu, basınıp aqırın aytti:

– Az öz bolso bolğondur. Olor bizdin qıyırğa qol salıp tınçıtpadı...

– Qıyırğa kim qol salsa, ol joo.

– İe! – dedi çağıldır çıyralıp.– Qıyrıma az keldi. Az orduna tabğaç kelse, tat kelse, alaqçı kelse, on oq kel- se, tölös kelse... meyli kim kelse a kelsin, baarı joo! Men qıyırma kelgen jooğo tize bükpöymün. Alım jetkenin belinen büktöymün!

– İe! – dedi Er-Kişi.– Kelgen joonun belin büktöñ! Joo ayağan jaraluu. Oşentse da tondon tondun ayırma- sı terisinde. Joodon joonun ayırması eñişinde! Qan köksöp, ata qonuştu tepsetip eldi tıypıl çaap, baa- rıñdı oljoloymup dep kelgen joo menen tek, açuuğa aldanıp namıs talaşıp, ayıl çetin basıp qoyğon jo- onun ayırması çoñ, çağıldır şer?!

– E... Er-ake... joonu salmaqtaar tarazajoq mende...

– Qından qılıç suurbañ. Ağar qızıldı biliñ.

– çoğool janğa aqıl küç qoşpoydu...

Er-Kişi açuulandı:

www.bizdin.kg

– Til eşitiñ? Küç kötörgön qılıç taşqa soğot. Aqılsız qol başçı özdü jat körödü. Az – öz. Men da – öz. Sen da maa – öz... Te çığışta ezelki qan öçtüü tabğaç bayağıday qıyırıbızğa çabuul qoyğonu tur dağı... Biz uşintip qırq tüyün jiptey üzülöbüzbü dağı. Je üzülgöndü ulaybızbı? öz jüz başım, özümdü joolap mataymın dep jatqanda, tıyaqta, tabğaçtın ıçqırı boş ayımı etegin kötörüp külüp jatır... Er namısı – el namısı. Men na- mıs tökpöymün. Je küçkö salışalıqpı?

Tigil boz atçan çeçen ayqırıq saldı:

– U-ay?! Eselek Elçur! Sen tüpkü babanın Er-Kişi- sin taanıbay qayda jürösüñ?!

Jüz başı Elçur attan ırğıp tüştü. Jerdi ööp, jalbarıp jiberdi:

– Er-ake... ayıbım başımdan zor. Ayağıña baş qoy- dum. çaap salıñ başımdı? Esirgen aqmaq quldu öltürüñ, Er-ake? ölgürüñ...

– Tek! – dedi açuusu taray tüşkön Er-Kişi jüz başı Elçurğa.– öydö boluñ! Sen jookerdik işti ötödüñ. Jo- oker işin taq ötögön jookerdin başı alınbayt. öydö boluñ. Etegiñe çöp juqpasın. Qağıp salıp, atıña miniñ!

Sestee-sestee qalışqan çaa jurtunun qolbaşçı bil- gileri tuş-tuştan jalbarıştı:

– Bilbegen uu uurtar, Er-ake? Baarıbız ayıptuubuz. Baarıbız tize bügüp, baş iebiz? öz-jattı, jaqşı- jamandı ayra bil, – dep uulğa uğuzbappız...

«Ua, çaa löktörü kök asaba uraanın tutpay ketkenin es- tedibi? Estese, ol oñ, özdörü tuyup, özdörü moyundağanı oñ. Aytıp moyundatuu tabılğı şişti közgö sayuu»... – dedi Er- Kişi içinen. Anan jay jalpığa uğuza aytti. Biroq anın kebi uşul turğan eki jüzdöyünö buyruq qatarı uğuldu:

– Qamdanıp qalğan qol attan tüşpösün. Qıyırğa jönösün! Ano matalğai kişiler ağıtılsın! Olor da qıyırğa barsın! çabışsañ çabışarsıñ, çağıldır şer. çabışpasañ eldeşersiñ, az menen!

www.bizdin.kg

Bölünsöñ börü jeydi. Bölüngön qırğız jurtun bölök jurt tepseylik deydi.

Er-Kişi uşunu ayttı, çaa jurtunun uşul turuş- qan bilgi-qolbaşçıları sözgö sındı. Az menen boloor çabıştı esten çığara salışıp, Er-Kişige, anın qa- şındağı başına quş qonğon Jaş-Tegindin aldında müñküröy tüştü baarı...

...Azdın bilgi qolbaşçısı Bayırquu şayma-şay attanğan beş miñdey qolun baştap çoñ özöndün çaa jaq- qı qaşatına keçip çıqtı. Qoldun aldı ötöken çerin qaray qazğanaqtap, on-on beşten samsıp qalğanı bolbo- so qazqatar kelatat. çaanın aydıñı qatuu. çabışpay tınar emes! – degen qabar kelip, azdın qolu da el çeti- ne jıyılğan. Emi az qoşuunu udurğup, çıyralıp, öz qıyrında çaanı tostu...

çaanın qolu balkim, tigilerden azdıq qılaar? Az bolğonu menen bular – joo börüsü. Ilğıy qulan sur at, mingeni. Baarının saadaq qabı ilbirs, jolborstun te- rileri menen qaptalğan. Baarının teñ başında buura kindik tuulğa. Temir tuulğağa jetpegenderi qum şire- tip qoş qabat basılğan kök kiyizden tuulğaça kiyiş- ken. Atı kiyiz debese, qum şirelgen neme salmaqtuu, be- kem – jebe teşpeyt, çoqmor ötpöyt, ağa. Oşondoy ele qum şirelgen qoş qabattan çoloq jeñ, çoloq etek çoqut ton, kiyişken. Anın sırtınan jeñil, bışıq tıqan kementay kiyişip, etekterin qayrıp qurupa qoşo, qur- çanuu saltı bar. Bul salt jookerlerdi jeñil, şaydoot, ıqçam qılıp körsötöt. Qarşı taraptın jookeri köp uçurda çaa qolunun uşul sürünön jaltanıp, anın tay- manbastığına taqaat beralbay qalçu.

Sanı az bolso da, aydıñı qatuu oşol qoldu baştoo- ğo çağıldır jañı attanıp jatqan kezinde Er-Kişi keldi. Jookerdik ırım jörölgösün ıyıq saqtağan Er- Kişi qolbaşçıların toqtotpoy özü alardın içinde, ayıldan uzap qıyırğa çığıştı. At, jalına qol ti-

www.bizdin.kg

yip, tizgin alıp qalğan soñ, attan qayra tüşüü, ayıl- ğa küymölüü jooker joluna qırsıq bolot degen işe- nim, mınday uçurda baarınan ıyıq.

Attanğan qol belgilüü eröol çegine jetip toqtoşu şart.

çaa qolu qazqanat tartıp ötöken çerinin tüştük jaqqı jeegine salıp zampılday kelatışat. Aldı jaq- ta – oñ jaq, sol jaqta elüüdön jooker saqçı. Alar keede tekireñ- tasqaqtan jazbayt. Ortodoğu qalıñ qol- dun aldında. Alarğa udaa çaa askerinin öz qol başçı- ları – çağıldır, Bertebester.

Qol toqoydon bölündü. Orto ara qayqalap keñ tüz tart- qan adırdın tüştük jaqqı jonoyuluna ağılıp, türüle kelip çaa qolu toqtodu. Oy tüzünön narqı qarşı jono- yulda az qolu baya ele qaldayıp tünörüp turuptur.

Berkiler körüngöndö azdın qolunan aldı jaqqa at oynotup çapqandar boluştu. Bul aydıñ-aybat körsötkön jookerlik salt. «Emine keçiktiñ, çabıştan qorqtu- ñarbı?! Jaqında! çabışqa çıq»! degen al maydan jı- şaanası, berkilerge bildirgen çaqırıq.

Az kök jeek jaşıl asabasın bulğaladı! Al: «Biz çabışqa qambız! At qoyuşabız»! degen belgi.

«çabışqa! çabışqa çaqırabız!»– deşse, çaa tarabı da öz asabasın oşentip bulğaşmaq. Anan eki tarap biri- ne-biri qarşı taşığan seldey surülüp jaqındamaq... Asaba qarmağan er çepte, ordunda turmaq. Anı qurçağan öpköy bir çabar erender alqaq bolup asabanı saqtamaq. Jookerler qızıl qanğa joşulğan qarsıldağan çabış ortoñqu tüzdö bıqıp, qoşulup, sürdügüp, udurğup, tire- şet. Jookerler mayqandaşat, bılçıldaşat... Eesi ölgön attar çılbır süyröy çetke moynop, ölgön erender jer qabışa jatat. Jaradar bolup qansırağan jookerler eerde teñselip, at jalına oop... Ayığışqandarı jonğo asaba- ğa qaray samsıp... Ayqırıq-qıyqırıq: «Az! Az!», «çaa! çaa»! degen uraandar asmandı jañırtıp, bul arada qa- nattuu uçpay qalmaq.

www.bizdin.kg

Biroq az qolu asaba bulğağanda çaa tarap alarğa bul- ğap joop qayırbadı. Er-Kişini eerçip qoldon elüüdöyü bölünüp çığıştı. Alar ulam uzağan sayın azdıqtar asabasın bulğalaştı. Bul: «Biz eç kep-sözgö kelbey- biz. çabışabız! çabışabız»! degenderi.

Jol ortosuna jetkende Er-Kişiler toqtodu. Oşol za- mat Jaş-Tegin menen eki jooker topton bölünüp azdarğa çaap ketişti.

– özögü bir eki jurttun çabışının üstünön çığıp qaldıq. Köz jumdu qılıp qaydıger bastırıp ketişke salt qoyboydu. Babalar qarğaydı, meni! Biz arağa qa- lısqa tüşüp, ayığışqan eki qoldu jöngö salbasaq, tıybasaq, tındırbasaq, bizden baq qaçaar! Teginjan, sen elçilikke bar! Atam qırğızdın keçee, közü ötkön Er-Külçurunun başına quş qonğon Jaş-Tegini keldi, aldıña, ağayın, de. Azdın er qolbaşçısı Bayırquunu elçilikke çaqır!– dep, Er-Kişi Teginge söz üyrötkön.

Aqboz at alçaqtap, arı jaş, arı sımbattuu, Jaş Tegindi eki jooker jandap bular qol aldına bastı- rıp kelgende kiygen kiyimi, mingen atı, atqa olturuş saltı çaa kişisinen bötön körüngön Jaş-Tegin Bay- ırquu tobun tañdandırdı. Bayatan baarın bayqap, baa- rın baamdap turuşqan azdın bilgileri bul kelgen el- çinin jön-jayı başqa ekenin ayttırbay tuyundu. Er- Kişiden taalim alğan jookerlik, elçilik erejesin dalay uqqan Jaş-Tegin jaştığın bayqatpadı. Şaş- pay, qorqpoy, aydıñduu keldi da bek-bek ayttı:

– Oo! özöktöş özüm – az jurtu! Az bilgi-qolbaşçı- ları, arbañdar!

Tigiler ünsüz jardanıp turuşat. «Ey, jol buuğan sen kimsiñ. Kim bolsoñ a boluñ. Jol bögöböy tizgin jıy?!» degendey kektüü, açuuluu alar.

Tegin baş iygen joq. Qamçısın sanına tayana qa- lıp sözün uladı.

– Atam qırğızdın keçee közü ötkön Er-Külçurunun Teginimin! Er-akem bolup jurt taanıp kelattıq. özöktöş

www.bizdin.kg

eki uruu – az menen çaa silerdin çabışıñardın üstünön çıqtıq! – Jaş-Tegin tigil orto-arada qalğan top jaqqa jañsap qoydu. – Tigil ortodo qalıs bolup Er-akem tur! çaqırıqqa men keldim! O, az ağayın, O, Bayırquu! ça- bıştı qoyuñ, sözgö keliñ! Tiginde qalıs kütöt!

Jal quyruğu sıyda arğımaq toru at mingen şıñğaq- tay Bayırquu qors unçuqtu:

– Taanıdım! Jaş-Tegin ekensiñ! Saa qayaşa aytar arğam joq! Er-Kişi qalısqa tüşsö, açuumdu tosqon tura, jurt? Baba saltın attay albaspız. Qalıs aldına ba- rıp körölü, bilgiler? Aytqanın eşiteli?

Qalıs qalıstıqtan tayısa, çabışqanım çabışqan! Qol saq tursun!

Bayırquu şart bastırğanda bulardan da elüüdöy qol- don bölündü. Aqboz eeligip tizgin çoyup, baş çayqap topton ozo çığıp, Jaş-Tegin alda. Jelgeni tasqaqtan qalışpas toru arğımaq şımalanıp Aqbozdu janday salıp, şuuldap-uuldap bular bat ele jetip kelişti.

Berki topton Er-Kişi jalğız tigilerdi uturladı ele, çağıldır anı uzatıp qoşo bastırdı. Orto ara eki arqan boyunday qalğanda Bayırquu tobu toqtoy qaldı. Jaaqtaş- qan eki toptun dal ortosuna atı da jooş, özü da jooş turğan Er-Kişi kebin jalpığa uğuza salmaqtap ayttı:

– Arba, azdın bilgisi Bayırquu! Men kelgende orum köböysün, dıyqan-baba qızıl toltursun dep qırmanğa çeç sayıp kelsem bolor edi. Ne ken tolsun, qurçuñ köp bolsun dep köörük bassam bolor edi. Ne toyğo toy ulan- sın, iregeden may aqsın dep bereke-keşikke bata berer bolsom ne?! – Er-Kişi ünün janağıdan da biyik çığa- rıp zoñq-zoñq ayttı: – Biriñ, tee Qadırqan toosunun artınan kelgen mañğuldan beter, biriñ, bul boz adır çöldü basıp qıjıldap kelgen tabğaçtan beter, özögü bir- eki ağayım ayığışıp turğanıñda üstüñdön çıqtım!

Meni bu aq saparğa Köktögü teñir, babalardın arbağı bar deptir, körsö... Bayırtan baba jerdegen küröñ jer-

www.bizdin.kg

suunu ontotup qanğa juuğan kim edi? Qana, eki taraptın bilgileri aq aytıñ, açıq joop beriñ? E-e, ün-debeysiñer! Iyıq jer-suunu çetten kelgen joo qanğa juuyt. özögü birge az menen çaa ekööñ biriñdi-biriñ joolağanda, tee sırttan kelgen tabğaç joo qolu ekööñdü birge joruptap salur.

Qoy eki ağayın, basılıñ! çabışpañ! Arbaq keyibe- sin! Iyıq Jer qanğa juulbasın! Qan köksögön erdin açuusun basar qan joqpu? Aq qoçqor muuzdap, qanına qol matırışıp eldeşkile, erender. Biriñdin qarın- daşıñ bolso, biriñdin iniñe qıyıñ! Biriñdin qızıñ bolso, biriñdin uuluña beriñ! ötmö qatar quda-söök bo- luşup ıntımaq-ıraşker saqtañ!

İe, joolaşqan eki jaq. Bu ıntımaqtı meni aytti den eşitiñ! Atam qırğızdın Er-Külçurunun Jaş-Te- gini, anın marımçısı Er-Kişi aytti dep eşitiñ. Az menen çaanın bilgileri, er qolbaşçıları!

çabışta el muñayar, qalayıq sızdaydı. Qara başıl booru açıq kişi silerde aruu. Oşolor muñaybasın, sızdabasın? Eldeşiñ!

Kün çañqaya tiyip turdu. Attardın jibek kökülün señseltken jelarğı bar. Eki taraptın jaaqtaşqan qolu çiydey qalanıp – ekööeki jaqta tek oboçodon tikteş-ken arstandarday eki qol birin-biri oboçodon zekip, birine-biri atırılışqa, sekirişke belen. çopqut-ton, soot-ton küngö çağılışat. Nayzalar soro¸t. Qalqandar tireşet. Tuulğalar jaltırayt.

çoñ topto asaba delbireyt.

Sunalğan albuut jeerdede loquya olturğan Bayırquu tek jooş turup doo aytti. Anın oşol jooş aytqanda- ğı ünü bekem sür menen uğuldu:

– çaağa men tiybedim. Al özü söyköndü. Eldeş dediñ eldeşeyin, Er-ake. çaa menin örüştö mal jayğan malçım-dı, tüzdö egin baqqan egінçimdi matap ketti. Köp qordodu. Alardın qul tonun kiygeni qorduq. Köbü muuzdaldı. Qan- ğa – qan dep attandı, qol...

www.bizdin.kg

– Ua?! – dedn çağıldır. Anın ünü öküm çıqtı– Azda kegim bar desem... Bayırquu, sen doo saldıñ? Menin er başına tete er atımdı sen uurdatıp kettiñ. İregemdeki quldu sen azğırdıñ. İçimden iritip, özümdü özümö qaptırdıñ?!

– Onuñ ayaqsız doo, çağıldır şer. Er atın az albadı.Qul qaçsa, anı az körbödü. Bizdin köp kişibiz beykünöö öldü...

– çaadan az ölgön joq, Bayırquu er. Sen da, çaanın uulun quldandıñ, qızın küñdöndüñ... çabışam!

– çabışsañ, çabışam. Ana, qol jaaqta belen! Bayırquu da at oynottu. çağıldır da at oyñottu. Eki jol başçı birine-biri qılıç kezeşe jastaştı. Eç-eçtemke bolboğonsup çoñ küröñü ürgülöp, Er – Kişi tek turat. Biroq tek turğan kezinde ürgülögön arstança közün açıp-juump, Jaş-Teginge tımızın bel- gi berdi:

«Araağa tüş. Kök bolotu qından çıqpasın! Qızıl aqpasın. Açuu çıqsın»! – degendey belgi.

Jaş-Tegin ıqıs berdi. Eti çımırap elirip turğan Aqboz biylep ketti, Elirgen at oynoqtop tizgin çoyup baştı çulğuttu. Kekenişken çağıldır menen Bayır- quunun ortosuna tüşö qaldı. Alqınğan eki uruunun al- ptarın Jaş-Tegin araçaladı:

– Açuu çığarıñdar, Er-akeler! Arañarda qıyrağıs zoo bolup men turmun! Er-Külçurdun Jaş-Tegini tur! Babanın kök qılıçın attağanıñdı zoo basat!

çağıldır menen Bayırquu kezeşe qarap toqtoy qalıştı. Izırınğan, kekengen qaraş. Tek qoyso, eki alp ayığışqan buuradan çaynaşqanı turuşat. Biroq...

«Babanın kök qılıçın attağanıñdı zoo basat»! – degen kep tek aytılbadı. çınında ele azır ıntımaqqa kelbegeni tıypıl çabıları anıq. «Tikendi tübünön üz» dep maqal aytqan baba, ıqqa, epke könböy budun ıntımağın buzğan özdü da çaap – tize büktürüü ezelki jırım.

www.bizdin.kg

Azır ıntımaqqa kelbegen eki tuqum çabılaarın köz aldılarına keltirdibi?

çağıldır da, Bayırquu da qılıç suurubay toqtoluştu...

Oşol kezde Er-Kişi öküm ayttı:

– Erdemsingen eköön azır attan tüşüñ!

Tigil eköö arğasızdan attan tüşüştü.

– çılbır berişiñ! – dedi Er-Kişi.

çağıldır Bayırquuğa, Bayırquu çağıldırğa çıl- bır ırğıtıştı.

Eki tarapta jardana turğan atçandar japırt attan tüşüştü. Bul:

«çabış ada. Joolaşqan elek – eldeştik!» – degen ırım.

– çabış ada!

– Eldeştik!

– Eldeştik!

– Aq bolot aldında ant beriñ! – dedi Er-Kişi tigi- lerge.

Jaş-Tegin altın qınduu iyri qılıçtı eki alaqa- nına salıp, aldığa sozdu.

Bayırquu qılıçtı öptü:

– Kek tutsam, kek kessin, qızılım çıqsın!

çağıldır qılıçtı öptü:

– Kek tutsam, kek kessin, qızılım çıqsın!

Er-Kişinin arağa tüşüp ıntımaq suraşı, eki tarap- tın teñ açuusun tarattı. Açuuda jaağı qatuu, booru taş bolğonu menen demeyde momurap booruker öskön jurttun baba jırımın bek tutqan jörölgösü bul jolu da ayı- ğışqan eki qolbaşçını tez iyge saldı. Erler ıntımaq- qa kelişti.

Eki elden eki aq buura muuzdaldı. Kirgen buuranın quturğan jinin qaqqan çilde ayazı jaz menen çığat. Suu menen ağat. Emese, al eki buura eki özöndün qoşulğan jerinde muuzdalıp, buura qanına baatırlar – miñ ba-

www.bizdin.kg

şıdan tartıp on başığa deyre er jookerler qanğa qol matırıştı:

– Er çabışmaq. Baş kesilip qan tögülmök. Biz er çabışın ada ettik. Intımaqqa keldik.

– Bu ıntımaqtı buzğan jaq uşul suu aralında, uşul buuralarday muuzdal! Bizdin açuunu uşu qan çığardı. Kekti uşu qan alıp ketti!

– ötmö qatar seökpüz! Söökpüz!

çağıldırdın on altıdağı qızı – Aqbermetti Bayırquunun uşul jolu miñ başı bolup qol baştap kelgen on jetidegi Külüçur degen uulu aldı.

Joolaşqan eki tuqum emi quda-söök ağayın boluştu...

DASTANDAN QABAR

Uluu sözdü ulağan –
Uqumçudan kep uqtum:
Ertegiler eñişte – Uqmuş
bolçu dep uqtum.

El sözü

Qaytqandan qalğan söz eken,
Qaruum kelbes qalp deerge.

Manastan

Bular emi jetöö.

Bayırquu menen çağıldır – az menen çaanın eki qolbaşçı, eki bilgisi açuu tarap, eköö quda-söök boluşup ıntımaqtaşqan soñ özdörü baştağan çabış, eger, çabış menen ayaqtasa, jurtqa qayğı, alaamat, qırğın alıp keleerin oşondo baamdaştı.

Balta sabı tul qaldı, Anı
qarmar qol joq.

www.bizdin.kg

Qayıñ sındı, çer qıyradı
Anı jağar ot joq.

Dep qız çağında tul qalğan eçen asıl-aruu qız, ke- lin jubayların joq izdeşmek. öz iregesinde «küñ» atan- maq. Aq saamay, qızıl köz kempir-çaldar bögüp-çögüp zar qağıp qırçınday qıyılğan tuqumdarın birden joq- ton muñğa batmaq. Botosuz ingen bozdop, uylar ökürmök... Aytor, boz-adır çöldü quyundatıp-çañdatıp soqqon bo- roondoy ezelten el-jurttu saqtatçu alaamat çabış bul jolu da eki– uruunun jurtun ayabay muñqantmaq.

Eki tarap kepke-sözgö kelişip, oşol alaamat qır- ğın sap boldu. Teñir, jurttu ayadı. Anı özü saqtadı. Açuuğa, soqur namıs jeñdirgen Bayırquu menen çağıl- dırdı esine keltirdi. At jalınan qan tögülördö bizge Er-Kişini jiberdi teñir deşti kişiler. çoñ-kiçik, jaqşı-jaman bul kezde Er-Kişini, anın janındağı Jaş-Tegindi, ar uruunun uulun dañazalaştı. Jılqı-
çı, qoyçu, töötçü Er-Kişi baştap jürgön uuldardı maq- tadı. Bular qonup ötkön qoşuundun jılqısına jol- bors çanbaydı! Janağı jolbors-çaar at minip, jolbor- ston kiygen uuldun atı Jolbors eken. Onu Er-Kişige teñirim özü tapşırıptır! – dep biri süylösö, anda ekin-
çisi:– E, berki Buylaş uul uysundun er uulu eken. Anı teñirim özü jalğap Er-Kişige qoşuptur. Bular tünögön qoşuunda töösünö qara çımın tiybedi.

Anda üçünçü biri kepti ulayt:

– Jılqı, töönü aytıp ne. Bulardın içinde döötünün piri Bars bar eken! Bayırqı Bars ake Altın-Tooğo qa- rap ayqırğanda altını erip çuburçu, Qara-Tooğo qarap ayqırğanda temiri erip tögülçü, Kümüş-Tooğo qarap ay- qırğanda kümüş erip tögülçü Bars akenin bir tuqumun elge qoşuptur. Ol atası arstan çalğan balanın özü tigil Er-Kişinin janındağı Bars bala eken! Uşul Bars bala, döötüdö uzansa, qolunan köör tögülgön usta, çabışta at-

www.bizdin.kg

tansa, aybatınan joo sürdögön eren, jıyında oltursa kebi jurtqa em bilgi-çeçen dedi. Anı bilgen Er-Kişi özü taa- lim berip öz janına jurt körsün, jer körsün, el taanı- sın dep birge alıp jürüptür...

– E-e-e! – dedi anda biri. – Maldı, kendi aytıp ne. Er-Kişinin eerçitken jaş erenderdin içinde dıyqan-baba- nın bir tuqumu bar eken! Baba-dıyqan ıyıq özü jalğağan jılı taşqa kök önör. Qumğa dan bışur. Quurağan jetim toqoçqo toyunat degen. Janağı çoñ toru mingen zoñqoyğon uul jer jırtqan, qızıl buuday, qara taruu ürönün sepken dıyqandın uulu eken! Anı teñir, Er-Kişige qoştu...

– Toqtoñ! – dedi biri. – Maldı, keñdi, dıyqandı ay- tıp ne! Er-Kişinin janında Jaş-Tegin jürböybü! Ol başına quş qonğon baarıbızdan biyik uul! Mal baqqan, egin ekken, ken eritken, qol baştap jooğo qarşı çıqqan başı qara, butu ayrı kişi demi oşondo! Er-Kişi özü Jaş-Teginge küç berip, jol körsötüp, qayra özü baş iyir eken! Oşol bilgi qolbaşçının janında bizdin tuqum joq bolmoq bedi? Er çıqsa, qol başçı bolsun, qorqoq çıqsa, ot jaqçu bolsun deşip Bayırquu menen çağıldır ekööeki tuqumdu öz-öz uruularınan Er-Kişige qoştu. Olor: Ağuul, Bozuul. Bayağıda çaa aylında körgöndö ma- talğan jetim Toğuul Er-Kişini ata etti – özü qoşuldu.

* * *

...Janıbar attar kişinin oyun anın salmağınan sez- gendey. «Meyli Bu maquluqtun işi oylonuu. Oylonsun, qaalğısın» degendey attar bir qalıpta jelip basat. Köptön beri jaan joq. Jer qaqsoo tartıp qatıp qal- ğan jol beti «Top! top»! etken tuyaq dabışı jaş joo- kerlerdi terdetti, aldeyledi. Alar eerde qaalğıp uq- tap ketet. Aldırtan köz salat. Tigilerdin biri eerde qaalğısa Er-Kişi tizgin qağat.

«Ua, uqtatpasmın uuldu».

www.bizdin.kg

Eesinin oyun sezgendey çoñ küröñ jelişin tezdetet. Anı eerçip berki attar elpek jelet. Eerde qaalğığan Barstın, ne Jaş-Tegindin moynu şılq etip eegi alqımına sayılat.

Uyqusu açıla tüşkön Bars çoçup elteñdep aldı. Iylap jatıp uqtap oyğonğon balanıqınday közdörü qızıl, şişimik. Al esine kele tüştü beym. Temintip tıñ bastırdı...

Er-Kişi sezmeksen. Uyqusu kelgen kişiçe şılqıyıp bastıra berdi. «Top-top»! Tıp! tıp!» etken tuyaq dabışı qayradan termetti...

«Erööldögü jookerge uyqu joo. Sol közü ürgülöp, oñ közü saq qarabasa, jookerdin çın ajalı uyqudan. E-ey, ulanım, ulanım. Qasqaq qarmap, ayqıra çaap jooker boluş ar kimdin işi. Altı kün attan tüşpöy, jeti tün kirpik qaqpay erööl küzötüş çın jookerdik! Qarañğıda jol tabış, qapletten söz tabış çın bilgilik»!

çoñ küröñ elpek basat, Er-Kişi şılqıyat. Al arıp, ürgülöp kelatqanday qamçıluu qolu kötörülböyt. Keñ dalısı üñküyöt.

«Jeti kün, jeti tün eerden tüşürbösmün bulardı. Eren bolçusu oşoğo çıdap qo¸-¸r. Basa...»

Jıl boyu eerde qaqsıqqan qayratman jooker özü çarçaar emes, uqtaar emes. Tek şılqıya... «Top! Top»! «Tıp» çıqqan tuyaq dooşun tıñşayt...

«Baş at! Jooker atı, er atı – adamğa qanat! Janı- bar. Joldu taptañ».

öz ömüründö Er-Kişi dalay çabışta köp jolu joonu jeñgen. Jıldızı köktö janğan. Dalay jolu özü jeñil- gen, jıldızı ayaq astında tepselgen. Zor başı qulduqta bolğon. Joo jeñip jıldızı uçqanda da, qul bolup jıl- dızı tepselgende da Er-Kişini jılooloğon bir küç ja- nında jürdü. Al köz körünöö qoldoğon, ağa joldoş bolup küç bergen kişi kebetesindegi taymanbas alp eles. Közgö körünbögön, biroq Er-Kişinin ümütün ulağan işenimi-

www.bizdin.kg

küçü boluçu. Başqalar «Er-akeni jılooloğon qoldooçu- su tirüü arbaq, oşol qoldooçusu jürgöndö, Er-ake jooğo jeñilbeyt» deşçü.

Er-Kişinin ata qoyğon öz atı çoğultur. Atası Aq- bergen egin ekken, mal baqqan, kömür öçürüp, ken eritken
öz tuşundağı arqıl kesipten quru emes «önörlüü» kişi eken. Al, döötüdö uzanıp üzöñgü iyip, qoş, miz şamşar, şap, iyri qılıç çıñağan çeber usta eken. «Mal jayış, aştıq aydaş ar kimdin qolunan kelir. önör aldı kençi- lik, temirçilik. Altın quyup, kümüş soğuş ustanın us- tası, – zergerdin qolunan çığadı...

«Qılıçı qurçtun qıyırı bek. İynesi qurçtun üstü bütün»! – dep maqal aytıçu Aqbergen uuldarına dal uşu temirçilikti üyröttü. O, uul, sen, er-jooker bolom deseñ, boy-jarağıñdı özüñ qamdañ! öz jarağıñ özüñdü çın saqtaydı. Oşonu biliñ»! – dedi çoğulturğa ata.

Qantse da ebaqtan babadan atağa, atadan balağa aytıla berip, bul narq söz – ereje bolup qalğan beym? Aqbergen anı aytqanda tek ar dayım este saqtap jürçü eñ ıyıq kepti aytqanday özü bekem, sestüü boydon qalıp:

– Munu unutpañ. Unutsañ baba kerezin bilbes essiz- siñ. Ondoy uul ata qonuşun eelebeydi. Ata kesibin ula- baydı, – deçü.

çoğultur – Er-Kişi atın alğan soñ da atanın uşul osuyatın esine bekem tuttu. Anı atqarıştı özünön so- ñqulardan da talap qıldı.

Jön uul jooker boluu, jön jooker er atanuu: er jooker qolbaşçı boluu, ar bir ele qayratman kişi jetişçü iş. Ariyne, qolbaşçı boluşqa jeke qayrat, küç, erdik, ep azdıq qılat. Ağa aqıl, ayla, bilgilik, körögöçtük qoşumça!

Qolbaşçıdan Er-Kişi atın aluu biylik keñeşip berçü naam emes, bul zor at el tarabınan, jalpı qolbaşçı, jal- pı jookerler tarabınan berilet! Jooker – er-jooker, er- jooker – er- qolbaşçı, er-qolbaşçıdan – Er-Kişi atın

www.bizdin.kg

alış ezelten kelatqan– baatırdıqtın eñ biyik dañqı! Bul qaysı zamanda ereje qatarı el qoldonğon saltqa ay- lanğanı tuñğuyuq, qupuya bayan. Al bayandın kebi tek; körüngön jayda körüngön kişilerge aytıla berbeyt. Al erdikti ça- qıruu üçün kişiler joo jarağın tağınışıp, anan ayıl çetindegi biyik döbögö çoğulat. Küngö jügünüşöt.

O, ıyıq Kök, jarıq Kün! Bizge dem beriñ! Aytqan kep- ke kübö boluñ? Senin demiñ booru küröñ Jer kök çığa- rur, jamğırıñ jaaydı, toqoy önödü. Suu ağadı. Jan- janıbar ırısqı alar. Kişiden tuqum ösör. .Tuqumdan Er- Kişi çığar!

Bardığı bir tınımça ünsüz turuşup, anan:

– Oo, üstü açıq Kök, bizdi ıyıqtaba? Biz kişi- pişlerinin erdigin estep sıyınabız.

Uşundan kiyin uruunun köp eesi – bilgi çeçen kep baştayt.

– Kişi-pişerinin tirüü arbağı jılooloğon kişi- ıyıq! Aa jetem dep jetpeydi. At jalın tartıp mingen- den er bülö özün ıyıq alıp jürsün! Aç qaldım dep qu- barbasın. Joq qaldım dep muñaybasın. özü ölsö, al anda joo bettegeni. Arbaq jılooloso, al anda ölbös er bolğo- nu! Baarıñdı kişi- pişeri jıloolosun!

Asıl boluñdar!

Bilgi saymedirep kep aytqanda eç bir jan anın sözün bölböyt. Tee ebaqqı, ebaqqı zamandarda el-jurttun ba- şınan ötkön eçen alban qataal oquyalardı tizmektep, dal oşol kezderdegi maydandarğa özü birge qatışıp jürüp... qılımdardı büktöp ölböy kelatqan qasiettüü kişidey, sıyqırduu ıyıq kişidey özü ağarıp, termelip, küñgürönüp olturup kep çuburtat. Al, jeke öz babası ötkön aymaqtın, öz jurtu jerdegen jerdin kebin salbastan, tee uç- qıyırına köz jetpes dünüyönün tört tarabın çabıt- tap kezip kelip, al jaqta kün ötkörgön el-jurt menen nasipteş-ırıstaş, qayğı-muñdaş bolğondoy eçen alban jat, duşman jurttun qaarın körgöndöy: alardın bilgi

www.bizdin.kg

qolbaşçıları menen sırdaş-kepteş bolup jürüp, anan alar menen joolaşıp, çabışıp bardıq ığın alğanday, sırın bilgendey küñgürönöt. Anan açıq-aytat:

– ...oşondoy jurtum. Azır bilgi-qan bolup turup azır qolğo tüşüp, qul boluş köz irmemde» Teñir saqtasın! Alıstan qaptap joo kelse, qıyır buzuladı. İçten tütöp joo çıqsa, özögüñ örttönödü. Qara başıl, booru açıq maldan beter aydoo jep qordolodu. Qırıladı, tuqum. Kişi qul bolğondo maldan tömön. Mal azığın ayaq astınan ot- toydu. Kişi çöp menen kün körö albas. Malğa qamçı çap- sañ birine-biri ıqtay basaar. Kişige qamçı çapsañ, al qayra birin-biri qajaydı. Quldu qul sabaydı. Açtı aç talaydı... Qıyın-qıstoo künü kişi-kişi keypinen kete- di. O, dal oşo kezde özün ıyıq tutup: özün da, jurtun da oşo azaptap kişi-pişeri qutqaradı.

Anın aydıñın, qayratın, amal-aylasın, küçün körüp, aa ıraazı jurt, anı – Er-Kişi! – deydi.

O, Kök teñiri? Bizdin urpaqqa erdik beriñ, es beriñ, küç beriñ, ırıs beriñ!

Uşul tilekke uluu-kiçüü bata aytışat. Bardığı er- dikke sıyınat. Jookerçiliktin ırım-jörölgösü, köksögön aq tilegi uşul. Küngö sıyınğan kişiler suu boyuna jıyılışat. Aqboz bee muuzdap jer-suu tayışat.

– Eçkiden qotur ket. Qoydon boor qurt qaçıñ. Uydan kök köynök qaçıñ. Töögö çımın tiybeñ. Jılqığa mañqa kelbeñ! O-o, alas! Alas! Baleketten qalas! Jer kögörsün, kök çıq. Jelin tolsun, süt çıq. Qışta qar tegiz jat. Jazda jamğır tegiz sebeleñ! O-o, alas! Alas! Balaketten qalas!

– Uulğa kelçü uluu tumoo eşikten qayt. Qızğa kelçü qızıl tumoo teşikten qayt. Uul, qızdı Umay-ene jal- ğañ. Qarını qadırdap uzatıñ... Jookerdi kişi-pişeri

– Er-Kişi marıtsın. O-o, alas! Alas. Balaketten qalas!

Tabınuu Ay batqanda ulanat. Bilgiler bayan etken «Uluu söz» qupuyağa ötöt... Qupuya söz – el jobo tutqan jırım!

www.bizdin.kg

...Uçqan quştay, jortqon jeldey qaydan kelip, qan- day ketkeni bilinbey künü-tün eerden tüşpöy kişi-pi- şerinin tirüü arbağın bul kezde alıp jürgön – Er– Kişi Aqbergen ustanın uulu – çoğultur. çoğultur atı- nan – Er-Kişi atına ötkönünö birer jıldar boldu...

Soñqu on-on beş jılday, qırğız jergesi jooğo ça- bıla elek. Jurt qıyırına kelgen joo ayqırıp aybat- tuu qol salat. Qırğın taap özü samsıyt, özü bezet. Munu, jurt, arbaq qonğon Er-Kişinin aydıñı, sürü dep bi- lişti. çınında ele Er-Kişi tümön başında baştap jooğo attanğanda anın buyruğun alğan ar bir miñ başı, jüz başı, elüü başı, on başılar at üstündö boluşqa ant beret. Ar bir jooker oq tişteyt:

– Başım jarılsın. Eerde qalam! Joodon qaçsam Kök ursun! Er-babanın tirüü arbağı qaardasın! Er-ake- nii qılıçının mizi ursun! – dep attanat.

çabışta qolbaşçı, beyqutta usta, kömürçü Er-Kişi azır tek jer kezip, jurt qıdırğan jolooçu. Soñqu jolu tabğaçtar menen bolğon çabıştan kiyin el-jurttun al- jayın bayqoo, uruu bilgilerinin sırın tartuu. Tabğaç amalduu joo. Al bilgizbey öltürgön tuyuq jara sıyaqtuu. Qılıçınan amalı, aramı ötkür. Tee bayırtan beri ele aldırtan tıñçısın jumşap qoyup özünö jaat izdep köngön. Qolbaşçığa qolbaşçını jamandap, uruuğa uruu- nu qayraştıruu eç bayqalbay iştelet... özü joolaşıp, çabışıp turğan tabğaç Er-Külçur ölgöndö al baş duşma- nım öldü dep qubanğanın sezdirbedi. Qayra muñqandı, «aza kütüştü».

Er-Külçur dünüyödön uçqanda anın atın uqqan başqa jurttun qandarı, bekteri asalap kelişti: Qarluq qanı Gelçur, bargı qanı Tekeçar, üç-Suunun begi Urun-he, tat ereni Tayra, te alısqı tüpüt jurtunan beri eçen uruu- jurttun qanı, begi, baatırı Er-Külçurğa aza kütköndö bul az menep çaa, tigil Qazı-Aq-Köldün uy-sunu, Toğuz- Suunun tölösü, bargı... Qırğız atağa özöktöşpüz özübüz.

www.bizdin.kg

Er-Külçurğa qızmat qılabız deşti. Qoy, jılqısın, töösün ayday kelişip qonoq aşqa soyuş qoştu. özdörü erenderge qoşulup qılıç tayanıp ökürüp turuştu:

– O-o... esil er! Esil er!
Qıyırğa tabğaç joo keldi. Er-
Külçur aq boz at mindi,
– O-o... esil er! Esil er!
Eli erin qatar teñ saydıñ.
Ekisi az dep sen saydıñ.
– O-o... esil er! Esil er!
Jeti erin qatar teñ saydıñ. Jetisi
az dep söz saydıñ
– O-o... esil er! Esil er!
Aq bozuñ oqqo uçqanda.
çoñ buurul mindiñ, çañ saydıñ.
çoğuusu az dep mol saydıñ.
– O-o... esil er! Esil er!
çoñ buurul oq jep aqsadı.
çoñ qırdan Kündün batqanı.
çoğuubuz menen qaraylap
Köp jurttun söögü qaqşadı...
– O-o... esil er! Esil er!

– Jurt uşintip mögdöp turğan kezde da, oşol tabğaç qanı Sen-Lin-Ha tigil qalıs degen üç-Suu begi Esen- laydı elçi saldı: Qağılış! Qağılışta qan ölöt bol- du. Men Er-Külçurdun bilgiligin, erdigin sıylağan joo bolsom da dosu edim! çabışta oşol men sıyla- ğan çoñ eren jazdım üçün ketkenine muñaydım... Dos- toy sızdap jaş tögöm. Bilgi ajoo Adıltay, tümön baş-
çı Er-Kişi, jesiri, Sayqal-Apa, tuqumu Jaş-Tegin bilgiler, bekter baarı menin qayğımdı bilsin! Oşo jurttun saltın sıyladım: toğuz töö jügü, jumşaq jibek sarı altın, aq kümüş buyum, qımqap ton asa jiberdim. Er-Külçur beyitine tul qoyulsun! Keçee qıy-

www.bizdin.kg

ırda joo bolsom, bügün tördö dosmun! Tilegim bir, el-
çilikke barmın! – deptir.

Sen-Li-Hanın bul «elçiligine» jurt ıza boldu, Arağa kelgen üç-Suu begine Azman abo açuu aytтı:

– Qarış-qarış! Sööm-sööm, Esenlay?! üç-Suu jurtu da Toğuz-Suunu jerdeşken tigil tölös, on oq, bağırday – öz! A tigil öz qıyırın taş çebi menen bekitken Sen- Li-Ha maa joo, saa joo?! çoñ qırda Kün batıp büt öz jurt muñayıp turğanda sen, joodon joon alıp kelge- niñ ne?! öz bolsoñ, mintpeyt ediñ Jibeginen sözü jum- şaq tabğaç asılın berip, aldap, jumşaq sözün aytıp azğırsa, anın ala jibegin alıp, azğırğıç kebin ay- tıp sen qayğıma qayğı qoşpoñ?! Amanıñda qaytıñ?!

Azman abo Esenlaydı qayra jolğo salarda Adıltay ajo anı tıydı. Tabğaç qanının amalına içten sızdap sestenip, saqtanıp oltursa da sırtınan sır aldırbay Adıltay:

– Jılan iyri soyloso da iyinge tüz kirdi... Jıluu kelgen duşmandı suuq çığarbañ, tuqum! Bizdin momun jurttun eri şaşma, taymanbas. Qılıçtı biyik şil- ter, sözdü qatuu aytur. Aramdığı az... Jumşaq jibek, jıluu sözgö tez aldanar. Sen-Lin-Ha oşonu bilet. Sen aa bir oroyluq qıl, ol saa eki iyiler. Açuuñ ada etip jibegine ne qızığasıñ. Aldanasıñ. Bağınıp, qul bolo- suñ. El-Jurt muñayar... Sen aa aldanbañ! Oroy bolboñ. Jibegin, asıl belegin alıñ. Aldanbañ. Jımıysa – jımıy, iyilse – iyiliñ. Aldanbañ! Berse – al, kölse– sıylañ. Aldanbañ. Sen-Li-Hadan Esenlay, Elteres sööm jaqın, bizge. Oşentse da, al eki ortodo dayra. Biz keçe- biz, anı. Tabğaç keçet. Elteres, Esenlay çalçıq bolğusu kelbeydi. Olor ortodoqu kök taş. Berki köp uruu aa qı- lıç qayraydı. Arqı tümön tabğaç qılıç qayraydı. Esen- lay, Elteres qayraq bolğusu kelbeydi. Olor öz jurtunun asabasın tigi Tal-çoquğa saysam deydi. Alı kelse, ber- ki köp uruu jurttu iysem deydi. Alı kelse, arqı sansız

www.bizdin.kg

tabğaçtın taş sepilin buzsam deydi... Olor oşentip, keede eki ortodo araçı bolup qalur. Doo doolap jalaaçı bolup qalur. Anı olor, keede arğasız işteydi. Keede amaldanıp işteydi... Oşondoy kezde, sen olordu joo körsöñ, olor bizge kejigesin salur. Arqı çoñ jooğo ketip qalur. özöngö özön quysa – darıya. Darıyanı at keçe albaydı. Elteres menen Esenlaydı özüñö bur. Al şarqı- rap saa quyulsun. Aa iykem qılıñ, olor anda saa keñe- şin salar. Eki uçuq birikse, küç artur. Ol arqı çoñ joonun sırın tartur. Uşunu baamdañ! Jurt muñayıp közdön qan taamp turğanda «özmün» degendi qaqpañ! Borğo tartıñ, tuqum!

Adıltay ajo uşintip jöngö salğan. çoñ duşman Sen-Li-Ha jibergen üç-Suu begi Esenlaydı başqa qanbekterdey ele qabıl aldı. İçte taarınıç tursa da, sır- ttan elpek bolup sıy körsötkön abo-bekter, Esenlaydı a jolu sıysıpat menen uzatqan...

Biroq ağa ajo da, Er-Kişi da, başqa abo, biy, bekter, bilgiler ança işenbey: «Joonun jolun joldop kelgen bu Esenlay tabğaçtın asıl jibegine satılğan tıñçı bolbo- so iygi?! Aramı bolso, añdıp qalıñ, sırı bolso sındap qalıñ»! – dep, Er-Kişi Sanjar sınçını Esenlayğa qoş- qon. Sanjar Esenlaydı eki eldin qıyrına çeyin uzatıp baratıp jol boyu eçen alban kep-söz baştap çeçendiktin
çaqmağın çaqtı. Eçen eski bayandan baştap, tamsildep: Uç birikse ulanat. Uyutqusu irise – ayran sarı suu. Biz tee ezelteden kiyin oronup, uy, töö menen jılqının qumalağın jağıp, at jalına qazan asqan jurtpuz. Taş Se- pildin bektigi, tabğaç qandın amalı qança jolu qılıç- tı ketiltti. Tulpar arıdı, er öldü, – şumqar boldu? Senden da öldü. Menden da öldü. Oljonu tigil çoñ joo kördü...

Aq jüzdüü Sanjar seyrek jeerde saqalın qol uçu menen qarmap qurç közdörü menen attın qoş qulağın tiktegen bolup, tımızın Esenlaydın sırın tarttı...

www.bizdin.kg

öz jurtuna qadırman loquyğan Esenlay eerde tüz olturğan qalıbında qoyuu qara qaştarın türültö aldı jağına tike qaradı. çort aytti:

– Qaysıl jaqtan boroon soqso oşol jaqqa qalqan tosom! Tabğaç qılıç tosso, qağam, jibek sunsa, alam. Qırğızğa işterim oşo: at berse, minem. Ayqırsa, qıyqıram. Men öz qıyrımdı joodon qorğoymun!

Uşunu aytıp Esenlay ketken.

Anın Sen-Lin-Hadan belek alıp arağa kelgeni da, joodon qıyrımdı tosom degeni da Er-Kişige kümön qaltırdı. «Joo» dep üç-Suu begi kimdi aytti?

«...meni aytti?! – dedi Er-Kişi qıjırlanıp: – Bu üç-Suu begi meni menen tildeş. Te, çoñ joo – Sen–Lin- Ha menen dildeş?! Köp uruu qulundarına çıqqınçı- lıq qılabı, al?! O, qılğanı uşul, tabğaçtın jumşaq kebi kimdi aldabadı. Asıl jibegi kimdi qızıqtırbadı? Jibek jiptin eriş-arqağı dal jörgömüştün ülbürögündöy körünböy, sezdirbey eçen mıqtısınğan qandı, küçtüüsüngön alptı qozğoğus çırmadı, Sıyqır azğırğanday azğırdı – ata balanı, ağa inini, tuuğan tuuğandı taanıbay tabğaçtın azğırığın eerçidi. Esen- lay oşol. Anı amalköy Sen-Li-Ha çırmap albasa, al aramdın sözün aytıp, asılın alıp arağa kelet bedi»?!

– Kelbeyt bolçu?! – dedi Er-Kişi uğuza. – Namısqa bek turğan er öz namısına şek keltirip joonun qoşun artpaydı. Joo qoşun artqan er: qoñşu-qoloñdun otuna suu tökköndön qaytpaydı... Je Esenlay esine kelur... Je qoñşunun qazanın köölör...

Anan... anı Altın-Toonun kök döösü jöölör?!

Uşintken Er-Kişi üç-Suu alpı Eltereske, begi Esenlayğa işençü emes. Al ar dayım Kün çığışqa eröölgö qol atqarğanda je özü baştap jortuulğa çıqqanda nar- qı tabğaçtan murda berki Uluu-Too, Qara-Too señiri- nen tarta beş özöndü, meykin tüzdü jerdep çoñ döñgölök arabasına qoş artıp köçüp jürgön köp uruu jurttu

www.bizdin.kg

joo sanaçu... Ezelteden köçmön ötkön babalardın joo- kerdik saltın ar dayım bekem tutqan uşul jurt balasınan çoñuna, erinen zayıbına çeyii er namısın berbes qaarman. Bul jurttun bayırqı ömürü – at jalında ötkön! El-jurttu eçen bilgi qan, eçen qaytpas alp-er baştağan. Al turğay tamğa basıp jazuu jazğan, biçik oquğan «közü açıq» daanışmanı bar, bul jurttun tuqumu er-tizginin qılımdar boyu çoydurdu. Qılımdar boyu at dañqanın sapırdı. Uluu-Too, Altın-Too, Qara-Qorum, Sarı-Dalaa arasında çañdı-qumdu sapırdı. Kök taşqa bolot janıdı. Qıyırın çıñadı. Narqı tabğaç jurtu al kezde bağınıp qorqqonunan uşul üç-Suu jur- tuna bügülüp alman-tartuu tarttı...

Biroq bir kezde mizinen qan tamğan qılıçtı dat basat. Bir kezde tize bükkön jurt tik turup başqanın tize- sin büktüröt. Bul keñ aalamdı bir jolu tün qarañğılı- ğı qaptap, tünörtöt; bir jolu Kün jarığın seep külüñdötöt. El-jurttun tağdırı da oşondoy ooş-qıyış. Emi aşol çoñ uruu üç-Suu jurtu eki döşünün ortosunda qısılçu eski barsqan sıñarı çuluyup-duluyup erk berbey- in deyt. Sır aldırbayın deyt. Oşentse da anı başqar- ğan Elteres alp, Esenlay bek, Salim bilgi sıyaqtuu er- bilgileri tigintip özünün alsızdığın, aramın sezdiret.

çınında Sen-Lin-Hadan Esenlaydın asa alıp kelişi jurt saltına sıybadı. Anı ızaladı. Bir çeti anı qor- dodu. Er-Kişi turğay es tartqan ar bir ele er-bülö bul ızağa ardanaar, namıstanaar, kekeneer, saqtanaar joruq.

Er-Kişi daa ayabay namıstandı. Saqtanıp, qulaq türdü. Qılıçtı jeydenin[1] içinen baylanıp, çekesi jerge tiygiçe jügünüp, jazıqsızday qılıyıp kelgen tabğaçtın elçisi ajoonun, qandın, alptın içeer aşı- na tımızın uu tamızıp ketçü... Jumşaq süylöp, jol- ğo jibek töşöp, külüñdöp turup kebez menen muuzdaçu...

[1] *Jeyde* – köynök.

www.bizdin.kg

Tike süylöp, aq aytqan, özündöy körüp, başqadan aramdıq kütpögön momun, işençeek köçmön tuqum tab- ğaç amalına arbalıp, aldanıp qalğanın kiyin sezçü: Keç ökünçü. Izaluu arstanday dolulançu... Albuut öjörlügünö salıp, maydanda taptaqır tıypılı çıq- qıçaqtı salışçu. Köp uçurda oşol doluluğu, aybatı jiger berip üyördön oşol amalduu joonun san qolun jeñip çığuuçu... Köp uçurda, taşqındap kelip qumğa jitken dayraday özü soolup, özü tügönçü. çabılçu. ça- çılçu...

Kekengen çoñ joosu oşol tabğaçtın tajaaldığı, jayıldığı, amalköylügü köz aldınan çuburğan Er-Kişi özünön özü qoburap aldı:

– ...e qılıçıñ qıyrağır e...

Janday bastırğan Jaş-Tegin taqıp suradı:

– Er-ake, kimdi ayttıñız?

Er-Kişi ündögön joq. Bürküt qabağı tüktöyö, közdörü tereñge tikteyt. çoñ küröñ, bir qalıpta alçaqtay basat.

– Er-ake, aytıñ? O, kimdin qılıçı?

«Ua, – dedi Er-Kişi özünçö, – bayırqı Uuz-Qan ba- banı kep salıp, bu çunaqtardı jeti kün, jeti tün uq- tatpayın. Kimisi er sözünö qızığıp, Uluu sözdü eşi- tedi. Kimisi erdikti samaydı»...

Anan al uğuza ayttı:

– Suusun jutalıq, Küngö sıyınalıq? Bulaq barbı?

– Ana bulaq Er-ake, – dedi Jolbors.

Er-Kişi tizgin iydi. Japırt bulaq qaşınatüşüştü.

Attar ot qaysadı. Suusağanı bulaqtan juttu. Ulan- dar jan ayaqtı alıp tuptunuq muzdaq suuğa qurut ezdi.

– çöldögönüñ içiñ! – dep Er-Kişi tek eskertti.

Jan ayaqtı qoluna alaar zamat melt-qalt çalaptı tınbay juttu da:

– İçiñder! Mından kiyin suusun joq, bizge! – dedi al – tınığış bolboyt. çabışabız. çöldögönüñ at te-

www.bizdin.kg

rin jalaysıñ. Eerde qaalğıp uyqu qandırabız. Jol üstündö jooker tınıqbaydı. Ol Uluu söz jırımı!

«Jol üstündö «Uluu söz» eşittik. Tınıqpadıq. Er- baba arbağı bizdi körünöö jalğadı. Jılooñdon aldı. Ey, qorqoq uul, tıñ bol dedi arbaq» degen ata kebin uuldar dalay eşitişken.

Jol üstündö Uluu söz aytılğan kezde qulaqqa emne- ler eşitilet? Közgö emneler körünöt? Emki aytılçu Uluu söz küçü ulandardı qızıqtırdı. Qumarlanttı...

Er-Kişi çoñ küröñdü jıloodon aldı da jortuulğa attanıp jatqansıp, suuluqqa üç qolun tiygizdi. Anan üç qolunun uçun öptü. Attın jibek kökülün sılap qoydu da, üzöñgünü teppey eerge şap mindi.

Eç kimisine qarabadı. Buydalbay şart jönöp ket- ti. – Bul jortuul jürüşü.

Ulandar zapılday Er-Kişinin jan-janında. Uluu söz baştañız. Biz eşitebiz, Er-ake deşkendey, adep saq- tap tek bastıruuda.

– O, qılıçıñ qıyrağır dedim e, men? Onun jönü azır biz eşiter Uluu söz sabağında... O! Oonon beri köp zaman qanat sermep ketti. Ajo, qan-bekterdin biri qı- raan bürküt bolup şañşıp uçtu, biyikte. Biri qon joru bolup tarp añdıdı, otoqto... O! Oonon beri qıyla, qıy- la zamandar qatmarlandı. Eç bütpös uzun joldo qara buura, aq buura çuuda silkidi. Joldu tarpıdı. Eçen qıraandın, külüktün, alptın baş söögü çöldö quuradı. Sarı-Jazıqta sarğaydı... O! Oonon beri çoñ dayra sool- du. Bulaq dayra boldu... Onun nesin aytsam ep!

Er-Kişi özünön özü surağansıdı:

Tüpkü Türk bilgi boldu. Adep saqtadı. Ol öz kezin- de, öz jurtuna adil padışa bolup turğanda Teñir oğo şumqar bolorun ayan etti. Ua, sınbas temir joq, ölbös kişi joq. Baba uçaar aldında, uulu Tütüktü öz orduna qoydu. Ol Tütükdön soñ, toğuz uul padışa boldu, mına, oşol zamandan uşul kezge bizde toğuzdap qır aşıruu-

www.bizdin.kg

jırım saltına öttü. Toğuz er birge jolğo çığıp, to- ğuz er, atın kermede qarmaş, toğuz özöndü jerdeş, to- ğuz kün, toğuz jılğa ant-söz bekitiş... Qoyuñ, ulandar. Jañırğan aydın toğuzunda jortuulğa attanış... Bul ırım o, zamandan ıyıq saqtalğan bir belgi. Tütük qa- ğan eñ, uzaq door ötkördü. Kişidegi jamandıqtı joyup, jaqşılıqqa jol açaar ırım-jırımdı ol çığardı.

O, ol baba jer kezip, el körüünü osuyat qaltırdı. Ol özü köp Kök teñirin pir tutpadı. Jurt miyzamı bu- zuldu. Erden suq arttı. Qandan, bekten adep qaçtı... El azap çekti. Ene qarınınan közü açıq törölgön. Uuz ata- sı Qaraqanğa qapa boldu... Atam, öküm surağın ters bu- rup, ters dindi qabıl tuttu, Men oğo çıdabaym dep qar- şılıq körsöttü...

Atası Qaraqan uulu-Uuzdun ol aytqanın eşitpedi. özümdön çıqqan tikendi tübünön suuram dedi. Ol az tu- rumuna kek saqtadı. Aqılman Uuz öz atası surağın bu- zup, joru bolğonuna ökündü.

ötöktö tarp tıtqan qon joru ketsin. Onun ornun bürküt bassın. O, er, jooker, bir sözdüü, bir dalildüü. İşengen piri – Kök teñiri! Teñir emine buyursa, joo- ker onu orundaar» – dedi Uuz. Ol bir jolu öz jookerle- rine ayttı:

– Azır Kök teñiri miner er atıña jebe tart dedi! Men Teñirdin ol amirin ötöymün. Mingen er atımdı atamın. Atın atpağandın başın çabam – dedi.

Onon soñ ol öz atına jaa kezep, jebe matadı. özün eerçigen jookerler aman. Atın ayağan jookerlerdin başın çaptı Uuz.

Mından soñ jalpı elge dañaza ketti:

– Ua, Uuz-alp aytqanınan taybadı! Jaltançaaq onun jolunan qaçıñ!

Bir jolu ol Uuz jookerlerge dağı ayttı:

– Azır men iştegendi baarıñ işteñ. Onon baş tar- tqandın başı kesilur. – Ol Uuz-alp onu aytıp jaa

www.bizdin.kg

tarttı. Onun kök jebesi ışqırıp barıp, abdan ısıq körgön öz künçüyünö[1] qadaldı. Onu eerçigen jookerler aman. Künçüyün qıybağandardın başı alındı.

Mından soñ elge dağı dañaza ketti:

– Ua, Uuz-alp aytqanınan taybadı. Qorqoq onun jo- lunan qaçıñ!

Bir künü öz jookerleri menen Uuz uuğa çıqtı. Olor taybas uulaştı. Jolbors atıştı. Köp qızıqqa batış- tı. Ol uuda jürgön atasın körüp qaldı. Ol kezde Qara- qan atası da uuğa çıqqan. Biroq onun tilegi uuda jürgön öz uulu Uuzdu öltürüş boluçu...

O, kişige kör qazsañ, onu keñ qaz degen oşondon qal- ğan da. Atası Qaraqandın aram oyun tuyunğan Uuz añdan ozundu. Ol öz jookerlerine ayttı:

– Qan arğımağına jebe madaymın. Kim meni eerçi- bese, onun başı alınur!

Ol oşentti da atasının arğımağın attı. Bul jolu anın amirin uqpağan jooker qalbadı. öz-öz ataları- nın attarına jebe uçurdu.

– Ua, jookerlerim, anıq qaytpas emi boldu deyt, Uuz-alp, Oşondon kiyin ol qan joru bolğon atasın
ölümgö qıydı.

– Eldi ters jolğo salğan qara joru tirüü jürbösün! – deyt.

Oşondon kiyin Uuzqandın dooru jüröt.

– Ua! – dedi Er-Kişi tolqundana. – Erdikti da alp- tın alpı, bilginin bilgisi ulaar. Ol Uuzqan öz küçün
çıñaş üçün önör uladı. Onon murda bizdin jurtta ağaç- soot kiyçü jookerler, temir soot kiydi. Kiyiz çopqut kiyüüçülör oq ötpös ton kiydi. O, onon da jooker atına oq ötküs ürtük çümköndü. O, onon da tartqanda ışqırıp uçqan jebeni Uuz-alp çığardı... O, onon da al balki onon bir az kiyindir? Ot alıp uçqan jebeni dağı çığardı!

[1] *Künçüy* – ayım.

www.bizdin.kg

Ua, ıyıq Uuz baba. Onun kezinde ñe sonundar tabıldı. Bizdin jurt Kök teñirin pir tuttu... Uuz-alptın küçünö işengen jooker qalıñ çabışta aman çıqtı. İşenbegen qırıldı.

Er-Kişige qatar bastırğan Bars qubanıp qoydu:

– Uuz baba işi alp işi eken, Er-ake!

«Ua, bu ulan kep tuyupur. El-jer qamın qutünör», – dedi Er-Kişi içinen. Anan al uğuza aytti:

– İşenim kişige asqa. İşenbes kişi köpşök. Ol qorqoq...

Ağuul, Bozuul ündöböy bastırıştı... Jaş-Tegin kepke qızıqtı:

– Onon kiyinki sözdü ulañ. Er-ake?

– Ua, ulan, Uluu sözdü jalğan debeñ, Uluu söz ötkön ömür! Uuz baba işi san kün aytsa, ada bolbos... Onu eşitken tuqum özü da armansız. Ol alp baba kiyizge jatpadı – taş töşöndü, taş jazdandı. çırım uyqu oño küç qoştu. «Erge uyqu joo» – dep aytti Uuz. Aysız qarañ- ğıda arğımaq sızğırıltıp, jebe uçurdu.

Joosun közü körbödü. Boljolu sezdi: jazbadı. özündöy jebe tartpağan jookerdi kişi qaraqçısı dedi. Onu iylep, iylep qayış qıldı. Qorqpos jooker qıl- dı. İylenbey köpşök bolğondu – talpaqtın buçqağı dedi. çabışta qorqqondu, tınç kezde ırq buzğandı ölümgö qıydı. Jaman kişi jer bulğap jürgönçö, topuraqqa barsın dedi.

Ulandar ündöbödü. Er-Kişi alardı qayrattantıp qoydu
:

– Ua, Uuz baba, ol elge ırıs jaasın, üygö qut tüşsün, jerge kök çıqsın dedi. Jurt ordosu bek bolsun dedi. Qıyır keñisin, tuqum muñaybasın dedi. Ol oşol adil iş üçün, alqı ketip qon joru bolğon öz atasın joldon alğan boluçu. Kün çıqqan jaqta Sarı-Jazıqta[1] at oy-

[1] *Sarı Jazıq* – Tündük Qıtay.

www.bizdin.kg

nottu. Amalduu tabğaç amaldandı. Ol tize büktü. Ol qara taanday qıjıldap köp edi. At aşalğıs sepil kötördü...

Jolbors qubandı:

– Ua, Uuz baba oljoğo batqan eken da ondo, Er-ake?

– E-e, bu ulan oljoqor eken ğo, – dedi Er-Kişi içinen. Jolborstu saal jaqtırbadı. Anan al uğuza ayttı:

– E, uul tuyun. Uuz babanı ol jaqqa oljo çaqırba- dı. İşenim alpardı! öz küçünö, öz işine işenbes bol- so, Uuz baba tek jatmaq. Onon soñ özünön küçtüü joo onu qoy basqan börüdöy basıp jemek. Uuz baba oşo özün jeçü börüdön saqtandı. Jurtun baqtı!

Jortuul jayı oşondoy aq, adil bolboso, alp jeke qalur. Onu bil, ulan?!

Tigil-bul qıyırda qılıçı qınğa batpay bizdin jurtqa suq artqan şah, padışa, qan, bek köp bolçu onda da. Olor suq közün amaldanıp açıp-juump maral añdığan ilbirstey tuş tarapta buğup jatqan. Emi qarğıp, emi bassam, emi tatıp, emi jutam dep suqtanıp turğandardı Uuz baba ozuntpadı. Olorğo özü qarğıp, olordu özü bastı, olor bizdin jurtqa joo boluşçu, Uuz baba basqanda, olordun tizeleri jerge battı, çekeleri topu- raqtı öptü. özdörü alptın alpı Uuz babağa sıyındı...

çoñ küröñ selt etti. Er atının selti bekerinen emes. Er-Kişi oñ jağına qaradı. So¸çordu belden qapşıra tiştegen jolbors özöndün quuşunan qarğıdı. So¸çor ebaq ölüptür. Jansız uzun şıyraqtarı jer çiyip, anı jem qılğan jırtqıç qıjırluu ıqıs berip uzap baratat.

Kün ebaq qırdı aşıp, özön içi salqın tartıp qal- ğan. Salqında sergiy tüşkön attar da tizgin qaqsa bol- du, atırılıp jönöçüdöy. Oşentse da Er-Kişi «oljo- luu» jolborstu jayına qoydu. «Bara bersin» dedi.

Bayatan bayanğa berilip, erdikke tilenip kelatqan Bars atına qamçı basıp ayqıra jönödü:

– Ua, Er-ake! Oonodo...— al kebin aytalbay ör talaşıp baratqan jolborstun artınan ketti.

www.bizdin.kg

Jaş-Tegin menen Jolbors da qızıp ketişti beym? Barstın artınan çabıştı:

– Er-ake, onou jırtqıçtı ketirbeyli!

«Ua, ulandarda dem bar. Tek ısıq jarmağa qızıp... jooğo çabışpasa iygi. Qaytpas er bolçusu kim? Qızı- ğanı tik çabam dep, jolborsqo çaldırıp salbasa... Teñir saqta?».

Berkiler da atqa qamçı basıp, tigilerdin soñunan keteerde, çoñ küröñdün tizginin kekçeyte tarttı Er-Kişi:

– Ua-a, bir küçüktün artınan baarıñ çappañ?! – dedi.

Ağuul, Bozuul, Buylaş «çü» jönöp baratıp at başın buruştu. Er-Kişi toqtotup qoyğonğo alar ökünüçtüü. Bulardın oyuna qoyso ayqıra çapqılap, kimisi jolborstu atsa, oşonusun maqtaşmaq. Biroq jaş jookerlerdi Er-Kişi atayı toqtottu. – Eerçime er- diktin opurtması köp... Alabarman çabış er atın çarçatur. Azuuluunu kişi küçü menen jeñbeydi, ebi menen alur. Ebin bilse, bir jolborsqo üç jooker köp. Ebin bilbese, bir jolborsqo jüz jooker az... Japırt çap- pañ. Abaylañ. Jolborston köz almañ. Olordu mayıp qılbasın...

Mışıq kelemişti qaşpıra tiştegendey jolbors so¸çordu belinen oñdop qapşıra tiştep ıldamdap ör talaştı. Seyrek qarağayluu kök bet menen sızğırıl- tıp Bars jırtqıçtın aldınan toroy barattı. Etinen jarap qalğan buurul elikten beter arıştı erkin taş- tayt. Jayına qoyso, al azır küñgöy talaşqan jolbor- stu basa qalçuday, Biroq jolbors-jolbors. Al azuuluu- nun küçtüüsü, elpegi, tezi, taymanbası. Qoqus so¸çordu taştay salıp azır qayra tike qaçırsa, at üstünön Bar- stı alıp ırğıtaarı da ıqtımal. Jolbors oşentip özün tike qaçırsa, erdemsingen ulan alapayın tappay qalar dep Er-Kişi emi özü oşol jaqqa jorğo jönödü. Eki or- tonu köz boljolu menen çeneyt. «Jebe jeter jerde... Jolbors Barsqa çapsa, tartıp qalayın. Jazbarmın»...

www.bizdin.kg

Er-Kişi saq, jaanı oñtoyloy qarmap, eki közü jol- borsto. çoñ küröñ eesinin oyun sezgendey baştı çulğuta tasqaqtı tezdetti. Ağuul, Bozuul, Toğuul, Buylaştar Er-Kişinin aldına ozboy, tizgin jıya Er-Kişige udaa. Bul kezde Jaş-Tegin menen Jolbors qoqtu tamanın közdöy tizgin alıştı. Alar qantse da jolborstu sol jağınan küñgöydün borçuğuna jetkizbey qaptaldan to- solu deşti belem? Al eköö qoqtuğa tüşüp, andan küñgöy betine çıqqança jolbors alardın oyun seze qoydubu? Ne azuusundağı oor jüktü süyröltüp örgö tik çığalba- dıbı? Oñ jaqqa burulup özöndün teskeyindegi çetin, talduu çerge bet aldı. Bars ağa uturlap tezdey çaptı. Eki ara juuqtap... «Tegi uşul so¸çordu sağa ele qarma- ta salayın» degendey jolbors emi qayra qaptalday Bar- sqa uturladı. Bars andan jazğanbay: «Beri alıp kel, so¸çordu» degendey, Bars qamırabayt, ne jolborsqo jebe uzatpay, ne çoqmor baştı oñtoy qarmağanı bayqalbayt. Tek adırañdatıp çaap baratat.

Açuuluu jırtqıç so¸çordu taştay salıp tike qa- çırbasa iygi. Ay, alañğazar»... dep Er-Kişi aytıp ji- bergiçe arğamjı boyunday qalğan jolbors Barsqa atı- rıldı. Al so¸çordu taştay sala, küülönö sekirgeninde, qızıl çaar uqmuştay sozulup jerden bölündü. At üstündögü Barstı dal iyinden atqıçuday kelattı... Jırtqıçtın tajaal sürünön çoçulap buurul oyt berdi. Jaa tarta albay qalıp çoyun baştı jazğay bergen Bars çoyunbaş jetpey jolborstun jerge kürs tüşkönün kördü.

Jerge tüşkön jolbors qayra sekirem dep sekire albay aldın tıtınğan tajaalça jazılğan tırmaqtarı menen bet aldı çapçıladı. Al arqırap-kürkürögön sayın ar- sayğan aq azuuların qan bo¸du....

Jolborstun bir qoltuğunan kirip bir qoltuğunan çığıp turğan jebeni körüp Bars añ-tañ bolup turğanda tigiler dübürttötüp jetip kelişti.

Er-Kişi tek surap qoydu:

www.bizdin.kg

– E! Barsjan... Jolborstu sen çaptıñbı, men attım-bı? Qorqpo! Emi tüşö qalıp jaratın körçü...

Bars Er-Kişinin jebesin taanıp, uyalıp ketti da ızasına çıdabay ıylap jiberdi:

– Atpasañız çaap alar edim.

Er-Kişi şek berbey ayttı:

– Seni közdöy qarğığanda şaşıp kettim...

– Er-Kişi da şaşat beken?

– Tañ... Alıp ırğıtabı dedim da...

– ...alıp ırğıtabı deyt dağı...

– Jolbors saa tik atırılğanda...

– Tik atırılsa emne qılar edi?! Atamdın qunun alat edim...

– A-a...– dedi Er-Kişi emi tuyunğansıp.– Emi bir kezek kelgende öz jayına qo¸yun.

Köbük aralaş qoçqul qan oozunan tütüktögön çala jan jolborstu Bars başqa tepkiledi:

– Senin jüzüñdün, miñiñdin qanın töksöm da kegim qanbaydı. O-ay, esil atam! Er atam! Uşu jaman küçükkö qantip aldırdıñ? Jırtqıçtın jırtqıçı kişiden qorqot deçü emes bediñ?! O-ay esil atam!..

Jaş bala kögörüp dolulanıp ıylağan sıñarı Bars tıtınıp jolborstu, jerdi tepkiledi:

– O-ay, esil atam. Er-ake munu atıp saldı... özüm çabaarda-a...

Barstın erdigine, köktügünö Er-Kişi ıraazı. Bi- roq anın közü joq erdikke esirgen dödöylügünö öküngdü.

– Qara küç taştı talqalar. Qara küçtü taruuday aqıl mataydı. E, essiz uul, janağı jolbors seni ebaq alıp ırğıtmaq. Biz başıñdı quçaqtap ıylap olturmaqbız...

Er-Kişi saqal sılağıça oylono qaldı da anan ke- bin uladı:

– Jolborstu menin jebem öltürdü. Bu kişinin ama-lı. Kişi aybandan aqılduu bolboso, ol jebe oylop tap-pasa, ol aybalta-çoqmor baş qural jasap albasa, ol

www.bizdin.kg

amal-ayla bilbese, kişi, tört ayaqtuu jırtqıçtın jemi bolmoq. E-e, Barsjan, atañ Tekeş er bolçu. Aqılduu, aylaluu boluçu. Ol oşo aylaluu erdik menen joonu çap- tı, jırtqıçın çaptı. Er boldu. O künü tañ erteñden beyqapar töö izdeymin dep özü jolborsqo aldırdı.

Ol atañ Tekeştin alsızdığı– ajalı boluçu. Emi sen oşol atañdı alğan jolborsqo añıra çapqanda anı jığa çabat bediñ? Kim bilet? Balki çabat ediñ, balki aldı- rat ediñ. Er öz başın antip «Balkige» baylap qoyuş opurtmaluu. Al erdigine epti, aylanı eriş-arqaq qı- lar! Antpese, ol jooğo aldırar. – Er-Kişi eki jağına qaradı.– Biriñ emes baarıñ eşit: börünün aylası – oozun açıp malğa çabadı. Oşondo ol jazbay maldı jara tar- tar. Oşentet. Kişi emes, ayban amaldanadı...

Teri sıyrıldı, attar ot çaldı, biz suusun juttuq – jan sep aldı! Uşu jeti kündün bir ğana künü battı...

Al, attandıq! Oljo seniki, Terini böktörüñ, Bars.

ALTIN KüYMö

Jeldey sızıp, quştay uçup,
Kelgeninen ketkeni tımızın.
Köçmöndör jönündö
tabğaçtın aytqanı

Qıtay kebez menen muuzdayt.
Maqal

Attar jelip basıp, toğuzu özöndön çığa berişkende too qoynun iñirt qaptadı. Jıldızdar jımıñ-jımıñ. Dünüyö qoñur. Oy-too qoynu salqın, taza. Suu şarı alıs-tap baratat...

Baya jolborstun kesiri alaqsıtıp üzülüp qalğan ba-yandı qayra baştadı Er-Kişi:

www.bizdin.kg

– Oo çaqta bizdin-tuqum köp sıqtağan. Ono–o kün jürgön jaqta taş saray qurup, jer aldına zından qazğan parsı padışası qança jolu qıyır buzdu, onun taş jürök qolu köp jolu jer köçürüp bizdin qonuştu qaptadı. Olor biz- di kiyiz oronğon, süt içken küçü kem dep qordodu. Uul qul boldu. Qız küñ boldu. Tört tülük qırğın taptı... Bizdin Er uuldun qançası parsının zındanında sızdadı. çi- ridi, ua, o çaqta asıl qızıbız er kiyimin kiydi. Er jarağın aldı. Jooğo bardı... çabış... çabış. Qırğın.
üñkürdön çoñ sasıq jılan çıqtı. Jin quturdu. Jurt- qa alaamat keldi...

Er-Kişi tamşanıp-tamşanıp qarañğıda ulandarğa jitire qaradı:

«Kimisi qaalğıydı? Kimisi borpoñ, çıdamsız? Kimisi bekem, tıñ? Kimisi? Qıyırğa joo kelse, oğo ayqırıp taymanbay tiyüüçüsü barbı? Er, qaytpas qol- başçı bolçusu barbı? Je... ayaq boşotor kişi qaraq- çıların eerçitip jürömbü»?

Er-Kişi jaş jookerlerdi tımızın sınoodo. Al uşul emgegim saya ketpese dep tilenet.

Te aldı jaqtağı dümpüygön qaran-qurandan közün albay maqaldattı:

– Maldı jer asıraydı. Eldi er asıraydı, ulandar! Er qol başçı joqto qol jetim. Biyağı ajo joqto – el jetim. Eçen alp el baqtı. Eçen aylasız qorqoq qol baş- çı qoldu taştap joodon qaçtı. Eçen bilgi ajo, abo jurt baştadı. Eçen aylasız, essizi sarı altın, aq kümüşkö aldandı. Jurtun sızdattı... Buzuq ajo – ol joldo tur- ğan döñgöç. Momun jurt qor bolur ondo. Qıyır saqtağan qoşuun erdigin unuta jazar ondo... Uqum- tuqum taş qa- zıp, jol salıp tigil joo padışasına qul bolur ondo. O, at jalında törölüp, at jalında çoñoyğon uul- qız anday qorduqqa çıdabadı. Ar-namıs uulap qırıladı olor. Men momun jurttun qırılışın körgönçö öz atamdın ölümün körömün debedibi, baya... Uuz-Alp.

www.bizdin.kg

Onon soñ ol özü jurt tizginin qolğo aldı ğo! Ua, el tutqası, bilgi baba!

Er-Kişi aldırtan köz qıyığın saldı.

«Ulandardın kimisi çaalığadı, kimisi?»

Tek uluu söz qızığı alardı arañ çıdatıp kelatqa- nın sezdi. «E, eerde qaalğıp, kep uqpay turğan boldu aqmaqtar.»...dedi içinen ökünüp. Anan al alda nemnege aşıqqansıdı. çoñ küröñgö qamçı bastı:

– Ua, at astında er-uul, doñuzdu, çaap almaqqa emine?!

çoñ küröñdün deminen berki attar elire çurqadı. ürgülögön Bars «bolp» eerden tüşüp qala jazdap arañ tüzöldü. Adegende çoçup, eerge tüzölgön soñ özünö-özü külüp iydi:

– O... ittiki...

Eerden oop baratqan– Bozuuldu Jaş-Tegin çaap kelatıp dal ortodon atqıy qayra eerge olturğuzdu.

Qarañğılıq. Attardın «bırr-bırr» bışqırığı, üzöñgü qağışı. Jana aldı jaqta dümüröygön qaraan emi köböyüp ketti. Dabıştan çoçup alar tuş-tuşqa dümüröñdöp qaçqanday boldu... çınında ele alar çoğuu juuşağan doñuzdar boluçu. Uyquda jatqan nemeler özdörünö tüz aralay kelatqan at dübürtünön, adam qañırtınan qaça jönöşkön.

«Ua, qaman qaçırbasa iygi»... dedi, Er-Kişi. Jaş-Tegindin esine bayağı quudul Şap tüştü. Şaptın birde qımıñdap-jımıñdap tülkünü tuurağanı, birde qoñqoyup joru bolo qalğanı, anan töö eken dep jinge mindim, dep aytqanı esine kele qaldı. Tigil dompuldap-dümüröñdögön doñuzdar emi Jaş-Teginge oşol Şap aytqan jinge oq- şoy tüştü. Jaş-Tegin qıtıldap külüp aytti:

– Er-ake! Qararıp qaçqandar anoodo Şap aytqan jin tuqumu bolbosun?

– Ua, ulan! Uqtağanıñdı oşol jin-tuqumu azğırdı... Sasıq-qanatıña qısıp, üñkürünö alıp keter. Tıñ bastırıñ!

www.bizdin.kg

Jaş-Tegin qıtıldadı:

– Bozuul dalp eterde men onu qalpaqtay eñip eerine oturğuzdum!

Bars özünün eerden ooğonun estep namıstanıp unçuq- padı. Tıñ kelatqan Jolbors şıldıñdı uladı:

– Bozuul menen janaşa edim. Er-ake çu degende Bozu- uldun atı añgek attağanday atırıldı. Bozuuldun eegi töşünö sayıldı. Moynu üzulüp ketebi dep qorqtum...

Qatqırıq, külkü terebeldi jañırtqan qobur, abır-dabır dalayğa basılğan joq.

«E-e... aqmaqtar. Uyquları umaçtay açıldı. Kör aza- bı ölümdö, jol azabı nede? Közüñörgö körsötöyün, ja-mandar»... dedi da Er-Kişi «Uluu sözdü» uladı:

– Tek añğa-döñgö qarabay añıra çaap küçkö işengen qolbaşı ondu sayar, jüzdü sayar, miñge çabar. Joonun amalköy kişisi onu küçü jetpese, aqılı menen aladı. E, tek er qolbaşçı alp bolso da, ol jalañ qabat... Onun çıyraq qabatı qalayıq demi, Qalayıq qoldoğon alp–jurt eesi!

Uuz-Alp öz jurtuna oşondoy qoş qabat qolbaşçı boldu. Parsı padışasının sozğon qolun Uuz-Alp qay-ra qaqtı! O, ol öz kezinde obu joq aybat! Dünüyönün tört burçuna kürsü soqqon çöldö töö mingendi, çerde pil mingendi, ısıqta jılañaç jürgöndü, çoñ köl ar- tında temir iygendi – bu aalamdağı eçen küçtüü, eçen önörlüü jurttun qıyırın sındırıp, jurtun quldan- ğan parsı padışası bosoğo sayıp, kiyiz jayğan çoñ önörü – mal baqqan bu jurttun qazanın qıyratam, külün sapıram, uul-qızın qul, küñ etem dep çamındı... ça-mınğanda ne? Uuz-Alptın qalqanına qılıçın sındır-dı. Uul-uul! Al eneden törölgöndö tizgin qarmap at jalın tarta-tüşpödü. «Qıyır baqqan-jookermin, mal baqqan malçımın, jurt baqqan saqçımın»! dep törölöt, uul. Uzun çaçı qırq örüm, qılığı, qızığı küç qız- bala oşol qapsalañ kündö uuldan kem qalbadı. Uul qol

www.bizdin.kg

başçı jooğo jeke jançar, çoyun baş kötörüp çapqan-da.., qız qol başçı jebeden ötkür amal-aylasın jum- şadı. Jaa tartışta erden aştı. Amal-ayla tapqanı bilgiden öttü. Bayırtan çabışta uul küçtön tayıp baratqanda aa taqaat berip qız jookeri attançu salt, oşo jurttu – qarıluu qıldı!

önördüüjoonu Uuz-Alptın jooker qolu qıyrattı!

Kün batışta urummenen purum, oñ jaqta parsı me-

nen ındığa, Tüpütkö, kün çığar jaqta tabğaçqa Uuz-Alptın erdigi, küçü, bilgiligi uğuldu... Aa daap, anın jurtun çaap alam dep baştağıday qol attanuu azaydı. Qırq jılday Uuz-Alp jurtu bülünbödü: qıyırı keñi- di, qanatı jayıldı. Küçtüüsüngön tabğaç qanı eçen jolu qol atqazdı. O, Uuz-Alp anın qolun tostu, jolun bögödü. Anan özü çabuulğa öttü. Jooğo quyunday tiydi Uuz-Alp! Tabğaç Sepilin uzarttı, Sepiline qatıldı! Uuz-Alptın jooker qolu boroşodoy quyundadı. Kün çı- ğıştın çoñ kölünö jetti. Andan qayra tögüldü. Andan qayra sebildi. Joo jerinde boroon bolup uludu...

Uuz-Alptın erdigine tañdanğan Bars Er-Kişige ıq- tay bastırdı, Jaş-Tegin, Jolbors, Buylaş, Ağuul, Bozuuldardın eç kimisi ün çığarbadı.

«Ua, Er-ake! Anan emine boldu»?– degendey alar şay-doot kelatışat.

– Dağı beş qış, beş jaz tınç öttü, – dedi Er-Kişi, jay süylödü. Qırq beş jıldan kiyin tabğaçtın qırq tümönü qıyırğa keldi. Aa, Uuz-Alp otuz eki tümön qol baştap bettedi! E, aqmaqtar. Men anda ol çabışta bol- ğon joqmun. Ol bizden eñ köp jıl murda bolup ötkön alp maydanı! Ulamıştan uqqan söz, bilgilerden bil-gen söz. öz kezinde taşqa, jibekke, ağaçqa, kiyizgö tamğa bolup basılğan deydi. Ol tamğanın bizge jetkeni da az. Munu – çeçen çegip aytur, bilgi bilip aytur, ırçı ırdap aytur. Biri qoşup, biri eptep qoyğonu bolur? Joldu çañ basar, taştı eñilçek qaptar.

www.bizdin.kg

Köbü tögün, köbü çın,
Kösöldördün köönü üçün,
–

dep küpüldögön ırçının tilin keser edim?! Bizge bul kesti er babanın arbağı ayttırdı! Jalğanı joq, çını köp, jamağı az bolğon köp! Bu, bizge babadan qalğan Uluu söz dep men aytırmın. Oşo, mından eçen jüz jıl mur- da bolso da, al çabış azır menin közümö körünüp tur. Ana! Aqbozun mingen Uuz-Alp otuz eki tümöndü ilek-ilek qılıp: jançar sayardı oñğo, çoyun baş çabardı solğo, ayqırıp çabuul qo¸rdu alğa qoyup özü otuz eki tümöndü baştadı. Baarının aldında jaa tartıp jazbay jebe uçurar mergender. Irğıtqan qalpaq jerge tüşküçö je- tiden jebe madaçular! Doolbas «düpüldödü», surnay, jez- nay «bapıldadı»! Aldıda jalınday jeerde mingen je- beçiler zımırıqtın qanatınday jayılıp qum-çöldün meykinin jalın qıldı!

O, ezelki eski jurt tabğaç qolu san! Al aldıda jar- day türülöt. Jöö askeri ortodo. Jaa tartaarları oşo- lor. Olor jebe jaadırğanda ötürük emes, eki orto je- beden körünböy qalır. Alıstan jookerdi meeleer, ja- qındağanda attarın meeleer. Atsız jooker qanatı sınğan quş. Tabğaçtın dal oşo amalın eske tuttu. Uuz baba öz jaaçıların aldığa salğanı da oşol. Alar qa- nattay jayılıp jebe jerden özünün tabğaç qoluna, ano, jebe uzattı. O, ano! Emi bizdin jaaçılar uçurğan je- beden kün körünbödü... Eki orto jaqındap joo attarı meeley turğan bolğondo, ano, jaaçılar jalt buruldu. O, ol qaçqanı emes, amaldap atqanı, artqa, qılçaya qa- rap jaa tartışı uqmuş... ar biri. Jol boşodu. Atayı kezek kütkön kürsüçöndör, nayzaçandar ayqırıp sal- dı. üyördöy taşıdı. Jançar sayılıp, çoyun baştar töbödö oynodu. Janağı oyt berip jol boşotqon jaa-
çılar emi quyunday uğolğutup böyröktön tiydi. Olor- dun jürüşü itelginin uçuşu. Joo qolunun jaaçanda-

www.bizdin.kg

rı çuquldan alsız. Al emi Uuz-Alptın tümöndörü seldey japıradı...

çabış! çabış!

Tümön, tümön qol eki taraptan aralaşqanda qumçöl jazığı bıqıp-qaynap ketti. Buğa deyre kişi uulu uğup-körbögön uqmuş qırğın, çabış, uqmuş alaamat!

Uuz-Alp beş jolu at qotordu. ölgön jookerdin atın atı jürböy qalğan jooker mindi. çöldögön jooker at üstünön suusun juttu. Suusunu ada bolğondo at terin jaladı... Uyqusu kelgen jooker öz başın özü muşta- dı. Jooğo betteşkende eki üzöñgünü teñ tepti. Jaltan- bay joo betine tike qaradı, çoyun baştı biyik kötörüp taamay sermedi. Joo çaptırıp alı qurup ölgönü jer qabışqan joq: ıyıq Kökkö qarap çalqasınan suladı... O, ölgön eesin attar çetke qaray ala qaçtı. Ala qaça albağan at sulağan eesin çır aylanıp jer çapçılap oqurandı. Jebe jegen attar qoş ayaqtap tura qalıp azınadı, asmandan tilek surağanday azınaş.

O, çabış! çabış!

Qalqan qağıştı, qabıştı... çoyun baş qağıştı. Tu- ulğa qabıştı. Baş jarıldı. Jarılğan baştı qanjı- ğa menen çırmap tañıp, qayra çabışqa kirgender ilik- te[1]. Ol, jüröktön qan ketkiçe er çabıştı salı... Saadaq- ta jebe ada, qoldo jançar sındı. Oşondo da Uuz-Alp at qotordu. Onun er jookerleri alptın jolun joldodu...

...Jeti kün, jeti tün jooker çırım etpedi. Alp min- gen at «ırp» ot çalbadı. At arış sozup baratıp ürgülödü, O! Bu ne degen er qayratı? Er küçü! Er erki! Kişi, kişi! Al – jooker! Janıbar jılqı tuqumu ay! Onu ıyıq asman kişige qanat etip bergen bele, teñir?

üstündö ayqırıp kişi jürgöndö er atının alsız bolup qalğanın çabışta körö elekmin. Alp atı alpqa qanat.

[1] *İlik* – qol – qoldo, qatarda.

www.bizdin.kg

Alpqa qanat tulpardı jooğo berüü – qıyırdı joodon qorğoboy qoyuu. Uuz-Alptı alp qılğan anın qanattuu Aqbozu degen kep bar. Jetinçi künü ot çalıp tınıqqan oşo Aq- bozun qayra mingende Uuz-Alpqa miñ balbandın küçü kir- di beym? Ulap aytqan babanın Uluu sözü uşunday deyt:

Uuz-Alp jooğo ayqırıp tiydi deyt. üyördöy üyürdü deyt...

Ansız da qırq tümön qol menen kelgen tabğaçtın baş- qı qol başçısı çabıştan taysaldap turğanda... qum-çöl qaptağan boz adır meykindin üstündö boo deyre adam uğup- körbögön boroon kötörüldü. Ano! Köp quyun kök menen jer- di tanaptadı. çañ arasında çabışqan jooker tozoqto jan talaşqan elestey uqmuştandı. Mayda qum zuuldap uçtu. Qalqan, soot, badana ton, çopquttonğo qum tiygende «dıbır-dıbır» dooşqo qulaq tundu. Bet, qolğo qum tiygende miñ-san temene sayılğanday bet, qol tızıldadı... Qay kezderde «zuu» etken qum jookerdi çoçuttu. At qula- ğı qumğa şireldi. Tozoñdon körünböy qalıp jattı...

Boroon tıyılbadı. «Küü-küü!» etti. Ulam küç aldı. Ulam uludu boroon. Attardın jal, quyruğu «ız-bız» ışqırdı. Erlerdin közdörünön jaş tıyılbadı. Qış çildesinde temir ayazdı tootpos qol-but seleydi. Aalam añtarılıp, dünüyö tegerenip, jer beti übülüp barat- qanday sezildi.

Eki tarap birdey qorqup ketişti:

– Bu asman qaarı!

– Bu Teñir qaarı!

...Oşondon kiyin çabış ada boldu, samsığan qol öz-öz jağına bölündü. ölgöndördün esebi alınbadı. Qalğandardın alı quruldu. Quştay uçup, jeldey sızıp kelgen-ketkeni bilinbes Uuz-Alp qolu çaalıqtı... Tabğaçtın qırq tümönü qayışıp qum çöldö köbü qırğın taptı. Azın Asman jalğadı. Uluu boroon ulup, ızıldap erdi at üstünön uçurdu. Tirikter eptep qutuldu.

– çabıldıq, – dep tabğaç sıqtap ketti.

www.bizdin.kg

Otuz eki tümönü köp böksörgön Uuz Alp joonu maytar- dım dep qubanıp qaytti. Tirik qalğanı ayğay saldı:

At oynottum
Qılıçqını tul qalbadı. Börü
qoyğo çapqanday Jooğo
tiydim.
ölör baatır jalbardı...

Jookerler ırdap qaytıştı. El toylodu.

Oşondon kiyin tabğaçtın mizi qaytti. Asılın aya- badı, altının tartuuladı. Elçiligin aytti. Aradan jıldar öttü. Aqırı uşu köp uruu köçmön jurt ayt- tırbay qaptaar sel ekenin bilgen soñ tabğaçtın padı- şası bilgilerine, qol başçılarına keñeş saldı.

Ol kezde tabğaç padışası altın çapan Lyu Gin[1] bol- çu. Anı bizdin jurt, keede uzun saqal padışa dep qoyu- uçu. Ol tabğaç padışa köp çabıştan qazınası böksördü. Qoşuundarı ırğıljıñ. Jookerleri jadaqay boldu. Onu aqılı terbep baamdağan uzun saqal Lyu Gin Uuz- Alptı küç menen tize büktürö albasına közü jetti.

– Mode[2] atasın öltürdü. Jortuul baştap küç menen qorqunuç saldı. He, ol japayı qan kün çapçığan ar- stan. Ol jıluu söz eşitpes. Qızım Lyuy- Heu aa ayım- dıqqa qıydım. Aqılduu qızım qanışa bolur. Qanı- şadan törölgön jeen qan atasının tağına miner. He!

öz qanım jeen-balam bizge tağa atasına qılıç suuru- bas. Quştay uçup, jeldey sızğan ol qalq bizge bağınıp baş iyip qalğanın sezbes... Biz olordu, Sarı-Jazıq- tın qumun elegendey elep, külbotoğo[3] juurğanday juu- rup... öz nasilibizge qoşup salabız! He!

[1] *Lyu Gin* – Eski doordun eki jüzünçü jıldarında ötkön qıtay imperatoru.

[2] *Mode* – Uuzqan. Anı qıtaylar Mode Şan'yu dep atağan.

[3] *Külboto* – Sement, eñ mayda toğoloq.

www.bizdin.kg

Lyu Gin padışanın janında eñ aqılman abosu, begi, eñ baatır qol başçısı olturuştu. Olor közdörün qılıytıp, sıyda saqaldarın töşünö tiygizip padışa- sına taazim etti:

– Asman uulu jaqşı aytтı!

– Asman uulu çın aytтı!

Asman uulu tuura aytтı!

Padışa olordu qubattap, uluu qızın dañqtap qoydu:

– Padışa qızı joonu tuuğan qılur. Uluu qızım – Lyuy-Heu çabuul salıp, tınçıbızdı alıp turğan alp qandın qanışası bolsun!

Padışanın aqılçıları jügünüştü:

– Lyuy-Heu, qanışa, japayı alptın bar sırın tar- tıp turur... He! Ağaç qatuusun qurt jığat...

O, padışa qızı küñ emes da. Japayı qanğa barbaym. Zorduqtap jiberseñer, uu uurtap ölöm dep qız qayaşa aytтı.

Uzun saqal padışa uluu qızın zordop uzatpadı. Onun orduna padışa sarayında iştegen çoñ abosunun qızın uzattı. Sarı altın, aq kümüş, jumşaq jibek, aq kürüç, açuu şarap, ar qıyla şeker, şerbet, şirin aştamaqtı belektep, ar jılına Uuz babağa tabğaç padışası uzatıp turdu.

Eki arada elçi jürüp qaldı...

Uzun saqal, altın ton tabğaç padışasının bul ay- lası Uuz babanı bir az jooşuttu. Ua, arstan qolğo üyür alsa alar. Ol başına noqto qattırbaydı, ulandar!

Uzun saqal Lyu Gin amalı alp Uuz babanı qapqanğa çaap salalğan joq. Iras, tabğaç Uuzdu tuuğan deşti. Uuz-Alp da tuuğanmın dedi. Şontse da, tabğaç padışa- sının amalı Uuz babanın oyun böldü. Qış ötsö jazda, kün batsa tündö tabğaç qıyırdı basar. Ol amaldanar. Uuru jeldey tımızın kelir. Uuru soyloğon jılan açuu çağar... Men ana çaqtırbaym degen Uuz-baba attan to- qum aldırbadı. Jookerdi töşöktö uqtatpadı.

www.bizdin.kg

Padışa sarayınan tartuuğa kelgen tabğaç qızı Uuz Alpqa ayım boldu. özü añduuda jürdü. Oşentti. Uuz baba saq. Kök qılıçtı taşqa janıttı. Jooker attarın qoñurçaqqa semirtti. Jookerge badana ton, küpö ton tiktirdi. Maal, maal tabğaç qıyırın türüp börü qoy ürkütköndöy qalıñ tabğaçtı biyik Sepilineqamap, oljoğo qoşuundu marıttı...

Ua, esil Uuz baba!

Ol barda uşu jurttun qıyırı suyuqtan üyör alğıs, qatuudan kök ötküs bek edi ğo, Teñirim...

Er-Kişi bir saamday ündöbödü. çoñ küröñ börtö-börtö jelüüdö. Jaşıl köynök jaz sarğılt çaçıq tağınıp toonu közdöy baratqan kez. Kögön too tayap qalıptır. Bayatan attardın nımdalğan moyun-başına qonup soro berip tınçın aldı. Azır çoñ küröñ çıdabay kögön jabışqan qulağın silqti. Madalıp qan şimip qal- ğan kögön qozğolbodu.

Er-Kişi qamçı jazğap kögöndü tüşürdü. Küröñ jündün arasınan qan sızıldı. Al tek çıçqan közündöy tostoyup qurğay tüştü.

«Kün aptaptuu. Erteñ jaan jaağıday edi» dedi Er-Kişi oyunda.

Bars çıdamsızdandı:

– Sözüñdü ulañ, Er-ake. Oonon soñ emine boldu?

– Ua, uul. Oonon soñ ne bolsun. Suurğan qılıç qınğa sıybas. Qılıç qında qatılsa, jooñ jaynaydı. Uuz-Alp joosun jañğaqtay çaqtı. Jañğaq tek çağılbas. Ol tiş sındırur. Qağış, çabış, ada bolbodu. Qılıç qından çıqtı. Qızıl aqtı. At tuyağı ezdi, jer onto- du. Onon soñ alban-alban çabış öttü. Uuz-Alptın qo- şuunu arttı. Asabası jığılbadı.

Onun arasında tabğaçtın uzun saqal, altın çapan bilgi padışası şumqar boldu. Bilgi padışa közü ötsö onun artı çuu. Bir qol başçı bir qol başçıdan artıqmın deur. Bir bilgi bir bilgiden estüümün deur.

www.bizdin.kg

Bir çeçen bir çeçenden çeçensinir. Olor baq talaştı. Baq talaşqan kişiñ – tarp talaşqan joruday. Birin- biri jekteydi, birin-biri tıtadı. Altın taq kirder. Aq saray bozoror. Qalıñ el muñqanar. Uzun saqal, al- tın çapan bilgi padışası şumqar bolup uçqan soñ, tabğaç oşondoy boldu. Qan qatını – qanışanı erdem- sigen qol başçı tootpodu. Amal aşınsa – uu. özünön çıqqan er qol başçı köp qolun baştap kelip emi Uuz-Alpqa qoşuldu. Ol öz jerinde Jan degen aymaqtın qanı Lu Ğuan' degen qan. Anı bizdin jurt Majik deşçü.

Oşol Majik köp qolun baştap Uuz-Alpqa kelgende, tabğaçtın qatın padışası – Biyik Qatın[1] bir çeti
çıqqınçığa qıjırlandı. Bir çeti öz erdeni böksörüp jatqanğa qorqtu. Oşol tuşta Uuz-Alptın kök asabası kökölöp turğan çaq.

Ua, ulandar, esirik kesiri birden çığar da...– dedi em- negedir Er-Kişi kürsünüp aldı da sözün uladı:– Oşo qut jaap keşik taşıp turğanda, tabğaçtın padışası Biyik Qatınğa Uuz-Alp kesirdüü qat jazdı[2]... Ua, ulandar. Onu estegen sayın Uuz babağa ne derimdi bilbey ketemin. O, arbağı tirüü bilgi alp nelikten ol ança tiyişti eken?..

Jolbors Er-Kişinin oozuna añqaya qaradı:

– Uuz baba emine jazdı ondo, Er-ake?

– Ua, ne jazsın baba. Ol çaqta Uuz-Alp tolup turğan... Ol özün da, tabğaç padışası Biyik Qatındı da kelekelegen:

«Aljığan, çılğıy teridey ıljırağan qan – menden dep biliñ. Men sazda törölgöm, uy, jılqının arasında tezek jazdanıp, terdik töşönüp östüm. Asman uulun jektedim. Alda neçe jolu Sarı-Jazıqta at oynottum.

Azır uşu mağa oqşop aljıp ıdırap turğan Biyik Qatın padışa jalğızdıqtan taqtıda zarığar. Eki

[1] *Biyik Qatın* – Ğao-Heu qanışa.

[2] *Er-kişi* «kesirdüü qat» dep atağan qattı Uuz-Alp Qıtaydın padışası – Biyik Qatınğa eski eranın (doordun) 192-jılında jibergen.

www.bizdin.kg

padışa ekööteñ köñül açaarı joq ayabay zerigip tur. özümdö bardı özümdö joqqo alışmaqqa... men çılğıy padışa Biyik Qatın seni qaalaymın»– degen qat.

O, tabğaç padışası – Biyik Qatındın açuusu qaynadı. Oşol zamat özünün abo, bekterin sarayğa çaqırttı. Qat alparğan Uuz baba elçisinin başın aldırıp, ol, bizdin jurtqa jortuul baştaarın ayttı. Şondo erdemsingen Pen İ degen bir qolbaşçı padışadan ötündü
:

– Maña on tümön qoşuun beriñ. Men Modeni çabam! –

dedi.

Şondo dağı bir bilgisi Gi Bu mınday dedi:

– O, biyik padışam. Jüz miñ askeri menen Pen İ emne qılar. ötköndö üç jüz jığırma miñ asker menen
çabuul qoyduq. Oşondo ol köp qoşuundu baştağan Pen İ emne qılaldı... Et jep, qımız jutqan japayılardın söögü çulu, bulçuñu qatuu. Olor börü tuqumu qoyğo tiygendey bizdin qoldu araladı. Aldığa kelgendi olor qardın jardı. Qanın juttu. Olor küçtön tayarda qay- ra küç aldı. Aş-tamaqtı çöpkö çıqtap jep çilmayda öskön bizdin qol jeti kündük açqalıqqa çıdabadı. öz boyun alıp qaça albay köbü qum çöldö sandaldı. Tizgin jıya albadı. Saadaq tarta albadı. Qaçtı. Qırıldı...

Naar tatarğa tamaq joq,
Jeti kün, jeti tün aç qaldıq. Jaa
tartarğa darman joq,
Qum çölündö sandaldıq...

Dep ırdağanbız anda. Onu tez unutsaq ansız da aldan tayıp turğan ölkö oğo beter alsızdanar. Aa qorqunuç bar. Tigi quştay uçup, jeldey sızıp, jırtqıçtay ayı- ğışqan köçmön jurttu küç menen köndürö albaybız. Olor- dun jıluu kebine qubanbaylı. Olordun açuu kebine key- ibeyli. Olordun jambaşına kebez töşöylü, başına

www.bizdin.kg

jibek jazdaylı. Aldına jan jırğatar şarap qoyup, jürögün bilgizbey uulaar «darmek» menen «emdeyli»...

Ua, şondo tabğaç padışa Biyik Qatın bilgisi ayt-qan bul aqıldı eşitti. Bitikçisine özü aytıp qat-jazdırdı:

«übülüp arañ turğan ordonu Şan'ya unutpapsız. Eske tutup qat jiberipsiz. übülgön ordo janı çıqqança qorqtu. ölör künün eseptep jiberdi... Ol al-küçtön ajıradı; çaçtarı jıdıp, tişteri şaldırap tüşüp jatır. Ayaq şiltep basalbas. Şan'ya, jazdım körböñ, jamanattı bolboñ. übülgön qurğan ordoğo arqa-bel boluñ. Köz salıñ. Saña padışalıq eki altın küymö, tört kün atın[1] tartuulaymın... Marqum Asman uulu saña ordodoğu qızmatkerinin qızın qıydı. Azır men As-man uulunun jatındaşı aruu Lay-Funu janındağı nökörlörü, aa, saa qızmat ötöör quldarı, eñ köp sebi ençisi menen uzatam. ötmö qatar tuuğanmın».

Qattı berdi. Köp asıl belek tartuuladı. Uuz-Qan elçisin olor çoñ sıylap qayra uzattı...

Ua, amalduu Biyik Qatın uşunday bilinbes uu ti-lin saldı. O, qança işenbeyin dese da, Uuz baba aq köñül da... Ol, aruu qızğa, jibektey jumşaq sözgö, aldanğa-nın sezbedi. Tabğaçtın biyik padışası maa tize büktü. Aylası tügöndü dep oylodu. Jortuuldu toqtottu. Tuu-ğansıdı. Biyik Qatınğa qayra elçi jiberip qat uzat-tı. Tuuğan boldu. Iraazıçılığın ayttırdı...

Ol, uulana baştağanın sezbedi. Kök asabasın ordo-nun tündügünön çığardı. çoñ toy ayttırdı...

– Qınğa sıybas kök qılıç qınında! Tabğaç padı-şasın tize büktürdü! – dedi.

Uuz-Qan qolu ırdadı:

Azuuluunun dolusu –
Börü menen
emçekteş.

[1] *Kün atı* – çılq jeerde arğımaq ıyıq jana baaluu sanalğan.

www.bizdin.kg

Jaypap ketse ağın suu
Biz bolobuz joo ötpös...

Er-Kişi alda kimge qıjırlanğanday çoñ küröñdü moyunğa çaptı:

– Ua, dolu suu, dolu suu?! Bir uq, bir özöndö taşqındap, sen, dolu suu ediñ. Aylaker duşman amaldap seni taram-taram östöngö, arıqqa, andan şaqapqa[2] bölüp ketti ğo. Sen dolu suu qur baqa oynoğon çalçıq bolduñ e, şon- do?!

Jaş-Tegin namıstana ketti:

– Ua, Er-ake? Uuz baba çalçıq bedi...

– E-e... uul, – dedi Er-Kişi küñgürönö, – Uuz baba alptın alpı edi ğo... Ua, sınbas kök, ölbös alp qayda? Uuz qan barında qıyır bek turdu... Biz onu çalçıq qılıp keçebiz degen qara joo aqırı tilegine jetti- ğo, Teñir?! Qulan quduqqa tüşsö, qur baqa ayğır aa...

Er-Kişi dağı ündöböy bastırdı. Bars menen Jolbors jarışa suraştı:

– Aytıñ Er-ake? Ne, muñ boldu?

– Muñ... muñ – dedi Er-Kişi.– Ol jolu tabğaç çındap bügüldü...

Jooker sırın sezgen er atı qamçı saldırbadı. Elpek basıp, tezdey jürdü. «Qana, sen qaçırar jooñ. Qaçırıñ. Jetem. Qana, seni qaçırğan jooñ? Qaçqınıñ, qutqaram» degendey çoñ küröñ tıñ, qarıluu, tınç. Er-Kişini termeltip kelatat...

Ulandardın uyqudan qalğanına eki kün, eki tün oodu. Er-Kişi özü da bir az talıqşıp, uyquğa qaramığıp-qaalğıyın degen, o, qaalğımaq qayda. Töönü sel alsa, eçkini asmandan kör degendey Er-Kişinin közü jumulsa, arañ kelatqan ulandar suuqqa toñğon sağızğanday attan top-top tüşküdöy...

[1] *Şaqap* – mayda degen maanide.

www.bizdin.kg

«E-e, çunaqtar. Men silerdi emi da beş kün, beş tün uqtatpaymın. Ekinçi, üçünçü tün oor. Andan ötsö, joo- ker özü kök bolur. Kişi kök bolso, bet alğanın keser. Ua, çıdañ, er bolom degen ulan».

– Ua, ol jolu tabğaç çındap bügüldü – dedi Er-Kişi tezdete bastırıp, – Biyik Qatın oo jolu aytqanın ötödü: aruu Lay-Fu qızdı köp küñ, qulu, köp sebi, belegi menen qamdadı... Elçiden elçi eki arada til taşıdı.

Qışında qılıçtap qan tamızıp qar keçpeylik dedi. Jazında at terdetip suu keçpeylik dedi. «Bizdin qol menen senin qoluñ joolaşıp çabışqanda jeke kişi emes, uyadağı balapan tuyaqqa jançıladı, çerdegi çaarçıq tepse- ledi... ıyıq Kök, buurul Jer ortosu jin-şaytan sapır- ğan çañğa toldu... tuyaqtan sapırğan tozoñ asmanğa kötörüldü. çöldün qum, topurağı kişi qanına juurul- du... Andan biz payda tappadıq... At menen jookerdin tar- pın joru tıttı... Jeldi jaman jıt sasıttı... çabış- qan biz sızdadıq. Joru, quzğun toğondu. Sen joolaşpañ: Men qılıç mizin jerge qarattım. Saa joo emesmin, tuu- ğanmın»— dedi tabğaç padışa. Elçini uzattı... Kök taş- qa bolot qayrap, tulpar taptap emi eröölgö qol atqazğa- nı turğan Uuz-Alp çabışpay qulduq urğan padışanın jumşaq sözünö qılıç kötörgön joq... Keçee at jalınan qan ağızıp qırçıldaşqan joo el bügün dağı quda-söök. Tümön, tümön qol jürüp ajal türülgön jolğo emi jibek töşöldü... Kümüş çögörülüp, döñgölögü altınğa buulan- ğan uqmuştay qooz küymö-araba kündön tüşkön jumurtqa sıyaqtanıp padışa sarayının altın qapqasınan qam- ğaqtay jeñil termelip çıqtı. Tamandarına jibek ke- piç ilgen, özdörü çılq kün tüstüü jibekke oronğon er- kektör altın küymölördü uzatıştı. Alar salmaq sezbeyt. Tek jibek joldo böypöñ-böypöñ, kedeñ-kedeñ sekirgensiyt, biylegensiyt... Qooz deñgölöktördön «qılt» qıymıl bay- qalbayt. Tek süyrü tartqan altın jumurtqa tek qaaqım- dın sarı gülündöy jeñil, lep sızıp kelatqanday... Jan-

www.bizdin.kg

janında dal özünön kem emes aruu, taza nökörlörü bar
Lay-Fu küymö içinde qıñıldayt:

Qılıç mizi – Ala başın
keset, Aqılman sözü –
Padışa jürögün ezet.

Lay-Funun jan-janındağı nökörlör ırdayt:

Boroon çıqtı, boroon çıqtı
– Sarı quyun çöldön uçtu.
Atı arıq, özü alsız – Alp
qol başçı buyuqtu...

Muñduu qızdar ün alışat:
Qanatıma qubat bergin Budda?
İlek-ilekpiz, ilek-ilekpiz. Sarı
quyun bizdi aya?
İlek-ilekpiz, ilek-ilekpiz...

Jazda salqın, qışta jıluu padışa sarayın qaltı- ruu; ısıqta çömülçü köldü, zerikkende kölökösündö seyil- deer gülzar bağın qaltıruu, köñül açaar eçen alban küü muñqantaar oyun-zooqtu qaltıruu, tee bayırqıdan ulamış jomoq aytaar çoñ eneni, uluu aqılman qonfusiya ilimin möldür tamçıday meege tamızğan çeçen marımçısın qal- tıruu; köz açqanda oyunda, seyilde, toy-tamaşada, biçik oqulğan ıyıq jayda birge boluşqan qurbu-qurdaştı, biy- çi, ırçı, saymaçı uz qızdardı qaltıruu– azır küymödö muñayıp kelatqan Lay-Funun, anın janındağı nökör qız- dardın qaaloosundağı iş emes boluçu. Padışa tuqumun jeke uul dañazalabayt. Qız bala, andan tuulğan jeen pa- dışa tuqumunun eñ söölöttüüsü, beldüüsü... Emese, bilgi Lyu-Gindin jatındaş qarındaşı Lay-Fu dinastiyanın

www.bizdin.kg

sınbas türkügü sıyaqtuu – sarayda közgö basardın biri bo-luçu... Ariyne, biylik turğan kezde künülük tıyılbayt. Taqtığa eelik tuqumdan eje-siñdini, ağa-inini jektöö bi- rinen-biri ata taqtısın qızğanuu, talaşuu çin dinastiya- sın ulantuuçulardın dilin uyalağan. Küç menen birin-biri basıntalbay turğanda alardın amalduusu jeñet. Amalduu- su küçtüüsün öltüröt. öltürgönün jurtqa bilgizbeyt.

ölüktün atın satıp öz işin işteyt. Qaçan özü al arbaq arqıluu maqsatın işke aşırıp, özü küçtüü bolup alıp, anan murasçını «öldü»! dep jarıyalayt. Anan al özü bir- den bir altın taqtı eelööçü bolup «Jalpı jurt, biyik taqtı talap qıldı. Iyıq Asman buyurdu»! degen sözdü qol- donot. Murasçı küçtüü, aytqanı aytqanday işke aşıp tur- ğan kezde munun aram oyu sırtqa çıqpayt...

Uşuğa tağdırlaş Lay-Fu azır özü Uuz-Qanğa tartuuğa kelatqanına muñayat. Sızdayt. Oşentse da, al öz tağdı-rına maqul. Alp-Uuz qanğa erke qatın bolup kelatışı bir çeti arğasızdan tartuuğa kelatqan jağdayda emes. Bayağı dolu suunun joluna tuura turup, anı taram-taram östöngö bölüp salıçu tosqool özü ekenin bilet. Emese, bay-ırqı çin jurtun tüptüü, biyik kötörçü biyik taqtını dal oşol baş berbes japayı biroq, tajaalday taymanbas er Uuz-Qandın een jerinde, japayı jurtunda dinastiya- nı ulantuu. Ezelten duşman jurttu tuuğan qıluu, bul eñ biyik sıymıq! Al sıymıqtı jüzögö aşıruu, aq jüzü kün körö elek, jibek içinde çoñoyğon özü da oşol jibek- ten beter üldürök qanayım-qızğa tapşırıldı. Dal uşul uyadan uça zlek aq küp-balapan... tümön-tümön qol baştap kelip tilegine jetpey qırğın tapqan padışa qoşuunu iştey albağan işti tımızın ötöyt... Uuzdun alp jürögün nazik muyuşturat. Keçee baş kesişken qolbaşçılar bügüi tuuğandaşat... Uuzdun aqılman ayımı, tabğaç qızı Lay- Fu emi jurt enesi Bilgi qatın atalat.

O, bul alısqı jeñişti közdögön uqmuştay amal at jalında ömür ötkörüp baarın açıqqa salğan momun jur-

www.bizdin.kg

ttun başına qanday kün tüşörün anda eç kim aldına ala baamdabağan...

Tabğaçtar Lay-Fu qızın börülördün Layfu qanışası deşti. Börülör anı Jol-Apa deşti.

Uuz-Alpqa ayım bolup kelgen Layfu-Jol-Apa sonun küymösündö jol boyu muñ sozdu:

Qanatıma qubat bergin Budda!
İlek-ilekpiz, ilek-ilekiiz. Sarı
quyun bizdi aya?
Ilek-ilekpiz, ilek-ilekpiz.

Er-Kişi bayandın qayğıluu jerin aytaarda añoo muzduu, qarduu çoqularğa kün nuru çaçıradı. Asmandı ala bulut at jabuulap opsuz ört çıqqañday çığış tarap qı- zardı. Tuş-tuş jaq qan çaçırağanday bolo tüştü. Anan tee tünörgön alısqı too artınan kün qudaqtanıp çıqtı. Asman ança açıq bolboğonduqtan kün közü uyalıñqı, tek bulut qatmarında qoçquldanıp, eñ opsuz tegerek çara sı- maq bolup keründü. Közdü uyaltpadı. Bardıq tabın, ısı- ğın keñ aalamdağı sozulğan buluttarğa, asman betine, jer- suu betine seep jibergendey. Kün özü öçüp baratqanday...

Attardın kökül-jalı, qulağı qızarğanday bolup köründü.

Er-Kişi eki alaqanın birdey töşünö qoyup, başın tömön salıp küngö salam berdi:

– Amansıñbı, ıyıq Kün! Malğa tınç jayıt, el-jurtqa beypildik beriñ, Kün?

Uyqudan tınçtıqtan qalğan uuldar Er-Kişini eerçip Küngö uçuraştı. Baarının teñ közdörü qızıl, jüzdörü qubaqay tartıp çarçap turuştu.

– Uyqunu şaytanğa beriñ, Kün? – dedi Er-Kişi eñ kiçi peyildik menen küçtü, aqıldı kişige beriñ, Kün?

Oozduq şıldıradı, attar ot çalıştı. Keesi boy tüzöp jılqı-jışaanasın iştedi.

www.bizdin.kg

«Meyli... at demin alsın. Ot qaysasın», – dedi Er-Kişi.
– Kün-qulaqtanat... Boroon soğur? Jaan-çaçın bolur? Küz moynu qısqabı... Too jaqtan qar jittandı... Mal-başqa köz boluşsaq... Qıyırdan qabar albadıq...– Anan al alda nemeni estey salğan kişiçe çoçup, atın moyunğa çaptı. Uqtabasa, er başı çoyun. Tınbay jortso, at tuyağı bolot!

Quş qaçırğan kişiçe Er-Kişi tasqaq soqturdu. Keñ dalısı daldaya, çoñ denesi kürsüyö tartıp özü eerde tüz olturat... çoyun baştın qayış büldürgösü bilekte. Şap ala qoyuşqa oñtoyluu jaa attanaar jağında eer qaşında ilinüü. İlbirstin terisi menen tıştalğan saadaq qam-
çılanaar jaqta. Negizinde jooker saadaqtı oñ qanjı- ğağa dıqan baylanat. Er-Kişinin saltı jaanı, saadaq- tı janaşa alıp jürüü. At arıştap çurqasa da, ańdan- döñdön sekirse da ırğıp ketpes qılıp jaanı, saadaq boonu eer qaşına çıp qıstırğan jez çampası. bar. Aytor, jaa menen saadağı qol aldında belen. öz joo- kerlerin da oşoğo üyrötkön. «E!» degiçe ekiden jebeñ uçpasa, joo saa buta bolup berbeydi! İymençektik qız- kelinge jaraşaar, küymönçöktük erdin qolun baylay- dı. Şap qural alğanda «Şaq» oğuñ tiysin. Şamdağay- lıq er küçün eki ese qıldı! Bayağı quudul Şap şamda- ğaylığınan azır tülkü bolup turup, qayra joru. Janında turup biz onu taanıbay qalabız. O, ol aa Te-
ñir bergen şıq! Jookerge da şamdağaylıqtı Teñir bergen! Iqşoo jooker, ıçınma, uyquçu jooker, uttur- ma, qorqoq jooker qor bolmo?! Qorqup jürüp qolğo tü- şödü. Qol-butu matalıp qulduqqa keteer. Er kişige joo qolunda qul boluudan ötkön qorduq barbı?

Ar dayım uşul kepti jookerlerdin qulağına quyğan Er-Kişi «Bulardı iyleyin. Köp iylengen moynoq suuda ezilbeydi, küngö qatpaydı. Köp bışıqqan jooker çı- damduu» deçü Er-Kişi kün çekege kötörülgönçö çoñ küröñdün tasqağın urdurdu. örtkö aşıqqan kişiçe şool- dap jürüp olturdu.

www.bizdin.kg

«Uyqu surağan nemeler eerde ezilsin. Uyquları qaç-sın»! Bir neçe jolu tuyaq astınan qo¸n qaçtı. Tülkü köründü. Orto aradağı açıqta ordo tepken qaraqurlar jürdü. Bir-eki jolu joldu tuura kesip qarqañ-qarqañ arış taştap buğu öttü.

Alardın eç birine Er-Kişi köñül bölbödü. Tek körbögön kişi bolup tizgin qaqtı. Birde seyrek badal- dı, top-top qayıñdı, qarağaydı aralap, birde şar suu- nu keçip, adırğa, apay betti etektegen jalğız ayaq qoy jolğo salıp, birde eç jolsuz şiberdi joyqundap kete berdi...

Al oşentip aşığa aldıda baratqan menen anın bar oyu, dili, qulağı artta kelatqan jaş jookerlerde ele. Ariyne alğa qarap baratqan kişinin közü arttağılar dı körböyt. Biroq al özünün sergektigi, sezgiçtigi me- nen alardı körgöndöy bolot. Bul ar bir kişinin sapa- tı emes. çabışta, erööldö köp jürüp ayabay saq bolup köngön, çabışta köp bolup dasıqqan jooker ğana uşin- tip sezet. Antpese, jooker öz bet aldındağı joo menen alek kezde anı arttan kelgen joo toroyto çabat. Artqı joosun seze bilgen jooker anın qantip kelatqanın, al özünö qança qalğanın qarabay köröt.

Azır Er-Kişi art jaqta kelatqan jaş jookerler- din kimisi qantip kelatqanın qılçaybay sezdi, qara- bay «kördü». Ana, at üstündö kelatıp ürgülöp ketken Jolbors közünö kiyile tüşkön qalpağın tüşürüp iye jazdap ilip qaldı. Bozuul bolso jerden tıyın eñçüüdöy at jalına eñkeye tüşüp qayra tüzöldü. Keçee namısta- nıp qalğan Bars bügün qaalğıp uqtabadı. Kez-kez öz ja- ağın özü muştap alıp ıylaçuday qızañdap, ızırınıp qamçını abağa jazğalayt... Jaş-Tegin eerde tüz mada- lın tuurda olturup uqtağan quştay maal-maal közü ju- mulat, özü qazıqtan beter tüzölö qalat. Ağuul ğana bir jolu arttap qalıp, attan tüştü. Al, ne zaarası qıstap atayı tüştübü? Ne uyqusuna çıdabay uyquğa jeñdirdi-

www.bizdin.kg

bi? Aytor, al bir dalayğa arttap qalıp, joldoştoruna arañ jetti...

«Meyli, – dedi Er-Kişi.– Jol azabı nede? Bu ulandar körsün. Sezsin. Sezsin... Anan ayqırğan çabışta attan tüşüp qalğanı ne bolur. Matalıp qul bolor, ol».

Er-Kişi tigilerdin ar birin köz jazdımda qaltırba- dı. öz baamında: «Ua, ay baltağa sap bolçu uuldar» deyt.

Aybaltağa sap bolğon jooker jurt aqısın moynuna qarız qılbayt. Azır Er-Kişinin janında kelatqan uuldar baralına kelgende ar biri eren jooker, eren qol başçı, çeçen, çençi, bilgi, abo, bek boluuğa tiyiş!

«Bizdin bir uul janıñda jürsün»!– dep Er-Kişige bir balasın qoşqon ata, ene baarıdan murda öz balasına aq jol tileyt. Eptep aldındağı aştı içken ayaq boşo- toordu ata, ene mal çetine, otun-suuğa ıyğarat. Al emi qol başçığa qoşuu, demek, uşul uul – aybaltağa sap. Uşul uul er jookerdi qoldop qıyır bağat. Ar-namıs saqtap, jurt tiregi boloor dep tileyt. Bul doordun öz tuşuna jaraşqan jarıq mektep! Er jookerdi, er qol başçını eerçip andan taalim albağan uul öz zamanı- nın bilimsizi, alsızı.

Er-Kişige uul qoşqon uruu al uuldan keleçekte çoñ- du kütöt. Tarbiyasındağı jookerlerdi çıdamqay, ayla- luu, küçtüü qılıp öz mildetim dep al azır uuldardı çoñ sınoodon ötkörüp – jol azabın tarttıruuda. «Jol azabı – kör azabı. O, oşo kör azabın üç jolu baştan ötkörgön uul törtünçu jolu aldınan qarp-qurp ajal kezdeşse, andan aman qutuladı! Al turğay ajaldın qalqanın qolunan tüşürö çaap, özü qan joldo qatqırır... O, bu uuldardın kimisi oşo jol azabına çıdaydı. Alp saltın ulaydı? Kimisi»...

Er-Kişi aldırtan baamdağan sayın tigilerden sır ber- begeni – Buylaş! Al berkilerçilep at üstündö qaalğıba- dı, ne eerden eñkeybedi. üzöñgü teminişi, eerde olturu- şu, qamçı taştaşı tıñ. Emi ğana atqa minip bastır-

www.bizdin.kg

ğanday... Er-Kişi ağa çın dilinde ıraazı. Al turğay Jaş-Teginge qarağanda Buylaştın antip çıyraq kela- tışın künülödü. Er-Külçurdun ordun basıp, jançarın saptaar öz tuqumu Jaş-Tegin tigi joldon qoşulğan «bötön» uruunun uulu Buylaştay çıdamduu bolo albağanı jaman tölgö. Buylaş mıqtı çıqsa, Jaş-Tegin andan kem bolso, bul küçsüzdü küçtüü jetektegen zamanda erte-dir-keçtir joldon qoşulğan Buylaş Er-Külçurdun öz tuqumuna qayaşa aytaar. Al turğay anı basaar, anı qordoor... Er-Kişi bul jağına ötö saq. Uşular biri otqo tüşüp, biri üçün biri ajalğa barıp alptardın. ezelki asıl saltın bekem saqtaar beken? – degen sanaa emi Er- Kişinin tınçın aldı.

«Taq üçün atasın soyğon azbı? Düynö üçün ağasın soyğon azbı? Dañq üçün el-jurtun satqan azbı? O, qıraan ay, o, qıraan ay. Senin tuqumuñ uyadan jegenin çabıttan aladı. O, adam ay, adam ay. Senin tuqumuñ körgönün iş- teydi. Bir buzuq öz ayılın talasa, anı körgön buzuq eki ayıldı talaydı... Kişi tuqumun anday buzuqtardan ada qıluu ne qoldon kelbeybi»? Uşunu oyloğon Er-Kişi ti- gil ulandardın kimisi qanday ekenin emiten baamdap, taanığısı keldi. «Bu er-quldardı qıynayın, qıyna- yın... Qıynalğanda kişi özünün kim ekenin taanıtadı»...

At ot çalıp, özdörü suusun jutquça küymöldü. Eñ biyik çoqudan kün qızılı söngöndö, al azır ğana attanğan kişiden beterjayqala bastırdı. Baya ayaqtabay toqtolğon «Uluu» sözdü qayra baştadı:

– Söz bölgönüñdü qarğaymın! – dedi Er-Kişi kürsüldöp.

– Azır aytaarım jön söz emes – oor söz! Esi joq uul esine tutup, başına küç kelgende estey jürçü söz!

Boo deyre men çırpındıdan tutanğan ot ört bolğonun kep saldım. Emi oşol eç öçpööçüdöy albırğan çoñ örttün qantip kiçirip, qantip öçüp joq bolğonun, kep salam. Anı qaysı küç, qanday amal öçürdü, oşonu kep salam. Sıñar kepti ketirbey eşitiñ!

www.bizdin.kg

«Joo ayağan jaraluu»! Bu bayırqıdan aytılğan baba sözü, balkim oşondon kiyin qaldıbı? Anı men aytal- baym. Ne aytaar, eñ asıl tartuu – belek joldop... Jol- Apa te tabğaç padışasının jatındaşı – Lay-Fu aruu nökör, küñ, qulu menen: altın saraydı qıyıp: jol azabın jep, köp kün, köp tün sapar kezip kelip... Uuz-Alp- tın boz üyünö kirdi. Köçmön jurttun Jol-Apası boldu!

Al kezde salt öz zamanına jaraşa edi.

Ar zamandın öz ıraatı bar: joodon jeñilip qırılğandan qalğan qol samsıp qaytqanı börüdöy ulup-uñşup, jer betin muñğa tolturup ata saqalın atqıp, ayqırıq salur:

O, jooker uul öldübü? Saqalım julundubu? Ene öz başın özü muştap qazanın kömköröör:

– Qazanı sındı? Qardım açtı? A-ay... qulunum qaydasıñ?

Jar çaçın jayar:

– Qara başıl boldum, qayğı meni tıttı?! A-iy, şumqarım qayda uçtuñ?

çoñ-kiçik, uul-qız muñqanat. üy-üydü, ayıl-ayıl- dı çuu qaptayt. İt uluyt, uy böküröt, jılqı kişi- neyt. Kün-tün ot jağılbayt. Kün-tün qazan asılbayt. Kişi müñküröyt, el-jurt sıqtayt...

Qol joo jeñgende muñ ada. Qazan tolo aş, üy tolo ırıs... Ata saqal sılayt, ene qazan astırat, jar çaçın tarayt. Bala kiçine jaasın alıp tayğa minet. üydön-üygö, ayıldan-ayılğa– süyünçü! Qonuş jañırat:üylör kök qonuşqa, jañı törgö, suu-suunun boyuna qonot. Bee emçegi iyip qımız tögülöt, jer emçegi iyip taruu köktöyt. Sıbızğı sızdayt, çoor bozdoyt. Jeznay menen surnay küü alışa, jılaajın dirildep-dıñıldap, do- olbas küpüldöyt... At oyunu, at qulağında çimirilgen jigit oyunu; töö jarış, jolbors çabış, ayuu küröş! Qolğo tüşkön uul, qızdı oljoloor – küñdükkö, qulduq- qa ıyğarış.

www.bizdin.kg

DASTANDIN TöRöLüŞü

Ata sözü uulğa em.
Elden

Otqo küybös, suuğa eribes
Muras qaltırdım urpaq.
Ol – babañ aytqan Uluu söz.
Ulama sözü

Babalardı urmattaboo – barıp turğan naadandıqtın, adepsizdiktin belgisi.
A. S. Puşkin

«Alptarğa jaraşa alp-oyun»...

Buylaştın köz aldınan attarı zor, özdörü zor jeti atçan çaap ötüştü. Biroq alar çın atçandar emes, qıya- lındaqı eles boluçu. Oşonduqtan jeti atçan eles bo- luçu. Oşonduqtan jeti atçan elesi abadan suurulup çığıştı. Alar üy jetkidey jerge çeyin körünüp ba- rıp... qayradan jitti.

Adegende, alardı çın ele aldı jaqtan çaap ötkön jookerler eken dep oyloğon Buylaş çoçup ayttı.

– Er-ake! Joo!

Oy-toonu bürküt közü saq çabıttap kelatqan Er-Kişi Buylaştın «joosun» körgön emes. çınında tıyaq-bıyaqta şektüü atçan jürsö, anı baarıdan murda Er-Kişi sezmek. Eçen alban jortuuldarda iz çalıp, joonun sanın, alardın aşığıp ketkenin, ne aşıqpay jay jürüşkönün, qol başçısı qanday? Jortuulda dasıq- qan baamçıl, kekse, amalduubu? Ne tek erdikke salğan erdemsigen köyröñ dardañpozbu? Eelikmebi, tek oljo samağan qara özgöy, alabarman şaşmabı? – dep.

– Erdi köñülüñdö sıylañ. Joonu körböy baalañ! – degen baba sözün qoldonmo etip jortuulda joonu körböy tu-

www.bizdin.kg

rup ele, alardın ötkööldön ötkönünön, adırluu jerde, tüzdö, aşuuda qanday bastırğan izinen ulam joonun küçün, maqsatın baamdağan Er-Kişi kiyin çındıqtı ilikte- gende öz baamınan ança jañılbay boljolu töp kelçü. Bul közü açıqtıq emes: tek, jookerdik baamçıldıq. Uçurdun oquusu – turmuş özü sabaq berip üyrötkön ilimi boluçu!

Oşo turmuş sabağınan qanığa taalim alğan Er-Kişi saq kelattı.

Buylaş: «Er-ake, joo»! degende al mıyığınan küldü.

«Basa, basa, jol azabın emi sezeyin deşiptir. Toq- toñ baarıñ! Dağı erte. Dağı bolo elek. Tüpkü atalar- dın tirüü arbaqtarın közüñörgö üç qayra körsötöm. Ua, oşondo eerde uqtap baratıp... Qapılıstan joo çıqsa, jazbay sayğıday bolosuñ, ar biriñ!»

Eç-eçtemkeni sezbegendey Er-Kişi şıdır kete berdi. Buylaş andan alıs emes, at moynunça arttap kelatqan. Anın aytqanın uqquday ele boluçu. Oşentse da, anın «joo» degenin Er-Kişi qaparğa albay şıdır kete berge- ni Buylaştı uyalttı. Eçtemkeden eçtemke joqto, közünö qandaydır bir atçandar körünö qalğanğa qorqup ketken kişiçe, «joo» dep çoçup aytışı, emi özünö osol sezil- di. Degi bular uqtubu degensip, joldoştoruna elteñdey qaradı. Ne Jaş-Tegin, ne Jolbors, ne başqaları Buy- laştın «joo» degenin uğuşpağan sıyaqtuu, uğuşsa da, qa- parğa alışpadıbı? Alar, tek jortuuldağı jookerler- dey eerde olturuştarı bekem, tıñ. Uyquları umaçtay açı- lıp qolo üzöñgülördü tıqan teminip, eerde qazıqtay solq etişpeyt.

«Ua, itiñ... qaydağı eles körünö qaldı ele?!» dep emi Buylaş özünön özü keyidi.

çoñ küröñ tizgin qaqtırbay, qamçı saldırbay börtö jeldi. Er-Kişi ünün kötörö salıp, bayanın uladı:

– Ua, qapsalañ-çabış bolboy, qatuu bağıt jut kelbey, çoñ-kiçikti orumday orup uluu tumoo qaptabay... el-jurt ösüp-öngöndö emdige jer jüzünö kişi tunumu sıyar bedi?!

www.bizdin.kg

Aşıp-taşığan qazandın erdeninen aş-tamaq tögülör. Aşıp-taşığan kezinde qan, bek qara özgöy tartır. Qara budun bülünür. Köp jaşap Uuz-qan şumqar boldu. Köp jaşap Jol-Apabız uçtu... Jurt qıyırın küzötkön alp ketkende öz joolaşır. Duşman kök taşqa qılıç janır. Ol qan samır. Oljo algısı kelir... Uuz alp uçtu. Tabğaç qayra joolaştı. Ol qoynuna qatqan jılandı qonçunan çığardı. Jançar boyu qar tüşüp er atı qar qaysap, tes- key emes, küngöydön jılqı tuqumu qar tebe albadı. Jaz- ğı tuqum qar qayra qalıñdadı. Erip-eribey oy-toonun qalıñ qarı ıñqıdı. Jılañaç jut qoroo-qoroo qoydu qırdı. Soğum eti ada. Qısıraqtın jalı şimildi, irik- tuşaqtın quyruğu şimildi, bodo mal jer tompoyttu. Qoy, jılqıdan bıçaqqa ilineeri qalbay – jut tajaal köp tülüktü orumday ordu beym?! Ua, börü etektedi, joo jaqa- ladı: jıluudan suuğu qatuu dünüyö açuu bürktü o, jıl- dar... Bizdin er jurttun çamğarağı tüştü, qazanı kömkörüldü. Jut bir kelip ada bolbodu: ar eki jılda, ar altı jılda, ar üç jılda juttun muz tuyağı uşul Uluu- Toolordu teep turdu... çabış bir bolup ada bolbodu. Jo- okerdin jaaq eti şimilgen sayın qarşıqqan joo küzdün künkü quyunday küttürbödü: tündösü tündö, küzdögüsü küzdö at terin qurğattırbay qaptadı, tajaaldandı. Bala at
üstündö törölüp, at üstündö çoñoydu, qız at üstündö şökülösün aldırıp, köşögösün açtı; qarı-qartañ at
üstündö töşök tartıp, körgö qoyuldu; jooker at üstündö çırım uqtap, at jalında suusun juttu; ua, bizdin jurt- tun körgön künü, keçirgen tiriçiligi jortuul, çabış, çabış?!

çoñ çabuulda jookerlerdi çabışqa uzatıp turğan- sıp, Er-Kişi qolun alğa qaray kötördü. Qayış büldürgösü bilekke ilingen ırğay sap buldursun salbı- radı. Qamçının muzoo tiş örümdörü kündün çağılı- şına jaltıray qaldı ele, al kelte quyruq joon jı- landay dirildedi. Er-Kişinin közdörü ottonup, seyre-

www.bizdin.kg

gireek muruttarı tip-tik, qara-sur ireñi suzdanıp, jar qabağı tüyülüp, qaştarı tüktüydü. Zor tartıp jaş jorkerlerdin köz aldında ösö tüştü. Azır çabuulğa at qoyuçuday belsengen türdö ayqırıp ayttı:

– Uay, attiginiñ, ay! Teetigil jer mayıştırğan qalıñ joonun qaptaarın bilgen babam, azır aldan tay-ıp qanatsız qaldı,[1] e?!

Azır Er-Kişinin közünö bayırqı bir bolup ötkön çoñ çabuul elestedi. Qırdan er başı toğolonğon, qanı bulaqtağan qırğın çabış babadan atağa, atadan balağa jomoq bolup qalğan. Jooker mineer at arıq, jooker qarmaar aybalta ketilip... jurt mögdöp turğanda, anın işengen alpı, aqılmanı attan ajıradı. Küçtön tayı-dı, aqıldan moqodu. Al – bayağı Teñir özü küç berip, Teñir özü jalğap aq jolbors qoldoğon Uuz-Alptın nebe-resi Tümön boluçu... Tümöndün tuşunda joo küç aldı. Alar dembedem qıyırdı bügüp çabuul saldı. Qalıñ jut, qanduu qırğın kezekme-kezek almaştı. Aqırı aldan-küçtön tayığan köçmön jurttun başına qara qazan kömkörüldü. Qayran eldi asman özü qaardadı: kükük çaqırçu teke qaqşıqta tizeden qar jattı. Aq qalpaq kiy-ip tay tuylatıp baldar oynoçu çaqta, tay emes, jooker miner at arıq. Ene may tomurup, kelin qurut qaynataar çaqta, jurt aç, ata, ene külüp olturaar çaqta uul-qızdı qızıl tumoo[2] qaptadı. «çeçekke çektirbegen çımçıq-tarımdı qızıl tumoodo qırıp aldım» degen söz qal-dı. O, oşondoy qatuu bağıt, qapsalañ, qanduu qırğın bolğondo jer betin körünbögön qırsıq qaptaar.

– Kişi uulu taramış bolup qalır. Közdön jaş tambaydı, ot jaqpay ol qar qalap jılınaar. Naar tatpay, jel uurtap toyunaar. O, kişi uulu, kişi uulu. Qaarına alaarda ol oşentip küçtüü bolup ketedi. Oşentip ot

[1] *Qanatsız qaldı* – jutta attar qırıldı. Atsız jooker – qanatsız quş.

2 *Qızıl tumoo* – qızılça, ızamıq sıyaqtuu juğuştuu ooruu

www.bizdin.kg

jaqpay qar qalap jılınıp, naar tatpay jelge toyunup qalğan tajaal qoldu babam Tümön jooğo baştadı! Köbünün mingeni çobur edi. Andan köbü jöö edi. Amalköy tabğaçtın otuz tümön qolu qarañğıda soylop kelgen jı- landay iyrildi. Tigil too menen bul toonu qurçooğo aldı.

Jele basqan çoñ küröñdün tizginin kekçeyte tar- tıp Er-Kişi toqtoy qaldı. Oşol ebaqqı çabış emi köz aldında bolup jatqansıp şadıluu küröktöy ala- qandı mañdayına serepçiley qaldı:

– Ua! Arbağı uluu uul Tümön! Ol daa atasınday alp, atasınday ayköl, taybas şer eken e...

Erinderi bülküldöp küñgürönüp alıstan köz ayır- bay turdu Er-Kişi:

– Tügöngönün bilgizbey tütöp kirdi, çabışqa! Bale! Bale! Bale! Tabğaçtın temir kiygen qoluna tozoqton çıqqan tuqum jılañaç çabıştı, ne deyin?!

Burqurap ıylap jiberçüdöy Er-Kişi tereñ kürsündü.

çoñ küröñdü şart temindi. Zampıldata jönödü. Ne Jaş-Tegin, ne Bars, Buylaş, ne Ağuul, Bozuuldar batınıp Er-Kişiden «Anan emne boldu?» deşip suray alışqan joq. Dalayğa tizgin jıyılbadı. Dalayğa ün çığarba- dı. Eki jağımdı körböyün degen kişiçe, tek at jalına köz tüşürdü. Saqalı jaşqa juuldu... Alp ıyın ıylap, at jalına jaşı tamdı. Qayışpas Er-akenin içinen bozdoğonun tigiler art jaqta kelatıp sezişti, Baatır keyip, baatır sızdap ıylağanda, ali uurttan boz tügü tüşö elek boz baş ulandar çıyralmaq bele?!

Alar da nöşördö qalğan jolooçuday şömtüröştü...

Bir kezde ızağa uuqqan Bars jindene tüşkönsüdü. özün-özü başqa muştağılap, ayqırıp atın taqımğa, basıp-basıp aldı da qaçırıp kelip Er-Kişini çılbırladı:

– Toqtoñ, Er-ake!

Alıstan çıqqan jañırıqtı arañ uqqan kereñden be- ter Er-Kişi Barstın ayqırğanın arañ uqtu. Sebebi, al te-e ebaqqı bolup ötkön çoñ çabuulda jürgön boluçu... Büt

www.bizdin.kg

ömürü, dili menen qıyalğa batqan Er-Kişi azır oşol bayırqı bir bolğon çoñ çabuuldu köz aldına keltirip, oşol çoñ çabuulğa özü qoşo aralaşıp ketken...

– Toqtoñ, Er-ake?!

– Aya? – dedi Er-Kişi özün tartıp.– Menden emneni suraysıñar?

– çoñ çabuul emine boldu? – dedi Bars.

– Tümön akeni aytıñ?

– Qol emine boldu? – deşti Jaş-Tegin menen Buylaş.

– A... – dedi, Er-Kişi aldanemneni estep jatqansıp. Anan qamçını aylanağa jañsadı.– çoñ çabuul iy bolğonun, qol ne bolğonun, ano, oy-too, jer-suudan surap alıñ?!

Jaş jookerler terebelge deldee qaraştı. Er-Kişi esine kelip çort ayttı:

– Körüñdör! Jer-suu azır da bozdop tur. Ano, qalıñ mürzö, qalıñ taş – qırılğan qol. Baarı taş bolup seleygen. Qışta ölgöndör jazda arañ kömülgön. Jazda ölgöndördü aç-jılañaç-tirüülör, eptep kömgön...Ua, adam uulu üstü açıq Kök, booru küröñ Jerde kün körgönü bul jaqta qatuu çabuul, qatuu qırğın oşondo bolğondur? Taş quçaqtap er öldü, er quçaqtap jar öldü, ene, emçegi oozunda çürpö öldü, anda. Nesin suraysıñar, uuldar?! Jerin jerdep, malın töldötkön momun jurt, too çuqulap taş- tan temir surap, altın, kümüş surap aldı... Biykeçke şökülö kiygizdi. Jubayğa çaçpaq taqtı bizdin jurt, tüyşükçül edi. Momun edi. At üstündö çoñoyğon sergek edi. Jooğo moyun berbegen qayratman edi. Amaldan, aldoo- don alıs. Tüz süylöp, tüz körgön. Qardı açsa emneden aç- qanın bilbegen, qardı toyso emneden toyğonun eles albay
öskön. Iras, çabışta ar biri aybalta bolup jooğo ça- bılçu. Tizgin qolunda, özü at üstündö jürgöndö te-e Uluu Sepil menen Uluu-Too ortosunda quyun bolup sapırıldı.
çabıştajoo ayağan özü jaraluu. Jumşaqtan külün sapırdı, qatuudan qazanın qıyrattı, joonun... Ol da albadı... Teñir da qaardadı: alaamat çoñ qırsıqtı başqa

www.bizdin.kg

üydü. Aqırında oşondoğu çoñ çabuulğa bizdin qol jıla- ñaç attandı...

Ano, jılañaç qol qırğın taptı, taşqa aylandı. Olordun tirüü arbağı jılañaç kölökö bolup jer kezip qaldı. Qız-ulandın qırçın ömürü, say-saylarda jaş qayıñ bolup östü. Ata-enenin köz jaşı özön-özöndö bu- laq bolup aqtı...

Ano, oy-tüzdü dömpöytkön taş mürzö, taş molo, taş kümböz, taş döbö?! Olordun aldı tolğon jılañaç joo- ker, jılañaç aç kişi. Kömülgön ata-babañ?!

Er-Kişi tamşanıp şilekey jutquça unçuqpay qal- dı. At arıtıp kelatqan jaş jookerler kep-söz aytpa- stan salbırap turuştu. Adır-tüzdördö qorumdalğan taş- tardın, dömpöygön döbölördün emnelikten payda bolğo- nun bular emi tuyundu. Uşul qalıñ mürzö, uşul qorum taştar, döbölör jandanıp kelatqanday. Taşkümböz dördün astınan jılañaç arbaqtar jabalaqtap çığa qalğanday, bular sestendi, qorqtu...

– Bu bir çeti?! – dedi Er-Kişi, ünü muñqanıp çıq- tı. – O, bu bir çeti?! ör jağı Bay kölünön beri, tigi kürkürögön Kem özönü, tigil Altın-Toonun adır tüzü, kün çığaar jaqta oşol tabğaçtın Sarı-Jazığına çey- in bu düynönün oy-toosuna oşondo jılañaç jooker at- tandı, jılañaç ölüm sebildi... Taş qorum, taş döbö, taş eles, taş baba – baarı oşol çoñ çabuulda sapar tartqan baba?!– Babañ, jan talaşıp ölbödü. Babañ, jer- suu qorğop qırıldı! Onun aldında atı, üstündö tonu bolso, özü qırılbas edi. Jayıra jürgön, jeñe jürgön joosun tulañday japıraar edi. çalçıqtay tepseer edi...

Jaanda mayışqan jaş qırçınday jaş jookerler mögdöp, salbıraştı. Alar tizgin qaqpadı. Attar bir qalıpta jelip bastı. Eerde olturğan adamdın oy-maqsa- tın sezgendey, janıbar, jooker mingen attar da, adam- dın qıymılınan, anın ününön, salmağın, oyun bilgen- dey... Tek: «Boluptur, bayquş kişi sen erkiñçe qıyaldan,

www.bizdin.kg

muñqan, erkiñçe bojura, ıyla, üşkür. Men, seni uşintip alğa qaray alıp kete bereyin»... degendey bir qalıp- ta jelip, anda-sanda qulaq silkip, çımındı çoçutup, anda- sanda «bırr» bışqırınıp qoyup jooker jügün kötörüp attar bir qalıpta top-top, bülq-bülq jelip basuuda.

Er-Kişi janağıday keyip muñqanbadı, tomoğosun alğan bürküt çabıtqa temine qarağanday emi jağaldanıp özünçö küügö salıp, küp-küp ayttı:

Babañardın jomoğu,
Dal uşunday boluçu!
Munu –
Aytpay qoysoq bolobu!

Anın kekse, kektüü qaraşında emi taymanbas qayrat bar. Al küpüldögön sayın çoñ köröñ selteñ etet, qulaqtarın qayçılaştıra, joodur çoñ közdörünün ağı körünö qalat. üstü «dirt» etip, tuyağı jerge bek soğu- lat: «Emne? Joo keldibi? Sızğırılayımbı? Suudan süzüp, qırdan aşayınbı»? degendey, janıbar er atı, jooker atı çoñ köröñ elteñdep, baştı çulğuta tizgin
çoydura tasqağın çığardı. Er-Kişi küpüldödü:

.....
Qarındarı dardayıp, At
ölügü jatqan jer. Qayran
qolu şaldayıp, Er ölügü
jatqan jer.
çaçpaq, şuru çaçılıp, Jar
ölügü jatqan jer. Uuz eti
jılañaç –
Bala ölügü jatqan jer.
Uzun çaçı çubalıp,
Nurduu jüzü qubarıp
Qız ölügü jatqan jer
Qarday çaçı ağarıp,

www.bizdin.kg

Qarı ölügü jatqan jer. Qara taş joşo bo¸lup, Qan bulaqtap aqqan jer. Iyıq Asman al ıylap, Jan-janıbar çuruldap, Booru küröñ qalıñ Jer, Boorun çulğay ört qaptap – Bozdop muñğa batqan deym...

Dep aytılğan «Uluu sözdü» eşitkiniñ, qulaqqa quy, köñülgö tuy! Ata narqın ulap kişi bolom degeniñ, uşundan kiyin meni eerçiñ! Joq, atta jürbös borpoñuñ, jooğo çappas qorqoğuñ erte jarıqta uşul jerden

qaytıñ. «Men Er-akeni eerçibedim. Marımına ar- zıbadım. Qorqtum deñ. çının aytqan kişi aq. Qorq- tum deñ, öz jurtuña. Başqa aytqanıñ ötürükçü bolo- suñ. ötürüktün beti qara. Ol, saparda, qanduu çabışta jeke öz janın saqtaym dep jürüp, eşine zıyan keltire- er. Eldin törünö tüküröör... Baba sözün ol eşitpes. Eşitse aa kep juqpas.

Er-Kişi birde kebin jomoqtotot. Birde küpüldöp doolbastın soğuluşun, er atının çurqaşın, surnaydın bapıldaşın eske salıp obondotot.

Bayağıda, er atası Külçurdun mürzösünön topuraq jalatqandan beri uşul Er-akenin marımın alıp, jolun joldoym degen Jaş-Tegin azır, anı jañı körgöndöy, ağa tañdandı. Anın azır emne bolup kelat- qanın seze albay: «Er-ake! Jol qarğışın albasın. Er-ake jindenbesin»? dep çoçuladı. Er-ake jindengen kişi emes: anın aytqan Uluu söz sabağı ulandarğa küç, dem, es bergendey...

– Bu küç – Er-akemdin bizge bergen marımı! Uluu sözdün küçü – dedi Jaş-Tegin. Eç biri Er-akenin oyun, kebin bölgön joq.

– ...Qorqoğuñ, ketkin! Qorqposuñ, jürüñ! Borpoñuñ ketiñ! çımırıñ jürüñ! – dedi, Er-Kişi. – Qorqoqqo

www.bizdin.kg

qırğa çıqqan jalğız ayaq tal joo bolup körünör. Borpoñğo ayırmaçtay qır at aşqıs daban bolur. Dal oşondo qorqoq menen borpoñdun aqılın-esin aram jeñedi; aram kişi öz başının sağın samaydı. Biri azğırğıç, biri jazğırğıç bolur. Qoldu iritir. Aram kişi özünö ağa izder. Buduñ üstü çañ uyusun, öz başım taza qalsın deur. Er jookerdi jer jutsun, atın minip qalayın deur. Bilgi qan ölsö-ölsün, men üñükürgö jaşınayın deur.

O qorqoqtor: qoquy deçü
edi, Buduñğa[1] bülük tüşürüp,
Butbaraç jolun körçü edi.
O, borpoñdor boşqo jelçü
edi. Joo mergeni joluqsa, –
Buta bolup berçü edi?!

Izası tüyülö tüşkön Bars baqırıp ıylap jiberdi:

– Meni qorqoq debeñ, Er-ake?! Qorqoq deseñ, sınañ?! Sından ötkörüñ. çın marımçım, bizdi birden sınañ?..

Er-Kişi ağa qılçayğan da joq. «E, essiz, seni sınağa-nım qaçan? Seni sınabasam, baarıñdı beş kün, beş tündön beri uqtatpay qo¸r bedim?! Babamdın arbağın körürsüñ. Qardında tamağı, üstündö tonu joq qalğıça, çabışqan er kişilerdin jılañaç basıp jürgönün körürsüñ. Olor, amalköy, joonu qança qıyrattı. özdörü da qıyradı... Olor oşonço köp qırıldı deysiñ, ölgöndün söögün jaba- arğa topuraq jetpedi, molo quraarğa taş jetpedi... Olor erdik körsöttü – ıyıq ölüm taptı. Ol erlerdi kök ayadı: baarın jılañaç arbaq etti. Olor taş sıyaqtuu bolup qal- dı. O, arbaq qaydan taş bolsun. Olor qorqoqqo taş bolup körünür. Qorqpos erdi çılbırdan jıloolop, jooğo baş- tar! Jolooçuğa jol körsötüp tur ol, arbaq bolğon erbaba! Ano, eñilçek basqan çoñ molo taş jarılıp, jılañaç babam surdanıp çıqtı! Basa, ol bizdin momun tuqumdu

[1] *Buduñ* – el-buqara degen maanide. Qara buduñ – qara buqara.

www.bizdin.kg

uşunça qırğan, asılın talap aq jüzdüü qızdarın küñ, er uuldarın qul etken jooğo açuuluu. Booruker er taştay qatuu boldu: Ol er-baba joo aldında küçün ketirdi, joo ayağan jaraluu da?!

«He, – dedi joo.– Bu jurt büttü. Bee baylap, ordo tikken qonuşuna börü uñşuyt. Külük suğarğan tunuq bulağı emi çalçıq. Altın-Toosunun altını emi bizge qal- dı. Egindigine biz egin egebiz. He?! Jeldey sızğan alp- tarının qanatı çabıldı. özü büttü. Anı bizdin qol- dun jançarı jançıp bütürböyt edi. Bu jortuulçulardı jumşaq sözüm azğırdı. Jumşaq jibegim qızıqtır- dı. Bu jurttun alpı, eren-baatırı köp boluçu. Onun kiygen er kiyimin jebe teşpes edi. Onu bizdin jumşaq söz teşti. Onu, bizdin kündöy aruu qızıbızdın süzülgön közü teşti. He?! Emi bular tıypıl. Emi bular at oynot- poyt. Er baştarı qağırağan quu söök? Ha! Ha! Qırğın- dan qalğan nazik qızı bizdin quldun küñü. Attan ajı- rağan er-uulu bizdin küñdün qulu. Ha! Ha»! – dedi, joo.

Bizdi uşintip jaman qordodu.

Er-Kişi qayradan küçödü:

– Ayt, aytıñ, çın uul bolğonuñ? Qordolobuzbu? Aytıñ, bilgeniñ? Ua, joo, oşo aq peyil tuqumdu tıy- pıl quruttuq dep üç ay boyu toy toyloğon. Altın çamğaraqtı teep sındırıştı, anda. Doñuz qığı jandırğan otqo jaqtı, anda. Jebe jetpes arğımaq-külüktördü uy aydağan uyçuğa mingizdi, anda. Kündöy aruu qızdardı kirildegen qarı quluna berdi, anda. Oydon jıparkin- dik, jeyren qaçırbas tayğandardı quturğan itke ta- lattı, anda. Oo biyikten jırtqıç alğan qıraandı qızıl tülök qılıp qorozğo tepkiletti, anda...

Ua... andağını men aytpayıi, siler eşitpeñ. Jadasa, ıyıq jerdin topurağın kül qılıp jibersek dep... qolu- nan kelbey qaldı. Taş baba jooğo baş berbedi... «Tıy- pıl boldu» degen buduñ urpağı ar qırq jılda, ar seksen jılda, ar jüz jılda tapttı jarıp çıqtı. Tuyuqtan soq-

www.bizdin.kg

qon boroondoy joo desin suutup kelatır, Tügöngön sayın tütöp kelatır. Qırılğan sayın qızıp kelatır. ölgön sayın örçüp kelatır! O, erender!

Er-Kişi kürpüldök oboŋğo salıp, dal közü körüp, özü aralaşıp kelatqan oquyanı aytqansıdı. Er kiyimin, anın joo-jarağın, anın kebete-keşpirin birden sanap köz aldığa sürötün tarttı. Qalıñ qoldun dübürtü çıq- tı. Attardın bışqırığı, adamdın qıyqırığı uğul- ğansıdı. Tuyaq soqqon taş çertilip, dañqan uçqansıdı. Quyuşqan sooruda şartıldap, üzöñgü qağışqansıdı. Surnay, jeznay bapıldap, sıbızğıp... doolbas soğulğan- sıdı... Too köçköndöy düñgürödü, suu taşığanday şarıl- dadı. özön-özöndön qızıl-tazıl köç çubağansıdı...

Oy-too silkinip, jandanıp, küñgürönüp ketti...

Er-Kişinin bayanı künü-tünü çırım uqtabay kelat-qan jaş jookerlerdin közdörünö uşunday şañdı, jan- duu elesti körsöttü. Jaş-Tegin da, Bars da, Jolbors da, Bozuul da, Buylaş da, Ağuul da – dele bardığı azır közü körgöndörgö işenişti: «Iyıq jer-suunu saqtap, jan ayanbay salışıp er-jandarı tirüü arbaqqa aylav- ğan er-babalarıbız, azır taştı jarıp çığıştı dep işenişti. Közgö körüngön eleske çın sıyınıştı, «Er- baba bizdi jıloolodu»! dep işenişti.

Er jürögün titiretken «Uluu sözün» uladı Er-Kişi:

Qañğaydın qara
toosunan, Qaz aylanbas
zoosunun – Qara taşı
jarılıp:
Jarq-jurq etip ot çıqtı.
Otton kişi unçuqtu:
– Oq ötpös tondu kiyiñ,
dep, Oq ötpös tulpar
miniñ, dep, Qıyırdı qaptap
joo keldi. Qıyqırıq salıp
jürüñ dep, Qorqoğuñ qalıp,
qoy bağıp,

www.bizdin.kg

Qorqposuñ jançar iliñ!. – dep
Borpoñuñ qalıp, uy bağıp,
Bolumduuñ jooğo tiyiñ! – dep.
E, qağılayın qulundar,
Tiginde qıyqırıp babañ turbaybı:
– Qıyırğa kelgen duşmanğa
Qırğıyday tiyip sürüñ dep...
Külüstöndöy külüñdöp,
Kül eren jooğo jürüñ dep,
Tetigine, aldıda – Kökborçuq
mingen er babañ, Kürküröp
joldu baştadı! Aq çopqut
tonu jarqırap, Aq borçuq
atı alqınat, Aldı jaqta er
babañ –
Ağın suuday şarqırap,
Aldığa joldu baştadı...

Buurul jer düñgüröp ketti: jılqıçı, töötçü, uyçu, qoyçu çaap jetişti... Qulaq baylap suu jıqqan suğatçı, oroqçuğa deyre samsıp eerçip alıştı. Bir kezderi te qalıñ toqoy jışınan kömür jüktöngön temirçiler qoşuldu. Bir kezde tek seyilde bastırğan joon top aqsa- qal qarılar qoşuldu. Tigil qıyır jaqtan jer kezip eröödön kelatqan joon top jooker kezdeşti. Alar ade- gende iştin jayın jaqşı tuyunalbay at qoyuşçuday joo jaraqtarın oñtoy qarmaştı ele. Anan öz el, öz jurt- tun kişilerin taanıy salıştı oqşoyt, tek attarın dır berdirdi. Şamday-şamday boluşup janday salış- tı. Baba bayanına bular da erip, bular da uyup eerçiy berişti. Bir kezde qızıl-tazıl köç qoşuldu. Alar şaan- şököt menen qız uzatıp, biri kelin alıp kelatqandar eken. Jurt tuqumun ulağan ıyıq jörölgö baştağan bay- biçe aldıda, berekelüü kelatqan qudalar eken. Bular da er bayanın uqqanda: aq jolduu kelin kirdi! Uşunday ıyıq adamğa kişilerge sapardaş bolduq deşti içterinen qı-

www.bizdin.kg

pıñdap qubanıp, alar da er bayanın dit qoyup uğuştu. Bir kezde ayqırıp-qıyqırğan beybaştar köründü: biri baş berbes buqağa miniptir, biri jaydaq ayğırğa miniptir, biri başın qızıl böz menen buup, kök talğa köynögün baylap asaba qılıp bulğalayt. Atqa uçqaşqan ekөө attın eki qaptalına ooр tüşüp qatqırışat. Saan uyğa, aqsaq baytalğa mingenderi jılañaç, tek baştarın- da ükü taqqan, qalpaq. özdörünçö ızı-çu... Iz-bız, börüçö uñşuu, arstança kürkürөp, ayuuça ayqırıp, ja- payı çañırış...

Alar özdörünün japayı uu-çuusuna batıp, başqa dünüyө menen eç işteri joq-tek jin urğanday uuldaşıp-çuuldaştı, jin urğanday topurap-üymölöktöşüp ajıldaştı. Ortolorunda alda nemneni talaşqan sıyaqtuu... Ol beybaştar qadimki suu bögöy qalğan ıpır-sıpır sıyaqtanıp joldu bögöy qalıştı...

Dal oşol tınımda asman jarğıday ayqırıq çıqtı:

– Uay, jin şaytan?! Qayt, joldon?!

Ayqırğan, şımalanğan Bars boluçu. Al eki üzөñgünü teñ teep eerde tura qalıp, tigil çuuldaqtı sabap kir- di. Qamçının uusu ötköndör teñ jarılıp çaçıray qaç- tı... çuu tıp basıldı.

Booruna börünün, jonuna jolborstun çılğıy terilerin jamınğan qara «döө» ortodo şaa müyüz kök buqa- nın üstündө өböktөp, başqa oqşoş toğoloq nerseni qa- mırabay kemire berdi. Eñ şumduqtuu jırtqıçqa oq- şop köründü. Al Barsqa atırılçuday ırqıradı...

Biroq açuu-ızağa uuqqan Bars andan sestenbedi. Qaçırıp kelip tiginijon talaştıra çaptı:

– çıq, joldon, it?! Sen teri jamınğan qalp jol- bors bolsoñ, men çın jolbors – Barsmın. Kişimin! Joldu boşot?! Er-akeñe sıyın?!

Tigil tootpodu. Qamçığa uuqmaq turğay dele eçteme bolboğonsup jolborstorço kürkürödü...

Al baştı kemire berdi... Bars dolulandı:

www.bizdin.kg

– Qaç, joldon jırtqıç! Qaç!!

Er-Kişi solquldap küldü. çın erdiktin külküsü. Qubanıçtın külküsü. «Ua-a, uuldarım. Jeti kün, jeti tün uqtatpay Er babanın tirüü arbaqtarın körsöttümbü közüñörgö. Kişi başın kemirgen jırtqıçtı da kördüñör ğo. Emi ört qaptasa, otqo tüşüp beresiñer... Suu taşısa, seldi bögöp beresiñer. Baba arbağı silerdi emi tar joldo qoldoydu. Siler emi taybassıñar! Közüñö jırtqıç körünsö, jırtqıçtı sabañ. Ajıdaar körünsö, ajıdaardı sabañ»...

Er-Kişi qatqırdı:

– Ua, sabañ-sabañ! Men silerdi uşintsin dep: jeti kün, jeti tün uqtatpadım. Tındırbadım. Jindeniñ, emi ar biriñ! Jindenmeyin alp qılıçı qurçurbu. Jindeni-iñ, uul!

Jooker boluçu uuldu iylep jetiltip, anı erdikke bışıqtıruunun eñ tataal sabağı da uşul Er-Kişi marımçı baştağan ulandar körgön maşaqat. Dal uşul uzaq joldoğu mınabu eeligip erdemsigen uuldardın baştan ötkörgönü erdiktin bışıqtıruusu. çınında bulardı eç qanday kişi, eç qanday jin, eç qanday jırtqıç qurça- badı. Tek eles köründü. Uuldar anı eles dep bilbedi. çın joo, çın jin, dep işenişti...

Er-Kişi aq tilegine jetken alptay qubandı. Ja- nına eerçitken ulandar aq işti satpas, qorqunuçtan taymanbas çın baatır bolooruna işendi. öz tilegine jetkenine qubandı:

«Ua-a, bular çındap jindenip ketişpesin. Jooşutayın. Aq jolğo baştayın» – dedi Er-Kişi. Anan al çoñ küröñdü taqımğa bastı, ayqırdı:

– Ua! Er çorolor! Toqtoñ! Toqtoñ! Joo qırılıp qaçıp berdi silerden! Toqtoñ! Taş jarığınan çıqqan jırtqıçtar ölüştü. Toqtoñ!

Ulandar jooşuy tüştü...

Er-Kişi da bir az jooş ayttı:

www.bizdin.kg

– Sabır etiñder, er çorolor. Silerdin küçkö daar eç joo joq. Silerdi munan soñ kişi-pişeri jılooloor. Kök teñiri saqtaar!

Bayatadan uyulğuğan qara bulut qalıñdadı. Adegende iri-iri jaan tamçısı «tıp» «tıp» joo kiyimin sa- balap... anan bat ele qalbırdan tögülgöndöy nöşör töktü.

Attar da, kişiler da bat ele şömtüröp suu bolup ketişti...

Bars, Jaş-Tegin, Buylaş, Jolbors, Ağuul, Bozuul başqaları da esterine kelişti. Bayatan közdörünö uyqu qonğon ulandar at üstündö arañ kelatıştı.

Er-Kişi tek bajıldap, qubanıp ayttı:

– Jaan suu qılsa, kün suunu qurğatur. Jürö beriñder!

Qoñur bulut too başın çulğap alğan Asmandın tübü teşilgendey nöşörlöp jaan sabap turat. Attar bir qa- lıpta jumşaq jelet. Şömtürök. Jer-dünüyö jaandan qorğoloboğon eç bir janduu joq sıyaqtuu...

– Eerde qaalğıp uqtay beriñder, – dedi emi Er-Kişi ulandarğa:

– Joo joq. Qıyır tınç. At özü jelip-jortup kete berir.

Jumşaq ğana jelip-jortqon at üstü mamıq tart- tı, uuldar eerde jırğap memirep uqtaştı.

«Ua, uuldar uqtañ emi. Uqtañ. Onço bolboso çındap jiideneer ediñder», – dedi Er-Kişi özünçö...

www.bizdin.kg

EKİNçİ BöLüM

Patriotizm – Ata Mekenge qarata eçen miñ jıldap, qılımdar boyu çıñalğan ötö tereñ sezimderdin biri.

V. İ. Lenin

Kegi ketpegen, Kelgenin
eptegen, Ketkenin
jektegen, Namısqa
aylanğan, Ajalğa
baylanğan, Uruşqa
şaylanğan – Qırq uruu
qırğız elek... Qıylağa ırıs
elek. Neetibiz Egeme jağıp,
Ne türlüü maldı bağıp,
Kenjebiz qalmaq boldu.
Keñiri döölöt qondu.
Tarap tarançı ketti. Talabıbız
dalayğa jetti, Toğuz uruu
qırğız qaldı. Kökötöydün
aşı dep. Topoloñdu
jaman saldı. Qatarında
qazaq boldu.
Qalğandarğa aş degen azap boldu,
Uuz uulu Manasqa mazaq boldu.

Manastan

(Qırğızdardın) – Qalqı jalpı nooço (boyluu), jeerde çaç, jeerde saqal, qızıl ireñdüü, çekir közdüü... Zayıptarına qarağanda erkekteri azıraaq... Alar narqtuu jana çıdamduu...

N. YA.Biçurin

www.bizdin.kg

QUM çAYQAĞAN İZDEBİZ

Adamdın ot menen suudan ölgönün kördüm, zili adam- gerçilikten ölgönün körbödüm.

Qonfusiy

Aqıl işterinin eñ maanilüüsü jana paydaluusu – ötköndögü oquyalardı süröttöp jazuu.

Sallyustiy Ğay Qrisp

Meyli saparda, qan joldo kelatqanı, meyli kömür öçürüp, ken eritip toodo tüyşüktöngönü, talaa-tüzdö mal qayırğanı, jer çiyip, suu burup, oroq tartıp jer ırı- sına ençileş dıyqanı, tay mingen baldar, çiyge jün çabaqtap, örmök kergen zayıptar, sayma sayıp, olpoq-ton tikken kelin-qızdar dele kim-kimisi bolbosun bul kezdin uluu-kiçüü kişilerinin qoldoru işte, oozdoru maekte.

Juurqan jaqasınan çıqpas kepti ne uuru-keskilik- ti kişiler oozğo alışpayt. Alar aytuuğa arzıbas may- da kep-söz. Anday mayda kep-sözgö iç ara ırqı ketken jurt ınaq. İçkenine naz, eek astınan narqqa qızıqpas beçaralar, oşondoy mayda kepke semiret. «Börü atar uuldu börkünön taanı. Jurt baştaar uuldu sözünön taanı» de-gen laqap beker emes. Jookerdin qayratın jançar sun-durğandan, kelindin qayratın qadam şiltegenden sına-ğan köksö kişilerdin tañ künü saymediretkeni – er uul- dun qantip jooğo attanğanı, çabışta qanday erdik körsötkönü, anı, uzatqan zayıptın oşol jooker erge qanday qam körgönü süylönöt. Sayışta jançar sınsa, ağa er ayıptuu. Qarmaşta büçü üzülsö, buğa zayıp ayıp- tuu. Qıyırğa joo kelgen qooğaluu kündördö oloñ çaçtı töbögö tüyö salıp, er kiyimin kiyinip tıqandanıp zay- ıptın mıqtısı erin janday jooker qatarı attansa, anın taqqan büçüsü boş kelsinbi? Tegi qılıçtın baa-

www.bizdin.kg

rı nar kespes... Adamdın baarı qayrattuu emes. Alardın biri jaltaq, biri er jürök, biri qorqoq, biri çıy- raq, biri borpoñ, biri eptüü aylaker, biri epsiz, çor- qoq. Oşentse da, alban-alban qağılıştı baştan ötkörgön bul köçmön jurttun borpoñu – tıñ, çorqoğu – işmer, bışıq boluştu moyundarına alğan. Dele anday bolo albağanı erte adaşıp, azıp qordolot, ölüp joğolot.

«Alsız ele, beçara», «Qorqoq ele, beçara», «çorqoq ele beçara» degen sözdü uqqan jan ar-namısınan bışı- ğıp çıyralat, ne basınıp, çünçüp unut qalğan eski kiy- imdey barqsız. Andaylar çabuulğa joltoo, jaqındarına jük, tirüünün ölügü. Oşondoy çabelesteri jönündö tam- sillaqap, ulamış-jomoq eñ köp... Anı aytqan kezde, aytqan adam da, uqqandar da qalpaqtarın baştan ala qoyu- şup, qamçı menen jer sabağança külüşöt. Bul tek külküsü kelgendikten oşentip qızıp külgön şıldıñ külküsü emes, al çabal öz uruusunan bolso, al üçün ardanıp, keyigendik. Sebebi, qalpaqtı baştan ala qoyuu: «Aqıldan adaştıñ»

– degeni. Qamçı menen jer saboo – «İregeden törgö kelatqan ırıstı töktüñ, jooğo baş urunduñ; ata qonuştu uşin- tip qamçı menen sabattıñ» – degeni.

Tek külkü emes, oşol ulamışta, tamsilde, eske alın- ğan boş, jaman, qorqoqtu sögüü, qarğoo, jektöö:

– O, töö tepsin, itti?!

– Aşın it içpesin, jamandın?!

– O, ölügü çöldö qalsın, qorqoqtun?!

– O, qızın er albasın, aramdın?!

«O!» degen sayın oşol jamandı, qorqoqtu, oşol aramdı öz aralarınan «Ket! Joğol» dep qubalap jatqansıyt. Külkü küçöyt. «O»! Qatuulayt. Anı uğup-körgön jan nım janı turğanda öz jamandığın, alsızdığın, qorqoqtuğun jan kişige sezdirbeske bekinet.

Qorqoq, borpoñ, jaman – «çabales» atalıp alardı kemsintüü, qordoo er uuldar tüzgön jookerdik salt. Bul saltı, qantse da turmuş özü adam aldına mildet qata-

www.bizdin.kg

rı qoyğon boluş kerek? Ar qanday jaqşı-jaman, pay-daluu-paydasız jörölgönü kişi oylop çığarat. Ar bir joruq-josundun, ırım-jörölgönün çıqqan sebebi bar. Turmuşta al ırım-jörölgönün kişige keltirer payda- sı, ne zıyanı da bar. Bilgi adam alardın paydaluusun irgeyt, ulayt. Anı kişi üçün qoldonuuğa qaltırat. Alar- dın zıyanduusun qırmanda irgelgen çar-çur sıyaqtuu tur-muş qalbırınan ötkörüp taştandığajiberet...

– Ua, alp çabışta, çeçen sözdö!

– Qorqoqqo qoy başı qoş körünör?!

– Eya, çın er öbök!

Oozdon-oozğo aytılğan uşul söz çoñ-kiçikke taalim. Uşul taalimdi qabıl tutpasa jeke bir kişi, bir üy-bülö, ne bir uruu emes, büt el çabales, Al çabales eldi qarıluu jurt qordoyt. Qordolğon jurttun saltı buzu- lat. ümüt-tilegi moqoyt... Basınat, çünçüyt. Tozdurat...

– Ua, aylañ arstandı qarmaydı!

– Ee, taşqın suu keçüüsüz bolboydu!

– Eya, atan ölsö taylaq bar, çomu jerde qalbaydı! – degen taalim tozğondordu esine keltiret. Alar qayradan küçtönöt... O, bul qaçandır, bayırqı zamandardan beri at jalına qazan asqan eçen şaydoot, qaarman jooker öskön buduñdun başınan öttü. Kün-tün almaşqanday turmuşta bardıq çoñ-kiçine nerseler ooşot. Ağa kişi birde qıñq etpey baş iyip berse, birde ağa qarşı küröş açat: öz amalın, aqılın, öz küçün bolmuştun zor küçünö qarşı qoyğonu bayqalat. Albette, bul, tek kişinin adamdıq jeñil oyluuluğu, köyröñdügü emes, anın kişilik küçü!

Dal uşul adamdıq sonun küçtön bizdin babalar da quru emes boluşçu!

...Alar, bayırtan ele jaşarıp turmuş üçün küröşüştü. Jaqşını jamanğa, küçtüünü küçsüzgö al-maştırğıç uluu erejeden alar tışqarı qalbadı. Baba- lar basqan eçen tataal çıyır joldor, biyik dabandar, tereñ keçüülör erdikke baş berbedi. Kezinde, eç küç jeñe

www.bizdin.kg

alğıs qara zoo bolup bekem zıñğıradı. Kezinde daban artı keñ jayıq tartıp, ömürlör boz jorğodoy sülküldöp jum- şaq öttü...

O, jumşaq ömür kişini tez esirtet. Kişi uulu esir- gende – anın artı qırsıq alıp kelet. Anan al qırsıq- qa qarşı kişi özü küröş açat. Bardıq aqıl-esin, em- gek-küçün sarptayt. Qaarduu qırsıqtın tamırına bal- ta soğot, biroq, balta tiygen qırsıq küm-jam tüşpöyt, al dağı öjör, qayradan küçöyt. Anda, kişi uulu anın jürögünö jançar soğot, biroq, anda qırsıq birotolo sulap tüpşöyt. Al bir baştalğan jağına jöö tumanday qaptayt.

O, qırsıq-qırsıq da?! Al köp uçurda «kütüüsüz», «qoqustuq» işten baştalat. Tek azır ele sap bolup qa- lıçu bolor-bolbos iş sıyaqtanat. Anan al aşınat. Köp uçurda anı kişi özü ırbatat. Tek anı sap qılam dep küröşöt. Biroq anı sap qıluunun orduna qayra küçötöt. önüktüröt. Al ayabay önügüp alğan soñ dal tuyuq jara- nın özündöy deneni luquldatat, çiritet... O, al uşun- day tez ayıqpastığı, çıtırman kesepettüülügü bir tügönüp, bir tolğon üçün – qırsıq?!

Oşon üçün kişi uulu ar dayım tilenet:

– Oo, Teñir. Böydö qayğı-qırsığıñdan saqtañ?

– Qırsıq keldi degiçe – qarğış keldi deñ?!

– Qırğından saqtañ. Eşigiñdi açıñ!

Kişi uulu uşundayça saqtanıp, jaqşılıq iştep jatıp ele, oşo özü baştap alğan qırsıq qara qanatın sabalap turğanda kişi zarlayt, sıqtayt. Alsız tartat. Biroq...

Kişi uulu... qırsıqqa qarşı uqmuştay küröş açat. Ayabay qaruulaşat.

Bardıq aqıl-aylasın, ebin-küçün oşol qırsıqqa qarşı jumşayt.

Qırsıqqa qarşı qılıç kötöröt, kişi uulu.

Qırsıqqa qarşı sözün süylöyt, kişi uulu.

www.bizdin.kg

Qırsıqqa qarşı ırın ırdayt, kişi uulu.

O, kişi uulunun eñ küçtüü küröşü uşul eñ aqırqı – ırı!

Sozolonğon, muñqanğan – ır! Tolquğan, ırğaqqan – ır! Sezimdi çımıratıp, jüröktü soqturğan, qaruuğa al- ban küç qoşqon – ır!

O, ırdan, külküdön küçtüü kişi uulunun quralı qaysı?

O, bababız küü maştadı. Alban-alban ır jattadı! Qan çığarbay baş keseer maqalın ayttı. Qılıç suuru- bay joo jeñeer söz uladı!

Al sözü jortuulda baatır basqan uzaq joldo altın küküm qum bolup çuburdu. Al qumdan too öndü. Al toodo urpaq ömür sürdü.

O, Oşol qum toodon altın kükümdü izildep anı bay-

lap, anı önüktürüp, saqtap alçu urpaq barbı?

Bar!

Al ar dayım obon sozupır ırdağan kişi.

Al ar dayım suuqqa toñdurbas, ısıqqa küygüzböy kiyim bıçqan kişi.

Al ar dayım mal asırap, töl töldötkön kişi.

Al ar dayım egin egip, köçöt sayıp daraq östürgön kişi. Al aqıl terdep qum toodon altın kükümdü izdegen kişi. Al ölöörün boljop turup, erteñki üçün tınbay tüyşüktöngön kişi.

Bir serpilgen çırpındıday jılt etken ömürü sap bolup baratqanda babalar:

– Ua, urpaq, qırsıqtan saqtanıñ, Köktöñ! – dep ketişken...

Biz alardın qum çayqağan izderine tüştük. Tereñ- den küñgüröngön dobuş keldi. Osuyat-kereezderi eşiti- let. Anan, tınbas-bütpös çabuuldarda jürgön alp baba- lardın uqmuştuu elesi köz aldıda.

Ua, bul saparda da bizdi Teñir, qırsıqtan saqtañ?..

www.bizdin.kg

ASMAN JANA OT

«...biz qırğız degen elge jettik... ...Alardın özünçö tutqan josunu, oy-pikirleri, jazuuları jana ibadat- qanaları[1] bar. Alar çıraqtı özü öçmöyünçö öçürüşpöyt. Alardın qafiyalıq sözdörü – ölçöm menen taq uyqa- lışqan keremettüü, qasiettüü qıraat menen oqulçu sözdörü bar, aldılarına jıpar jıttuu nerse qoyup, sıyınışqan kezderinde, anı qaytalap oquşat. Alar- dın bir jılda bir neçe mayramdarı bolot. Jışaana- sı, belgisi kök... çolpon, Altın qızıq (Saturn) jıl- dızdarın urmattaşat. Mirrih-keçki qızğılt jıldız- dı jaqtırışpayt, anı qırsıq dep esepteşet... Alarda keçkisin jarıq qılar bir taş bar, oşon üçün çıraq- qa muqtajdığı joq. Al taş alardın mamleketinen başqa jayda bolboyt. Bardığı moyun sunğan bir padı- şası bar. Anın janına jaşı qırqtan ötkön ğana kişi olturat.

Abdulaf. Mujamul buldon

Otumdu
öçürgönüñ,
özümdü
öltürgönüñ.

El sözü

Soñqu beş-on jıl jurtqa tınçtıq berdi. Tek uruu içinde kekteşken, jekteşken kişiler erdemsip qılıç kötöröt... Anı bir daar önöktöştör ayğaqtap, içki ça- bıştar bolo qalat. Bul öz ara talaş-tartış, tek bal- dardın oyununday kep. Ezelteden erööldö at jalında qazan asıp, maek baştap, at jalında ıntımaq qurup
öskön jooker jurt mınday çabıştı zayıp çabış deyt. Uşul zayıp çabıştarda birinin ayılın biri taloon- doyt. Birinin er-bülösün biri quldanat... Suluu kelin-

[1] *İbadatqana* – sıyınuuçu jay.

www.bizdin.kg

qızın küñdönöt. Erdik salt, jookerdiktin jörölgösü: «Kişisin quldanbasañ, malın oljolobosoñ, anda çabışıñ qarañ qalsın»!– deşet.

Oşonduqtan, bul josun ant urğuday ters josun bolso da oljoqor qandar, çabışçıl qol başçılar özdörünün qara özgöylük josundarın aqtaş üçün «palan uruu ant- qa baş iybedi» degen şıltoo menen al palan uruuğa, tülön tuqumğa qarşı qılıç kötörüşöt.... Jazıqsız- dardı ayıpqa jığışat. Taloondoşot. Palan abo, tülön baatır, saltqa jol körsöttü bolup, qara özgöylör maq- talat.

Tigini azğırğan kişiñdi qalıñ jışqa sürüp salıñ... moyun burdu. Jumşaq jibek, sarı altındı mol alğısı keldi. Joo jerine jayıtın ıqtay jurtun qon- durdu. Intımağıman ketti. Kelse, keldi. öz ırısı. Kelbese, antı– moynunda. Ol jurtu menen qılıç mizi- nen qırğın tapsın! – deşet.

Tek oljo samap esirgen qandı ne qol başçını qı- lıç menen jöngö saluu – çabış emes, uruu için, el-jurt için bir baştuu qılıp, ulus tüzülüşün bekemdöö! Mın- day qağılıştar jurt buzğan maydanğa jatpayt. «Palan uruunun beybaştığı, tülön baatırdın, ne qandın, abo- nun, bektin qara özgöylügü, tentektigi»... dep ataşat.

Nesi bolso da bayağı qalayıqqa qaran tün tüşürüp, jurttu muñğa çöktürgön çabıştar joq, birer jıldar- dan beri qıyır tınç. Dayım qıyırda, erööldö, maydan- da jürüşçü jooker-kişiler emi tek eerde qaalğıp, ayıl arasında jay bastırat. Kün-tün köz mayın tügötüp joo kiyimin tigüüçü zayıptar, emi joo kiyimin tikse tige- er. Köbünçö, alar saymağa ötüştü. Aq ordonu, kök çatır- dı jasalğaloo, testier tartqan qızına sep qamdoo, şökülö, taqıya, sayma kemzel, çaçpaq, boy tumar qamdoo enenin, jeñenin, ejenin qolun baylayt. örmökçü menen örmökçü ataandaşat. Bıçmaçı menen tikmeçi, oymoçu saymaçı aqıylaşat.

www.bizdin.kg

Sayğanıñ çorqoq, şibegeñ
moqoq, Saymañdın türü elde joq,
biykeç, Sağızğan qanat – qarala,
Sasıq üpüp – sarala...
Saymañ bir senin nege oqşoyt, biykeç – deyt
oymoqçu.

Anda saymaçı:

Sayğanım sayma, şibegem ilme,
Saymama jañı tür salam kündö!
Sağızğan quştun saqçısı, ınaq.
Taajıçan üpüp jaqşısı, ınaq.
Saymamdı maqtap. Saqtap al,
ınaq.

Qoñur tartqan kelin ünü ırğaqtuu sıbızğığan qız ündörünö almaşa qayım aytış. Qız-kelin mayışçaaq manjaların mayıştıra qoldoru epildey jarışa, ata-andaşa sayma sayuuda. çoñ-kiçi tınç kündögü tınbas, bütpös ooqat artında jaşoonun, kün körüünün meerman uluu saparın artuuda.

...Adıltay ajonun tuqumdarı da bul kezde tınç tüyşüktö.

Köp jaşağan Adıltay appaq bolup, içten küñgürönüp, alda-kimder menen sırdaşqansıyt. Ebaqqı sanjıradan kep salat... Kişiler tımtırs olturup baba sözün uğuşat. Adıltay ajo eç ölbös kişidey bolup körünöt. çabış- tarda aybalta ötpöy, qılıç qıybay, keselden saq uzaq
ömür sürgön kişiler ar bir üydö bolboso da, ata tuqumdarında bar. Alar oşol öz tuqumunun, öz-öz ayılının ıyığı, qutu... Adıltay ajonun «baba» atañgan jönü oşo köp jaşağanınan. Köp jaşağanı tüpkü babalarında da boluptur. Artıqça çoñ atası – Edil ajonun çın jaşın bilgen bir kişi bolğon emes. «Jüz qırq birdin qırın aştı, Edil akebiz»! deşip, öz tuqumdarı aytışsa: «Atam- qırğızdın Edili, ıyıq, jüz seksendin tuzun tatıdı»! deşip, qıyır uruunun kişileri suqtanıştı.

www.bizdin.kg

Aytor, Edil babanın çın jaşı jurtqa tabışmaq boydon qalğan. Nesi bolso da oşo Edil babanın qasiettüü arbağı tirüü delet, bul kezde. öz urpağı Adıltaydı ol baba jılooloyt. Alqap, saqtap jüröt. Emi Adıltay ajo da oşo ıyıq ötkön Edil babasınday köp jaşayt degen işenim bar...

– Ua, jalpı janduularda ölbös, boldu beken?..

– Adıltay bababızdı tapqan El bilgi-qatın boyunda bar kezinde talğağı qanbay... Teñir aña ayan berip, tüşündö mnñ quzğundun jürögün balıqtın mayına quur- daq quurup jep, El bilgi-qatın enenin talğağı qanğan degen kep bar. Akebiz, jüz jıldın tizginin çoydurup, bizdin uqum-tuqumdun quuralın da körür, jırğalın da körür... Tuqum jergesi keñip, eli-jurtu köktöp, asaba kökölöp uyutqu buzulbas bolğondo... Adıltay baba ölböy tek, özünün Aqbozuna minip Kündü közdöy sapar tartıp ketir! – degen dañaza bar.

«Baba arbağı ajomdu jıloolur. Adıltay baba ölbös bolur»! – degen işenimdi tuqumğa Teñir berip turğan-day sezildi...

O, törölgön – ölböy qalıçu bele?

Oşentse da kişi sanaası ölböstüktü samadı...

...üç jıl udaa qış qaarsız, jaz meerimdüü boldu. Qıştan mal semiz çığıp, töl arbıp turdu. El-jurt beyqapar tarttı. Kişilerdin peyili keñeydi. Toy-ta- maşa, qız uzatuu köböydü. Ayıl – qalıñdadı. çoñ-çoñ aq ordolordun janına jañı tüşkön kelindin tomoğo-doy örgöösü appaq jumurtqaday köründü.

Testierler tay, qunan jarıştırıştı. Qız-kelinder qaşatta temir qomuz şañşıdı. Taqteke biyledi. Ir. Qubuljuğan muqam obon, tañşığan qomuz, sıbızğığan sur- nay, jeznay, qoşnay ayıl üstündö terbelet, bezelenet. Qulaq qurçu qanat, jürök tolquyt, sezim çımırayt.

Talaa-tüzdögü dıyqan, mal çetindegi küzötçü tınç em-gekte, erööldögü jooker qıyırda jürgön jaz ayında Adıl-

www.bizdin.kg

tay ajo kütkön aq ordo çoñ suu boyundağı kök qonuşqa qondu. Aq ordonun oñ jağına Jaş-Tegindin, sol jağına Er-Kişinin ordoloru tigildi. Alardan tay çabım oqçun baba tuqumunun aqsaqaldarı, alardan dağı oqçun uruunun ayıldarı qanat jaya qonuş aldı. Tigil qır-qırdın biy- iginen qarağan közgö – ortodoğu ajo ordosu eñ zor jumur- tqaday ağarıp, uqmuştanıp, aylanasındağı eñ köp ju- murtqalardı bağıp-qaqqan enesi sıyaqtandı. Aylanada- ğı qırqa-qırqa tizilgen qalıñ jumurtqa, mına, azır, oşol ortoñqu çoñ enesin közdöy jamırap, anı jaqından qurçap, tegerektep qalçuday, sonun körünüş köz aldığa tartılat.

Adıltay qırğız jurtunun ajosu! Azır andan .aqıl- man da, qol başçı da keñeş alat. Köp tülük jünün qır- çıp, semizinen dirildep turğan küzdö jer-suu kökkö oronup, mal töldöp turğan jazda ajonun alın surap, andan aqıl uğabız degender at izin suutpayt. Jılığa boluçu uşul joluğuşuular jurt moynundağı parız.

Keñeşçil kişi kemibeyt.: Keñeşip kesken barmaq ooru- bayt. «Qan aq keñeşse, qul oñ körsötör», – deçü Adıltay jazdan beri ötö qooptuu. Köptü baştan ötkörgön ajo qır- sıq küttürböy keleerin estep: «Ua, soñqu jıldarda jurt qıyırı tınç boldu. Altın çara ırısqa toldu. Jetim uul er jetti. Teñir, jurtumdu qooğadan saqtañ», – deyt.

Ajo azır ordo töründö, altın taqta olturat. Saqal, qaşı appaq. Qalpağının qırğağı altın tüstö sarğılt, üstündö ajoluq aq ton. Bul jooğo kiyinçü, kiyimi emes. Ordo kiyimi bolğonduqtan keñ, mol, körktüü. Ayağına kiy- geni qonçu keñ, ökçösü biyik ajo ötügü. çılq aq kümüşkö altın çögörüp, oyuu-sızuu çögörülgön sıyaqtuu. Basa, qon- çu iymayda iylengen moynoq, al ışqın tüpkö içirilgen- dikten sapsarı bolso kerek. Altın menen öñdöşöt. Qonç- tun qırına kümüş jeektegen. Al jaraşıqtuu.

Ajonun oñ jağında Jaş-Tegin, sol jağında Er-Kişi, alardı ulay tizile olturuşqandar babanın jolun jol-

www.bizdin.kg

doğon jaşı uluu, jolu uluu kişiler... Azman abo Jaş-Tegindin qatarında, çekir biy Er Kişinin qatarında. Bul ereje buzğandıq emes. Jaşı kiçüü bolso da ajoluq taqtın erteñki eesi Jaş-Tegin emi dalaydı körüp jeti- lip qalğan kezi. Er-Külçurdun qılıçına ee Jaş-Tegin emi uşul biyik jaştan tömön bir da adam joq. Bul, bil- gi babanı sıylağandıq. Dele uluunu urmattoo jeke baba ordosunda, ar bir üydö. Atanın kebi balağa, ağanın kebi inige, enenin kebi qız-kelinge, ejenin kebi siñdige em.

Azır ajo ordosunda qırq uruudan kişi olturat. Bulardın biri qol başçı baatır, biri jurt bilgi aqılman, biri jurt içinde köp jaşağan aqsaqal-qa- rıya. Baarının sıylağanı – Adıltay ajo!

Ordo tündügünün alqağına, çamğarağına uuq, keregesi-ne altın buulanğan, kümüş çögörülgön. Köçöttördö asqa, qır, aq çoqu elesteyt. Jebedey uzarıp sekirgen eçki-teke, ilbirs, jaa tartqan mergenderdi elestetip kümüş jip[1] kümüş sızıq çögörülgön. Uuq boolorunda kümüş suu[2], al uuq bilegine jetkende üç taram bolup kerege başın közdöy tögülüp turat. Kerege baştarına çalınğan uuqtun kök ji- bek booloru al suularğa uqmuştay jaraşat. Kerege oymo- suna çögörülgön altın, kümüş suulardın ortosun bölgön asman tüstüü kök möldür sızıq tek janduuday sızılıp çuburğansıyt. Dele tört burç kerege közdöründö köñül kötörgön, sezimdi sılağan uqmuş qoozduq bar. Alardı köz ayırbay qarağıday. Tündük boolor, jabıq baştar, sızmalar, kerege çalğıçtar, uuq çalğıçtar çılq jibek. Bardığı jibek jipterden çalınıp, ağa sarğılt, kögüş qoñur tüs, tür berilgen. Tört taraptan tüşkön opsuz çoñ ordolordun tündügü tört booluu bolğon boolordun tündüktön tüşkön jeri tögülgön jibek çaçıq. çaçıqtın bir jibi jibek, biri kümüş, biri altın. Al tögülüp, qubulup uq-

[1] *Kümüş jip* – eñ içke sızıq.
[2] *Suu* – uzun sızıq «suu» dep atalğan.

www.bizdin.kg

muştanat. Taqtın artında, tördö, tartılğan tuş kiyiz- din çoq ortosunda çaçılğan, şamal uçurğan tuulğa oymo- lonğon. Jooker başı ança açıq emes. Anı eñ içke kümüş sızıq belgileyt. Tuulğanın oñ-sol jaqtarında uçup ke- latqan eki ajıdaar. Töbödö appaq sozulğan bulut. Bular kök möldür asman tüstönüp aq jibekke sayılğandıqtan, alar tek uz qolunan sayılğan sayma emes, uçup kelatqan janduu ajıdaar, jortqon bulut, çaap kelatqan jooker başı sıyaqtuu. Oşol tuş kiyizdin eki jağında eki kümüş ala baqan. Anda işengen ajoğo taandıq joo kiyimi, joo quralı. Başqa artıq jasalğa joq. Ordo een, taza, köñüldüü, sürdüü. Jıparkindiktin atır jıtı añqıyt. Ortodo üç buttuu kümüş tulğağa qoyulğan aq qalayda jan- ğan arçanın isi jıpar jıtqa qoşul-taşıl añqıyt. Adamdı sergitip köñüldü açıp turat. Qantse da, jıpar jıt uşul ortodo janğan arça menen aralaş çıqqan sıyaqtuu.

Adıltay ajo ortodo ooq-ooq janğan jalından köz ay- ırbay, ne toqtolup qarı kişidey demigip qalbay bir qa- lıpta jay süylöp olturat. Babanın ünü pas, uqquluqtuu:

– ...Kişi uulu jerge kelgeni qıyla zaman ketti. Onon beri qança jıl öttü? Onun sanına jetken aqılman- sançı joq. Teñir özü bilir. Aa kübö too-taş, booru küröñ Jerim! O, aqılman-bilgi, qol baştağan Eren, bul menin qsbim: silerdin ajo aytqan kep! Munu Adıl- tay öz aqılınan çığarıp ayttı debeñ biriñ! Antkeniñ kebimdi unutasıñ. Kiyinki tuqumğa jetkirbeysiñ. Men aytqan kep baba sözü! Booru küröñ jerde şamal menen qoşo jortup, kişi uuluna aqıl qoşqon Uluu söz! Tüpkü babam – er, bilgi Türktön beri kelatqan söz!

Adıltay uşul qupuya sözdördü meseldetip çeçen süylödü. Eñ ebaqqı ömürlördön qabar aytıp: al zamanda kişi uulu qantip jaşap, qantip ooqat qılğanın; qança jolu el- jurttun çarası ırısqa tolup, qayra tuqumdun azıp-to- zup böksörgönün ayttı. Aytqanda da, oşol köp qılım

www.bizdin.kg

murda ötkön kişiler menen şıbağalaş, ülüştöş, tizgindeş bolup jürüp... emi oşolordon özü jalğız ölböy uşul-küngö jetken kişiçe, oşol bayırqı turmuştu azır köz aldına elestetkensip süylöp jattı. Qarılıqtan otu öçüp baratqan aqılduu közdörü tereñ tiktep tunğan quduqtay tınç. Tiktegende da tigil ooq-ooq janğan arça jalının tikteyt. «Sen bayırtan janğan jalınsıñ. Men tuqum-ulağan kişimin. Köp oquya jadıman çığıp ketti. Ua, jalın, sen bayırqı oquyalardı unutqan joqsuñ. Oşo- lordu esime salçı, ıyıq jalın»?– degen qaraş.

Babanın pas, saal, dirildek, biroq qoñğuroo ünü qomuzdun jel «çertken» qılınday dirildeyt. çımın uçsa uğulçuday ordo memireyt. Kişiler dem alıp olturğanı, ne oşol bayırtan beri taştay bolup qatıp, seley- ip qalğan elesterge aylanğanı taanılğıs...

«...O, er baba! Oşo sözüñ, qupuya sırıñ, taşığan küçüñ azır, bizdi jalğasa iygi? Qantsek, biz, qasietten ajırabaybız. Andan küç alıp, qarıluu bolobuz? Oo, esil baba».

Kişiler azır uşunu oylonğondoy. Jımjırt, tek memireşet.

Ortodo kümüş qalaydağı arça jalın pastay qalsa, Adıltay baba da toqtolo qalat. ünü qarğıldana tüşöt. Iyıq ot npstağanda babanın janı qıynalğanday demin iyni menen alğansıyt. Alsızdanğansıyt. Jalın ölümtük tartsa, baba sözü da pas...

Iyıq ot pastooğo tiyiş emes, ot – küç, qubat. Ot — ömür! Al, jalın qanatın sermeyt. ört çığarat. Jinşaytandı qaçırat. Suuqtu qaçırat. Biroq anın taja- al örtü bardıq janduunu özü moysoyt.

Ot kişi uulunun qolomtosunan öçüügö tiyiş emes! Qo- lomtodon ot öçüü – adam üyünön ırıs, bereke, jıluuluq qaçuu. Irıs, bereke, jıluuluq ketkende adam adam bol- boyt...

Iyıq ot öçpöögö tiyiş!

www.bizdin.kg

İrege jaqta olturğan jeerde saqal qızıl bet kişi çatırap olturup, arçanı otqo demdeyt. Ot basañday tüşsö, al kişinin betindegi qızılı azayıp, öñü qum- sarıp baratqansıyt. Jalın ooq-ooq küç alsa, al ki- şinin albırğan betinen jalın ulanıp jatqansıyt... Bul qandaydır bir sıyqırduu körünüş, qupuya küç emes, ne közbooçuluq dubaköylük emes, adamdağı uluu işenim! Uluu sıyınış, jan-dili menen otqo beriliş!

Jeñilgis küç otto dep işenişet kişiler...

Ottu, öçürgön kişi eñ başqı duşman. Qıyırğa çetten qol salıp kelgen qaarduu jer da, senin otuñdu öçüröm dep kelet. Al ıras, Joo çabışta seni jeñse, otuñ öçöt. Ba- şıña alaamat tüşöt. Tuqumuñ menen qulduqqa baylanıp ketesiñ, qulduqta ketpeseñ tıypıl qırılasıñ. Mal-mülküñ oljolonot. çaçılat. Urpağıñ qunsuz tartat. Adıltay ajo jurt çabılıp-çaçılbasın dep tilek tilep, kişilerge aqıl-keñeş aytıp jatqan kezde ajo qolomtosunda ot ja- lının pastatış, ne öçüp qalış jaman tölgö. Al, baba sözü kişilerge em bolboğonu. Uqum-tuqum narqtan ketip, saltı buzup, birine-biri joo çıqqanı. özün-özü taloondoğonu. özün-özü oljolop baylap-matap quldağanı, qordoğonu...

– Ua, tuqum! Qolomtodo otuñ öçpösün! – dedi Adıltay:– qolomtodo otuñ öçsö, sen özüñdü özüñ qajıysıñ... Otuñ jansa zoboloñ köktö!

Bolot taptadım –
Qılıçım qurçudu.
Qulun taptadım –
Tulpar çıqtı!

dep, öz uuluñ qubanmaq. O, biz, oşentip köp qubandıq. O, köp jolu qılıç sındı. Boldurbas tulpar oqqo uçtu, Je-ñilbes eren öksüdü... Uyutquluu jurt ediñ. Uyutquñ buzuldu, otuñ öçtü. Suluu qız-keliniñ küñ, er uuluñ qul boldu. Asıl mülküñ oljolondu... Mal tabarıñ çaçıldı...

www.bizdin.kg

öz içiñ adal, öz tuqumuñ ıntımaq buzbay bir tursañ, seni çetten kelgen joo jeñe almaq bedi? İçiñ irip ıytımağıñ ketkende joo seni jeñip, qordop turdu.

özöktön küygönört meni kül etti.
özdön çıqqanjoo meni Qul etti.

Dep öz uuluñ ayttı:

Uz qolum sayğan saymanı
Joo üyünö tarttım,
Joo otun jaqtım
Zar ayttım...

Dep öz qızıñ muñqandı.

Kümüş tulğadağı arça jalını pastadı. ünü qarğıldana tüşkön Ajo toqtolo qaldı...

Qızıl kişi otqo arça demdedi. Adıltay qol sozdu, Jaş-Tegin sedep çögörülgön taqtada turğan altın çöyçöktü alıp bügülüp sundu. Ajo çöyçöktön qımız juttu. Jaş-Tegin çöyçöktü alıp qayra taqtağa qoydu.

Appaq qoldorusıyda saqalın uçqay çımçıp bir samğa ünsüz közün süzülttü ajo.

Kişilerdin birde-biri qozğolup qoybodu. Bardığı taş balbalday qatıp-sendi. Kişiler olturğan qalıbında be- kem, tınç. «Ua, ıyıq ot öçpöñ? Ua, Bilgi baba, aqıl sözüñdü qulaqqa quyuñ! Baba saa ant berebiz. Intımaq barda ot öçpöydü. Uul qul, qız küñ bolboydu»! degen olturuş.

Adıltay qolun saqalınan albadı. Közün açtı. çoq ortosuna arstandın başı köçöttölgön şırdaq tamandın astında jatqan. Emi oşol köçöt baştan közün albay küñgürönüp ayttı:

– Oñ qaruumda şattarım aqılman abo-bekterim, sol qaruumda alp-erlerim, qol başçı erenderim. Baba sözün eşitiñ! Zoo qıyrasa – qum. Köl soolso – çöl. Aqılman- bilgi ölsö, jurt aqılsız. Er qol başçı ölsö, – qol je-

www.bizdin.kg

tim. Jetimdi jektegen, qordoğon köp bolur. Sen, jurtum, uşunu biliñ! Aqılsız kişi jurtqa biylik qılsa, onun artındağı qol da buzuqu taloonçu, Ol özü talanıp qor! Babañ aytqan uşu aqıldan adaşpañ!

Keşikti jer-suudan surañ! Qarañğıda jarıq tügöy. Jaqşı-jaman tizgindeş. Aç-toq önöktöş, Bir künü aç qalsañ, muñaybañ. Ertesinde qardıñ toyunur. Bügün çaçılsañ, erteñkiden ümüt üzböñ. Erteñ çaçılğanıñ jıyılur. Bügün qırılsañ, tıypıl boldum debeñ. Tirüü qalğanıñ tuqum. Iyıq ot qolomtoñdo janıp turğanda, senin tuqumuñ tıypıl emes!

özdön çıqqan joonu ıntımaqqa çaqırıñ, ıntımaq-qa kelbese, onun başın ayabañ. çetten kelgen joonu til-ge keltiriñ, ol tilge kelbese, qılıçıñdı tosuñ!

Adıltay aba kebin bölböy otqo qaradı. Kümüş tul-ğadağı arça ot jalındap, jıpar-kindiktin jıtı me- nen arçanın jıtı qoşul-taşıl añqıp turat.

Adıltay qolun aldığa sozdu. Jaş-Tegin altın çöyçöktu babağa sundu. Baba çöyçöktü alıp qımız jut- tu. Qayra taqtaçağa qoyuldu.

Alda nemeni estegendey ajo eegin kötördü:

– Er jarağın beriñ!

Jaş-Tegin kümüş tabaqtı ajonun aldına kötördü. Er-Kişi ağa qılıç qoydu. Adıltay ajo qılıçtı tuu- ra qarmap saltanattuu ayttı:

– Sunğan moyundu kespeñ, baba qılıçı. Sorunğan tooğo çabıl!

Iyri qılıçtın qurç mizi tündüktön tüşkön küngö çağılışa qaldı. çağılıştın jalt-jultunan közdör uyalıp jaltandı. Qılıç mizi uqmuştanıp, sürdüü. Anı, ajo Jaş-Tegindin qolundağı tabaqqa qoydu. Tabaqtı qılıç msnen emi Jaş-Tegin qoş qoldop biyik kötördü:

– Atam qırğız, uruum noğoy, atım Adıltay, uşul jurttun ajosumun. Men, uşul saparımda, baba sözün ta- nıp, öz jurtuma içim ala bolso, aq bolot qılıçtın mizi

www.bizdin.kg

ursun! üstüdö açıq Kök, astıda küröñ Jer ursun! Iyıq Ot quyqalasın, meni!

Adıltay ajo emi ğana taqtıdan tıñ eñkeyip, qı- lıç mizin öptü. Anan al taqtısına olturğan joq. Ajo turğanda bilgiler, abo-bekter, qol başçı-erender büt orundarınan turuştu. Bardığı uruusun, atın atap, qılıç mizin öbüştü:

– Uruum noğoy, atım Er-Kişi. üstü açıq Kök ursun!

– Uruum tölös, atım Azman. Booru küröñ Jer ursun!

– Uruum az, atım çekir. üstü açıq Kök ursun!

Ordo sırtınan ündör çıqtı:

– Uruum uysun, atım Buylaş. üstü açıq Kök ursun!

– Uruum az, atım Jolbors. Booru küröñ Jer ursun!

– Uruum tölös, atım Bars. Iyıq Ot quyqalasın meni!

Bul kezde ordo sırtı, andan arqı qalıñ aqboz üylördün aldı – tolğon kişiler boluçu. Ordodo aytıl- ğan ant emi alarğa jetip turdu. Tañ erteñden beri jor- ğoğo mingen jarçı-ırçılar üydön-üygö ayıldan-ayıl- dı qıdırıp jar çaqırıp, ordo sözün ayıldan-ayılğa jetkirişti.

Ansız da qooz kiyingen ırçı-jarçılar jorğo ayda- tıp jar salıp kelatışsa, alar başqa dünüyödön kelgen- çooçun jandarday. Ant sözdördü şamal epkini oozdon julat:

– Kök ursun!

– Iyıq Ot quyqalasın!

Ant-berüü saltanatı ayaqtaar zamat ar amıldın çeti- ne üyülgön arçalarğa ot qoyuldu. Mayluu, bürlüü kök arça, bajıldap janıp, jalın tili asmanğa sozulğanda baq- şılar ottu çarq köpölök aylandı. Keesi ükünün terisin başına kep kiyip, jılan orolğon asa-musanı alğan. Kee- si bürküttün terisin başına kep kiyip, qandaydır bir uqmuştuu muqur tayaqtı tiştep toñğoçuq ata jumalanıp ketse, taş qulağanday. Keesi buura minip kelatqansıp buq-buq jelet. üstünö kiygenderi da kiyimge oqşoboyt.

www.bizdin.kg

Tek töö jündörü, ayuu jündörü, ne qandaydır bir jomoq-toğu sıyqırduu janıbar sıyaqtanğısı kelgenbi? Al buquldap, zirkildep ottu attayt. üstündögü «jün» körüngön «kiyimi» otqo küyböyt.

Ayıl qıyırı alısta. İyrele meltiregen darıya tee köz uçunda tünörgön jış toqoydu közdöy sozulğan. Bal-kim, oşol jıştı aralay qalıñ qonğon ayıl bardır. Balkim, tört tarapqa qanat jayğan qalıñ ayıldın uçu- qıyırına kez jetpes... Ooba, köz jetpes: jeke uşul da- rıya boyloy, jeke uşul tuş-tarap meykinde, oydo, tüzdö, toqoy aralığındağı açıqtarda ğana emes, tee aşırqı aymaqtar azır uşul saltanatqa qulaq türüşöt. Irım-çıl qarıyalar, çapqanı saya ketpes erler, nusqooluu eneler, azır oşol aymaqtağı ayıldarda Küngö qaraşıp, arçağa ot jandırışıp, çoñ-kiçikti tabınuuğa çaqırıp jatışqan kez. Edildin urpağı – Adıltay ajonun qana- tının astındabız degen jurt azır ant oozanıp Küngö, Otqo tabınuuda!

Mal-janğa qar, boroon-çapqın alıp kelgen qış quturğan aq buurasın buquldatıp, entigip-aşığıp tigil Uluu toolordun muz çoqusuna, muz törünö ketip baratat. Oy-adır, toqoy-özöndör kökkö añqıp, jaz külüp keldi. Ansız da soñqu jıldarı qış buurası quturğan joq. Qar mezgilinde jaap, mezgilinde eridi. Mal-baş qış qaarın sezbedi. Baytal bee jalduu, boz toqtu quyruqtuu, qız eleçektüü, kempir-çal qarıluu, kelin qızıl jüzdüü qıştan çığıştı...

O, bul, mal-janğa tınç, el-jurtqa bereke sepken qoy-maarek «momun» jıldardın artı qanday? O, bul, qanat- butaq öskön köptön beri memirep tınç kün ötkörgön atam- qırğızdın el-jurtunun aldıñqı köröör künü qanday? Tınç kezde tek egin egip, kenin eritip, tek malın ası- rap, uul-qızın çoñoytqon bul momun, jooş jurttun qa- mın oyloğon bilgi ajosu Adıltay qırq uruunu qırq jaqqa ıdıratpay başın qoştu. öz uruu, öz tuqum tur-

www.bizdin.kg

ğay Adıltay ajonun adildigin, ayköldügün, kemengerdi- gin uqqanda, başqa jurttun, başqa eldin kişileri köz arttı: öz beginen, öz qanınan zapqı körgön dalay uul Adıltay ayılına keldi. Bayağında Jaş-Teginge jer- suu taanıtış üçün aymaqtan aymaqqa ötüp, uruudan uuğa ötüp jurt qıdırğan Er-Kişi menen Jaş-Teginge uul qoşqon uruular, bul kezde ajoğo aramı bolso, aramın unuttu. Kegi bolso, kegin unuttu... Bir kezderi qatuu joolaşqan tigil Qazı-Aq-Köldü jerdegen qalıñ uysun- dar, tigil Altın-Toonun jışın jerdegen çaalar, az- dar, izgilder, iç ara çabış baştap, mal talanıp, uul- qız qul, küñ bolup turğanda alar tek öz ara kekteşpes- ten joo jurtqa qoşulup qırğız qolun qırışıp, qırğız ayılın çabışqan. Bul öz qolun özü qıya çapqanday öz uruu, öz jurt özünö çabış baştağan jaman josunduu saltsız kündör emi joq sıyaqtuu. Adıltay babanı sıy- lağan bilgiler baş qoşup uruulardı ıntımaqqa çaqır- ğandan kiyin:

Bölüngöndü joo tileyt
Qırqı qırğa ketse deyt, Qırq
bölüngön qırğızdı, Qırıp-
joyup börü jeyt, Ua qırq
uruu baş quruñ. Asaba aştap
bek turuñ!

Degen çaqırıq uraanğa aylandı.

Bul ıntımaq tübölükkö qalabı? Ne qayradan jaman kişilerdin aramı-amalı, aç közdügü, buzuqtuğu artabı? Jurt ıntımağı tübölükkö bekemdese iygi! Jurt qamın oyloğon kişilerdin tilegi uşul. Biroq...

Isıqtın suuğu, arıqtın semizi, toqtun açı bar?! Ne, uşunday özgörüştörgö kişi uulu özdörü sebepkerbi? Anı taqtooğo kişilerde çama çaq. Nesi bolso da, soñqu bir qatar jıldar boyu jurt başınan keçirip kelat-

www.bizdin.kg

qan qoymaarek tınç kündör, berekelüü ömürlördün artı qandayboloor eken?

Köp jaşağan Adıltay ajo dal uşul jağdaydan ulam el-jurttun erteñki tağdırına sanaasın böldü:

«Törölgön ölböy qalabı? Ua Teñir, köp jaşattıñ meni. Altın çara tolo ırıs berdiñ. Irıs tatıp esirdim... onon muñ berdiñ. öz başımdın muñu emes, qalayıqtın muñu. Qança jolu menin elim qara buura çögördü. Qança jolu ol muñğa battı. Onon er uuldarıbız eldi muñdan qutqardı... Erteñki köröör kün maa muñ menen qayğı japtı. O, momun jurt, senin jookerdik saltıñ joq bolso, alda qaçan tala- nıp, tarqap, körüngön joonun aldında qul-küñ bolur ediñ. Sen şol momunduğuña jaraşa jooker bolup qaldıñ. Joo- ker bolğonuña jaraşa amalköy, aylaluu, zulum, qanqor bol- boduñ. Aq köñül işençeek bolduñ. Başqağa jamandıq sa- mabadıñ, özüñ da jamandıqtan saqtanbadıñ. Sen bardıq- tı közüñ körgöndöy qabıl tuttuñ. Qıbıñdap külüp kelgen aramdın tübü saa joo ekenin, saa sanaası aram ekenin sez- bediñ. Sen onu özüñdöy jooş dep tuyunduñ, ua, qarğa qarı- sın kim bilir. Kişi alasın kim tabar. Sen öz degen joo
çıqtı. Ol saa aram amalın bilgizbedi. Ol seni jıluu sözü menen işendirdi. Aram amalı menen aldadı. Sen oşol aram jooğo aldanaarıñdı bilbediñ, bayqabadıñ. Enöö jürdüñ. Aldanıp alıñ qurup, qaruuñ tayıp qalğan soñ, sen jooğo qılıç kötördüñ. Aldanbasañ, qaruuluu çağıñda saq bolup qılıç kötörsöñ, sen jooğo jeñdirbes ediñ. Se- nin tuqumuñ bir baş, bir qol tegiz attansa, saa Teñirim küç berir...

Bardın aqırı – ada. Alp aqırı – qor. Bu, Teñir işi. Men buzalbasmın... O, momun jurt, senden erdik ada bolso qanteer ekensiñ? Senden birimdik ıdırasa qanteer eken- siñ? Bu dünüyö uşul ol kün barda jarıq, kün joqto qa- rañğı. Ol jaz kelse jıluu, qış tüşsö suuq... Kök teñi- ri özü uşintip ooş-qıyış qılıp, baarın salmaqtap teñdeştirip turu... Bügün aş qoyğon jağına erteñ taş

www.bizdin.kg

qo¸r. Bügün suuq bergen jağına, erteñ nur berir. Körüñ! Menin jarjorom, atam-qırğızdın tuqumu, sen özüñdön bayqañ! Aykölsüñ. Sunğan moyundu qılıçıñ kespeydi. Mo- munsuñ, işençeeksiñ. Oşon üçün qança jolu qılıçı qurç, sözü qara mürtöz jooñ jeriñdi qanğa bo¸du... Ol özü da qırıldı... Momunduğuñ jalğan, sen aman boloor beken? Je qara buura çögüp, muñ bürküp, qazanıñ kömkörülöör beken? Külüñ sapırılaar beken? Momun bolsoñ boluñ, jo- oñdun aram amalın bilgendey boluñ. Erdigiñden qaytpañ! Jazıqsızdın başına qılıç çappañ, özüñdün amandı- ğıñdı saqtañ»!

Adıltay ajonun uşul sözü, azır otqo, küngö tabın- ğan kişilerge jetti.

Azır çoñ-kiçik otqo tabınıp baarı ant berip ja- tıştı.

– Jooğo satılğandı Ot quyqalasın. Jer qaardasın! Ene qızın, ata uulun, ağa inisin qoldon jetelep Ot aylana çurqaştı. Alaqanın jerge tiygizip Jerdi öbüştü. Kökkö qarap Küngö jalınıştı. Anan baarı qoldorun bir-birinin iynine artıp ortodo aloolonğon arça jalınınan köz ayırbay tilek tiledi:

– Qaranı örttö, aqtı qoy, ıyıq Ot?

– Jamandı örttö, jaqşını qoy, ıyıq Ot?

– Buzuqtu qaarda, tüzdü jalğa, ıyıq Ot? Aq çaçı jayılğan eneler:

– Iyıq Umay! Jibek sozoor qız östür! – dese: Aq saqalı jayqalğan atalar:

– O, Döö ake, jurt bağaar uul östür! – deşti.

Otqo tabınuu Kün qızılı batqıça sozuldu. Kün qı- zılı batqan soñ, ar ayıldın bilgi qarıyaları törkü çoñ üylördö olturuştu. Alar tördön eşikke qaray uluu- laşa orun eelep, ortodo Ot jandı.

«Uluu söz» süylöndü.

Kep eesi tördö. Kep uğuuçular aqsaqaldap tördön tarta iregege qaray üydü üç qurçap jım. Sözgö qulaq qoyboğon

www.bizdin.kg

jan joq. Akelerdin qatarında eneler olturuşat. Aytor, erkek-zayıp debey öz teñi, öz qatarı, öz-öz ordun eeleş özünçö salt. Bulardın eç biri öz ordunan joğoru çıq-payt, ne tömön tüşpöyt. Kimdir biri öz ordun tappasa, qızuu sözdü buzsa, al – saltsız, adepsiz...

Törkü üylördö uşintip kep uçuğun çubap qadırman kişiler olturğanda: tee oboçodo oçoq qaşındağı qul, küñ etiet basıp, etiet jüröt.. Baq-baq söz, qıyqırıq-çuu joq!

Qul, küñ tek qazan asıp, ot içkeleştiret, kösöö türtüp, mayğa matırıp, qol çıraq qarmayt. Tigil üy-üydö süylöngön Uluu söz demin bular uşul jerde qızmat qıla jürüp sezüügö tiyiş. Uşul oboçodo jürüşüp, öz ara tamaşa-şıldıñ, azil kep baştap, köñüldörün baş- qağa bursa, anda bulardın köñülün jin azğırğan nieti aramdar delet. Uluu söz uqpas dödöy qırsıqqa ençileş. Oşondon ulam bul qarabaşıldar özdörü uşintip ot qa- şında qalğanı az kelgensip, bardıq adam uuluna qır-sıq tiygizip, kesepet alıp kelbeyin deyt... Jooş, qor- qoq, basınıp jumuş işteşet...

Bul kündö qul-küñ turğay qadırman atanın erke uulu, jibsq kiygei erke qızı tınç. Kündö bul maalda, tördö jayılğan şırdaqtı jeke eeleşçü. Qızılğa, kökkö, sa- rığa bo¸lğon aşıqtardı uul üymöktöp çaçıp salçu. Anan al aşıqtarın tüskö bölüp: sarısın «tabğaç», qızılın «türk», kögün «qırğız» uulu dep, üç toptu üç tarapqa jay-natıp qulja, teke saqalardı qol başı dep aldığa jıl- dırıp, anan «türk» menen «tabğaçtı» çabıştırıp. «qır- ğızdı» qalısqa qoyup, ne «qırğız» menen «tabğaçtı» ça-bıştırıp, «türktü» qalısqa qoyup... «çabış» oyunun oynoğon erke taltañ uuldar azır keregede ilingen tulubun qarap, andağı çükösün sağınıp, ıylağısı kelet... Bul künü bala «çabış» oyunun oynoboyt! «Bilgi qıl, qorqpos qıl, meni, ıyıq Teñir» – dep «tek oltur!» degen ene erke uulda- rın ot qaşınan jıldırbay salğan.

www.bizdin.kg

çoñ-kiçik tabınğan ıyıq Kün da erteñ sanatsız ker- ben tüzüp ötö bergen jön küngö aylanat. Oşol jön kün- dörü kişiler qanteer eken? Bügünkü tabınğan tabınuu- nu, sıyınuunu unutup salışıp, bügünkü aytılğan «Uluu sözün» esten çığarışıp, erteñ biri-birine qastıq sa- maar. Birine- biri soyul kötörüp zombuluq qılaar. Bi- rin-biri aldap- azğırıp joldon çığaraar...

Kişi uulun ardayım jaqşılıqqa baştaş üçün uşunday Otqo tabınuu, Küngö sıyınuu künün bir aqıl- man kişi baştadı ğo? Albette, munu tee bayırqı bir zaman, bizdin bir bilgi bababız, bilgi enebiz başta- dı! Anı ulam soñqu tuqum ıyıq tuttu. Uladı, küçöttü, jañırttı. Egerde, oşol kişi urpaq üçün baştağan jaqşılıq iş, jaqşılıq jörölgö, qalıs baştalış- tar uşintip barğan sayın ulansa, ulam jaqşılıqqa tolup – jañırıp, bekemdelse, ulam soñqular qamçı ça- bışpay qırğın tappay, qorduq tartpay, aç qalbay
önörün arttırıp ulam köktöy bereeri da anıq.

O, aramğa adal, jaqşığa jaman, ıyıqqa buzuq tiz- gindeş bul düynödö tataal tura uşunday.

Uşulardı oyloğon Adıltay ajo, jıldar ötkön say- ın el-jurttun kiyinki tağdırı üçün köp oylop, köp keyidi. Soñqu jıldarı ıntımaq saqtap, kök asabanın aldında köp uruu bir bolğonu – bizdin ulus tigil tab- ğaç, ındı, parsı menen, urum, purum menen tanaptaş bolup elçi jiberişip, tilqat berişip baylanış küçötüp, sooda jürgüzdü. O, bu ulanarbı? Je öçöbü?

Başınan köptü etkörgön jurtu emi da tabıl'ş-ça- çılbasın, emi da qordolbosun. Qıyırı kedeyip, bekem- delsin. Tuqumu össün. önörü aşıp, bilgiligi köktösün. Köp uruu bir baş, bir qol, bolğon jurt biyik! Köp uruu- nu bir baş, bir qol etiş üçün Adıltay ajo uşul tabı- nuu künün şañduu saltanatqa aylandırdı:

«Tuulğan ölür. Men temir özök bolsom da, jaşım jet- ti. Tuqum köpkö unutpasın, bu kündü. Adıltay ajo baş-

www.bizdin.kg

tap ketken ıyıq kün deşsin. Qorqoq uul qonuşun satsa, babanın sözün estesin! Seni ıyıq Ot quyqalayt deşsin, bilgi tuqum. Uzaq saparda arıbañdar. Jurt tizgini bil- gi qolunda qalsa, köp uruu bir baş. Jurtum, muñaybay- sıñ, küçtüü bolursuñ».

QOL UYQUDA JATQANDA

özöktön küygön ört jaman,
özdön çıqqan jat jaman.
El maqalı

Qırğızdı közdöy jortuuldadıq; nayza boyu qar jatqan Kögmen toosun aşıp, qırğız jurtun uqtap jatqan jerinde bastıq...
Qul-Tegin kümbözündögü jazuu

Adamğa başqı duşman – uyqu.
El maqalı

Aradan jıldar öttü. Ulam soñqu jıl tonolboğon töödöy jay qaalğıp basqan sıyaqtuu jay alaamatı da, jırğalı da, berekesi da, qaarı da qoşul-taşıl: bir jılı qışı qara çıqsa, jazı jamğırluu, bir jılı qışı qarduu jatsa, jayı qatqalañ bolup, tek jıldar da tabışmaq- tuu... Basa, jıldar qatarı menen jıluu, berekelüü... «Mın- day qoymaarek jaqşı jıl köptön beri bolbodu. Bayırqı bir zamanda uşunday bolup kişi uuluna köp jaqşılıq kelgen edi. Emi uşul soñğu tuqumğa bereke berir»? dep ki- şiler qubanışqan...

Emi oşol «momun» jıldardan kiyin tonolboğon töödöy qaalğığan jıl kerbeni ooş-qıyışı birdey kişini zeriktirdi: «E, mınday jıldar dalaydan bolğon emes, – deşti, uluular. Berekesi da bar, kemtigi da bar. Qara

www.bizdin.kg

özgöy kişidey işenimi az mınday jıldın. Birde qara tumoo[1] küç, birde uluu tumoo[2] küç... Birde qoydu qıl qurt alır, birde töögö çımın tier. Uydu ölöt alır, eçkige qara öpkö tier. Birde qız bala köp törölür, birde uul köp törölür. Törölgönü arbın, turaarı az... O, qoymaarek bolup jıl tınç ötsö iygi».

O, bir ömür qançalıq uzaq jaşabasın, ağa jaratılıştın ooş-qıyış qubuluştarın toluq baamdaş qıy- ın. Kişinin köbü közü körüp, qulağı uqqanğa qaniet, er- teñki ümütü, jırğalı tuqumu üçün tüyşük, qurğan ömürdün kem-ketigin tolturam, jırtıq-teşigin bütöymün menen alek... Bir künü aç kölöködöy ırsıyıp bilinbey kelgen ajaldın jeteginde qıñq etpey arğasız soldo¸t.

Körgön-bilgeni da, turmuştan bayqap, baamdap işke aşıram degen ümütü da öz menen qoşo ketet. Kişi qulu- nun küçü da, alsızdığı da tek bir az ömürünün çeginde... Ulam jañı törölgönünö dünüyö, aalam jañı köz menen körünöt! Anın bardığı emes, bilgi- aqılmanı jaratı- lıştın zor küçün, tataal sırın jañıdan bayqayt. Alar ança-mınça bilgenin tuqumğa muras qaltırat. Andan ulam kiyinki tuqum nasaat aytıp, ağa öz bilgenin qoşup, öz bayqağanın ulap dağı kiyinki tuqumğa uzatat... Oşen- tip, tek Köktön tiygen Kün aalamğa jarıq berse, ulam murunqu babalardan qalğan, oşol babalar uçuqtap ulağan ilim ulam soñqu tuqumdun köz aldına çıraq jağat. Közün açıp, köröör-bileerin köböytöt...

Jaratılıştın qubuluştarın bayqap, andan özünö sa- baq alğan, anan al, öz bayqağanın murunqu baba aytqan bel- gilerge salıştıra öz esebin aytqan – jıl esepçisi bar. Sanjıra jattap, el-jurt ömürün saymediretken marım- çısı da bar. çooçun qalayıqtın qıyırın qıdırıp, baş- qa padışalardın aldına elçilikke barıp alardın ti-

[1] *Qara* tumoo – kelte.

[2] *Uluu* tumoo – çeçek. Bul qorqunuçtuu darttardı kişiler tergep ataşqan.

www.bizdin.kg

lin, dilin bilgen baamçıl, çeçeni, işmeri da bar. Taşqa tamğa basıp tuñğuyuq «sırlardı» bayqağan közü açıq bi- tikçisi – tamğaçısı bar...

Aytor, öz dooruna tüştük önör-bilimden quru emes qır- ğızdar, bul kezde ulus tüzüp, anı başqarıp qalğan ajosu, abosu, biyi, begi aqsaqalı bar. Jooker jıynap qol baş- tağan; on başı, elüü başı, jüz başı, miñ başı, tümön başıları bar. Qırğız ulusunda qoşuun işi jetkileñ uyuşulğai. Eçen alban çabıştarda qol bışığıp, jetil- gen. «Qırğızdın temiri kök, qılıçı qurç» degen dañaza tabğaçtın tınçın alıp, alar qırğız ajosu, abosu, biyi menen esepteşet. Ajo joolaşçu jurtqa sır açpayt. In- tımaq tüzgön uruular birine-biri öbölgö bolup, qıyırğa saya attanğan çetki çoñ joonun çabuuluna taqaat berüüdö.

– Kök asaba astına çoğuluñ! El-bağar ereniñ attanıñ. Joo kelatır! Joo kelatır! Qıyırğa! Qıyırğa! – de- şip tigil jergeleş jurt uraandaşat:

– Kök türk! Kök türk! – deşet.

Oşol kök asaba astına kelgen jurt: «Qarğa közün qar- ğa çoqubaydı» degen ıntımaqqa bekem. Biroq bul ıntı- maq qayra çatınayt... Dale bolso, öz-öz kömöçünö kül tar- tışqan qağandar kök asabanı öz-öz ordosuna sayğısı ke- let. Jalpı jurttun baş qağanı özü bolsom deyt. «Eki qoçqor başı bir qazanğa sıybaydı. Jeke qoçqor özüm» deyt, çoñ buduñ qağandarı... Qırğız ajosu da «beçel» qal- ğısı, kemigisi joq. Köp uruu kök türk menen birikken qoldo da, ne dele kök türktün köp jurtu menen qastaşıp, joolaşıp, çabışqan kezinde da qırğız ulusunun ordu özünd
ö.

– On oqtun jonu, üç-Suu elinin tegi, tölöstün, az- dın, çaanın, qarluq, paymandın tegi otuz tatardın piri, izgildin pirleri baarına jat emes, öz. Baarıbız kin- dikteş: türülgön jurtpuz! Aş-toydo tördö olturup uça alır, aqıl-keñeşte tizeleş olturup keñeş berir, ça- bışta ayqırıp alda jürör – biz! – deşet qırğızdar.

www.bizdin.kg

Ağa uruulardın ança-mınçası bolboso, köpçülügü iç tardıq qılbayt. Ajonun aytqandarı aytılçu çındıq!

Bul çındıq menen esepteşpey qaluu çanda. Ne qay- bir qara özgöy jurt buzarlar biylikke kelip, öz jeke namısın talaşaarda, jeke atın çığaraarda, ne qasta-şaarda ajo kebi em bolboy uruular içten ıdırap ıntı-maq buzulat...

El-jurt ıntımaqtan keteerde anı aldın alıp baam- dap aytıp qoyğon belgiler bar. Anday jaman belgi ja- qındap qalğanın baamdağan bilgi ajo, ne şat, elteber, ne qan, bek ne abo, biy ne qol başçı baatır (egerde al jeke ele qol başçı jooker bolboston, qol başçı aqıl- man bolso) oşentip jurt ıntımağı iriy baştağanın aldan baamdap, aldan tuyat...

Anın aldın alıp, çataqtı basuu, jurt ırqın ketir- bey ıntımaqtı saqtap qaluu – emi eki taraptın işi. Bul da köp araket, çoñ küçtü sarp qılaar tataal iş. Ulus iş!

Jurt ırqı kindikteş öz tuqumdan buzula baştadıbı? Ne çetki çoñ duşman ağa sebepkerbi? Munun maanisi da özünçö! Aytor, el-jurt aralıq dal uşunday qağılıştar, özgörüülör, ne çoñ çabıştar da janağı tonolğon ne tonolboğon töölördöy tınımsız çuburğan jıldardın münözünö, jaratılıştın qubuluştarına baylanıştuu. Munu baamçıl-bilgi kişiler körüp bilişet. «Jıl oor, belgi jaman. Erööldö qol saq bolsun. Ooruqta jurt qamılğa körsün» dep oşol bilgi-esep- çiler qabar berişet. Bilginin bul qabarı menen ajo da, şat, elteber da, abo, bek, qan da, qol başçı da esepteşet. Esirik basıp eseptepşey qoyğonu bolso, al jeke qalat. ça- bılat. Talanat. ölöt.

Nesi bolso da esepçi-bilgi jeke ele özünün aqılı tap- qandı aytpastan al jaratılıştın qubuluşuna qaray duş- mandın oyloğon oyun, aram maqsatın baamdayt. Basa, uşul momun jurttun ezelki joosu tigil tabğaç qıyır türüp qol salaarda jıl oñtoyun keltirip, özünö zıyanduu jılı tim qalıp, özünö paydaluu, joosuna zıyanduu jılı qıyır ba-

www.bizdin.kg

sıp kelgeni tögünbü? Basa, negizgi qol qanatı at bolğon bizdin jurt üçün oor jıl eki ese qaar salaarı: atçan joo- ker jöö qalaarı, azıqsız qalaarı tögünbü?

O, dal uşunday oor jılda qıyır türüp çabış baştaş tabğaç üçün paydaluu ğo. Alarda askerdin çoñ bölügü jöö. Alardın negizgi azığı et, süt emes, çöp, jaşılça. Alar azıqtı köp uçurda joldon tabışat. Joonu tike betteşip qılıç menen çabışuudan murda – ayardıq, mitaamdıq, al- doo, azğıruu menen jeñet. Jıldın ooru aldoo-amalğa, qoldu jüdötüp azğıruuğa kömökçü...

...Bıyıl jıl dağı özgördü. Bul, jolu, ne bayağıday qoy- maarek bolboy, ne kiyinkidey qaalğığan töödöy ooş-qıyı- şı bolboy te keç küzdön qar qalıñ jaadı. Mal ottoğon toqoy, tigi adır-señirlerde atçan kişi bastırıp jürö albayt. üzöñgü qar jireyt. Küñgöydü teep ottooçu jılqı qar maltap qaldı. Uy jış aralap qarağay, qayıñ, tal, badaldın bürün, büçürün, butağın jalmalayt. öz azığına ança muñaybağan töölör da kişi körünsö alıstan ele joo- duray qarayt. «Kör, eem, sen meni tonoysuñ jıluu tıbı- tımdı alıp örmök soğup, andan er çalbarın, er tonun tige- siñ. özümö otun artasıñ. Lök unaam deysiñ, jügümdü arta- sıñ... Emi mına, qış qaardadı. Mağa töö quyruq açıp ber?» degendey jaldıraş. Anan qalsa, janıbar töö balası kişi- ge jooduray qarağanda, anın momun kebetesi ayanıçtuu. Jo- odurağan çöyçöktöy qara közdörü kişige jalınıç aytqan- day. İçten bozdop-sızdağanı eesinin say-söögün sızdatıp zeenin keyitçüdöy... Qışta, muz üstünö oonap kirgen buura- lar ne qar, ne aq buura ekeni taanılbayt. Booru menen kürtkü jirep, çıyır jirep, çıyır tüşürüp, atandı, botonu, qay- maldı, ingendi te küsgöydün badalına, çıçırqanağına, ne tigil özöndün talına, jılğınına baştayt. İr aldıda qar jiregen buura qara bolso, anın töö ekeni taanılat. Aldıda qar jiregen buura aq bolso, al közgö körünbös sıyqır sıyaq- tuu tek qandaydır bir uqmuş qar jirep baratqanday... Nesi bolso da, öz azığın köbünçö tiken çaynap, jalbıraq qay-

www.bizdin.kg

sap, badal başınan tapqan asıl mal azır qardın qalıñı-nan jüdödü. Jış aralap, özön boylop ağaç uçun sıdırğan töölör ança aç emes. Başqa malğa qarağanda qulan suuqtu tootpoy, tigi ele sarı talaa çölgö bezip ketti. Dele jıl qaarın aldın ala sezgen sıyaqtuu te erte küz başında ele qulançığa tosturbay qulandar quyunday udurğuğan boluçu. Anan alğaçqı çoñ qar tüşöör aldında jer teşiginen çıq- qan şumduqtay udurğup birine-biri ıqtay, toptop bölüngönün ayğırı qayra topqo iyrip... bardığı bir baş bolup te jazıqtı, çöldü közdöy ağılğan. Alıstan qarağan- ğa qulandın qalıñ üyrü qandaydır bir sur, zor uqmuş ay- ban soylop baratqanday köründü. Jaqındağı kişige alar- dın qurç tuyağının dübürtü «tıpır-tıpır», «düpür-düpür» dep jer düñgürötüp qulaq tundurdu.

Nesi bolso da artınan ketken qulançılar tizgin çoyup, atqa qamçı salıp jetpey baratıştı. «Bizden qayğır- bañ. Alaamat qışta jan bağıştı özübüz jaqşı bilebiz» degendey janıbar qulandar udurğuyt. Dirildeyt. ürköt... Tee aşırqı tüzdün ıqtoo-ıqtoo adırına jetkende qulan üyrü toqtodu. Qulan tınç aldı. özübüz jer tölögö kir- dik... degen qabardı ayttırıp qoyuşup qulançılar anda.

Köp jıl qatar ooş-qıyış jatqanğa jurt beyqapar, qışqa qamı az. Teñir saqtaar. Ot qalıñ, küñgöy qara...– dep jazda kişiler tınç boluçu. çöp az orulğan.

Dele bardıq oroq tartqan kişi orumğa çıqsa da qolğo qarağan uşunça jandıqtı toyunduruş qıyın. Anın oynop, jibek sozoor uul-qızdan öydö kürök alıp emi talaağa çı- ğıştı. Qar juqa, otu bar degen küñgöy betteri küröldü. Bet-betterde, küñgöylördö qar kürögön kişiler da, alardın çıyırına tüşüp ot izdegen qoy-eçkiler da qardan taanıl- bayt. Tek köz tayılğan aq tondun öñüründö çubağan qumurs-qaday qaşattanğan kürtkü arasında çubalğan janduu qıy-mıldar. Eptep ölböstün azığı, qırılbastın arğası. Bul arğada mal-jan eç tınım albadı. Mayda jandıq oşentip kürök ulap ölböstün otun tattı...

www.bizdin.kg

Mal-jandın başına dal uşunday oorduq kelip turğanda qañırış qabar keldi:

– Joo tabğaç emes, tigil üç-Suunun qalqı bizge jançar sundurmaq boldu. Er-Kişi mensinir. Meni kemsinir. Onun jançarın sındıram, ordosun bügörmün, – dep- tir üç-Suu begi Elteres.

Bul qañırış qabarğa qırğız qolu işenbey da qo¸ al- badı. İşenip da jiberbedi. Qooğaluu kezde, qış qaarı- na alğanda börü etekteyt, joo jaqalayt. Nesi bolso da, malğa qaralaşqan jookerler erööldö bolsun! – degen buy- ruqtu ajo berdi. Er-Kişi da joq. Al jookerleri menen jüz başılardı eerçitip erööldö. Tabğaç jolunda, alıs- ta. Qastaşqan çoñ joo kelüüçü jaqtı közsüz, qulaqsız qaltırış bolboyt ele. Oşonduqtan, bir miñ qol, tek qol- doy emes, tek jer kezgen, jurt aralağan kişilerdey oşol tabğaç jolunda boluçu. Er-Kişini al jaqtan çaqırtış da opurtmaluu. Anı izdep taap keliştin özü qıyın.

Basa, qış üç-Suunun jurtun mañdayınan sılabas. Qış alardı da qaltırattı. Bizge tüşkön qar alardın da otun bastı. Jançar boyu qar jatqanda bul jaqqa kim keleer? Qañırış – zayıp kebi. Jer-suu qardan boşomoyun joo attanbaydı deçülör tek qamırabadı.

– Saqtanğan saqtapır. Otsuz tütün joq. Oqsuz qan çıqpaydı. El çetinde qol jatsın! – degen ajo buyruğu bir tümön qoldu atqardı. Al qol, azır tigil Kökmen jışında, qar teep jaydaq jatat. Tümön başçı Jaş- Tegin. Jaş-Tegin adegende on başı bolğon. Kiyinçere- ek jüz başı, andan miñ başı bolup üç jılday qoldu erööldö baştadı. Jeke özü çoñ çabışta az boldu. çet- jaqadan kele qalğan azğın qoldor menen bolğon qağı- lışta qol aldında aydıñduu çabat. Qayratı bar, bi- roq, jekeme-jekede qılıç çabışaardağı aybatı joo közünö ança körünö elek. öz tuqumu Jaş-Tegindin qı- lıçtı biyik kötöröör er ekenin bilip qalıştı. ötkön jılqı küzgü tosmodo çerden çığıp özünö tike qarğığan

www.bizdin.kg

jolborstu saydı. Anda: «Taamay soqsoñ aldıñ. Közüñdü jumsañ aldırdıñ. Jooñ menen betteşkende közünö qarap balta kötörüñ!» – degen Er-Kişinin nasaatı qılt esine tüşüp, özün közdöy jebedey sozulğan jolborsqo jançardın bolot uçun toso bergen. Taamay tosulğan jançar taq töştün sübösünö madala tüşköndö jolbors «Arrqırr» etip çapçuudan öksüdü. Jançar jolborstun salmağınan qors sınıp, Jaş-Tegindin qolunda qulaç jetpes dümü qaldı. Jolborstun sürünön dirildep qorqqon Aqsur qoşquruq atıp oyt berdi. Tizgindi jıya qarmap Jaş-Tegin aybalta menen jolborstu çabayın dese, jırtqıçtın açuu, ızaluu kürkürögü Aqsurdu qorquttu. Ayğır jolborsqo jaqındabay dirildep, qoşqurunup bezip turdu... Jaraluu jırtqıç emi kek alçuday booruna jançar sayılğanın sezbey... ulam küç alıp qarğıp qaçıra berdi. Biroq alsız tartqan nemenin sekirigi ulam kem tüştü. Ayğırdı, Jaş-Tegindi çapçıy albay jattı... Dal oşol kezde «şaq» tabış çıqtı. Jolborstun taq mañdayına sayılğan jebe tikenektey ağara tüştü. «Bu qaydan kelgen jebe»? dep Jaş-Tegin aqılın jıyğıçaqtı Bars qatqırıp tuuradan çığa keldi.

– E, jolbors atqıp salsa qantesiñ, Tegin?!

– Jolborstun azuusu bolso, menin jançarım bar...

– Jançarıñ sınıp qalğan tura.

– Sabı sınsa, qurç mizi anın qardında!

– Eya, saqtıq kerek da...

– Saqtandım da. Bolboso, azır meni jolbors kemirmek...

Jaş-Tegindin dal uşul erdigi anın joodo taymanbas qol başçı bolooruna jol açqan. «Jolbors çapqan er joonu çabat» degen maqal bayırtan aytılat. Jol- bors çabuu – er dañqın çığarat. Dal uşul erdik dañqtı köksöp alp bolçu ulan jolbors çabuuğa attanat. Janı şirin üydö. Jolbors çabar uul tüzdö dep uuğa attanıp, azuuluu jırtqıçqa öz başın kemirtken erler qança.

www.bizdin.kg

Jolbors menen betteşken erdin biri jırtqıçtı çap- sa, ekisi jırtqıçtın azuusunda!

Şontse da, er qayratı anı jolborsqo çığarat...

Uuğa çıqqan Jaş-Tegin qoşuunğa qaytqanda, çoñ suu boyuna aq boz bee soyulup, qalayıqqa aş-tamaq tartıldı.

– Jolbors alğan erdin jolu açıq!

– Jolu açıq erdin tizginin jılooloñ, jurtu! Erdin tizginin jıloolopanın tiregi bolup, artı-nan taqaat berüü. Jurtunan taqaat alçu er jurtqa baş-köz! Emese, jer kezip jer-suu körüp, el-jurttu taanı- ğan, eren erdin ebin, ığın alğan Jaş-Tegin bul kezde söz eesi. Söz eesi kişi – jurt közü. Al jolbors çaptı. Jolbors çapqan alp – alp qol başçı! Emese alp qol başçıda jaştıq joq. Al – baş!

Umay ne bardıq ırımın jörölgölöp qalayıqqa uğuzdu:

– Başına quş qonğon Jaş-Tegin er jetti. Ol jur- tqa baş bügün. Jaş-Tegin emi Baş-Tegin! Baş-Tegin! Baş-Tegin!

Qalayıq Umay eneni qubattaştı:

– Jaş-Tegin emi Baş-Tegin!

– Baş-Tegin!

– Baş-Tegin!

Jer düñgüröp turdu.

Uşundan baştap Jaş-Tegin – Baş-Tegin atın aldı!

Bıyılqı oor qışta, jurt qıyırına bir tümön qol taqtı. Albette, bir tümön qol ança köp emes. Bar bolğonu on miñ. Atayı attanğan joo qolu, on miñden köp kelişi bışıq. Biroq mal tuqumun saqtap qalış qıyırğa kel-gen joonu jeñiş menen birdey.

Qaruu bereer er uuldar azır mal artında... Erööldökü Baş-Tegin qol azır külazıqtı[1] saqtap, jaş et jep jatqan kezi. Ansız da bul oor qışta jut alğan

[1] *Külazıq* – uzaqqa buzulbas azıq.

www.bizdin.kg

mal arıqtap qırılat. Beker qırılğança mal semizinde soyulsun deşip muuzdalğan irikterdi terisi menen qatırıp jığaç başına ilip saqtoodo. Jayası taman beeler, qısırlar soyulup azır jeke qol qoşuunda emes, ooruqta ar bir üy-üydün seresinde, it-quş jetkis jaylarda ilingen semiz etter, bul jurtqa bir qış emes, jıl boyu jetkidey. Azır toño tursun. Qıştın aq buurası qır alıp, jazdın jaşıl jooluq ayımı külüp kelgençe bul muuzdalğan maldın eti öz ebi menen saqtalat. Sürsügönün sürsütüp, qatırğanın qatırıp buzulğus qılıp qoyğon soñ köp et ooruq tülügü. Al emi semiz beelerdin, qısırdın etteri jookerge külazıq. Mayına quurulup, külmayda tartılıp quurma unğa, sarımsaqtın uruğuna aralaşqan- da – bir beenin eti bir çanaçqa sıyat, ne bir jan baştıq- qa batat. Bir qumğan qaynaq suuğa çoñ uuç qulazıq sal- sañ, bir on başığa aş! Köp jılğa buzulbas külazıq joo- kerdin azıq-tülügü!

– Azıqtuu arıbas! – degen maqal uşundan ulam aytılat.

* * *

...Ooruqta da, erööldö da el uşunday tımızın qamılğada jatqan kezde, tigil üç-Suunun Elteresi qır- ğızça çabuul qoyğonu qañırış emes, çın boluçu.

– Eki qılıç bir qınğa sıybaydı! – degen maqaldı eske tutqan Elteres jortuul samadı...Köp oljo köksödü... Bul qooğaluu dünüyödö kişi uulu özü tüzgön ereje çabış bele? Ne dele jaratılış özü tüzgön ereje bele? Eki teñ- deş qol başçı ne eki teñdeş qan, ne dele eki teñdeş uruu: «Elbiz, jurtpuz. Intımaq qurduq» deşip uğuza ay- tıp qoyuşup, qoyunğa taş qatmay bayırtan kelatat... Qar- ğanın jaşın, kişinin için biliş qıyın... Külö kir- gen erdin attanıp bastıra bergende artınan turup joto- sun qarañ. Basınıp, sıyınıp kettibi? Ne seni içten

www.bizdin.kg

keketip joo bolom, dep baratabı? Körgüç bolsoñ, anın sırın jotosunan, bayqap qal, deçü babalar...

Oşol aytqanday ele keçee jazda, kök asaba astına baş qoştuq dep uraan çaqırışqan köp uruulardın baarının içi aq, oyu bir emestir. Köbünükü aq bolso da biriniki, qaradır. Aytor, kişi alası içinde. Anı sırtınan bayqaş qıyın. Al öñ-tüsünön bilinbeyt. Kişi sırı anın iştegen işinen bilinet. Emese, oşol keçeeki jazda jurt ıntımağın çaqırışqan azdardın bir kişisi Kergen degen bügün kök asabanın ıntıma- ğınan çıqtı... Al kert başının qızığın samadıbı, ne öz eli azdın zobolosun arttırmaqpı? Azırınça bel- gisiz. Nesi bolso da azdın bir adamı Kergen, üç-Suu- nun alpı Eltereske aldırtan qol sundu.

– Uşul qataal qışta, Adıltay qolu qamduu bolğon kündö da qoşuun küçü bölündü. Er-Kişisi alısta, erööldö. Anın Jaş-Tegini bir tümön qolun qarğa köömp jıştın çerinde. Ol ono-o kejigesi Uluu-Too jaqtan joo kütpöyt. Ol jaqtın jolun oşol qırğızdın özü, aa otorloş az – biz bilbeybiz. Tuñğuyuqtan jol baştap, qırğızdın jırı- laar taluu jerinen çığaram! – dep Kergen jol baştadı.

Alp qol başçı Elteres baatırdın üç tümön qolu Kergenge jol baştatıp, qırğızğa qaray attandı.

Elterestin maqsatı: qırğızdın altın, kümüş ası- lın oljoloo. Malın aydap, baş iybegen baatırın ti- zeletüü... üç-Suu jurtunun zobolosun kötörüü. Qala berse, kök asabanın dañqın basıp, öz babasının aq asabasın ordo bosoğosuna kötörüü.

Qışında turğay kün külgön jazda qol az aşçu qata- al dabandı közdöy Elteres qoluna jol körsötkön Kergen köp kündön beri uyqu körö elek. özöndü, jondu, qırdı, böksönü birdey basqan qalıñ qar jol berbeyt. Jüzdöy kişi «Ağaç at minip»[1] sonorğo iz saldı. Qar taptaş-

[1] *Ağaç at* – lıja.

www.bizdin.kg

tı. Biroq ağaç at tüzdö, eñişte jüröt. ördö joq. Eçen küülöngön ayğır-attar ördö çıyır buzat, biroq çay qaynam qar maltap, qalıñ qarğa omuroo jirep arañ çı- dayt. Suuqtun çıtırap tırs-tırs çertip turğanına qarabay köl-şal terdeyt. Qulaq tüptön azır mölt etken ter azır jün uçuna monçoqtop muz bolot. Qalıñ qol kündüz çerge ıqtap jaşınıp, tünü boyu aşsa, eki kün jetkidey joldu arañ artat. Anın üstünö Aydın qarañğısına qarabastan appaq top kiygen düñüyödö tündö da qol jürgönü bayqalğıday... Uçu-qıyırı tee alda qayda sozulğan, alda qayda çubaljıp alısta qalğan qoldun aldıartınan qabar aluu qıyındadı. Anın üstünö tek abada qıçırağan temir ayaz qol-betti qaarıdı. Suuq janduulardı qatırıp salçuday küçündö...

Kişiler endirey tüştü...

Qolunun samsıp, çabışpastan ele arıy baştağanın körgöndö Elteres alp Kergenden şek sanadı. Anı özünö qaruulaş debedi. Joldon kelgen amalçı, meni aldap azğırıp-azdırıp jooğo salıp bergeni kelatqan içi aram joo kişi eken dep oylodu.

Anan çekege tırs-tırs çertken temir ayazdı toğotpoy jılañbaştana qalğan Elteres ağaç at taptap çıy- ır tüşürgön sonordu jirete, aldıdağı Kergenge taqay keldi. Bul kezde Elteres alp suuqtan emes açuusunan qaltıradı:

– Toqtoñ, sen!– dedi, tek.

Elteresten şegi joq tek anı ayazda toñup ketken eken dep tuyunğan Kergen tamaşa ayttı:

– O, Şer... Aq-Termeldin ıyıq dabanı toñdurdubu? Qaltırabañ...

«Ua, emiten meni tabalağısı bar» degen Elteres açuu bürktü:

– Ne dediñ?!– Elteres qaardana qaradı. Aydın qarañğısına qarabastan anın közünün ağı Kergenge bayqaldı.

www.bizdin.kg

«E-e... bu mende açuusu bar bedi? Joq. Alptın açuusuna turbañ janım», – dep qorqup ketken Kergen jumşaq aytti:

– Qar qalıñ Şer. Oy-Too tegiz aq. Jol uusu çatış...

Elteres ansayın şektendi:

– Jol uusu çatış deñ?! Aldamçılıq kimden?!

Kergenden jan çıqtı. Ant aytqıça aşıqtı:

– Aramdığım bolso Kök ursun...

Elteres jumşarbadı... «Seni uşunu menen bir çapsam, ajalıñ töböñdö çırıldaar» degensip al buldur- sun qamçını büktöy qarmap, Kergendin murduna sundurdu:

– Jıt bilesiñbi? Emne jıttanadı?!

Kergen qaltırap qstkenin sezdirbey, kebin tamaşa- ğa burdu:

– Qan jıttanadı, alp!

– Qan jıttanabı? Kimsiñ, çınıñ aytıñ. Meni amaldap jazğırğan joonun qanın jutarmın. Maa aq bolsoñ, bul jol emine mınça tataal?

Ansız da joon sandan joğoru qarğa batıp turğan Kergen eñkee bergende anın çekesi qarğa tiydi. Al ötö tömönçülük menen işendire aytti:

– Aramım bolso, qanım emes, jinimdi özümö jutqu- ruñ, Şer! İçim aram bolso, öz atımdın taqası çekeme batsın! öz jurtumdun keşiginen tatpay qalayın... Kök ursun! Kök ursun! Kök ursun!

Mınday üç qaytara aytış eñ küçtüü ant.

Elteres qaarınai jazılbadı:

– İçiñ adal bolso, Jol qana?! Tuyuqqa, çıñğa baş- tap kelgeniñ neñ?!

Kergen baş kötörböy turup tez-tez aytti:

– Iras, bu ters jol. Ondon bir az adaşıp jatam... O, joldun oñuna salğanda... qırğız qılıçına taqaat bersrge köz jettibi?.. Ol jaqta qalıñ qoşuun, köp ayıl... Jürgön-turğandar mol... Jalqı köz qol baraa-

www.bizdin.kg

nın körsö, bir-eki kündö qırğızdın qılıç kötörgön uuldarı orto joldon töş tireydi. Oşondo anı jeñeeriñe işendiñbi, Elteres şer? Joq! Küçtüü joonu qu- puya bassaq dediñ. «Qupuya joldu bilem» dedim. Iras, ta- taal, qorqunuçtuu, bu jol. Jazdımı köp bu joldun... Oşentse da bu jaq qoopsuz. Erööldögü qoşuunu uqtap jatqanda tumçuqturasıñ, Şer...

Elteres bir az jumşarıp buyrup qoydu:

– Baş kötörüñ! çın aytsañ, eliñdin ırısı. İçiñ aram bolso, eliñdin şoru. Anda jumşaqtan külüñ, sa- pırılır. Qatuudan qazanıñ talqalanır. Iyıq degen qanıñdın başına qarğa qonur. Uşunu unutpañ!

Başta, joldu!

...Bul kezde qırğız qoşuunu tek erööldö jatabız de- geni bolboso, joodon beyqapar boluçu. On başı, elüü başı öz-öz jookerine qar teptirip, qar kürötüp orto- nu açtırıştı. Orto çoñ qoroodoy açılıp, anın ayla- nasın qasaba jarı tosup özünçö ele keñ qorooğo-ıqtoo- ğo aylandı. Kündüzü ortoğo otundu üyüp, aloolonto ot jağıp jan qazandarğa[1] aş qaynatışat. Jaş . et, ısıq şorpo menen tamaqtanışat. Suusunu bozo. Aytqanda- rı er bayanı, ır, jomoq, tabışmaq. Anan kimdin qantip sayışqanı, qantip çabışqanı; kimdin qantip jazıp qalğanı, qantip attan jığılğanı, kürpüldögön ağınğa atı aqqanda baş aylanğanı, qapılıstan ayuu çığa qalğanda «Apa-a» dep baqırğanı... Aytor, şıl- dıñqaljıñ, tamaşa külkü asmandı jarıp, jooker- ler bayağı babadan qalğan «Uluu sözdögü» «Bozosui içse .toyboğon. Ordosun atıp oynoğon»... jookerler jan sep alğan tınç kezde uşintip, erdemsip, uşintip köñül açıp beyqapar jatmay adatı. «Qılıçıñ qurç bolso, anı enöölügüñ moqotoor».. «Qayratmansıñ, momunduğuñ- dan aldanasıñ» dep maqaldı özü aytıp, qayra ele özü

[1] *Jan qazan* – jookerler ala jürüüçü qazan.

www.bizdin.kg

enöölükkö berilçü bul jurt dele ezelteden uqumdan-tuqumğa uşunday beyqapar işençeek, momun bolup qalğan sıyaqtuu...

Ar kişinin öz münözü, qıyalı, sapatı bolğondoy ele, ar jurttun da uşunday özünö taandıq özgöçölügü, uşul öz münözü, öz qıyal-joruğu, öz sapatı bar belem?

Uşul qar tepken jookerler keç kirgenden tartıp, ürkör janbaşqa tüşküçöktü, ayaz açınıp aq buurasın buquldatıp oydu, tüzdü artıp, jış arasına jarım tündön kiyinki qaarın tögüp, ayazın qıçıratqıça joo- kerler tınğan joq. Biri ulamış ayttı. Biri uqum söz süylödü. Anan bardığı Uluu sözgö ötüşüp erdikti daña- zalaştı: – üydö ölgön – ölük, joodo ölgön – ıyıq! – deşip, söz ulap maqal aytıştı... Moynu uzun qış tünü uzunduğu menen da, çıtırağan ayazı menen da eç zerikti- re albay, qayıqtıra albay kişi ermeginen tajağanday bolup tuñğuyuq tartıp, dünüyö qıçırap, toñup turğan kezde... Baş-Tegindin jookerleri qasaba üñüp, qar teep, uyquğa ketişti. Qar, ayaz, tündün qarañğılığı, asmanda balbıldap joodurağan jıldızdardın şoolası, tünkü qañırış-jañırış, qaydadır kübür astında küjüldögön suu şarı; qaydadır toqoy tuñğuyuğunan çıqqan dooş; qar jıtı, ayaz ilebi, şakektele tizilgen attardın demi; ooz- duq-suuluqtardın şıldırı, terdin, demdin, terinin, qu- urdun isi, ortodo dodolonğon çoqtun öçüp baratqan ile- bi, bışqan, jelgen tamaq-aştan qalğan may jıtı ay- tor, bardıq nerse aralaş qoşul-taşıl bolup, qoşuun jatqan bul jay özünçö keremettüü, uqmuştuu, özünçö köñüldüü boluu menen birge qandaydır bir kömüskö qay- ğı azır bulardı qaptay basıp tumçuqturup salçuday ıñırsuu bar...

Baş-Tegin baya on miñ başçısı menen özdörünçö birge tamaqtanışqan. Ajo babası Adıltay özündöy küçü to- lup turğan çağında jooğo attanğanın kep salışıp: eçen erdikti, joo jsñgendikti, eçen jekege çığıp sayışqan

www.bizdin.kg

erenderdi, eçen qapıyadan söz taap, joo elçisin söz menen basıntqan bilgi-çeçendi aytıştı. Anan:

– Joo jaqalasa, börü etekter! Qamırabas ayal qapılıstan çançılır! Saq uqtañdar!– deşip miñ başılar öz-öz qoşuununa ketişken.

Jal-quyruğu tögülgön qara ayğırğa şap mingen Buylaş jalpığa uğuza:

– Qılıç keser. Uyqu tumçuqturar! Oñ közüñ uqtasa, sol közüñ qarool qarasın, eren!– degen.

Buylaştın bul kebi özünö da, Baş-Teginge da, Bars- qa da, başqa miñ başı erenderge – jalpı jookerge aytılğan boluçu.

Buylaştar öz qoşununa ketken soñ, Baş-Tegin çatır- ğa kirdi. çatır appaq kiyiz jabılğan jılqıçılar- dın jolum üyü sıyaqtuu jeñil. Tek jabuusu debese, içinde eç jasalğa joq, tek ayazdan, jelden ıqtoo. Oboçodon qa- rağanda anın çatır ekeni da bayqalbayt. Qar menen qar – qandaydır bir şoñşoyğon aq döböçönün şañı turğan- sıyt. Tündö al da bayqalbayt.

Baş-Tegin çeçinbedi. Joo kiyimi menen kiyiz jazdanıp uyquğa ketti. Al turğay tuulğası başında. Buylaş- tın jañqı aytqanı esine tüşüp oñ közün juump, sol közün açıp bir tınımda jattı da, külüp qoydu.

– Mintip uqtaş qıyın eken da...

Ulam, talmoorsuttu, ulam çımırap er uyqusuna battı, Baş-Tegin.

...İe çay qaynamday, ne et bışımday mezgil öttübü? Kim bilsin. Qandaydır bir «çaq-çuq» etken alaamat dooş Baş-Tegindi oyğottu. Al ırğıp turarı menen çatırdan jügürö çıqtı. Eesin körgöndö Aqsur oquranıp jiberdi. Al ottoboy jer çapçıp tegerenip turğan eken. Aqsurdun çılbırın beline baylap jooker qasabanın oyuğunda eçtemke tuybay qoñuruq tartuuda...

Qol qoşuunun tepsey joo basa kirgenin Baş-Tegin aynıbay kördü. Qantse da dımıp turup balpaqtap jaa-

www.bizdin.kg

ğan qarday bilinbey kelgen bul joo üstöm qılıp barat-qansıdı. çınında ele nayza boyu qar jatqan uluu daban aşıp, ayazda çıyrığıp, açuuğa uuğup qalğan Elteres qolu, emi tün jamına kelip, uyqudağı Baş-Tegin qolun ötö suqtuq, ızırınğan açuu kek, qayrat menen bastı. Köptön izine tüşüp jetpey jürüp açığıp qalğanda jetken il- birstey top-top qoşuun, qoşuun boluşup uyquda jatqan jookerlerdin dalayın dal oşol uyquda oyğono elekte jançıp kirgen Elteres qolu azır jindenip, quturup ça- bış baştadı...

Qar astınan, kürtkü oyuğunan aşıp-şaşıp jooker-ler turup jatışat. Dalayı uyqu açıla elekte özünö soğulğan aybaltadan qayra jumalanıp jattı. Dalayı belinde baylanğan at çılbırdan ajırabay uyquluu közü menen atqa ırğıp minüüdö.

«Qaydan kelgen joo»?

«özbü, jatpı»?

Uşul suroo ar kimdin köñülün bölüüdö. Biroq bul bir serpilgen çırpındıday oydon uçat. Kim bolso da, iz jaşırıp, uurdanıp kelip tımızın qol salğan bul joodon jan ayaşuu joq. «üydö ölgüçö joodo ölüñ» dep tarbiyalanğan qol, tınç uyqusun buzğan tigil saltsız duşmanğa kegi açındı.

Qarsıldaşqan qatuu çabış baştaldı.

– öldüm!– dep ün çığarıp ontop ıñqıstağan biri joq. Tek qırçıldağan çabış, «Turs-kürs... «çaq-çuq»... Ay- balta menen aybalta qağışqan sayın, qılıçqa qılıç ayqaşqan sayın qurç mizderden jalt-jult ot çaçırayt. Asmanğa qaray alban jan külgün ömür «çırıldap» qa-çıp-bezip jatqanday. Qalqandar qağışıp, tuulğalar teyişet... Biri tiştenip oor ontoyt... At moynop çığa beret...

Uyquda jatqan qol adegende ele köbü attan ajırap, atqa jete albay qalğan. Azır alar jöö çabışta. Bi- roq, urdurup-soqturup seldey qaptağan attuu qolğo ta-

www.bizdin.kg

qaat bere albay dalayı tuyaq astında tepselüüdö. Da- layı üstündögü er kiyimin jük qılbay jeñ çeçip ır- ğıtıp jöö çabışuuda... Degen menen eerde köngön er- ler, jöödö tuqul boluştu. öksüp, ökünüp... başı jal- ma- jalma qan jalanıp sulap jatıştı. ölgöndör muruttarı serbeyip qol-butu senektenip bat ele toñuu- da... Tündö baştalğan çabış je at demin albay, ne er suusun jutpastan ertesi keçke tınbadı. Eki taraptan teñ qol kemidi. Eki taraptan teñ ölüm az bolğon joq. Oşentse da, bastırıp qoyğon qırğızdardan çığım ar- bın. Jan ayabay salğılaşqan erender qol şaldayıp, köz jaldırap qalğıça balta kötörüştü, qılıç şil- teşti. Qaçan qan köp ketip, bilekten al tayıp, köz tunarğanda ğana attan ajırap, ne quralsız qalıp su- lap jattı...

Miñ başı Jolbors özünün miñ qolunan qalğanın baştap, ertesi tüştön kiyin birde at soorusun salıp qaça berip, toqoy aralap, jazğırıp, qayra kütpögön jaqtan ayqıra kirip joonu dalay şaştırdı. Eki jolu Jolbors Elteres menen betteşti. Nayzanı tike sundu- rup, taymanbay er sayıp qanıqqan qandim bolğon Elte- res, Jolborstu adatınça oşeptip tike qaçırdı... Jol- bors at soorusun salıp qaça bergen boldu da, Elterestin nayzasın aybalta menen qağıp saldı. Oşol zamat Ot- Jeerdeni çuqul bura tartıp, Jolbors Eltereske qol saldı. Eköö at üstündö boy tireşti. Elteres mınday
çabışta alptar menen köp betteşip, çabıştın ığın bilgen neme, çabışa ketkende ele, Jolborstun aybatı- nan sestendi. «E bilegi küç, jaş jürök, ölüm bilbes badirek körünöt. Boo küç jumşap qağışsam çalınıp qalaarmın»... dedi da kekselenip jazğıra berdi. Açuu- ğa birotolo uuğup qalğan Jolbors adetinçe ayqırıp, kürküröp qaçırdı. Anın erdik aybatı Elteres alptı çını menen çoçuttu... Al qaça berdi. Biroq Elteres sırtınan baqqan narqı jüz başı özünün tandalğan bal-

www.bizdin.kg

ta soğorloru menen jol torodu. Arı-beri qarağıça Jolborstu üç aylanıp joo qolu qurçap qaldı.

Qarsıldaşqan çabış! çabıştan qulaq tunğuday... Tu- ulğası közünö kiyile tüşkön Jolbors emi eerden köçügü qıyşayıp, üzöngüdön but tayıp jığılaarında anı kim- dir biröö qoltuqtap süyöy berdi.

Közüñ aç, Jolbors! – degen Baş-Tegindin ünü qulağına şaq etti.

Kelbeersip, eerde teñselip... Sarı çiykil jüzü qumsarıp baratqan Jolbors Baş-Tegindi körüp külüp jiber- di. Aa alptın bul külküsü külkügö oqşobodu. ökünüç ıyğa oqşodu...

özü da ayabay ızaluu Baş-Tegin azır ölöör-tirileer- di qarabay qalğan. Aqsur jürböy qalğanda, Er-Kişi minçü Qart küröñdü minip, özü çalap jutup, çabışqa qayra kirgen. Oşondo qurçoodo aldan tayıp turğan Jolborstu körüp, çetten quuşura qaçırdı. Toqoydun açığında öz çordonunan bölünö tüşkön Elteres tobu emi Baş- Teginge taqaat bere albay at soorusun salıp, öz qolunun çordonun közdöy çığa berişken...

Ooljup at jalına jığıla jazdap turğan Jolbors- qo qaralap Baş-Tegin toqtoy qaldı.

Azır, ar dayım çamınıp-teminip taymanbay jürçü Jolborstun aldan tayıp turğanın körgöndö tümön ba- şının zamanası quurula tüştü. Basa, er ölümü – el qayğısı. Bir özü miñ qolğo taqaat berüüçü Jolbors şer azır mintip qansırap turat...

Bars menen Buylaştan şaşkeden beri darek joq. Alar at soorusun salışıp çabışıp aman barbı?. Ne bir jerde derdeyip ölüp jatabı? Belgisiz.

çabış seeldedi. Qol suyulup qalğan eken. Qançalıq boy tireşken menen çabışta bir çeti türülüp, ooruqqa qaray sürdügö berdi qırğız qolu...

www.bizdin.kg

SAYQAL ENENİN JEBESİ

üzülgöndü ulağan,
çaçılğandı jıynağan,
Abam Baqay eken dep,
Körgön adam jırğağan.
Manastan

Elin satqan joodon ölöt.
Maqal

Tarıhtı küzgüdön körgöndöy körüp, men bayan etken qaarmandıq işterden özümö ülgü aluu menen öz ömürümdü jaqşılıqqa baştooğo tırışamın.
Plutarh

Ooruqtağılar türülgüçö oşol ötüken etegin jerde- gen uruular qatuu çabıldı.

üç tümön qoşuun baştap qamına çıqqan Elteres bul jolu qırğız bütköndü müñkürötüp, qatuudan qazanın tal- qalap, jumşaqtan külün sapırat boluçu. Baş-Tegindin tümönün japırğan soñ, Elteres qırğızdın qanının qo- lun çaptım. Qara jurtu emi tamanda. Aydasam – malım. Puldasam – übüm dep tekeber aytıp erdemsip qaldı. Qar- dın qalıñdığına qarabay qoşuundarın qaptatıp, Adıl- tay ajonun aq ordosun örtkö çulğatıp, qırğız jergesine at oynotup çığışqa samadı.

Albuut tilegin jüzögö aşırış üçün Elteres çabuu- lun küçöttü. Baş-Tegin tümönü tozbodu. Ooruqqa qaray çegine berdi. Köbü qırğın taap, azı qalğan qol ulam samsıp, ulam suyulup jedep eskiligi jetken tigiştey üzülüp-tıtılğanına qarabastan – it uruştu saldı. Qa- raandı köböytüş üçün aldan tayıp baratqan jookerler- di qol başçı ulam aldı jaqqa jiberdi. Tıñdarı art- taştı. Baş-Tegin, Bars, Bozuul, Ağuuldar ulam at qoto- ruşturup jooğo qayradan çabışat:

www.bizdin.kg

– Ua-a! Alp baba, qoldoñ!

– Ua-a! Er-ake demi, küç beriñ.

– Ua-a! Atam qırğız jılooloñ!

«Ua-a»! – degen sayın ar birinin arqasında tümön qol taqaat bergendey... Bayağı taş qorğon qalıñ mürzölör açılıp ketken sıyaqtuu. Taş jırılıp, anın ar bir jırığınan alp ayqırıp çıqtıbı?

– «ölgöndö öörçüñ, tuqum».

– «Tügöngöndö, tütöñ, urpaq»!

Degen ayqırıq Jaş-Tegindin qulağına uğulup turdu.

– «Joodon alıp qaçqan, jan aram»!

– «çabılğan eldin künü qaran»!

– «Qanjığada başıñ ketse da, köökördö qanıñ ketse da jurt qıyırına çep boluñ, uul»!

Degen ayqırıq Barstın qulağına uğulup turdu.

Marımçı Er-Kişi qulaqqa quyğan sözdör. Babadan qalğan «Uluu-söz» taramı. çabışta munu köñülünö tutqan erendin qaruusu taş jarat. özü jooğo aldırbayt degen Er-Kişi.

Joo qolu menen ayığışqan alptarğa arqa-bel bolğon, alardı çarçatpağan küç dal uşu baba sözü. Baatırlar albuuttanıp ulam çabışqa bet alğan sayın alardın jan-janında ayqırıp dem berip jürüşkön küç bar sıyaqtan- dı. Qara çaar qabılan, kök jal börü, oozunan ot çaçqan aq ajıdaar elesinde er baba arbağı jılooloyt degen işe- nim ar birin oşol uqmuş qoldooçular qurçap saqtap al- ğanday...

Baş-Tegin da, Bars, Buylaş da ölümdü bilbedi. Ayqırıq salıp joonu tike qaçırıştı... Jaltanbay ayı- ğışa çabıştı...

Elteres tek köptükkö salıp, qırğız tümönün küç menen japırdı.

Bul kezde Elteres qoşuunda oljo samap attanğan qol başçılardın dalayı çet jaqadağı ayıldardı ta- loondop ketişti. «Oy-e?! Qırğızdın qıraandarı qarğa

www.bizdin.kg

boldu. Emi olordun qız, kelini bizge küñ» degender ebaq Elterestin köz jazdımınan çığışqan.

Oljo samağan jookerler qızıldı köröör zamat suq artqan börüdöy malğa, üpkö, düynögö suq saldı. Qorğoosuz qız-kelinge napsi ağıttı...

Elinin ar-namısın talaşqan Baş-Tegin jookerle- ri qırğın tapqan sayın albarstının qanınday örçüp ayığışıp barattı...

Dal uşul kezde bayatan tee jeek jaqta aqçambıl tar- ğıp düpüygön qalıñ jışqa jan kirgen sıyaqtandı. Dal oşol aqçambıl jıştan bölünüp çıtırman tartıp zam- pıldap qol kelattı.

çabış maydanında qırçıldaşqan eki tarap anı ali bayqaşa elek. çabıştağı erender tek üzöñgünü teñ teep aybalta kötörüü, ne jançardı tüz suqturuu, ne saa- daqtı jazbay meeleş menen alek boluçu.

Baş-Tegin tobu ıdırap-tıtılıp... biroq üzülö ja- zıp üzülüp ketpey taqaat berip it çabış saldı. Elte- res qolu alardı ulam nıqıp, ulam jançtı:

– Ey-a?! Emi jığıldıñ! – dep Elteres qaçırsa:

– Ua~a! ölör jeriñ uşul boldu, taş bilek?! – dep Baş- Tegin andan taymanbay jolun tosot. Qayradan ayqaş. Baş- Tegin mingen Qart küröñdü aq köbük basıp, üstünön kök buu kötörülüp, üstündögü alp tumandın arasında kelat- qanday Eltereske sürdüü bolo tüştü da... anın artınan ayqaylağan qalıñ qol göründü.

Bul tek uşunday çabışta çaalıqqan baatırlardın közünö körünö tüşkön eles, sür, arbaq emes. çın sür, çın qol boluçu.

Ooruqtağı bir tümön qapıletten jooğo bastırdı. Qızıl qırğın, ayığışqan çabışta baatırlardın da- layı şumqar boldu. Jookerler taş jarıp çıqqanday aybat menen salğılaşıp jatır.

– Ua-a! Ajom. Joo tümönü mol! Biz azdıq qılıp ça- bılıp jatabız, – degen qabardı arañ aytıp esten tan-

www.bizdin.kg

ğan qarı jookerden qabar alar zamat, Adıltay ajo Aq- bozğo mindi. Azman abo, çekir biy ekööönün biri joq. Alar, el kezip uruu içinde jürüşkön. Ajo özü atqa min- gende aq ordo aymağında qalıñ qardan maldı juttan saqtap ooruqta qalğan er-bülö attandı. A dep ajonu eer-çigen qoşuun miñge jetpegen. Tıyaq-bıyaqtağı ayıldarğa qabar jetip, ulam joldon qoşulup olturup ajo çabış maydanına kelgen kezde al baştap kelatqan qoldun sanı jeti miñge tayadı.

Alardın bardığı er-bülö emes. Miñ beş jüzdöyü çaçtı töbögö tüyüp er kiyimin kiyip, saadaq qarmap attanğan zayıp zat.

– Ua, qağılayın ıyıq Umay jılooloñ uşul qırğın- dağı urpağıñdı? Tınç kezde ene bolup uul, qız asıradıq. Joo keldi. Saadaq tartıp qıyırğa baratırbız. Aq ele-çek urpağına küç beriñ Umay ene? – dep tilek tilep üzöñgü teppey şap attanğan Sayqal ene bul jolu da oşol miñ beş jüz zayıptın qol başçısı. Bularda aybalta, çoyunbaş sıyaqtuu bilek küçün sınaşaar qaruular az. Baarında saa- daq. Tek uuğa çıqqan mergenderdey zampılday kelatışat. Kök asaba janında ajonun eki jağında jayılğan keñ qa- nat – dal oşol Sayqal enenin saadaq tartarları.

Demeyde taqtıda olturğanında ajoluq aq tonunun jaqasınan sıyda tartıp jaraşıp tögülüp turuuçu aq saqalı azır buralıpoñ iyinin közdöy jabat.

«Ey-a, muñ arılbas qalayıq. Qarañğıda börü çabır. Qapılıstan joo tier. Munu özübüz aytıp, özübüz saqtana albadıq... Jançar boyu qar qaptap, buurul Jer ıñırsıp uyquda jatqandan dili qara joo kelir. Ua-a, Eltsres alp, taş jüröksüñ. Qan içeersiñ. Suqtursuñ. Açközdürsüñ. Mal- tabarğa, ataq-dañqqa anañdı qarmap bereersiñ?! Ua-a, it?! Aq çapqan alptın müdöösü ıyıq. Baba narqına tükürdüñ... Jooğo çabaar alptın aq saltı uşul bedi? Qarañğıda börü bolup kim kelir. çabışaar alp jışaanalayt: eşik al- dına qalqanın qo¸r. çabışaarın bildirir... Ua-a, qo-

www.bizdin.kg

ñur zaman. Zaman artı qazandın köçügündöy tünörüp ket- ti... Bilgi kebinen tayıp, baatır çabış jırımın buzup... uñşuğan aç börü bolup jazğırıp, aldap-soğup, qar jamınıp, qarañğıda basıp... ua-a, bul etegi açıq zayıp- tın işidir, Elteres. Senin er atañ menen tizgin qağış- qan kişi edim... Atañda salt, uyat bar edi. Ua-a, sen kim- den, qaysı quldan töröldüñ edi... ögüz toqulğası astınan tabılğan uul sendey aram bolur. Sendey jırım bilbes jön bolur...»

Jol boyu tek içten küñgüröngön Adıltay ajo, özü iç- ten emi Elteres alptı qolğo tüşürüp, tize büktürüp, anan ağa kebin aytıp jatqansıdı. çabıştağı erender emne boldu. çabılğandan qalğan jookerlerdin alı qanday dep oylonbodu ajo. Tek Elteres alptı qaarladı. Qamıntpay kelgen qara jooğo kekendi ajo.

Bul kezde aqküp balapanday tek tıbıtqa oronup, qı- mızdan tartqan şarap içip qısır emdi qulundun örüktöy etin jep jay jatmaq. Ua, qooğaluu kündö ajo antip ja- tıp alğanda qara başıl kişinin köröör künü qaran. Qıyırdı qımtıp kelgen joo iride anın ajoluq aq or- dosun örtkö çulğayt. Ajoluq tağın bulğayt. Qalqının jıldızın tüşüröt. Ata-ene, kelin-qızdı muñğa çögöröt.

«Köp qazdı baştağan baş qaz jelee tartqan urpağın alaamattan saqtap, qıyın joldon alıp ketiş arğasın izdeer. Qalıñ jışta uyuqtağan aarı tuqumu da, öz anasın eerçip udurup, uyulğup, küüldöp anasınan adaşpay uçadı.

Ua, jan-janıbardın jalpısına Kök teñiri özü ençi- legen uluu jırımı oşo. Qurt-qumursqadan tarta, jış- ta tuqumdağan jan-janıbarlar, suuda tuqumdağan balıq- tan asmanda uçqan qanattuudan tarta, es tutup, aqıl oy- loğon kişi uuluna deyre Kök teñirinin arnap qoyğon ol jırımı birdey emespi? Onu kim buzaar? Tün jamınıp qol salğan, Elterespi? Ne onou, ajıdaar uusun bolot mi- zine içirip, jazıqsızday qılıya qarap, jımıyıp tu- rup kebez menen meymanın muuzdağan tabğaçpı, Teñir

www.bizdin.kg

jırımın buzaar? Ne onou, Tübüttün Ayqan qanıbı? Ne ındının aq oronğon jılañ baltır oluya-piribi? Ne onou, urum menen purumdun, onon arqı taş sepili bek temir tuulğa kiygen müyüzdüü alpı qol baştağan çetki jurt Kök teñiri tüzgön jırımdı buzabı? Ua, Teñir jırı- mın buzuuğa Jer tuqumu alsız. Arğasız.

Biz kişi uulu biribizge biribiz aq bolboduq?! Pas bolduq?! Biribiz uñşuğan tünkü börü bolduq. Biribiz taş qoroodo qamalğan jazıqsız qoy bolduq. Kök teñiri aq bol degen bizge.

Ua-a, kişi semirgen sayın zulum bolooruna köz jetti, Teñir. Sen bizdin urpaqtı esiñde tutuñ. Ol jolğo baş- tap, olorğo aqıl berip turuñ, Teñiri? Semirgen kezde kişi esirbespi...

Ua-a, esirgen Elteres, bir tamırdan özök tartqan bay çınar edik. Sen esirdiñbi, endi.?! Seni Teñir qaardasın...

Batman temir kötörgön alp qara janın alıp basalbay şumqar boldu, ondo. Jebedey uçqan külüktör ırğalıp jığıldı. Kök jaynaçu talaa-tüzdördö arqayğan söök ja- tır. Sen oşol kündü körüñ. Şermin dep şerdenbeñ, essiz aram. Jançar boyu qar basıp, qalayıq qar küröp, qar astınan tulañ julup mal asırap jatqanda uñşup kelgen börüsü bolduñ. Ua-a, alqı buzuq. Babamdın arbağı tirüü bolso, saqalımdın akisi qılıç bolup çabılaar, saña»?!

Jol boyu uşunday zaarqanıp, qarğap, çıyralğan Adıl- tay özünün aldan tayığan qarı ekenin unutup anı körünbös küç jıloolop alğanday al tıñ, çıyraq, kektüü.

Tek qar jiregen attar tiginde-mında bırr-bırr bış- qırına, tınoodon urulğan aq buu, at teri, kişi demi üstügö qıroo jaap salğan. Tün boyu jol tartıp kelatqan uşul jeti miñdey qoşuundun tigi çetinen bul çeti buu- lanıp köbüktöp, anan bat ele er tonuna, at jününö qıroo turup, muz qattı... Jortuuldun albuut jürüşü qayradan buu kötörüp, qayradan jıluu dem bürküp, Adıltay baş- tağan qoşuun mına çuquldap, qısıp kirip keldi.

www.bizdin.kg

Ortodo kök asaba lap-lap etet.

Dübürt joq. Tek aldıñqı qatardağı attar tekireñdep maltağan sayın übölgön qurğaq qar aq tolqun bolup ser-pilüüdö.

Adıltaydın oñ iyinine jabılğan aq saqalı Baş-Te- ginge birinçi köründü. Lapıldağan kök asaba astında tek jayqalğan saqal özü uçup kelatqan bir tutam appaq asıl çaçıqtay bolup ketti da, Baş-Tegin baarınça ayqırdı:

– Ua-a! Babamdın akisi qoldoñ-ñ!

Elteres jaltana tüştü...

çulu temirdey qozğolbos alptın toodoy qara qızılı qarğa malta müdürüldü. Közünö çeyin qarğa bata tüşkön qara qızıl oçorula tüşüp, qayra turdu. Eç çoçubas Elte- res alptın kürögü aldanemneden sestendi. Dal oşol saam- da quyruqtuu qoş jebe udaa-udaa qalqanına soğuldu.

Jebe uçurğandar Sayqal enenin mergen qolu boluçu. Qız kezinen kömürdöy qara jorğoğo minip, at soorusu- na çalqalay qalıp saadaq tartıp maşıqqan Sayqal:

– Saadaqtı çoˌ tartıñ, beybaqtarım! – dedi jan-janındağı mergen-zayıptarğa. özü bayağı saltına sa-lıp, qara jorğonun soorusun közdöy çalqalay berip üstü-üstünö jebe uçuruuda.

Işqırıp uçqan quyruqtuu jebeler bir demdi üstömdük qıldı...

Ooruqtan arqa bolup qoşuun kelgende alsırap, qan- sırap baratqan jookerler tıñıp ketişti.

Emi Elteres arqa salıp, it uruşun baştadı...

Kök asaba lapıldap alğa jıldı.

Oşentse da çabış tez ada bolğon joq. Eki qol birdey ayığışqan. Eki qoldo teñ taymanbas alptar kektüü. Alar- dı öksütkön qardın qalıñdığı. Attan tüşkön kişi qarğa çömülöt. Degen menen qanattuu jaralğan jılqı tuqumu qar qaysap, qayra tıñıyt.O, oşentse da boldurbas jan- duu barbı? Jooker mingen attardın dalayı boruğup, qar maltap turalbay jattı...

www.bizdin.kg

çabış künü-tünü ulandı. Dalay er ajal taptı. Qarğa kömüldü. çabıştı ulooğo eki taraptın teñ birdey alı qurudu. O, birotolo qırğın tapmayın, bir tarabı üstöm çığıp, jeñilgen jağın birotolo özünö tize büktürmöyün mınday çabış toqtoçu emes. Biroq...

Bul jolu da eki taraptı birdey müñkürötüp, birdey alsıratıp turup ekige bölgön Kök teñirinin uluu küçü sıyaqtandı...

«Ua-a, kişi uulu. Esiñe keliñ. Men bir iret jançar boyu qar sıyladım edi. Muz daban aşçu attarıñ qarğa maltadı. Batman temir kötörgön alpıñ balta soğo albay qaldı. Altı jıl qatar muz bürksöm netesiñ. On eki jıl qatar qar töksöm qantesiñ. Jüz jıldap ılay çayıp, tol- qun qaptatqamın bir jolu. Onou jıluu jaqtağı senin qalaa qurup, önör östürgön maqtançaaq tuqumuñ taqaat bere albağan. Köp qatar taş üylörün men tökkön ılay botqonun aldına qaltırıp özdörü alda-jalda menen arañ qaçıp çıqqan. Men bulqunsam sen alsızsıñ maqtançaaq, şorduu kişi uulu, – degen sıyaqtuu Kök.

Asman tünörüp turdu...

...çabışqan eki tarap arğasızdan ajıraştı. Erdemsigen alptardın maanayı basıldı. Ne kelgen joo ezelteden kekteşken aşırqı tabğaç, quruy, , tübüt, aşır- qı parsı, ındı bolsoçu... Anda, çetki jooğo çaptırdıq deşip, kişiler qayğını moyunğa alışmaq. Azanı çın- dap kütüşmök. çındap muñğa batıp bizdin jurt çoñ joo- ğo taqaat bere albay qaldı. At tuyağı ketildi, er qolu qarıştı. Anan qansırap turup berdik. Arğasız çabıl- dıq, bozduq, tozduq... – deşmek.

Tök ataandaşuu, eregişüü ğana bulardı joolaştır- dı. çınında Elteres alp, bilgi dele. Biroq al öz zobolo- sun kötörgön ataançıl alp. çoquğa Kün erte tier. Alpqa alp jügünür. Jazıq boroonun men toqtotom. Men qılıç qayrasam kim toqtotur?! öz arqa boluñ. Artımda jürüñ. Joo betime çıq, başıñdı çabam!– dep Elteres çabış

www.bizdin.kg

köksögön qılıçı ötkür qol başçı. Kepke kelbegen zordu qılıç iydirir! – degen joo börüsü. Anın öz atası da, tüpkü babası da qol baştap, çoñ çabuuldardın qılıçın kötörüşkön. öz jurtunun dañqın çığarıp ötkön. Ar day-ım, mına emi qır aşam dep kelatıp, qırğa jete albay, jetse da arı aşıp kete albay uqtap qalğan jolooçu sı-ñarı... alar közdögön çoñ maqsattarına jetpey öksüp qa-lıp jürüştü. Al öksüügö özdörü sebepker. Tek memirep turğan kündün artınan kütüüsüzdön çığa qalğan quyun sı-yaqtuu tınç jatqan jurtqa qupuyadan qol salat. Anı a¸osuz çabat, a¸osuz oljoloyt. Dal oşol qara özgöylügü üçün özünö tekteş, qoñşulaş el-jurttan alar arqa-tirek tappadı. Tekteş el-jurtqa özdörün jek körsöttü... Qança aşıp- taşıp qarıluu kelişse da, jeñilbestey boluşup küçtüü çabuul baştasa da, aqırı alar kötörgön qılıç öksüp tiy-di. Aqırı mizderi japırılçu. Al turğay özdörü zapqı tartıp çabılıp qalçu.

Aytor, ezelteden kelatqan jookerçiliktin oqtum-so-qtumu. Jeke üç-Suu jurtu emes, dele başqa elderdin baş- tan ötkörgön küröştörü uşuğa münözdüü. – «Joo qapı-lıstan çabat, ölüm suratpay kelet» degen maqal uşul kindikteş buduñda ar qaçandan aytılat. Uşul kindik- teş buduñdardan qırğız atanın jurtu çabışqa belen: uul, qızı at üstündö jooker bolo turup özü momun, jooş. Sebepsiz çabış köksöböyt. Jan bağuunu emgekten, tiri-çilikten kütöt. «İş etseñ – aş etesiñ» – deyt bilgi ajosu. Tigil üç-Suuluq qol başçı Elteres ırısqını jeke tiriçilik berbeyt deyt. Alptın, çoñ ençisi oljo. Jooğo attanıp, oljo taap qan qazınasın altın, kümüşkö tolturup turbağan qol başçı üydögü zayıptın ermegi. At jortuulda suubasa, er çabışta bışıqpasa, al eköönü may basat. May basqan soñ, at ılaalayt, er zerikçeel tartat. Ilaalağan at arış sozboyt. Zerikken er qılıç kötörböyt. Arış sozboğon at soğum, Qılıç kötörbögön erge ölüm...

www.bizdin.kg

Uşul laqap sözdü, tek laqap qatarı süylöşpödü El- teres babaları. Anı aytıp, erdi namıstantıp, alardı jookerçilikke maştaçu. Babalarının dal oşol saltın ulap, alardın jetpey qalğan tilegine men jetem degen Elteres çınında ele qol baştap jooğo betteşkeni qolu jeñilip körö elek. Elteres qolu, dayım çabıştan ol- joluu qaytat.

Bizdin Elteres alp çıqtı
Ee berbes arstan bolup çıqtı. Başqa
alptar noʼn bolup buqtu...

Oynoo-tentekter uşunday ırdaştı. Uz qızdar Elte- res alptın er jookerine arnap belekke sayma saydı.

öböktögön eneler Elteresti alqaştı. Al emi qanda- rı, bekteri Elteres alptı içten künölöştü, sırtınan sıy körsötüştü. Dayım çabışta jolu bolup turğan kök taşqa qılıç janıdı.

– Men ozunup başın albasam, başı aman ozunar. Ba- şımdı alar. Men jeke özüm emesmin. Men – qaarman buduñum!..

Uşintken Elteres, çınında ele qalıñ qolun qay- ratman etken.

– Babam aşpağan dabandı men aşam! Jeke aşalbay- mın. Seni arqa etip aşam, buduñum!

Er qol başçının uşul çaqırığı at jalın tartqan uuldu özünö eerçitti. Al eerçigender çabış samaştı...

Eki qılıç bir qınğa sıybayt degendey, dal oşol ça- bış samap küülöngön Elteres emi özünö teñdeş, aqırı tigil közü ötkön Er-Külçurdun Baş-Tegini, tigil Er- Kişi qolu dep boljodu. Bir turup oşol qol menen arqa- laş boloordu, bir turup joolaşaardı bilbey küñgüröndü.

Oşonduqtan anın on başı, elüü başıları birde bul, birde tigil qıyırda çapqılaşıp erööldö, tek urunaar- ğa too, uruşaarğa er tabalbay küülönüp jürüştü. Başqa

www.bizdin.kg

elden çaqan qoşuun qabılsa; ağa çabış baştadı. Sapar kezip, tee tügönböstöy uzaq jol artıp, arıp, qaalğıp, çaalığıp kelatqan kerbençi kezdeşse, anı talaştı.

Tigil je bul qıyırdan kezdeşken jalğız-jarım ba- atırdı qolğo tüşürüp, matap alış Elteres alptın joo- kerleri üçün tek kesip sıyaqtandı. Bul çınında, salttan çıqqan beybaştıq. Mınday beybaştıqtı bir baştasa, el-jurttan ketken, qır kezip taloonçuluqqa ötkön qa-raqçılar tobu işteyt. Ne bir iştese, atayı tabış köksögön başqalardı çabışqa çaqırğan soğuşçul qol başçının erööldögü jookerleri işteyt.

Emese, Elteres, qır kezgen taloonçu emes. Al kep qo-şuun qurup, köp qol baştap çabışta sınalğan alp qol başçı. Anın közdögön maqsatı – öz başının, öz jurtu-nun abroyun kötörüü, dañqın çığaruu. öz jurtuna bay- lıq alıp berüü. Jer-suu alıp berüü. Elteres alp jıl ötkön sayın küç aldı. Küç alğan sayın qıçaştıq baş- tadı. Elteres kekengen tabğaçta talap tügötküs baylıq bar; altın, kümüş, jumşaq jibek, eçen asıl oşol tab- ğaçta. Anın at aşalğıs Sepili biyik, anın quyun uçur- ğus üylörü bekem. Oquğanı biçik, ölgöndü tirilteer em-çisi bar. Sıyqırçısı köp, açıq kündü jaadıraar jay-çısı bar. Oşo tüptüü jurt – tabğaçqa jeke Elteres emes, dele uşul at jalına qazan asqan köçmön buduñdardın başqı duşmanı oşol tabğaç! Ağa qarşı baruu demdüü qol başçılardın köktögü tilegi. Biroq köbü al tilek- ke jetpey öksüp qalışat... Nesi bolso da küçtüü joonu anın özündöy qarıluu qol başçı bağıntaar. Azır oşol qarıluu qol, jeke aq asaba kötörgön köp uruu Elteres- pi? Joq. Ne tigil kök asaba kötörgön qırq uruu qır- ğızbı? Joq, ne tigil qalıñ qarluqpu, on oq, türgöşpü? Joq! Emese, amalduu, küçtüü joonun qanduu qılıçın kimder tosot? Alar qantkende tosuşat? O, al qantkende tosulaarın uşul ar uruunun bilgileri ar dayım özdörü aytışat: Köp tuqum baş qoşuñ. Bir uraandın astında

www.bizdin.kg

attansaq üyörbüz»! – deşet. O, aytılğan aqıl sözdü qara özgöydün albuut araketi buzat. Dal uşul Elteres alp qıyır basqanday birin-biri taş atat, köp uruu... Bay- ırqı Qaraqan uulu Uuz-Qan alptan bei uşul köp uruu uraandaşqan kezde ğana tabğaç kötörgön qılıçtın öz qılıçı menen tosçu! At tuyağı tozoñ sapırçu. Asman-jer ortosu tumandap alaamat baştalçu. Tabğaçtın qıy- ırı jaşırılçu. Alardın er qol başçıları qansı- raşçu. Baş qanı – asman uulu arağa elçisin salçu. Sarı altının, jumşaq jibegin tartuulaçu. Janına ayabay küç kelip baratsa, köp nökör, quldarı, qımbat, asıl sebi menen suluu qızın baatır qol başçığa berip quda- laşçu... Bul ar zamanda elüü jılda, ne jüz jılda, ne eki jüz jılda bir uşunday çoñ qağılış, anan uşunday biyik abroy, sıy boluu bar. Al çoñ qağılıştan kiyin- ki oşol sıy, qımbat oljonun, ataqtın dañazası eldik biyik abroy ataq qatarı ulam kiyinki tuqumdarğa sıy- mıq bolup qalıçu.

Soñqu jıldarda baba uraanın çaqırğandar: qırğız- dan Er-Külçur, qarluqtan alp Barsqan, üç-Suu jurtu- nan uşul Elteres şer boluştu. Er-Külçur tilegine jet- pey erte ölüp ketti. Anın tuqumu Baş-Tegin baba jolun joldoybu, joqpu? Al azır belgisiz. Barsqan baatırdın eli jardıraaq, azıraaq, qolu qısqa. Al aylasızdan tiş- tenip... tüptüü jurtqa bet bağıp çığalbay arañ jürgön kezi. Elteres qaruusun çıñap, tabğaçqa qarşı attansam men attanam, baba dañqın ulap, tabğaç qolun tossom men tosom dep küülönüp aşıp- taşqan tosmodoy serpilip çay- palıp turğanda tigil erööldön qolğo tüşkön azdın Ker- geni Eltereske Baş-Tegindi çağımdadı... Baş-Tegin qol qurap, jaz aldında üç-Suunu çaap alğanı qamınıp ja- tır. üç-Suunun saltsız Elteresin tize büktürüp turup... anan tabğaçqa attanam deyt eken dep çağımdağan Kergen Elterestin köñülün burdu. çağımğa tez işengen Elteres kirgen buuraday jindenet:

www.bizdin.kg

– Er saltı – jolun tosqon joonun başın alış?! Baş-Tegin menin jolumdu tosso, men anın başın çabam! – deyt da Elteres alp tabğaçqa dep qayrağan qılıçın emi qırğızğa sundu. Al qolun çoğultup, joo qamın körüp jolğo
çığıp qalğanında oy-toonu qar bastı. Qış qıçıradı. Qardın qalıñ tüşkönünön ulam Elteres qoşuunu çoçula-dı. Bul ters belgi. Kök teñiri bizge eskertti. Tizgindi qayra ielik, baatır? – dep Eltereske Salim aqılmanı keñeş ayttı. özü da «Bul jaman belgi» dep içten çoçu- lap turğan Elteres aqılmandın keñeşin qabıl tutup, qoşuundu bul jolqu jortuuldan qayra burğusu keldi. Bi- roq bir oñ jolğo baştanğan qol, tek çabuulsuz qayra tar- tışı bul da jaqşı jörölgö emes, anı oylop küñgüröngön Elteresti öz başınan çoçulağan Kergen köküttü:

– Jortuul baştaldı. Baştalğan jortuuldu çabuul-
suz qaytarış jebesiz jaa tartqandıq. Jebesiz jaa tart- qandıq – alptın jıldızı öçköndük. Jıldızıñ öçpösün Elteres alp. Qırğızğa baraar jol uusun men bilemin. Jol uusun biliş – joonun üşün qaçırış. Uuru joldu basıp, Aqtermeldi artıñ, jooñdu şiliden basıñ, alp. Arstan taamay çapçığanda atan jantalaşır. Jantalaş- qanda ne. Ol ölör. Oşentip jooñ qırğın tabar. Az jur- tuma arqa boluñ. Oşondo azdın begi bolup, arqañdan çañ
çığarıp jürsöm edim! – degen Kergendin kebi eki anjı bolup turğan Elteresti baştap kelgen.

Elteres çabışta arabök qaytam debedi. Joo eldi tıy- pıl çaap oljoğo batam. Küçümdü arttırırmın. Qıyra- ğan qoldun qalğanı aldımda tize bügöt. Tize bükkönü jo-okerim. Tize bükpögönü çabılır. Uulu – qul, qızı – küñ Adıltaydın. üç-Suunun ar tütünü qul-küñ jumşayt dep attanğan. Elteres qançalıq küç salsa da, al tilegine jet- pedi. Qapılıstan bastırğanına, tümöndün kemdigine qa-rabastan Baş-Teginder ayanbay ayığıştı. Alar ulam qı-rılğan sayın albarstının qanınday çaçırap köböyüp – küç alıp ketti...

www.bizdin.kg

Aydıñı küç piri tirüü Adıltay baba qol baştap kelgende Elteres qolunun üşü qaçtı. Alp özü baştap aydıñdan, küçtön jaltandı.

Elteres it uruş salıp çegine berdi.

Jedep azuuları qarışıp qalğan eki kökjal ajıra- şa tüşköndö birine biri qayradan tiş salışqa batı- nalbay qılçaq-qılçaq qaraşıp ilkip basıp ajıraş- qanday bul jolu eki qol arğasızdan çabışın toqtottu.

çabıştın aqırı mınday ada boluş Adıltay üçün ıñtayluu boldu. Qıyır jepirilip, çet-jaqadağı ayıl çabılğan menen köp uruu aman. Ajonun aq ordosu aman. Sayqaldın jebesine Elteres alptın jaradar bolğonu bilingende Baş-Tegindin zobolosu aştı.

– Er atası joğun, mergen enesi bildirbedi. Ua-a, jesi- ri joo sayğan jurtqa Elteres alp qol salıp ne esirdi?!

Aq qar jamındı Elteres
alp too aştı. Uyqudağı
qoşuundu Uuru bolup
bastı.

Uuru alp emes.
Alp bolso da ol arstan emes.
Saadaq kezedi enem
Elteres uuruğa.

Qır aşqıça şaştı ol.
Qılçaybay qaçtı ol. Ayrök
alp uuruğa?! Ayrök
qaçqan qulğa?!

degen ır elge jayıldı...

çınında al jolu qaçqan qolu qır aşıp, özünün jıldızı tüşüp jaraluu janı ızaluu Elteres qara qızıl oçorulup baspay at qotoruşturup mingen soñ, bar ızasın tigil özün azğırğan Kergenge saldı:

www.bizdin.kg

– Ey-a?! Ono-u baş joonu çaap salıñ?! – dedi Elteres on başığa.

Ayazda zoñq etip çıqqan Elterestin ünü tigindeyde baratqan Kergenge şaşpay eşitildi. Saz ireñinde qan- dan- söldön eçteme joq qupquu bolğon Kergendi bir on başının jookerleri tegerektedi.

Qorqqon Kergendin ünü ayanıçtuu çıqtı:

– Ua-a, alp? Arqañda eşiñ boloyun. üyüñdö ot jaqqan quluñ boloyun. Janımdı qaltırıñ?

Ansız da keçeeki qaadasız çabışta jedep ızala- nıp qalğan on başı Kergendi unçuqturbay saldı:

Alp sözü bir buzuqu. Teñirge jalınıñ?!

On başının aybaltası şilisine taamay soğuldu. Kergen attan oop tüştü. Anın ölük başı qarğa sayıldı.

– öz uraanın tanğan baş talaada qalır... uşş-untip... – dedi aybalta kötörgön jooker qıjınıp.

Küçtüü kelgen qoşuun emi tıtılğan jündöy üldüröp, boldurğan attar qar maltap ilkip, samsıp baratıştı...

BABA JIRIMI

Baba jırımı urpaqqa ülgü
Eski maqal

Alardın (qırğızdardın) mıyzamdarı eñ qatuu. çabış aldında işti iritüüçülördün, elçilik mildetti ötöbögöndördün, ajoğo qıñır keñeş aytqandardın, oşondoy ele uurulardın baştarı çabılat. Uurunun kesilgen başın ata- sı ölöör-ölgöiçö moynuna ilip jüröt.

N. YA. Biçurin

«O, şamalım. Bul qandı qılıçımdan sürtüp salıñ! Bolotto taq qalbasın!» – degendey...

www.bizdin.kg

Bat ele çoñ çabuuldarda bolğon qalıñ qırğın jomoqqo aylanat. Bat ele al çabuuldun qaarı unutulat... Bat ele jer-suu eç-eçtemke bolboğondoy jayqalıp köktöyt. Keçee qan köp tögülgön özön-özöndö, talaa-tüzdördö bügün kök jay- nayt. Jer semirip anda tamırlağan ösümdüktör uqmuşta- nıp uyulğup, buralıp duuldap önöt. Eçen tüstö bayçeçekey çaytın açat, sonun qulpurat. Köz joosun alat. Güldüü, ot-tuu jayıttarda mal ıñırsıp jayılat. Kök taypañda tı- zıldağan baldardıi qızañdağan baltırına şiber orolot, gül çabılat. Qızdar sonun güldörgö qızığat.

O, dal uşul qırsıq, ajal tizgindeş taş boor dünüyödö, keçee, Elteres qolunan çabılğan soñ qırğız- dı qırsıq üstünö qırsıq bastı. Qayğı üstünö qayğı çöktü. Ansız da jaşı jetip qalğan Adıltay ajo eli- nin qıyırı çabılıp qalğanda müñkürödü, mögdödü. Ajo temselep turbay qalğan da kündörü, ölöörün samap çögüp- bögüp qalğan da kezderi boldu. «Ua, Kök teñiri. Sen, meni alsız bolup qalğanıñda qalayıqtın muñuna batsın de- gen bediñ? Boo çıdaymın. Muñğa çökpösmün. Köp jaşap, köp küçtü tögüp, köp aştı içip, köp uqmuştu bilip- bilgi boldum. Emi aq tilenip jurtuma küç beremin»!

Uşul demi menen Adıltay baba emi ordoğo eñ jaqın kişilerdi çaqırttı. Alar – neberesi Baş-Tegin, Er- Kişi, Azman abo, çekir biy, Umay ene, Sayqal ene, Jolbors, Bars, Buylaş...

Ajo ordosu bayağıday ele jasalğada. Ortodo kümüş tulğada bayağıday ele ıyıq ot janıp, bayağıday ele ordo içi jıpar jıtı añqıyt. Tördö jeñilbestiktin belgi- si – alp tuulğası bulut astında, jer üstündö uçup ke- latqansıyt... Tek jalğız özgörüü, jalğız jañılıq, be- regi bosoğo üstündö ilingen kök jelekçe. Al jelekçenin tömönkü çetine qara jeek salınıptır. Sabı joğoru, jelekçesi tömön tüşüp salbırap turat. Bul: jurtu ça- bılıp, qalıñ elge muñ çökköndögü aza kütüü. Oşol jurt- tun ajosunun ordosuna muñ belgisi bolup, bosoğoğo ilinçü

www.bizdin.kg

jelek. Kişi oorusa, anın oorusun alıp qstsin dep, al ooruğan kişinin elesine oqşoşturup quurçaq köçöt köçürtüp örttöp jiberüü bir kişinin kert başına qa- ray ırım. Al emi büt jurtqa qaray bolğon ırım, al jurttun başçısı, ajosu ne qanı, ne bilgi qol başçı- sının üyünö jurt qayğısı qırsıqtın köçötü qatarı uşunday aza bosoğoğo ilingen bul jelekçe, qırğın taap, muñğa çökkön bul jurt qayra küç alıp qol atqarıp, joodon kegin alaarda uşul aza jelekçesin ortodo çoñ jalındağan arça otuna ırğıtıp, ajo anan attanat. Bar- dıq qırsıq uşul aza menen birge küyüp ketti. Emi ke- zek bizge öttü. Emi biz qılıçtı biyik kötöröbüz. Joo bizden qırğın tabat, jeñilet. Muñ azası emi joo eşi- gine ilinet degen ırım.

Qızıl qımqap ton kiyip, altın kemerdi tarta qur- çanıp, taqtısında olturğan Adıltay ajo, qaltırap alsız tartpay, oñ qolun joon sanına tayana, tura qal- çuday bet aldığa tüz qarap tıñ olturup jardıq uğuzdu:

– Sözüm aq, el-jurt qamı! Keçee, tigil er Elteres qı- zıp qılıç soqtu. Bir müyüzüm sızdadı. Sınğan joq! Qış qaarı öttü. Arıq mal semirdi. Joo jıldızımdı tüşürdü. öçpödü! Emi kegim artır. Atam qırğız ölördö tirilir, qırılğanda köböyör, tügöngöndö tütör edi. El- terestin qılıçı sınar. Men ayttım. Sınar, dep siler- din babañar ayttı dep eşitiñer! Elteresti men el qılay- ın desem, ol özü joolaştı. Emi aa muñ özü barsın. Me- nii qılıçım aa soğulsun. Aza anın bosoğosuna ilinsin! Menin qılıçım silerde! Azanı joo bosoğosuna iliñder. Qol erte attansın!

Er-Kişi baştap Azman abo, çekir biy, bardığı ajo- nun tağına taazim berişti:

– Jardıqtı eşittik, ıyıq baba!

Jalğız ğana Umay ene taazim bergen joq. Al jurt enesi bilgi ajosuna dem berip turğan eles sıyaqtuu tüz qarap qozğolboyt. Umay enenin aq juumal jüzü da, kiygen

www.bizdin.kg

kiyimi da taza, aydıñduu. Oñ qolun eegineçe kötörsö, bügülör-bügülmöksön barmaq, söömöyü qaltırağansıyt. Ança qalıñ emes erinderi bılq-bılq içinen süylögönsüyt. Biroq oozunan söz çıqpayt.

Adıltay baba kebin uladı:

– Qorqpos er qılıçın, qorqoq jan bağar moqotur. Börü tartqan mal jaraluu, joo çapqan jurt qaraluu. Jara- luu jandı muñ baspasın. Ol küç alış üçün çoñ-kiçik, jaqşı-jaman baarı qıñ debey baş iysin. Ajosun eşit- pes jooğo tize bügür! – Adıltay Umay-enege qaradı.– Ua, jurt enesi, men aytqandı taq eşit! Ar kepti köñülüñö tüyüñ! Anan tamğa oquğan uzdarıña jibekke saydır! – Ajo Azmanğa jüz burdu: – Ua, sen abolorumdun bilgisi Azman, men aytar kepti taq eşit. Birin buzbay köñülüñö tüyüñ! Tamğa oquğanğa taşqa bastır. Tübölük qalsın!

Ajo Er-Kişige, berki baatırlarğa jalpı ayttı:

– Ua, siler, menin jurtumdun baatır-alptarı, tay-manbas qol başçıları, men aytar azırqı kepti taq eşitiñder. Bir sözün ketirbey köñülgö tüyüñdör! çoñ- kiçik jookerge jetkiriñder!

Adıltay emi taqtısınan turdu da saltanattuu türdö ant berip jatqanday salmaqtuu ayttı:

– Jılan jıl öttü. Kişi uulunun qanatı jılqı jıl azınap turğan kezde... bügün, teke ayının beş ja-ñısında, men silerdin abo-ajo, bayırqı baba başta- ğan jırımdı estettim:

Bir aytqanım – çabılğan jurt çaçılıp qalbaydı. çabılğan jurt, ıyıq baba miyzamın qoldonso, ol tez çıñalır. Tez kek alır. Tez kögörür.

Eki aytqanım – çabılğan jurttun jaman uul-qızı qorqoq bolur. Qorqoq uul-qız baba tuqumu emes. Onu ar- baq qaardaydı.

üç aytqanım – çabılğan jurttun jaqşı uul-qızı qorqpos bolur. Qorqpos uul-qız baba jolun joldoydu, Anı arbaq qoldoydu.

www.bizdin.kg

Tört aytqanım – çabılğan jurttu başqa qalq kem körür. Onun ıyıq jerin tepsir, suusun bulğar:

Beş aytqanım – çabılğan jurt kem bolup qordolboym dese, qorqoq uul-qızı qorqpos bolup, çaçılğandı jıy- ıp-terip ıyıq jerine, suusuna özü ee bolurun esteydi. Er atın tulañğa semirtir, aybalta taptar. Er qılıçın kök taşqa qayrar. Jortuulğa attanır.

Biz kişi uulu bolup jer betine kelgeni eçen oor kündördü baştan keçirdik. Kişi özünö özü küçtüü joo boldu. özün özü qırğındadı, taladı, oljolodu, quldadı. Kişi tuqumu taqır qırılıp qalbadı. Qayra jıyıldı. Qayra küç alabız!

Al üçün:

Bir aytqanım – bizdin tuqum oorup üydö ölgöndü qaa- labağan. Qorqup, joodon qaçıp soyulup ölgöndü jektegen, qarğağan. Er uul, er qız qaçıp ölgön emes, atıp ölgöndür. Jeke qalsañ alsızmın debeñ. Aldan tayısañ ölöm debeñ. Qarmaşıp, joo qolunan ölsöñ ıyıqsıñ. Senin ıyıq ar- bağıñ babanın ıyıq arbağına jarıq jüz menen qoşu- lır. Joodon qaçıp qorqup ölsöñ, senin qorqoq arbağıñ köçöt bolup çöldö kezer. Muñ basıp sızdap, sıqtap jürür.

Eki aytqanım – çabışqa qol qayratına şek etip jo- onu küçtüü sanağan kişi, başqağa elçilikke barıp, mil- detti ötöböy kelgen kişi, ajoğo ters aqıl qoşup, jı- rımdı buzğan kişi, qol başçının jardığınan baş tar- tqan jooker, mal jayıtın, ayıl örüşün örttögön kişi, jortuulğa qaray qam körböy öz qardın toyğuzğan kişi, jortuul kezinde külazığın saqtay albağan, atın bağa al- bağan jooker, biröönün tamağına köz artqan uuru – uşu- lar aramdar.

üç aytqanım – aram kişinin tartar jazası bir – muuzdalır.

Bötön söz:

Uuruluq – kişi qıyalına batpas eñ ıpılas josun. Uuru ıyıq jerdi basıp, taza suunu içip, qatarda jürsö, onun

www.bizdin.kg

aç közdügü başqalarğa juğır. Ulaq uurdağandın söömöyü kesilsin, qozu uurdağandın barmağı kesilsin, qoy uurdağandın qolu kesilsin, at, töö uurdağan – muuzdalsın. Uuruluqtan qanbay ayıp üstünö ayıp tartıp, al ayıbın qoyboy dağı uuruluq qılğan aramdın kesilgen başı atasının moynuna ilinsin!

Uuru asırağan jaman atanın tartar jazası oşol.

Jaman söz:

Uşaq – el buzar. Ağa-ini arasında ıntımaq buzğan uşaqçının erdi kesilsin. Ajonu, abonu, baatırdı, qandı, bekti, qol başçını uşaqtağan uşaqçının tili kesilsin, öz el-jurtun uşaqtağan uşaqçı aram muuzdalsın!

Aram söz:

Qooğaluu kündö jaman kişi ayla izder. Ol öz aram janın saqtaymın der, Jooğo satılır. öz jurtun taştap jooğo satılıp kişi uulu iştegen qılmıştın eñ aram işi. Ol aram işti eñ aram kişi işter. El-jurtunan ketüü – enesin satuu. Ene balağa ıyıq!

Bir aytqanım – uşu aram işti iştegen kişi – muuzdalsın. Onun ata-enesi, ağa-tuuğanı toğuzdap ayıp tartıp, öz el-jurtunun aldında qul-küñ bolur!

Iyıq söz:

Bu üstü açıq Kök, booru küröñ Jer jaralıp, kişi uulu Jer üstünö kelgeni, ol başqa jan-janıbardan aqıl-esi menen joğoru boldu. Iyıq boldu. Börü tıtıştsa börülügü. İt qabışsa ittigi... Kişi uulu qabışıptıtışpayt boluçu. Iyıq jer kişi uulunan uşunu küttü.

Bir aytqanım – kişi uulu Jer betine kelgende, ol, açtoq boldu. Azdı, adaştı. Jalğız qalğan uul-qız börü emçegin emdi. Jerge tüşkön uruq tamırlap ketir.

Adam uulunda eki kişinin uruşu da, eki uruunun çabışı da şol börü münözdön ulanıp qaldı.

Bul, kişi uuluna çetten kelgen qırsıq. Kişi uulu bul qırsıqtan arılsa jaqşı edi. Ol uşaq ayttı. Qor-

www.bizdin.kg

qoq boldu, aç közdük qıldı. Ol jaman işter kişi uulun- da joq edi.

Eki aytqanım – ol jaman işterdi ıyıq Otqo salıp quyqalañ! Kişi uulu ıyıq. Jaman işterden saq boluñ degen.

Baarıñ eşit!

Bul men aytqan kep – baba tapşırğan jırım!

Biz jaman işke aldansaq, başıbızğa muñ üyörbüz!

Erteñ qooğaluu kün kelir, jurtum. Oşondo bir baş, bir qol bolbosoñ, muñğa batarsıñ.

Baba jırımın aq eşitiñ. Kişi uulunun ıyıq işin baştañ, baarıñ erteñ ıyıq jortuulğa bir bo- lup attanıñ!

üydögülör ajoğo taazim etişti.

– Er jarağın beriñ, uul! – dedi Adıltay.

Baş-Tegin ajo qılıçın alıp çoñ atasının eki alaqanına qoydu. Ajo qılıçtı aldığa kötörö qarmadı:

– Iyıq baba arbağı maa tapşırdı! Men emi buurul Jer üstündö jürböymün! Meni şumqar boldu dep bökpöñ baarıñ!

Tirüü arbağım silerge bulut astınan dem berir!

Er-Kişi baba qılıçın öptü:

– Sanaama jaman iş çöksö, qoluman jaman iş kel- se, ondo Er-Kişi emesmin. Qara bolsom aq bolot qı- lıçtın mizi ursun! Baba miyzamına taqmın!

Azman abo qılıçtı öptü:

– Men: ajomdun baş abosu Azman, ordodo ajo aldında, top jıyındajurt aldında qara bolsom, jurtqa abo emesmin. Meni aq bolot qılıçtın mizi ursun!

Baba miyzamına taqmın!

çekir biy qılıçın öptü:

Men ajomdun sol qolu çekir biy, ordodo ajo aldın- da, top jıyında jurt addında qara bolsom, jurt biyi emesmin. Meni aq bolot qılıçtın mizi ursun!

Baba miyzamına taqmın!

www.bizdin.kg

Bars, Jolbors, Buylaş birdey kelişip baba qılıçın öbüştü:

– Biz jortuulda, qol aldında jürgöndö, eröoldö jurt qıyırında jürgöndö qara bolsoq qoşuunda er qol başçı emespiz. Bizdi babajarağı aq bolot qılıçtın mizi ursun!

Baba jırımına taqpız!

Baş-Tegin baba qılıçın öptü:

Men öz babam ajomo qara bolsom, ajo tuqumu emes- min. Meni aq bolot qılıçtın mizi ursun! Baba jırı- mına taqmın! Umay ene qılıç mizine üç qolunun uçun tiygizdi:

– Jurttun ajosu, menin arstanım, sen tapşırğan amanat jırımdı eşittim! Bu aq jırımdı uul-qızım taq önörün kübö ettim!

Kim qara bolso, onu aq sütüm urır!

...Adıltay ajonun ünü pas uğuldu:

– Qoş, joluñ açılsın, tuqum...

Er-Kişinin kirpiginen açuu jaşı serpildi. Say- qal ene burulup ketti. Jaş-Tegin baba jarağın babası Adıltay ajonun qolunan aldı da, bolot qılıçtı kümüş qınına batırdı...

... Ordo içi tıptınç. Qayğını, ökünüçtü, muñdu basqan saltanat tunjuraşı.

www.bizdin.kg

SAYQALDIN ORDOSUNDA

Altımış kelin, qırq qızğa
Altı qabat qurdatıp,
Qırq bir kündön şırdatıp,
Jaqpağanın söktürüp, Tabaq,
tabaq bolotqo – Albars egep
aralaş
Arasına töktürüp.
Kiygendin köönün
tındırğan, Jooğo ılayıq
qıldırğan» Uşunday işke
joroğon Arasınan baarına –
Arıptan oqtu soloğon,
İçki-tişqı segiz ton, Anı
kiyip tursañız. Ayğaylağan
duşmanğa Aralap boydu
ursañız. Aqırı senin özüñö
– Ajalı jetken qatılar.
Aybalta menen bir salsa,
Altımış jerden atılar
Ajalğa özü çağılar...

Manastan

Bayırqı Qırğız madaniyatının eñ sonun jetişkendigi özünün jazuusu bolğonduğunda.

İstoriya Sibiri

Sayqal enenin ordosu bul kündörü uzdarğa toldu. Sayqal ene öz taqtısında. Anın oñ jaq, sol jaqtarında qırqa olturuşup demeyde sayma sayışçu uzdar, azır jo- oker kiyimin bıçıp, jookerge kiyim tigişip, kün-tün tınımdı unutuştu. Küpö ton, olpoq ton, badana, qanda- ğay çalbar, şırıma çepken... aytor, eñişte da, sayışta da jeñil, bışıq boluçu kiyimderdi tigüüdö. Sayqal özü

www.bizdin.kg

taqtıda tek köz salıp başqarıp olturbayt. Al kişi özü da işte. Köz qurçu qayta elek uzdun uzu Sayqaldın iyne sayışı, iş bütürüşü başqa uzdarğa ülgü. Anan qalsa, Sayqal şırığan kübögö jançar batpayt. Uşul ulğayıp qalğan kezinde da söömöydön oymoq tüşürböy tek uzdun uzu, iyneçinin ustatı Sayqal ene jaş kezinde sırtta at üstündö jebe tartqan jooker, üydö iyne sayğan uz bolğon bayırqı uzdardı ulağan çeberden sabaq alğan. Sayqal uz sayğan uçuq tigişten ketpeyt. Sayqal uz tiştegen tondun qırı eskirgençe jazılbayt dep başqa uzdarğa laqap bo- lup: «Sayqal uzday çeber boluñ. Uz qolunan bütkön iş jookerge dem» degen sözdör qız-kelin arasında köp süylönçü...

Oşol uz emi Sayqal eñe, jurt ayımı bolup, Er-Külçurdun ordosun kütüp turğanda anın azırqı enelik mildeti eki ese. Ordo eesi Er-Külçurdun közü öttü. Emi ordo jesirdiki. Tek şatıra-şatman saltanat, ır-külkü, jırğal baş- tay beriş şart emes. Ariyne Er-Külçur esen barda beyqa- par jırğalçılıq çaqta ayım özü jaş kezderde, bul ordo- do tañ künü çoñ saltanat – oyun-külkü bolup turçu. Azır al tınç kez joq. Bir jaqtan joo jaqalap, bir jaqtan börü etekteyt... öz kişilerge kereez-jırımın aytti ajo.

Qoqus uçup ketse, azır anı öz kişiden başqalar bi- lişke tiyiş emes. Joo jaqalap turğanda bilgi ajodon ayrılış oor. Köp qaz başsız uçpayt degen jurt mögdöörü çın. Azır ıyıq jortuulğa qam körgön kezde, kişiler ajoodon ayırıldıq dese, tilekke bögöt bolooru da başsızbız, aqıl berip, jol körsötöör bilgi-ajobuz joq de- şip uluu-kiçüü mögdöörü da anıq. Azır bardıq iş ajo tapşırğan jırımdın atınan iştelip, qol jortuulğa qamınıp jatqan kez. Uçuq uçtap, iyne sayğan zayıp, azır çürpölörün tamaqtandarışıp, ıpça jağın başqarıp qoyup oymoq alıp jooker kiyimin tigüüdö. Qoluna çot qarmağan qarı toqoy aralap türkük qıyıp, ne aybalta sap qopşop jürgön kez. Közünün qurçu tügönö elek qarı moynoq iylep,

www.bizdin.kg

jırım tilip, buldursun qamçı örüp, nö jan qayış, qan- jığa sızıp, ne basmayıl, jügön örüp tınım bilbeyt.

At jalın tartqan er-bülö bir joon tobu subaydı iy- rip, azooğo çalma ırğıtıp azoo qarmap, anı taq tüyültüp üyrötüp jürüşsö, bir joon tobu maldın semizin tandap soyuuda. Bul, kişilerdin etsirep ketkeni ne toy bergeni, aş bergeni jatqan emes; soyulğan mal, erteñki attanaar qolğo külazıq qamdoo üçün arnalat. Soyulğan semizdin öz mayına öz eti quurulup, külmayda tartılıp, quurma unğa aralaşqan soñ bir bodonun eti bir idişke batıp qarağay butağına ilinet...

Tek unaa minip jay jürgön kişilerdin da körgön qamı qol üçün, erteñ jortuulğa attançu jooker uulu, ne inisi, ne ağası üçün körülgön qam. çabış küç alsa, al ört bolup tutanat, jalın bolup qaptayt. Mınday uçurda tek jay jatıp, tınç turuuçu bir jan qalbadı. Beşiktegi bala ğana çoñğo jük. Butu basqanı ayırmaçqa tañılıp, öz tiz- ginin özü alıp, çoñdordon qalbay at çaptırğıday bol- sun. çoñ-kiçine «O!» degender, «U!» dep at üstündö bolsun. Jöö qalğan er-qanatı sınğan qarğa. Anı qulaalı da alat. Tülkü da tıtat. Ua, tıñ bastırsa, ayırmaçtağı qunan mingen üç jaşar çerge kirip ketpey janı joqpu...

Dal uşul salt uul-qızdardı bışıq, tıñ, büyrö qı- lıp çıyraltıp qoyğon. Buğa çoñ-kiçine bardığı qam, bardığı belen. Attan jöö, aştan kem qalğanı jüünü boş jamanı?!

Ooruqta uyquçul uul çabışta başın sayğa taştayt. Jookerge ton tige albağan jar, joo bosoğosunda küñ degen laqaptı aytpağan ata-ene, uqpağan uul, qız jurt- ta joq. Uuldu ata böpölösö, qızdı ene üyrötöt...

Emese, ajo atanın jırımın ötöp Sayqal ayım özü baştap, bul kezde jortuul qamında!

Ayım ordosu ajo ordosunan kiçine bolso da, başqa ordo üylördön alda qança keñ. Umay enenin aq ordosuna tete bar. Tördögü ayım tağının sol jağına da, oñ jağına da tizi-

www.bizdin.kg

le olturğan uzdar iştin ığına, jönünö qaray – bir üç- törtü özdörünçö uy-müyüz tartışıp küpü-ton tigişse: bir üç-törtü özdörünçö tizilişe qandağay tigişip çığaruu- da. Torğoy köz qılıp sayma jitirip, tigiş ulay büktöödön suu ulap, bir çeti körkömdük tür berişse, negizgisi qapı- lıs tiygen jançarğa sögülüp, ayrılıp ketpegidey bışıq- toodo. Dağı bir üç-törtü özdörünçö maek quruşqansıyt, baştarın tiyiştirip epildeşet. Biroq bul top uşintiş- kende, tek birine-biri kübür-şıbır ayıñ aytıp olturuş- qan beker oozdor emes. çınında jumuştun eñ jooptuusun, tataalın bütürüp jatışqandar uşular. Bular küpü, çop- qut tigişine bolot şilep, anan alardın tigişterin qoş qabat jibek jip menen temenelep şırıp jatışat.

Jebenin oğu jetpegen,
Aybalta mizi ötpögön,
Jeegine jibek qayıtıp,
Tigişke bolot solotup
Bek şırılğan çopqut-ton
Qırçıldaşqan çabışta
Baatırlar kiyçü ton uşul!

Dep ırçı maqtağan çopqut azır ayım ordosunda tigilüüdö. çopquttu körüngön zayıp tige berbeyt. Munu oy- moqçondun çeberi, ustası tiget. çopquttu bardıq ele jo- oker kie berbeyt. Munu qol baştağan qol başçılar, jekege sayışqa çıqqan, taymanbas çabışqa kirgen aşqan er, aşqan baatırlar kiyişet. Atağanat, mınday bekem, çıyraq eptüü er kiyimi ar bir jookerge jetkileñ bolso ğana. Buğa jetüü ar bir jookerdin ata-enesinin qolunan kelbeyt. Oşentse da ar bir ata-ene öz uulun jortuulğa öz qolunan kelişinçe tıñ atqazat. Jooker uul tıñ atta- nıp, tıñ uzasa, ata-enede qayğı joq. Uul qapılıstan say- dırıp, armanda qalbas... Tonu bışıq, jançarı qurç, atı tıñ. Qalğanı özünön deşet. Jooker uul tıñ attanbasa, üydö qalğandar qayğıda.

www.bizdin.kg

– Jançarı qurç bolso da, tonu juqa, özü şamdağay bol- so da atı arımsız ketti uul. Qanteer eken? öksüp armanda qalaar beken? Ua, jooğo saydırıp ajal tabaar beken?

çoñ salğılaşta armansız ölgön uul maqtalat. Anı tıñ uzatqan ata-enennn jurt aldında jüzdörü jarıq.

«Jooker atqazbağan jaman eliñ. Qara başıñ qul bol- sun» deyt, uuldu jabdıy albağan atağa başqalar.

Dal uşunday er uul namısın, jurt namısın oyloğon Aruuke köz aldına Baş-Tegindi keltirdi. Bul kezde jaşı otuzdan ötkön Baş-Tegindin alp müçösü zoquyup, eki iyi- ni tüpsüz şıñğaqtay, kökürögü jayıla kelbersip, toluq- şup turat.

Küyöösünün kelbetine içi eljirep, ağa suqtanıp, qızığıp, anı jaqşı körüp ketken Aruuke, oşol kel- bettüü Baş-Tegini alp menen betteşkende qoqustan öksüp qalbasa dep... eminegedir içinen selt çoçudu. Anan taq- tağı enesinen suradı:

– Ayım ene, alp uulğa arnalğan çopqut ton qalıñ bolso qantet?

Qıraaqı ayım kelindin oyun sezdi. İçinen ağa ja- lınıp aytti da, tek tuyundurdu:

– Qalıñ kiyim çabışta bögöt. çopqut bışıq ti- gilse, ol qalıñğa tete. Bolot külü şıqalıp, şıruusu jetişse, qalıñ- juqa kep emes...

Erinin çopqutu qalıñ boluşun qaalağan Aruuke dale qıyıldı.

– Tañ... Qalıñ ötör...

Aruukenin şekşingen jönü «çopquttun qalıñı, ke- mentaydın juqası» degen laqaptı sekelek kezinde enesi- nen uqqan. Oşol ene maqalı ağa taasir qaltırğan. Emi ayım enesi tigintip aytqanda ne öz enesine, ne ayım ene- sine işeneerin bilbey qoş köñül. Estüü kelindin köñülü oorubasın dep, emi Sayqal ene tımızın maqal ayttı:

– Jardın demi çopqutta, ottun demi ottuqta! çopqut tonu qalıñ bolso, ergejançar ötpös, degen sözdün tüyünü

www.bizdin.kg

uşul men aytqan laqap. Erdin da, tondun da bışığı ötör.Ton tikken jar bışıq boluş jön. çopquttun köböölörünö bolot külün tığız şireñ, qoş qabat jibek jip menen mayda şırılsın degenimdin jönü oşol. Qalıñ ton jookerdi küymöltüp salır. Küymölgön jooker aybalta çabıştan öksüp qalır. Bayırqılar jığaç soot kiy- işçü eken. Ol çaqta qalqan da jığaçtan eken. Juqa jı- ğaç mort, qalıñı oor, ıqsız, epsiz. Oor «tondu» kötörörgö küç kerek. Al çaqta önör ança ulanıp kete elek... Tütün başı erkek jığaççı. Köz may tügöngönçö kerkisin epil- detip jığaç soottоn oyğon qarılardı biz testier çaqta körüp da qaldıq... dep çoñ atabız aytar edi.

Tigil çopqut şırışıp olturğan Jibek tañ qaldı:

– Oye, ayım, jığaç tondu jooker qantip kiyir? Tuyuq da?

– Jığaç ton tuyuq çabılbayt, Jibek jan, – dedi, Sayqal ene. İyin jabar, dalı jabar, qaruu jabar, kökürök jabar... dep, kişinin taluu-ustuqanına töp jığaç kelki oyulup, alar, qadimki ele biz bul kezde qu- raq qurap, ton tikkendey jabarlar biri-birine qura- lat. Qurandı jerleri bözdöy jımpıyıp bilinbey qal- bay jazsa jazılıp, iyse iyilgen. Antpese al jığaç ton kişi üstünö kiyilebi?!

Jığaç tonum[1] tozdu.
Jığaç atım[2] – sındı.
Muz jazdanıp er qaldı.
Muzğa çögüp töö qaldı.

Degen ır ol zamanda aytılğan. A kezde, jerdi ontotup qar basqan maalda babalar jığaç atqa minip, jay kezde uuğa, qooğada çabışqa çığışçu eken. Jığaç ton emi joq,

[1] *Jığaç ton* – jığaç çopqut.
[2] *Jığaç at* – lıja.

www.bizdin.kg

jığaç at çanda. Azır çabışqa attanğan jooker çopqut ton kiet. çopqut ton jıluu, boyğo jaraşıqtuu suluu. Onu joo qılıçı kespeyt, joo jançarı ötpöyt...

Sayqal enenin uşul sözünön kiyin uzdar tek jımjırttıqtı buzuştu. Biri anı aytıp, biri munu aytıp öz-öz ara maek baştaldı. Uzdardın kebi da uşul özdörü şı- rıp, özdörü tikken jooker kiyimi jönündö.

Aruuke jooduray qaradı ele, suu monçoq jeektegen tastarı[1] eñ jaraşıqtuu tartıp aq juumal jüzü mañqaya tüştü.

– Tabğaçtın önörü menen amalı, qırğızdın demöörü menen şamalı, degen kep emineden ulam aytıldı eken, ayım ene?

Sayqal ene alda nemeni alıstan körgöndöy jabıqbaştı qarap, oñ qolun kötörgön qalıbında toqtoldu. Söömöydögü altın oymoqtun qauhar közdörü tündüktön tüşkön Küngö çağılışa qaldı. Anın oymoq ekeni bi- linbeyt, azemge, qoozduqqa salınğan altın şakekten eç ayırması joq. Oşentse da abaylağan közgö anın iç jaqtağı mayda bıdırı oymoq tamanın bilgizet. Ji- bek uçuğu uzun çubalğan temene tigişte sayıluu...

– Tabğaçtın önörü... Olor, qalaa qurğan tüptüü jurt. Kişi uuluna jat, özdörü tapqan oquusu bar. Qupuya sır aytqan biçigi bar. Biçik oquğan bilgileri ar önördü bi- lir. Biri qızıl ajıdaardın tilin üyrönüp, biri jayçının oquusun bilip, olor önör salıştırğanda, ajıda- ar tilin bilgeni oozunan ot üylötür, jayçının oquusun oquğanı açıq kündö tünörtüp kün jaadıraar degen söz bar. Onu közü körgön kişi joq...

önörlüü jurt amalduu da. Tabğaç, tınç kezde tımızın. Süylösö sözü jıluu, iyilse iykemdüü. Qoynunda altını, qolunda jibegi menen elçileri sıy kelir. Açuu sözü aytılbay içte. Qılıç soğor kezde jibegin teşer.

[1] *Tastar* – jaş zayıptın baş kiyimi.

www.bizdin.kg

Eçen momun baatırlar aa aldanar. Eçen alp, çabışta aldırbas şer erender oşol jıluu söz, jumşaq jibekke aldanıp, başın çaptırdı... Oşondon ulam: «Tabğaçtın sözü jıluu, booru tar. Jibegi jumşaq, tilegi oq» degen maqal bar.

Başta tabğaç, bizdi jurt orduna sanağan emes. Tura- ar turağı, qonoor qonuşu joq jer kezgen japayı aja- an deçü eken. O, oşol japayı ajaan degen uruu jurt, kiyin aa çabuulun baştadı. Tigi ıyıq Uuz-Alp Jerge kelgeni tuyuqtan soqqon boroondoy atçan qol tabğaçqa üyör bolup qaptadı!

Ol özünçö söz, uzun bayan!

Sayqal ene emi alda nemeni oyloğondoy oymoğun sı- lay tiygize, eegin tayanğansıdı. Biroq tayanbadı. Kel- beersip oluu kebin uladı:

– Qırğızdın demöörü... öz ara tamaşa nretinde aytılğan söz. Kiyinki tuqum Uluu sözdü maydalatıp, çoñ maanisin uşaqtap jür. Demöör – başta erdikten çıqqan. çabışta ulam qılıçtı demdep çapqandan – demöör delir. Bizdin tuqum jooker bolboso, özün saqtay da albas bele? Jooker uuldar çabışta qılıçın demdep çapqan- da... alda duşman qolu türülüp kelatsa da qaçıp körgön emes, babalar!

Qırğızdın şamalı... bu bayırtan qalğan laqap söz. Eñ bayırqı zamanda, ıyıq Uuz-Alptan alda qança mur- da bizdin jurt bu jaqta emes eken. Ol zamanda kişiler zor, attar arğımaq boluçu deyt. Andağı bizdin jurt taş- tan sepil qurup, sepilge şaası jetpegeni tek mal ası- rap jaydaq turup kün keçirçü deyt... Oşol çaqta, başqa jaqtan bizdin babalar körüp-bilbegen jat jandar tümöndöp qalıñ qol bolup kelet. çoñ çabuul jüröt. Joo da qırğın tabat. Bizdin jurt da qırğın tabat. Qırıl- ğan joo qolunun artınan jañısı qaptayt. Qırğından aman qalğan kişiler taş arasınan qayradan baş kötöröt. Qayra çabış, dağı qırğın. Kim bilet? Bu Uluu

www.bizdin.kg

sözdö aytılğan ulamış kep! Munu tögün desek, baba arba-ğı qaardaar. Oşo qırğın qırq jıl boluptur. Qışta ölgön ölük jazda arañ kömülüptür. Qar, muz erigende qoqtu-özöndö suu qan bolup ağıptır. Oşondo ar-jağı qumçöl, beri jağı qarduu too arasında qan köl jaral-ğan deyt. Oşo qan köl jaralğan çoñ qırğında sepildegi jurt tıypıl qırılıp baratqanda berki jaydaq jurt- tan qol quralıp çabuulğa ötüptür. çabuulda qır kezip az tuqum qalğan deyt. Oşo qır kezgen az tuqum, bayırqı baba qonuşunan oop uşul jaqqa kelgen deyt. Al kezde bul jaqtın öz jurtu jaydaq eken. çabış jurttu böksörtür, qırğınğa duuşar qılır. Tirüü qalğanı çıy- raq ösöör. Kelgen az tuqum tigi qalıñ jış, qızıl ot- tuu Altın-Toonun qoynun jerdeyt. Açtın artı toq, joq- ton kiyin bar bolğon ooş dünüyödö qırğından qalğan az tuqum tınç kün ötkörüp, tez kögörüp, tez bayıp, tez tüptönöör. Arğımaq jılqının tuqumu, jeerde saqal qızıl bet kişinin tuqumu Altın-Toodo deydi...

Oşol çaqta kökürök tireşken dos jurt da, qılıç qay-raşqan qas jurt da bar edi. Kökürök tireşkeni menen tuu-ğandaştı, qılıç qayrağanı menen joolaştı, babalar... Oşondo bir aqılman qoyçu sıbızğının teşigine oqşoş-turup jebenin tübünön teşik çığarıp, jaa tartat. Jebe ışqırıp uçat. Oşondon kiyin qırğız jebesi ışqırıp qaldı. Jana men aytqan jığaç soot kiygen çaq oşol kez. Bir jolqu çoñ çabuulda qol amaldandı. Jooğo qılıç ti- reşip, qayra at soorusun salıp, joonun qolun qızıqtır- dı. Tüzdö baştalğan çabış ör tayandı. Oşondo «emi jeñ- dik» dep artta qızıp kelatqan joo qoluna çoñ qorqunuç tüştü. Aldıdan asmandı sızdatıp ışqırıq çıqtı. Sı- bızğığan açuu, açuu ışqırıq qulaqtı uğundurğanday...

çabuulda sürüp qızuu kelatqan joo qolu aldastadı. Al-dıñqılar tizgin tartıp, toqtoy qalışat. Işqırğan qalıñ jebe boluçu. Boo deyre bu qol ışqırıp uçqan je- beni körüşkön emes. Olor qorqup ketişti. Oşondo, tegiz

www.bizdin.kg

jalındağan jeerdege mingen qalıñ qol aldıñqı buqtur-madan atırılıp çığıştı. Ne kök töñiri jalğağandır? Ua qatuu qaçırğan at demidir? Kim bilsin? Oşondo ış- qırğan jebe menen qoşo uçup, jalın jeerde mingen qı-lıççandar, baltaçandar qaçırğanda joo qoluna aldınan quyun, şamal çıqqanday bolup kettibi? Köptügünö qara-bay at soorusun salıp joo qaçıp berişti.

Sayqal oşondoğu qaçqan joonu azır körüp turğan- day qubandı:

– Basa, qaçqan joonu qatın alat da. Köp jolu qır-ğın taptı. Joo jeñildi. Qıyırdı saqaday çertken alpım, qırğızdın şamalınan uçtu dep oşol qaarduu qoldun baş qanı ıylap ketken edi degen kep bar.

– Aruuke balam, oşondon kiyin qırğızdın şama- lınan saqtañ! Tabğaçtın amalınan saqtañ degen laqap qaldı. Bizdin jurttun demöörü oşol şamalı bolboso, tigil tüptüü el, ebaq çaap almaq, bizdi. Aruu qız-ke- lin küñ, er uul qul etiler edi...

– Ay-iy, bu qızıq jomoq tura, ayım ene?– dedi bir uz.

– Jomoq debeñ qızım, – dedi Sayqal ene.– Bul bay-ırqı babadan kelatqan Uluu söz. Men çolup ayttım. Bul sözdü jez tañday bilgi süylögöndö ıylaçu kezde ıylap, külçü kezde külüp eşitet kişi!

Uzdar bojuraştı:

– Eñ qızıq kep eken...

– Ay, Teñiri... çoñ qırğın bolboso, bizdin jurt se-pilde turmaq eken da.

– Tursa turup qalmaq, – dedi Sayqal ene.– Ol çabışta sepildegi tuqumdun tıypıl qırılışı, qalğan tuqum- dun köñülündö ketpes dat boldu. Joo kelse, kişi özün-özü qamap-matap bererbi?! Sepil bizge jaqpadı. Köp tuqumdu joo matadı. İyindi kelemiş qazar. Andan aşsa, qaşqu- laq menen suurğa bergen, Teñir. Kişi uulu ıyıq. Ol as- man-jerdin ortosunda jeldey sızıp, quştay uçmaq. Biz-din tuqum oşentip uçup qaldı...

www.bizdin.kg

Kişi – uulu – öz atım,
Atım – qanatım.

Azığım jondo,
Qılıçım qoldo,
çabışqa baratam, Kök
Teñir jol açıñ!

Jortuulğa attanğan jooker uşunu ırdaçu....
– Ay-e, ertegini eşitsem köñülüm ösöt, – dedi bir uz.
– Eçen jolu qır kezgen ekenbiz da – dedi ekinçi uz.
– Ay-e, sandağan ay-kün qarqıra tizip, ğıv-ğıv-lap asmanğa töngön tura eje.

– Siñdim, ay. Köp tuqum çabışta qırıldı. Azı tuqum uladı. Bu ooş-qıyış dünüyödö bir tolup, bir kemibegen çoñ köl bar deşet Jer çetinde.

Uqquluqtuu jılaajın şıñğırları sırttan uğuldu.

– Umay ene kelatır, uzdar, – dedi Sayqal oyçul közdörü joodur.– Kütölük. Aytqan aqılın köñülgö tüyüñ, baarıñ...

Jılaajın şıñğırı jaqındadı. Umaydı baştan kelatqan nökörlerü emes, jookerler boluçu. Alar ıqçam, şaydoot. Ajoğo qanday iykem etişse, Umayğa iştegen iykem, sıy, qızmat oşondoy. Ajo joqto da, ajo barda da Umaydın aytqanı bardıqqa jardıq qatarı aytılat. Umay, tek ajo ayımı – qanışa emes, al – jurt enesi.

Adıltay ajo kereez-jırımın aytqandan beri Umay ene özü da oyçul, sabırduu, ötö uqumçul, qamqor. Uqtağan- uqtabağanı, aş içip-içpegeni bayqalbayt. Tek ordodo ol- tursa da qulağı sırtta, oyu ustalar uzanğan döötüdö. Ke- lin-qız olturğan örgöödö. örüştögü jılqı, tüzdögü qu- laç üyürü çaçılbasın. Jüz başı, miñ başılar minüüçü albır attar alıstabasın. Taptalsın. Jookerge ala ketüüçü külazıq idişterde qam tursun...– degendi Umay ene Er-Kişiden tarta neberesi Baş-Teginden – baarınan talap etti.

www.bizdin.kg

– Börü tündö küç. Joo qamsız kezde çabadı! Ajo amanat tabıştağanjırımdı eske tutuñ, baarıñ!

Umayenenin bu jardığın Sayqal da eşitken. Umaydın işengen oñ iligi[1] da uşul er uulu Külçurdun ordo- sun kütkön kelini – Sayqal. Bul kündörü Umay ene Say- qal ordosuna ar künü kelet. Qol başçılarğa joo kiyi- min tikken uzdardın işin köröt.

Eki jooker ordonun eşigin açtı. Ordoğo Umay ene kirdi.

Sayqal törd̈ögü taqtasınan turup, qapşıt jaqqa ötkön. Uzdar tik turuşup, uluu qanışağa taazim etişti!

– Arbañ, ıyıq ene.

– Bar boluñ, baarıñ! – dedi Umay ene.– Muñ bilbeñ, baarıñ!

Şıdır törgö öttü da Sayqal kelininin taqtasına olturdu:

– İş öksübösün. Olturuñ baarıñ. İştey beriñ. Say- qal balam, Teginjan kie turğan olpoq şırıldıbı?

– Şırılıp jatır ene, – dedi Sayqal.

– Qoş qatıbı, tört qatıbı?

– Tört qatı...

– E bütöyün deptir. Şırımı bışıq bolso, bolot külü ooşpoyt. Ua, tonu bek alp jooğo aldırsa öz şoru...

Uzdar tımtırs... Umay enenin kebin uğuuda.

Adıltay ajoğo ayım bolup kelgen Umay tek erke qanışa emes Adıltayğa, bir çeti jarı, bir çeti aqıl qoş- qon keñeşçisi bolup, Umay çoñ sıyğa jetken. Umay qız kezinde – atası Tölös qan Inançı tamğaçını üç jıl ordodo tuttu. Inançı tamğaçı jaş kezinde qol başçı bolom dep tilenet. Biroq anın çoñ atası tabğaç padışa- sının sarayında on jıl qızça kiyinip nökör bolup jürüp, tabğaçtın saltın, önörün, al turğay oquusun bi- lip qaytat. Oşol baba, er-uul da, qız da önör bilbese kem.

[1] *İlik* – qol – oñ qolu degeni.

www.bizdin.kg

Menin tuqumumdun er-uulu, estüü qızı önör üyrönsün. Qız balanın ırısı başqadan... Qız tuqum – nazik, asıl, ıyıq. Onu ata töründö sıylap, estüü östürüp uzatıñ! – dep kereez qaltırıptır.

Oşol aqılman atanın uulu Inançı azır tamğaçı-bilgi. Andan tamğa üyrönüü, taalim aluu – qadırluu atanın uuldarına mildet. Al mildetti atqarçu kişi ne ajo, ne qan, abo, bek, ne qol başçı, ne jurttun aqsa- qal qadırmanı. Umaydın atası Tölös oşol Inançını ordoğo qoydu. Inançı jeke uulğa tamğa üyrötüp, uulğa taalim berip tek olturbadı. Al Tölös qandın qızı-nın marımçısı[1] boldu.

Qız kezinde oşol Inançı tamğaçını körüp, oşol bilgi marımçıdan taalim alıp qalğan Umay kiyin öz ordosunda aqılman kişilerden qol üzgön joq. Taşqa tamğa basqan, jibekke jazuu jazğan, közü açıq bilgi, bayırqı ömürdü süylögön sanjıraçı, zamandın azır- qı saltın, keleçegin joruptap aytqan daanışman ki- şiler Adıltay ajonun ordosunda köp boldu. Umay ayım al bilgilerge sıyın körsöttü. Sıy üstündö birge oltu- rup eçen tunuq jol-jobo eşitti. «Uluu sözdü» eşitti. Anan ulam saamayı ağarıp salabattuu tartqan sayın Umay ayım bilgiligin jurtqa taanıttı. Umay ene de- gen sıyğa jetti!

Umay ene azır öz akisin[2] ıyıq sanap tek öz ırahatın samasa: «ösörüm büttü, ölörüm qaldı. Ordomdo çımın uç- pasın. Aldıma mamıq töşöp, oozuma şirin aş tutup, meni jaş baladay baqqıla»! – dep ayımdığın qadırlap tek jatıp almaq. «Uçup ketkiçe jırğarım qaldı» – demek.

O, jurt enesine anday joruq jaraşpayt! Al, ja-şında suluusunğan, qarığanda qadırmansığan tek jön ayımdın talabı. Essiz ayımdın joruğu al.

[1] *Marımçı* – taalimçi-oqutuuçu.
[2] *Aki* – qusur.

www.bizdin.kg

Umay ene antip öz nasilin tömön tüşürüp, baatır ajo naamın tömön tüşürüp, zayıptıq etiş qanışa işteer iş emes dep bilet...

Umay enenin qupuya sırı azır jurtqa belgisiz. Anı azır qalayıq bilüügö erte. Egerde, azır Umay ene bilgen qayğını qalıñ jurt bilse, alar baş kötörböy müñküröp qalaar... Balkim, demi suup, eldin qayratı moqop, al- dıñqı jortuulğa attanğan qol alsız, qayratsız bolup jeñilip qalaarı da ıqtımal. Oşonduqtan bul çoñ qayğını Umay, Er-Kişi, Baş-Tegin, Sayqal ene, Azman abo, çekir biy... anan dağı işeniçtüü qol başçılar, öz tu- qum ğana bilişet.

Başsız jurt – baş alaman köç– degen maqal azır, uşul qayğını bilgen kişilerdin oy-sanaasın müljüp turğan kez. «Jurtubuz başsız emes, jer-suubuz eesiz emes... Joodon kek alabız».

Uşul maqsattı ötöögö bekem turçu kişiler – uşul Umay ene, Sayqal ene, Er-Kişi, baba işin ulaar öz tu- qumu – Baş-Tegin!

Umay ene uzdarğa aytaarın aytqan soñ alardı qoldop qoydu:

– Maek qurup işteñder. Jaqşı söz kişini işten talıqşıtpaydı.

– İe, ol çın, ene, – dedi bir uz.

– Uluu söz aytıp olturup iştetiñ, balam, – dedi Umay ene.

– İe, Sayqal enem ertegiden aytti, – dedi uz.

Umay kürsünüp qoydu:

– Erteginin sözü uqquluqtuu. Taalim berir.

– Bizdin jurttun tegi qayda quyat?

– Ua, qızım biz bayırqı jurttanbız...– dedi Umay tek işenimdüü.

– Basa nelikten qırğız ata atalıp qaldıq eken?

Umay ene uzdun suroosuna joop aytpay Sayqalğa es- kertti:

www.bizdin.kg

– Kün batqıça kün jarığı sep. Kün batqan soñ ordonun kümüş tulğasına asıl taş qoyduruñ, şam jandırıñ ba- lam. Uzdardın çeçekeyi tunaarar. Barmağı iyneden qanar. çıdaşsın! Jooker kiyimi köp kerek... Keçee tigintip joo jaqalap ketti. Tim jatsaq, erteñ qara qazan töşübüzgö kömkörülör... Ata-a, tınç kezde meermandıq saltın uşin- tip ulasaq. Uluu sözdü jibekke tamğalap sayat edik. Siler jibekke sayğan söz soñqu tuqumğa bitik bolmoq...

Umay ene estey qoyğonsup janaqı uzğa qaradı:

– Basa, balam, sen biz nelikten qırğız atalıp qaldıq dediñ e? Köp sözdü çegip aytqan sanjıraçılar, ulap ayt- qan ulamalar, bayırqı bir çoñ çabuulda qırılğan köp jurttan qalğan az qoldun qol bağaçı baatırının atı – Qırğız boluptur, dese kep-sözdü ulap aytçu ulamaçının biri: «Oşo-qırğından qalğan az qoldun uruusu qırğız eken» dey- di. Al turğay qırğızdın babası – börü degen ulamış bar...

Biz bilgiler kereez aytıp qaltırğan Uluu sözgö işenebiz. Bizdin tüp tek bayırqı – atam qırğız! Ol tigi ele ezelki Türkkö quyadı.

Oşol atam qırğızdan qalğan kereez: «Köp tülük mal arıq bolbosun dep, jer qaymağın tandadım. Tuqumum qa- rıp bolbosun dep, qılıçımdı kök taşqa qayradım! Men qonuş kütkön jer qaymağı elsiz qalbas. Too kök taşsız emes, tuqumum başsız emes. Baştuudan aqıl tutuñ, küçtüüdön küç alıñ, tuqum! Qılıçıñdı kök taşqa janı. Atıñ – qanatıñ. Atıñdı suu boyunda terdetip, ayazda suu- tuñ. Eriñ eerde çırım alıñ. Jeriñ elsiz qalbas – degen eken. – Ar jüz jılda kiçik qırdaal, ar miñ jılda uluq qırdaal başıña tüşöt, tuqum. Oşondo kiçigiñ çoñdoy çıyraq, zayıbıñ irdey qayratman bolsun, tuqum»! degen eken qırğız-ata! Oşo jüz jılda bir keleer kiçik qır- daal qırğız-ata tuqumunun başına tüşkönü tur, uzdar! Iyıq işke köz may tügönböyt, jarqındarım. Er joo- kerler jortuulğa attanaarğa jaqın. At tizgini qoldo, üzöñgügö ayaq qoyğonu turuşat, erender!

www.bizdin.kg

Aybatım bolot qurç ediñ.
Ayabay soqtum, taş kesti.
Qılıçım albars qurç ediñ,
Abaylap çapsam baş kesti.
Joo jançarın tospodu.
Olpoğum emne mort boldu!

Dep qaruulaşqan jooker uul öksüp qalsa, bizge qar- ğış, uzdar.

Umay enenin uşul sözünön kiyin Aruuke jaş çayıdı.

Ene jaşıq kelindi üyrülüp erkeletti:

– Jaş tamızbañ, erkem! Er kiyimin tigip olturğan kezde uz köz jaşın körsötpöydü! Iy – qayğının jar- çısı. Iy – jaştıqtın ayğağı. Booruker kişi da ja- şıq bolur... Oşentse da jooker jarı jaş körsötpöydü!

Umay ene taqtadan turdu:

– Sayqal balam uzdarıñ, uqtabasın. Kişi zerikkende uyquçu...

«Uluu söz» uçuğun ulañdar, uyqu qaçsın. İşiñer ilgeri bolsun!

Bosoğodo turğan jookerler eşik aça berişti. ökçödögü jalpaqjılaajın jumşaq şıldıradı. Umay ene qanday kelse oşondoy basıp ajo ordosuna ketti.

Tik turuşup taazim etip qanışanı uzattı da, uz- dar öz-öz orundarına olturuştu.

Qandaydır bir zor küç körünböy turup, körünböy çığıp ketkendey boldu, Uzdar jeñildik sezişti...

Aruukenin köz jaşı çertile tüşköndö Sayqal ene şekşidi. «Aruuke emnege jaşıdı? Ne Teginjan zayı- bına qupuya sırdı açıp qoydubu? O, aqılman zayıp, erdin solup baratqan kölün tolturaar. Aqılsız zayıp tolusun böksörtür. Jaqşılıq işteymin dep jaman- dıq eter. Jardam beremin dep salaqa tiygizer. Aqıl- sız zayıptın sanaası – tuşoosu joq malday selsayaq. Ol jaqşı-jamandı ılğabay erge da, elge da zıyan kel-

www.bizdin.kg

tirer... Aruukege uul sır aytıp qoydubu? Ne aqılman kelin jurttun oor jügün estep jaşıdıbı?»

Nesi bolso da ökünüçtüü, qayğıluu kep-sözdü külkü jeñedi. Uzdar jadırap-jaynap olturup işteşsin de- gen Sayqal emi söz uçuğun jañırttı:

– Er – türkük, zayıp – onun janı! Zayıp bolboso, er tamırınan qıyılıp quurap qalır... Er bizden qubat alır. Qubattan tamır köktör. Tamırdap tuqum önöt! Bul ıyıq Kök teñirdin buyruğu! Jeke adam uulu emes, Kök te-
ñiri jerdi, suunu uşunday köktötür. Taş – ata. Topuraq – ene. Eköönün deminen suu kök buu çığardı... Kök-buu asman-
ğa bulut jıyadı. Buluttu şamal aydadı. Ol ulam udurğup jerden adaşat. Zarığıp jaşın tögödü. Topuraq jaandı eñsep kütöt. O, bul Kök teñiri buyurğan asıl nasip tuqumğa em. Kök külküsü – ıy. Kök ıylasa, jamğır tögör... Küröñ jer köktööründö köktün ıyın kütör. Kişi uulunun külküsü
– qubanıç. Kişi uulu köktööründö zayıptın külküsün kütör!

O, jarqın uzdar, men silerge bul sözdü tamsil ayt-tım. Aqılduuñ tuyunduñ. Aqılsızıñ eleyip eşittiñ. Söz törkünün tuyunğanıñ tuyunbağanıña aytıp, boy ja-zıp, köñül açıp külüp alıñdar! Men sözüñörgö araljı bolboy çoñ ordoğo barayın...

Bul, tek bayatan uzdar menen birge işteşip çarçağan Sayqal enenin dem alayın degeni. Sırtqa çığıp, boy jazıp, sergiyin degeni. Menin közümçö een-erkin köp aytalbay uyalıp olturğan uzdar, men ketkenden kiyin öz ara ermekteşip, tamaşalaşsın, ırçısı ırdasın. Ma- ekçisi kep aytsın. Jaştardın aytaar maegi özünçö. Alar anı aytıp külüp alışpasa, çeri jazılbas... çer jazıp külüp alışsa, çarçağanın bilbey qalışat degeni.

Sayqal qupuya aytqan maanisi – jaştıqta...

Qımqap çapandı iyinge salıp Sayqal ene kelbeersip çığıp ketkenden kiyin ordo içi eendey tüştü. Bayatan qamalıp, qıstalıp olturğan uzdar emi jadırap çeçilip kep-söz baştaştı:

www.bizdin.kg

– Ayım, qupuya ayttı. Baamday albay qaldım, – dedi qızıl toru uz.

– Ene, açıq aytıştan özü iymendi, – dedi toqtolup qalğan zayıp.– Ayım sözü bilgenge sabaq...

Aqjuumal uz alda nemeni tuyunğan kişiçe külüñdödü:

– Jarıqtıq. Kök buu jer sağınıp ıylayt degende öz jookerimdi estedim...

– Basa, öz jookerin kim estebesin.

– Jortuuldan aman qaytqandarı ırıstuu da...

– Jıpar seep uzatqan qazandı qolomtoğo kömkörüp qalbasañ...

– Qoy... aq tilekke qam körgön çaqta, oyğo jaman- dıq alış künöö.

Uzdar tınımday ünsüz qalıştı. Qaydadır alısta-alı- sta jılqı qayırğan jılqıçıbı, ne azoo üyrötkön üyrötküçtörbü? «Ayt-oyt», «Jañ-juñ»– qañırt uğuldu. Bul çınında ele tee tay çabımday alıs kök buluñğa su- bay qamap, azoo qarmap jatışqan ulandar boluçu. Alar- dın baq-baq ündörü ordodoğu zayıptarğa jetpeyt ele. Jet- pese da, te alısqı jañırıq sıyaqtanıp aba arqaluu oşol erteñki jookerler tağdırın estegen zayıptarğa jañı- rıp kelip turdu. Bul, tek sözimdin alıstan çaqırğanı. Alıstan sezgen nazik sezim boluçu.

Aruuke özünön uluu zayıpqa külö qaradı. Qırdaç mur- du atayı adam qaalap körsöm degidey aqsarğıl jüzünö jaraşıp tatınaqay. Qoyğult möltür köz qaraşında aqıl- esi, münözü, adamdıq nasiya sapatı jüzündö külüñdöyt. Uzun qara kirpiginde, qaş-qabağında jıl- dızı janat. Jalpı ele ireñ-tüspelinde Aruukenin içki qasietin qupuya sezdirgen közöldük, sulууluq bar. Jaş ayımdın qurç, tunuq aqılı, adamgerçiligi jarqın jüzündö qaymaqtap qadimki qatqa jazğanday, taşqa bas- qan tamğaday dapdaana oqulup, dapdaana közgö körünüp, kişini özünö tartat. Uluu kişi da Aruukenin jıldı- zınan jazğanat...

www.bizdin.kg

Aruukenin atası ança çoñ uruudan da emes. Tigi bar- ğı uruusunun qara başıl kişisi. Qılıç kezep, jooğo attanğan joo börüsü emes. Amal-ayla, aqıl menen joo- ğo qılıç kötörgön uqmuştay sergek eren!

Anın atı da Şer, özü da şer bolğon. On tört ja- şında tizgin tartıp, jooker boldu. Tizgin tartqanda Şerdin mingeni alqınğan jooker atı emes, şaa müyüz tarğıl ögüz. Şer, al jolu başqalarday atçan çabışqa çıqsa, al ança bayqalmaq emes.

Qırsıq ayaq astınan tabılğanday, baqıt da kişige ay- ttırıp kelbeyt. Şaa müyüz ögüzgö minip jooğo attanğan Şer, al jolu özgö da, jatqa da uqmuş bolup göründü. üstündö özün saqtağan joo kiyimi joq: teke jarğaq şım- dı kindiginen qurçanğan. Kökürögü jılañaç. Başına jığaçtan topu oyup kiyiptir. Al jığaç topunun taq töbösünö jıparkindiktin sıñar müyüzün madap alğan. Oşol şaa müyüz ögüzçön jılañaç bala-jookerdin bar qu- ralı qınsız çoloq qara qılıç. Anı tayaqça soroyto qar- map qatqırıp külöt. ögüzü şüdüñ dep attan qalbay jügüröt. Körgöndör anı soo emes, ne jin ooruluu, ne qoldoğonu Zeñ- gi-baba deşti. Uşul quralsız, tarğıl ögüz mingen balanı öz ayadı. Joo qaparına albadı... Biroq eki tarap qılıç tireşken qanduu çabışta uşul ögüzçön Şer önör körsöttü: sol kerüüdögü döbödö çabıştı bayqap toluqşup, çımır- qanıp turğan joo taraptın baş qanına Şer tike taptı. ögüzü uy balasınday böyrögün soğup bölp-bölp jelbey süzüp jiberüüçüdöy başın jerge salıp şüdüñdöy çurqadı. Şer tek balaça qılıçın töbösünö bulğalay:

– Zeñgi! Zeñgi! Zeñgi!– dep ayqırıp, qatqırıp je- tip keldi.

ögüzü qaman sıyaqtuu atçandardı jara qaçırçuday şüdüñdöyt... Jılañaç balağa qılıç kötörgön, balta soq- qon eç bir jan bolbodu. «Ua, Teñir? Bu bir esten ajıra- ğan bayquş eken»...– degiçekti, şaa müyüz şüdüñgüt at- çandardı jara kirdi, asaba kötörüp turğan loquyğan asa-

www.bizdin.kg

baçının atın şüdüñgüt çandırğa süzdü. Qatıra külgön Şer uqmuştay tezdik menen çoloq qara qılıçın şil- tedi. Qarmağan dümünön asaba sabı qıylıp tüştü:

– Zeñgi! Zeñgi! Zeñgi!..– degen boyunça Şer ötö çığıp şıdır ketti...

Bul oydo joq şumduqtun köz açıp-jumğuçaqtı iştegen qırsığına joo tobu endirey tüştü. «Ua, asaba jı- ğıldı. Jeñildik» degen endireş... ögüzçöndü qubalaar- ğa eç biri batpadı. Murda köz körbögön bul uqmuştan joo tobu çoçudu.– «Tiri arbaq... Teñir bizdi qaar etti. Tiri arbaq kelip asababızdı jıqtı»... deşti.

Qol asabası jığılğanda joo qolu sürdüktü, jaltan- dı. Bir çetten qayra türülüp qaça baştadı. Berki tarap şıqap, qızıp çabışıp qaçqan qoldu sürüp qaldı...

Oşentip al jolu joo jeñildi. Al joonun jeñilişine sebepker jana tarğıl ögüz mingen jılañaç bala. Al kütüüsüzdön qaydan kelse, qayra oşondoy toqoy aralap jitip ketti. Bul körünüş barğı uruusun qoldoğon qasi- et, qayberen tuqumu sıyaqtandı. Joo taraptı qaardağan sıyqır sıyaqtandı. Nesi bolso da al jılañaç bala özü da, anın mingen şaa müyüz ögüzü da, balanın töbösündögü sıñar ayaq müyüzü da dalayğa sıyqır boyunça qaldı. Bar- ğı jurtu, anı bababızdın arbağı, qıyın qıstoodo biz- di qoldop ketti, ıyıq dep jürüştü. Qol asabası jığı- lıp çabışta jeñilip qaytqan tigil izgil jurtu, bizdi Zeñgi qaardadı, Qolubuz taymanbay qaruulaşıp, tıñ ça- bışıp jatqanda, janağı jılañaç arbaqtın çığa keli- şi barğı jurtunun başına baq berdi. Teñir bizdi qaar- dadı. Bu bizdin uraanıbızğa jinşaytan uyuqtağanbı? Ne, bizdin malda kişi bilbes jaman ılañ barbı? Ne biz- din kişilerdin ramı toldubu?– dep keyişti. İzgil jur- tu köz körünöö kelgen qırsıqtan ayabay çoçulaştı. Qor- quştu, jer-suu tayıştı, Küngö sıyınıştı.

İzgil jurtu alsız barğığa çaptırıp qoyuşqanına qatuu qayğırıştı. Apta boyu üylörünö ot jaqpay qa-

www.bizdin.kg

zandarın kömkörüp salıştı. Anan ayıl-ayıl, suu-suu-nun boyuna arça tütöttü. Jığaç quurçaqtardan köçöt köçürüştü. Arça jalındağan kezde ottu aylana baqşı oynodu. Kişiler Kök teñirine jalbarıştı... Anan baq- şı jığaç köçöttördü otqo salğandan kiyin çoñ-kiçik Kökkö alaqan jayıştı:

– üstü açıq, ıyıq Teñir, bizdin jañılıp-jazğanı- bız bolso, keçiriñ? Malıbızda jaman ılañ bolso, andan saqtañ. Kişibizde kesir, qırsıq bolso, andan tazalañ. O, ıyıq Kök teñiri, biz momun, booruker, öz otun jağıp, öz qazanına adal aş qaynatqan jazıqsız jurtpuz. Bizdi jalğañ, bizdi qoldoñ, Teñir?

Uşul ırım, uşul jalınıç, ıydan kiyin izgil jur- tu üy-üylörünö külüp qaytıştı. Kelinder jabıluu tündüktü külüp tartıştı. Eneler kömkörülüü qazandı külüp açıştı. Atalar törgö külüp olturuşup, bayır- qı baba kebin baştaştı. Ortoğo ot jağılıp, qazan asılıp, üy başına et qaynattı. Jurt toy toyloştu:

– Kök teñiri emi jalğar? Mal jaman ılañdan soo. Kişi jaman işterden saq. Ooruqta tınç jatqan kezde, köñülübüz toq. Jortuulğa attanğan kezde jolubuz açıq, qılıçıbız qurç! Emi bizdi Zeñgi qaardabaydı! – deşti.

İzgil jurtu uşundan kiyin ğana tınçıp qalıştı. Mal baqqanı mal artında, eginçisi oroqto. Jığaççı- sı toqoydo, kençisi kende, saparçısı joldo, jookeri erööldö...

Jortuuldu, çabıştı köksögön izgilge qarağanda ber-ki barğı jurtu çabış qaalağan emes. Alar öz qıyırın- da ooqat-tiriçiligin iştep tek jatqan. Oşol tek jat- qan kezinde tınçın alıp qıyırın türüp kelgen izgil qolu çabam dep kelip, qayra özü çaçılıp, tigintip qaç- qan soñ, barğı jurtu öz tağdırın tuura tarazalap, öz çamaların tuura baalap:

– Biz az edik. İzgilden alsız edik. Bizdin oşo alsız-dığıbızdı, momunduğubuzdu, Kök teñiri özü kördü. özü

www.bizdin.kg

izge jardam etti. Bizdin tüpkü tegibiz Bağış. Iyıq Bağış![1] Başıbızğa qıyınçılıq tüşköndö bizdi oşol tüpkü Bağış bababızdın tirüü arbağı jandayt. Bu jolu da oşo tüpkü Bağış bababızdın tirüü arbağın bizge Kök teñiri özü jiberdi. Ol, baya çabışta, şaa müyüz ögüz min- gen, jılañaç bala bolup keldi! Ol jılañaç ıyıq, tüpkü babanın tirüü arbağı. Bizdin jurttun çoñ qoldooçusu!

Bargı jurtu bayınan jardısına çeyin çoñ suunu jeektey qondu. Baba arbağına jalındı! Iyıq Kök teñirine sıyındı!

Aqboz bee soyuştu. Taş oçoqtordo qatar-qatar qazan asıldı. Ortolordo arça otundu aloolonto jağıştı. Bi- roq bular jığaç köçöt köçürüp, anı otqo salğan joq. Antiş qayğının jışaanası. «Kök teñiri bizdin muñdu ketir» degidey bargı jurtu bul jolu muñduu emes, jeñişke ee, baqtıluu! Baqşının oyununan baştap ot aylanğan kişiler köñüldüü. Moyun alışa tizilişken ulandar, moyun alışa tizilişken qızdar biri-birine bet mañday turup ırdaştı.

Ulandar:

Qıjır jaqtan er keldi, Atı
terdep, özü şoq. Onun
sırın kim çeçet?

Qızdar:

Aq örgödön qız küldü.
Erdi körüp köñülü şoq.
Onun sırınmen
bilem, –

deşip, ulan, kelin qayım aytıp ırdadı. Qarılar ağa jırğap küldü. Jaş kezderin esteşti. Mooqu qanıştı. Ulandarğa alqış aytıştı. Şaan-şököt qubanıç menen ırım-jörölgölörün işteşti. Biroq...

[1] *Bağış* – buğunun bir türü.

www.bizdin.kg

Bargı jurtu uşintip, Kök teñirge sıyınıp, bayır- qı Bağış babanın tirüü arbağı qoldodu deşip jalpı- sı toy toylop jatışqanda dağı bir uqmuş iş boldu.

Al oşol bayırqı Bağış babanın tirüü «arbağı» jılañaç balanın özünün toyğo kelişi. Kelgende da eç qanday arbaq emestigin, Teñir jiberbey ele özü kelgen- digin ayta kelgeni. Al bolğondo da uşul ele bargı eli- nin bir jardı kişisinin balası ekendigin bilgizdi...

– Atım – Şer. Atamdın atı – çaki. Enemdin atı – Tuyğun. özüm es tartqanı uy bağam!

Şer qatqırıp, eç eçtemkeden qaparsız, Şaa müyüz ögüzün teminip qoyso, al attan tez demite oynoqtoyt. Köp eldi közünö ilbey jöölöy kiret. özü uy balasına oqşop da, oqşoboy da qoyboyt.

Şer ansayın teminet, qatqıra külöt:

– Tek, tek! Şüdüñdöyt!

– Tek, tek! Şüdüñküt!

Şüdüñküt tek turbayt. Al müyüzdörün qarqayta baş- tı çulğuta süzüp jiberçüdöy ıqıs berip küşüldöyt. Şer bayağısınday jılañaç. Qınsız çoloq qara qılı- çın kezey qarmap, sırtı menen ögüzün müyüzgö asta ur- ğulasa, qılıçı «qıñ-dıñ» etet. özü qatqıra külöt:

– Tek, tek, şüdüñgüt! Atañ buqa, eneñ maral, şüdüñgüt. Aça tuyaq taş ketip, şüdüñgütüm uç! Müyüzü qanjar, jürgönü şamal, şüdüñgüt,

Kişiler şektenişti. Şerdin çın aytqanına dele işenişpedi. «Bu ıyıq, tirüü arbaq bizdi sınap ja- tır» dep bir daarı içten sıyındı. «Teñir jibergen ıyıq jan», deşti.

Kişiler Şerdin kişi uulu, kişi uulu, bolğondo da, özdörünün jurtu bargının bir tuqumu ekendiginen şek qılıştı. Dele, bul jılañaç şer bala kişi uulu bolğon kündö da, özdörünün bargı tuqumunan bolğon kündö da, qa- dimki ele ene töröp östürgön qadimki ele bala bolup ço- ñoyğon kündö da, bul jılañaç bala ıyıq jaralıp, ıyıq

www.bizdin.kg

öskön asıl jan. Egerde bul asıl jan bolboso, bayağı çabışta jılañaç kişi emes, çopqutçan er qılıçqa qıyı- lıp, jançarğa sayılıp jatqanda... aman qalaar bedik? Ua, ondon joo qorqtu. Emine dep qorqtu... Dal uşul tabışmaq jılañaç Şerdi ıyıq, sıyqırduu qıldı...

Kişi uulu ekenine işenbey kişiler ögüzçön Şerge taazim etişti:

– Sen kişi uulu bolsoñ da, ıyıqsıñ, Şer! Biz saa sıyınabız! Biz seni biyik kötöröbüz!

– İye, arbaq bolsoñ bababızsıñ, Bizdi ıyıq qoldoñ?

– Kişi uulu bolsoñ, senin qorqpos jürögüñ toodoy eken. Bizdin ulandarğa qol başçı boluñ?

– Sen joo asabasın jıqtıñ. örüşkö mal, suparağa qut çaçtıñ!

Jurt, Şerdi ıyıq eseptedi. Anın zobolosun kötördü. Aldına er atın, üstünö er tonun kiygizişti. Jıl jıl- jıp, er jetken sayın Şer – şerdey taymanbas baatır boldu. Tek aybaltanı biyik kötörbödü. Amal-aylası aşıp, joo ığın bildi: özü da, sözü da ötkür Şer barğı jurtun baştadı. Qırılbadı. Joosun jeñdi...

Kiyin qırğız atanın jurtuna qarluq qol salğanda, büt barğı jurtunan jıyılğan qoldun tümön başçısı bolup, dal oşol Şer duşmanğa qarşı attandı. Al jolu segiz tümön qol attanğan. Oşol segiz tümöndün bardıq tümön başçıları başınan çabışta qol baştap, joo çaap şer atanğan baatırlar. Alardın içinde çoñ çabu- ulğa birinçi attanğan uşul Şer. Başta al uruu ara- sında bolğon çabıştarğa qatışqan. Qançalıq joolaş- sa da, qançalıq qan serpişip çabışsa da tübü bir kin- dikteş jurt birin-biri qırıp joyup jiberbeyt. Birine-birinin ayanıçı bolot. Qol baştap çıqqan Şer (jurt anı ıyıq qayberen tuqumu dep eseptegendikten- bi, aytor, joosuna booruker boluçu), jalpı atpaydın qıyırına kelgen çet duşmanğa Şer qıçırap, taş boor.

«Qıyırdı türüp, uyqunu bölüp sen keldiñ, maa. Alsız

www.bizdin.kg

bolsom ölöm. Alım bolso qurutam, seni dep kekendi, bul jolu Şer.

Al çabışta Şerdi qanat tutqan baatırlardın biri Tekeş. Qadimki ele Barstın atası Tekeş, al kezde öz uruusu bargının bir mıqtısı. Tekeş da tektüü emes, atası qara başıl kişi. Biroq al Şerçilep ıyıq bo- lup jurtqa taanılbadı. Al tek özünün qayratı, demi menen çabışta taanıldı. Sayqal ene aytqanday – qı- lıçın demdep çapqan er jooker Tekeş jeke özünün er- digi menen jurt alqışın alğan.

Emki çoñ çabışta oşol er Tekeş Şerde miñ başı, miñ başı bolğondo da, başqalardan aydıñduu, tayman- bas, başqalardan aylaluu, başqalardan booruker da!

Nesi bolso da al jolqu qarluqtar menen bolğon çoñ çabuul eki qış, üç jayğa sozuldu. örüştö mal tuqumu soyuldu. Qonuşta ayıl azaydı. çabışta jooker qata- rı birindedi. Jeñiş ooş-qıyış bolup çabışqan eki taraptağı qalıñ qol qılıç tireşip, qol qırğın tap- tı. Ooş-qıyış qarmaşta – çabış qajaşqan ayığış- qa öttü.

Qırğızdın segiz tümönü suyulup, el köp degen tümöndön altı miñ, andan aşsa jeti miñ qol qalıp... ölgöndördün ordun toluqtaş üçün ooruqta qalğan qarı-jaştan qol selbindi. Qırğız qolunun başqı qanı Er-Külçurdun qaruusu tayıp turğanda, bargı qolunun tümön başçısı dal uşul Şer, öz tümönünün bir bölügün çabış jürgön maydanda qaltırıp, eki bölügün özü baştap qarluq qo- lunun ooruğuna, ayılına qol salat, ooruq qansırap al- sız boluçu. Alar çabuuldağan qolğo taqaat beralbayt. Ooruqtu joo çaptı degen qabardı eşitip, maydandağı qarluq qol başçıları şaşıp qalışat. Alar öz qolun bölündü qılıştı çoçulaşıp, at soorusun salıp çabı- şat. Qırğızdın qalğan tümöndöru alardı dem aldırbay sürüp kirgende Şer ooruqtu jayına qoyup, qarluq qolun öz ooruğunan tosot. Aldıdan joo kütpögön qarluqtar-

www.bizdin.kg

dın şaştısı ketet. Ne öz ooruğunan tıñ baylanış bol-boy, küçtön tayığan soñ qarluq asabasın tüşüröt. Qol başçıları tize bügüşöt.

– Jeñildik!.. Quluñbuz!..

Bul çabıştın dañqın çığarğan barğının tümön baş-çısı Şer! Aylaker Şerge, qarluq qanı Jarıq-Tegin qızı Gülqayırdı beret. Arı aqılman, arı baatır Şer- din bul sıymığına Er-Külçur ıraazı: el dañqın er çığarır. Er dañqın künçuy çığarır! Qarluq jurtunun bilgi qanının qızı bizge bülö boldu. Iyıq Şer senin tuqumuñ, özüñdün joluñdu joldosun!– dep Er-Külçur Şerdi quttuqtap aq şumqar, toğuz külük at jiberet.

– Biz emi joo emespiz, söötköştük! Kindikteştik. Mından kiyin uraanıbız bir!– deşip qarluq menen qır- ğız eldeşet...

...Dal oşol bargı jurtunun mıqtı baatırı Şer- din Gülqayırınan törölgön qız uşul Aruuke! Aruuke – Aruuke dögendey ele asıl jaralğan zayıp, zattın ta- zası. Baş-Teginden eki jaş kiçüü. Er-Külçur qaza tap- qan tabğaç menen bolğon çabışta, jooğo qurçatıp sal- ğan Şer künü-tünü çabışıp jatıp, atı ölüp, özü qan- sıradı. Aybalta qarmaarğa alı qalbay... oşondo da jooğo qayaşa aytıp qatqırdı. Tike kelgen ajaldan qu- tulbadı. Şumqar bolup uçup ketti...

Şerdin közü ötkönün bilgende jaradar Er-Külçur közünön qan tamğıday bolup öksüdü.

– Alp Şerdi joqtop, alp Külçur jaş tökköndö taş-tan jaş tamdı, – degen söz qaldı...

Oşol çoñ alp zamandaşın joqtop qatuu keyigen Er- Külçur:

– Alp Şerim uçtu. Al menin qanatım edi! Qanatım- dın küüsü tuqumumda küç bersin. Ekööbüz quş ağıtıp jürgöndö ıyıq tireşkenbiz. Tamırlaşqanbız. Tuqum- darıbız tübölük öz bolsun deşkenbnz. Mende uul, anda qız qaldı. Eköönü qayındap qoyğula!

www.bizdin.kg

Er-Külçurdun bul kereezi işke aştı. Barğ'şın bir baatırı Tekeştin uulu Bars bul kezde Baş-Tegindin oñ qolu. Barğının ıyıq uulu Şerdin asıl qızı Aru- uke Baş-Tegindin arzıp baş qoşqon jarı!

Azır Aruuke Sayqaldın aq ordosunun qutu bolup, uzdardı jıydı. Balkim, Aruuke bolboso, Sayqal ene öz ordosuna mintin işke çeber zayıptardı çaqırtmaq emes. Tek ata tuqumundağı kelinderge:

– Babanın kelinderi jookerlerge kiyim tigişsin!–

dep buyrup qoymoq da, özü maal-maal qıdırıp körüp jürmök. öz kelini Aruuke başqalardın aldında qaada kütkön, qurbularğa taalim körsötkön çıyraq, bışıq, arı jön bilgi aqılman bolup ösüşün samağan ene,

Aruukeni baş qılıp ordoğo iştiktüü zayıptardı çaqırtqan jönü, alarğa özü baş-köz bolup iş üyrötkönü, bayırqı baba sözü – Uluu sözdön kep salğan jönü oşol. Ordodo iş tikken zayıptar Sayqal eneni ıyıqtay sıy- laşat. Ordo çamğarağınıneesi Er-Külçurdun közü ötpögöndö, al ajo bolmoq. Adıltay atanın qan taqtı-sında olturmaq. Sayqal ordo qutu – jurt enesi atalmaq. Közü ötsö da jurt baqqan Er-Külçurdun ayımı Sayqal- dın aq ordosuna kişiler taazim berip, anan kiret. çığaar- da törgö artın salbay, ordodo baybiçe bolsun-bolbosun tör jaqqa taazim bergen qalıbında eñ elpektik iykem menen bügülüp artı menen basıp sılıq çığat. Ordoğo bolğon bul sıy jeke Sayqalğa, anın ayımdığına ğana bolğon taazim emes, jalpı ele uluuğa, er ötkön baatır qol baş-çının arbağına bolğon urmat. Bul urmattı ar bir üydün jaşı özünün ata-enesine, qarı kişilerge iştöögö mil- dettüü. Ariyne, bir üydö al ança bekem emes, jönököydür. Bir üydö mınday urmat-sıy jaşqa körsötkön zombuluq emes, baba saltı. Bayırtan kelatqan eldin biyik, bekem erejesi. Ar uruunun, ar tuqumdun, ar üydün qasieti uşul qarı-jaş ortosundağı, ölü-tirik ortosundağı sıy-sıpat menen baalanat. Uluusun kütpögön jaş uyatsız. Anday bey-

www.bizdin.kg

baştı ağa-ini bat ele jöngö salat. Arbağın barqtabağan jurt saltsız. öz arbağın unutqan saltsız jurttu çet- joo oñoy basıntat. Oñoy taloondoyt.

Bul jönünlö özünçö ereje da bar:

öz ata-enesine urmat körsötpögön balanı enenin aq sütü, atanın akisi ursun;

Jalpı uluunu urmattabağan balanı jurttun tuzu ursun:

Babanın arbağın unutqan tuqum – teksiz jeke qa- lıp, tentip, qul bolup ötsün!

Baba amanat tapşırğan «Uluu sözdö» bul jırım «üç söz» dep atalat, Uşul «üç söz» jırımın buzğan kim bol- so, a bolsun. Al jalpı uruu aqsaqaldarının aldında tize bügüp: çögölöp turup ant beret:

– Men uşul uruunun balası «üç söz» talabın unut- sam, meni jurtumdun tuzu ursun! Meni aram tuqum qata- rında arañardan bölüp, satsañar pul boloyun. öltürsöñör qunsuz boloyun! O, tuzu ıyıq jurtum, silerge qulduq! Qulduq! Qulduq!

Uşintip, üç qaytarıp qulduqtu aytqandar da, anı aytpağandar da «üç sözdün» erejesine baş iet...

...Sayqal ene ordodon çığıp ketkenden kiyin uzdar qısılbay özdörün erkin sezip qalıştı. Degen menen jaş kezde meyli urğaaçı, meyli erkek bolsun, baarı- dan murda jaştıqtın maegine jaqın da. Sayqal eneni sıylaşqan– asıl sanaşqan kelinder, degi uşul ısıl ayımdın jaş qurağı qanday ötkönün bilgileri keli- şet. Biroq, birde biri ooz açıp andan suroo qayda. Su- ramaq turğay al kişi olturup-turğanda bardığı taa- zim etişet.

Jana Sayqal ene ordodon çığıp ketkende, enenin dabışı uzap uğulbay qalğıçaqtı iykem etip bügülüp turup anan olturuşqan.

Erke Aruuke özün erkin tutup, özünön uluu zayıpqa qaray külö suradı:

www.bizdin.kg

– Uz jeñe, sizdi bilet deşet. Ayım enemdin baştan ötkörgön eski kebin eskerip qo¸r bekensiz? Uzdar uğup qoyuşsun.

Toqtolup qalğan orto boyluu qaratoru zayıp adegende kepke köñül burbağansıdı, tek aytti:

– Ol özünçö uzun kep... Aytsa aytıp da bereyin. Dit qoyup eşitiñder. Qız-kelinge em bolçu kep bul...

Uz jeñe Sayqal enenin qız çağın, anan qantip Er-Külçurğa ayım bolğonun aytaardan murda, bizdin jurtta bolğon bayırqı bir oquyanı eske saldı mındayça...

üçüNçü MöRöY

Ayköl Manas qabılan
Qatuu qorduq kördük dep,
Qabarçıdan kep uğup,
Küyüp janıp çoq bolup,
Aqılman eneñ Qanıkey
Qantip tursun toqtolup...
– Nayza sunup, jaa tartıp,
Ayqalışıp köröyün,
Ajal jetip, kün bütsö Qayran
jandı bereyin. Namısı
joqtun arı joq, Arı joqtun
baarı joq, Qıyşaybay nayza
sunayın, Aykölüm azap
tartqıça Qayran jandı
qıyayın...

Qanıkey

...Tarıhtın negizgi mildeti aq peyilden sözgö alınıp, jaman sözdördön, jaman işterden jana abiyir tögülüüdön urpaqtar qaçsın deymin.

Tasit

www.bizdin.kg

– Bul kezde qız-kelin ıpça asırap, qazan-ayaqqa ja- qın bolup baratır. Babalardın tuşunda, bizdin jurtta urğaaçı üy bağıp qalçu emes tura. Uul aştağan baltanı qız aştaar, er çapqan qılıçtı zayıp çabaar degen la- qap bar. Ol zaman – bir zaman. Arğımaq çapqan, töö-jel- mayanı qanattuuday uçqan külük zaman boluptur... At-ar- ğımaq, er-nooço jön kişiden alpı köp... Kişi uulu mın- dan beter tınçı ketip tınım körböy, törölgöndön ömürü at üstündö ötkön, kişi ömürü çabış menen ötkön bayır- qı ubaq – uluq zaman tura...

Oşol uluq zamanda bizdin jurttun uulunan qızı, erinen zayıbı qalışpağan tegiz jooker, tegiz balta- çan, qılıççan, jançarçan, tegiz tuulğaçan... Joo kün kelse kün, tün kelse tün japa tırmaq şamdağay jalañ eren atqa minip töş tirep, qılıç kezep jol bögöp qa- lışçu tura. A, ol çaqta, azırqıday kişi uulu uşaq tartpay... tegiz zor, tegiz balbanbı, qanday?

Ulap aytqan ulamış, baba amanat qaltırğan Uluu söz, al çaqtın uqmuşun unutpasın tuqum dep sanjıra tapşırdı bizge babalar. Kiyinki uqum-tuqum bayırqı tegin bilsin. Tegin unutpasın. Jaqpağanın taştap jaq- şısın ulap sıybağanın sınap, sıyğanın sıylap, baba jolu, baba işi dep barqtay jürsün degen tura babalar... Biz azır, oşo baba tapşırğan amanattı saqtay al- dıqpı, je joqpu? Anı Teñir ölçöör.

Arqandı teskeri çıyratıp, oñ eşet. Suu seep bışır- ğan kiyiz suudan da, suuqtan da saqtayt kişini. Jarıq Kün astında, küröñ Jer üstündö kün ötkörgön kişi uulu- nun körgön künü da oşol oñ-tetirisi menen qızıq. Aye uzdar, bilgilerdin aytqanı:

Bügün körgön erteñ joq,
Bügünkü aç erteñ toq...
Toyunğanda topuq küt,
Tolğop salar dünüyö şoq...

www.bizdin.kg

Kişi uulun tolğop, tolğop tezge salaar quyun joqpu... Basa, eçen alban tolğoo baştan öttü. Qızıqtuu jırğalı- bız az. Qıyrağan qırğınıbız mol. çayt açqan bayçeçe- keyibiz az, uypalğan şiberibiz köp. Gül añqığan tör-tördö bat ele qan joşulat. O, bul uqmuştun uçuğu bayırtan kelatpaybı?!

Közünö alda qanday eles körüngöndöy zayıp jabıq baştan aşa qarap qaldı da kebin uladı:

– Ana! Tıñşañdar, uzdar? Tee alıstan dübürt keledi!

Er kiyimin tigip olturğap qız-kelinder çını me-nen işenişti. Deldeyip tıñşay qalıştı. Qız çoçup, saqtanğansıp qoyğult közdörü jooduray tüştü:

– Qorqup jatam, uz jeñe?

– Qorqpoñ, biykeç, – dedi Aruuke. – Emneden qorqosuñ?

– Qorqpoñ, qız! – dedi Uz jeñe. – Qorqpoñdor!

Babasının dübürtün eşitip, elesin körüp jürgön tu-qumdu Teñir jalğağanı! Babasın unutqan tuqumdun nieti qara. Onu azğırıq baştap, jin-şaytandın joluna tüşürgönü!

Baba amanat qaltırğan Uluu söz. süylöngön kezde, ıyıq eles közgö körünüp, sürdüü dübürt qulaqqa eşiti- lip turğanı jaqşı. Andan qorquu çabaldıq. Qubanıñ- dar. Qubanğanda da, baba arbağına quban tuqumu!

Siler menden ayım enenin qız kezin suradıñar. Men ayım enenin qız kezin aytaardan murda bayırqı bir
ötkön Talmız qızdı aytayın. Oşo bayırqı Talmız qız-dın arbağı soñqu siñdilerine dem bere jürdü da. Bizdin ayım ene qız çağında oşol bayırqı Talmız ejedey bo-lom degen ğo. İe, uzdar. Emese, ayım enenin qız kezin kiyin eşitiñder. Azır, oşo Talmız ejenin kebine ötölü. Onu bizge uşul uzduqtu üyrötkön çeber qol uz jeñebiz ayttı dep eşitiñ. Eşitken ıyıq sözdü ar biriñ köñülgö bekem tüyüñ. ömür – kişi uuluna ölçölüü berilgen. Qarı qarı, jaş jaş boydon jürbösü da anıq. Bügünkü qarı erteñ aq toonu közdöy uçup ketir. Bügünkü jaş erteñ qa-

www.bizdin.kg

rıp, oşol aq too çoqusuna qarap qalır... Oşol çaqta, al qarının etek-jeñine jarmaşqan tuqumu bolur. Al tuqumğa «Uluu söz» qalır...

Keçee tigil aq too çoqusuna qarap turğan qarı enebiz, bizge uşintip aytqan. «Menin aytqanımdı köñülüñö tüyüp qal, qızım. Iyıq enem, öz enem Jarqın aytti dep eşitiñ»! degen...

Azır men silerge oşo Jarqın enemden eşitken Uluu sözdü aytam. Anan ayım enenin asıl işi özü ulanat. Uluu söz saltı uşunday!

Jaqşı eşitiñ. Köñülgö tutuñ!

Babanın bizge aytıp qaltırğan amanatı – ata-enenin uçuğun ulaş! Jeti atasın bilbegen uul – qul. Jeti enesin bilbegep qız – küñ. Bu tek berki çek. Kişi uulu öz tegin te bayırtan ulap bilişi mildeti. Bizdin tuqumdun bayırqı tegi: oşol uul, qızı birdey eren joo- ker el eken...

Oşol jooker çaqta elin baqqan qırq uul bolot. Qırqının teñ mingen atı qızıl jeerde. Qırqının teñ kiygen tonu qızıl kürmö. Ar biri jan-janına beşten jooker eerçitet. Ol eerçitken jookerler da aşqan mer- gen. Oşentse da, ar birindegi beşten jooker, berki qırq mergendin janında mergen emes. Qırqı çaap baratıp, aldındağını jazbay atqanda, berki beşteni çaap bara- tıp tuuradağınıjazbay atat. Qırqı çaap baratıp üstündögünü jazbay atqanda, berki beşteni çaap bara- tıp artındağınıjazbay atat.

Oşo qırq mergenge mergençilikten ataandaşqan qırq qız bolçu. Al qızdar, tigil qırq er mergendi möröygö çaqırdı. «Siler uul mergensiñer. Biz qız mergenbiz. Möröylöşölü» – dedi qızdar.

«Qız baştağan möröydön uul qaçabı. Uul atqandı qız atabı»?– deşet uuldar.

«Uul atqandı qız atpay kem qalabı? Uluu-Toonun uusuna teñ baralı» – dedi qızdar.

www.bizdin.kg

«Uluu-Toodo börü uñşuyt, azuusu qurç, Atalbasañ, qardıñdı jarıp salar»– dedi uuldar.

«Uluu-Toodo aç börü qorqup uñşuyt. Jebe jetken uñşuqtu közgö atmaydan uuldar», – dedi qızdar.

Qız atağan **möröydön** uul qaçabı? Közgö deseñ, bo- luptur. Közgö atmaydan!» – dedi uuldar.

Oşentip meldeş aytıp, qırq qız, qırq uul mergen Uluu-Tooğo çığıştı. İlbeesin **köp**, ilbiris **köp** Uluu-Toodo. Mergenderdin meldeşi börü atmaydan. İlbeesinge, ilbirske oq jumşabayt eç biri. Közgö ileeşken börü **aman** kötpedi. Jaqından çıqqandı meelemey joq. Anı uza- ğança iliktemey. Jebe jeter barğanda közgö meelemey. Birde qız mergen, birde uul mergen öz kezin berbedi.

Qırq qız mergen qırq börü attı. Qırqı birdey börünün közün soolttu.

Qırq uul mergen qırq börü attı. Otuz toğuzu közgö, biri jazıp qaldı. Börü atuudan möröy qırq qız mergen- diki boldu.

Oşondo uul mergender ızalandı. Alar **qızıp**, ja- ñıdan möröy ayttı:

«Börü atışta qızdar janbayt. Sebebi, qız börünü atpasa, al qızdı jarıp salır. Silerge da, bizge teñ: quu atmaydan qızdar. Quunu dağı **asmandan** közgö atmay- dan, qızdar!» – deşti uuldar.

Quunu közgö atuudan qızdar qaçpayt.

«Qız aytqan möröydü uul eşitti. Uul aytqan **möröydön** qız qaçpaydı» – dedi qızdar.

Oşondon kiyin qırq uul, qırq qız mergender öz- öz joldoş joroloru **menen** Jaşıl-Köldün qılaasın közdöy jol tartıştı. Bul çaq erte jaz boluçu. Tee jer çeti- **nen** bul jaqqa quular jelee tartıp uçup kelip jatqan kez. Quu jarıqtıqtar, eç jazıqsız **ıyıq** qanattuu. Qız mergender, qızuuluq **menen** bayqabay ubada berip **qoyuş- qanın** asmanda jele tartıp «ğıv-ğıv»lağan quular uçup baratqanın körgöndö bilişti. Atalıq deşse, quular qay-

www.bizdin.kg

ğıluu «ğıv-ğıv»ladı... Qız mergender quunu atpay toq- toy qalıştı.

Anda uul mergender qubanıştı:

«Qızdar **möröy** aldırdı! Qızdar **möröy** aldırdı»!

Qızdar **emne** üçün toqtolğon jönün aytıştı:

«Uya salğanı uçup baratır. Quulardı atqıbız kelbedi». Uuldar artın oylonboy öküm aytıştı:

«Quu ayağan joqsuñar. Asmandan quu atıştan qaçtıñar».

Anda qızdar erinderin tişteşti:

«Anday deseñer maqul. **Möröy** üçün atsa atalı, quunu. Ubalınbiz arqalabaybız».

Qırq qız mergen, qırq uul mergen asmandan quu atıştı emi. Qırq qız qırq quu attı. Qırqı birdey közgö attı. Qırq uul mergen qırq quu attı. Otuz to- ğuz jebe közdü teşti. Biri quu **moyunun** teşti. Bu jolu da uul mergender qız mergenderge möröydü aldırış- tı. Uul mergender **mingen** attarınday, kiygen tondo- runday özdörü da uyatınan qızarıştı...

Eki jolu udaa **möröy** aldırğan soñ üçünçügö jol joq. Bolso da anı atqarış şartı eñ **oor. Oşo** üçünçü **oor** möröydü **oylop,** uul mergender Jaşıl-Köldün jeeginde qalıştı. Qırq qız mergen ar biri beşten joldoşun eerçitip, möröyü üstöm, zobolosu joğoru üy-üyünö qay- tıştı. Qaytaarda külüp aytıştı:

«Uul atağan **möröydü** qızdar aldı. Uyatınan qızarıp uuldar qaldı. Ayrök, ayrök uuldarğa. Keleer jol- qu **möröydön** jalaq qalba, oy qırq bala».

Elden elge qız mergenderdin dañqı ketti. **Möröy** aldırğan qırq uul mergen uyatınan qızarıp, ar biri beşten joldoşu **menen** Jaşıl-Keldün jeeginde qalıptır degen qabardı tört tarapqa aydar aydap, jel sıdırıp jar sa- lıp ketti.

Qırğızdın qırq mergeni beşten joldoşu **menen** Jaşıl-Köldün jeeginde eken degen qabar bat ele tigil jeti

www.bizdin.kg

toonun artındağı parsı padışasına uğuldu. Ezelteden uşul jurtqa kektüü parsı padışası, qırğızdın oşol qırq mergenin matap kelgile, dep köp qol atqazdı.

Al kezde uul mergender Jaşıl-Köldün qılaasında kündüzü sayran qurup, mergendep, tünküsün tınığıp... qırq kün, qırq tündü ötkörüştü.– «Erteñ, qırq birinçi künü çoñ oljo menen elge qaytabız. Jaa tartıp maşıq- tıq. Qız mergenderge jañı möröy aytabız» deşip, soñqu tünü ulandar sonun uyquda jatışqanda, alardı parsı padışası atqazğan joo qolu qapılıstan basıp, baarın atqa tañıp matap ketişti...

Bul qabardı eşitip al kezdegi bizdin qırq uruu jurt muñğa çöktü.

«O, Uluu-Toodon ular uçurbas, jaşıl tördön kiyik qaçırbas, bizdin mergen uuldar joo qoluna matalıp ket- ti. Emi qol baştap qıyırğa kim attanat»?– deşip ki- şiler muñqandı.– «Mergenderin tuttuq. Emi el-jurtun çaap alabız»– dep, parsı padışası qol baştap kelse, qanttik? Otto qazan qıyrap, oçoqto kül sapırılıp, tördö sıy körüçü ata-ene bögüp, asıl qızdar küñ bolobu, Teñir»?

Kişi uuldarı uşunday dep qayğırıştı. Oşondo qırq mergen qız baş qoşup keñeş qurdu: «Tınç sayran qurğan uuldarğa barıp, möröy taqqan biz bolduq. Biz ol uuldarğa jaman sanabadıq. önörün sınaştıq. Oşentse da ol, mıq- tı uuldardı uşul qırsıqqa biz baştap barğanday bol- duq... Emi köñülübüz tınçıbastır. Parsı, bizdin mergen uuldardı matap aldı. Qız mergender – biz ne deyli»?

Bir qız mergen uşunu aytti. Başqalarına joodu- rap qaradı. Ol, uzun boyluu, boyu şıñğa, jüzü aq juu- mal aruu qız edi. Ol, aruu qızdın sözün uqqanda dağı dal oşoğo oqşoş ekinçi aruu joop berdi:

«Qız matalıp, küñ bolup, joo qolunda jürsö, onu jaa tartqan aylaluu er uul küñdüktön qutqaraar. Emi joo qolunda matalıp, qul bolup uul ketti. Onu jaa tartqan aylaluu qız qutqarbaybı? Je uul qayratı

www.bizdin.kg

qızda bolboybu»? Munu eşitken berki qız mergender, baarı namıstandı:

«Möröydö qalışpadıq. Emi uuldu qulduqtan qutqaraardan qaçabızbı? İe, biz uulsuz jeke özübüz ata je- rine tuqum çaçıp, jurt qıyırın joodon saqtaar uul- qız töröp bere alabızbı? Ua, joq! Jartıbız joq qal- saq, biz jansızbız. Jansız jürüp kün körgüçö, oşo joo qoluna tüşüp küñ bolup berelik. Je uuldu oşo joodon qutqarıp kelelik»!

Qız mergender qız kiyimderin qurjunğa salıştı. üstünö er kiyimin kiyişti. Er jarağın boyğo tağınıştı. Ar biri altı ayğa jetkidey qulazıq alışıp, jolğo çığıştı. Qız mergender jolğo çığaarda, jurt- tun baarı – çoñ-kiçik, qarı-jaşı alqış aytıştı:

«Joluñaroñ bolsun, çıraqtar! üydö ot öçpösün, qazan qaynap, keşik böksörbösün. Joğolğon uuldar tabılsın. Essiz uuldardı estüü qızdar qulduqtan qutqarıp qaytıñ. Jalqı ketken çıraqtar jup bolup keliñ. Kök asmandan tüşkön qut bolup keliñder. Jup bolboy joq bolsoñor, jurt töbösünö tün tüşöör!

Baarıñ oşonu esteñ! Altın, kümüş, jibekke qızığıp ketpeñ. Aq saray kütkön bekzaada murut burasa, aldanıp qalbañ. Qonuşta ata-ene qaldı, unutpañ»!

Qız mergender Küngö qarap ant berişti:

«Asılğa azğırılsaq, bekzaadağa aldansaq, bizdi ıyıq Jer üstünö bastırbay ıyıq Kün quyqalasın»!

Uşul anttı berip qız mergender ar biri janına beşten joldoş qızdı eerçitip, bardığı eki jüz qız, eki jüz jooker jol jürüp kelatıştı.

Eldegi eñ baamçıl, eñ aylaker qarı jılqıçığa jol baştattı...

Al çaq emkiden da uqmuşu qızığı köp bolğon deşet. Al kezde kişi uuluna joo bolğon jeke kişi uulu emes, jeke azuuluu jırtqıç emes, jeke booru jılma uulu jı- lan emes, jeke çöldö, şıbaq-çöptün tübündö bögüp jat-

www.bizdin.kg

qan muzoobaş, çayan emes, azırqı kezde taptaqır joq bo- lup ketken başqa da eñ uqmuştuu, eñ qorqunuçtuu moqoço, eñ uqmuştuu, eñ qorqunuçtuu tırmaqçan, eñ uqmuştuu, eñ jutquç jel taman, jalğız ayaqtar al kezde kişi uuluna qas boluptur. Uzaq çöl artıp, biyik too aşıp kelatış- qan jooker-qız mergender eçen jıştı aralap ötüşöt, eçen çıñ aşuunu aşıp ketişet. Anan bir künü bir jaq beti aq qayıñ menen qızıl çetin qaptağan, bir jaq be- tin jaşıl arça menen şuuldağan qarağay qaptağan, orto- su kök qaşqa suu aq köbük çertip taşqındağan jomoqto- ğuday sonun özöngö kelişti. özön suusu möldür, tübündö
ördögön aq balıqtar jılt-jult etip qız-jookerlerdi qızıqtırdı.

Bulardın on başçısı, jüz başçısı joq. Jol kersötkön qarı jılqıçı. Qızdardı baştap kelatqan Talmız- qız. Talmız-qız oşol kezde on toğuzğa tolğon. On toğuz qızğa uluu jaş. On toğuzdan aşqan qız ne erge ketişi aq, erge kete albasa, jerge ketişi aq... Qız-joo- kerlerdin kenjesi Ayqız boluçu. Ayqız oşol kezde on beşke tolğon. On beş jaş qız balanın altın bosoğoğo ayaq qo¸r çağı. Qız bala on beş jaşında oynoo-tentek: ottoy ısıq, suuday suyuq da bolur. Anan suyuq qanı qoyu- layın, toqtoloyun, es tutayın dey baştaar.

Oşo suuday suyuq Ayqız, atqa qamçı basıp, Talmız- ğa jetip keldi:

– çöl bastıq, daban aştıq. Emi jerdin qaymağına keldik, ejeke! At ot iskesin, özübüz qurut ezip suusun jutalıq. Uşul sonun özöngö kiçine tınığıp alalıq, – dedi Ayqız.

Anda Talmız tizginin burdu. Başqalardan suradı:

– At ot qaysasın, özübüz suusun jutalı, deyt Ayqız. Siler emne deysiñer?

– Biz aytalbay kelattıq. Uşu sonun özöngö bir-eki kün örüü bolup, tınıqsaq. Tigi suudan balıq tutup, arça jıyıp ot jağıp çoqqo balıq qaqtasaq...

www.bizdin.kg

Oşo kezde töbödön eñ sonun sıbızğığan ün uğula tüştü. Talmız da, Ayqız da, başqa qız-jookerler baarı ün çıqqan jaqqa qaraştı. Bul kezde tigil qayıñ qaptağan bet jaqtan tigil qarağay qaptağan bet jaqqa uqmuştaay qooz qanattuu uçup barattı. Oşol janağı sonun dabış uşul qooz qanattuunun qanat küüsü eken. Al qarağay arasına jitti. Sonun dabış basıldı,

Qız-jookerler boo ayabay qızığıştı.

«Uqtum!– dedi Talmız.– Qonboyluq. Tüştönölük. Atıñardan tüşkülö».

Bardığı attan tuştü, at oozduğun çığarıp, basmayıldı boşotup, ar biri öz-öz atın otqo qoydu. Arı-beri bolğuça arça otu jalındap, ortodo jan qazan borkuldap suu qaynan çıqtı. Anda aq balıq tez ele bıştı, Qızdar balıq etin jeşti, balıq şorposun içişti...

Anan baarı birdey çarçağan asıl jandar memirep uqtap ketişti. Buralğan qalıñ otto attar uzabay otto- du. Jortuulğa minip, jooker sırın bilip qalğan ja- nıbarlar, kök şiberdi burday kürtüldötüp qızığıp ottop jatıştı...

Attardın ot çalğanı, suunun şarqıraq şarı qoşultaşıl qulağının qujurun alıp jatıp memirep uqtap ketken Talmız tüş kördü: «Uşul sonun özöndün boyunda, janaqı uçup ketken quştu qarap turğan edi. Tigil uq- muştay qooz qanattuu qarağaydın uçuna barıp qondu. Qa- rağay üç mayışıp, uçu üç jolu jerge tiydi. Törtünçü jolu mayıştı ele, qarağay uçu, anı qarap turğan Tal- mızdın qoluna jetti. «Ay-iy, ıyıq. Bat ele uşunçalıq uzarat eken e» degençekti bolboy janağı eñ sonun qooz qanattuu kişi uulunça söz süylödü. Sözündö mınday dedi:

«Bu uqmuş özöndün suusun juttuñ qız. Aq balığın tattıñ qız. Emi uqtap qaldıñ baarıñ. Uyqu – duşman. Tez oyğonuñ, tez attanıñ, bul özöndön tez uzap ketiñ baarıñ! Keç qalsañ, tilegen tileginiñ ordunan çıqpas. özüñ jez tumşuqqa jem bolosuñ. Tüşündö saa ayan berip, bul

www.bizdin.kg

sözdü aytqan, Talmız-qızım, senin jetinçi çoñ eneñ Bay-apañ men»... Mayışıp turğan qarağay uçu serpilip ket-ti. Talmızdın betine salqın jel tiydi»...

Talmız oyğonup ketti.

Qandaydır bir ıyıq sır açqan qubanıç da, ökünüç, qorqunuç da Talmızdın jürögün laqıldatıp jiberdi. Al ırğıp turup qızdardı oyğottu, Tez attanıştı. Tez jürüştü. Jer qaymağı sonun özöndön bat ede uzap ke- tişti...

...Bul kezde uul mergender ança jamandıq körö elek. Jamandıqtın qara bosoğosunda basıp qalışqan. Tutqun-dağı er – qanatı sınğan quş. Aldıda at joq, üstüdö joo kiyimi tüşör. Qol, butta kişen, eki köz arğasız qarap, til sözgö burulbas. Tutqundağı er tirüülügü debese, ölüktön artığı joq. ölük – ölük. Al eç-eçtemeni sezbey, bilbey qalaar. Tutqun qorduq tartıp, ızağa çıdap tişteneer. Küçtüüsü tiştenip çıdaar. Alsızı joonun ayağına jı- ğılaar. O, al joo üçün çoñ qubanıç. Duşmanı ayağında jatqanda duşmandın zobolosu aşaar. Kişi uulu oşen- tip öz zobolosun aşırış üçün jortuulğa çığat... Bu anın eñ ters jağı...

Matalğan uuldardı parsı jookerleri öz padışası- nın aldına aydap bardı. Parsı padışası, ol kezde baş- qa eldin padışalarınan küçtüü, eli önörlüü boluçu. Taştan salınğan çepteri bek, temir qapıqtuu[1]. Ol çep- tin içinde, padışa turçu Aq saray bar. Onun qapığı altından. Ondo, altın, kümüş tolğon qazına bar. Usta uzanğan ıyıq jay bar. Olor, öz jookerlerine qural-jaraq, temir soo çeget. Parsının qolu sansız, baarı jaraqçan, baarı sootçon. Olor attan başqa pil minge-ni, jelmayan mingeni, jöö jürgönü sansız. Tegi, bu buu-rul jer üstündö, ol kezde eñ köp, eñ jaraqtuu, qamılğa- luu jooker kütkön padışa oşo parsı padışası...

[1] *Qapıq* – qapqa, darbaza.

www.bizdin.kg

Ol, Kün jağındağı pil mingen ındını çaap, Kün ötkön jağındağı töö mingen araptı çaap, Kün batqan jaqtağı
çoñ köldün qılaasına çığıp, al jaqtın jandan bötön er jurttun köldö süzgön kemesin qıyratıp, müyüzdüü al- ptarın tutqundap... bu parsı padışası booru küröñ Jer üstün jeke bilemin dep tekeber aytqan qarıluu padışa... çöl-talaa menen qarduu too arasında mal jayıp, egin ekken bizdin enöö jurt al kezde tınç öz künün özü ötkörüp, çabış-tartış menen işi emne? Mergeni toodo, zeginçi-
si oydo, jılqıçısı qırda, qarıyası tördö. Bilgisi ayt- qan sözdü çoñ-kiçik qulağına quyup, tınç kün ötkörgön bizdin momun jurt bayırqı babadan beri özü başqa jaq- qa qılıç kezep, qan tögüşkö attanbağan. O, kün samap qıyırına kelgen qanqor jooğo baş iyip berbegen. öz qıyırın, arın, öz erkindigin qorğoordo bizdin jurt şerdenip ketir. Bu anın ezelki saltı.– «Jattın qanın köksöbö. öz tuqumuñdun qanın töktürbö, tuqum!» degen ba- banın amanat sözün çoñ-kiçik eske tutat...

Oşo jookeri küçtüü parsı padışası bağıntam dep, eçen qol atqarıp bağıntalbay jürgön joosu ol kezde oşo bizdin momun jurt boldu. Küçtüü padışa qanduu qılı-
çına sıyınsa, bizdin momun jurt özünün adil işine sıyındı...– «Momundu Kök teñiri özü jalğaar»... Qara joo qolun qaptatıp kelgen kezde... bizdin momun babalar, parsığa qırılıp berbedi, aldına tüşüp qul, küñ bolup ketpedi. Pil minip kelgen jookerin qamışqa jazğır- dı, bizdin momun babalar. Anan, özdörü qamış içinde arstan bolup kürküröştü. Pilçenderdi qamış içinde qaltırdı... At minip kelgen qol başçısın çölgö jaz- ğırdı, bizdin babalar. çöldö özdörü kök tuyaq[1] qulan bo- lup çañ kötördü. Parsının atçan qolu çöldö qırğın tap- tı. Oşentti. Toodoğusu – toodo, çöldögüsü – çöldö buyuq- tu, adaştı, anan qırğın taptı. A bizdin momun babalar

[1] *Kök tuyaq* – bolot tuyaq degen maanide.

www.bizdin.kg

ölgön ölügün muñ jutup jerge berip, üstünö taş üyüp, ıylap joqtop qoyup, qayra tınıç künün kördü.

Parsı padışası qıjırlandı. Kekendi. «Bu azuu-luu jurttun uulun qul, qızın küñ jumşaymın. Jer-suusun jerdep, andağı asıl baylıqqa qazına tolturam»– dedi. üzböy bizdin jaqqa qol atqazıp turdu. Eptep ça- taq çabış baştasam, dedi...

«Dal oşo çatağımdın çaqmağı çağılaar, quuğa ot tu-tanaar. Tutanğan otton ort jalındaar. Ol ört uşu azuu-luu itterdi quyqalaar. Onun baarığa kenç jer-suusun men eeleermin. Aq kümüş, sarı altınğa qazına tolturup, er-digim, taşığan baylığım menen jer betine dañqım kete-er»– degen padışa bizdin jurttun qırq mergen, eki jüz jooker uuldu matap ketişti... Ua, al eki jüz qulun – eki jüz şer boluçu. Oşo eki jüzdün janağı qırqı qırq çoñ atanın balası. Atalardın qırqı teñ qara başıl kişi emes: qırq uruunui tiregi – biri – körögöçü, biri – süylögüçü, biri – jol körsötküçü, biri – qol başçısı, biri – aqsaqal qadırmanı, biri – çeber ustası... Ulan- dardın qırqı birdey oşo kezdegi bizdin jurttun eñ qa- dırman baldarı. Parsı padışası olordu tutqundağanda dal uşunu eske alğan:– «Qırqın tutqundasam, ataları qırq uuldu ölümgö qıyalbas. Uuldarının ölöörün bilip, ol itter döbödö it uluşun salıp, Küngö sıyınıp, sızda- şat. Dal oşo kezde, men jibergen elçiler, uñşuğan it- terdin aldına barıp, attı tuura tartat:

«Biz padışanın padışasınan keldik! Silerge uul janı qımbat bolso, jerge çeke tiygizip, bağınıñ, padı-şanın padışasına! Joq! Bağınbasañ jurt bağıp şer bolomun dep qızıl kiygen uuldardın it ölümündö qı-ñıldap, terisi sıyrılğanın köz aldıña keltir... Andan kiyin jurtuñdun çabılğanın kör. Jumşaq külüñ sapı- rılat. Qatuu qazanıñ talqalanat»!

Qızıl jeerde at minip, qızıl ton kiyip, jel menen jarışıp qırda-tüzdö erkin jürçü, suusasa qımız jut-

www.bizdin.kg

çu asıl uuldar azır zındanda. Zından tereñ, tübü sız, ıpılas. Qulaq uğup, közü körbögön qorduqtu tartıp ulandar qor. Jıpar jeli jortqon keñ dünüyö urap joq bol- ğon sıyaqtuu. Qandaydır bir zor küç oşol keñ dünüyönü kilemçe çetinen silkip-silkip, andağı çañdı kübügöndöy kübüp, emi anı uşul tereñ zındanğa taştap salğanday. Qırğıyday erkin sızğan ulandar emi oşol taştandı çañ- dan beter uşul zındanda qalıştı. Bat ele adamğa oqşo- boy, bat ele alsız, qadırsız çirip baratqan terinin öñü, kiyizdin kesindisi sıyaqtanıştı. Bul ötö barqsız, eñ qorqunuçtuu sezimdi köñüldön çığarış üçün, uul: «Men kişimin. Men at oynotup, uuğa çıqqan mergenmin. Men qıyır küzötkön jookermin!» – deyt, çıyralat, ümüttönöt. Kökkö qarayt. Tee alısta tep-tegerek Kök körünöt. Al keñ düynögö jımıñdağan jıldız közdörü, külüñdögön Kün közdörü menen qarağan sonun asmanğa oqşoboyt. Tek, küñürt kök bo¸q süykölgön alaqanday bözgö oqşoyt... Emi jooker uuldu jer özü şimip-sorup... anı qurtqa aylandırıp ba- ratqanday sezildi.

«çın ele men qurt bolup qalambı? – dedi uul. – Men kişi edim? Men at oynotqon jooker-kişi edim... Jo-o... joq! Men eç ubaqta qurt bolboymun! Ua-a! Mı-qaaçı, jel- det! Tartıñ meni, bul zındanğa qanday tüşürsöñ, oşon- doy qayra tartıp alıñ! Men oy-qırda erkin öskön eldin qulunumun. Men silerdin aldıñarda eç qılmış iştegen joqmun! Men silerdin mınday qurğan taş üyüñör bar eke- nin da körgön emesmin, siler qurğan sonun imarat, siler östürgön sonun jemiş bar ekeiin bilgen emesmin. Bilsem da, körsöm da men bul baylığıña, bu jırğalıña qızıq- pas edim. Maa menin öz jırğalım, öz erkindigim jetir. Emne üçün siler amal menen uurdanıp, meni matap kel- diñ? Emne üçün, siler, meni bu tereñ, sasıq zındanıña saldıñ»...

Tee biyikte tigil bözgö oqşoğon Köktün çetinen kişinin başına oqşoğon kölökö köründü.

www.bizdin.kg

«Baqırba, it?! – dedi, ol kölökö. Onun ünü arañ uğuldu.– Sen oşol qarañğı sasıqta jatıp qurtqa aylanasıñ»?!

«Men kişi uulumun– dedi tutqun.– Kişini kişi qurt bolsun degen bizdin jırımda joq. Meni jarıqqa çığarıñ?»

«Senin jırımıñ bizge ötpöyt»?! – dedi saqçı.

«Senin jırımıñ maa ötpöyt»?! – dedi tutqun jooker.

«Oozuñdu jap?! – dedi saqçı. – çöldün uuluu jılanın taştaymın. Ol senin oozuñdu jabat»?!

...Uul mergen uşul sız zındanda jatqanda, qız mergen uurdanıp parsı jerine keldi. Eki jüz kişi, ar birinin mingeni, qoştoosu bolup tört jüz at bayqal- bay qaluu qıyın. Talaa-tüzdögü malçı, eginçi, jer kez- gen jooker bulardı körüp qalışı ıqtımal. Körüngön soñ qız mergender da tutqundalıp qalışı ıqtımal. Anda bulardın el-jurtuna murunqudan beter qul çögöt.
özdörü jarıq körböy küñ boluşat.

Qız mergender keñeş qurdu:

«Tüzgö tüşpöylü. Toodon buytqa tabalı. Toodon qa- rool qarasañ, biyikten alıstı körösüñ. Toodon jayıt tapsañ, attarğa oñ. Al jerde attarıbız tınıqsın,
özübüz uuldardı qantip qutqaraar amalın oyloylu».

Talmız-qızdın bu keñeşin başqalar qabıl tuttu. Qız mergender toodon buytqa tabıştı. Tündö turğay kündüz atayılap izdep kelgen kişi arañ tapqıday: bir jağı çıñ, bir jağı qorum-qoroodoy törgö attardı otqo qoyuştu. özdörü tınığuuda. Tek ekiden, üçtön jay jürgön malçılar bo- lup, jol küzötüp, qulaq türüp bir az kündü ötkörüştü. Kündördün birinde qaçır minip, töö jetelep kelatqan eki dıyqandı joluqturuştu. Alar te alıstan körüngöndö ele Talmız-qız kiyimin kiygen. Er balaça kiyingen Ayqız- dı eerçitip, tigil eki adamdın aldınan çığıştı:

«Töötörqomduu bolsun, akeler»! – dedi Talmız tigilerge.

Momun dıyqandar qubanıp ketişti:

www.bizdin.kg

«O özüñ arbañ, qızım. Een jaqta emne iştep jürsüñ»?

«Padışanın padışasına datqa baratam» – dedi Talmız.

Tigil eki dıyqan Talmızdın kebine işenbegensişti. Birine biri qarap alıştı da, anan tigi qara saqalçanı:

«Ol qanday dat, qızım»? – dedi.

«Saltı jaman kişileri menin aşığımdı uurdap ketişti»...

Qarasaqal dıyqan sergek, booruker kişi oqşodu:

«Aşığıñ kim edi? Onu qaydan uurdadı»?

«Jaşıl-Köldün jeeginen... Ol, bizdin jurttun qırq uulu, qırq mergeni! Olordun başçısı menin aşı- ğım boluçu. Parsılar aşıqtı biyik sıylaşır. Men oşol aşığımdı izdep jüröm. Bilseñiz jardam etiñ»?

Tigilerdin biri jaş körüngön. Körsö al kösöö adam eken. Al moloñ etip küldü:

«Biz parsı emespiz, momun qız. Parsı bolsoq, azır uşul turğan jeriñden seni matap keter edik. Biz parsı qalaasına kelip, sooda-satıq jürgüzüp jürgön tigil jaq- tın elinenbiz»...

Al tigil jaq dep toonun arqı betin közdöy jañsadı:

«Padışanın padışasına datqa baram dep aqılıñdan adaşpa, suluu qız. Padışa senin datıñdı eşitbeydi. özüñdü sarayğa jumşatıp qo¸r. Qor bolbo. Eliñe qaytıñ».

Talmız ıylamsıradı:

«Aşığım körgön qorduqtu men köröm...»

«O, qarıp, – dedi qarasaqal. – Aşığıñ zındanda. Uul-darın ölümgö qıybasa, talaanın itteri bağınıp bersin dep padışanın padışası, silerdin jurtqa elçi jibe- riptir. Silerdin jurt başçıları aqılınan adaşsa, pa- dışanın padışasına aldatıp, baş iyip berir. Aqıldan adaşpasa, öz erkindigin qorğoor. Sendey aruu qızdarın küñ boluudan saqtaar. Sen qayra tartıñ. Eliñe uşunu aytıñ».

Kösöö oylonğonsup anan aytı:

www.bizdin.kg

«Oay... sen uçup jetpeseñ, keç qaldıñ. Padışanın padışası elçi jibergenine ayğa jaqın bolup qaldı».

Qarasaqal özünçö ayadı:

«Jazıqsız jurt qor bolur»...

Alar bastıra bereerde Talmaz suradı:

«Joldu aytıp beriñ, ake? Padışanın padışasına qanday barat? Men aa datımdı aytpay qaytpaymın».

«Padışağa barçu jol birööö ele, – dedi qara saqal tañ qalıp, içinen Talmız qızdı ayap. – Kim joluqsa padı- şağa baram deñ, ol saa joldu körsötö beredi»...

Ekööö qılçaq, qılçaq qaraşıp bastıra berişti. Bir az uzay tüşköndö kösöö qayra qaçırın jeldirtip keldi da keñeş ayttı:

«O, qarıp qız. Til alıñ, padışağa barbañ. Onon da jolun kütüñ. Ertege padışanın uulu şahzaada özünün jol- doştoru menen uşu tooğo uuğa kelçü künü. Şahzaada bilgi, booruker dep eşitebiz. Sen oşo şahzaadağa datıñdı aytıñ. Padışa şahzaadanı qadırlaydı. Uulun eñ jaqşı köröt dep eşitebiz. O uulu şahzaada bolso, qanqor dep padışa atasın ters köröt dep eşitebiz. Saa jarıq tiyse, oşo şah- zaadadan tier, qarıp». Kösöö dıyqan qaçırın topoñdotup jönöp ketti.

Qarañğıda teşikten jarıq körüngöndöy Talmız, öz qoşuununa qubanıp qayttı.

Qabarsız ketken uuldardın azır aman bar ekenin eşit- ti. Padışa, uuldardın başın çaptıra elek, tek alardı qordop, qorqutup... anan alardın başınan köpürö saldı- rıp, uşu er uuldardın elin baş iydirmek bolğon padışa- nın dartın bilgen soñ, Talmız emi işti keçiktirbes ja- ğın oylondu. Qızdar:

«Uuğa kelgen şahzaada bekzaadalardın astınan baa- rıbız qız kiymibizdi kiyip, ıylap çığabız» deşti. Ağa qarı jılqıçı qarşı oy ayttı:

«E-e... kündüz janğan çıraqtar. Siler qız kiyimin kiy- ip, şahzaadağa körüngönüñ çeki. Parsı jürögü aşıqtıq-

www.bizdin.kg

tı jandırıp da, öçürüp da salır. Silerdey aruu qızdar- dı körgöndö, şahzaada özü silerdi ayasa ayar. Onun esirgen bekzaadaları silerge qızığaar. Qırqıñdı qırqı, jüzüñdü jüzü oljo- qatın qılıp alıp keteer. Oşondo bizdin jurt eki ese muñğa bataar. Qoy, çıraqtar. Siler qız kiyimin kiyip baarıñ körünbö. Şahzaada uuda bir kün bolso, köp kün sayrandaar. Toodon ular uulabay, oydon qırğool uula- bay şahzaadanın qumarı qanbas... Anan suu boyunda oyduñ- tüzgö qoşuunu toqtoor. Kündö oşol qoşuunğa qaytqanda şapar teep, oyun quraar. A balki, alardın köñülün açaar qızdarı qoşo keleer. O, anda, bizdin iş oñğo sal boloor edi. Kim bilet? Balkim, er-ulandar özdörü keleer»...

Qarı jılqıçı qarısa da otu öçö elek quuş közdörün külüñdöttü. Seyrek saqalın sıladı. «Tobokel. Amalğa-amal, küçkö-küç. Aqırı bir ölüm»... degen sınaş. Anan, al, oyun qızdarğa keskin ayttı:

«Talmız çıraq, sen qız kiyimiñdi kiesiñ. Janıñda jalğız men bolomun. Qoşuunda şahzaada çoqto qaqtalğan qırğooldu şimip şarap içip köñülü jay olturğanda ekööbüz jerden önüp, aldında tura qalabız. Aytçu sözdü Talmız çıraq oşondo aytıñ. Qalğandar er kiyimin kiyiñ, er jarağın belen tutuñ. Jookerler jebe kezeyt. Birde- biri bilinbeyt. Körünböyt. Şahzaada oñ joop berse, iş oñunda. Ay, al bizdin dooğo açuulanaar.

Bizdi matap, oljoğo almaq boloor... Oşondo Talmız çı- raq belgi beriñ. Er babamdın arbağı silerge qaruu: jebe- ler teekten şaq-şaq tartılıp, quyruqtuu qızıl jebe şah- zaadanın börkünö sayılsın. Ey, teek tartqan Ayqız çabal- dıq ketirbes. çaqtaar. Jebeñ, şahzaadanın baş-etine jetpesin, qunduz börkünün töbösün tepçisin! Amalğa kelbese, kişi uulu küçkö könödü. Andan arqısın oşondon kiyin»...

Bardığı qarı jılqıçının aqılın uqtu. Dıyqandar çın eşitken eken. Joldoş-jorosu menen uuğa çıqqan şahzaada qız mergender bekingen toonun ete- ginen köründü. Olordun baraanı şañduu. özdörü ança az

www.bizdin.kg

emes, bular da eki jüzdöy. Jooğo emes, uuğa çıqqan mır-zalar, jeñil kiyingen. Attarı semiz, özdörü oynoo. Tuy-ğun, şumqar qondurğandarı bar. Doolbas qağıp, attan qal-bay jöö jürgöndörü bar. çaap kelatıp jebe uçurup qı- zıqqa batqanı bar...

Ua, şahzaada, bekzaadalar tañdan keçke tamaşağa bat- tı beym? Tiptik qırğool uçsa, köz açıp-jumğuça, al şor-duunun qoñur jünü bırpırayt. Jebe jetpey qalğanın qaçırbay asmandan şumqar qağat. Sozulup qayberen qaç-sa, anı, jebe qutqarbayt: öpkösünö madalat...

O, bul örööndö, oşentip, ilbeesindin da, qayberendin da tınçı ketti. Azuuluu qaçırğanda tuyaqtuunun ajalı jetkeni. Jaraqtuu qaçırğanda jaraqsızdın künü bütkönü, degen kep tögün bele? Ordodo zerigip qalğan adis-qadik mer- gender bu örööndö, oydo, ayabay çer jazıştı. Attardın tamanı qızıp, taqımdarı sozuldu. Soorudan, qulaq tüptön ter çuburdu, Şahzaada, bekzaadalardın qoltuqtarı sozul- du. Keçki salqında mergençilik qızıdı. Kün qızılı öçüp, qara körpö oy-toonu jaap qalğanda, şahzaada, bekzaadalar qoşuunğa kelişti.

Toodon tüşkön kök qaşqa suunun keñ qoroodoy iyilgen buluñuna şahzaadanın qızıl çatırı tigilgen. Suu iyil- gen qaşat iyilgen, tal, qamış aralaş tünt. Al Kündün batqan jağı. Kündün çıqqan jağı apay. Apay bolğonu me- nen juuşağan uylarday bolup qorum taştar jatat. Qorum taştardı jarıp çıqqan it murun, şilbi, tobulğu, qoñur-çaq, çıçırqanaq, altığana badaldarı. Suuğa jaqın jağı tüntüröök. Narqı tooğo ketken jağı çala tonolğon töönün qaptalınday bodur-bıdır. Badaldın arasında janıbar qozğolboy tek tursa, anın ne janıbar, ne taş, ne badal ekeni ayra taanılbayt.

Kündüz keçke oşol badaldın qoyuusun jamınıp qoşuun jaqtı añdıp, abaylağan qarı jılqıçı şahzaada toqto-ğon qoşuundun çöyrösün qo¸n jatar çuquruna çeyin köz aldına tuttu.

www.bizdin.kg

«E-e... ıyıq Kök, jer oñutun keltirdiñ. Emi bizdey qul-küñüñdün tilegin da ordunan çığarıñ?»

Ortodo çoñ jağılğan ottu aylana tün jartısı ooğan-ça ırdap, biylep, şahzaada kişileri sayran quruştu. Ottun, otqo qaqtalğan ilbeesindin, qayberendin et-may- larının jıtı qarı jılqıçı menen Talmızdın, qız mergenderdin murduna kelip turdu:

«Bizdin uul mergender, azır, zındanda sızdap ja- tır. A bular sayran qurup, jırğalda?» – dedi Talmız ızırına.

Qoşuun jaqtan köz albay qarı jılqıçı küñq etti:

«Keyibeñ, Talmız çıraq. Qayğı menen külkü quyruq ulaş»...

«Bizge qaruu qoşqonoşo tilek, ake».

«Uçu jat joo jerinde bizdi Kök teñiri jalğasın! Qızdar çoçubañ?!»

«çoçuğan qız mergen bolboyt, e bolso da, ol bu jaq-qa kelbeyt»...

«Kişi uulunun başqı joosu – uyqu – dep, er baba ayt-qan. Joodon joop alam dep jolğo çıqqan tuqum uyqusuna saq bolsun degen. Qızdar çırm etişsin. Uqtap qalbasın. Jerge jarıq kirbey qoşuundu öñöbüz. Kün çığaarda ti- giler teñirine sıyınaar. Anan janağıday jalpı aşqa olturur».

«Ey-e, Kök teñiri işti oñdosun deñ».

Jılqıçı şaşpay çırt tükürüp, saqalın sıladı. Dele öz töründö beyqapar olturğansıp kenebey ayttı:

«O, çıraq, sen ekööbüz şahzaada olturğan qalıñ jer- den önüp çığabız»!

Talmızdın ünü pas, bekem çıqtı.

– «Jaqşı tilek aytqan oozuñuz mayğa tolsun, ake»!

Ertesi Kün nuru oy-tooğo çaçıray baştağanda, şahzaada, aldıda, anan bekzaadalar, anan nökörlör, jandooçtor, qazançılar tizilişip Küngö jügünüştü. Teñirge sıyı- nıştı. Anan ortodoğu keñ tüzgö dastorqon jayıldı.

www.bizdin.kg

Düyüm jemiş, şarap, çoqqo qaqtalğan ilbeesin, qaybe-rendin etteri qoyuldu.

Şahzaada, anan bekzaadalar birden şarap uurtap, qaq-talğan etti jañıdan tiştep jatqanda... Talmız anan qarı jılqıçı şahzaadanın teke mañdayına kelip toq- toy qalıştı. Ol jurttun saltında kim bolso, a bolsun, şahzaadağa kelgen kişi taazim berip sıyınıp turat. Talmız antpedi. Talmız, ol jurttuq kişi emes, ol, biz- din jurttun mergen qızı. Ol qız kiyiminde toluqşup, moymoljup, şahzaadanın mañdayına basıp keleer za- mat, tek uçuraştı:

«Aşıñ şirin, qanjığañ oljoluu bolsun, şahzaa- da»! – dedi Talmız...

Aytqanın da ança tuyuna berbey, kim ekenin da ança taanıy albay, biroq, Talmızdın aruu qız ekenin körgön şahzaada tiştep alğan etin çaynabay añqaydı, bekzaada- lar da añ-tañ. Tınımça eçkimden kep-söz çıqqan joq. Tek:

«A, Teñir? Bizge jin-peri keldibi? Döö-peri keldi- bi? Ne adaşqan küñbü?..» – dep oylodu.

Uşul suroo şahzaadanın da, bekzaadalardın da baş-qalarının da oyunda turğanda, Talmız tike ayttı:

«Sen parsı jurtunun şahzaadasısıñ. Senin atañ şaa-nın şaası, bizdin mergen uuldardı zındanına saldı! Oşonu menen qanqor atañ, bizdin jurttu aldına tize büktüröm deydi. Joq, bizdin jurt aa tize bükpöydü»!..

Oquyanı jañı tuyunğan şahzaada oñ qolun böyrögünö tayap, sol qolu menen maylanışqan sıyda murutun sı- ladı. Bul anın bekzaadalarğa bilgizgen belgisi bolu-
çu. – «Saqtanğıla! Bul jön emes, tutqun bolup qalbay-lıq» degeni ele...

Dal oşonu kütköndöy Talmız oñ qolun qaşınan joğo- ru kötördü...

Teektin şaq-şaq dabışı çığaar zamat tördö oltur-ğan şahzaada-bekzaadalardın törtöönün baş kiyimderi- ne quyruqtuu jebeler «şap-şap» sayıldı.

www.bizdin.kg

Tigiler çoçup ketişti. Eki-üçöö bolot qanjarının-sabın qarmap obdula bergende, Talmız buyrup aytti:

«Şahzaada, baş iyiñ! Senin atañ jumşağan qol, biz-din uuldardı uqtap jatqan jerinde matağan. Ol, jooker-diktin ıyıq saltına qayçı. Biz öz kegibizdi ketirgen jurt emespiz! Silerdi şirin aş-üstündö qurçadıq! ölöörün qaalağan qarşılıq qılsın. Joq! Silerdi şarap menen sıylağan uşul jarıq dünüyö silerge qızıq bolso, bizdin uuldarğa da oşondoy qızıq. Kişi uulu öz künün özü körüş üçün törölöör. Biri sayran qurup, salqında şarap uur- tap, biri anın zındanında sızdaşı qorduq»!

Şamşardın sabın qarmağandar qatıp-senip, ızı-rınıp arañ turuşqanda, şahzaada qolun aldığa sundu. Anın ortosundağı altın şakektin asıltaş çögörülgön közü Kün nuruna jalt-jult çağılıştı. Biroq şahzaa- da özü ökünüçtüü, maanayı pas... Oşentse da ünü öküm menen uğuldu:

– «Datıñ emne, qız?»

Talmız bilmeksen bolup qayra suradı:

– «Dat degen emne»?

Şahzaada Talmızğa tañdana qaradı. – «O, bu jin meni quyunğa çulğap körbös jaqqa alıp keteer beken»? degen qaraşı. Anan al jooş ayttı:

– «Menden emne suraysıñ»? Talmız antqor jılmaydı:

– «Saa buyramın! Bu bekzaadalarıñ, tigi mergende-riñ, jandooçtoruñ, nökörlörüñ birin biri matasın. Baarıñ bizge tutqun boluñ».

Tigil şamşardın sabın qarmağan bekzaadalardın biri açuusuna uuğup qıjırlanıp ayttı:

«Şahzaada, bu kim?! Şaanın şaası baq bergen biz-din parsının er uuldarı kimge tutqun bolobuz?! Qar-maşam! Soyuşam»!

Talmız söömöyün kötörö külö:

– «Qarmaşaar al qana»... – dedi.

www.bizdin.kg

Quyruqtuu jebe tigil ooluqqan bekzaadanın börkünö sayıldı. Al selt etti. Talmız açuuluu sustaydı:

– «Şahzaada! Buyruq atqarıñ! Qana, er bekzaada?! Şamşaarıñdı qından suurğanıñça... çekeñe jebe madalar! Tigi señselgen qalıñ qamış qamış emes, siler- di üç qurçağan er jookerler»?!

Şamşardın sabın qarmağan bekzaada endirey tüştü da, eriksizden şaptan qolun tarttı. Al atayı tartpa- dı, qolu özünön özü tartıldı. Bekzaadanın qoyuu qara qaşı jıyrılıp tüktüyüp, al içten öküngdü. – «Bu ja- zıqsız qız – qız emes, jin-peri. Boo qarşılıq körsötüü, başıñdı kesip, altın tabağıña salıp qoy degeniñ»...

İçten öküngönün şahzaada bilgizbedi. Tek buyruq qoydu:

«Bekzaadalar, men bu periştege baş iydim. Siler da baş iyiñ»!

«Bu bizge ölüm, şahzaada. çabışıp ölölük»!

«çabışıp...– şahzaada antqor jılmaydı: – qol kötöröör çama qana, bekzaadam? Ot qoysoñ «dürt» ja- nıçu qamış, azır bizge oq jumşap joo bolup turğa- nın seziñ?! Eki jebe börküñö tepçildi. üçünçüsü ba- şıñdı teşet. Başsız qoluñ qılıç kötörö alabı»?

«O, bu qanday qorqunuç... qanday uqmuş»?!

«ökünbö, bekzaadam. Aziz başıñ aman qalsa, oşoğo qu- ban?! Aruu qız. Saa bağındım. Menin qolumdu özüñ matañ»...

Şahzaada eki bilegin qayçılaştıra aldığa sozdu...

* * *

...Bizdin jurtqa jibergen elçisi jañı qaytıp, şaa aldında al joop aytıp turğan kezde, Saray eşigin küzötkön asker başçısı, şaa üstünö aşığa kirdi. Al bıjığır qara saqal, süzüp jiberçü qoçqordoy çımır, dayım açuuluu jürçü kişi edi. Azır aşığıp alğanğa

www.bizdin.kg

oğo beter keşpiri qorqunuçtuu. Ol aşığa şaağa taazim etti. Bat-bat ayttı:

«O, şaanın şaası, Saray aldığa eki adam kelip tur. Ekööbirdey jat, tigil qarduu too artındağı bizge... Sizge...» – al muqaqtana tüştü.

Şaanın şaası açuulandı:

«Toqtoñ! Menin Sarayımdı baqqan asker başçısı, sen bolsoñ, emneden aşıqtıñ? Bilgeniñdi taq ayt. Aytalbasañ, artıña qayt»!

Şaanın şaasının açuuluu ünü asker başçısın selt çoçuttu. Al, şaa aldında iykem etüü erejesin unutup salıp, baqıldap tez-tez ayttı:

«Biri aruu qız, biri qarı er... Şaanın şaasına jeke aytıp uğuzaar joobubuz bar deydi»...

«Joobubuz bar deydi»?!

«Oşondoy, uluu taqsır»...

«Bar, ekөönün teñ başın çaap salıñ»!

«Anı men da ayttım: şaanın şaası silerdey itti körgüsü kelbeyt. Qaytqıla! Qaytpasañar, jeldetterge başıñardı çaptıram, desem»... Tigil aruu qız qamıra- bay küldü: – «Bizdin baş silerge qoon tilgendey oñoy ekenin bilebiz. çapsañar çapqıla, bizdin baştı. O, biz- din baştı çabaarda... silerdin biyik mırza şahzaada menen tigi biz matap salğan bekzaadalardın başın ayağı- la»?! – dep küldü. Men anı uqpay, şamşar şabın qarma- dım. Aruu qız janındağı qarığa qarap qaşın sörpti. Al, qoltuğundağı tüyünçöktü açtı ele, şahzaadanın börkü köründü. Anda quyruqtuu jebe sayılıp jür... Uluu taqsır. Sizge kep aytalbay şaşqanım da oşol».

Şaanın şaası qolun eşikke qaray jañsadı. Anın qıymılında açuu da, «alda emne bolup ketti?» degen çoçuu da, ıza da bar boluçu. Taqtın oñ jana sol jağın- da qatar olturğan vazirler, şaanın jañsalğan qolun eerçiy qaraştı. Şaanın qolu eşikti körsöttü»:

«Alıp kir, al itterdi»?!

www.bizdin.kg

Ansız da şaanın şaası jibergen elçisi aytıp kel- gen jooptu uğup, açuuluu boluçu al. Aydan aşıq jürüp jol azabın köp tartıp, attarı arıqtap, özdörü azıp qaytqan şaa elçisi, tigil şaa kütkön jooptu alıp kelbedi.

Köçmöndördün başqı qanı uruu başçıların, bar- dıq qol başçıların çoñ döbögö jıynap, açıqta ke- ñeş qurup, aşıqpay aqıl alışış, öz ara maqulda- şıp, anan şaa elçisine mınday joop aytıptır:

«Biz jazda töl asırap, küzdö egin jıynap, öz künübüzdü özübüz körüp jürgön jooş elbiz. Iyıq Te- ñir, bizdin tuqumğa ençilep bergen ıyıq jer-suusunda bizdin uul-qızıbız özünçö sayran qurup jürgön elbiz. Bizge şaanın şaası biylik qılbasın. Bizdin uuldar- dı zındandan çığarıp, öz at, öz tonun berip erkin qıl- sın! Asman-jer ortosunda quştay uçup, erkin jürgön bizdin uuldar, silerge zıyanı joq»?! deşiptir.

Anan bardığı bir oozdon:

«Biyik urmattuu şaanın şaası, bizdin töp sözübüzgö könsün: uuldarıbızdı boşotsun! Joq, uuldardı boşot- poso, biz jerde qalğan jurt emespiz! çabışaar jeri- biz: Uluu-Toonun señiri, çoñ suunun too jaq jeegi! Uur- danıp kelip uuru tabaar mal uurdaydı. Qol başçının saltı askerdi körünöö baştap çığıp erööldö açıq ça- bışaar. Şaanın şaası bizdiinuuldardı uqtap jat- qan jerinen matap ketişi uuruluq»! – deşti.

Tekiyiz japqan üydö teri kiyip, beenin sütün içken japayı jurt bağınam demek turğay mintip qayra şaanın özünö doo aytışı, şaa kütpögön tajaaldıq, şaa çoçuğan erdik, qayrat boluçu. Şaanın şaası eçen önörlüü, eçen qarıluu padışalardı qıñq ettirbey özünö qaratıp tur- ğanda... tigil kiyiz üydö jay olturğan jaydaq jurttun baş iybey, baş iymek tursun, çabışaar jerin açıq ay- tıp, taymanbastıq işteşi – şaanı qordoğonduq, anı ıza- lağandıq boluçu.

www.bizdin.kg

Azır bardıq aqılman vazirlerin, bilgi adamdarın Sarayğa çaqırıp majilis qurup – biz, tigil baş iybegen qara jurttu qanday qıralı, qanday çögölötölü, dep keñeş qurup olturğan kezde, küzötçü aytıp kelgen azırqı qabar şaanın da, vazirlerdin da açuusun qaynattı. Bir jaqtan bulardın sesin aldı, şahzaadanın börkünö quyruqtuu jebe sayılıp jüröt degen söz, basa, uşu olturğandardın kimi- sin çoçutpayt? Şaanın şaasının qadırman şahzaadası, atası köz jumsa, anın ordun basıp, taqtını eelep qalaar erteñkinin şaası kiygen börkkö jebe sayılsa, anda, ber- ki bekzaadalar emne kündö? Şahzaada matalsa, alar da ma- taldı da. Şahzaadanın başı muuzdalsa, alar da muuzdalat da. Basa, al urmattuu bekzaadalardın uşul olturğan atala- rı emi oşonu oyloştu. Eşikke ketken asker başçısı ti- gil eki jat adamdı eerçitip kelişip, alardın emne jöndüü kelgenderin bilişke, azır bardığı aşığıp kütüştü.

«O... bizdin uuldar emne uqmuşqa qabıldı»?

Eşik açıldı. Talmız anan qarı jılqıçı kirdi. Bular, şaanın şaasının üstünö kirgen kişilerden bügülüp- jügünüp, taazim qılıp, özdörün tömönçülüktö tutqan joq. Tek, asman menen ıyıq Jer ortosunda er- kin basıp jürgön öz saltında, iykem qıldı da, Talmız şaağa, anan vazirlerge uçuraştı:

«Taqtıñız tul qalbasın, biyik şaa. Jıldızıñar öçpösün, biyik aqılman vazirler»...

Şaa aruu Talmızdı körgöndö saal jumşara tüştübü? Ne qız-kişige açuulanğısı kelbey es toqtottubu? Ay- tor, janağıdan az özgördü. Tike suradı:

– «Datıñdı aytıñ»?

Talmız tike joop qayırdı:

– «Dat aytpasmın, doo aytırmın»!

Şaa açuusuna çıdabay ayqırıp jibere jazdadı. Anın aldına qanday darajaluu adam kelbesin, buğa deyre eç kim, ağa mintip tike aytıp körö elek boluçu. Anı murda körüp jürbösö da Talmız aqılında sezdi. Şaanın qızara

www.bizdin.kg

tüşkönünö, qız içinen ızalandı. «Sözgö terigesiñ, şaa. Senin zındanıñda jatqan bizdin uuldar qantip çıdap ja- tıştı eken»?!

«...uğuz»? – dedi şaa.

«Parsı jürögü aşıqtıqtı ıyıq saqtaar deşet, biz- din el. Körsö al jalğan eken. Şaanın şaası, siz, menin aşığımdı aq jerden uurdatıp kelip zındanğa saldır- dıñız. Menin doom oşol: aşıqtıqtı uurdaş, al bizçe, Kök teñirinin biyik tilegine balta çabış bolor»!

Şaa qaltırap ketti:

«Tart, tiliñdi, jin?! Azır, balta, senin başıña çabılar?! Silerde aşıqtıq joq. Senin aşığıñ, me- nin zındanımda çiriyt»...

Talmız da açuuluu unçuqtu:

«Azır menin başıma baltañ kötörülgöndö, senin şah- zaadañdın başı jerde toğolonor! İşenbeseñ, mına, aa kübölük»!

Qarı jılqıçı qolundağı tüyünçökkö jabılğan jooluqtu aldı. Quyruqtuu jebe sayılğan şahzaadanın börkün körgöndö şaa da, vazirler da sestee tüştü.

Talmız alğa qaray bir-eki qadam qoydu da anan:

«Menin aşığım zındanda çirigende, senin şahzaadañ, erkinçe uuda jüröt debe, biyik şaa?! Al özünün mıqtı bekzaadaları menen bizdin tutqunda. Men er uulğa aşıq qızmın. Bu kişi maa jol baştap kelgen aqılman jıl- qıçı aba! Biz, bu şaanın şaası taq qoyğon altın Saray- dı örttöylük degen aram oyluu joo emespiz. özübüzdün mergen uuldardı tutqundan boşotqonu kelgen jazıqsız jay kişilerbiz. Azır bizdin mergen uuldarı öz at, öz tonu menen bizge qoşulsa, silerdii şahzaada, bekzaada- lar da öz at, öz tonu menen üylörünö qaytadı. Jo-o... biz qaytpasaq, olor da qaytpas»!

Talmızdın kebine işeneer-işenbesii bilbey – «Ayt- qanı çınbı, bu jindin? Je qalptan amaldanıp kel- gen amalköybü»? dep boljoğon şaa tek açuulandı:

www.bizdin.kg

«Qaytpaysıñ, jin. Başıñ çabılar. A senin aşı- ğıñ zındanda çiriydi».

«E! Anday bolso, başqa-baş, aba. Börktörün taştap qoyuñ»! – dedi Talmız qız jılqıçığa.

Qarı jılqıçı tüyünçöktü aça jazıp ortoğo taştap qoydu. Körsö jebe sayılğan börk beşöö eken. Biri şah- zaadanıqı, törtöö anın tört bekzaadasınıqı. Tepçile sayılğan jebeler madalıp qalıptır. Beş börk ortodo jalpayıp jatat. Sestee tüşkön vazirlör öz-öz bekzaada uuldarının börkün köröör zamat taanıdı. Baarının teñ üröylörü uçtu. «O, asman teñiri? Bu amal emes, çın»?

Başqı vazir şaağa jügünüp jalınıp jiberdi:

«Aqılğa keliñ, biyik, taqsır? Bu çın, çın! Bu tur- ğan qız emes, jin, munun talabın orundatıñ? Zından- dağı itterge öz at, öz tonun berip jolğo saldırıñ? Bizdin jerden oolaq ketsin, qırsıq? Antpesek, şahzaa- da, bekzaada uuldarıbızdan ajıraybız»...

Talmız tek vazirdi qubattadı:

«Bu vazir aqılman kişi eken. çının kördü. Biz- din mergen uuldar öz at, öz tonu menen qaytpasa, siler- din uuldardın başın tıyaqtağı jookerler qanjığada baylana ketet. Başqa – baş! öz uulun esen körbögön ata- ene joonun başın körgöndö muñdan arılaar. Bu bizdin bababız amanat qaltırğan jırım-salt»!

Tuyuqtan çıqqanday şaa ünü pas küñq etti:

«Aytqanıñ bolsun, jin... Oşondo uuldarıbız aman qaytaarın biz emneden bilebiz»?

«Menin ıyıq arbağımdı sıylasañ, sözüñ taq, uba- dañ bek bolsun, tuqum! – dep bizge baba amanat qaltır- ğan. Biz ölsök ölöbüz, babanın ol amanatın eç unutpay- bız. Aldoo, amaldanuu, zorduqtoonu bizdin jurt qıyıq- taydı!

Zındandağı mergen uuldar öz at, öz tonu menen te Uluu-Too etegine jetkende, silerdin uuldar öz at, öz tonu menen üy jağına jol tartır».

www.bizdin.kg

...özünün jan joldoşu qırq mergen qız beşten, beşten jan joldoştoru bolup, eki jüz jooker oşol jolu, zındandağı eki jüz mergen uuldardı tutqundan qutqardı.

Şaa alardın artınan qol atqaza alğan joq. Bizdin uul-qız jup-jubu menen elge esen qaytışqanda, bizdin jurt çoñ toy berdi deyt. Toyğo, tıyaq-bıyaqtağı qoñşu eldin kişileri keldi deyt. Oşondo, bizdin uul, qız jaa tartışıp, attan eñişip, jöö küröşüp, ulaq tar- tışıp çoñ köñül açıp çer jazılğan tamaşa boldu deyt.

Toy ayaqtap, tamaşa bütüp qalğanda Talmız-qız ata-ene, uluu-kiçiktin aldında ıyıq jerdi üç ööp, keçi- rim suradı:

«Biz – uul, qız möröy salışqan edik. Birinçide börü atıştıq. Ol oñ – azuuluuğa ölüm. Ekinçide quu atıştıq. Bul ters – jazıqsız qanattuuğa ubal bol- du... Uuldar, zındanda jatıştı. Ol üçün, alardı möröygö baştağan biz ayıptuu.

Jurt, biz oşol öz aybıbızdı tartıp, özübüz ölümgö bardıq. Kök teñiri bizdi jalğap, jolubuzdu açtı. Uul- dardı ölümdön qutqardıq. Esirik ketirdik, ata-ene, bizdi keçiriñ»?

Ata-ene çuuldap jalğadı, qızdardı:

«Silerde eç esirik, eç ayıp bolğon joq! Siler, biz- din bayırtan kelatqan aqtıq üçün bolğon erdik küröşündö jeñip keldiñer. Bu silerdin üçünçü möröy»!

«üçünçü möröy da qız mergenderdiki bolsun, jurt»! – deşti, ata-ene. Qalayıq çuuldaştı. Ata-enenin ayt-qanın jaqtaştı. Qız mergenderdi alqaştı.

* * *

Uz jeñe asta kürsündü:

– Uay, uzdar. Bizdin jurttun bayırqı qız baldarı oşondoy qanattuu er, aylaluu baatır boluşçu eken. Kiyin

www.bizdin.kg

al özgörüp baratır... Oşondoğu Talmız ejeçilep, qız mergenderdi jooğo baştap baruu azır ada bolğondoy. Qız-dar azır ıpçağa, jük burçuna jaqın. Biri aşmaçı, biri işmeçi, biri çeber uz, biri jön ele qız bolup nazik tarttıq...

Uz jeñenin bayanın başqa uzdar çoñ qunt menen qı- zığıp uqtu ele. Jibek uşul aytılğan bayan tek bolğon iş emes, anı kişi oylop aytqan jomoq dedibi? Al jaş balaça tuytuñ etti:

– Aniy, Uz jeñe. Siz aytqan bayan çın emes jomoqqo oqşoyt da...

– E-e... tentek qız, antip şektenbeñ! – dedi Uz jeñe.– Babalar aytıp kelatqan Uluu söz taramı! Munu jalğan deş baba amanatın jalğan deş! Al zaman bizden alıs qaldı. Andağı bolğon işter, oşondoy, azır bizge jo-moqqo oqşop uğular. Azırqı bizdin zaman da ulam kiy- inda tuqumğa uşunday jomoq bolup qalır.

Oşondo bizdin kiyinki tuqum uşu biz baştan keçi-rip jatqan ıyıq işterdi jomoq dep barq albasa, anda bizdin arbaq alardı qaardar...

Boluptur, tentek. Sen al bayırqını jomoq deseñ, anda saa, keçeekini aytayın. Munu jomoq debessiñ. Bul ke-çee, jaqında ele uşu bizdin jerde bolğon iş. Jana uşu ordodon çığıp ketken, tigil ordo tağının eesi Say- qal enenin, menin ıyıq enem Jarqındın, Aruukenin ıyıq enesi Gülqayırdın qız çağında bolğon oquyanı emi aytayın. Bu jomoq bolso, anda Talmız qızdın mer- gen uuldardı zındandan qutqarıp kelgeni da jomoq...

Uz jeñe emi oşol jaqında bolğon çoñ oquyanı süylödü...

www.bizdin.kg

EDİL AJO AŞINDA

Sarı noğoy balası
Jayma kökül jaş Aydar,
Maanikerdi mine kör.
Qalıñ bir qara köp
noğoy, Başınan eldi
körö kör,
üysündördö ümötkö ayt,
ümöt uulu Jaysınğa ayt...
Sarı saqal, tik murut, Ayrı
saqal, ker murut Baarına
birdey ayta kör...
O, menjüz toqson toğuz jaştamın,
Jaaq söögüm boşodu...
O, Baydın uulu Baymırza Beri
qarap qulaq sal? Telekedey quş
saldım, Tentekti jıynap el
qıldım... Menin közüm
ötkön soñ
Tele quş közün qaratpay
Tentekterdin baarısın El-
eline taratpay... Jaqşı
bağıp ala kör...

Kökötöydün kereezinen

Qızıl çoq qıtay keldi... Qara
çoq qalmaq keldi, Jadoo
japan keldi... Oyrottun
baarı tegiz keldi, Uluu jurt
urum keldi, Barañ, ooğon
munuñ keldi, Qıyañdan
qırım keldi.
Qırğız aşqa jıydı qılım eldi.

Manastan

www.bizdin.kg

Mayramdarda jana saltanattuu oquyalarğa qara-ta bolğon çoñ jıyındarda töölördün, üyrötülgön arstandardın jarışın, at çabıştardı körüşçü...

İstoriya Sibiri

Keçee, enebiz biykeç, atabız ulan kezde, baştan ötkön işter. **Munu jomoq** degendin oozu qıyşayar.

Qan joldu at basaar, eşek taptaar. Kök teñiri aram- dı adal etpese, kişi uulu birin-biri talap ketezr edi... Ua, antse da bütün çatınabay, tolu tögülböy jatqan jeri joq. Baba amanat qaltırğan Uluu söz bayanın añdasaq: te-e-e, bayırqı zamandan beri ömürdün ala arqanı eşi- lip, tüyündölüp üzülüp... qayra ulanıp kelatqanday... ol anıq!

özübüz arqan çıyratsaq, onun bir jaağın aq, bir jağın qara jündön eşebiz. İe jalañ aq, jalañ qara köñülsüz. Ala arqan közgö sonun körünöör. Tañ. Munun sırın açıp aytalbaym, uzdar. Mında qupuya sır barbı deymin. Tañ. Munu da kesip aytalbaym, uzdar... İe, kişi alıstı körür. Qarı qalıñ özöngö çıyır salır. çı- tırman jıştın jığaçın qıyıp, çaqmaq taşqa quu töşöp ot jandıraar, Köktö tönö uçqan quunu atıp tüşüröt. Onu menen sabır etse, kişi uulu ıyıq boloor edi?! Olor keede bir qarından çıqqan booru menen qas-taşaar. çabış baştap: qatuudan qazandı qıyratışar, jumşaqtan külün sapırışaar... Birinin qanın biri içeer, quturuşaar. Ayabay alsız bolup qalğanında aqıl esine kelir, joqtoşup, ozoñdoşoor. Muñğa batır. Jer üstündö sendelip mal asırap, egin egip, mergençilik etip, sendelip üy üptöp, bala çoñoytoor... Ua, oşondon kiyin esine kelip, tınç ömür ulasaçı, adal emgek etip kün körsöçü. O, joq?! Qardı aşqa toyunğanı qardı aşqa toyuna elegin aldına salıp malça aydaar...

Uz jeñenin oozuna Jibek qız añqaya qaradı:

– Uz jeñe, qorqup jatamın...

Uzdar tek epildetip iyne sayuuda.

www.bizdin.kg

Uz jeñe qamırabay kebin uladı, – Erkelik kişini ıylaaq da, qorqoq da qılaar. Erkelikti qoyuñ. Sözdü köñülüñö tüyüñ. Silerge babanın Uluu sözün ayttım. Kep eşitkendin bilgeni köp. Altın, kümüştü baylıq tutqan kişi başın joldo qaltıraar, baba sözün ula- ğan kişinin ordu tördö bolur degen... Aqıl kep ömürgö eşik açar. Kepte qun joq. Tuqum kep ulasa, jurttun jıldızı jarıq deptir, esil baba! Baba amanatı uul- qızdın moynunda borç! Men oşo borçtu bilem, Jibek!..

Uzdardın eç biri ün qatpadı. Uz jeñe ünün kötörüñkü çığardı:

– O, men uçuqtu burup kettimbi? Aytayın degenim ke- çee, biz sekelek çaqta jurt bir ooz, bir qol bolup turğan- da... jarıqtıq çoñ atabız qulap tüşsö, janındağı ba- latılar sızdayt... Ajo uçtu. özübüz degen aram qoynuna taş qattı. Aramın qarınğa saqtap, ar kimi öz qızığın közdödü. çoñ atanın qulunu Ayköl ekenin (Adıltaydı) közün tazalap, orduna ajo bolsoq degeni andan, oljodon çoñ ençi-alsam degeni mından, öz atımdı çığarsam dege- ni ortodon çığıp, jurt ıntımağı irip turğan kezde köz ötkön ajo atağa aş berip qoyuştu öz tuqumu ep kördü...

Közü ötkön soñ ajo da, abo da, bek, alp da, aqılman bilgi da, qara başıl tim kişi da birdey alsız... Arbaq tirikti n qolun qaraydı. Tirüülör sarañ bolbo ölgöngö muñ. Söögü jerge, janı Kökkö ketken kişi asıl buyum tabaarın artınıp kete alabı. Arbaq ençisi – aş-tamaq. Soñunda qalğan tuuğan arbaqqa atap aş-tamaq jep, tuqum- ğa aq tilek aytır. Ezelki salt uşu: tirüülör arbaq qarı- zınan qutuluu.

Köñülü aq özgö oşo arbaq ıraazılığın aluu ıyıq iş!

Köñülü qara aram oşo arbaq sıyına öksöp qaluu qu- banıç...

Munu öz da, jat da jaqşı tuyunadı.

Bizdin tuqum, oşo ajo aşın çoñ ötkörmökkö bar küçün saldı. Tıyağı tabğaç, quruy, ör jağı qarluq, uyğur, bıyağı

www.bizdin.kg

tölös, arğın, tat, alagüü, muñğul, izgil, çigil... Aşırqı tübüt qanı, urum, purum qandarı... qoyuñ, at jetken jer- degi köp jurt ajo aşına çaqırıldı. Ulus başta mayda- mayda qırq qan bolup turğan. Ajo ata olordu çoğulttu. Bir baş, bir qol boldu, Baarı aqıl qoşqon ajoğo tize bügüp: on eki qan, on aki abo, on eki kenje biy, bir baş biy, qırq uruu begi bolup, olordu jooğo çabar qoldu ar uruunun baatırı tümön başı, miñ başı baştap qalğan...

«Ajosu joq el – serkesi joq qoy. Biri jarğa qa- malsa, baarı qamalır. Biri jardan sekirse, baarı se- kirir. Qırsıqtasa, baarı qırğın tabır».

Közü ötkön Edil ajo atanın bel tuqumu Adıltaydı qımızğa kirintti, aq kiyizge salıp oñ qaruu menen sol qaruunu otuz aylanıp çığıştı:

– Ajoğo aqpız! Aqpız! Aqpız! Ajo jırımına taq- pız! Taqpız! Taqpız! – deşip qalayıq düñgürödü. Edil- din öz tuqumu Adıltay, Edildey ajooğo arğasız ığıp jürüşkön uruu qandarı een börüsü bolup emi – Adıl- tayğa tizgin berbeylik deşip, aldırtan keñeş qurup jürgön kezde ajo atağa aş-tamaq berildi.

Aştı Adıltay özü başqarbadı. Al ajo başı menen aş başqarğanı saltqa ança töp kelbeyt. Tüptüü jurttun başqı ajosu biyliktin baarınan joğoru turup, qıraan asmanda tünöp uçup alıstan çabıttağanday ajo da joğor- ton- biyikten turup jurt tizginin öz qolunda bek tutat.

Dal oşol bekem küçtü, qadırdı samağan Adıltay uşul ajo atasının aşında özü olturğan taqtın biyiktigin, bektigin körsötüp, qadırın kötörüp aluunu köñülündö tuttu. Al başqarıştı küçtüü uruulardın baatırları- na qoydu. Baatırlarda küç da, qadır da bar. Qoqus, köñülü aram tentek ıntımaq buzsa, anı taq dalı ortodon atqıy qarmap, çıñırtıp jerge nıqıp qoyuuçu küç oşo qol baş- çılarda. Jeke alar emes, qalıs degen kindikteş ana el- den, tölös, arğın, on oq, çaa, eştek beş eldin beş qadır- man baatırları çoñ aştın başqı biyleri oşolor bo-

www.bizdin.kg

luştu. Meyli öz jurttan, meyli başqa jurttun birinen içi qara jaman iş taştasa, anın kim ekenine qarabas- tan oşo beş biydin aldında joop beret. İştegen qılmı- şına jaraşa tentek jaza tartat. Jaza – üç: toq esirip beybaştıq iştegen kişi kert başı jaş qanının aldı- na tize bügüp, toğuz ayıp tartat: ajo aşına atayı iç tardıq qılıp, ajo tuqumuna qara sanap jamandıq iş- tegen kişi öz tuqumu büt tütün başına üç toğuz ayıp tartat. Anı iştegen ayıpker uruu qanı bolso qandığı- nan, abo bolso aboluğunan, bek bolso bektiginen tüşöt, Qol başçı bolso er quralın berip «elden çıqqan aram atalat», jön jooker bolot: ajo aşına atayı aram oy menen jamandıq samap, özü ajo boluştu qaalap, je bar ajoğo qara sanap çet jooğo satılıp, uşul aşta çabış çığarğısı kelgen kişi – kim bolso a bolsun, al ölüm jazasın tartat. Anın uruusu eri – qul, zayıbı – küñ. Bardıq üp, bardıq mal tabarı oljoğo ketet!

At jetken jerden çaqırılğan kişileri tegiz aş ber- gen jayğa çoğulğança altı ay jüzü jañırdı. Aşqa kel- gen qadırman qonoqtordu qabıl alçu üylör tigildi, Ajo atanın öz uruusu miñ boz üy, başqa jaqın uruular miñ boz üy; kindikteş elderden beş jüz boz üy, bulardan baş- qa ajonun quda- söögü, dos-tamırı, tayake-jeenderi, dele oşo başqa eldin köñüldöş qandarı jaqtan beş jüz üy keldi. öz tuqum moyundağı mildet qatarı oşol ar kimi oşol özü tikken üygö tüşçü qonoqtun baardıq mildetin aldı. A üylördö alıstan kelgen qonoqtor emes, qırğız uruularının qadırluu kişileri boluşat. Andağı sıy– «öz sıyı» dep ataldı.

Toğuzdun ayı jañırğan künü aş qaadası baştaldı. Ortodo kök döbögö tigilgen on eki qanat aq ordo aş asabası sayılğan üy. Atam qırğızdın kök asabası ordo- nun eki bosoğosunda. Janağı kindikteş beş eldin şay- lap çığarğan beş qadırmanı: Tölöstön – Qaraçur, ar- ğından – Ağuş baatır, on oqton – Mitabar, çaadan – Ja-

www.bizdin.kg

rıq-Tegin, eştekten – Altın qan ajo atanın aşının beş baş qanının aldında er qılıçın altın tabaqqa qoyup oşol aq ordodon çığıştı. Aşqa kelgen köp el, baarı oşol ordonu qarap baarı tizelep olturuşat. Ade- gende qırğız uruularının qandarı, anan kindikteş el- din qandarı, anan aş başqarçu qol başçı baatırlar birinin artınan biri ant berişti.

– Biz atam qırğızdın öz tuqumu. Jurtubuzdun baş ajosu Edil akenin arbağına atalğan aştı ıyıq deybiz! Onu buzsaq, aa köñülübüz kirdese, esil babamdın kök asa- bası ursun!

– Biz közü ötkön ajo arbağın estep kelgen kindik- teş jurtpuz. Kindikteş jurtubuzdun baş ajosu Edil baatırdın arbağına atalğan aştı ıyıq deybiz. Onu buzsaq, köñülübüzdö qara iş qalsa, bizdi Kök ursun!

– Biz Edil ajonun aşın başqarğan ar uruunun qol başçıları, aş qaadası baştalğandan tartıp, qonoqtor öz jerine ketkiçe, tigilgen üy bügülgüçö özübüzdü jortu- ulğa çıqqan tümön başı dep sanaybız! Bu ıyıq jortuul- ğa qara sanağan içi aram bolso, anın kim ekenine, qaysı elden ekenine qarabay joo qatarı matap, qalıs biyler- din erkine berebiz. Uşu ıyıq mildetti taq atqarbay köñülübüzgö qara iş saqtasaq, bizdi Teñir ursun!

Jibek ton kiygen ırçılar tañdan keçke jorğo bez- dirip qalayıqqa jar saldı:

Uluu jılı küzündö,
Kögültür toonun
tüzündö. Ajo ata aşında,
Qan, abo, biy başında,
Quttuu qonoq san keldi,
Tattuu aşı oozunda
üç künü tek jatışat, Urmat
sıyğa batışat. Törtünçü künü
çoñ ermek: Jebe kezep,
jambı atmay,

www.bizdin.kg

Surnay, jeznay küü tartmay,
Balban küröş, tal çabış,
Er oodarış, töö jarış,
ögüz küröş, jöö jarış, Eki-
ekiden er sayış Bular
bolot üç künü. Jetinçi
künü ermekke, Ezelki baba
saltında Qızıq qumar
jalpıña: Arstandardın
jarışı, Ayuu balban
küröşü,
O, kişi eren jılañaç Qızıl
qamçı çabışı, Döö-
jinderdin qağışı, Aç
börünün qabışı,
Qoçqor, teke süzüşü, Ayğır
buura alışı Bular bolot üç
künü Andan kiyin
erkekke Salt oyunu
baştalat, Salttın başı
bayırqı At oyunu
baştalat.
Biri ulan, biri qız, Biri
duşman, biri öz Eki
tarap eregiş
çaap baratıp er küröş,
çaap baratıp er sayış,
çaap baratqan attardın
Qulağında oynoğon
Ulan, qızdı köröbüz!
Qulan jarış, jorğo aydaş
Ayağında at çabış Qızıq
bolur üç künü. O
uluu, kiçik eşitiñ! Quttuu
qonoq eşitiñ! Tattuu
aşı oozunda

www.bizdin.kg

Muñsuz-buqsuz olturup,
Baba aytqan amanat –
Uluu sözün eşitiñ!
Küñgürönö oylonup,
Qıyaldı terbep tolğonup,
Qıyaq, qomuz eşitiñ!
Oşondo eki on künü
ötmökçü, Aş adağı jetmekçi.
Ajo atanın arbağı –
Barığa boloor ıraazı!
O, aşqa kelgen qalayıq,
Qalayıqta ıyıq qut! Qız
berişip, qız alıp, Ot
alışıp, ot jağıp, Tattuu aşı
oozunda, Urmat sıyı
köñülündö
O, qut qonoqtor Kün menen
üyüñdö oynop-
külüñdör. Atam qırğız
jurtunun – Ayğır buura
alışı

Irçı-jarçılar jar salıp çıqqandan kiyin qut qonoqtorğo aş tartıldı. Alıstan kelgen qonoqtor üç kün tek sıy kördü, söz eşitti, küü eşitti. Tınığıştı.

Törtünçü künü aş tamaşası baştaldı.

Toğuz jolu jambı atıldı. Oşo Ajo atanın aşınbergen kezde Sayqal ene on beşke ayaq basqan oynootentek qız eken. O, al, tigi tölös jurtunun baatır qanı Qaraçurdun qızı. Qaraçur eren baatırdıq saltına könüktürüp uulqızına jaşınan jooker kiyimin kiygizip, eerde çoñoytqon jayı bar. Er – er. Ol matalıp ketse – qul. Eti türüü uul qul bolso da qor emes. Amalın tapsa, qaçıp qu- tular. Qulduqtan qutula albağandın öz şoru, öz boştuğu, jamandığı. Qız matalsa– küñ. Joo eşiginde küñ boluu qızğa qorduq. Qız uuldan artıq jaa tartqanın Talmız- dan kördük. Qulduqqa ketken uuldu qız boşotup qaytqa-

www.bizdin.kg

nın Talmızdan kördük. Emki qız ıpçada boş tartıp ket- ti. Ua, jurt. Qızıñ boş qalbasın! – degen Qaraçur Say- qaldı uulday östürdü. Jaa tartışı mergendey Sayqal zay- ıp tobunda emes, jooker qatarında. örüştö jılqı küzöttü. Jortuulda jooğo attandı. Tınç kezde qırğa çığıp jebe uçurdu. Qız mergen degen atqa qondu.

Uzdar bir saamğa maek qurdu:

– Ay-e, Uz jeñe. Sayqal enenin jebesi ono qışta Elteres alptı qaltırattı...

– Ua-ay, ıyıq ene, jaa tartqanı jamğır deşedi.

– Tölöstön qız mergen keldi. Mergen qız mergen eken da-a!

– Oşo qız mergen Sayqal atası Qarasurdu eerçip aşqa keldi.

– Ua, şondo közgö ataar mergender köp boldu dedi.

Kömürdöy qara jorğo miniptir ondo ene...

– Jookerçe toluqşup tursa, jüzü nurdanıp, ağı aq, qızılı qızıl maynap turdu dedi.

Kiygeni keñ qandağay, qalıñ küpü ton emes, jeñil töö-boz çepkençe, juqa too-boz sayma şım...

Maek qurğan uzdar Sayqal enenin oşol qız qurağın köz aldılarına keltirişti.

Dalı ortodo, eki köküröktö kök, jaşıl jibek jip menen niçke sayılğan sayma taq qarğığan teke, uçqan jebe, teek tartqan qoldun elesin beret. Aşıq-kemi joq bir sı- zılğan niçke jibek jiptin izi. Başına kiygen töbölüü qunduz börk. Toqunğanı tegerek qaş qırğız eer, eer qa- şın jeektete kümüştön suu çögörülgön debese, jasalğa jupunu. Qadimki kiyiz terdik, kiyiz jeldik, quyuşqan, kömöldürük jetkire iylenip, tegiz tilingen jırımdan bışıq örülgön. Qara jorğonun kömkörülgön soorusuna jaraşqan quyuşqandın, kömöldürüktün malda örümü uşunça iy mayda tegiz, uşunça qooz deysiñ, jırımdan örülgön örüm emes, jorğonun soorusunda, töşündö jılandar qay-

çılaş ayqalışqansıyt...

www.bizdin.kg

Biri – aqboz, biri – aqsur, biri – buurul, biri – ja- lınday jeerde, biri – qulan çaar, biri – sarı toru, biri – toru, biri – çabdar, biri – qarager, biri – küröñ, biri – sarala... Qoyuñuz, ar biri özü jaqşı körgön atın mingen mergender ondon-ondon sap tüzöp, özünçö ele jooğo çapçu qoldoy sürdüü turuştu. Bulardın içinde, qız mergen- der jeke Sayqal emes, ar elden, ar tuqumdan kelgen qız mergender bir joon top. Adegende qızdar jambını özünçö atışsın degen oy boldu. Biroq ağa qız mergender- özdörü könüşpödü:

– Uul atqandı qız atar. Möröyübüz teñ ortoq! – dep qoyuştu.

Basa, oodarış, küröştö betteşken zayıp jaa tar- tışta erden bölünöbü?

Er, zayıp jambını birge atıştı.

Teetiginde atayı ornotulğan on eki qulaç aq şırğıydın qılda uçuna teek qoyup, jeti jibek boo menen ilingen jambını kim üzö atsa, möröy oşonuqu. Bayge – tay tuyaq jana toğuz atan. Baygeden da, palan eldin tülön mergeni jambı attı degen dañaza, oşol mergendin özünö da, jurtuna da çoñ abroy.

Ereje:

Atçan mergen çaap baratıp, jorğoçonu jorğosun bezdirip jambının boosun atat. Ar bir mergen üç qayrılıp jebe uçurat. üç atqanda, bir jolu boo üzgönü bir ataq – jambısız üç atan baygesi. Eki boo üzgönü – eki ataq – jambısız altı ingen baygesi. Al emi jambını tüşürö atqan mergenge toluq ataq, toluq bayge!

Jambığa toğuz mergen jebe uçurğandan kiyin, onunçu bolup Sayqaldın qara jorğosu bezdi. Töbölüü qunduz börk kiygen şıñğaqtay jookerdi qalq er mergen dep turuş- qan. Emi qoltuğu jazılıp, tört ayağı közgö ileeşpey so- zulup qara jorğo bezgende Sayqal börkün ala qoyup, anı eerdin qaşına bastı da, qolo üzöñgünü jorğonun qulağın közdöy teep, boyun at soorusuna taştay saldı. çalqalay

www.bizdin.kg

berip teek kergende, qızdın töbögö tüyüp qoyğon örüm çaçı jorğonun titiregei soorusuna çabıla da, jayıla da tüştü.

Qalayıq çurqurap jiberdi:

– Ua, qız mergen bele, jarqın!

– Iyıq Umay-enenin arbağına sıyın!

– Jebesi jolduu bolsun, jarqındın!

Jambı silkinip qaldı. Biroq boo üzülbödü.

Jaa teegi tepti. Quyruqtuu jebe ışqırıp uçtu. Sayqaldan qnyinki mergender da atın çaptırıp, jorğosun bezdirip jambını atuuda. Dalayı jebesin tekke uçurdu. Beş boonu beş mergen üzö atıp, öz-öz möröyün aldı. Emi jambını eki boo qarmap tur.

Sayqalğa ekinçi kezek keldi. Al, qara jorğonun tiz- ginin qaqqan da, tartqan da joq. Tek tizgindi ortonğo ilgen qalıbında janağıday at soorusuna çalqalay berip jebe uçurdu.

Qantse da qalğan eki boonun biri taq üzülüp, biri çala üzüldübü. Tañ. Jambı silkildey tüşüp... üzülüp jerge tüştü.

Qalayıq çuu kötörüp maqtoo ayttı:

– Ua! Bar boluñ, jarqın!

– Közüñdön jurt aylansın!

– Sendey qız törögön eneden qağılsın, jurt!

– Sendey qızdın jıldızı köktö!

– Muñ bilbey ötüñ, jarqın!

– Zobolosu biyik qanışa bolup ötüñ, jarqın!

Ajo atanın çoñ aşında jambı atuunun sürü da, qubanıçı da, şañı da Sayqalğa taandıq boldu. Başqa mergen- der qançalıq şañdanıp, at bezdirip, qançalıq eptenip elpek, taamay meeleşse da, alardın jaa kerişi, şañı, ebi, elesi, qıymılı, asemi Sayqalğa jetpedi. Sayqaldın jaa tartışı qalayıqtı çoñ qubanttı. Bilgi-aqılman baatır, qan, abo, biy, qol başçıdan tartıp dele qaraba- şıl jön kişige çeyin Sayqaldın jaa tartışına ıraa- zı. Körgöndün köñülündö qız mergen asıl zat bolup qaldı.

www.bizdin.kg

– Tilegine jetsin, jarqın! – deşti qalayıq.

Dalay erdemsingen erler jım etti. ökünüçün içke tüydü. «Asıl bolso da, qız. Qız ersiz künü joq. Asıl- dın joosu küçtüü. Qolğo tüşsö oljo, küñ»...

«Bul çıyraq qız menen saadaq tartıp sınaşıp, jeñip alsa netir. Bağın bassa netir»? degen erler muruttun uçun tiştendi. İçten çımırqandı.

Aruu, arı kelbettüü baatır, mergen Sayqalğa dalay er arzıp qaldı. Oşondoy arzığan erdin biri tek jay adam, jön qan, jön baatır, jön abo, biy emes, qırğız jurtunun ajosu Adıltay ajo toluqşup-kelbersip tu- rup ökünüp qoydu:

«Ono mergen qız ayımım bolso, uyutquluu tölös jur- tu tiregim bolur».

Tolup-tolup turğan Adıltay ajonun emki kemtigi qara jorğo bezirip jambı atqan Sayqal qızdı jar qılıp aluu menen tolçuday. O, joq ağa qolu jetpey qalsa, anda, ajonun al kemtigi tolboy armanı içte ketüüçüdöy.

Ar zamandın öz saltı bar. Jurttun ajosu da, başqa- sı da eki zayıp aluu joq. Bir başta eki köz, bir töşöktö eki baş tügöy. Eki baş jubun buzuu saltqa ters. «Aş bışqan qazanda taş bışpaydı» degen maqalı bar. Aş bışıp şirin. Arzuu tek napsini ağıtuu emes. Eki jup- tun teñ kelişinde. Er özünön köp kiçüü qızğa köz tüşürüş arzuu emes. Asılğa qızığıp, ağa suq artuu...

Adıltay ajo Sayqal qızğa aşıq boloorun boldu-ov! Biroq al, jarqın qız ekööönün aş-tamağı eki qazanda qaynaarın oylop, içten sızdadı ajo. Uşul jer mayışqan köp jurt urmattap, sıylap, al turğay qorqup, andan saqtanıp turğan zor Adıltay, qatarındağı bardıq löktördön, bardıq bilgilerden, qol başçı baatırlardan darajası biyik bolup turğanı menen azır öz içinde andan baqtısız jan joqtoy...

Basa, köñülü tüşkön asılğa arzuusu artıp, biroq, ağa jete albay turğan kişiden baqtısız kim bolot?!

www.bizdin.kg

Maanayı basıla tüşkön Adıltay ajo aqbozdun suluu aq jalın sılay berdi. İçten öküпdü, jaş balaça ulu- tundu:

– Attiginiñ kem dünüyö... Qandın da bir tatım tuzu kemiri uşul bedi esil baba?

çoñ möröylör öz kezi, öz ireti menen ötö berdi. Kiyinki çoñ möröylördün bardığı teñ ele salttuu, tartiptüü öttü. Balban küröşü, er oodarışı, ögüz küröşü boloordo, qalayıq eñ opsuz alqaqtay bolup, ortodoğu bötögölüü kök oydu açıq qaltırıştı. Jer şartı uşunday tañ-tama- şa ötkörüş üçün atayı jasap qoyğondoy: oyduñdun tuş tarabı taypaq tabaqtay ulam ör tartat. Aldıñqılar qır- qa tize tiyiştirip jalpaq olturuştu. Ulam artqılar da oşo aldıñqılardı joldoştu. Qalayıq az kezde kişi- ler attan tüşpöy dele turuşçu. Bul jolu möröy körüü-
çülör sansız. At, kişi biri-birine jol bereer emes. Mınday çoñ möröydö bir qızuu qanduu «A» dese, ekinçisi
«O» dep çataq baştalıp ketişi da ıqtımal.

Uşundan saqtanğan aş qanı Qaraçur, «bul möröy kezinde qalayıq jalpaq oltursun. Antpesek, tartip da saqtalbay uu-çuu qıjı-quju bolor» dedi. Başqalar anı qabıl tutuştu.

Tıyaq-bıyağına ün jetkidey teptegerek kök oydu qur- çay olturğan qalayıq emi tımtırs. Tınçı joq biröö tura qalsa, al jalpığa dayın. Közgö tüşüp, qayra ol- turuşqa aşığat. Qıyqırıq-süröön çıqpadı. Dayım at üstündö jürüp qılıç çaap, jançar sayıp, ayqırıp köngön jurt emi jalpaq olturğanda başqa çöyrögö kel- gendey momurap tınç.

Ortoğo tıyaq-bıyaqtan balbandar balban basış saltı menen basıp çığışat. Balbandardı jandağan ekiden kişi bar. Alar balban jamınğan qımqaptı alıp qalğan soñ, balban bir neçe qadam balban basıştı salıp jurtqa körüngön soñ, sejdege jığılğan taqıbaçılap çögölöp ol- tura berip, eki alaqanı menen jer tayana üç jolu çekesin

www.bizdin.kg

jerge tiygizip, jerdi öböt. Anan tura qalıp Küngö jügünöt da, balban basış menen küröşçü balbanğa tike basat.

Balbandar betteşeerde birin-biri tooruşup, añdışıp, bilek tosup, tigil bilgeni atqırında şıp tar- tıp alıp küröş azemin, küröş saltın işteşüü şart...

Balbandardın silkişkeninen da, çalışqanınan da, uşul küröş saltın işteşüüsü körgöndün qumarın ja- zat. Toqtoo, jüröktüü, şamdağay balban özünün oşol tayardığı jetkileñ bolso, qarşısı qoldoğoyuraaq bolso, anıq «mışıq-çıçqan oynomoy» oşondo baştalat. Şamdağay eptüüsü berki epsizin ulam jazğırıp, şaştısın ketirip, eñkeñdetet. Anan ığı kele qalğanda ne jambaş- qa salıp çaap, ne baştan alıs ırğıtqanında birinin jığıp, birinin jığılğanı közgö ileeşpeyt. Tek, biri qayırmaqtağı balıqtay çabılıp, biri biylep turğan- sıyt... Balbanı jıqqan taraptın qubanğandan közünö jaş kelet da, balbanı jığılğan taraptın ızadan, ardan jüzdörü qumsarat...

Söz talaşuu baştalsa, eki tarap çabışıp ketet. Bul jolu çabışqa jol berilbedi. Şart da joq. Tek balbanı jıqqan tarap jerdi jarıp jiberçüdöy oltur- ğan jerinde qıyqırıq-süröön aytqanda, balbanı jığıl- ğan tarap ar-namıstın tögülgönünö çıdabay qumsarıp, tiştenip jerge jitip ketüüçüdöy basınat.

Jurt uraanı altığa bölündü. Ar uruu, ar el öz uraa- nın çaqırsa, anda uraan köp bolğuday, uraan talaşuu ubaq tartıp ketkidey. Anda bardıq ele möröydö başalaman- dıq basım bolup, çır-çataq tutanğıday. Oşonu eske alıp, uraan uruu asabasının astında emes, jalpı ele tekteş uruulardı, ne jerdeş elderdin çoñ asabasının astında boldu.

Büt qırğız atanın tuqumu kök asaba astında; eştek, çaa jaşıl asaba astında, çigil, nayman kök jeek aq asa- ba astında, tabğaç asman uulunun uraanında, on oq jurtu qızıl jeek asaba, üç-Suu jurtu aq asaba, qut, tat, qurı-

www.bizdin.kg

qanğa qanattaş uruular aysarala asaba astında – altı uraan möröygö çığışqan. Altı uraan öz ara dağı ekige ne üçkö jaaq qurdu. Oşondo ar bir uraandan üçtön jaaq çığat. Biroq bul san bardıq möröydö birdey emes: balban küröş, taş jarış, er oodarış, ögüz küröş sıyaqtuu möröylördö al jaaq saqtaldı: bularda ar bir möröy on segiz tügöydön betteşüü boldu. Er sayışta altı uraan ar biri ekiden-on eki jaaq çıqtı. Erdikke, küçkö, aylağa, jüröktüülükkö arnalğan bul er sayış möröyünün on eki tügöyü birdey qorqpostun jürögün titiretti. çıdamduu-nun muunun qaltırattı. Jal, quyruqtuu, omoqtuu balban attardı taqımta basıp, etin qızıtıp jançardı biri-birine tüz kezeşken baatırlar betteşkende... qorqpostor qorqup, közün juump alğan kezi az bolğon joq!

Er sayışta on eki tügöydün eköö alışpadı. Bular: bir jağı eştek, çaa, bir jağı çigil, nayman erleri. Alar baygeni teñ bölüştü. Sayışta eki er öldü. Alar- dın biri tabğaç baatırı, biri on oq jurtunun baatırı. Başqalardın möröyü ooş-qıyış: biri saydırdı. Eri saydırğan jaqtan uraan asabası tömön iyildi. Biri say- dı. Eri sayıp möröy alğan jaqtın asabası ırğalıp, jur- tu namıs aldı!

Möröylördün eñ azı qızıl qamçı boldu. Bul möröy adatta qalıp baratqan möröy. Qalbağan kündö da bul ötö jan ayaşpas açuu nerse. Mında jılañaç çabışqan eki baatır ayığışqanda qamçını birine-biri çıp-çıp ça- bat. Tilingen etterinen qan çaçırağanın sezbeyt, bul jürök titiretken oor möröygö da, bul jolu jol berildi. Al turğay, ebaq esten çığıp ketken arstan jarışı da boldu. Qızıl qamçıdan kiyin qalayıqtı qızıqtırğan uşul arstan jarıştıruusu!

Bul qalıp baratqan möröy bolğonduqtan uşunça köp elden arañ qırq eki arstan taptalğan eken. Alardın içi-nen biri eki kün murda ılañdap qalıp, qırq bir arstan jarışqa qoşuldu...

www.bizdin.kg

Arstan möröyünün maşaqatı başqa möröydön aşıp tüştü. Anın jönü belgilüü. Bul qaarduu, azuuluu janı- bardı bayırqı babalar qanday taptap, qanday jarış- tırdı? Al, tek Uluu – sözdö, ulamışta aytılğanı bol- boso, arstan çabıştı körgön kişi az. Tek ajo ataday qadırman kişinin– arbağı ıraazı bolsun deşip, tuqum oşol bayırqı baba işin işteşti.

Ua, babalardan qalğan narq,
Emi arqırap arstan jarışat! –

dep ırçı jar salğanda kişiler tek turalbay çımı- raştı. Dalay alp jançarın bek tuttu:

– Ua, esilderdin işi! İlgerkiler erdikterden ars- tan taptap çabıştı!

Dalay namıstuular jeñi menen jaşın sürttü:

– Ua, eçen sonun işibiz unutulup baratır...

– öñ jooker jaq turat degen. Ortodon jol açat degen. Tirüü tayğan çırğası. Arstan oşo tayğandı qubalayt degen.

– Ay-e, esil er jurt, oyunu uqmuş...

Qalayıq dürböp, çuulap arstan çabış baştaldı. Bardığı el oozunda aytılğanday jürdü. çoñ-kiçik ja- pırt at üstündö eki jaaq boluşup teke mañday turğan- da ortoñqu jol qapçığay sıyaqtandı. Atçan tizilgen- derdin aldınqı qatarı öñ jookerler. Bardığı jan-
çardın muqur tübün qoltuqqa qısıp, bolot uçun at tumşuğunan arı jalantıp belen qarmaştı. Jolğo qa- ray sunulğan sansız jançardın bolot uçtarı bir qıl- qa bolot tosmo bolo tüştü. Atçan jooker qalqanç çep bolup turğan janduu «qapçığay» jolunun baş-ayağı tay çabım.

Jol bütkön jer daek. Daekte – Adıltay ajo başında bardıq qadırman löktör, aqılman-bilgiler, baatır-qol başçılar, qarıyalar. Bardıq sıy qonoqtor.

www.bizdin.kg

Ar bir arstanğa jibek noqto qatılıp, noqtonun kejigesine taq çoquda jelekçe bekilgen. Al jelekçe oşol arstandı baygege qoşqon eldin uraan asabasına tüstöş.

Qırq bir arstandı ar birin noqtonun eki jamajayına tağılğan qıl çılbır menen ekiden balban qoştop kelip qatar turuştu. Terebel boy titiretken kürkürökkö aylandı... Qantse da uşunça köp atçan jardanıp turğanın körgöndö janıbar, azuuluu bir çeti qıjırlanıp açuulansa, bir jağı kişi sürünön qorqqon sıyaqtuu. Qoqus biri kişini çapçısa, ağa tigil bir qılqa jalan- ğan jançar uçtarı madaların sezgendey... «Silerge biz tiybeybiz. Bizge siler bolot sundurbañ? Silerdin qapçığay joluñardan aman ketelik» deybi? Bardığı kürküröştü.

Arqa jaqtı atçan jooker bögdü. Arstandar janduu qapçığay arasında qaldı. Alğa qaray sozulğan jalğız jol bar. Arstandar oşol joldu ulay qarap kürküröp, qı- jırlanıp, ıqıs berip turuşqanda... te aldı jaqtan şıy- raqtuu quu tayğan daekke qaray zımırap jönödü. Balban- dar çılbırlardı teekten boşottu. Art jaqtan «Dümpö- dümp» doolbas soğuldu.

Dal uşu belgini kütköndöy arstandar tigil jebedey bezgen tayğan artınan ketişti. Sarğılt jündörü muna- rıqtap, quyruqtarı soyulday sunalıp birinen-biri ozup ketip baratır. Bul azuuluunun jarışı boo deyre bolğon bardıq möröydön qızıq, sürdüü, uqmuş, qorqunuçtuu jana barqtuu boldu.

Azır ar uruu, ar el öz uraanın çaqırıp, öz arstanı- nın bayge alışın unutup taştadı. Tek bayırqı babalar baştağan bul ıyıq möröygö qızığıp da, tañ qalıp da qa- raştı. Köbünün boyu çımıradı, közünön jaş çertildi:

– O, esil baba! Senin uşul dañqtuu möröyüñdü biz emne unutup baratırbız?

– Ua, jurt! Uşul uqmuştuu saltıñdı taştabañ?

– Biz, babanı tartpay kem-bolup qalğan belek?!

www.bizdin.kg

– Jışta, toodo kezikse, töönü alıp ırğıtqan azuu- luu tajaal ıqqa könüp, jarışıp baratqanın körüñ!

– Ata-a! Bu möröydü unutqan tuqum, baba uraanın çaqırıştan uyalsın...

Arstan jarışı qaytpas qaarmandıqtı eske saldı. Kişiler bir çeti bayırqı erdikke sıymıqtanıştı, qubanıştı. Bir çeti uşul sonun möröy azır unutulup baratqanına ökünüştü. Namısköylör çıyralıp-çı- mırqanıp qalğan kişilerge qandaydır bir köñül aç- qan külkülüü möröy bolboso, baba saltın estep ar-na- mısı kötörülüp qalğan jurt azır arduu, çımır, bek. Qoqus, qandaydır bir namıs qozğoor çuqulduq bolso, çabış baştalıp keteeri da ıqtımal...

Jurt köñülün alaqsıtaar, kişilerdi qatqırtıp köñülün açaar möröy al – ayuu küröşü.

Arstan jarışınan kiyin ayuu küröşü baştaldı. Bul möröygö ayuu balbandardı alıp kelgender az emes eken. Sebebi, bul möröy azırınça qala elek bolğon soñ ayuusun jetelegender köp jüröt. Biroq alardın baarına kezek jetpedi. çoñ altı uraan ar biri ekiden tügöy çığardı. Aptpese, başqa möröylörgö ubaqıt qalaar da emes. On eki tügöy ayuu balban küröştü...

E, külkü eşiti emi açıldı beym. Baştarına jibek noqto qatılğan ayuular dardayıp tura-tura qalışıp ay- qırıp-kürküröp birin-biri qaçırıştı. Tilderi jala- nıp, murundarı qağışıp... duğduñdaştı. Anın üstünö ayuularğa jaraştırıp sarı jarğaqtan qandağay şım, taardan çoloq jeñ kemsel kiygizip qoyuşuptur. Qajaşıp biri-birin sürdüktürö türtüşö bergende qay biri qadim- ki kişiçe ıçqır qaşattan qarmayt... Sürüşöt, qabı- şat. Toğolonup-jumalanıp, qayra tura qalışat...

Ayuu balbandardın jığılışınan da, möröy alıp berişinen da bulardın küröşü uqmuş.

Qatqırıq-külkü taş jardı. Kişiler ulam bir ayuunu ulam biri – öz kişisine oqşoşturat.

www.bizdin.kg

– Bo, ana, bizdin Kerstendin özü...
– O, tigi, qadimki Bağış...
– Duğduñdaşıñ ay...
– Qadimki kişiçe çalğanı jür...
– çaynaşqanı ayuu...
– çarpışqanı kişi...
– E üyrötkön da, eesi...

Aytor, ayuu küröşü bütköndön kiyin da kişilerdin köz aldınan ayuu balbandardın kebetesi ketpedi. Arstan jarışınan kiyinki çımırqanuu çıyralış tarap ket- ti. Emi ança-mınça namısqa ızalanış, kekeniş, çabı- şa qoyuş bolbos...

Biroq, döö-jinderdin qağışı boloordo uluu-kiçüü aldıda qandaydır bir sırduu qupuya küç, kişi erkinen başqa zor küç betteşçüdöy kişiler sesteye, saqtana, al turğay çoçulay baştadı... Köbü öz içterinen taqıba sözdördü kübüröştü. Qandaydır bir ırım jörölgölüü qıymıl jasap jer-suuğa, Küngö sıyınuuçular boldu...

Anan çoñ-kiçine bardığı bir kişidey tımtırs. Kök teñirinen tilek tilenişti:

– Iyıq Teñir, jalğañ?
– Iyıq Teñir, jalğañ?
– Iyıq Teñir, jalğañ!

Qalayıq uşintip kübüröştü. Dünüyö qandaydır bir sıyqırduu şıbırğa toldu. Kişilerdin közünö qandaydır bir müyüzdüü tüktüü uqmuştar körüngöndöy, tajaal, qor- qunuçtuu elester jer-suunu qaptap kelatqanday sezildi...

Oşol kezde ortoğo döö-jinder çığıştı...

Alar döö-jinderdin elesin, sölökötün jamınğan kişi- ler. Baqşılar. Bulardın arasında qorqoq, alsızı joq. Eñ erktüü, eñ küçtüü kişiler. Bular özdörün çınında ele döö, jinbiz dep bilişet. Döö-jindin kep-terisin kiyip, tek alardı elestetip jatqan kişibiz dep eç birinin oyuna da kelbeyt. Antip oylop qoyğonu Teñirge işenbestik qıl- ğan qara jan – qara jin bolup qalaarına işenet...

www.bizdin.kg

Döö-jinder ortoğo çıqqanda qalayıqtın şıbırı küçödü:

– Qara örttön, jarıq jan?

– Qara örttön, jarıq jan?

– Qara örttön, jarıq jan?

Döö-jinderdin qağışında uraanı bölünböyt. Uraan bir: jalpı kişi uulunun uraanı – jer jüzündö qara bolbosun, aq önüksün degen tilek. Bul tilek uşunday biy- ik saltanatta qalıñ qalayıq jıynalğan uluu jıyında jalpı kişi uulunun Kök teñirinen tilegen tilegi!

– Döö-jinden – qara düynödön, ıpılas jaman ner- selerden jer taza bolsun degen tilek!

Döö-jinderdin qağılışında aqqa qara atayı jeñi- lip berbes! Mında qara da, aq da janın taşta qarmaşat. Eköö birdey küçtüü, eköö birdey öz işine işeneer... Mın- da köbünçö jarıqtıq jeñişi, qantse da, qalayıqtın aq tilegi, ağa tayanğan aq jaqtın küçtönüşü, şıqtanışı dem berse kerek?

Aq jaq jeñgende uluu qubanuu. Qoqus qara jaq jeñse, tereñ qayğıruu. Bul qayğının qarañğılığın, muñduulu- ğun söz menen aytıp beriş qıyın. Aq-qara bul qağılı- şınan, jurt erteñkisin tölgö qılat. Qaranın jeñişi – erteñ qalıñ jurtqa oor qayğı, qırğın, muñ alıp kele- erin qabarlayt. Oşonduqtan bolso kerek? Aqtı talaş- qan küç, ölgönçö, jürögü jarılıp qaltırap talıp jı- ğılğança qarağa bağınbayt... Qaranı bağıntışqa bar küçün salat...

Bul jolqu döö-jinderdin qağılışında qara menen aq it jığılış bolup qaldı. Taq jığılbadı, taq je- ñilbedi. Aq jaq abdan jeñbese da bir az qarağa üstömdük qıldı...

Qalayıq çiyki may jegendey iç küptü qalıştı.

«O, Kök Teñiri! Bizdi alaamat qırsıqtan saqtañ»?

– Kök Teñiri bizdi sınadı...– deşti bilgiler.– Aq, qara tizgindeş dünüyödö qara taptaqır jeñilbes da... Aq

www.bizdin.kg

dayım jeñbeyt da... Kişi uulu anı biliñ. öz alıñdı baa- lañ. öz qamıñdı boşoñdotpoñ! Küçüñö, işiñe, öz emgegiñe işeniñ, dedi bul jolu da Kök Teñiri, kişi uuluna!

– Qarmaşsız tuqum köktögön emes! Alaqanat dünüyö jarışı oşo!

– Saq bol, kişi uulu dep, qarağa taş arttı... Aqtı kişi jaqqa ooduq berdi, Teñir!

– Uşu aq, qara ayqaşında özüñ aq jaqta bolduñ. Aram bolboñ. Taza boluñ! Oşondo qara seni baspaydı! – deşti bilgiler.

Kiyinki kündördö qulan çabuu, jorğo aydatuu, at minüü öttü. Artıqça at çabış – uraan tuusuna ne ar-namıs, ne ökünüç alıp keleer uluu möröy. Ezelteden jookerçilik- ti keçirip kelatqan jurt – çoñ-kiçik, uul-qız debey eer- de çoñoyup, jılqını kişi qanatı dep qalğandıqtan, at çabış zor möröy.

Boldurbas külük at menen er-jooker tağdırlaş. Jılqısı köp qarıluu külük atı, ayğırı köp jurt- tun qolu qanattuu. Attın baygeden çığışı jeke oşol attın ğana qulüktügü emes, oşol atı çıqqan jurttun özünün qanattuuluğu, küçtüülügü, külüktügü!

Döö-jinderdin qarmaşında jalpı ele kişi-uulu aq iştin uraanın çaqırışsa, at çabışta ar bir el öz-öz uraanın dañazalayt.

«Ua, çabış çıqsa ketpes kek, öçpös öç qalır»... dep saqtanğan Adıltay ajo aş qanı Qaraçurğa eskertti:

– Qaraçur baatır, köp kündön berki möröydü aq baş- tap berdiñ. Aa, öz başım, momun jurtum ıraazı! Alda çoñ möröy tur. Bul möröy da tınç ötsün...

Baya aq-qara it jığılış boldu. Qalayıq oşonu este- sin! Aqtı öçürüp, qaranı jandıruuçular bolbosun. Qan jardığın ayttırıñ!

Qalayıq aldıñqı uluu möröydü aq tossun!

Adıltay tilegin bilgiler, abo-biyler, baatır qol başçılar qubattaştı:

www.bizdin.kg

– Aq jaqtalır! Qarağa qılıç soğular!

– Oşonu jurt estesin!

– Irçı-jarçı qan jardığın qalayıqqa aytsın! Uşundan kiyin qooz kiyingen ırçı-jarçılar jorğolo- run bezdirdi. Qalıñ jıyındın tigil çetinen bul çetine deyre kelişip, ulam bir qalıñ eldin janına toqtoy qa- lışat, alarğa qan jardığın uğuzuu. Qoñur, uqquluqtuu biyik ündörü zañqıldayt. Birde jalğızdan, qayra eki- den qayım aytışat.

Jardıq eşitiş, tek ır uğup köñül açuu emes, al buyruq. Qalayıq, ırçılar aytqan jardıqtı qan buy- ruğu qatarı qabıl aldı.

– Intımaq buzğandı, çataq çığarğandı Kök teñiri ıyıqtasın. Baba arbağı ursun!

üç jüz seksen külük baygege qoşuldu. Otuz atqa bay-
ge
qoyuldu!

Orto jolğo süröönçü jiberilgen joq. Ar bir külüktün tizgini çıyraq uuldun qolunda! çıqqan külüktün öz taa- layı, qalğanının öz şoru. Daekke çeyin külük özü kel- sin. At süröö joq. Uurdanıp sürööngö çıqqan kişige ölüm! Uruq- tuuğandarına toğuzdap ayıp! – dep ırçılar jar sa- lıp jalpığa uğuzdu. Ariyne, bul jaza oor. Biroq uçur talap qılğan eñ qalıs jaza!

üç jüz seksen külüktün baarı teñ qoo buzğan, jurt- qa atağı çıqqan ar birinin qunu – miñ jılqı, beş jüz töö, ne er qunu!

Külüktör jarım künçülük jolğo aydaldı. Külük qay- ra tartçu jerine jetip qayra kelişi bir künçö. Oşon- duqtan, külüktör qalayıqtın aldınan Kün oñ çekede tur- ğanda çubadı. At sınçısı – sayapkerler qıltıñ ketirbey sınoodo. Qaysı külüktün tabı jaqşı, qaysınıqı jetpe- gen, ne tabınan aşıp ketken? Anı baamdap qaluu da köñülgö tötöp. Attın köz mayı, kökülünün iyninen tartıp jününün jatışı, jıltırı, körünüşü, basışı, içki demi bar- dıq ireñi-jıldızı anın tabının jetkenin ne jetpege-

www.bizdin.kg

nin, ne aşıp ketkenin baamdataar. Albette, anı jandın baarı baamday albas. Külük taptap qanıqqan sınçı-sayapker, mıqtı daanışman kişiler baamdayt.

– O külüktün çığuuçu kezi edi. Sayapkeri tabınan buzup qoyuptur. Ol, bu jolu baygeden qaldı – dep açıq aytuu, ne palan külük üçtün, palanı toğuzdun, tülön külük ekinin artınan kelir. A, baygeni palan akenin Aqsuru alır dep attar çuboodon ötköndön kiyin ele açıq aytçu sayapkerler bar. Demeyde külük sırın antip jazbay bilçülör eköö bolso, bügün anday körögöçtör törtöö...

Nesi bolso da attar çubatuudan ötüp ketken soñ dalayları içten jım deşip, qubanıçın bildirbedi. Dalay- ları uu uurtap alğanday içten sızdap, murutun çayna- dı... Attın kelişin kütüştü. Biroq, külüktör daekke erte kelbeyt. Alar tabın jazbay tüş ooğonço jürüşöt. Belgilüü jerden çabarmandar qayra tartıp tizgin jayat. O, Kök teñiri, qoldosoñ oşondo qoldo, külüktördü.

Külüktör kelgiçe jorğo aydatuu, qulan jarışı öttü. Bul möröylör da özünçö qızıq, özünçö baaluu. Oşentse da qalqtın köñülü at çabışta!

Attardın keleer maalı jaqındağan sayın qalayıqtın tınçı ketti. Jer qozğoldu. Dünüyö düñgüröp barat- tı... Anan keçke maalda... tee köz uçunda munarıq tüzdön aldıñqı külük göründü. Al adegende talaada üyrünön adaşqan jalğız jeyrendey erbeleñdep körüngön ele. Bat ele anın artınan birinen kiyin biri arış taştap at- tar çıqtı. Janıbarlar, qançalıq külük, qançalıq qa- nattuu boluşsa da ter basıp, qoltuq sozup qalğanday. O, külük qaadası qanday şañduu. Ulam birinen biri qal- bay zalp-zalp arış taştoodo.

Körüp turğan qalayıq bir kişidey tım-tırs bolup at kelatqan tunğuyuq meykin jaqqa tunup, telmirip qalıştı.

Qaysı külük, janıbar»?

«Qaysı uraandın asabası kötörülür eken, Teñir»? – degen qaraştar. Sayapkerler oşonçoluq alıstan bolso

www.bizdin.kg

da öz atım bolbosun dep aldıñqı külüktün ayaq taştaşın sınadı. özü taptağan külükkö oqşoboso, açuu uurtağanday sarğaya tüşüp, özü taptağan külükkö oqşoşturğanı tamıljıp çeke terin şıpırat... kişiler azır ört içinde. Uruunun uraanı, elinin naması çımıratıp kişilerdi quyqalap baratqanday...

Degi aldıda kelatqan külüktör üzöñgülöş emes, sey- rek. Küçtüüsü uzap, qaruusuzu qalğan eken. Nesi bolso da baygege ilinçülörü tigil körüngöndör...

– Teñir jalğa?

– Azman akenin Aqsurubu? – Anda-sanda soorusu küngö çağılışa qalıp, elikçe sekirgen Aqboz bir top külüktün artınan köründü da azır ele baygege qoşulğanday, jañıdan çurqağanday, janıbar uçup-küyüp kelatır. Ulam bir attı artqa taştayt... Mına jetinin artı boldu. O, joq! A degiçe, bolboy beştin, emi üçtün artı boldu!

Jış öngön qalıñ qamıştay bolğon köpçülük emi kübür-şıbır ayttı.

– Janıbar...

– Janıbar...

– Aqsur ekinin artı...joo...

– Ekinçi at menen quyruqtaş... joo... tizgindeş...

– Aldıñqı at tıñ, jetkizbes...

– O, joq...

– Janıbar Aqsur...

– O! Ol aldıñqı attı quyruqtadı...

– Ua, onon ozup çıqtı!

Qalayıq tınımday tımtırs bolo qalıştı. Toqtoo suuday, janı taslim bolup baratqan jaqın kişisin qarap turğanday tımtırstıq. çoñ-kiçik dem aluunu unutup qoyğondoy memireş jarılıp ketti da, qalayıq qozğolo tüştü. çuu çıqtı:

– Adıltay ajonun Aqbozu! öz aşında öz külügü çığış jaqşılıqqa jışaana. Aqqa jışaana!

www.bizdin.kg

– Kök asaba asmanda! Uraanıñ namıstuu qırğız atanın jurtu!

Adegende Azman abonun Aqsuru deşken edi. Adıltay ajonun Aqbozu eken.

Aynıbay Aqbozdu taanığanda Adıltay büktöy qarmağan buldursundu japşıra basıp, joon sanın tayan- ğan qalıbında tee at kelatqan jaqtan köz ayrıbay zoñ- qoyup qaldı. Al ün qatıp söz da aytpadı, qozğolup da qoybodu. Tek qatıp-senip jansızday loquyat. Aq tal aralağan suluu jeerde saqalın jaşı juup turdu. Ajo emi jaşın da sürtpödü.

«Zobolom! Zobolom! Bu menin atımdın bayge alğanı emes, jurtumdun zobolosunun kötörülgönü! Zobolom! Zo- bolom»!

üçünçu bolup Azmandın Aqsuru keldi.

Otuz at bayge aldı. çaanın Sarı torusu daekke je- tip- jetpey jığılıp qanı küyüp, jürögü jarılıp, janıbar mürt ketti. Ay, anan qalsa jılqı balasınday çıdamduu, qanattuu asıl mal barbı? O, joq!

Aş başqarğan kişiler Sarı toru külüktü çıqqan- ğa eseptep, bayge berildi. Beş at kelgen joq. Alar jürögü jarılıp joldo qaldı. Mınçalıq köp külüktön altı attın ölüşü ança da köp emes. Oşentse da al bo- ruqqan külüktördö jazıq joq. Alardı taptağan sayap- kerleri jañılğan...

Qanı küyüp, jürögü jarılğan külüktördü kişiler oşondoy aqtaştı:

– Jılqı balası ıyıq, ol qanattuu, jarıqtıq!

Ol külüktördün tabı buzulğan. Sayapkerleri jaman... At çabış möröyü da ayaqtadı.

Qut qonoqtor tigil möröy ötkön maydandan, aşqa kel- genden beri qonup jatışqan öz-öz üylörünö öz tobun jaz- bay kelişti.

Tattuu aş-tamağı tartıldı. Aytılçu Uluu sözdün ayağı aytıldı. Buğa deyre ar künü keçinde, ortoğo asıl

www.bizdin.kg

taş qoyup, jıpar jıtın çığarıp, tündün bir maalına ertegi baba ömürü – Uluu söz süylöngü. Bul bötöngö, ajo ata qurbalı jurt atası, ne jurt baatırı, ne aqılman- bilgisinin arbağın ıraazı qılğan – Uluu söz. Bul ba- badan qalğan amanat-erdiktin, birdiktin, kemengerdik- tin, emgektin, biyik qasiettin, qarañğını ada qılıp, jarıqtı jandıruunun sözü! Bul söz sanjıra qatarı aytılat, ır qatarı küpüldök obonğo salınıp, ıqçam qıymıl çeçkindüü araket menen aytılıp jatqan oquya- nı köz aldığa elestedi. Eñ uyqalışqan ır saptarı so- nun qıraat menen aytıldı. Al eñ küçtüü oquyalardı açıp, uqmuştuu zor alptardı elestetip, qanduu qağılıştar- dı köz aldığa keltirdi. Oşondo kişi uulu jeñilgis küçkö aylanat. Biri temir kiyip suuğa aqpay, otqo küybös bolso: birin qılıç kespes, jançar saybas.

Biri jan-janıbardın sırın alıp, tilin bilse, biri çöptün, jığaçtın şıbırın tuyunat. Biri arstan- ğa aylanıp kürkürösö, biri zımırıqqa aylanıp asmanğa sızat. Anın qanatının küüsünön bardıq azuuluu, bar- dıq jaman nerse qatılat, sapırılat...

«Uluu sözdö» uqmuştuuday apırtılğan jomoq aytıl- sın – uqqandar anı çın ömür, çın bolğon tarıhtağı oquya, alarda qatışqan kişiler özdörünün babaları dep taanışat. Tigil apırtılğan jomoqtu jalğan dep ay- tuuçu eç bir jan joq. Sebebi, kişi uulunun tilegi, anın adildik üçün bolğon küröşü otqo da küybös, suuğa da aqpas, ölbös da, öçpös da!

Uşul ölbös, öçpös «Uluu söz» aytılaarda kişiler anı uğuş üçün atayı tazalanıp, nietine jaman oy tutpay ağa- rıp olturat. Qoqus alda biröönün köñülün ıpılas nerse bölö berse, baarıdan murda al özünön qorqot. özün jek- teyt. «Meni eerçigen jin barbı? Meni azğırğan şaytan barbı»? deyt. çıyralıp, çımırqanıp «Uluu sözgö» işe- net. «Uluu sözgö» işeneer zamat, al oşol jaman keselden da saqayarına işenet!

www.bizdin.kg

«Uluu söz» süylöngön üydün qolomtosunda kümüş ne temir tulğada, kümüş ne altın tabaqta asıl taş ja- nat. Jıpar is añqıyt...

«Uluu söz» küçü, anın qasieti uşunday!

Azır qadimki çoñ suunu boyloy, tigil keñ törlörgö çaçıray öz-öz ireti menen qatar tartıp tigilgen qalıñ aq üylördö qut qonoqtor kündö süylöngön «Uluu söz» ayağın ada qılıp olturuştu.

Qalıñ ayıldarğa ıqtay tigilgen aş üylör özdörünçö üyür-üyür. Al aş üylördünjanın taş oçoqtor eelegen. çoñ qazandarda aş-tamağı buloolonuuda. Aşmaçılar, ta- baqtarğa et jasağıçtar şımalanıp, alar da işte. Ta- baqtarğa et jasaluuda. Baştarın kök, qızıl, aq tasma menen buuğan jeñil kiyingen atçan kişiler aş üydün aldında qoluna tabaq tieri menen jorğonu bezdiret. Qut qonoqtor olturğan üylörgö jetip kelişet. Anda eşik aldında belen turğan kişiler tabaqtı alaar menen jor- ğoçondor qayra bezdirişet.

Mınday qabıl aluu kişilerge jedep jattalıp qal- ğan. Taş oçoqqo ot jaqqan, otun taşıp, üy-üylörgö suu- dan tarta kerektüülördü jetkirgen qul-küñdön, qızmat körsötkön qara başıl jaqırdan tarta tigil ar bir üydö qut qonoqtordun tabağındağı etti külmayda qılıp tuu- rap olturuşqan tuuramçılarğa çeyin – ar bir kişi öz mildetin qıltıñsız atqaraar, bögölgönü qamçı jeer...

Qut qonoq tek jay olturup, «Uluu sözdün» uçuğun ulap aytqandardı eşitip, sıy üstündö...

Aş-tamaq ada bolğondo «Uluu söz» da ada.

Kişiler zerikpey dit qoyup eşitken «Uluu sözdördü» köñülgö tüyöt. Ar birindö tuqum bar. Tuqum barında keleçek bar!

Aştın bardıq qaadası ada bolğon soñ, tördö olturğan uluular arbaqtı sıylap aş bergen jurttu alqaştı?

– Arbağı tirik ajo atanın el-jurtu muñ bilbesin! Jer- suusu een qalbasın. örüşü keñisin, tündügünön Kün tüşsün. Uqum-tuqumu tüptüü bolsun!

www.bizdin.kg

Ua, Kök teñiri, jalğañ!

Aş qaadası ayaqtadı. Uraanı dañqqa jetip möröy alğandarı baygesin aldı. Uraanı tayıp, möröyü bökköndörü maanayı pas qaytıştı.

Qut qonoqtor tuş-tarapqa, öz-öz jurtun közdöy tizgin alıştı.

Biyik sıyğa ıraazı bolğondor jol boyu aştı kep salıştı. Uluu söz uçuğun ulaştı...

Sıy barqın tüşürüp, iç tardıq etkender, bul jurt menen qantip qağışaardı, joolaşaardı, çabışaardı oylop tiştenip, tünörüp kelatıştı...

– Oy-e, uzdarım! – dedi Uz jeñe. Bul eşitkenderiñ keçeekinin kebi. Bügünkünün kebi erteñ aytılaar! Oy-moğuñar oynosun çıraqtar...

Uz jeñe kep uçuğun ulay berdi...

Küç JANA ARZUU

Baatır – soğuşta, aqıl – açuu kelgende, dos – zarıldıqta sınalat.

çığış alderinin sözünön

Eki kişi künöökör bolso,
Bir kişi danaker.

Maqal

Eki taş betteşken jerde – küküm, Eki adam epteşken jerdo – bütüm.

Maqal

Teñ-teñin tapsa, deñizdey çalqıp jaşayt.

Eshil

www.bizdin.kg

Ajo atanın aşı 592-çıçqan jılı erte küzdö öttü. Jıl aylanbay qoñşulaş elderde dağı qanduu qağılış baştaldı...

çaqmaq taş quunu tutandırğanday qağılış boloor-bolbos sebepten çıqtı. Bul tek qoqustuqpu ne ezelki erejebi! Nesi bolso da jazıqsız jurt muñğa çöktü...

Bıltır çoñ at çabışta atı ölgön qan oşondon kiyin Adıltayğa qıyğaç qaradı. Külük joldo ölgönü – öz ajalı. Ağa qıyanat iştegen eç kim bolğon emes. Tek atı joldo qalğan qandın qadırı sınğan. Qayğırıp ketken. Qupçaq Qanı Sazan antip qayğırğanda, eştek Qanı Jamğırçı sıyğa qapa.

– Eştek, qırğız kindikteş. Men kenje bolup, izgil uluu emes. Sıyğa, oljoğo, izgildin ayuu başınan kem qal- dım – dedi Jamğırçı qan. Al Adıltayğa qastaştı.

Jitken oqtu atqan oq tabat degendey, oşentip uruu qandarı iç ara iriy baştağanda, alarğa qırğız uruusu- nun bir-eki qanı aldırtan ot tutandırıp, başqa uruu qandarının ar-namısın qozğoştu. A, özdörü bolso, öz aşıbızdı özübüz başqaralbadıq. Aş başqarıp oljoğo marımaq turğay özübüz çığımdar bolduq. Adıltay ajo bizdi teñsinbey kemsintti, Dağı öz jayına qoysoq, al ajomun dep qalıñ jurttu astına salıp aydap alçuday. Jığaçtın jumşağın qurt jeydi... Jamğırçı, sen jum- şaqtıq qılbañ! Tölöstün Qaraçuru daekke jetpey jı- ğılğan atqa bayge ıyğardı. A senin Külügüñdü, oşo atı daekke jetpey ölgön azdın begi qırsıqtattı degen ayıñ bar. Az menen tölös çükönü bir qalçaşat. çükönü saqa çiyinden çırıldatçu. Seni menen biz saqabız. Tümönüñdü baştañ, Jamğırçı! Tölöstün törünö oynoñ. Adıltay dosu Qaraçurğa jan tartar... öz tümönün saa qarşı atqazar. Ol attanbaym dese da, biz atqazdırabız. Anan artınan çañ çığarbay qaytpaybız. Saa qoşulabız. Azdın, tölöstün aylı çabılar. Uulu – qul, qızı – küñ bolur. Malı, ası- lı oljolonor. Adıltaydın jıldızı öçör. Eki tizgin,

www.bizdin.kg

bir çılbır bizge ötür. Qırğız jurtun biz baştasaq, eş- tek menen qupçaqtı siler baştap... tıyağı qara taanday tabğaçtı, bul jağı qujuldağan çigildi çaap alıp tur- saq... bizdin qazına neden kemiydi!

Qıyaldın uşul qıtmır demine semirgen uruu qanı ürbü menen Arğı işti aldırtan iritip qoyup, özdörü saqal sılap Adıltay ajonun aldına taazim berip kelip jürüştü. Alardın ajoğo kelişi kep-keñeş aytuu emes, aldırtan sır tartuu, aldırtan ajoğo jamandıq iştöö...

Uşintip özdön jat çığıp, özöktön ört tütöp turğan kezde, tölös qıyırına qupçaq menen eştektin tümöndörü qaptap kirdi.

Tölös jurtu ansız da oor qayğığa uçurap, tümön başı baatırının söögün jerge berip jatqanda Sazan menen Jamğırçının tümöndörü ayqırıp qol saldı. Tölöstün qandarı da, bekteri da, qol başçıları da, tee üç joldun ayrısındağı qalıñ mürzödö, esil baatırdı jerge berip, öksüp, ökürüp, çögüp olturuşqanda çabıldı...

Bul ata saltına sıybas, oor qılmış başqa qalıs uruunun eline suuq uğuldu. Qalıs qandar tiştenip çıdaştı. Sazan menen Jamğırçının bul qara mürtözdügünö naalat aytıştı.

Adıltay bul qabarğa qatuu tünördü. Biroq çabışqa çığaarın ne tim qalaarın çeçe albay, abo, biy, baatır- ların keñeşke çaqırdı. Olor «qoldu attap, tondop, ça- bışqa kirbey kütö turalı. Tölös menen azğa tigil üç- Suunun jurtu tirek bolur», deşti. Adıltay ajo tigi- lerdin sözün kesip qoydu:

– Tınç eldi çabışqa baştabaymın. Tuuğanğa tuuğan duşmanday qol salğanda tek qalbaymın!

Qan ürbü taazim qıldı:

– Sözüñ töp, ayköl ajo... Artıñdan çañ çığarbay qaytalbaymın. Elim az..» Menin çañım suyuq çıqsa, qıyıq- tabañ?..

ürbügö udaa qan Arğı taazim qıldı:

www.bizdin.kg

– Elimdi az debeymin. Joo börüsü baatır qol başçı-larıbız da bar. O bu qıyçalış dünüyö teñ emes eken... ötkön qışta bizdin maldı jut çaldı. Jookerminer at qaruusuz. Er bülö ali jazdan tüyşüktö. Bizdin jurt ça- bıştı qaalabas... Oşentse da asaba uraansız qalbas...

Qapılıstan çabılğan tölös jurtu taptaqır müñkürögön joq. Adegende qol quray albay, Sazan menen Jamğırçı- nın tümöndörünö töş tireşe albay... tölös qolu çaçılıp qalğan. çabıldı, jeñildi bolğon. Tölöstön beş miñdey jılqını aydap bir neçe jüz uul, qızdı oljolop ketiş- ken. Sazan menen Jamğırçı, tee aşırqı joo – tabğaçtı, ne joo – parsını, je joo – tübüt jurtun çaap qaytqanday
öz kindikteşine qol salğanın bilbedi. Joo jeñgeni qol başçının saltın ulap Sazan menen Jamğırçı doolbastı soqturup tümön baştadı. öz jurtuna jaqındağan sayın jookerleri baptanıp, şattanıp ırdap qaytıştı. Ooruq- tağı jurt uruu tuusun bulğalap, uruu uraanın çaqırdı:

– Aq qaz! Aq qaz! Aq qaz!

– Kerey! Kerey! Kerey!

– Qupçaq! Qupçaq! Qupçaq!

– Barğı! Barğı! Barğı!

çoñ toy ötkörüştü. Qımız, şarap tögüldü... Ir, biy, baqşı oynu kün-tündörü sozuldu... Biroq...

Matap kelgen uul-qızdı, aydap kelgen jılqını ol- joğo bölüştüröördö baatırlardın arasınan qağılış
çıqtı. Sazandın miñ başçısı Kerk baatır:

– Menin qılıçım tölös ırısın qırqtı. Men at başın ters bursam, siler el çabat bediñer?! – dep eş- tektin tümön başçısına ses körsöttü. Eştektin tümön başçısı Oroq baatır öz namısın bergen joq:

– Kerk baatır, özüñdü ersindiñ, meni kemsintesiñ?! Bizdin qılıç senikinen moqoq bolso, men onu taşqa
çabar edim! Qan menen qan, tümön başı menen tümön başı
ençileş. Sen oljonu bütün alıp, men jartığa ınanbay-mın...

www.bizdin.kg

– Inanbasañ ınanba Oroq. Atıñ Oroq bolğon menen qılıçıñ jandı orbodu. Sen joonu men türgöndöy türbödüñ. Oljo meniki!

Oroq baatır ayqırıq saldı:

– Eya?! Anday bolso at quyruğun tüyüşöm! çabışaar jeriñdi aytıñ!

Atırılıp turğan Kerk baatır Oroqqo töş tiredi:

– Oay?! Tattuu aşqa qardıñ toyğondo erdemsinbeñ... çabışta senin tizginiñ boş, aşta qayratıñ küç...

– Qordoboñ! Qalqanımdı qılıçıña tostum?!

– Tossoñ çıq, seni oljoğo qoşomun?!

– Eya?! – Oroq qılıç suurup, mizin öptü. – Köktün mizi[1] ursun.

Kerk qılıçın suurup, mizin öptü:

– Köktün mizi ursun!..

Eköö çabışa ketkende eki uruunun qanı Sazan menen Jamğırçı ortoğo tüştü.

– özgö soqqon qılıç qınğa batpaydı?! – dedi Jamğırçı qan. Anın uzun qızıl saqalı kökürögünö jayı- la bergende, jotoluu zor denesi zalqarday bolup, qım- qap çapandın eki etegi eki jaqqa ketti. Qara sur ireñi qumsarıp çındap açuulandı. Uraan çaqırışqan erender silerdey kederine ketpeydi!..

– Qanım... – dedi Oroq, – tartınba, baatırıñ narqsız eken. Men uraanımdı qoşpodum. Oljo teñ. öz

ülüşümdü alam, ketem!

Sazan qan tek öz baatırı Oroqqo alaya qarap, bulquyup, qızarıp tatardı. Muunup qalğansıp, bögölüp kep aytalbadı. Al qatuu açuulanğanda oşentip muunup qala- ar adatı. Uşunusunan ulam anın bekteri, baatırları bizdin qandın tegi kök taş eken. Tee toğuzunçu çoñ ene- si kök taştın mayın jalaptır... Oşondon qoş boy bo- lup uul töröptür. Oşol uuldan tarağan tuqumdun baarı

[1] *Kök mizi* – qılıç mizi.

www.bizdin.kg

uşunday: açuulansa kök taştay meltireydi. Anan al açu-usun toqtotpoy aşınsa, jaman. Qol astındağını quura-tır. Kök taştay jançır, deşçü...

çınında da Sazan qan uşintip kök taştay meltiregen- de ne biröönün azooğo süyrötülüşü, ne biröönün çoñ ayıp tartışı, ne biröölördün qul, küñ boluşu menen tınuuçu.

Azır oşol Sazan qandın kök taştay meltiregenin körgön Oroq baatır aqılına kele tüştübü? Tañ. Qı-lıçın qayra şiltedi. ökünüp, öksöp qolunun sırtın tiştep... teskeri ketti. Bul da açuuğa uqqan baatır sal- tı. Munu menen da kök taştay meltiregen Sazan qan esepteşpey qoyuşqa aqısı joq. Nesi bolso da ottoğu taşığan suuğa çelektegi muzdaq suu çabışqanda qay- naq toqtolo qalğanday qan açuusun baatır açuusu, baa- tır açuusun qan açuusu bastı...

Eki baatırdın çabışı basıldı. Biroq içterinde kek qaldı. Baatırlar qıyğaç qaraşqanı – baatırdıq mizdin tayığanı. Qol baştaçu erlerdin kekteşkeni – ıntımaqtın ketkeni. Uruunun qalıs aqsaqal-bilgile- ri eki baatırdın oljo talaşıp, kekteşip qalğanın jaman belgi, ters iş deşti. Bul, tek eki baatırdın namıs-arı qozğop çığarğan çataq emes, aqqa köö jaap, qaranın otun tutandırğan azğırıq qara jindin işi... Keçee, köñkü[1] jurttun baştuu kişileri Adıltay ajo- nun aldında kök asaba uraanın çaqırışabız, dep ant oozandıq. Iyıq Kök Teñirine, booru küröñ Jerge sıy- ındıq. Bir baş, bir qol bolobuz dep qan, abo, biy, bek, bilgi, çeçen, aqsaqal, baatır qol başçı – baarı kök temir öptü... Emi içten ala çıqtı. Bizdin qandar kök asabağa qarşı. Bir baştı ekige böldü, bir qoldu ekige ajırattı. Baba arbağı qaardadı...

Baatırlardın emi özdörü eki ajıradı... Emi bizge joo kelse, qanttik?

[1] *Köñkü* – jalpı, büt bardıq.

www.bizdin.kg

Uruu belgileri iç ara uşundayça qooptonuştu. çınında alardıi bul qoobuna toluq sebep bar. İç arağa jik tüşsö, çabış kegi artaar. Keçee çabılıp qalğan jurt, qamınaar. Bügün al küçöyt. Keçee çapqan qol, bügün mintip içten irip küçtön tayat. Qorğono albay çaçılaar...

Tölöstün bilgi qanı Qaraçur tek jurt başqarğan qan emes. Ol, bolot qılıçtı jooğo tike kötörgön baatır da. Ol keçee çabılsa, bayqoosuzdan çabıldı. Közü ötkön er qol başçını jerge berişip, jurt aza kütüp turğanda
çabıldı. Joo kelet degen oydo joq jerden tölös jurtunun jıldızı tüştü. Erler quralsız boluçu. Ulan-qız- dar sıqtaştı. Baatırdı joqtop, ölük qaadasın ötöp jatışqan. Emese, oşo qayğı üstünö qayğı, muñ çögörgön Sazan qan menen Jamğırçı qanğa Qaraçur qatuu keken- di. Ol qara özgöy eki qandın tümöndörünö çaması kelbe- sin bilgende... öz qolun çığımğa uçuratıp albas üçün at soorusun salıp, too tayanıp ketken.

Jurtun çapqan joo qolu oljoluu qaytqan soñ, üyü qaran qalğan qonuşqa, malsız qalğan jayıtqa Qaraçur ökünüp-öksöp
qayttı:

– O, ıyıq ata qonuş, seni qaran qaltırdım. O, kök maysan örüş, söni malsız qaltırdım... Men qan emes, qara başıl kişi boldum. Iyıq jer-suum sen qaqşıp qaldıñ, zayıp – tul, ulan – qul, qız – küñ bolup ketti. Alıstan kelgen joo emes, maa anı iştegen tigi kindik- teş qupçaq, eştek. Keçee meni menen tize tiyişip olturğan qandar?!

O, ant unutqan buzuqtar... Bügün maa jabılğan qara, erteñ silerge?! – uşintken Qaraçur baatır öksüp keken- di. öçkön jıldızın jandırış üçün bar küçün saldı. Erteñki jortuulğa uul emes, qız qamındı. Uul tartqan jebeni qız tartadı. Uul çapqan qılıçtı qız çabadı. Bul, bayırqı ata, ene jörölgösü. Uluu sözdü qulaq qoyup eşitken ulan, qız, bayırqı zamanda joo qoluna ketken uul jookerdi, artınan barğan qız jooker qutqarıp qay-

www.bizdin.kg

tqanın dalay qulağına quyup alğan tölöstün qızdarı er namısın talaşabız deşti.

Atası Qaraçur, enesi Qaraçaç qanışanın üstünö Sayqal qız tike basıp kirdi. Jookerçe kiyingen qızın körgöndö ata-ene bir çeti sesteyip saqtanıp qaraşsa, bir jağı içten qubanıştı. «Ua, baba jolun joldoğon namıstuu tuqum! Diliñden, demiñden qağılayın»!

Ata-enö qızına oşentip ıraazıçılıq menen qarağanda jookerçe sıñar tizelep oltura qalğan Sayqal, qolun booruna alıp ötündü:

– Jurtuñ qara jamınıp qaldı, qan ata. Buzuqu qan- dar tökkön ırıstı qaytıp alış, matalıp ketken ulan, qızdı qulduqtan, küñdüktön qutqarış baarıbızdın na- mıs! Qol qanına buyruq aytıñ, ata. Tölös jurtunun qız- darı jooker kiyimin kiyindi. İçinde jebe tartar mer- genderi da, qılıç çabar berenderi da bar. Qol qanı maa işense, oşolorğo miñ başı boloyun. Jo-o... işenim bol- boso, jön jookeriñmin!

Qaraçur baatırdın saqalına jaşı tamdı:

– Demiñe atañ ıraazı, çıraq. Tilegiñe jetiñ! Bayağıda ajo atanıp aşında jebe tartışıp körüp,

ata-a, Qaraçur baatırdın bu balası uul bolup qalsa, ne!

– degen jurt emi oşol qızı miñ başı boluptur degen qabardı uqqanda dalayı közünö jaş aldı:

Bayırqı uluq qaada öçö elek tura, jurt! Basa, uul jurt qoruğan eren bolup, qız jurtta qalğan talpaq bedi?.. Ol – beren! Qaraçur qapılıstan çabıldı. Esil baatır- dın jıldızı jerde qalbaydı, emi. Uul orduna qızı qol baştadı!

– Bul, qaada jurttun ösöörünö körüngönü!

Tügöngön sayın tütögön,
Tülögön sayın tüktöngön,
Bu tüptüü jurttun belgisi,
ölgön sayın öörçügön,

www.bizdin.kg

öküngön sayın bekigen,
Bu ösöör jurttun belgisi!

Jurt oozuna uşunday dañaza ketti. çabılğan tölös jurtunun kegi açuu eken. Uul emes, qızı jooker kiyimin kiyip, qol qurap jatıptır.Qaraçur baatırdın mergen qızı, qız jookerlerge miñ başı boluptur! Ketken kegin alsın, tölös! Sınğanı bütölsün, Qaraçur baatırdın!

Uşul qabar Adıltay ajoğo jetkende, al kişi öz qızı er kiyimin kiygendey qubandı. Abo-biylerin, bek- terin, baatırların, qol başçıların keñeşke çaqır- dı. Ajo ordosuna kelgender joo kiyimi, joo jarağı menen kelip tüştü. Ordo aylanası jookerler. Kelgen abo, biy, baatır baarı teñ oboçodoğu kermege attarın qaltırıp, özdörü ordoğo jöö kelişti. Biroq ajo ça- qırtmayınça eç biri özü basıp ordoğo kirbedi.

Adıltay ajo abo, biylerin ança küttürgön joq. Eren- der ordoğo kirsin, – degen buyruq berildi.

Kürs! Kürs! Kürs! üç jolu doolbas uruldu da bayatan aybaltaların tiyiştirip eki bosoğodo turğan jooker- ler, qaqayıp qata tüştü. Alar aybaltaların tik tu- tuştu. Ordo eşigi açıldı. Adegende baş abo, anan biy, manap ulam uluusu ordoğo kirişti. Adıltay taqtıda. Kirgender ajoğo taazim qılıp, qoldorun kökürögünö qoyup jumşaq, elpek baş iyüü iykeminen kiyin abo-bek- ter taqtın oñ jağına, baatır qol başçılar taqtın sol jağına qırqalay olturuştu.

Adıltay ajo artıqbaş qaadanı qaalabay tike ayttı:

– Oñ qaruda abo, biylerim, sol qaruda baatır-erende- rim qulaqqa quyup eşitiñ! Kök teñiri ajo tağın maa bu- yurğanda, töp, ayköl, saq, jurtuña küzötçü bol, dep tap- şırğan. Bu ıyıq amanattın birin çala iştesem, je bi- rin esimen çığarsam, anda ajo tağı maa aram! Baba arbağı meni ıyıqtaydı. Men emes, baarıbızdı ıyıqtaydı. Oñ qaruda abo, biy, bekterim, sol qaruda baatır-erenderim,

www.bizdin.kg

siler maa tuura aqıl-keñeş etem dep jeke, jeke kök mi- zin jalap ant berdiñ. İçi qaranın başın oşo kök mizi kessin! İçiñ aq, amanattı aq saqtağanıñ azır maa aqıl qoşuñ?

Ordodo olturğan löktör bardığı bir kişidey baş iykeşti:

– İçibiz aq, amanattı aqtaybız, ajom!

– Iraazımın! Keñeşimdi eşitiñ!

– Keñeş aytıñız, ajom?

– Bir uydun müyüzü sınsa, miñdin müyüzü sızdadı. Bizge kindikteş tölös jurtunun müyüzü sındı. Menin müyzüm sızdadı. Munu qanteli?

Azman abo toqtolboy keñeş berdi:

– Kösöö uzun bolso, ilik küybös. Bizdin bir tümön qol Qaraçur baatırğa tirek bolsun. Tölös jurtunun qolu uzarsa, ol öçkön jıldızın jandırır.

İrege jaqta olturğan çoğultur[1] jookerdik salt me- nen sıñar tizeley bsrip ötündü:

– Azman abonun aytqanı aq, ajom. Qolğo qol başçı boloyun!?

– Tilegiñ ötölsün, eren. Qol baştañ. Arpasız at artuu aşalbaydı, arqasız alp joo jeñe albaydı. Anı eske tut! Jeke erdik işteym debeñ! Arqa bol, Qaraçur erenge!

– Aytqan amanatıñ ıyıq tutam, ajom!

– Bizge kindikteş tölös jurtu muñ körböyt edi, – dedi Adıltay. – Tigi uruu qanı ürbü menen Bargı iç- ten iridi. Sazan qan menen Jamğırçı öz jurtunun be- tine köö japtı. Alardı qanteli?

– Tütün üylögön özü ıştalır, ajom. Olor tütün üylödü. Emi özü ıştalsın! – dedi Azman abo.

Ar kim küldü. Qobur çıqtı.

Adıltay ajo külbödü. Sumsaya qarap, bir azğa olturdu da anan:

[1] *çoğultur* – Er-Kişi atın ala elek kez.

www.bizdin.kg

– Taq ayttıñ, Azmanım. Tütün üylögöndü ıştasın.

A tigi öz iynine naalat aytqan tülkülör netedi?

Azman menen çekir biy jarışa aytıştı:

– öz iynine naalat aytqan tülkünün öz namısı tögülsün, ajom. Adıltay ajo oñ qolun aldığa sozo:

– Aq keñeşke ıraazımın, apıttarım! A öz-özüñör emne tileysiñer?

Löktör qoldorun boorğo alıp, baş iyişti:

– Baba saqtasın. Intımaq buzğandı kök mizi kessin!

– Qol attansın! – dedi Adıltay.

...Bul kezde Qaraçurdun tümönü eştektin qıyırında turğan. Jooker saltın taq saqtağan Qaraçur, men tün uurusu emesmin. Uqtap jatqan ayılğa çappaymın. Muñ jutqan elge tün tüşürböymün. Talaada börü uqtasa, üydö, ittin booru açır. Men qol baştağan baatırdan ajırap, közü ötkön er boorumdu joqtop-sıqtap jatqanımda maa kindikteş tigi aram qandar itçe bolbodu. Maa boor açıt- padı. Boorğo tepti. Bu baatır saltı emes, qaraqçı işi. Men baatır saltın saqtağan qol başçımın. Men qıyı- rına keldim. Eştek uraandaşsa, birge çıqsın. Joq, başqabız, çettebiz dese, Sazan qandın qolu çabışqa
çıqsın! – dep elçiden ayttırdı.

Eröölgö saq kişilerdi qoyup, qalıñ jooker at tınıq- tırıp, tınçtıq qamırabastıq tınçtığı emes, saqtın tınçtığı. «Op»! degende «Ap»! dep on eki miñ qol şap attanat. Azır qıyırda oşol «Ap» attançu on eki miñ qol jatqanı bilinbedi. Toqoy arası, adır-bıtqıl buyt- qası atqa, kişige tolup, alıstan qarağanğa bul jaqta jalğız jan joqtoy.

Bir neçe küngö eştekten joop bolbodu. Eştektin baş- qa jandarı Sazan qandı jektep ne jaqtap jatqanı bel- gisiz. Eştek, qupçaq ıntımağın çıñap küçtüü qol qu- rap jatqanı ne Sazan qanğa qoşulğan Jamğırçını jektep, eştek, qupçaqtın başqa qandarı, baatırları
çabıştan çetpi?

www.bizdin.kg

Nesi bolso da qıyırda jatqan Qaraçurğa qarşı qol attana elek. Qaraçurdun miñ başıları çıdamsızdan- dı. Tölös jurtunun er jetken ulandarı uraan çaqı- rıp attanğan. Emi Qaraçur akenin aldına eñ jaş baa- tırlar kelişti:

– Küttük, baatır ake. Baatırdıq salt ötöldü!

– Aye! Biz çabuul baştaybız!

– Jolubuzdu açıñ, şer ake?

Talaptı tike aytqan jaş baatırlarına içten ıra- azı Qaraçur tigil joolaşqan it qandardın qolu me- nen tireşsemçi. Qarabaşıl kişilerde ne jazıq dep dale eki anjı turğanda qızı Sayqal at jalına baş iydi, qolun booruna aldı:

– Joo ayağan jaraluu dep, ake özüñüz aytçu ediñiz. Biz kimdi ayap turabız?..

– Tuura aytasıñ, balam! – dedi Qaraçur. – çabışaa- rıbız te, kekteşken qara joo bolso, ayaşpas edik. Bu qıyır bizge kindikteş jurttun qıyırı. Sayqal tüzölö berdi da tike ayttı:

– Kindikteş jurt bizdi ayadı bedi? Şer akenin söögün jer alıp jatqanda bizge muñ üstünö muñ tüşürgön bul jurt?!

– Sayqal eje çın ayttı, şer ake. Biz bu jurtqa kektüübüz, – dedi jaş baatır.

Qaraçurdun toqtoo çıqqan ünü eñ işenimdüü uğuldu:

– Bizdi kindikteş jurt çappadı. Köñülün qara jap- qan aram qandar çaptı. Alarğa azğırılğan kişiler eer-çidi...

– Aye, şer ake, alar eki tümön qol bolup kelbedi bedi? Eki tümön az kişi emestir, aqırı...

– Tek! Tuura. Eki tümön köp qol. Esirgen serke asqadan sekirse, artındağı aqsaq qoylor taşqa jançılar. Tigil qandar oşo esirgen serke boldu dep, biz aqsaqtardı taşqa jançalıbı?! Joq! Qarğa qarğanın közün çoqubaydı. Qa- rabaşıl jurtta eç jazıq joq. Men oşo eki tümön jol-

www.bizdin.kg

du baştap kelgen qandarı, bekteri, baatırlar menen bet-teşemin!

– Alar çıdap çıqpasa, qayra ketebizbi, Teñir?

– Kelişet. Qıyırğa çabışam dep qol kelgende, ça-bışqa qol qurap çıqçu salt bar.

Sayqal jılmaya külüñdöp atasınan dağı ötündü:

– Oşo qol bar beken? Jol çalıp keleli. Jol açıñ, ake?

Qaraçur çalğınğa uuldar barsın dep aytqısı kelip, biroq qızının desin suutpadı. «Meni uuldan kem sa-nayt, akem» dep Sayqalımdın içinde taarınıçı qal-basın dedi da, çalğınğa jol açtı. Alarğa eskertti:

– Ayıl aralabañdar. çetten qaytıñar!

çalğın jortuuluna jaş baatırlar tündön attandı. «Toptoşup körünöö jürböy közdön oolaq bolğula. Attan- ğan qol körünöbü? Ne qol atqazarğa qamılğa barbı? Ne jurt çabış qaalabay qoyup, qaraylağan qandar özdörü arğasızbı? Tıqan, sergek jürüp sır tartıp qaytqın

çıraq» degen Qaraçur baatır Sayqalğa.

çalğınğa jol alğan soñ, Sayqal özünün miñinen eki jüz jookerdi baştadı. Bul qız qol başçının öz içi- nen maqul tapqan belgisi, tölgösü. Bayırqı Talmız- qız da eki jüz, qız-jookerin baştap, tee şaa qoluna tutqunğa ketken mergen ulandardı qutqarıp kelbedi bele. İe biz oşo ıyıq eje Talmızdın jolun joldoy albaybızbı?

Aye! Ne ölüm! Ne jeñiş!

Sayqal eki jüz jookeri menen çalğınğa attanğanda, jaş baatır Senek da eki jüz jooker aldı. Bular çoğuu jürbödü. Qanattaş-tanaptaş qabardaşıp, biroq, jüzgö bölündü da tün jamınıp, eştek jerine ötüp ketişti...

Bul kezde Adıltay ajo Qaraçurğa kömökkö atqazğan bir tümön qoldu çoğultur baştap qıyırğa keldi. Ade- gendö te alıstan körüngön qalıñ qoldun qaraanı çıq- qanda Qaraçur, al kelatqandardın kim ekenin bile al-

www.bizdin.kg

bay...doolbas urdurdu. öz qolun iretke keltirip, jooker- ler şap attansın degen.

Biroq qol kütkön taraptan emes, tigil oñ qaru jaq- tan çıqqan qoldun tiziliş saltı, jürüşü irettüü, tartiptüü, şañduu köründü. Nesi bolso da qabar aluu oñ. Joo bolso, bizge kelsin. çabışaar jer bu eki ara.

öz bolso bizge qoşulsun. Aq diline babamdın ıyıq ar- bağı, özümdün aq köñülüm ıraazı. Barıñ. Kim bular?. Bilip qaytıñar, dep üç jookerdi çaptırdı da, Qara- çur özü, jüzdöy kişi attuu körünöö döbödö turuştu.

Jibergen üç jooker tigilerge qoşula tüşüp, buy- dalbay qalıñ qol zampılday jaqın kelişti. Alar jaqın kelişkende kök asabası daana taanıldı.

Jalınday jeerde ayğırğa mingen Qaraçur baatır kök asabanı taanığanda qubanğandan ıylap iydi. Keçee uşu jerden çalğınğa ketken qızı esine tüştü. ötköndö ça- bılğan ayılı esine tüştü. Azır tigil kök asaba kötörüp çabış jürüşündö zampılday kelatqan qoldun aldında Adıltay ajonun işeniçtüü qol başçısı çoğultur, ajo- nun er uulu jaş Külçur bar ekenine kümön qılbay, jeer- deni taqımğa bastı.

Temintpey atırılçu jalın jeerde emi jazıqsızdan buldursun taqımğa çıp çabılğanda turğan jerinen taq tüyüldü. Qaraçur jelee boyu aldıda, anın aqılman-bilgi- leri, baatır qol başçıları artta döbö ıldıy tögüldü. Tigil jaqtan Aqbozdu mingen jaş Külçur, Qızıl buurul- du mingen çoğultur qatardaşa aldıda sızdıra kelatışat.

Doolbas soğulbadı. Tek surnay bapıldadı. Bul ça- bış belgisi emes, saltanat uraanı. Qolğo qoldun ber- gen salamı. Uçuraşuusu. Surnay bapıldağan sayın Qa- raçurdun zor denesi çımıradı. Al toluqşup jaqın kelgeninde çoğultur ozunup uçuraştı:

– Arba, şer! – Oñ qolun kökürögünö alıp baş iydi. – Tölös atanın uraanın çaqırışqanı qırğız atadan bir tümön qol aldıña keldi, baatır!

www.bizdin.kg

Qaraçur oñ qolun booruna aldı:

– Bar boluñ, şer! Ajonun aq diline babamdın arbağı, özümdün dilim ıraazı!

Dayım çabışqa minip jedep dasıqqan attar elire kel- di. Emi baatırlar qılıç suuruşpay, tek baatır saltın- da çuraşa baştağanda jalın jeerde qulağın, qayçılaş- tıra, tizgin çoˌ başın çulğuta demigip-demigip aldı da arañ toqtodu, Aqsur menen Qızıl buurul ança elirbedi. Eliktey kerilip attar tike qarayt. Kişilerdin qıymı- lın, münözün bayqaybı. Quş qanatı, er atı degendin jal- ğanı joqtoy. Uçaar quştun qanatı entengendey, qanatı bel- gi bergendey... Janıbar er atı da çabıştın taalimine jedep dasığıp, sır alıp, tuyup qalğanday. Kişilerdin qıymı- lın, kebetesin bayqayt. Közdörünün ağı aylanıp «Teminge- ni jatpasın. Qılıç suuruğanı jatpasın»? degendey...

Janıbar, er attarında süylöör tili bolso, balkim, süylöp jiberçüdöy, «Emne tek turuş. Qılıçıñdı kötör. Kettik»! dep aytçuday. Qol başçı baatırlar uçuraş- qan soñ, Qaraçur çabışaar joodon joop kütüp jatqa- nın, tek qapılıstan çabuul baştabay er saltı menen joo qoluna betteşeerin bilgizdi. çalğın eröölünö jookerlerdin ketkenin, biroq alardan da mına üçünçü kün qabar-joğun ayttı.

Qaraçur baatırdın kebin çoğultur tek jay söz qa- tarı sabırduu uqtu. Biroq çalğınğa Sayqal qızdın ketkenin uqqanda Külçur çıdabadı:

– Qaraçur ake, Qız jookerdi çalğınğa jiberip... osolduq ketpedibi?

– Ayya, ne osolduq?

– Qolğo tüşsö qor...

– Joq, Külçur! – dedi çoğultur. – Qız jookerdi qolğo tüşürgön baatır öz alın oylonur. öz alın oylonboso, öz jıldızı tepselir...

– İya Teñir! – dedi Külçur açuulanıp. – Men tek turalbaymın! Berendi bir aqmaq qor etse... ıyıq Umay

www.bizdin.kg

ananın arbağı bozdoydu. Sazan menen Jamğırçını matap tizgin jıyarbız!

– Tigil buzuqu itter joop berbese, ol jaqşı tölgö, – dedi çoğultur. Menin uğuşumda başqa qandarı tigi eköönü jektedi. Olordun tentektigi qalıñ jurtqa jaq- padı. Olor azır öz qayğısın jep jatışar.

– YA... baatırlar... – dedi tümön başı, – ondo biz qıyırğa ne keldik? Qaytalıq, jay-jayğa?!

– Bul qıyırğa qan tökkönü, ayıl çapqanı kelbe- dik, – dedi Külçur – qan tögüp, ayıl çapqandardı tize- letkeni keldik. çalğından joop kütölük!

– Ey-e! – dedi Qaraçur. – Joop keçikse, tümöndör qaptasın.

– Ua, qaptağanda ayıl çabılbasın, tabar talanba- sın! Te aram qandardın jıldızı öçsün!

Keñeş uşaa toqtodu.

Jol basıp kelgen tümön attan tüşüp, jookerler ta- maqtanıp, attar ot çaldı.

Bügün çalğınçılardan qabar bolboso, erteñ tañdan eki tümön qol qıyırdı buzat. Qoşuundağı jookerler erte turur. Erte uqtaşsın degen buyruq berildi.

Küügüm kireeri menen ele kiyimçen-kiyimçen joo- kerler toqulğaluu attardın çılbırın basa jatıştı. Doolbas «tars» deeri menen şap attanuu mildet...

Aydın qarañğısı. Asman ala bulut. Tee alısqı ço- qular qaalğıyt. Tünkü körünüş qaadasınday küñürt, tuñğuyuq. Tıtılğan qoñur buluttun jırtıq-teşiginen jıldızdar jımıñdayt. Jıldız oşentip atayı şı- qaalağanday, atayı qarağanday.

Ali jar kütö elek jaş Külçurdun tilegi – baatır- dıq körsötüü. ötkön küzdö uul kelinçek alsın. Jaşı keldi degende, men quş jazdıq jazdanıp örgöödö uqta- ğım kelbeydi. Taş jazdanıp qıyırda bolomun. Taş jazdanğan qız maa kelinçek! Jurtta jebe uzatqan mer- gen qız, söz çuburtqan çeçen qız, baatırğa tinte suuru-

www.bizdin.kg

ğan baatır qız az emes. Menin jıldızım oşondoy baa- tır qızdın jıldızın tabat dep, ajo atanın tilegin Külçur qabıl alğan emes.

Bayağı çoñ aşta Sayqal qızdın jebe tartqanın körgöndö Adıltay ajo qızğa özünün közü tüşpöy, uşul baatır çığıp kelatqan Külçur uulun estese, balkim, ajo ata oşondo ele uulğa oşol mergen qızdın jıldızın qo- şuuğa oylonot bele? Adıltay ajo jolu öz nasibine «pen- delik» ketirgen. Kiyin uuldan janağı jooptu alğanda:

«Aye, estüü başım, anda adaşqan bedim? Basa, er jetken Külçurum turğanda... Ondoğu napsimdi it tart- sınçı, Teñiri»! – degen.

Uşunu oylonup Adıltay saqalın uşalap olturup qalğan...

Emi Qaraçur baatırğa arqa bolup, bir tümön qol at- qazğan jönü da oşol.

«Sayqal jolbors jooker kiyimin kiyiptir deydi. Aqıl, aylası bar bolso, Külçur Sayqal jolborstun erki- ne ee bolor? O, joq. Uul, tek töş soqqon köödök bolso, anday qızdın erkine ee bolbos... Uuldan qız sergek keler. Ol, erte köz açar. Jebe uçurup qılıç suuruğan baatır qızğa tek juuçu atqazıp, qalıñ aytqandıq – zorduq. Ba- atırğa ıza. Erkin berbeydi ol. Aylası, küçü bolso Külçur
özü körüşsün. Baatır qız menen özü tabışsın. Jıldı- zın özü qoşsun...»

Qol attanarda Adıltay tigi oyun çoğulturğa qıyır aytqan:

– Aq jolduu baatır, men seni tümön başı qılıp jibergenimdi biliñ. Tigi şumqardı qoluña qondurdum.

– E, tuyundum, ajom, – dep çoğultur baş iykedi.

– Şumqar saltı, jım...– dep Adıltay küñgürödü.

Jaman itelgini ördök suuğa alıp kirer, qırğool jazğırıp keter, Şumqarıñ jazbas bolsun!

çoğultur qolun booruna alıp elpek ayttı:

– E, munu da tuyundum, ajom.

www.bizdin.kg

– Qan tögülböy qara sürülsün! Ayqırıq çıqpay aq jolduu bolsun!

çoğultur baatır sıñar tizeley berip, kök mizin öptü:

– Intımaq bolur, ajom.

– Aramdar esine kelsin!

– Aldıñızda bolur, ajom.

Uşintip bekip baatırdıq ubadasın berip qol baştap kelgen çoğultur jol boyu Külçurdu içten sınadı, Jaş erendin atta olturuşu, kelbeti, jookerdik saltı, sürü özünön-özü ayqalışa kelgen. Dalay çabışqa çığıp da-sıqqan baatırday. Bul kezde çoğultur özü da jaş, özü da köptü körö elek. Mından murda bir neçe jolu çabışta jeke erdik körsöttü. Anın alp küçü ali taşıy elek. özü erdigi, bilgiligi menen ança taanıla elek. Şondo da azır tümön baştap, qoşuunğa barqtuu. çoğultur tek Külçurdu sınoodo. Külçur çoğulturdan tuura toğuz jaş kiçüü. özünçö qol baştap erdik körsötçü kezi boloyun dep qal-dı. Biroq al ali temir qanat, jetile elek. Al jetilüügö tiyiş. Baatır jıldızı jaşında öçpösün. Jaş tal iyilçeek. Marımçısı jaraşpasa jaş erendin çabışta jürögü ölür. çılğıy teri iylensin – jırtılbasın. Jaş tal iyilsin – sınğıs bolup qatsın...

At eesi – jılqıçı, Jılqıçı qadik, adis bolboso, jooker mineer at joq. El eesi – baatır. Ol baatırdı qol baştağan qara jal baatır asıraydı. Ondoy baatı- rı joq el – alsız. Körüngöndün taloonunda qalır.

– Ua, ene uul samaydı. El-jurt samaydı!

Adıltay ajo uulu Külçur, tek Külçur boydon, qaraba- şıl bir kişi boydon qalbasın dep al törölgöndö atın Külçur qoyğon. Kül – muñaybastıq. çur – baatırdıqtın qupuya atı! Uul, el-jurtun muñaytpas şer bolsun degen tilek. Bul aq tilektin, qupuya sırı uşunda. Oşo aq ti- lek Külçurğa aq jol açış üçün, anı eçen sından ötkörüp, jaqşı joldo baştoo uçurdun önör-biliminin eñ biyigi uşunda!

www.bizdin.kg

Azır oşol Külçurdu sınınan ötközüp, baralına tolğondo jurt saqtağan şer bolooruna közü jetip, içten qubanıp kelatqan çoğultur keçinde atayı taş jazdandı:

– Jortuulda jooker joosu – uyqu! Taş jazdanıp, çı- rım alıñ! Jılmasın qoyuñ! Bodurun jazdanıñ, taştın!

çoğulturdun uşul joruğunan kiyin Külçur beti übülüp bodur taştı jazdanıp jatqan. Taştın boduru ötkön jaağı adegende sızdadı, anı Külçur tootpodu. «çıdañ it. çıdañ, ayuu» – dedi, al özünö özü. Birer mez- gil taş ötkön jaağı sızdap oorudu. «çıdañ, it.. çıdañ doñuz», – dedi dağı Qulçur özün özü. Jaağı çımıray baştadı... Qandaydır bir jan keyitpes sezim payda bol- du. Anın esine Sayqal tüştü. Sayqaldın eerde olturu- şu, at soorusun közdöy çalqalay qalıp jorğonu bezdi- rip baratıp jaa tartışı köz aldınan sızıp öttü. Qa- rañğıda uçqan jarıqtay, uçqan jıldızday bolup Sayqal elesi köz aldına taasın tartıldı.

Külçur jürögü tolqudu. Jımıydı: «Sayqal azır qay- da? Joo qoluna tüştübü? Je aman eröödöbü? Ol qız me- nen erdik sınaşamın...»

Sezimi çımıradı. Külçur quş uyquğa çöktü. çımırağan uyquğa tönüp baratıp al oylop aldı. «Tüş köröyünçü... Sayqal qayda ekeni körünsö...» dep tilendi. Biroq çarçağan eren eç tüş körgön joq. Jaağına taştın ötkönün sezbey çımırap qatuu uqtadı.

Salqın jelpip ötköndöy lep tiydi. Külçur oyğonup ketti. Tündö uqtaarında bulut jırtığınan jal- jılday qarağan qoş jıldız emi jambaşqa oop ba- rıptır. Azır al eki jıldız kök jeekti közdöy toğo- lonup ketçüdöy, sezildi. Külçur tündö uşu eki jıldızdı – birin özünün, birin Sayqaldın jıldı- zı dep qoyğon. Azır uyqudan közü açılğanda qoş jıl- dız birine-biri jaqın jılğanday bolo tüştü. Külçur aqırın ayttı:

– Jıldızım...

www.bizdin.kg

Qoñuruğu taş jarıp jatqan çoğulturdun qoñuruğu tıp basıldı da, küñq etti:

– Tınıq! Jıldızıñ birge bolur!

Uqtap jatıp tuyunğan çoğulturğa Külçur ayabay tañdandı: Al: «Jıldızım degendi bilip qoydu, çoğul- tur» – dep uyalıp ketti.

Tınımdan kiyin çoğultur jana küñq etti:

– Uyalmañ! Kişi jıldızı üçün çabışqa çığadı! Tınıq!

Uşundan kiyin uqtay albay da qoydu Külçur. Tınığa albay da qaldı. Anın oyun bölgön tınçsızdıq, emi çoğul- turdun saqtığı, uqmuştay bayqağıçtığı, baamçıldığı boldu.

«Ayya... – dedi al içinen. – Teñir bu kişini başqa jaratqan bedi. Bu anıq şer. Jebe teşpes, ot küygüzbös, suu ağızbas şer. Bayırqı er baba jöñündö aytılğan bayan jomoq emes çın, çın eken! Kişi uulunan uşunday, qasi- ettüülör bolot tura? çoğultur barda biz jooğo jeñilbes- piz... O, ittiki... Men anıq ayuu ekemin... çın, jeñilbey- biz. Eç kimge, eç qaçan! Men Er-Kişi bolomun... Jo-o... bolo albasmın... Uyquçumun. Kişinin içki sırın seze albaymın... Al turğay keede qorqoqmun... Jo-o özüm Er- Kişi bolo albasam da, uulum Er-Kişi bolso edi? Ayya, ittiki. Degi men uulduu boloor bekemin? A emine? Say- qal qız meni çansa, zorduqtap alambı? Ondo bizdin ura- an çuu salalbay qalır. Ol qasietsiz bolur. Kişi sırtta- nına zorduq etiş çoñ jaza. Kişi sırttanı zorduqqa
çıdabaydı. Ol ölöt... Iyıq, baatır, suluu Sayqal qız ölbösün. Ol erkinçe, qaalaşınça... attın qulağında oy- nosun. Jel menen jarışsın...

O ittiki. Sayqal törögön uul Er-Kişi boloor edi»...

«Tars» soğulğan doolbas Külçurdun oyun böldü. Külçur ırğıp turdu da şap atına mindi. «Ey, Er-ake, atta- nıñ» dep aytışqa eptenip burula qarap, özünön murda
çoğulturdun eerde olturğanın körüp, anın saqtığına, tezdigine, şamdağaylığına añqaya qaldı:

www.bizdin.kg

– Ua, Er-ake. Atqa qaçan mindiñiz?

– İe, qapsalañda deldeyiş çamasızdıq. Bastır, Külçur! – dedi çoğultur. – Jortuul aldında söz ça- bıştı öksütöör...

çoğultur şart bastırdı.

Külçur ızalana tüştü da atına qamçı bastı...

çoğultur ağa jalt qaradı:

– Er atında ne jazıq? Janıbarğa qamçı soğuş maalı joq. Jooker qanattuu dosunun söögün sızdat- paydı! At janıbar jooker oyun, anın tizgin qarma- şınan sezet. Tizgindi tıñ qarmañ. Atıñ tıñ. Eerde bek olturuñ. Atıñ çıyraq! Qamçı, attın köñülün qaltırır. Jılqı qulunu sezgiç. Sen aa sanaañdı sezdiriñ!

Testierge aytılçu jemedey bolup eşitildi Külçurğa, çoğultur sözü. Al atasınan jeme uqqan baladay qınjıy- dı. Izalandı, ardıqtı, biroq ünsüz bastıra berdi...

«Ua, er atı onun qanatı. Basa, qıraan qanatın ar dayım tarap asırar».

Bul kezde jöö turğan bir jooker joq. Bardıq tümön tizgindi bir kişidey Kün batqan jaqqa burup şuulday jürüp qaldı. Kelatqan atçandardın demi, ilebi şa- mal çıqqanday şuuldadı.

Jana küzöttö turğan saqçı tee jeek jaqtan jer tölöödöy qararğan şañ bayqadı. Al şañ qaşatpı, ne qalıñ kiyikpi, ne qaptap kelatqan qolbu? Ayra taa- nılğan emes, köz taldıra bir azğa qarap turup, al şañ- dın kelatqan qol ekenin taanıdı. Ua, alar qol bolso da irettüü, tüptüü qolğo oqşobodu.

Mınday uçurda doolbas qağılmaq. Doolbas qağılğan- da jooker şap at üstündö qam. Mına emi şuuldağan qol japırt attanğanda aldı jaqtağı ol şañ jerge jit- kendey körünböy qaldı. Birer mezgil ötköndön kiyin ğana tigi aldı jaqtağı qoodon attuu-jöölüü kişiler soroyup- soroyup göründü.

www.bizdin.kg

* * *

...çalğınğa ketişken Sayqal menen Senek uzay barğandan kiyin eköö keñeş qurdu:

– Ne dep qaytalı? – dedi Senek.

– Qaytalıñ emineñ? – dedi Sayqal.

Senek qamçını sılay taştap moloñ etip küldü:

– çalğındı qanday ötöylü degenim da...

– Eye, andayıñdı taq aytıñ. Joo qolu joldon joluğar. Sazan menen Jamğırçı qan ekeni, er ekeni çın bolso, qol qurar...

– Eye, joo qolu körünsö, qayta berebizbi?

– Joq! Qağışabız!

– çamabız çaq. Qırılıp qalarbız...

– Er başıñ qırğından qorqso, qaytıñ. Men jeke baramın.

– Eye... Meni qorqoq debeñ...

– Iras, çama çaq, – dedi Sayqal qız, – Janıbız ızaluu. Şonu esteñ. Bizdi ar-namıs alıp keldi. Keçee Er-akenin söögün jerge berip, jurt muñ jutup turğan- da... ölgön üstünö kömgön bolduq. Ol, narqsız qaraqçı qanğa biz körünöö barabız...

Senek saqtandı:

– Qaraçur ake bizdi qaardayt, antsek...

– Jooğo barış erdik, – dedi Sayqal. – Erdikti eç kim qaardabaydı.

Senek ündöbödü. «çalğınçı jol çalıp qaytışı oñ. özü jooğo sır aldırış qanday»...

Senek oyun aytqanda Sayqal atın taqımğa saldı da zımıray jönödü. Al tek jay kezde at jarıştırıp, quş uçurğan jaş bektey beyqapar, erkin ketip baratır.

Mingeni kömürdöy qara at tasqağı menen arışı birdey, qoş qulağı aldı jaqqa şamday tikçiyet. üstü jeñil, özü eç salmaq sezbeyt. Jündörü qurğaq, soorusu jıl- tıraq.

Arımı tez. Senek qatarında jaş jookerlerge

www.bizdin.kg

qaradı. Alar Senekke qaraştı. Eç kişi ündöbödü. Bu- lar da atqa qamçı salıp Sayqaldın joluna tüştü. çal- ğınğa çıqqan tört jüzü teñ qanat jayıp şuuldap kela- tıştı. Tört jüz atçan – ança çaqan top emes, ança ar- bın da emes. Jer kezip, jol çalıp ne taq el-jurt artıp quralduu kişiler jürö berüü adettegi iş. Oşentse da, başqa bir jurttun jerinde başqa bir qoldun jookerle- ri mintip saboolop jürüşü tegin emes. Şektüü. Biroq şektüü dep Sayqal qız tartınbadı. Al atadan jol alıp
çalğınğa çıqqanı ne bir salıştan çığuunu, ajal jet- se ölüünü, azap bolso körüünü... aq jol açılsa, eştek qanı Jamğırçığa bülük salıp qaytuunu samağan.

Azır at tizginin çoyboy şıdır kelatışı da oşol tilegin ötöö. «Kelgendi kördüm.. Jamğırçı ajıdaar, emes, tört jüz jookerdi op tartıp sorup albas, al kişi. Kişi bolğondo uruu qanı. Teginde kişi qanı, dilinde baba arı bar bolso, ayılına körünöö kelgen qızdı ma- tap körsün?! çıdaar beken? çıdabas»...

Uşintken Sayqal şıdır jürdü. Senek anı toqto- tom dep artınan qatuulap jete albay kelattı. Al añ- ğıçaqtı...

Teñir saqta, aldı jaqta qalıñ top soroyup körünö qalıp qayra jer sorğondoy jitti.

«Meyli, bizdi tosqon joo qolu bolso, iygi».... Sayqal qız uşintip bekindi. Janağı qalıñ top
jitken kömüskönü közdöy dabıray kelattı.

Jerden önüp çıqqanday aldınan köp kişi tura qalış- tı. Alardın içinde qarısı bar. Azı jooker, köbü jay qarabaşıl kişiler. Aldıñqı tobu jelee boyunday jügürö kelişti da jer quçaqtap jata qalıştı. Bul – «Biz joo emespiz. Biz jazasız qarabaşıl kişilerbiz. Biz silerge qulduq urup aldıñardan, çıqtıq» degen jışaana.

Bayırqı salt menen baş urup mintip aldınan qa- layıq çıqqanda Sayqaldın kegi taray tüştü. Tek qara attı elirte toqtoy qaldı da tike suradı:

www.bizdin.kg

– Qarabaşıl kişiler... kimsiñer?

Başqalar jer ööp qalıştı. Buurul saqal jotoluu qarıya jerden baş kötördü:

– Jamğırçı qandın jurtubuz. öz jönüñ kim, jaş eren?

– Biz Qaraçur baatırdın jookerleri! ötköndö biz- din el çabılğan. Bügün qıyırıña tümön qol keldi!

Qarıya eki qolun booruna alıp tura qaldı:

– Qaraçur baatırğa qulduq! Biz qanıbızğa qaar ağıt- tıq. Qıyırıbızğa qol kelgenin uqtuq. Jolun tosup çıqtıq!

– Tilegiñer, çabışpı? Aq işpi, emine?

– Elçilik, jaş eren...

– Elçilik?! Siler elibizdi çaap, uul-qızdı matap ketseñer biz elçilikke kelet belek!

– Açuu şaytan, aqıl dos, jaş eren. Aytqanıñ çın! Ol ayıp bizde. Ol künü bizdin dilibiz qara edi. Aqılğa keldik. Qanıbız qara eken. Onu öz qol jazaladı...

Sayqaldın qaşı serpildi:

– Qandın jazası qanday? Atın atañ?

– Başı kesildi. Qaraçur baatırğa tartuubuz şol! Sayqal ne deerdi bilbey oylonup unçuqpay qaldı. Tigil jotoluu kişi öz jönün tuyunduru:

– Men Oroq baatırmın. Esime keldim. Dilim ağar- dı. ölümdön qaçpaymın. Bul jurt ayıptuu emes...

Oroq jerdi öpkön köpçülükkö körsöttü. Kişiler jerden başın kötörüşpöy tımtırs.

– Baş kötörüñ, baarıñ! – dedi Sayqal. Jerge ja- bışqan kişiler baştarın kötörüştü.

– Turuñ, baarıñ!

Turuştu.

Qanı Jamğırçının başın alıp, Qaraçurdun jolun tosup kelatqan bul kişiler ança az emes, özdörü ele çaqan qoşuunğa tete boluçu. Emi alardı baştap çalğından qayt- qan Sayqal baya tañdın ere-seresinde tümöngö jaqındağan.

www.bizdin.kg

Aldı jaqta qalıñ qaraan bolup körüngöndör uşu- lar boluçu.

Eki topton bölünö çıqqan Sayqal qara attı elirte kelip, atasına tabışmaq ayttı:

– Daban çıñ, el muñduu. Teşikten çıqqan ajıdaar bar eken. Onu qanttik, ake?

Jan-janındağı erender «Bu ne qabar» degendey añ- qaya qaraştı.

Qaraçur toqtolboy:

– çıñ dabandan at aşır, balam, – dedi. – Baatır er ajıdaar başın çabar. Jurt muñsuz bolur!

– Eyya, ake. Ajıdaar başı çabılıptır. Jurt muñ- bolsun, anda!

Azır ğana jete kelgen Oroq at üstünön qulap tüştü da, jügürö basıp kelip Qaraçur baatırdın üzöñgüsün öptü:

– Jılooño başım qurman, şer? Ayıbımdı keç dep ıylap kelbedim. Jazamdı tartayın dep özüm keldim. Jön kelbedim: senin jurtuñdu çapqan qanımdın başın kese keldim. Munu menen jazamdı keçer beken debedim. öz ja- zamdı moynuma arqalay keldim. Baatırdıq saltı bu- zup, qaraqçı bolğonumdu kiyin bildim. Jortuuldan ke- latıp... at ot çalğança taş jazdanıp çırım etken edim. Tüşümö babam kirdi: «Jığaçtan soot kiygen zor kişi meni mışıqtın balasınday şilimden alıp taq kötördü. Jüzü qızılduu, jeerde saqalı kökürögünö çaçırap, ot közü şilimdi teşe qarap: «Seni ana baatır törösö, joo- ğo qarşı attanbay özdü çapqanıñ qanday? Aqıl jügürt, aq jolğo tüş. Joq qanqor qandın juundusun jalasañ, qaardap salam. Tuqumuñ qırılar»... dedi...

çoçup oyğonup ırğıp turdum. Atım ot ottoboy tur. Köl-şal tüşüp üstünön ter buloo. özümdün eki qolum kötörülböydü... Men eçkirip baba arbağına sıyındım. Jurtqa qayttım. Ağın suu boyuna aqboz atap, arbaqqa sıyındım. öz uruum büt qanıbızğa qarşı çıqtıq. Men anı qarmaşıp soydum...

www.bizdin.kg

Oroq kep aytalbay qaltırap ketti. Talmaluu kişi- dey muunup titirep arañ unçuqtu:

– Men el bağar eren edim. Oljo samap... qanım az-ğırğan döböt boldum?! özümö qanday jaza buyursañ, erkiñ, şer. Uruumda jazıq joq. Tuqumda jazıq joq...

Bizdin tuqum qardı açsa açtı debegen, üstü jır- tılsa, jırtıldı debegen qarabaşıl momundur... Uruu jaza tartpasın şer?

– Sen baatırsıñ, Oroq! – dedi Qaraçur keskin. – Ba-atır baatırğa jalbarbaydı. üzöñgü öppögün! Tike turuñ!

Oroq baştağıday zor emes, suudan çıqqanday şölbüröyt. Samsıy kelgen tigil qarabaşıl kişiler jer ööp baş kötörböy qalışqan.

– Qul emessiñ! Baarıñ baş kötörüñ! – dedi Qaraçur alarğa.

Kişiler turuştu. Biroq tik qaraşpadı, jer qaraştı.

– Men qarabaşıl jurttu joolabaymın! Qan jutar qandı, qanğa dem bergen jookerdi joolaymın!

Qarabaşıl kişilerdin arasınan ündör çıqtı:

– Tölös jurtun çapqanda men da barğam, jazañdı alam...

– Meni da jazalañ...

– Meni da jazalañ...

– Ene, bala aman bolsun? Tuqum qalsın, uruudan?...

– Onu qalıs jurttun bilgisine qoydum! Siler jaza- luu, biz jazaluuğa çapqan ızaluu. – Qaraçur buldursun qamçısın büktöy qarmap, tigil qaldayğap qalıñ qol jaqqa körsöttü. – Ana qırğız atanın tümönü. Elge el arqa. Tümön başçı çoğultur aldıda! Aqılman bilgisi janında! Men oşo ayköl şerdi qalısqa qo¸mun. Könbösöñ, Oroq, öz qalısıñdı atañ? Silerdi aqtasa da, jazalasa da qalıs işi.

çoğulturdun atın uqqanda Oroq çıyrala tüştü.

– Ayya, jamandın qolunan tattuu aş jegiçe jaqşı-nın tayağın je degen, Qaraçur baatır, qırğız atanın çoğulturu bizge da qalıs!

www.bizdin.kg

Arttağı qarabaşıl kişiler çuu saldı:
– çoğultur bizge da qalıs.
– Bizge da qalıs...
– Qalıs kişi öl dese, ölöbüz. Tiril dese, tirilebiz...

* * *

– Aye-e, uzdar – dedi uz jeñe.. – Er-akeñer, kindik- teş qırğınğa qıyabı? Ol jolu tölös jurtuna çapqan Oroq baatır da jazalanbadı. Başqaları da jazalan- badı. Qul-küñ bolup ketişken uul-qız öz jurtuna qay- ttı. Oşondon kiyin Oroq baatırdın jıldızı jandı. Başqa jurt Er-akenin qalıstığın, Qaraçur alptın ayköldügün maqtaştı.

Ondon beri qırq jıl asıl taştay jarıq bolup jibek jipke tizilip ketti. Kindikteş jurt bir qol, bir baş boldu. Tee alıstan kelgen jat jooğo birge töş tireşti. Jeñilbedi. Jeñip turdu, bizdin jurt...

Keçee qışta özdön çıqqan Kergen aram boldu. Elte- res bizdi çaptı. Jurt içi tınç emes, Baatırlar keke- nir... Biz mintip köz maydı tügötüp er kiyimin tigip olturabız...

– Ay ey... Uz jeñe, siz Ayım ene jönündö aytmaq ediñiz? – dedi.

– Iya... basa... men onu aytpay qalıpmın.. Oşo ba- rışta... Tigi bizdin Kül ake tigi mergen qızğa arzıdı.

özünö tügöy kütpöy jürçü Kül ake, al jolu azırqı Ayım enebizge jıldızı tüştü... O, bu özünçö «Uluu söz»! Ayım enebiz qız kezinde baatır saltın tuttu. özünö qalıñ tölötüp, qız qaadası menen erge barıştı qaalabadı. Er uul özün arstanmın dese, men özümdü jolborsmun dey- min. Meni alçu er möröygö çıqsın! Möröydön jeñse, men onun tügöyü. Meröydön aldırsa, ol maña jığılıştuu.

Qız qayratın sınap körgön er ake möröydü qız baa- tır aldırbasın baamdadı. Ua, möröydü qız alsa, er baa-

www.bizdin.kg

tırğa çoñ uyat. «Urğaaçığa aldırğan qayrandan, tarp añ-dığan qarğa» degen laqaptı jat turğay öz tuuğan aytır.

Kül akege oşondoy qoqustuqtu qaalabay Er ake dele iş möröysüz bütsö degen eken. Oyunğa şooq jookerler, tigi- lerdi eregiştirip qoyğonbu? Ne eken özdörü kekengenbi?

Biri:

– Möröygö çaqıram! –

deptir. Biri:

– Möröyüñdü tostum! – deptir.

Ekөö qılıç mizin öbüşüp, ant etip qoyuşuptur. Emi al er antın buzğan jaq möröydü aldıraar. Uluularğa kep aytpay jaqın körgön jaş jookerleri qalıs bolu- şat da qız jooker menen uul jooker möröygö çığıştı.

Möröydün başı – jaa tartışmay. Ekinçisi – söz aytışmay. üçünçüsü – oodarış!

Ekөö jebeni birdey uçurdu. Sözdü ooş-qıyış aytış- tı. Baba saltın, erdik amanatın, baatırdıq saltın, çoñ-kiçik ortosunda sıy-sıpat, nusqa, ır sabaqtarın aytışuuda Sayqal qız da, Külçur da biri-birinön kem qalışpadı. Eki möröydö ekөö birdey boldu.

Möröydün üçünçüsü – oodarış. Mında da ayaşuu joq. Ayığış...

Sayqal sırın ança bilbegen uul jookerler, «emi bul, möröy Külçurduqu» – deşti. Sayqal sırın bilgen qız joo- kerler «uul, bekem boluñ! Taş quçaqtap qalbañ!» – deşti.

Şıldıñ-şıqaq küç alıp, jookerler elirip turuştu. Qara attı alçaqtata bastırıp Sayqal çıqtı. Andan az keçigip Külçur çıqtı. Anın mingeni soorusu kömkörülgön aqboz. Ekөö biri-birine külö qaraştı. Ançeyin uçuraş-

çuday biri-birine qol berişti. Ekөö attarına qamçı ba- sıp, etterin qızıtıp alıştı. Biri tigil çetke, biri bul çetke çaap çığıp qayra tartıştı. Teñir saqtañ! Ekөö eregişip kegi qanbay jürgön kişilerdey çaap, betme-bet kelgende ekөö alışa tüştü. Attar bir jerde tegerendi. Eerde olturuşu, boyun tike tutup qol sozuşu, qarmaşı,

www.bizdin.kg

silkişi menen Sayqaldı qız dep aytış qıyın. Al tur- ğay Külçurdan al şamdağayıraaq da, epçilireek da...

Qız, ulan eki jaat. Qız Sayqaldın, ulan Külçur- dun talamın talaştı: – Japşır, Sayqal!

– Qapşır, Külçur!

– Eya, qoldon çığarbañ, qızdı!

– Aya, qızdan balban çıqqanda uul qının tabat! Süyröt balanı!

– O! Uul balbandı qız albaydı. Alıp ket qızdı!

Jookerler tolqunu jaş qamıştay şuuldap-duuldadı. Eköö alışalbay dalayğa qarmaştı...

Birer kezde art jaqtan ayqırğan joon ün çıqtı. Ol, janında baatırlar bar, Qaraçur bar çoğultur ünü boluçu. Bul kezde Sayqal qız Külçurdu at jalınça eñ- keytip alğan. Teñir saqtañ! Eerden köçügü bultayarda...

Aqboz matala berip... Külçur eerge tüzölö qaldı. Iza- sı qaynağan Külçur, çoğulturdun ünü çıqqanda çımırqa- na tüştübü, tañ. Atıp Sayqaldı aç bilekten şap qarmap bulqqanda süyrötö jazdı. Biroq Sayqal da tüzölö qaldı...

Oşol kezde çoğultur tike kelip ortoğo tüştü:

– Möröyüñör teñ, çıraqtarım! Eköñdün tuqumuñ jurt tutqası bolsun!

Jookerler çoğulturdu qoştop aytıştı:

– Bolsun!

– Bolsun!

– Er-akenin tilegi aq!

– Eköñ tügöy boluñ!

Oşentip Kül ake menen Sayqal enebiz qırq jıl mur- da baş qoşqon eken...

Kül ake jurt eesi bolup qalğan kezinde, qıyırıbız- ğa kelgen tabğaç qoluna bet bardı. çoñ çabışta jara- dar bolup ajal taptı. Ua, akebiz qılıçtan emes, tab- ğaçtın amalınan, qılıç mizindegi uudan şumqar bol- du... Uay-e, atañ ölsö taylaq bar. Qomu jerde qalabı? Kül akenin çılbırı mamıda çalınıp qalbadı. Kümüş mamıdağı aqbozuna er jetken Baş-Tegini mindi.

www.bizdin.kg

Uz jeñe aldanemneni oylop oymoqçon söömöyün qula- ğının tübünö deyre çoçoytup tıñşağansıdı:

– O kezdegi jebe tartqan mergen qız bu kezde uşu aq ordonun qutu. Jurt enesi...

Sırttan dabış çıqqansıdı. Uz qubanıp ayttı:

– Ay-ey, qışqı çabışta enebizdin jebesi Elteres şerdi moqottu...

– Ol ölbödü, aram?! – dedi bir uz.

– Ol ölsö, biz köz may tügötüp, mintip kün-tün ton tikpes edik?! – dedi ekinçi uz.

– Ondoy emes, uzdarım! – dedi Uz jeñe. – Azıqtuu arıbaydı. Qam urğan kemibeydi! Biz onsuz da jookerge ton tiger edik.

Al añğıçaqtı dabış jaqındap eşik açıldı. Ordoğo Sayqal ene kirdi. Al oyluu, tüyşüktüü. «Ua, Kök teñiri. Mal asırap, jer tıtqan tuqumğa dağı qanday alaamat kelir eken?» – dep jol boyu sanaarqatqan sanaasının qaymağı. Sayqal enenin bet ireñinen sezilip turdu. Anı bayqağan Uz jeñe tek içinen tındı:

«Asıl ene dağı emne eşitti»?

– Uzdarım zerikpedibi, Jibekjan? – dedi Sayqal tek.

– Zerigişpedi, ene...

Uz-qızdar jamıraştı:

– Zerikpedik, ene.

– Zerikpedik, ene...

– Uz jeñe eñ qızıq kepterdi aytıp berdi, bizge... Men uzdarğa bayırqı Talmız-qızdın erdigin bayan ettim, ene, – dedi Uz jeñe.

– Ay-e, – dedi Sayqal ene. – Onu uzdar qanday eşitti?

– Jaqşı eşittik, ene, – deşti, uzdar.

– Talmız-qız kebin jomoq dep eşitişti... – dedi Uz jeñe.

– Ua-a! – dedi Sayqal ene. – Talmız-qız jomoq emes, çın! Ol bayırqı kep. Kep bolğondo da, küröñ Jerdin

www.bizdin.kg

jeti qatmarına jitip... oşo jitmeden kümüş küböktöy şıldırap qulaqqa uğulup turğan qasiettüü kep!

– Men onu da ayttım, – dedi Uz jeñe. O Talmız-qız kebi çın ekenin uzdarğa jetkiriş üçün keçee jaqın- da... Siz qız çaqta bolğon erdigiñizdi kep saldım.

Munu da jomoq debeñder dedim uzdarğa. Kiyinki tu- qumğa amanat. «Uluu söz» sabağı uşunday. Munu jomoq debeñ eçbiriñ. Köñülgö tüyüñ dedim.

Sayqal ene tek sanaasındağını açıq aytpay kürsünüp qoydu:

– ...Erteñ da er uul at jalın tartqanı tur. çoñ ayqaş bolğonu tur. Irıs ayağı birde tolu, birde böksö. çamğaraq- ta ot oynop, biz külördü, Qolomtoğo qara qazan kömkörülüp biz sıqtaardı Kök teñiri bir özü biler...

Ordo içi tunjurap qoñur kölökö qoyuulanıp ke- latqan.

Sayqal nökörgö:

– Ey, – dedi, – asıl taş qoy ortoğo. Jarıq tüşsün! – Anan al uzdarğa jalpı eskertti. – Ua-a, seket uzdar. Talı- badıq debeñ biriñ. İyne sayıñ. Jooker tonu köp bolsun. Bek bolsun!

UZATUU

Er uul – el çetinde, joo betinde, Er atı – alp qanatı.
Qırğızdın qılıçı qurç.

Uluu sözdön

Jeldey sızıp, quştay uçup,
Kelgen-ketkeni tımızın...

Türk qoşuunu jönündö tabğaçtın aytqanı

www.bizdin.kg

Ança jalpaq jer tölöö emes, tamanı bir qaruuday[1] alınıp, jerden üstünküsünö joon-joon ustun aştalıp, üç qaruu kötörülgön aştama üydö[2] döötü jayğaşqan ustaqana. Sırtınan qarağanda jerden önüp çıqqan jalpaq jığaç üylörgö oqşoyt. İçine kirgende keñ, zañğırap, biyik. çoñçoñ köörüktör tınbay salmaq menen üylögön sayın çoq qızarıp kök jalın duuldayt. Süyrü jığaç tepşilerde suu bar. Jumur, jalpaq temirler çoqto qıpqızıl. Jar- ğaqtan etekçe tartınğan qabelteñ kişi atqı-qıçqaçı me- nen qabıştıra qarmap qızıl temirdi döşügö qo¸t.

Barsqan ança zor, salmaqtuu emes jeñil, kiçine da emes. çulu temirlerdi iylöödö barsqançı babı menen soğot, lıp-lıp ettirip temirdi, döşügö elpek töşöyt. Ar bir soğuştun özündö çeberdik bar. Qoqus birde kürs soğup, birde barsqandı aqırın taştasañ bolottun bir jeri jalpaya tüşüp, bir jeri ança sozulbay qalat. Usta çıñalğan temirdi ölçöp keset:

– Ua, bir qılıç!

Usta kesilgen bölüktü tepşidegi, suuğa matırat. «Işş» etip kök buu kötörülöt.

– Ua, kök qurç boluñ! – deyt al. Başqa bölüktü çıñayt.

«– Eki qılıç bir qınğa sıybas. Qıloo tüşpöy, qılıç mizi qıybas».

Usta uşul maqaldı aytat. Anan qayra qıñıldayt. Anın qıñıldağı qay kezderde qılıç şıñğırına oqşoyt. özü sozup, özü kesip suğarıp, çıñap, taptap jatqan qılıç mizi döşüdö şıñğırayt. Qantse da öz kesibinde jedep qanığıp qalğan, usta ake uşintip qıñıldap bolotton küü çığarıp alğan sıyaqtuu. Bolot şıñğırı ulanıp ağa küç, ep bergen sıyaqtuu. Al qıñıldabay qoyso, bolottun taptalışı toq-

[1] *Qaruu* – uzunduq ölçömü – seksen santimetr.

[2] *Aştama üy* – bayırqı qırğızdar joon ustundardan aştap üy salışqan.

www.bizdin.kg

top, başqa ustalar da iştebey qalçuday. Dele uşul uzan- ğan ustalardı jalğap turğan Döötü ake qapa bolçuday...

Usta tınbay qıñıldayt. Esine tüşö qalğansıp anda-sanda ırdayt:

– «Eki qılıç bir qınğa sıybas,
Qıloo tüşpösö, qılıç mizi qıybas»...

Tajatpayt. özünçö uqquluqtuu qıñıldaq ağıp jat- qan suu şarına qoşul-taşıl. Qulaqqa quyulup, köñülgö uyup jedep könümüş bolup qalğan. Ağın şarı – suu demi. Qıñıldaq – usta demi. Al ele uşunday sezilip, uşunday tuyulğan qarı ustanın, bardıq ele ustalardın işenimi.

Basa Döö-ake ustanın qulağına aytat:

«Eya, ustam,
tınmañ!» Eya,
ustam, tınmañ!»

Usta tınbayt, qıñıldayt. Döö-akeni qubattap maal-maal özü ırdayt:

–«Eki qılıç bir qınğa sıybas,
Qıloo tüşpösö, qılıç mizi qıybas»...

Qıştay qarı-ustanın sıyqırduu qıñıldağı basıl- badı. Sarı jarğaq apjalqıç emi qararıp, jaltırap qalğan. Usta bilegi bulçuñduu, taramıştuu. Qızıl küröñ tartqan terisi maylanışpayt, terdebeyt, bışı- ğıp, çıyralıp qurğap qalğanday. Usta bilegi temir sı- yaqtuu. «Kök usta qoluna ötpös. Ua, usta qolu köktü iy- leydi». Bul, tek aytılğai maqal zmes – işenim!

Usta qolunda Kök Teñiri bergen qupuya sır bar!

Oşol qupuya sırduu qarı usta qıştay qılıç sozdu:

«Jaş jooker atqa mindi
Qılıç beriñ qoluna»...

www.bizdin.kg

Toqoyluu too eteginde, şar aqqan suu boyunda jer tölöö sımaq üylördö qarı usta qıştay uşintip qıñıldadı. Tañdan keçke köörüktör küşüldödü, barsqan soqtu, döşü ontodu... Bolot suuda jan talaştı.

Töögö kömür artıp, toqoy jaqtan jol tartqan taz- dı qırdağı jılqıçı qordodu:

Kömür öçürüp, köö bolduñ, tazım
Köp toqoyğo ee bolduñ tazım...

Deñkee qap jüktölgön atandın buylasın silkip taz küpüldödü:

–E jılqıçı, jılqıçı, At
minbese uyquçu
Uğup alıñ oyundu:
Köörügünö çıdabay
Kök buqalar soyuldu,
Kömürünö çıdabay
Köönö toqoy
joyuldu! E! E! Kürs!
Kürs!
Barsqan soqtu
moyuldu! Jalpaq döşü
oyuldu. Bolot sızdap
çoyuldu, Qıştay qılıç
soğuldu! E! E! Kürs! Kürs!

Jılqıçı qatqırıp jon öydö jortot. Kömürçü taz atandı jeteley suu boylop ketet. Bul, dayım jılqıçı menen kömürçü kezdeşkendegi körünüş. Bir çeti biri-birine aytqan şıldıñı... Bir çeti birine-biri aytqan uçuraşuusu...

çoñ işke qamılğa körgön sıyaqtuu tüzdögüsü tüzdö, üydögüsü üydö kişiler tınbay tüyşüktönüüdö. Tek jıl- dağı çarba tiriçiliginen tışqarı qandaydır bir zor işke qupuya qamınuu jürüp jattı. Qayış iylep bışıq-

www.bizdin.kg

qan qarılar da ot başında tek olturbadı. Alar qayış iyledi moynoq tildi. Mayda-mayda jırımdı atqığa tiş- tetip qoyup örüm örüştü. Qoldoru epildeyt, erinderi qı- bırap, saqaldarı dirildeyt. Qantse da, örümçünün içten qupuya aytqan özünçö sözü barbı? Qoldoru epildegen say- ın erinderi bülküldöp közdörü külüñdöyt. O, örümçünün qupuya sözün uqqan bir jan joq. örümçü sırı tek içte saqtalat. Basa, jooğo attanaar jookerdin jügönü, quyuş- qanı, jookerdin buldursunu, basmayılı qutsuz bolobu? Joq! Alar eç üzülbös, eç qoldon çıqpas çıyraq jasalat. Qanjığası uzun, qayışı bek bolot jookerdin. Terdigi çaq, jeldigi qalıñ bolot jookerdin. Terdik bıçıp, jel- dik oyğon zayıp içten kübüröyt. Qupuya sır çaqırat, al da. Aq jolu açıq, joosu qaçıq bolsun deyt, jooker uul- dun tilegin tileyt ene.

Aytor, qıştay qupuya qamılğa jürdü,
Qamılğa – jortuul qamılğası!

Jurt ıntımaq qurup tek turuşqanda, öz ara çabış azayğan... Taloonçuluq toqtolup, el arası tınç tartıp qalğan. Biroq bul jaqşılıq jışaanasın Elteres alp buzdu. Jurtqa kek qaltırdı. çapqan jooğo kekti keti- rip, tim qaluu – eldin arı. Al tim qalğan jurt üçün ataq emes, qorduq. Anday alsız jurt buğup Eltereske çabılsa, erteñ qarluqqa çabılat. Ulam bir qarıluu el anı çaap, talap özünö jem etet. Jookerçilik zamandın azuuluu börülörünün miyzamı uşunday...

Başqağa talanbas, jem bolbos üçün özüñ tıñ, qaruu- luu, jortuulçul bol.

– Aya, elim, özüñdü başqağa jem qılbaymın deseñ başıñdı kötör! Küröñ Jer köbörüp, suu köbüktöp tur- ğan maalda tigi üç-Suu jaqqa at başın burabız!

Bul söz ötkön jılı bolğon çoñ jıyında qupuya ay- tılğan. Bul sırdı jatqa bilgizbes üçün, jıyında olturğan qalayıq bolot mizin ööp, ant bergen:

www.bizdin.kg

Tiliñ tüygöndü tişiñ çeçpeydi!

Qıştay qupuya jürgön qamılğa tüyünü uşunday. Sır- tqı elge sırı açılbadı. Başqa qandardan bir-eki iret elçi keldi. Ajo-abolor al kelgen elçilerdi sıy menen qabıl alışıp, kelgendegi müdöölörün ötödü. Alardın biri tigi ele başqı joo tabğaç padışasınan kelgen kümüş çapan Pen İ eken. Pen İ bul jaqta köp bolğon. özü tabğaçmın debeyt. ötkön bir zamanda tabğaç baatırı ol- jolop ketken qırğız qızının uulumun. Tayakelerime di- lim aq. Tilegim işke aşpasa, uu uurtap ölömün... Tilegi- me jetkende şañşıp kelip ajo akenin tuuruna qonomun... He, o kün ıyıq kün bolur...

Uşunu aytqan «jeen» Pen İge, ajonun aq ordosu sır açpadı.

– Qarğa qarısın kim bilir. Kişi alasın kim bi- lir. Sıyda murut «jeenibiz» oğo ele sılıq keldi. Saq- tanıñdar! – dep eskertti Umay-ene baarına.

Pen İ «jeenge» Adıltay ajo körünbödü. Onu başqa abo Azman qabıldadı. çekir biy maek qurup, Pen İnin «jıluu» kebine çekir ake «jıluu» kebin ayttı...

Al qaytqıça ordo çöyrösündö tek salt attuu küzötçü jookerler jürdü. Qalayıq öz tüyşügündö – malın ası- rap, jaz qamın körgön boluştu. Eginçiler buurusunun aştadı, malasın jasadı. Mergençiler top-tobun jaz- bay uuğa attandı. Biroq körünöödö oşentip uuğa attan- ğan mergençi bolup, tigi jış toqoyğo barğanda joo- kerdik ıqtı, çabış ebin alıştı.

Er-Kişi oşo jookerlerdin arasında. Al tek jaş menen jaş. Biri menen alışıp, at üstünön küçün sı- nayt. Birine nayza sunup tap berip qatqırat:

– Aylañ arstan qarmaydı. Küçüñ çıçqandı qaçırır! Jalañ küçünö işenip mensingen jooker añqaya qalat:

– Ayya, baatır...Küç – küç da...

– Tuura, küç – küç... Küç qamanda da bar. E, ol aram- dın aylası çaq. Moynun buralbaydı. Ayuu onu taş menen

www.bizdin.kg

urup salır. Jalañ küç – jılañaç erdik: atqısız çoq- ton temir qarmabaysız. Küçkö ayla kömök berse, seni alp jeñbeydi!

Jooker Er-Kişinin aytqanına işenet. «Ol çın. Jalañ küç kişini tez taldırar»... Jooker öz ömüründö başınan keçirgenderdi esteyt. Basa, jalañ küçkö salıp, emne işti bütürdü. Ua ondo, azooğo çalma ırğıttı. çalma taamay serpildi. Azoo moynuña ilmek tüştü. Azoo anı süyrödü. Oşondo al ayla qoldondu: jerge çıtırman jitken tamır- dı teep, arqandı dümürgö orodu. Azoo qoş ayaqtap tura qal- dı. Tuyladı. Aldan tayıp muunup, titiredi. Anda ayla qoldonboso, jalındağan azoo anı süyröy bermek...

Jooker oşonu estedi. Anan al bayağı Elteres qolu tündö basqanda özünün ölümdön qantip qalğanın estedi. Basa, anda al özün közdöy köp duşman qaçırğanda, öz atının qaptalına tüşüp süyrölüp qaldı. Anı ölük eken dep, duş- mandar andan ötüp ketişti. Kiyin oñtoyu kelgende tüzölö qalıp arttan baratqan jookerdi attan tüşürö çaptı. O, oşentti. A jolu çuqul tapqan amalı menen jooker, tek

öz başın qorğobodu. Joosun jığa çaap erdik iştedi. «Ua, ondo ol aylanı iştebesem azır men jerde jatır edim. Menin orduma kek alışqa kim çıqmaq»...

Jooker uşunu estep, Er-Kişinin kebine baş iydi. «Bil- begendi eşitseñ, bilgi bolosuñ», – dedi jaş jooker.

Ker murut ulan anı qubattadı:

– Ayya, köp qaz başsız uçpaydı...

– E, ulan, – dedi qarı jooker. – Uluunu urmattasa, qut qonur!

«Aya, ol çın», – dep qoydu jaş jooker içinen.

– Er akenin marımın al. Er bolursuñ, uul, – dedi qarı jooker.

«Eya, ol ıras» – dedi jaş jooker dağı.

– Elteres bizdin qıyırdı jaman kezde büktü. Mal ta- bardı oljolodu. Uul-qızdı matadı. Ajo ata tınç jata- ar kezinde ol atqa mindi. Ua, jarıqtıq. Er Edildin qu-

www.bizdin.kg

lunu, Elim dedi. Uşu qarı çağında joo bettedi. O jolu ajo ata atqa minbese, bizdin qıyır abdan bügülöör edi. Qazan qıyraar edi. Kül sapırılaar edi. Ua, ajo atqa mingende onu tirüü arbaq jıloolodu. Sen ondo joq bol- duñ. Men sınğan qaruumdu şaqşaq qoyup tañıp alıp ça- bışta edim. Kün-tünü naar tatpay çabışıp jürgönbüz... O jolu aq saqalı serpilip ajo ata kelatqanda onu oñ qaruudan aq jolbors, sol qaruudan aq jolbors jıloolop kelgen. Sayqal ayım uçurğan jebe ışqırıp, quyruğu ot bolup uçqan... Onu körgön Elteres tümönü jaman qorqtu. Olor at soorusun salıştı.

Ua, o jolu ajo ata qol baştap maydanğa çıqpağanda biz qılar edik.

«Eya, ol ıras» – dedi jaş jooker.

Ketken kek qaytpasa, jurt jıldızı öçür. Başı qara, butu ayrı da bu jolu namıs üçün tirilir. Jooğo çabar. çıyral, uul, Mınday çabışta bıljıraq uul çıyralbasa, onun öz başı qul. Baatırğa arqa bolboğon uul kişinin jamanı da. Eñ bolboğondo çañ çığarıp arqada jürbögön uuldu at tepsin. Onun barınan joğu.

«Eya, ol ıras», – dedi jaş jooker.

Qarı jooker jaşına tikele qaradı:

– Oy, sen qorqoqsuñbu?

– Joq, ake...– dedi jaş jooker.

– ündöböysüñ?

– ündödüm...

– ünüñdü eşitpedim?

– özüm eşitem...

Qarı jooker jaşına tike qarap qatqıra küldü:

– özünön başqağa eşitilbes ün jooğo çappas.

– Men özümö-özüm içimden aytamın, – dödi jaş joo- ker uyalıp.

Qarı jooker küldü:

– Ua-a, içten aytqan keptin qayratı joq. Jooker qa- ruu soğoordo ayuuday ayqırır. Ayqırıqsız – aydıñ joq.

www.bizdin.kg

Qıyqırıqsız – qırğın joq. Sen içiñden süylöp jürüp qaruu soğo albaysıñ. Soqsoñ da qaruuñ boş tier. Qoy, uul. Qaruu soğo albağan kişi – butu ayrının jamanı. Ondoy jamandı, öz ata-enesi jekteydi. İt uyalsa, may jebeydi. Sen maa inisiñ. Bizdin tuqum itçe joqpu? Sen qaruunu ayqırıp soq. El aldında kepke sındırbañ, bizdi. Ayqırğan dobuşuñdu qulaq eşitsin!

Tay at bolso, at tınığar. Uul
er jetse, ata tınığar.

İni qaruunu ayqırıp soqso, ağağa arqa. Ağağa arqa bolo albağan ininin barıdan joğu. Qaruu soğo albas jamandı bizdin baba jortuul aldında öz qolu menen topu- raqqa jaşırıp salçu...

Ua-a, antpese, ol jolbun ittey qor bolur. Tegine kölökö tüşürür.

ündöbös jaş jookerdi çabışta dasıqqan qarı ağa- sı uşundayça marımdap ketip baratıştı...

Bul jortuul aldında baatırdıq salt talap qılğan ereje. Erdikke qayra tartpay jooğo çabuuğa talap qıl- ğan baba saltı. Ar bir ata öz uulun sınayt. «İnim ker- kige sappı. Meni uyat qılbaybı?» – deyt ağa.

Qorqoq ağanın inisi da qorqoq degiçe ölüm:

– Aldıñqısı öön edi. Munusu möön boluptur! – de- şet başqalar. Qorqoq atanın uulu qorqoq çığış andan
ölüm
.

– Mışıqtın balası mışıqça mıyavlaydı?! – de- şet, başqa emes atalaş külüşöt.

– Erdikke, taymanbastıqqa üyrötkön jortuuldun bul taalimin qıştay çoñ-kiçik jaqşı alıştı...

Jortuul qamılğası bışıp jetilip qaldı. Daraq ba- şındağı qızıl alma «top» etip qaçan tüşöör eken dep kütköndöy... Doolbastın «kürs» soğuluşun kişiler kütüştü...

Doolbastın soğuluşu qamılğanın kemçiliginen emes – jortuul uçurunun oñtoyun
kütüü:

www.bizdin.kg

Jortuul uçuru – buurul Jer jibip kök körpödöy qalıñ köktöp turğanda baştalmaq. Jıldın bul uçuru çabışqa eñ ıñğayluu. Kök körpö jer at tuyağına jumşaq. Başı jarılıp, qıl murutu şıypayıp o, dünüyö ketken eren da jumşaq kök jazdana jığılat. Baatır- dı jığa çaap, jeñişke qolun qubantqan şer da kök körpö tayanıp tınığat.

Buurul Jer kök jıttandı. Oy-too, özön körpölönüp, at tuyağına jumşaq...

çabış Kezi emi keldi.

Qalıñ, ayıldan da, az ayıldan da jooker uzatış baştaldı.

– Uul, atıñdı qarmap kel, – dedi ata.

Uul çabuulğa mineer atın noqtolop eşik aldına jetelep keldi. üydön çıqqan ata atqa özü örgön jügöndü qattı. Ene özü tikken terdikti saldı. Atanın buurul saqalı dirildedi. Al qolun kötörüp, attın kökülün sıladı:

– Janıbarım, er atı! Adal asırağan töl beemdin qulunu ediñ. Uulğa qanat boluñ! ördö boruqpañ, eñkey-işte sürdükpöñ!

Enenin qolu dirildedi. Al attın tuyağın sıladı:

– Janıbarım, er atı! Ene emçegin eze emgen qulun ediñ. Qulunuma qanat boluñ! Quuğanda jetiñ, çabışta jaltanbañ!

Ata-ene aytıştı:

Senin bolot tuyağıñ ketilbesin!

Uşundan kiyin jooker atın toqundu. Qarındaş qan-jığağa kül-azıq bayladı. Jar jooker erge çopqut ton kiygizdi. Tentek ini ne testier balası jookerge bul- dursun qamçısın berdi.

Joo kiyimin kiyinip, joo jarağın boyuna tağın-ğan soñ, jooker atına şap mindi.

Ene köökördön çoñ ayaqqa qımız quydu. Ayaqtı qarı jooker erine sundu.

www.bizdin.kg

– çabışta çöldöbös bol, qulun! – dedi ene.

– çabışta çarçabas bol, uul! – dedi ata.

Jooker çoñ ayaq qımızdı alıp at jalına tiygizdi. Ayaqtın erdenin öptü. Şıpqay juttu. Jarı boş ayaq- tı aldı.

Ata qınsız qılıçın eki alaqanına saldı. Eki qo- lun joğoruğa kötördü. Jılañaç qılıçtın albars mizi Küngö çağılıştı.

Ata nasaatın ayttı:

– Qorqoq tört ölöt, qorqposqo ölüm joq, uul! Külüp attanıñ, külüp qaytıñ!

Ene nasaatın ayttı:

– Qazanıñ kömkörülbösün, külüñ sapırılbasın, eneñdin çaçı jayılbasın! Oynop ketip, oynop qaytıñ, qulun!

Qarındaş nasaatın ayttı:

– Toyğo barsam, jibek kiygizerim. Erge ketsem, at toqup bererim. Aman keliñ, aba!

Jar nasaatın ayttı:

– Betim jırtılbasın. Köönüm tünörbösün. Baldarıñ atasız, üyüñ çamğaraqsız qalbasın, Teñir qoşqon!

Jooker eerden eñkeydi. Atanın bolot qılıçının mizin öptü.

– çabışıp ölsöm alqañ, ata. Qaçıp ölsöm qarğañ, ene!

– On başıñ tosup qaldı. Jönöñ, uul! – dedi ata.

– Biz mında tilegiñdi tiledik. çabışta bizdi esteñ! Arbaq saa küç qoşsun!

Jooker şart bastırıp jönöp ketti. Qalğandar eşik aldında jardanıp köz ayırbay qarap turuşat. Ne ata, ne ene, ne jar, ne qarındaş, bala közünön jaş çığarba- dı. Iylap uzatuu ters tölgö, jaman josun. ölüktü ıy- lap uzatadı. Tirikti tirik bolğondo da jortuulğa ke- tip jatqan jookerdi ıylap uzatuu uşu ketken jooker uulğa jamandıq tilöö. Tek jooker qaraanı körünböy ketkiçe qarap turuu, içten anın amandığın tilöö. «ça-

www.bizdin.kg

bışta erdik körsötüñ uul. Atanın tuqumu qayrat körsötöör. Atı bışıq, özü taymanbas eken. Törögön ene-sine jol körsötkön atasına alqış! – degen bata uqtur, tuqum. Körüp, qorqup jürüp özüñdü qordobo, uul. Bizdi jaman atqa qaltırba, uul»

Jooker qaraanı körünböy ketkende jar aşığıp üygö kirdi. Qolomtoğo arça otundu tutandırdı. Ot aloolo- nup jañganda bardığı ot tegerektep turuştu. Ata, «Uluu sözdögü» aytılçu baba amanatın aytıp, saqalın sıla- ğıladı. Ene otqo sarı may taştadı.

– Qazan mayluu, ot jalınduu bolup, törgö qut toluñ. Qorooğo tört tülük toluñ!

Anan bardığı olturuştu. Aş-tamaq içişti.

Tek qadimki jay turmuştağı aytılçu ooqat-tiri-çiliktin kep-sözü baştaldı. Ar kimi öz-öz jayında kündö iştey turğan tiriçiligine öttü.

Jookerdi jortuulğa uzatqan kün, ar dayım köñüldö. Jortuuldan jooker üygö aman qaytsa – toy. Qol jeñi-lip, jooker ölsö muñ.

Bul jolu da jookerler uşul salt menen atqa minip, jortuulğa attanıştı.

Uuldu jortuulğa atqazuu bardıq ata-enege birdey. Jön jooker attanaarı menen qılçaybastan öz on baş-çısına jetti. On başı özü baştağan on jookeri toluq kelgen kezde atınan tüşö qalıp Küngö jügündü:

– U-a, ıyıq Kün? Bizdi jılıtıñ? Bizdi jılı- tıñ? Bizdi jılıtıñ? Küngö üç qayra jügüngön soñ, al ayıl jaqqa buruldu:

– Ua-a, ata-ene! Tilegibizdi tileñ! Tilegibizdi tileñ! Tilegibizdi tileñ!

Anan al tooğo, suuğa jalındı:

– Ua-a, jer-suu? Bizdi jalğañ! Bizdi jalğañ! Bizdi jalğañ!

On başı jerdi üç öptü. Elpek tura qalıp şart atta-nıp qılçaybay jönöy berdi.

www.bizdin.kg

On jookeri artında bir sap. Anan alar elüü başını eerçidi. Beş sap. Anan alar jüz başını eerçidi – on sap. Anan alar miñ başını eerçidi – on topton on sap.

Bul jortuulğa baratqan qoldun ezelki jırımı.

Ar bir miñ başı öz-öz miñinin aldında. On miñ başı on top tüzüp, on top ondon sap tüzüp kelatqanda bir tümön qoldun tigil çeti menen bul çetine ün arañ jetkidey. At dübürtünön jer düñgürödü. Qalıñ tuyaqtan jer soyuldu. Bul dübürttü eşitip sap-sap tüzgön jookerdin qatarında kelatqanda qorqoq qorqpos bolup çıyrala tüştü...

Miñ başı menen miñ başının arası ança oqçun emes, tümön menen tümön qanattaş qatarın jazbay zampıl- day kelatıştı.

Qol qanı – Azman abo.

Qol çençisi – çekir biy. Er-Kişi qan tobunun aldında. Qoşuundun küçü bolğon uraanı kök asaba Er-Ki- şinin tobunda. Asabanı alıp baratqandar qo¸ndoy oq- şoş eki aqbozğo minişken buurul saqal jooker. Alar biri oñ qolu, biri sol qolu menen asaba sabın tutamday qarmaşıp, saptın dümü eköönün üzöngülörünö bekilgen altın toğooğo sayılğan.

Teñir bilet? Bul eki jooker ölsö ölöör, aqırı tutamdarınan asaba sabı çığaar emestey. Bul eköö ölöör, aqırı eköö mingen aqboz ajıraşıp bölünöör emestey.

Attar bir qalıpta zampıldap tasqağın jazbadı. Asaba tutqandar bul jürüştö jedep qanığıp, jedep könügüp, maşıqqan beym? Eç jañılıp jazbayt. Kök asaba lap-lap jelbiredi. Lap-lap jelbiredi...

Baş-Tegin azır kök asabanın oşol jelbirinen közün albadı.

Baş ajo ordosunan attanaarda Umay-Ene ajo bosoğo- suna ilinip turçu aza jelekçesin alıp arça jalınına taştadı:

– Biz tartqan azanı emi bizge muñ alıp kelgen, biz- di sıqtatqan duşman tartsın. Ua-a, tuqum! Uraandı

www.bizdin.kg

öçürböñ! Jooğo ketken kekti qaytarıñ! Ajoñdun aq ordosu muñ bilbesin. Artındağı köp qol arqa bolsun. Jooñdu jeñip qaytıñ! – degen Umay-enesi.

«Ua-a, ıyıq Umay-ene,– dedi Baş-Tegin özünö azır. – Men baştağan tümön joo jolun bögöydü. ölsöm söögüm, tirik kezde qaruum joo qolun bögöydü. İşen, ıyıq ene? İşeniñ? Alqap, jalğap turuñ, balañdı?»

Baş-Tegin mingen aqboz baştı çulğuy salıp elirip barattı.

Surnay bapıldağı, doolbas tarsıldağı qoldun tigi çeti menen bul çetine uğulğuday.

Kün jüröör jaqtağı adır meykini dübürtkö toldu. Kök körpö qaptağan jumşaq jer içten kübürögöndöy qupuya dübürt düñgürödü. Keñ jayılğan zor qanattuunun kölökösündöy qaldayıp uzarıp, segiz tümön qol türülüp uzap barattı. Ketip barattı...

www.bizdin.kg

üçüNçü BöLüM

Ar taraptan arbığan, El
körö elek ekenbiz. Ağıp-
taşıp qaptağan Sel
körö elek ekenbiz.
Aytqanınan
qaytpağan,
Ajaldan başın tartpağan, Er
körö elek ekenbiz.
öpkö çayqap, qan
içip, Ot körö elek
ekenbiz.
özön küyüp tutaşqan
ört körö elek ekenbiz.
Başıbızdan ar işti
ötkörö elek ekenbiz.
At kötörböy pil
mingen Joo körö elek
ekenbiz. Köpkök temir
kiyingen Doo körö elek
ekenbiz. Munaraday
zuñquyğan Boy körö elek
ekenbiz.
Saqal menen muruttu
Terebi dep oyloymun.
Sazayıñdı qoluña Berebi
dep oyloymun.
Aleñgir jaa, sır jebe Kerebi
dep oyloymun.
Arqabızdan az kündö
Kelebi dep
oyloymun.
(Sarı ayardın, qırğızdardı aytqanı)

Manast
an

Tabğaç qanı joobuz ele,
On oq qanı joobuz ele,
Baarınan küçtüüsü – Qırğız
qanı joobuz boldu.

Tonukök kümbözündögü jazuu

...çinmaçinder menen ar dayım at-salışqan hun- darğa qarşı çığuu – soğuştuq işter joğorqu deñ-

www.bizdin.kg

geelde qoyulup, bekem ıntımaq menen uyuşturuuçu- luq bolğondo ğana iygilik alıp kelmek. çaması Tüştük Sibirdegi dindin uruuları oşondoy baş- qaruunun, balkim, hunduq başqaruuçulardın iş- tep çıqqan, balkim alar tarabınan küçötülgön for- maların tabışqan. Munun bardığı – Borborduq Aziyanın kezektegi zombulooçularına dayıma qar- şı turğan eniseylik qırğızdardın kiyinireekte- gi abalın aske salğanı eñ abzel iş.

S. V. Kiselev

AYQAŞ ALDINDA

Şıqtuu, baamçıl tarıhçı özü süröttögön oquyanı qadiksiz sezet, anı köz aldına janduu elestetet; teskerisinçe şıqsız tarıhçı süröttöödö ayrım işterge köñül burup bögölöt, ne- gizdüülördü köñülgö tuta albayt.

Ğ.Gegel'

Tarıhçı qay kezde oy-pikiri menen tarıhtın müçülüşün jañılbay toluqtayt.

M.P.Poğodin

El ömürün ülgü tutqan kişi qarañğıda çıraqtuu.

El sözü

üç-Suu jurtu öz içinen köp uruu, sırtqa bir – qarıluu buduñ. Eli – jooker. Oşol köp uruu al bir baş, bir qol bolup turğanda alardın küçü, baatırı Elteres aytqanday: «üç-Suu taşığanda, şaqap bulaqtar ırdabay qalır»...

Qarluqtu, tölöstü, tatabını, tarduştu, qurıqandı, otuz tatardı, on oqtu degele kök türktün köp budunun Elteres «şaqap» dedi. Uşunça elden özünö qaruu körsötöörü – qır-

www.bizdin.kg

ğız. Az, arğın çaa, izgil sıyaqtuu jurttardı elinin azdı- ğına ne köptügünö qarabay, Elteres alardı çabışta joo- kerdik jağınan teñsinbedi. çınında, iştin, jayı Elte- res baamdağanday emes. Oşol qaruusuz jurt birdi jarım tümön atqarıp, tajaal joodon qıyırın saqtayt. Alar- dın dalayı jekeme-jeke çıqqanda qarıluu duşmanğa jön ürpöytöör çaması bar. Qol atqazıp başqanı çaap aluu da dalayının qolunan kelet. Birde kegin ketirse, birde ket- kenin qayrat...

Bul ooş-qıyış küröş ezelteden toqtoboy jürüp ke- latır.

Jortuulğa attanuu – tek taşığan qara küçtü qayda qoyuştu bilbey esirik aydap çabuulğa attanış emes. (Ariy- ne, qaybir jindengen qol başçı anı da işteyt deñiz.) Köbünçö jortuul – maqsatı, öz jurtunun jaşoosu üçün qam körüü. Baatırlar özünün erdigi, jookerdigi menen qoşuundu oljoğo batırış. Oljo tek baylıq emes – azıq. Tiriçilik, kün körüü...

Jookerçiliktin qanduu qırğındı aqtıqqa çığarğan ırayımsız jağdayı uşul?! Biroq öz küçün baalap, çabuul köksögön jol başçı, al, eç jeñilbes şer bolso da köp uzabay... «Qılıç kötörüp kelip qılıçtan başı kesilir». Turmuş özü bergen uşul uqmuş sabaq, qan köksögön erendi tezge salat. Ağa arqa-bel bolup artınan jürgön jurttun:

– Zordun artı qor. Baydın artı şoq! – degen maqalı da bar.

çabılıp-çaçılıp qul bolup kelgender qayradan baş kötöröt. Biz er babanın tuqumu edik. Qul, küñ bolup joo- nun iregesinde tepselgençe çabışta baş kesilsin deşet Quldar.

– Attandıq! – deyt bir tıñı.

Berkiler artınan jönöyt. Qayradan çabış. Kök temir baştı kesse, jookerçe jandı jerge berüü. Söötkü teşken jebe qoşo kömülöt. Bul qulduqtan qara baştı boşotuu üçün bolğon salğılaşta qaza tapqan jooker ölümü...

www.bizdin.kg

Nesi bolso da, «qalıñ qaz başsız uçpaydı». Qılıçı qurç bilgi baatırı joldu baştasa, qalğanı ağa arqa- tirek. Qılqa, qılqa qoşuun boluşup, bardığı jortuul- da. Köksögönü – çabış! Maqsatqa qarşı çıqsa jadasa başqa emes, özünö kindikteş tuqumu çabılat. özünö ja- tındaşı joo.

Tigil üç-Suu jurtu menen berki köp uruu buduñdar taptaqır bötön emes. Tıyağı qırğız, teles, az arğın, çaa, nayman, izgil, qatağan; bıyağı qurıqan, on oq, uşul üç-Suu jurtu bardığı tekteş. Bar bolğonu uruu-uruuğa bölünüp bara-bara jik alıstap alar özünçö buduñbuz (el- biz) dep qalğan.

Elüü jılda el jañırdı. Ar jüz jılda jañırğan el tolup- taşqındap anan qayradan suup, böksörüp tur- du. Mına oşondo alardın bir butağı taptaqır çort kesilip çirip joğoldu. Biri suu şarında ağıp keldi. Jañı jerde qayradan önüp berdi. Anan oşol öngön je- rinin naamın aldı. Oşol özön anın Ata-Qonuşu. Al, oşo öz Ata-Qonuşunun uraanın çaqırdı...

üç-Suunun jurtu dal oşolordun biri.

Bul jurttun emki qol başçısı Elteres, taymanbas- tıq jağınan alp babanın jolun joldop, kemengerdik jaqtan bir az tayqı, işengeni – küçü. özünö kindik- teş jurttu ıntımaqqa çaqıruunun orduna alardı qı- lıç kötörüp baş iydirüünü közdödü.

Qızıl buurul atına minip, üç-Suunun eñ biyik ço- qusuna bastırıp çıqqanında, Eltereske üç çoñ eldin qanı, ajosu, padışası üç biyik çoqu bolup köründü.

Al üç biyik çoqunun biri – özü. Oşol özü baştağan qalqı jooker üç-Suuluq.

Al üç çoqunun ekinçisi – tigil Adıltay ajo. Oşol Adıltay baştağan jooker qalqı.

«Eya?! – dedi Elteres loquyup özünö-özü, – oşol Adıltay ajo ündöböy menin ığıma, basıp berse ne. Anda erteñ ele, üç-Suudan taşıp barıp tigil tabğaçtı çaap alır edim».

www.bizdin.kg

Uşintip erdemsingen Elteres Adıltayğa ıntımaq menen kelişti özünö ar kördü. «çoqudan çoqu biyik emes bedi? Antip ıntımaq surap barğanım, Adıltay çoqusun
özümö teñ qoyğonum. Eya, al netken qorqoqtuq? Jooq...
çoquğa çoqu teñ emes. Men küç menen barıp, Adıltay çoqusun basam. Anan özüm biyikteymin. Anan
özüm tigil tabğaç padışasınan joğoru kötörülömün!»

Elteres şerdi azğırğan küç dal uşul kert başının biyiktigi, öz çoqusunun namısı boluçu.

Dal uşul namısı üçün, al qolun quradı. Qırğız qıyırın büktöp al jolu tek jatqan jurttun közünö köründü Elteres.

...Emi at tuyağına jumşaq jer kök körpö töşögön jazda, qırğız qolu üç-Suu jurtunun qıyırına keldi.

Qol qanı Er-Kişi, Elteresçilep tün jamınıp uur-danbadı. Al – segiz tümön qoldu jortuulğa körünö baş-tadı. çabarman jiberip, Eltereske qabar ayttırdı:

– Eye, onoo aşırqı jat joonun jolun tosup, biz qıyırda jürdük. Elteresti bizge joo bolot dep kütpödük. «özöktön küygön ört bolup ol uurdanıp bizdi qışında çaptı. Emçektegi bala, eñkeygen qarıbızdı ayaz toñdurdu. üç-Suunun elin anday alaamatqa salbay-bız. Bizdin kek Eltereste. Qarabaşıl kişide jazıq joq. çabışta qılıç kötörgön baatırlar betteşir. Biz torğoy ırdap, kök körpö buurul jerge jayılıp tur- ğanda körünöö keldik!

Elteres şer qolun baştap, çabışaar jerinde bizdi tossun!

– Eltereske elçilikke kim barır? – degende Jol- bors ooluqtu:

– Er-ake, jol beriñ? Kelte quyruq Kök alanı tuyla- tıp özüm baştağan miñ jookerim menen barayın. Elte-res şerge til-qattı bereyin. Serpişse, serpişeyin, ol. çabışsa, çabışayın. Qaruum jetse, Elteres şerdin başın alıp keleyin. Qaruum jetpese, qanımdı tögüp,

www.bizdin.kg

söögümdü köpürö salıp, qurman bolup bereyin. Abo, bil- gi, alp akeler, elçilik jolun maa qıyıñ?

Jalın jeerde at mingen Bars atınan şap tüştü da, sıñar tizelep qolun booruna aldı:

– Er-ake, elçilik jolun maa qıyıñ? Jalğız özüm barayın. ölsöm jortuuldun qurmanımın. Tirik bol- som, Elteres şerdin joobun alıp qaytayın?

Qol başqarçulardan ötünüp Bars jol surap turğanda Buylaş jay attan tüştü. Buylaştın mingeni ürgülögön çoñ boz tek jelee çetinde uqtap turğansıdı. Janıbar, dele qalıñ qol ayqırıq salıp çabuulğa baratqanda da, uşul ürgülögön qalıbınan jazbooçuday jooş, tınç. «E- e, kişi uulunun bilerman qol başçıları siler keñe- şip çeçişkençe men uqtay turayın» – degensiyt. üstünön Buylaştın tüşkönün sezbey ürgülöyt.

Buylaş özü da jooş. Tek jay añgeme, jay sözgö qa- tışqansıdı. Qolun booruna albay abo-bekterge, loquy- ğan Er-Kişige iykem etip baş iydi:

– Jolbors eren, Bars baatır, eköö birdey qol başçı. Atam qırğızdın jortuulğa çıqqan segiz tümön qolunun jaş arstandarı! Bulardın ordu – qol baştap, joonu to- suu! Qılıçı qurç baatırlardın elçilikke jürüşü ters! Men Elterestin qolunda matalıp tutqunda bolğomun. Men ol şerdin küçün da körgöm, sırın da bilgem. Ol qurç qılıçın qından şap suuruğan öküm baatır. özü üçün jaman qabar alparğan kişinin başın çaptırır.

Tilim jetse, aman qalarmın. Başım kesilse, qur- manıñmın Elçilik jolun maa qıyıñ?

Buylaş emi oñ qolun booruna aldı, iyile tüştü. Tee kökmöldür asmanda adaşqan taylaqqa oqşoğon to- qumday aq bulut Kün közün qalqaladı. Jaş baatırlar- ğa ıraazı Azman abo, oyun aytpay küymöldü:

«Kölökö ötüp ketsin. Jarıq Kün közün bulut tosup turğanda oy aytpayın...» degiçe, aq bulut Kün közünön öttü. Azman oyun aytqıça, qalıñ jeerde saqalın aq aralap qal-

www.bizdin.kg

ğan Bağır çoñ jal toru atın teminip aldığa çıqtı da, taazim etpey, qolun sundu. Joon ünü kerney bapıldağan- sıp jalpığa uğuldu:

– Erender, elçilik jolun maa qıyıñar? Jönün men çeçpeyin özüñör bilip turğandırsıñar. Azdın közünö aram Kergen kölökö jayğan edi. Oşo kölökönü az jurtum- dun közünön sürtüp salayın. Jüzübüz jarıq bolsun!

Az jurtunun arı aqılmanı, arı baatırı Bağır- dın bul aytqanında jön bar. Bayağıda qırğız qıyı- rına Elteres qolun baştap barğan Kergen da uşul az jurtunun kişisi. Al aram anttaşqan anttı tanıp, aq peyildeş elderdi arazdaştırğanı üçün, öz başı emes, büt elin jamanattı qılğan. «Bala suu töksö, andan çoñ tayıp jığılar». Azdın bir el buzaarı qarañğıda qar betine suu töktü. Suudan muz kögördü. Muzdan qırğız qolu tayıp jığıldı...

– A-a... az-azdığın körsöttü. Süt içeerde anttaştı. Qan tögöördö jazğırdı?!

– He... he... mışıq balası mışıqça mıyavladı... El arası uşunday söz aytıştı. Körgön aramdın uşintip büt az jurtuna kölökö tüşürgönü unutulğan joq, ali. çıqqınçı çıqsa, jurt başı qapaq. Kergen- din çıqqınçılığı kert başına zıyan bolbodu. Ağa- tuuğan, büt uruu japa çekti. Dalayı jazıqsızdan jaza tarttı. Qurç qılıç kesti. Baştarı qapaq boldu...

Emi aramduu Bağır öz jurtunun öçkön jıldızın jandıraar ümüt menen elçilik jolun suradı.

Azman abo da, Er-Kişi da, dele uşul turğan qol baş- çının bardığı Bağırdın qupuya oyun tuyunuştu. «E... erdin elçilik jolun surağanı ep. Jöndüü...» dep tu- ruştu baarı:

Bağırdın joon ünü küp etti:

– Erender, elçilikti maa qıyıñdar?

Qıydıq! – dedi Azman abo.

– Qıydıq! – dedi Er-Kişi.

www.bizdin.kg

Qıydıq! Qıydıq!– deşti başqaları.

Jolbors, Bars, Buylaş attarına minişti. çınında, jookerdik saltta tigil jaş baatırlardın eç biri (bal- kim, Buylaş bolboso Jolbors, Bars eköö teñ) elçilik jolun suraşqa aqıları joq boluçu. Bular özdörü qol başçı. «Baatır çabışta, çeçen sözdö». Jolbors menen Barstın elçilikke küülöngönü, tek qızuuluqtan çıqqan demilge boluçu. Bağır jol surabağanda da, Azman menen Er-Kişi tigil qol başçılardın eç birin elçilikke jiberişpeyt ele.

Elçilikke barışqa Bağır attandı.

Al jalğız ketmek boldu ele. Ağa köl başçılar könbödü.

– Tınç kez emes, qalıñ qol üç-Suunun qıyırında turabız! Elteres şer tek aldığa tizelep kelçü qorqoq emes. Ol kök jal ayığışsa, elçi debey, barğandı çaap salır. Qoqus, qabarsız qalbaylı. Jeti kişi barsın!
– dedi Azman abo.

Anan al sözünün ayağında buyrup qoydu:

– Jetisi jeti eldin tuqumu bolsun! Jeke atam qır- ğızdın tuqumu debes, Elteres. Jeti ata jeti buduñdun uulunun qanın töksö, oşo jeti ata buduñ onu menen joolaşıp qalaarın Elteres şer esine tutaar.

Başqalar qoldop qoyuştu:

– Abo-akenin çeçimi çeçim!

– Töp söz!

– Jeti eldin kişisi elçilikke barsın!

Bağır başı bolup Elteres baatırğa tapşırçu «Til qattı» alıp jeti kişi jönöp ketişti. Mingenderi ter basıp, at üstü oor tartıp baratqanda, kök maysañduu ba- şat qaşına toqtoy qalışat. Boy boşotup, qol juup, süzmö ezip, suusun jutquça jortuul attarı ot qaysap, arı-beri, degiçe tıñıy tüşöt. Attar mayda tasqaqtı jazbay tek sooruları titireyt, aldığa tike qarayt. Bol- duruunu bilbey bir qalıpta lepildegen jel sıyaqtuu...

www.bizdin.kg

– Ua-a, janıbar, jooker atı – er qanatı degen uşul, a! ördö da, edişte da, tasqağınan jazbadı. Birer jerge çeyin adır-küdür talaanı, tüzdü bastı. Anan toqoyluu toonu arttı. Taşqın suu köbüktöngön çıñ özöndü ördöştü. Andan oy-çuñqurunan ali qarı kete elek taz toonu jondoştu. Ali qar jatqan dabanın aştı. Dağı özön. Biroq bul jolu özön ördöşpödü, eñiştey jürüştü. Dağı qara- ğay, tal, qayıñduu toqoy. çeenden jañı çıqqan ögüz ayuu qaçpadı da, qaçırbadı da, «Aah!» dedi qıjırlanğansı- dı. Anan döñköñdöp çerge jitti. Kök qıltıyğan bet-bet- terde ottoğon kiyikter kişilerdi körüp, selt berişet. Bir çeti «dır» berip ürkkön bolso, bir çeti tek tınıç ottoyt. «Otto, ottoy beriñ. Ansız, da qıştan arañ çıq- tıq. Arıqpız. Bizdi kişi ne qılmaq.»... degendey teke- si müyüzün qarqayta qaray qalıp jay basat. Eçkisi şüdüñdöy basıp ottoy qalat...

Bağır joldon joluqqandın baarına qayıl. Anın mildeti elçilik. Tek ordodon attanıp, ordosunda taqtıda olturğan qanğa baratpayt. Qanduu qılıç kötörgön alpqa kelatat. çınında mınday elçiliktin ne menen ayaqtaarı tabışmaq. Kök temir temir kötörüp qıyırı- na keldik. «Tizelüüñ tizeñdi bük, baştuuñ baştı iy! Antpeseñ, qırğın tabasıñ!» degen aydıñ. Elçinin min- tip kelişi, bir çeti biz qapılıstan basıp, seni öksütkübüz kelbedi. Qoluñdu atqaz! Erk berdik degeni bol- so, bir çeti ses, qorqutuu. Kelatqan qol başçı özün ar- tıq eseptegeni.

Namıstuu Elteres qorqup ketçü er emes. çabışsa, çabışaar qolu arbın. üç-Suu eli azır tolup-bolup tur- ğan kezi. çındasa bularda bir joldo segiz-on tümön qol atqaraar çarqı bar. çabışta qanıqqan qol başçıla- rı bar. Jookerler mineer at, jookerler çabaar qılıç, mergender tartaar jebe, balbandar kötöröör aybalta me- nen çoyun baş, börü tildüü jançar – er quralı bularda köp, qurç, bekem!

www.bizdin.kg

Elterestin zor keşpirin köz aldığa keltirip, Elte- res qolunun oşondoy qamduuluğun köz aldına keltirip. «Tobokel. çaptırsa baş iyinde. Eneden törölgön erge – bir ölüm. Menin demim bayağı Kergen ittin aramın juu- sa iygi»...

Uşunu oyloğon Bağır Eltereske jetişke aşıqtı.

çabıştan kiyin anın öktösün kütkön Elteres bul kezde qamduu boluçu. Jançar sundurup, qılıç suurup jooğo çapqanı jeñilip körö elek Elteres öz boyuna işenip demdüü da, köbüñkü da. Loquyup, toluqşup sestüü da.

Miñ başıdan qabar alğanda qars-qars küldü:

– Ha! Ha... ölör çıçqan mışıqtın umasın qaşıy- dı?! Qırğız qıyırıma kelatsa, men ajıdaar. Onun jolun bögöp, jıyrılıp qoeyun?!

Uşintken Elteres beş tümön qoldu özü baştap qıy- ırdı közdödü. üç-Suunun aqılmanı, arı baatırı Sa- lim, ali attanğan joq. Al dağı qol qurap azırınça ooruqta. Bul jolu joo qolu qançalıq küç menen kelee- rin baamdap bilgen Salim beş tümön qol azdıq qılat dep boljoğon. Anın oyu tümön sanı onğo çapçısa, qaruu qatuu bolor degen. Biroq, ötkön qış üç- Suunun çöl jağına qar qalıñ tüşüp, qış uzaq jatıp, çet qandın elinde mal köp jutqa uçuradı. Jooker mineer attar qıştan arıq çıqtı.

Er kökürök Elteres erdemsidi. Antip qış qaarınan al jaqtın attarı arıq çığışın qaparğa albadı.

– Ha! Jaltanğan erdin başı jarıq. Müdürülçöök attın butu sınıq?! Bizge kelgen qış başqanı da jüdöttü. Salim körögöç, sağızğandan saqsıñ. Saqtan?! Qorqsoñ, kelbeñ. Je-e, artımdan çañ çığarıñ...

Qol başçılardın eç biri kep qatpadı. Elteres kürp etti:

– Asabaçı, alğa çığıñ! Qol qanatı jayılsın!

Uşundan kiyin kök jıttanğan jaş jerge joyqup sa- lıp, beş tümön düñgüröp jönöy bergen. Elterestin

www.bizdin.kg

tümöndörü künü boyu jürüştü. Kün bataarğa jaqın tümön- tümöngö qabar berildi:

– çet suuğa jetkende attar ot çalsın, jookerler suusun jutsun! Jol oñun ötkörböy... tün jamınıp jol arbıtıladı! Atı aqsağan, özü ıñqıstağan bolso eskertiñ miñ başığa. Miñ başı jüz başığa aytsın. Başqa jüktün başı çabılır!

Qol başçının buyruğu eçen aytılğan. Munu ar bir jooker esinde tuttu. Oşentse da, dağı bir eskertildi:

– Başqa jüktün başı çabılır. Ooruğan ooruñdan saqayıñ!

Jıldız tolğondo beş tümön japırt attandı. Oşondon tañ öök salğança tınım bolğon joq. Jıldız suyulup, jer-suu jarıla baştağanda qol tıp toqtodu.

Muz dabandı tünü menen aşıp, qara too jazığına kelgen qol, joo jolun tosoor oñtoyluu jazıqqa emi jaqın. Attar tınıqsın, jookerler Kün çıqqıça quş uyqu sal- sın, tınıqsın degen Elteres özünün kök çatırın qanday- dır bir biyik boz döbögö kötörttü. Tıyaq-bıyaqtan kelat- qan bolso körsün. Kök jal körünöödö! Eki jağına suu aq- qan ortoñqu boz döbö nesi bolso da jön jer emes. Tigil suu aqqan oyduñdar jayıq, keñ. Qol suu boyloy jayğaşsın.

Eki suu ortosunda boz döbö baş-quyruğu çort kesilgen sazan balıqtay dömpöyüp biyik, körünöö. Döbö da körünöö. Döbödön turup qarağan közgö terebel da dapdayın ala- qandağıday.

Arı-beri bolğuça kök çatır kötörüldü. Elteres çatırğa kirip taş jazdandı. Başı taşqa tie elekte qorqurap şer uyquğa battı...

Baatırdın taş jazdanuusu: «Uyqu çoloq. Baatır jay jatışqa aqısı joq. Jaağıñdan taş ötküçö janıñdı sep aldır, jooker» – degen antı. Bul ant özünön murda tigil qalıñ qolğo – ar bir jookerdin bışıq, tıñ, saq boluşu üçün kerek. Qol başçının azır taş jazdanıp çırım uyquğa ketkenin ar bir jooker bilet. Jookerler

www.bizdin.kg

da at çılbırın basa jattı. Ar biri taş jazdandı. Kün-tün jon basıp kelgen aç attar, azır kök qaysap otto. Kün-tün eerde kelgen aç jookerler çırım uyquda...

Jıldız suyulup, kök möldür asman ağarıñqı tarttı. Aalam keñiy tüşkönsüp kelattı. Jerge jabışa qalıp ot ottoğon attardın jıluu demi terebeldi buulanttı, jılıttı... Tañdın sıdırımı qatuu uyqudağı jooker- lerdin üstündö közgö körünbös jumşaq ülbürök jel şey- şebin jelpidi. Uyqudağı berenderdi erkeletti, ayadı...

Bügünbü, erteñbi? Eki qol betteşet. Birine-biri kök temir jançat, birinin başın biri çabat... Uşul uyqu- dağı jaş erenderdin qançası taş jazdanat? O, al jaz- danuu tınığuu emes, tübölükkö jazdanuu. Isıq ilep muz- dap, tübölükkö qayradan suuq topuraqqa qoşuluu... O, al qayğıluu qırğındın aç sölökötü, azır taş jazdanğan çırım uyqudağı jookerlerdin üstündö körünböy kökölödü. Terebel ölüm qabarın aytıp tunjuradı...

...Jer-suu köbörüp, mağdırap, töbödö torğoylor be- zildöödö. Qalıñ qol qoşuununan jülündöy sozulğan tütün çıqpay jookerler tamaqtanıp büttü. Azır kök çatır jıyılat. Emi attanabız deşip on başı, jüz başılar aşıqtıra baştağan. Biroq boz döbödö kök çatır jıy- ılbadı. Basmayıldı bek tartışqan on başı, jüz ba- şılardın tınçı ketti...

çatırdın jıyılbağan sebebi jana tee qıyır jaq- tağı joldon joon top attuu çıqqan. Alar emi uşul jaq- qa, boz döbödögü kök çatırğa kelatışat. Ana, mingen attarı, kiygen kiyimderi daana köründü.

On çaqtısı erööldö jer kezip jürüşkön öz jooker- leri, dağı jetöö bötön jurttun kişileri ekendigi taa- nıldı. Ana, alar jeteer-jetpey bardığı attan tüşüştü. Jat kişiler qolğo tüşkön jookerlerdey mañızı ja- pıs emes, tike qaraşat. çıyraq, bekem basışat. Elte- restin erööldön qaytqan jookerleri alardın janında. Ne alar tigil kişilerdi zekibeyt...

www.bizdin.kg

Attan tüşöör zamat Bağır kök çatırğa qaray tike ba- stı. Joldoştoru andan qalışpadı. Jayına qoyso, oşol basqandan Bağır şıdır basıp çatırğa kiret bele? Ba- ğırlardı bul jerge baştap kelgen qara saqal on başı ıldam basıp aldığa öttü da, Bağırdın jolun torop toq- tottu:

– Toqtoñ!

Bayatan baarın bayqap Elteres çatır aldında, sırt- ta olturğan. Al azır olutunan qozğolbodu. Tek on başı- dan söz küttü.

Bağır toqtoy qaldı. On başı beş-on qadam aldığa ötö kelip, eki qolun booruna alıp bügüldü:

– Qırğız qanınan elçi keldi, şer!

Elteres qozğolğon joq. Al eç söz uqpağan kişiçe bet aldına – tike qaradı. «Qırğız qanınan elçi... Ol, maña elçi jiberip aydıñ körsötür? Eyya, qılıçıñ sınğır»...

On başı bügülö tüştü:

– Aldıñızğa elçi keldi, şer!

– He! – Elteres qubanğansıdı. – Elçi keldibi?! Ba- ğır şıdır bastı: – Elçibiz Elteres baatır. Quş ti- lindey qat alıp keldik! Arbañız!

– Joq boluñ?! – dedi Elteres.

Bağır uqmaqsan qalıp adep bilgizdi. İyilip qoydu da Eltereske jaqındadı:

– Ayköldön kelgen elçibiz!

Elteres çort ayttı:

– Men ayköldü bilbeymin. Elçi kütkön joqmun ondon?!

– Bilbesiñ da, kütpösüñ da çın, – dedi Bağır sabır- duu. – Baba amanat qaltırğan jookerdik salttı buzbay- mın, dedi qol başçım. Dabandı qar qapşap, qalıñ qol uyquda jatqanda Elteres qol saldı. Men onu iştebeymin dedi. Qapılıstan qol saluu baatırdıq emes, uuruluq. Qat jiberdim! çabışaar jerim – Bökönduunun jazığı! – dedi. Qalıs jurttun jeti kişisi keldik. Msnin atım – Ba- ğır, elim – az. Atam qırğızdın kök asabası – uraanım!

www.bizdin.kg

– He...– Elteres açuu bürktü. – Menin joomdun uraançısı ekensiñ, qubanbañ, aña. Başıñ sayda qaldı?!

– Erk qoluñda, Elteres baatır. Menin başımdı kesüüdön murda, ayköldün qatın alıñ!

Bağır kök jibekke orolğon qattı Eltereske sundu...

«Elteres şer, sen da, saa uşul qattı jibergen men da, aq kiyiz astında çoñoyğon kindikteş jurttun qulunu edik. Ekööbüz uraandaşıp çetten kelgen çoñ jooğo bir attansaq qalıñ buduñ muñaybayt edi. Mal örüştö töldöp, jooker atı tınıç ottop, ulan buurusun qarmap, jaş jer- ge taruu seep jürör edik...

Intımaqtı men emes, sen ıdırattıñ. Tınıç elimdi çaptıñ. Izaluumun. Kek aluuğa attandım.

çabışaar jerim – Bököndüünün jazığı. Joq. Aybıñdı moyundasañ, keçebiz!

çabışsañ attan. Armanduu qalışpaylıq».

İreñi suz Elterestin közdörü qızardı. Janında olturuşqan qol başçılar oyun aytqıça kesip saldı:

– Tize bügüp körgön emes, Elteres! Oñ qaruu Altın-Too, Qañğay, sol qaruu – Uluu-Too, Tübüttö menden biyik çoqu bolso kökölöp körsün!

Elteres ordunan tura berip, qılıçın töbösünö kötördü:

– Mına, aykölüñö aytqan joobum?! Elçilerin suu boyu- na muuzdañ, miñ başı! Oloru menin jortuulumdun qurma- nı bolsun!

Bağırdın joon ünü qaltırap çıqtı:

– Baba saltın unutpa, Elteres şer? Elçige ölüm joq! Men jeti kişimin. Jetööbüz jeti eldin kişisibiz...

– Eyya, jeti elden kelseñ, kimdin uraanın çaqırıp turasıñ?!

– Adildiktin! Kök asaba – babamdın uraanı! Azdın aramı Kergen saa tayanıp kök asabağa qıyanat qıldı. Kindikteş köp el bizge qıyğaç qarap, jurtuma kölökö tüştü. Men oşo elimdin aq jüzün japqan kölökönü ke- tireyin dep keldim aldıña! Elçimin!

www.bizdin.kg

Elteres jumşarbadı. Al oğo beter kögördü. Qatuu- ladı:

– Elçisiñ, tanbaymın! Jaqşılıqtın elçisine jaqşılığım çoñ. Jamandıqtın elçisine jamandığım çoñ! Men kötörgön ayçıq asabanın öz antı bar. Suuq qabar alıp kelgen kişi kim bolso a bolsun, ol çabış joluna qurman?! Azdın sarı itine işenip arım tüşkön. Emi qara itine işenip özüm ölböyün?!

Jetöönü jeti jerge çaap salıñdar! Attandıq!

BöKöNDü JAZIĞINDA

Tarıhtı bilbegendigibiz, biz emine üçün jaşap jürgöndügübüzdü, emine közdöp umtulğanıbızdı da bilbey, tuqumdabastan jaratılıştın, turmuştun miyzamı menen ölböstön qoqustan jaralıp, qnmdindir ooluğuusu sındırğan sölököt-quurçaq bolup qalarıbızdı moyunğa aluubuz tiyiş.

V. O. Qlyuçevskiy

Jer udulu tabışqa oñ.

Qolbaşının aytqanı

Köz aldıda adır-küdür tartıp uç-qıyırsız melti- regen Bököndünün jazığı! Eçen alban çoñ oquya, qanduu çabış ötkön jazıq! Bul jazıq jönündö aytılğan uq- muş ulamış, eçen çın bolğon iş menen ayqalışat.

Bökön, bökön,
bököndü, Börtö jortup
ötömbü? Böksö jolu
bütpögön, Adır jolun
açpağan,
Altımış tümön qol bettep,

www.bizdin.kg

Alda keçe çabışqan. At seleyip, er sulap, Suu orduna qan aqqan, Taş orduna baş jatqan.

Aytıluu Bököndü jazığı, mına, ar bir jookerdin köz aldında. Bul jazıqtı çığışqa qaray artıp tüz ketkende şıdır jürgön salt attuu jolooçu on beş kündö, qoş at mingen jooker on kündö tabğaç qıyırın basat. Al jaqta at keçe alğıs darıyalar da bar. Eki arada topuraq uçup, boz tüşkön Qapa-çölü da bar. Andan arı boz çopodon qurulğan uzun sepildin uç-quyuru joq. Bir çeti Uluu-Tooğo ulansa, bir jaq çeti – jer çeti çoñ deñizge ketken bul sepilder ar zamanda bekemdelip, biyikten ulanıp turğan deşet.

Azır eki tarap boluşup birine-biri qılıç kötörüp çabışqa betteşken köp qoldun bayırqı babaları quyun-day udurğup, quştay uçup qaydan kelip, qayda ketkenin tabışmaq qılıp, uluu, jortuul baştap oşol tabğaçtı çaap turğanda... tabğaçtın tüyşükçül qalıñ jurtu üç jüz miñ kişisi kün-tünü tüyşüktönüp, uşul uluu Sepildin uzunun qurğan deşet.

Al zaman özünçö jomoq, tügöngüs bayan. Dal oşol üç jüz miñ kişisi köp ay tüyşüktönüp uzun Sepilin qur- ğandan kiyin aradan tuura on beş jıl ötüp... Uuz alp tabğaçqa çabuulun baştadı.

Uul eerde qarıdı. At joldo arıdı. Jortuul bütpödü.

Tabğaçtın aylası arttı. Berki Orto jayıqta qolu çabılıp suyulup baratqanda, Sepiline jaşındı. Kök qapqaluu biyik Sepil tomsorup bekem, ölük sürdüü. çuu salğan atçandar aşalbay bögölöt. Sepil qırı biyik. Jooker körünböyt. Jebe quyruq ulaş uçat. Böödö ölüm tappaylı degender tizgin jıyıp, Sepilden alıstadı...

Tabğaçtın Sepilge bökkönü da, köçmöndüktördün Se- pilden oqçundaşı da özünçö bayan.

www.bizdin.kg

Uuz alptın joo börüsü alp jürök Qoңn baatırı on jıldıq jortuulda bir jolu qılçayıp qaçıp körbödü. Jeñiliş emne ekenin bilbedi. Tabğaçtın qılıç suuru- ğan baatırın jekede aldı. Jer jaynağan qalıñ qolun jazıqta qırdı. Jumşaqtan – jibegin, qımbattan – al- tının, aruu qızın oljolodu Qoңn alp.Oşentip Qoңn baatır on jıl boyu tabğaç jerin quyun- day sapırdı. Tabğaçqa ajal septi, muñ töktü. Qoңn özü jeñilbedi. Bir jolu Qoңn baatırdın tümönünö tabğaç- tın üç tümönü qarşı betteşti. Uşul Bököndünün kün
çıqqan jağı – Orto jazıqta çabış baştaldı. üç kün,
üç tün tınbay çabış jürdü.

Tabğaç qolu köptükkö salıp Qoңn baatırdın tümönün iyirdi. Qurçadı. Zor jılan alsız Qoңndu üç qurçap orop alğanda Qoңndun tümönün üç qurçap tabğaç qısıp kirdi. O, asıl Qoңn alptın ajalı töbösündö çırılda- dı. Emi tümönü tıypıl, qırğın tabat degiçe... Ortodon quyun kötörülgöndöy, jer teşiginen ışqırıp boroon
çıqqanday qandaydır sırduu küç tabğaç qolun qayra japırdı. Qayra qaçırdı. Şıqap-qamap kelgen üç tümön qayra çaçıldı. Sansız taan itelgiden ürkköndöy üç tümön qol çaçıray tüşköndö jazıq betinde attuu-jöölüü qumursqaday jaynadı. Jazıq qararıp jıbıradı...

Sur jebeler quyruq ulaş ışqırdı. Jebeden Qoңn alptın atçan qolu tez. Jebe jetpegenine jooker je- tet, qılıç çabaar çabarman, jançar sayar sayarman, ay- balta soğoor soğorman tabğaçtı jüdöttü...

Qoңn baatırdın tümönü qayradan üstöm, qayradan tabğaç tümöndörü sürüldü. Qırıldı. Qoңn qoşuununan da ajalduusu şumqar bolup uçup jattı...

Törtünçü künü tañdan Uuz alptan üç tümön qol Qoңn baatırğa kömökkö keldi. Attarı boldura elek al üç tümön
çoñ alqaq bolup tabğaç tümöndörün sırtınan qıstı.

Qaçqandın jolu bögöldü. Qaçpağanı turğan jerinde ajal taptı. Tabğaçtın üç tümönünön jalğız kişi tirüü

www.bizdin.kg

ketpedi. Otuz miñ tabğaç jookeri qıyradı – ölüktörü jazıqta qaldı. Biroq al jolu jazıqta qalğan kişi ölügü otuz miñden aruu boldu. Qo¸n qolunan da qırılğanı az emes ele.

Qo¸n baatırdın qolu joo qolunun atarın oljolop jönöp ketişkendin ertesi tabğaçtan dağı beş tümön qol, çabış jürgön jazıqqa keldi.

Bul kezde Orto jazıqtın keñ aymağı at menen kişinin ölügünö tolup qoñursup jatqan. Jortuulğa ketken otuz miñ qol dayınsız qalğanda alardın artınan elüü miñ qoldu baştap Vey Hu keldi. Al at arañ kötörgön alp. özü kişinin sürdüüsü. Qalıñ qara qaşı kiçine qanattay bolup türülüp ottuu, ötkür közdörü balbıldap janğan alp qol başçı tike qarağanında közünün qurçu kişinin şilisine ötkön sürdüü da, qobulday qır murunduu, sıyda qara saqalduu sınduu da. çabışta jal- tanbay qılıçtı tike sunğan alp, joo ığın töz baamda- ğan aylaker er Vey Hu jana aldı jaqta, jazıqtın oy- tüzündö qararıp, bozorup qalıñ jatqan qaraan- paraandardı körgöndö... qol beyqapar uqtap jat- qanbı dep, özünön murunqu ketişken qol başçılarına qıjırlanğan.

– Kün külüp turğanda körünöö jazıqqa da qol juu- şaybı?! Emne, bular qırılğanday sulaşat...– degen.

Emi Vey Hunun elüü miñ qolu aşığa jürüp, jazıq- qa kelişti. Jana alıstan tınığıp, uqtap jatqanday bolup körüngön qol, qırğın taap tübölük uyquğa batıp juuşap qalğanın körgöndö alp Vey Hu selee tüştü.

Qol başçılar da, jookerler da qalıñ ölüktü körgöndö qorqup ketişti:

– He, bu jön qırğın emes, bizdi Asman jazalağan...

– Qılıç qarmap, çabışqa çıqqanı mınday qır- ğındı körbödüm.

– Bu künöö...

– Altınğa köz toyboğondo... qol qırılat degen.

www.bizdin.kg

çuñqurça jerlerde kişi ölügü qorumdalıp qalğan. Qantse da al jerde joonun bir baatırı qurçalıp köptü öltürüp, anan özü ölgöndöy. Köp tabğaç jookerle- rinin ölügünün ortosunda çopqut ton kiygen zor ölük jatat. Al asmandı qarap çalqasınan jığılıptır. Ba- şındağı tuulğa qabışbayt. Tabğaç jookerin jazdana jatıp uqtap qalğanday. İreñi qara kök tartıp... qulaq, murduna kök çımın qonboso, tek uqtap jatqan sıyaqtuu... Vey Hu dal oşol belgisiz baatırdı körgöndö, ötkön jılı Uuz alp menen betteşkenin köz aldına keltirdi.

«Quyunday uçqan bu jurttun quturğan börüsü Mode emes- pi, tigi?»

Joq. Al quturğan Mode emes, anın bir alp qol baş- çısının taymanbas er jookeri!

Vey Hunun jürögü şuu dey tüştü. Elüü miñ qol baş- tağan alp qol başçı ölük baatırdın ölügünön qorqpo- du. Köz aldına tartılğan elesten çoçudu. Otuz miñ qol- don bir jan aman ketpey qırğın tapqan çabıştın çuu- su, aydıñı, çañı, sürü köz aldına tartıldı. «Ha, ajıdaardın qarğışı jetti, bizge... Duşmandın jıl- dızı jarıq, bizdiki qarañğı. Bıyıl çabışta bizge qırğın, jeñiş joq»...

Vey Hunun köz aldınan qandaydır bir zor-zor aq boz atqa mingen zor kişiler çaap ötköndöy boldu...

Vey Hu emi çındap qorqtu. Qıjırlanıp, aşığıp jardıq ayttı:

– çabış büttü... Qol qayra tartsın!!!

Sarı jazıqtı qaptay dodolonğon, sulağan ölüktördü körgöndö qorqup turğan elüü miñ qoldon bir kişi «qıñ» degen ün çığarbadı. Baatırlardın jıldızı tüştü. Jöö jookerlerdin üröylörü uçtu.

Qalıñ qol qayra samsıdı.

çabış ada bolğon joq. Birde dabırlap möndür sa- bap, birde şıbırğaqtap qardap jamğır jaağan sıyaq- tuu, jortuul, çabış birde küç alıp, qırğın köp bolup,

www.bizdin.kg

qayradan basañdap, qırğın seeldey tüşüp... Qanğaydın Qara-Toosu, Altın-Too, Orto Jayıq aralarında alp Uuz menen tabğaç padışasının qolu betteşin toqtotpodu.

Jıldan jıldarğa çabış da, qırğın da ulana berdi. Aradan köp jıldar ötköndö çoñ jortuulğa çıqtı. Uuz alp, qırq tümöndü baştadı. Köp jıldıq jortuulda, ça- bışta dasıqqan taymanbas alp-baatırlar tümön başı, miñ başı, jüz başı.

Bul jolu da tabğaç qolu açıqta, jazıqta Uuz alpqa taqaat bere albadı. Alar at soorusun salıp amaldanıp çabıştı. Uuz qolun birde qızıqtırıp alardı oljoğo marıtıp... birde alardın qıjırın qaynattı. Qapılı- stan attuu, jöölüü sansız askeri qaptap. Uuzdun şaştı- sın ketirdi tabğaç. Qolun qırğınğa uçurattı. Mizin japırdı. özdörü jeñilgen, çabılğan bolup... samsıp qa- lıp Sepilin közdöy çegine berdi...

Uuz alptın ızaluu qol başçıları jaraluu arstan- day kürküröştü. Tabğaç padışasının san qolun sürüp, qamap, qırıp, özdörü da qırılıp joonu sürgündöy be- rişti.

Jıl uçuru küzgö tayap qalğan. Asmandı qara bulut qap- tadı. Bir neçe kündöy ne jamğır jaabay, ne boroon kötörülböy, ne Kün közü körünböy asman-jer ortosu tünörgöndön tünördü.

Bayatan tuş tarapta qulaq-meeni jep añquştap jat- qan suur qalıñ iyin-iyinderine jitip ketkendey, köp kündön beri jol bögöp, çuu salıp çabışıp jürgön tab- ğaç qolu ayıpsız jitti. Alar, ne bürköö asmandan qor- qup kettibi? Ne köp künkü çabış qansırattıbı? Belgi- siz. Kökkö jitken tütündöy qayda jitkeni dayınsız. Uuz qan qolu uluu Sepilge taqalğanın bilişti.

Qol başçılar bul jolu qatuu ooluğuştu:

– Kişi qurğan boz çoponu kişi aşır!

– Biz tabğaçtın tamınan qayra kete berip bulardı quturttuq.

www.bizdin.kg

– Qapqasın qıyratabız!

– Sepilin uratabız!

– Bu jolu qara joonu tıypıl qılıp tınabız. Ol- joğo tunabız!

Tümöndör Sepildi qamaladı.

Qoңn baatır beş tümöndü baştap Sepilge kirdi. Biroq...

Bul jolu Qoңn alptın beş tümönünön bir kişi sepilden çıqpadı.

Sıyqır arbap, jel uçurup ketkendey elüü miñ qol- dun daregi çıqpay qırğın taptı. Sepildi qamalağan sırtqı tümöndör da aldan tayıp qatarın suyulttu. Baa- rınan qorqunuçtuu – Uuz alp qolu tabğaçtı jeñip, ba- ğıntıp jatqansıdı. Biroq özdörü qırılıp, suyulup, bağınıp jatqandarın alar bayqabadı...

Kiyin qırğından qalğan qol Orto jayıqtı, Qudan- dının talaasın, uşul Bököndü jazığın artıp samsıp, arıp-azıp ıylap kelatıştı.

O, ooş-qıyış dünüyö! Tataalsıñ, jırğalduusuñ, ökünüçtüüsüñ, qayğıluusuñ?!

Basa, senin sırıñ emnede?..

Bayırqı bir zamanda uşul köçmön jurttun bir kemenger babası tuqumğa aqıl beret:

– Quş uyada ösür. Kiyik çerde ösür. Kişi üydö ösür. Biz tikken boz üy – sıydın üyü. Buurul jer jaşırıp, kök tarmaldanıp torğoy sayrap turğanda kök qonuş körkü ol! Jaşıl tördö, jaşıl tüzdö, özöndö boz üy ağarsa, as- man külöör. Uuz qımız jutup, alp keregege butun artır.

Aya-ya! Ol jırğal jazda bar, qışta joq, jurtum. Oşo jazdağıday bel çeçip, but artqıday jıluu uya – qalaa!

Bizdin tuqum qalaa quruñ! – deyt ol baba.

Baba kebiñ eşitkender boz çalma umaçtap üy qurğandı üyröndü. Biyik sepil qurdu, janına çarbaq östürdü. ta- laa- tüzdögü tuqum qalaağa jaqındadı...

O, qırsıq! Qırsıq kütpögön jerde alaamat salır.

www.bizdin.kg

Oşol zamanda qol baştağan alp bir künü uqtap jatsa tüşünö asmandan ün uğuldu:

«Uyañda alaamat bolur. Tez attanıñ! Açıqqa ketiñ» – dedi ün.

Alp tez kiyindi. Atına mindi...

Oşol zamat jer uludu, qatuu-qatuu silkindi. Qalaa üylörü çañdadı, qayra boz topuraq boldu. Taş sepil kükümdöldü, qumğa aylandı...

Iylağan bala ünü çıqpadı. Ontoğon ana ünü uğulbadı. Baatırdın atı çañdan urqtü. özü ozoñdop tooğo ketti.

Baatır tooğo keldi. Tooğo kelse jılqıçı tikken boz üy aman. Kişiler tattuu uyquda. Baatır qımız juttu, muñun bastı. Bir az ünsüz olturup attanıp ketti.

Baatır uyçunun boz üyünö keldi. Uyçunun uulu jığaç ayaqtan juurat içip oltur. Sır aytpadı. Attanıp ketti.

Baatır qoyçunun üyünö keldi. Qoyçunun qızı çöyçöktön qoydun sütün içip oltur. Baatır qoy sütünön içip, iç küydüsün bastı. Bir azğa muñayıp unçuqpay olturdu. Sır aytpadı. Attanıp ketti.

Baatır joldo jalğız kelattı. Samsığan jat adam- dar kezdeşti. Baatır olorğo uçuraştı. Olor baatırğa jalbarğanday boluştu. Baatır olordun tilin tuyunbadı. Baatır kep ayttı. Olor tuyunbadı.

Baatır aq moqop ne qılaarın bilbey nes bolup turdu. çooçun kişiler baatırğa jaldıray qaraştı. Baarı arıq, alsız boluşçu.

Baatır olordun musaapır ekenin bildi. Biroq olor menen til qatıp süylöşö albağanına keyidi. Oşol kezde baatır mingen attın kökülünö bir uqmuştay qooz çım-
çıq uçup kelip qono qaldı. çımçıq eñ çoñ dese, beş jaşar qızdın barmağının başınday. Qooz çımçıq silkindi, talpındı. Qadimki kişiçe süylödü. çımçıq ti- lin baatır da tuyundu, tigiler da tuyundu.

çımçıq baatır jayın çooçun kişilerge bayan etti. Olor jer öptü, Kökkö alaqan jaydı. Qubandı dese quban-

www.bizdin.kg

ğanday emes, ıylaştı dese ıyday emes, bejildep köp söz aytıştı.

Anan oşol azğın kişilerdinjayın çımçıq baatırğa mındayça bayan etti:

«Aye, baatır. Sen bir qalaadan jalğız qaldım dep keyibeñ. Köz aldıñda turğan aç, arıqtar Kün jürgön jaq- tan terbip kelatışat. Bular qoldorunan köör tögülgön usta, qupuya sır açqan aqılman, biçik jazğan bilgi ki- şiler. Bulardın babaları eñ uqmuş qalaa turğuzğan. Köçölörü küzgüdöy, üylörü aq zoodoy. çarbaqtarında düyüm jer-jemiş bışqan. Uqumdan tuqumğa jırğap turuşqan...

Qırsıq ayttırbadı, ajal küttürbödü, baatırım. Bul jurttun oşol sonun qalaası tigi ısıq jaqtın çoñ deñizine jaqın jaynap, güldöp önügüp-ösüp turğanda... Oşol ısıq jaqtın çoñ deñizi tolquy baştadı. Ar dayım oşol jaqtan qatuu boroon küüldöp, qalaa jaqqa tolqun aydadı. çoñ tolqun ılay juurudu. Ilay menen ısıq suu tolqudu. Bulardın qalaasın qaptay baştadı. Baarınan jamanı, ılay tolqun bir bolup toqtop qalbadı. Jıldan jılğa sozuldu. Jıldan jılğa küçödü, Ilay tolqun al uqmuş qooz qalaanı qaptay berdi. Oşondo qalaanın köp eli ılay tolqundu tosoor biyik tosmo-sepil quruştu. Sepildin biyiktigi jebe jetkis, qalıñdığı kök temir teşkis bekem boldu.

O, ılay tolqun ol sepilden aşa albay qaldı deysiñ- bi? Boroon jıldan jılğa sozuldu. Tolqun jıldan jıl- ğa küç aldı... Ua, küüldöp-şaaldağan ılay tolqun aqı- rı uqmuş qalaanı basıp qaldı. Ol uqmuş qalaa azır jer astında qatıluu. Qalaa jurtunun köbü öz uyası me- nen qoşo jer astında qaldı. Azı tentip-terbip ketti. Bir azı azır janıñda jalbarıp turğan uşul azğan- dar, baatır.

– Qooz çımçıq, çıypıldap qoydu. Anan kişiçe aytti:

– Baatır jalğız qaldım debeñ! Uşu kelgen qarıp- tardı booruña jılıtıñ. Qızın jar küt, uulun ini

www.bizdin.kg

tut. Qarısın ata deñ. Te, ano talaa-tüzdö mal asırap, egin egip aman qalğan eliñe qoşup tuqum ulañ baatır!

Qooz çımçıq uşunu aytıp silkindi. Qoyqoñdop talpındı. Zıp uçup ketti.

Baatır azğan-tozğon kişilerdi baştap alıp, boz üydö jadırap olturğan tuuğandarğa keldi...

Oşondon kiyin bizdin jurt öz üyün bekemdedi. Qooz- dodu...

O, kişi önörünö çenem joq da.

«Silerdin tuqumdun sonun şaarı jer astında» degen Kök teñiri bizge.

Oşon üçün, bizdin tuqum, tirüüsündö jer üstünö taş üy qurbadı. Al şumqar bolup, arqı dünüyögö uçqanda... qalğan tuuğandar aña arnap jer astına sonun üy salır. Ol üygö şumqardın söögün, külük atın, qurç qılıçın, altın, kümüş idişin, joo kiyimin, içeer aşın kerektüü düynösün tügöl batırar. Ol üy çayırduu jaş qarağay, eç çiribes jıttuu arça. Ol üydü taş kümböz küzötür. Ol suuqta jarılbas, ısıqta übülbös, jer silkinse bülünbös, ılay tolqunu çayısa basılbas taş kümbözdö ar babanın elesi bar!

Qan tögülgön çoñ çabıştan soñ, buurul jer betinde, oşondoy taş kümbözdör önöör... Olor bügün bizdin qur- bu – erteñ, urpaqqa baba!

Uşul ıyıq işenimge bekem berilgen kişiler, ça- bış jürüp turğan jortuul kezinde da, özdörü bağıntqan qalaağa köpkö turuşçu emes. «Qalaa bizdin tuqumğa jaq- padı. Biz erkin quşpuz!» degen baatırlar özdörü bağınt- qan qalaanı taştap çığıp ketişçü. Iras, qalaa qalqı tize bügüp, tartuusun tartıp, tez bağınsa, al qalaa aman qalıçu. Joq. Qalaa qalqı bağınbay, çoñ-kiçigi joo- ker boluşsa, taş sepilderge bekinip, qoldu köp çığım- ğa uçuratsa, anda, al qalaa bağındım debesten ele özün-
özü tıypıl qılsın. Antpese, anı Uuz qan qolu tıypıl etçü...

www.bizdin.kg

Beş tümön qolu menen Qo¸n baatırdın Sepilden çıq- pay qalğanın Uuz qan eli, qalaanın oşol özdörünö jaq- pas qarañğı sırınan körüştü.

Aqılman-bilgiler osuyat qaltırdı:

– Tabğaç qurğan taş sepilde, qara jindin janı qa- tılğan! Sepilden sınçusun qıyrat. Küyçüsün örttöñ. özüñ aa jaqın qalba! Qalaada öskön joo qolun talaağa alda... Sepilsiz oy-toodo, onu qoldoor qara jini alsız.

Qalaadan çıqqan qara joo qarğa, taanday qalıñ kel- se, kelsin, olor beti açıq oy-tooğo alsız. Qılıçıñdı tike çap, jançarıñdı bekem suqtur. Menin jookerim!

Talaa-tüzdö saa aybat körsötöör çaması çaq, al qara joonun!

Dal uşul osuyattı esine bekem tutqan Qo¸n baatır da bayağıda özünün bir tümönü menen tabğaçtın üç tümönün
çapqan. Dal uşul osuyattı al esine tutpay, sepilge ki- rip barıp... beş tümön qoldu qara jindin qoruna salıp berdi. Qo¸n baatır özü da öldü. Anın ıyıq janı qara jindin otuna küydü. Anın asıl söögü tepsööründö belgi- siz joğoldu...

Alp Qo¸ndun alban-alban erdigi el içinde ülgü qal- tırdı. Anın sepilge kirip dayınsız boluşu da, soñ- qularğa esten ketkis sanat boldu...

Ulam soñqu qol başçı qalaanı qamasa, anı a¸osuz qamadı. çapsa, qatuu çaptı, örttödü, qıyrattı, elin qırdı. Jooker emes jurt böödö qırılbasın degen qol başçısı öz qolun baştap, jazıqqa çığıp kelçü boldu.

Jazıq buurul Jerde azbı?

Qulandı jazığı, Qulundu jazığı, Sal Talaa jazı- ğı, Qo¸nduu jazığı, çoñ jazıq, Orto jazıq... Qoyu-
ñuz, uşul aytıluu uluu jazıqtar soñqu qılımdarda qança jolu çoñ çabıştarğa kübö. Uluu jazıq betteri at tuyağına iylendi, kişi qanına suğarıldı. Jan-ja- nıbardın quu söögü oy-çuñquruna toldu.

Bul jazıqtarda qan tütödü, jin jıttandı...

www.bizdin.kg

Anan qalıñ tuqum alda neçe soyulup, çoñ-kiçik muñ juttu...

O! Ala qanat bürküttü tañ künü şañşıtqan alp zaman! Anın talıbas münüşkörü alp-baba!

Senin ıyıq saltıña tañ qalamın da... azır, tigil, Bököndü jazığında betteşkeni kelişken tuqumuña ja- rap turam. Basa...

Bul çoñ çabış, qatuu qırğın «Uluu söz» sabağında özünçö dastan...

JEKEDE

Qorqup jürüp biröödön
Men qorooğo maldı
jıybadım, Jalınıp jürüp
biröögö
Men jayıtqa maldı jıybadım.
Arbıtıp ayıl jıyayın.
Amanat janğa bir
ölüm. Namıs üçün
qıyayın...

Manas

Joo miñ bolso da jaltanbastan toodon qulağan taştay jımırılıp jalğız qaçırıp... ne tün, ne kün bolsun añgekti, añdı qarabay jooğo aralap bıt-çıtın çığarıp salışat. Je özü ölöt, je joonu qaçırat. Mınday baatırlardı – «Kişi-pişeri» dep atağan. Mınday baatırlar qırğızda bolo kelgen. Birinçi baatır uşul.

B. Soltonoy uulu jıyğan materialdan

Qol, Bököndü jazığının Kün batış jağına ıqtay kelişti da betme-bet toqtodu. Orto ara kök jıttanğan keñ talaa ortosu oyduñ tartıp eki jaqqa birdey melti- reyt. Badal, dümür joq. Anda-sanda ğana aq taştar körünöt. Mayda-mayda döböçölör bar. Alardın ne döbö eke-

www.bizdin.kg

ni, ne otu suyuq jer ekeni ança taanılbayt. Jazıqtın baş-ayağı qunan çabım. Qol toqtoğon eki aralıq – qıy-qırsa, ün jetkidey.

Eki taraptın teñ qolu tegiz atçan. Attar tınç, joo- kerler tınç. Tek seleyip... birine-biri teke mañday tu- ruşat. Oboçodon tikteşip, oboçodon kekenişet. Biri- ne-biri ıqıs berişçüdöy tiştenip kektüü, öçtüü... ça- bışaar joosun alıstan tiktep, kekenip, ağa qıjırın qaynatuu öz qayratın qurçutup çıyralıp, ölümdön qor- qpos boluu. Qorqpostuq jookerdi joosu menen tayman- bay çabışuuğa alparat. Jookerge çabışta aylaker, eptüü, şamdağay boluu az. Al çabış aldında jan-dili, büt işenimi menen joosun jek körüü, özünün qılıç suu- ruşun aq, adıl dep eseptöö, joonu taalayğa qılıç su- nup kelgen qaraniet, qırsıq dep taanış. Emese, aq iş üçün qılıç suuruğan jooker qara küçtü jeñmeyinçe çar- çoonu sezböögö tiyiş. ölümdön qorqup at tizginin bu- rup qayra qaçpasqa tiyiş. Qayra qaçış mınday tursun alp menen betteşse da, baatır menen betteşse da ağa tike qarap jançar sunduruu, qılıç şiltöö jookerdin işi.

Tabına jetken jooker eç çarçabayt, qorqpoyt, qaç- payt. Al qolun kötörö albay qalğıça çabışat. Joo qolunan başı çabılıp baratqanda aqtıq üçün qurman boldum deyt da öz ölümünö ıraazı bolup jığılat.

Jebe artınan sayılsa, jançar arqadan jançılsa, al jooker qaçıp jürüp öz kölökösünön ajal tapqan qorqoq qatarı qarğışqa qalat. Söögü kömülböyt. Tek qıybas kişisi anı jerge eptep jaşırbasa, başqa jurt anı jekteyt. Söök kömülböy qaluu – çoñ qorduq, namısqa tier uyat josun, mında büt uruq-tuuğandın şağı sınat, jıl- dızı tüşöt.

– Söögüñör kömülbögön kemsiñer?!– dep qordoşot, alardı başqalar.

Azman abo, çekir biy, Er-Kişi Bağırdı elçilikke jibergende, bir çeti jookerdiktin ıyıq saltın saq-

www.bizdin.kg

taşsa, bir çeti öz jookerlerinin ar-namısın kötörüş üçün işteşti.

Elteres aldına kelgen elçinin aytqanın qabıl alıp, qılıç suurubay tize bükpösü Azmandarğa belgilüü bolu-
çu. Tek qıyırın bassaq üç-Suu jurtun qamıntpay çap-qan bolobuz. Bizge toqonaalat kep qalat. Andan körö elçi jiberelik. Bizdin iştin aqtığı jookerlerge ayqın bolur. Olor aqtıq üçün jan ayaşpay çabışat dep çe-
çişken.

Qol başçılar bul aqıldı ötö bilgilik menen baam-daşıptır. Qaarduu Elteres aldına barğan elçini mu-uzdatıp salışı menen al özünün çın ele kepke kelbes qara küç ekenin bilgizdi. Tek elçilikke ketken jazıq- sız Barğının, anın joldoştorunun qaytpay qalışı, azır qol başçıları turğay jookerlerdin qıjırın qaynattı.

– Elçige ölüm bar bedi?

– Elçini öltürüü – eldi çabuu.

– çabışat ekenbiz. Qırılışat ekenbiz... Jookerlerdin süylöşkönü uşul. Azır, te qarşıda-
ğı Elteres qolu menen tikteşken qırğız jookerleri-
nin ar birinin köñülündögü söz:

«Elibizdi çaptıñ. Elçibizdi öltürdüñ. çabışabız. Qırılışabız sen menen?!»

Qolu uşunday kektüü.

Elteres baatırdın da kegi bar. Al özünçö kekengende anın kekteşeer, öçtöşöör aqısı bar. «Men qıjıldağan tabğaçqa attansam, artıñdan maa jançar sayar joomsuñ, sen, Adıltay. Sen menden biyik çoqu bolğuñ kelir. Sen baarıdan artıq bolğuñ kelir. O, joq! üç-Suunun elinde qut bar. Ol kep, küçtüü. Onun qol başçısı şer. Ol siler-di jem qılır özünö».

Uşintken Elteres qol başçıların da, jookerderin da– biz başqadan artıqpız. Küçtüübüz. Küçtüügö joo bağınır. Kindikteş jurt bizdin ığıbızda bolur. Bolboso, alardı

www.bizdin.kg

küç menen bolturabız. Tizelüüsü tize bügör. Baştuusu baş ier. Antpese, qırabız!»

Elteres şer elçini közgö ilbey, jookerlerinin köz aldında Bağırdı joldoştoru menen muuzdatıp salğan jönü da oşol boluçu.

«Munu körgön menin jookerlerime küç bütsün, elçi- si muuzdalğanın uqqanda joomdon al taysın»– dep iş- tegen al. Biroq iş Elteres boljoğondoy bolup çıqpadı.

üç tümön qol alıp soñunan jete kelgen Salim qatuu ökünüp qaldı:

– Elteres şer. Elçige ölüm bar bedi. Elçisi ölgöndö el, elçilikke kelçü bedi?! Jeti kişi kesildi. Sözü jer- de qaldı. Tıyaqta köp tümön qol kekenip jatpaybı? Oye, bu qurçtuq, erdik emes, osolduq. Qol başçı osolduq işte- se, özünö da, qoluna da zıyan...

Salimdin naarazılığı Eltereskejaqpadı. Al çoñ buuruldu tuylatıp qaardanıp saldı:

– Men öz qılıçımdı qurçuttum. Joo qılıçı maa dese taşqa tiysin. Salim baatır, sen qoldu moqotpo. Qoldu moqotqonuñ menin qılıçımdı moqotqonuñ?!

Uşul tartıştankiyin Elteres menen Salim ortosu- na jik tüştü. Biroq bul eki baatırdı ajıratıp sal- çu jik emes, qayra bekemdey turğan jik. Eköö teñ öz-öz baamında çabışta jeñiştin paydasın közdöp jatı- şat. Salimdin ökünгönü, tek elçini öltürüş jaman belgi. Ketpes kek qalaar öçtüü iş deşinde. Salim tek qara küçkö, qılıçtın qurçuna, aybaltanın salmağına salıp joo jeñiş opurtmaluu. çabış jeke qan tögüş, qaar ağıtış emes. çabışta, «Taş jarğan balta ke- ñeşte baş jarbayt», degen çaqırıqtı Salim köbünçö qoldonot. Qol başçı aqılman bolso, qan tökpöy joo- sun tize büktürsün. Qan tögüştü Teñir azuuluuğa ber- gen. Kişi uulunda aqıl, ayla, boorukerdik bar. «Qı- lıç qurçu bir baş kesir, on baş kesir, anan moqoydu, kep qurçu aytqan sayın qurçuydu. Aybalta soğo albas

www.bizdin.kg

baştı, qurç kep bağıntaar. Joo menen çabışa bergen-çe, til qatış alğaç!

Dal uşunu qoldoğon Salim menen köbünçö quraldın salmağına sıyınğan Elteres köp uçurda öz-öz ara bir sözgö kelişe alçu emes. İştin jağdayı Elteres boljo-ğondoy emes, Salim aytqanday bolup çığuuçu. Salimge jığılıştuu bolup Elterestin maanayı basılçu.

Azır da Elterestin saqtanğanı, öz işinin Salimge jaqpay qalışı. Aldıñqı çoñ çabışta Elteres basın- sa, baarıdan murda, al basınışın duşmandın küçünön körböyt. özünün ketirgen jañılıştığınan köröt. Al özün joo sırın bilbes enöö, aqılsız, aylasız qol baş-çı qatarında esepteyt. özün-özü jekteyt. özün-özü qıy-ıqtayt. Alturğay özün-özü jazalaştan da qayra tartpayt.

Elteres şerdin başqa qol başçılardan artıqçı-lığı – uşul sapatı. Elterestin bul sapatı Salimde joq. Eltereske qarağanda Salim bul jağınan kem. Al özünö-özü bek işenet. özün-özü kemtiksiz sezet...

Eki baatırdı ayığıştırğan ar-namıs dal uşul ar birinin öz-özünö taandıq sanattarı.

Salim:

«Men çın ayttım. Aytqanımday bolur!»–

deyt. Elteres:

«Men tuura iştedim. Ters çıqsa, özümdü-özüm jaza-laymın»– deyt.

Eki qol başçı: biri qorquunu bilbes alp, alp bolğon- do da uşul kezge deyre jeñilip körbögön qaarman alp. Biri jeke ele baatır qol başçı emes, aqılman, aylaker. Qılıç mizi, aybalta salmağı menen birge aqıl-aylanı qoşo salmaqtağan baamçıl, körögöç qol başçı. Azır enöö qatar tiştenip körünöögö tigilgen aq çatırdın aldın- da, ana, atçan turuşat. Elterestin tümöndörü oñ qaruuda. Jalañ qara atqa mingen jookerler aldıñqı sapta. Alar

– «Qara sel» tümönü. Andan kiyinki qatar jalañ jalın jeerdeçen. «Jalın sel» tümönü. Anan kiyinkiler aqsur,

www.bizdin.kg

aqboz minişkender – «Aq tolqun» tümönü. Bul Elteres qolunun ezelki saltı. «Qara sel» tümönü ayqırıq salıp çu qoyğondo qara küç türülgöndöy sürdüü. Anın artınan «Jalın sel» ağılğanda aldıñqı qara küçtü, ört aydap, ört qoldop kelatqanday, çıtırman qara toqoydu jalın jalmap kelatqanday. Alardın artınan jalañ aqbozdor tögülgöndö, aldıñqı qara küçtü da, jalındağan ottu da aq qoldoğon sıyaqtuu. Bardığın uşul çoñ, ıyıq çabuulğa oşol aq alp alıp kelatqan öñdönöt.

Jooğo çabuul qoyğon maalında Elteres qolu oşen- tip uqmuştanıp sıyqırdanıp, türülüp körünöt.

O, al uqmuştay sür. Uqmuştay jeñilbes küç!

Azır Elteres qolu aq çatırdın oñ qaruu jağında oşol tartibin saqtap qatıp turğan kezi. Jekege çıq- qan baatırlar sayışı ada bolup... doolbas soğular za- mat Elteres qolunun tolqunu türülöt. Qaptayt.

Salim tümöndörü sol qaruu jaqta. Biroq Salim joo- kerlerinin mingenderi çılq bir tüstüü emes, toru me- nen jeerde, qara ker menen qara, aqboz menen qulan çaar, toru ala, sur menen buurul aralaş. Oşentse da sırt közgö bular da ança bölünböyt. Sürdüü, şañduu.

Jookerler tek qatıp qalğan kök taş sıyaqtuu senip turuşat. Dalıları dügdüyöt, tuulğaları tompo¸t, jan- çarları soro¸t. Jerden kök orduna atçan jookerler önüp çıqqanday, qalanğan çiydey. Tığız şiretip temir ti- kenek bolup qalğan...

Tek jooker kiyimi, er quraldarı, at sooruları ja- ñıdan kötörülüp kelatqan Küngö çağılışat. Jançar uçtarı jalt-jult etip, jelge jalañdayt. Soot ton, çop- qut ton, kemer qur jaltıldayt, ağarat. çoyunbaş eer qaşında ilinüü, aybalta büldürgösü bilekte ilinüü. Saadaq qaptar, jebege tirelet...

Jookerler tıptınç. Qatıp-senip qozğolboyt. Salim:

«Biz küçtüübüz. Bizden Adıltay küçtüü. Anın qolu bizdin qoldon mol emes. Başqa qol başçılarının er-

www.bizdin.kg

digi bizden artıq emes. Alp Külçur uçup ketti. Kiyin- kileri jaş. Tegini da, Barsı da, Jolborsu da ança da- sığa elek çabışta. O, alar taş bilek, qurç, öküm... Te-
ñir saqtaar? Alar çabış ebin, joo ığın ança bilbes. Oye, Adıltay ajonun qolun çabışqa baştağan Azman,
çekir, Er-Qaşiler aqılman! Baarıdan Er-Kişide qara jal qabılan aybatı. Ol jurt asabası. Ol ölbös, jeñil- bes. O, Er-Kişinin oşo qutu çaqırdı. Az, arğın, nay- man, eştek, tölös baarı çındasa, qırğız atanıp eline boluşaar. Köp birikse – sel. Elteres anı bilgisi kel- beydi. Kökjaldanıp, jeke şerdigine sıyındı. «Arpa- sız at aşalbas, arqasız er jeñe albas. Elteres şerim».

Salim baatır uşul sözün Eltereske dalay aytqan. El- teres şer Salimdin sözünün çındığın tuyunup tursa da, mensinüüsü, anın baatırdıq köktügü içki seziminin ünü
– «Ey, şer Elteres, sen Elteres başıñ menen kimdin al-dına jügünmök ediñ. Alp qılıçı qurç bolso, joo anın aldına tüşkön qara malı. İe qalıñ qarğa, taandı bir şumqar aydabay jürbü?»

Basa, bir şumqar qarğa, taanğa atılıp tiet. çuulda- tıp aydap alat. Qırat. Elteres Elteres baatır atqa qon- ğonu çabışqan joosun oşentip aydap, iyrip, qırıp jürbödü bele?

Ne bügün ele al alsız, aybatsız bolup qaldıbı?' Ne tigil jardanğan Er-Kişi qolu Elteres qolunan küçtüübü? Ne anın qol başçı baatırı Elterestin özünön aybattu- ubu? Elteresten bir jolu, qan jötkürgön, çabılğap jurt uşul qarşıda turğandar. O, anday bolso, Elteres şer emneden saqtanat. Emneni kütüp turat? Şerdene tüşkön Elteres küp etip keskin ayttı:

– Ne kütüş! Jekege er çıqsın!
– çıqsın!– dedi Salim.
– çıqsın!– deşti başqa qol başçılar da.

Doolbastı üç jolu «Küp»!, «Küp»! urdu.

Bul jeke sayışqa baatır çıqsın degen belgi.

www.bizdin.kg

Kömürdöy qara atqa mingen uqmuştay zor kişi atılıp çıqtı. Loquyğan zor jooker, attanğan baatır, alp Sorun Elteres baatırdın arqa tutqan baatırlarınan. Sorun jaşı qırqtan ötüp qalğan qadik jooker. Mından murda alda neçe iret jekeden alğan alp Sorundun mingeni da, joo kiyimi da qapqara. Antkeni Sorun baatırdın öñtüspölü qara. Oşonduqtan al başına qara tuulğa, üstünö qara soottop, qoluna qara meeley kiyip... çılq qapqara bolup ayqıra qaçırğanda, anın sürünö er jürök alp daabay jalt berçüdöy. Ooz açqanda tişteri ağarıp, közünün ağı aylanıp, kişi emes, kişi kebetesindegi qara jin qaçırğan sıyaqtançu. Sorun qaranın dañqı özgö emes, jatqa dayın. Elteres alptın sınbas-qıyrabas qara zoosu

– Sorun qara! Sorun qara barda Elteres eçkimge jeñil- beyt! – degen işenim alda qaçan eldin köñülündö.

Adıltay ajonun kök çatırı tigil kök döbögö tigil- gen. Kök asaba aloolonup, bayatan jardanıp turuşqan qır- ğız qol başçıları da, qoldu çabışqa belen sap tizip, tegiz atçan turuştu. Jeke sayıştın maanisi çoñ. Jeke sayışta baatırı alğan tarap, çabışta qolu jeñgenge tete. Uraanı kökölöyt. Jıldızı jarqırayt. Qolu çoñ
çabışqa jeñebiz degen işenim menen kiret.

Qırğızdar jağında jekeden alam degen baatırlar az emes: uysun baatırı – Ağuş, kençi – Döö-ake, çaa baatı- rı – Bertebester jekege çığuunu samaştı.

Er-Kişi öz baamında jekege Döö-akeni ıyğardı. Döö-akenin sürün da, küçün da, erdigin da bayağı ken qaşında betteşkende Er-Kişi sezgen. Sorun qarağa taymanbay baruuçu jooker uşul Döö-ake. Döö-ake küçtüü at minsin. Jekege çıqsın dep aytıp qoyğon. Döö-ake Er-Kişi tarabınan bolğon al işenimge alqışın aytıp, özü apsayıp-sapsayıp aldınan çıqqandı sorup alçuday sürdüü. Kök temir tuulğa başında kök taştay, üstündögü sootton muzday, eerde kişi emes ele toğoloq uqmuş olturğanday. Ar bir talı tik sayılğan jeerde saqalı çıtır-

www.bizdin.kg

dın iynesindey tikiet. Közdörü qıpqızıl. Uurtunan köbük ağarat. Qantse da emiten ele içki ünü qızıp, qıjırlanıp jindenip alğanbı? Tañ.

Döö-ake eki ortodoğu jazıqqa qaray ıqıs bergeni arañ turat...

Jekege Döö-akenin çığaarı anıq bolğon kezde, jolbors çaar ayğırğa mingen miñ başı Jolbors at oynotup Er-Kişinin aldına keldi. Al ızaluu, öküm. Monçoq-monçoq çuburğan açuu jaşı betin juuyt. Jolborstun al kebetesin körgöndö Azman abo da, çekir biy da, Er-Kişi da sestee tüştü.

«Jaş baatırğa emne boldu» degen qaraş. Başqa erender, janında turuşqan jookerler saqtana qaraştı.

Jolbors kök tuulğasın başınan alıp jerge çaptı da Er-Kişige moynun sozdu:

– Er-ake, erdik işenimden qalğan baştı çaap salıñ, tez çaap salıñ?!

Jekege meni çığarbadıñ degeni boluçu. Jolborstun. qañırığı tütöy tüşüp, başın dağı eñkeytti. Jolbors:

– çaap salıñ, öz qoluñ menen Er-ake, çaap salıñ. Mınday qunsuz baştı iynimde kötörüp jürböymün. Marımıñdı alıp, qoluñdan ıq üyröngön jookeriñ edim... çabışta unut qalğança başım çabılsın!

– Aşıqpañ, çunaq... – dedi Er-Kişi. İçinde Jolborsqo çın ıraazı qarı baatırdın ünü jumşaq uğul- du.– Aşıqpañ, erenim. Sen ayqırçu kez aldıda!

Jolbors jaş balaça julqundu:

– Kezim uşul! Je jekege çığam. Je başımdı çaptıram!

Azman Jolborstu soorotup qars-qars küldü:

– Ua! Babamdın çın tuqumu. Qayratıña jurt ıraazı!

...Dal uşul kezde qarşı jatqan doolbas soğuldu. So- run qara atılıp ortoğo çıqtı.

Adıltay qolu qozğolo tüştü.

«Kim? Kim çığat, bizden jekege?»– degen qozğoluş.

www.bizdin.kg

Jolbors jerdegi tuulğasın şap eñip alıp, baatır- lardan uruqsat kütpöy jekege çıqtı. Adegende jolbors çaar ayğır qoldon bölünöördö qoş ayaqtap tura qaldı da, azınap jiberdi. Anan oşol artqı ayağına salmaq taştay atırılıp jönödü. Jolborstun jekege çığışı jaqın turğan özgö da, oqçun turğan jooğo da ötö sürdüü bolup köründü. Eki taraptan birdey ün çıqtı:

– Teñir saqtañ?

– Jaş jookerdin çığışı qatuu...

öz taraptın jookerleri tolqup, qubanıp ketişti. Joo tarap selee tüştü.

– Teñir saqtañ!..

Jadasa özü jekege çıqqanı turğan Döö-ake ızasına çıdabay ayqırıp, julqunup, attan tüşö qalıp, qayra mindi. Oşol zamat çubarı köz uçunda oynop taq tüyülgön ayğırdı körüp, eerde zıñqıya qatqan Jolborsqo ıraazı boldubu? Köz aldındağı eñ tez, eñ sürdüü taymanbas qar- maşqa aldanıp Döö-ake Jolborstun tilegin tilendi. Sanın atqıy ayqırdı:

– Döö-akeñdin kezin surabay aldıñ, jindi. Emi jeñilbe deymin! Jeñilseñ, joodon murda men jarıp salam, seni?!

Döö-akenin bul kebin Jolbors eşitpedi. Al, bul kezde Sorun qara eköö tireşe tüşkön. Jekege çığışqan eki baatır boy tireşe tüşüp çarpışıp ötüştü. Sorun qara- nın janında Jolbors baladay köründü.

Azman abonun jürögü şuu etip, Teñirge jalındı:

– Ua... Kök teñiri? O, ıyıq, baatır babamdın tirüü arbağı, balanın atın jılooloñ? – Jolbors tolup-bolup turğan alp jooker. Oşentse da aqıldan şaşqan Azman anı «bala» dep aldı.

Sorun qara menen Jolbors qayradan betteşti. Emi qapqara bolğon Sorun Jolborstu at-matı menen basıp salçuday tike keldi. Tök çabışta emes, tök ançeyin qol qayrıp jatqansıdı. Dele qamırabadı... Biroq negedir

www.bizdin.kg

çatışqan arqandın çatışın çığara albay jatqansıp... qaldastay tüştü...

Bul kezde jolbors çaar janağıday qoş ayaqtap tura qalıp azınap jiberdi. Jolbors soqqon aybalta Sorun- dun tuulğasına taamay tiygenin jandın baarı kördü.

Sorun sendirektey tüşkönsüdü.

Al oşol zamat tizgindin qoş jaağın tığız tartıp, qara attı ketençiktete berdi da... Jolborsqo jançar suq- turdu. Anın bul araketi aşığıştıq menen iştelgen ele. Ança qatuu emes soğulğan jançarın Jolbors qağıp sal- dı. Sorundun jançarı asmanğa qoroq etti. Oşondon pay- dalanıp, emi Jolbors Sorunğa jançar suqturdu... Bul jolu Jolborstun jançarı asmanğa qoroq etti...

Er-Kişi sır berbeyt. İçten tütögüp suz:

«Sorun qarağa jaltanbay tike barıştın özü Jol- borstun erdigi.... O Kök teñiri, erenimdi ayañ. Erenime arqa boluñ? Jaştıq, qadiksizdik ketirbese iygi. ça- baldığı joq. Jolborsum, çın jaş sırttan...»

Jekedegi eki baatırdın attarı bul kezde bir jaqtı baştanıp te arı jaqqa jarışa jönödü. Sorun menen Jolbors emi eñişip baratqan sıyaqtuu eköö birdey tiz- gindi taştap, attardı jayına qoyup çabışıp kelatı- şat. Bul çabış – «Börü tıtış» dep atalğan erdik çabı- şı. Mında qol oñu kimde bolso, oşol erdin çapqanı ay- battuu, taamay, küçtüü tiet. Biroq ar qıl çabış ığına jaştayınan qadik könüşkön jookerler üçün «oñ», «sol», joq. Tek, ıq, ep, küç. Taymanbay joo betine tike qaroo. Jeke aybalta çappastan qarmaşqan joosun köz oğu menen atuu, erdik aybat, baatırdıq sür menen jaltantuu...

Dal uşul baatırdıq sürünö Sorun qara bekem işenet. Oşonduqtan al qol kötörgön sayın, közünün ağın aylanta surdanat. Köbük bürkkön qara buuradan beter «buquldayt».

«Ah!» etse, adam unçuqqanday emes, qandaydır bir qara küçü taşığan japayı ayban sıyaqtuu. «Ah!» degen sayın aybaltası taamay serpilet.

www.bizdin.kg

– Jeymin! Jeymin! Sarı ooz, sorom! Sorom seni, çıçqan?!

Biroq açuuğa malınğan Jolbors Sorun qaranın sürün da, kemsinte aytqan sözün da tootpodu. Al çuburğan jaşın sürtpödü. Jolborstun ıylaşı adegende Sorunğa al- sız, ayanıçtuu körüngön. Oşon üçün, al Jolborstu «bala», «çımçıq» degen....

çabışqan sayın Jolborstun ıyı köz jaş emes ele, tögülgön küç öñdöndü. Jolborstun jaşı emi Sorundu qorquta baştadı. Sebebi, Jolbors möltüröp jaşı tamaar- da qatuu ayqırat. Aybaltanı taamay soğot. Sorun sendi- rektey tüşöt. Anıq kirgen buura, anıq quturğan kök jal sırttan, emi Sorundun köz aldına tartıla qalat.

Sorun ayqırıp, aybaltasın taamay kötörgöndö jolbors çaar qoş ayaqtap tura qalıp azınap bir neçe jolu Sorundu öksüttü. «Teñir, Teñir, – dedi al. – Bu kişi emes. Bu kişi kebetesin kiygen döö...»

Sorun çındap qorqup ketti.

Tee alda qayda barğanda jekede çabışqan eköö qay- ra baştandı. Emi janağı çaap ketken joluna salıp qayra kelatışat. Bul jolu janağıday şıdır çabış- padı. Küymölö, toqtolo qalışıp soğuştu:

– Me! Saa, Qara doñuz?!

– Me! Saa, çıçqaq...

– Aya?! Başıñdı kesermin. Başıña... senin...

Azır bular aybalta menen çabışuuda.

Tek kök temirge kök temir soğulğanday «çaq-çuq»! Baltağa balta qağışat. çaqmaq taş çaqqanday ot jaltıldayt...

Sorundun oñ iyni sızdap uyup... qızuuluqtan ğana qol kötörüp qaldı. Jolbors janağıday ıylay albay tek qumsañdap, surdanıp bet ireñi suz... Açuusu köz jaşı menen çuburup bütköndöy. Tek, çabış anın ar dayım otop jürgön işi sıyaqtuu «köndüm» bolo qaldı.

Jolborstun ıylay albay qalğanına emi Sorun qubanıp ketti.

www.bizdin.kg

«Eya... sarı ooz... sürüñ qaçtıbı»...

Sorun küçün jıyıp alğıça Jolbors qayradan ayqır- dı. Qıroodoy jılt etken jaş jaağı ıldıy toğolondu.

«...bu qayradan quturdu. Saqta, Teñir»? – dedi Sorun...

Ayqırğan Jolborstun aybaltası bul jolu Sorundun mañdayına taamay soğuldu. Sorun alp öböktöy tüşüp, at jalına eñkeydi...

Qara at qoşqurup, qaltıraptурup qaldı...

...Eki taraptan birdey doolbas soğuldu. Tümöndör ayqırdı:

– Ure-eñ!

– Ure-eñ!

– Ure-eñ!

Buurul Jer düñgüröp ketti...

Jazıqta ayqaş üyörü uyulğuy berdi – küü, şaa, qars, tars etip.

AYQAŞ

Tuubuz qaçpay turat dep
Qubat qılıp uruşup,
Arqalaşqan eki qol,
Aç börüdöy juluşup,
Açuudan qoltuq çoyulup,
Qanattın baarı qayrılıp,
Qalqandın baarı mayrılıp,
Etektin baarı tügönüp, Eerdin qaşı übölüp, Erindin baarı kesilip, Emçektin baarı ezilip,
Tizenin baarı tozulup,
Tizgindin baarı üzülüp,
Top tozulup elektey,

www.bizdin.kg

Tomuqtay bolğon qurğan baş
Joşolop salğan çelektey...
Manastan

Qolu sınsa, moynuna tañıp alıp, butu sınsa, qanjığasına baylap alıp uruşqan. Aqqan qan be- tin juusa da şıpırıp qoyup soğuşa bergen. Suusasa atının terin jalap jürgön. Mınday baatırdı «Qara kök je kök jal» degen.

Belek Soltonoy uulu jıynağan materialdan

üç qanat bolup tirelip turğan üç tümön qol at qoydu. Adegende qalanğan jar urap ketkendey, bardıq urandı opsuz küç şilep, alğa qaray opurulğanday bolo tüştü da... bir azdan kiyin oşol küüldögön qalıñ tolqun jayıla berdi. Jançardın jalanğan uçtarı jarqıldadı. Tuul- ğalar küngö çağılıştı. Uraan, çabış ayqırığı jer jardı:

– Uruñ-e-e!
– Uruñ-e-e!
– Soğuñ-a-a!
– Soğuñ-a-a!

Qalıñ atçan aralaşa ketişti. Qaçırışqan eki qoç- qor soğuşqanday «Qars! Qars» dobuşqa qulaq tundu... Ayqaş üyörü uyulğudu...

Eesiz qalğan birin-serin attar çuu arasında moynop açıq talaşpasa, alğaçqı ayqaşta ölüm tapqan joqqo ese. Jaradar bolğondoru, esten tana tüşüp sendirektep at jalın tayandı. Biroq attan jığılğandarı çanda. Tek qars-qars çabıştı ayqırıq, qıyqırıq qoştoy berdi. Iñqıstap ontoy tüşüü bar. Al ıñqıs bir kişi- den çıqqan ontoo emes, köptün ıñqısı, köptün ontoosu. Qağılıştan, qaruulaşuudan, qarmaştan, tireşten
çıqqan ontoş. Kişi uulunun biri-birine bolğon qas- tığı, birine-biri iştegen qaramürtözdügünö çıdabay buurul Jerdin küñgüröşü-düñgüröşü, keyişi...

www.bizdin.kg

«Eya, kişi uuldarı ay. Sen, nege biriñe-biriñ uşunça kekteşesiñ? Biriñdi-biriñ ayaşpaysıñ?! Mınday qağılıştın, mınça qan tögüştün sebebi nede? Eyya, kişi uulu uşul mayqandaşuudan tabarıñar barbı?» – degendey küñgüröş, düñgüröş...

çınında ele bul qağılıştın sebebin oyuna alğan azır eç bir jan joq. Tek tuş kelgenin tuş kelgeni «Qañ» dediret. Taluu jerdi tandap aybalta soqtu. ötöör jerdi boljop jançar saydı. Taamaylap qılıç çaptı.

ölgönün körsö öltürgönü qubandı. Jığılğanın körsö, jıqqanı qubandı. Jan ayaşpas çabış ulanğandan ulandı. Qızığandan qızıdı.

Ulam çabış küç alğan sayın emi jan qıyğandar da köböydü. Amal-arğa, ep menen balta soğuu. Ajaandanğan eregiş, ayığış menen betteşüü. Al emi jığıluunun jolu bir: ne at jalın quçaqtay qalıp... je şılq jerge qulap tüşüü. Ne endirey tüşüp, esinen tanuu. Ne qan oqşup közdörü alaya qarap... oop tüşüü. Anan üzöñgügö butu ilin- geni atında süyrölöt... Azır ele ayqırıq salğan, qarı- luu sıyaqtanğan jooker söögü, uşintip alsız, arğasız, atta süyrölüp talpaq boldu...

Qaza tapqan jookerlerge Jerdin janı sızdadı. Kişi uulunun kek keçirbes öjörlügünö öküdü. Estüü, küçtüü, bolo turup, öjör, kekçil jağına ötköndö – qırğındaşqanda, uşunday öltürgüç jırtqıç, taş boor bolup ketkenine keyidi... Uşunday alsızdığın ayap sıqtadı buu- rul Jer...

...O, eki tarap çabışın toqtoor oyu joq!

çabış ulam küçöp, ulam qızığandan qızıy berdi. Birde eki orto uu-çuuğa tolo tüşöt. Birde «jımm» bolo qalat. Şarpıldağan küçtüü tolqunday eki ara çaypalıp-teñsel- di... Qağıştı. çabıştı. Birin-serin jatqan aq taştan bötön eçteme joq, bayağı kök jıttanğan tüzgö er ölügü, at ölügü jaynap ketti.

Baştapqı tireşte ele joo desin suutup, küçün keti- riş üçün Elteres üç türüm qoldu birine udaa birin çap-

www.bizdin.kg

tırğan. Aldıñqı qara attuular jalañ töş tireşçülör, jalañ joo börüsü kök çekeler oşolor boluçu. Alar qapta- ğanda tosmo suu toğondu buzğanday küç menen kelüüçü «Qara sel» çabuulu azır jaypaldı.

Asaba tübündö mensinin çıyralıp turup Elteres ulam ayqırdı:

– Qaptañ, qara sel! Qaptañ! Qara taşın küldürötüp, ağızıñ, selim!

Biroq «Qara sel» tayızday tüştü. Ağa arqa bolup emi «Jalın sel» qaptay baratqanda, Elteres mala asa- ba bulğattı... Doolbas «küp! Küp!» soğuldu. Kerney ba- pıldadı. Baarınan qatuu Elteres özü şıqaqtadı:

– Qaptañ jalın sel! Quyqalañ, joonun qara taşın da! Er-

Kişi qolu çınında ele quyqalanıp jatqanday «jalındın» arasında qalıp jattı. Sebebi Er-Kişi a degende ele üç tümöndöp artıq qoldu çabışqa salbadı. Elteres qoldu seldey qaptatuu menen jeñişke jetse, Er- Kişi qoldu oşol qaptağan «seldi» küçünön tayıtuu, azay- tuu, anı sooltuu ığın qoldondu. Al üçün – bardıq qoldu çabışqa bir kirgizçü emes. At menen at qağışıp, kişi menen kişi tireşkende köp-azda emes, quraldın çabıl- ğan küçündö! Qağılışta qaysalağan jookerdin çabışı da qaysalaq. Qaysalabañ, bir soq! Soqqonço qup soq, mer- çemdüü jerge taamay soq! Al üçün aldı-artıñ een, çaba- ar jooñ belen bolsun! – dep üyrötkön Er-Kişi öz joo- kerlerine.

Emi çetten qarağan közgö qırğız qolu attan ajı- rap, baarı jığılıp qalğanday, ne tigil küçtüü qalıñ qolğo sorulup birden jitip ketkendey. A çınında alar- dın çabışı qatuu...

Kök çatırğa jaqın kök asaba aldında çoñ küröñü ürgülöp, özü tek turğan Er-Kişi azır oşol tek turğan qalıbında ar bir on başısının, ar bir-jüz başısı- nın, ar bir miñ başısının aybalta soğuşun sınap, mooqumu qanuuda.

Atınan qulap jan bergenin körsö:

www.bizdin.kg

«Ua, arbağıñ tirüü bolsun, eren»! – deyt. Aybaltanı taamay soqqonun körsö:

«Ua, bar boluñ, eren! Artıñda eliñ arqa, saa, eren»! – deyt. Ar bir jookerinin qayratın, demin, küçün sınap turğansıyt. O, miñdegen qoldun qatuu qağılışı qağı- lış bolğondo da jan ayaşpas çabışta, ayqırışta, ti- reşte, eki arada betteşken qalıñ jookerler birine-biri ajal bürküp jatqanda... uşul döñdön turup ar bir joo- kerdin aybalta soğuşun baamdaş mümkün emesko.

Albette, mümkün emes!

Biroq anı körüü, bilüü başqağa – bizge mümkün emes. Körbös, töönü körböyt. Sezbes azabın sezbeyt. Al emi öz işine qadik körögöç-bilgi bir sözünön kişini bilgendey, qadik körögöç qol başçı da çabıştın münözünön jookerlerinin demin bayqadı. Ua, olordun eleñdep şaşqanı, qorqqonu, qaçqanı barbı? Joq! Ua, olordun aşığıp qaldastap ay- baltanı taamay soğo albay jazıp qalğanı barbı? Bayqal- badı! Ua, at jalına oop jığılıp jatqanı qança? Köppü, azbı? Basa, uşunday qatuu çabışta ajalğa moyun sunbay qoyuçubu, jooker. çekege aybalta taamay soğulsa, qoltuqqa jançar batsa, je çoyunbaş tiyse, ne jebe madalsa, ajaldan kim qutulat. Qol arasında uçup ketkender az emes. Oşentse da çabış seeldebedi, ulam küçödü, qızıdı. çabıştın uşul qızuusuna teñdeştirgende çığım köp emestey...

«Teñir saqtasın? Qol azır maytarılaar emes. Joo- kerler qarıluu! Elterestin «Qara seli» da, «Jalın örtü» da Er-Kişi qolun şaştıra albadı.

Iras, Elteres qoluna qarağanda Er-Kişi qolu san ja- ğınan azdıq qılıp jatır. Qay kezde jalğız jooker eki, al turğay üç baltanın qağılışına aybat qılıp, jal- ğızdıq tartuuda.

Er-Kişi dal oşol jalğızdıq tartqan jookerine uşul döbödö turup arqa-bel bolğondoy, dem bergendey:

– Soq, soq, eren! Tike qarañ, joo közünö közüñ ötsün! Şaşpañ, aybaltañdı taamay şilteñ! Qılçaqtabañ!

www.bizdin.kg

Jooker aldastay tüşsö, Er-Kişi ayqırıp jiberet:

– Aldastabañ debedim bedi?! Qorqqondu qo¸n basat. Qaç- qandı künçüy alat debedim bedi?! Qaçpañ!!

Jooker qorqpoy, şaşpay aybaltanı taamay ursa, Er-Kişi anı qubattadı:

– Aya! Eren! üzöñgü teep tura qal! Atıñdı erkinçe taştañ. Jooker atı jooker araketin anın salmağı-nan, qıymılınan sezir!

Albette, jer küñgüröngön qağılışta, uu-çuuda, çabışta Er-Kişi dobuşu jookerge uğulbayt. Azır bul döbödö, kök asaba astında loquya turğan qol başçısı özünün ar bir jookerine oşol demin berip turuşu – çabıştağı jookerdin köñülündö. ünün, aytqan sözün uqpasa da, oboçodon tikie qarağan qol başçısı azır ar bir jookerdi körüp-sınap turğanı, ar birine özü arqa bolup demin berip turğanı belgilüü.

Joo tobunda jeke qalğan jooker menin aybatımdı bilsin. Er-ake qarap tur, körüp tur, sınap tur dese, çabışqan jooker Er-Kişinin demin sezet. «Dem! Demiñden aylanayın, Er-Ake. Senin jookeriñ qaçıp ölgön emes. İşeniñ bizge» degendey topton bölünüp, jeke qalğanı da aybattuu. özünö jañıdan küç bütköndöy küçöp ketet...

– Er-Kişi jookerinin balta soğuşuna mooqumu qanat:

– Ayya, bar boluñ, eren! Seni törögön eneñe alqış! Ataña dañq!

Azman abo, çekir biy tek Er-Kişinin ünün eşitip tek turuşat. Közdörü maydanda. Qulaqtarı Er-Kişinin aytqanında. Qol başçının qoñğurağan joon ünü toqtolo qalğanda, berki abo-biy müñküröy tüşör.

«Ne boldu, baatır? Bizdin qol mayışıp qaldıbı?»

Tınım. Jer ıylağan, jer-solquldağan qatuu çabış.

– Ana! Qarañ! – dedi Er-Kişi. Döö-akeni körüñ. Qalıñ toptun ortosunda jeke qaldıñ!

Azman abo seleye tüştü:

– Teñir saqta, baatırdı. Uçup ketpese eken?..

www.bizdin.kg

çekir biy tek joo baltası özünö soğulup jatqanday keyip ketti:

– Oye... çaptırıp salğan joqpu, Döö...

Döö-ake qalıñ joonun ortosunda jeke qalğanı jeñiş alıp kelgensip Er-Kişi qoñğurap qubandı:

– Bar boluñ, Döö-ake! Bar boluñ, şer! El-Jurt arqa, saa. Bar boluñ, kök jal!

Jeke çabışta ortodo qalğan Döö-ake ölöörün oylobodu. Tek ayqırıq salıp, başqalardıqına qarağanda, üç qaruuça sabı uzun aybaltasın töbösündö bulğaladı. çınında opsuz küçtüü Döö-ake çabışta jindenip, örçüp ketçü. Biroq eç ubaqta aybaltanı jaza soqçu emes. Mer-çemine kelbese, aybaltasın uzun qarqap töbösündö bulğaçu. Baltanın «duu-duu, zuu-zuu» epkini özü menen ça- bışqanjoonun sesin alçu.

Döö-ake özünün mintip aybalta bulğaşın: «Atam qırğızdın tegirmen çurqatışı!» – deçü.

– Döö-ake babanın tegirmenin çurqattı degiçe, aa bet baqqan joonun başı jarıldı deñ. Tegirmen taşı tiy- gende jançılbay qalıçu baş kimde eken?! – deşçü jurt.

Bul çabışta Döö-ake uşunu menen üç jolu şer baba-nın tegirmenin çurqattı. üçööndö teñ anın tegirmeni- nen dalay joonun başı jarıldı. Anı körgön Er-Kişi Döö-akenin jeke qalğanına qubandı. Zor denesin titi- retip külgön jönü da oşol. Basa, bayırqı baatır baba
çurqatqan tegirmen azır bul çabışta da «zuuldap-zuul- dapdüñgüröp» çurqap turuşu çoñ arqa, baatırlarğa.

Jekede çabışqan jalğız Döö-ake bele?

Ana, aqsurğa mingen Ağuş baatır. Ana, buurağa min- gen töövçü Tarpañ. Ana, çaa baatırı Bertebes. Al baatır
özü çıqanaqtay bolup alıp, töödöy qulağa mingen eken.

At çapçu çabarmanday eerde epeyip körünöt. Biroq özün qandaydır bir sıyqır qurçap alğanday çenine joonu jolotpoyt. Qantse da Bertebestin qatqırığı şamdağay- lığı, özünün baladay kiçine, baladay tatınaqay,

www.bizdin.kg

süykümdüü bolo turup taymanbas qayratı, qandaydır bir körünbös küç jıloolop jürgöndöy bolğon anın uqmuş- tay sürü – çenine kelgen joonu jüdötüp, taysaldattı.
çoçuttu.

Bertebes baatır da jeke çabıştan aman çıqtı. öz jookerlerinin tobuna qoşuldu. öz jookerlerine aqaat berip, arqa bolup, emi keminde elüüdöy jooker ortodo qaldı, elüüdöydü qantse da, Salimdin miñ başçısı qur-
çadı körünöt. Bertebester birine-biri arqa salıştı.

Birine-biri küç, tirek boluştu. Alar ortodo tınbay aylanğan jarğılçaq sıyaqtuu tegerek bolo tüştü. Qal- qandarın betke toso jıyrıla qalıştı.

Biroq alardı qurçağan joo qolu ulam qalıñdadı. çelekti temir alqaq qısqanday qısıp, quuşurup, sığıp barattı. Teñir saqta? Azır, al qurçalğan Bertebes tobu emi dım çıqpay qırılaar da... alardı qurçağan miñ ba- şının jookerlerinin bir tobu özünön-özü attan quladı. Keesinin atı oçorulup, özü jöö. Körsö, jüz başı Elçur- dun qolu Bertebesterge kömök berip qalıptır. Alar ça- bış menen narı jaqtan boşonup çığa berişip berki Bertebesterdi qısıp kirgen toptu baylap, mergenderi jebe uçurğan eken. Tigil attan qulağan jookerler, oçorulğan attar oşolordun jebesinen ajal taaptır.

Azır Elçurdun qolu Salim miñ başçısının kölun sırtınan qurçadı. Jeke qalğanda Bertebester suyula tüşkön. Elçurdan kömök kelgen soñ, qurçoodoğu qol çıy- raldı.

Bul jolu Bertebeske Er-Kişinin ayqırığı daana uğuldu:

– Bar boluñ! Bertebes şer!

Bertebes tınığıp qayradan jooğo çapqanday şerde- nip ketti.

O, ooş-qıyışı tizgindeş alp dünüyö ay!

Bul alp dünüyönün qayğı-muñu, külküsü tizgindeş. Jada qalsa, uşunday qan tögülüp, jin jıttanğan çoñ

www.bizdin.kg

çabış jürüp jatqan maydanda, kişiler bir demdik ömür üçün jan ayaşpay salğılaşıp jatqan uçurda da, uşul qarsıldaq çabış, uşul tögülgön qandın içinde, uşul aybattuu, qorqunuçtuu oquyağa külkünün tizgindeş jürgönün körüñüz!

Al külkülüü joruq bayağı töösçü Tarpañdın çabışı. Al çuudası qara buluttay türülgön qara buuransın miniptir! Jalañ atçan jookerlerdin arasında Tarpañ soroyup, bir özü biyik. Anın üstünö qoluna bek tutqan jalğız quralı Döö-akenikinen da uzun saptuu aybalta! çet- ten qarağan közgö anın aybalta ekeni ança bayqalbayt. Tek baltağa oqşoş çoqmorbaş sıyaqtuu.

Açıqqa çığa qalğanda qara buura qadimki tegirmen- ge minip baratqanday burquldap jönöyt. çabışqa kir- se, buurası jindenip bışqırınat. Jaqın kelgen joo- kerdin beti-başına jin aralaş köbük bürköt. Qıjır- lanğan jooker Tarpañdı qoyup buurağa balta soğot.Biroq buura anın balta soğuşun tootup qoysoçu...

– Ahh! – etetda köbük aralaş jinin serpet.

Tek keyigensip başın çayqayt buura. Başına balta tiyse da jığılbayt, buura. çınında buuranın jığıl- bas sebebi da bar. Bürkütkö tomoğo kiygizgendey buura- nın da kiygen tomoğosu bar. Biroq qara buuranın «tomoğosunun» ayırması, al temirden quyulğan. Eki közdün tuşu oyuq bolğon menen da ağa jançar uçu batpas tor «köz aynek». Al emi şilisinen tarta aldıñqı örköçtün tübünö çeyin buura moyununa niçke, iyilçeek temir tor- qap kiyilgen. çapqan menen buura moynun qılıç kes- peyt. Bul dele çanda bolo turğan saqtanış!

Oşonduqtan, qılıç çaap, qılıçı kespey, balta so- ğup, baltası ötpögön soñ qara buuranı joo qolu «Sıy- qırduu uqmuş» dep qalıştı. Qara buura burquldap jin çaçıp kirgen jerde joo qolu suu serpilgendey çaçıray qaçat. Quralı da uqmuş. özünün töödö olturuşu da uqmuş, bir çabar Tarpañğa qara buuranın baladay eki

www.bizdin.kg

örköçü öbök. Eki örköçtü temir tor qorğoyt. Ne çarça-bas, ne çöldöbös qara buura qay kezde uqmuştana seki-rip-sekirip qoyso, töö elesindegi tajaal kelatqanday...

Dal oşol töö elesindegi tajaalğa mingen Tarpañ baatırdın çabışı külkü tuudurdu.

Dünüyödö bötönçö körüngön «jat» nerse aralaşqanda al uqmuştuu bolooru anıqqo. Andan saqtanuudan, qorqu- udan murda, ağa tañdanuu sezimi payda bolooru bügün bay- qaldı. Aybalta töbögö soğulğan sayın jığıluu mınday tursun, aşa ketse, başın çayqap qoyup, jin çaççan buu- ra a degende jookerlerdi tañ qaltırğan. Emi alardı qorquta baştadı. Buura bulquldayt. Tarpañ qatqırat.

– Bu kişi uulu emes, Oysul-Atanı mingen jin! Jin! Jin! Mından oolaq qaçıñ!

– İe, jinden oolaq ketiñ!

– Ua, qara buura mingen jin ölör emes... Qaçıñdar...

Joo tobunun uşunday saqtanışı alardın jooker-lerinin, sesin aldı.

Oysul-Atağa mingen «jin» jaqındağanda...jılqı balasına mingen kişiler sürdügüp qaça jönöyt.

Qaçqan jooğo Tarpañdın uzun sap baltası jetet. Baltası jetpese, qara buura uzatpayt.. Buurası jetpe- se, jebesi jetet.

Tarpañdın çabıştağı bul bötönçö joruğu özdün külküsün çığardı. Jattın üröyün uçurdu. Sesin aldı...

Berki döbödö, kök asaba tübündö turğan Er-Kişi çını menen mooqumu qanğıça qorsuldap külöt:

– Bar boluñ, Tarpañ şer! Eya, küçüñö qulmun! Amalı-ñan aylanayın! Qara buura anıq Oysul-Ata eken, Azman!

Er-Kişi uşintip qubanğanda Azman da, çekir biy da çabışqa qumarlanıştı. Köz aldında çabış jürüp jat- qan mayda emes ele, tek buura mingen bir uqmuş döö me-nen başqa qalıñ atçan ep, küç, amal sınaşqan tamaşa sıyaqtandı.

– Bar bolsun, eren!

www.bizdin.kg

– Bu çabışta bu eren uçup ketse, anın başına qo¸r balbaldın sanı qança, Teñiri?

Berkiler uşintip jarpı jazılıp turğanda qarşı-dağı döbödö aq asaba tübündö turğan Elterestin jini qaynadı. Al tıyaq-bıyağına zil tögüp qarap jindengendey ayqırdı:

– Ey, menin qusurum qayda?! Beregi buura mingen jin qurutmaq boldu. Bizdin qoldun sıyqırı qaçqan bedi?! Qurçağıla, onu. çapqıla, jindi! Tirüülöy matap keliñderçi! Qanın içem, onun?!

Jindengen Elteres şer, janında asaba qorğoğon alp erenderden jüzdü jönöttü. Alar tek başqanı qoyup, oşol qara buurada qatqırğan «jindi» qolğo tüşürüp matap alış üçün atayı jönöştü...

öñ jalın jeerdege mingen joon top jooker başqağa buydalbay tüz Tarpañğa kelatqanda... berki döbödö kök asaba tübündö turğan Er-Kişi öz tobunan öñ qulan sur mingen jüz jookerdi jönöttü. Bular da jüz başısı baştap, jüzü teñ bir çabar erender. Bulardın özdörünön da mingenderi çarçoonu, çaalığuunu bilbes – qulan tuqumu! Qulandın japayısı çoqmordu, jebeni tootpoy kişini tike qaçırğanday ele, bul qolğo üyröngön tuqu- mu da, çabışqa jaltanbas, baş-közgö qamçı, soyul tiyse da qaçpas uqmuş mal.

Bir çabar jüz başının jookerleri tigil Tarpañ- dı közdögön jalın jeerdeçenderdi toso çığıştı.

...Tüş ooy baştağanda çabışqan qalıñ qoldun qağılışı a degendegidey qaruuluu, aybattuu, küçtüü emes, qol qatarı seyrek tarttı. Sulap-sulap jerde jatqan- dar da qalıñ. At jalına tayanıp, alağar közü qoyulup qolunan quralın tüşürgöndör da az emes. Erteden beri şaraqtap qaynağan qazan dımığanday suup kelattı...

Erteden beri çabıştın ar tolqunun eske tutup surdanğan Elteres çabış mınçalıqqa sozulat dep boljoğon emes. Al, adep çabış baştalğanda «Qara seldi», anan ağa udaa

www.bizdin.kg

«ört jalındı» ağıtqanda menin qoluma joo turuştuq bere albayt dep kütkön. Eki seldi joo qolu toğotposo, eki selge turuştuq berse, anda «Aq tolqundu» qaptatam. çoñ köldün aq tolqunu buurul Jerdin betinen juup salat joonu dep işengen Elteres janaraaq oşol baarınan küçtüü «Aq tolqundu» maydanğa qaptattı. Jalañ aq boz at mingen, jalañ aq ton kiygen – «Aq tolqun» tümönü at qoyğondo suup kelatqan maydan talaası qayradan jandan- dı. Jer qayradan düñgürödü. çabış qayradan küç aldı...

Azman menen çekir «Aq tolqun» qaptağanda qorqup ketişti. çekir attan tüşö qalıp, qayra attandı. Azman eerdin qaşın tayanıp maydanğa arğasız, alsız qaradı.

Ekööbirdey Er-Kişini şaştırdı:

– Baatır, bizdin qol qırılıp ketpesin, taqaat ji- beriñ?

– Olor köp bolup ketti...

– çaap salar...

– Qaptap keter...

Dayım ağarıp jürçü moynundağı uzun aq tırıqqa çeyin qızara tüşkön Er-Kişi qamırabay ayttı:

– E, qaltaarıbañ, abo!

Tigiler kep qayralbay tim qalıştı.

– Qol köp bolso ele, joo jeñbeydi!

Er-Kişi alda nemnege alağdı bolğonsudubu? Sözün aytpay toqtoldu. Ar dayım ottonup, adam tike qarağan- da kişinin şilisine çığa tüşçü qurç közü emi quuş, qıtmır tarttı. Tigilip, teşilip, maydandı tiktedi.

«Az... bizdin qol qırılıp ketpesin... Tigiler köp bolup ketti... O, küç köptö. A tuura. Qara taanday qapta- ğan tabğaç köptügünö salıp maytarıp jür. Jeke ele biz- dibi? Jeke ele qırğız atanın tuqumu tabğaçtan qır- ğın taptıbı?.. O... uşu maydanda azır qan tögüşkön üç- Suu jurtu da tabğaçtan qırğın tapqan. Keçee birin-biri çabışqa tölös menen eştek, qupçaq, az menen qarluq, izgil jana çaa, jamı on oq baarı tabğaçtan qırğın

www.bizdin.kg

tabışqan. Jalğızdan jeke qalğan jurt taqır tıypıl qırıldı. Birine-biri arqa bolğonunan tuqum qaldı...

Qırq çıbıq bir jalqıdan qalsa, onu bala sındırır. Qırqı birikse olor tutamğa batpaydı. Olordu too kötörgön alp sındıra albadı!

Ey, ant urğan Elteres şer, ekööbüz ne üçün küç qoşo albadıq. Biribizge biribiz arqa bolo albaybız, eya? Biz uraan çaqırışsaq, kindikteş ol bizge keleer edi»... – dedi Er-Kişi. Eltereske qıjırlandı.

Bul kezde maydan qızıp, çabış qayra çıyraldı. Er- Kişi qolu çınında ele azdıq qıldıbı? Maytarıla, ja- pırıla baştadı. Biroq qaçıp maytarılbadı. Tireşip, çabışıp küç menen sürülüp, toqtolo qalıp, bögölö qalıp... çıtırap jığılğanı kelatıp qayradan mayışıp toqtoy qalğan jığaçtay qolu çaçılıp birindebey birine- biri tirek boldu. Taq ele maydandın orto aralığına – taq kök çatır tuşuna ıqtaştı.

Joo közünö qırğız qolu küçtön tayıp, arğasızdanıp, alsızdanıp baratqanday sezildi.

Elteres emi özü at qoyup, alsırap baratqan qoldu birotolo tepsep saluunu oylodu. Kök çatır aldında qamırabay turğan Er-Kişini Elteres öz qolu menen çaap salğısı kel- di. Asınğan jalañ qılıçın kötörö qalıp... mına emi:

«Uraa-an»! – dep ayqırıp jönögönü qalğanda...

Tee kök çatır janında, kök asaba tübündö bayatan atçan turuşqan Er-Kişiler attarınan tüştü.

Anı körgön Elteres seleyip tañdana qaradı:

– He, Salim bek? Onolor neme oylodu, Teñiri? Uşunça alısta turup Er-Kişinin oyun bilgeñdey Salim toqtolboy ayttı:

– Bek, ol qırğızdın Er-Kişisi! Aldına dastorqon jaydırıp, aş içkeni jay olturdu.

Elteres işenbey külgön boldu. Elterestin külküsü külkü emes ıza ele.

– Emi ölöm. Aş içip alayın dedi, ol Salim bek?!

www.bizdin.kg

– O joq...

Salim sözün bütpöy toqtoldu. «Ey, Elteres şer. Senin erdigiñe arğa joq Aybaltañ kürs soğot. Bilgiligiñ tayqı, Erdik demiñdi bilbestigiñ juup salır» dep ayta jazdı Salim Eltereske. Aytpadı. Salimdin bul kebi- nen Elteres alp çınında kek sanamaq.

Ey-a, menin küçümdü körö albay jatırsıñ, bilgim. çabış jeñişin menden qızğanıştı ölüp qo¸rsuñ» demek Elteres...

Er-Kişiler bul kezde çınında ele aldığa dastorqon jaydırışqan. Jaydırğanda da qarşısındağı Elteres tobu körgöndöy, maydandağı çabışqan jookerler, baatır- lar sezgidey körünöögö olturuştu.

– Baatır, qol küçtön tayıp ketti, qaruu qoşolu? – dedi Azman.

– Er-Kişi jardıq berdi:

– öz tümönümdön üç dem çıqsın!

Oñ-sol qanatta jardanıp turğan üç miñ qoldun miñ başıları şap attanıştı. Er-Kişinin maydanğa çığarğan üç demi (üç miñ) jooker «Aq tolqundan» üç ese az. Ağa jaraşa bular ança şañdanbay çabuul qoydu. Sebebi, mingenderi öñ qula eken. Baarı teñ bir qılqa, qunan sınduu jaù, uşaq köründü. Biroq çurqağanı tez, elpek, çarça- bas. Barının kiygenderi oşo mingenderine tüstöş – sur ton. özdörü iri, attarı uşaq, kiyimderi sur bul jooker- ler, çapqanğa maydanğa dele qol qoşulğanday bolğonu joq.

Elteres emi çındap küldü:

– A-a? Er-ake?! Aylañ quruğan eken, senin?! öñ qula tayğa mingen ulandarıñdı çığardıñ. «Aq tolqunum» emi ulandarıñdı juup salğanın körüñ?!

Salim çındap keyidi:

– Ey-a... Elteres şer. Baatırdığıñ küç. Baamıñ ço- loq. Biz kütköndöy Er-Kişi qolu qansırağanda öñ qunan mingen ulanın atqazıp, Ol qılıçqa moyun tosup berçü qol başçı emes!

www.bizdin.kg

– E... saqtağan tümönü körünbödu ğo?..

– Tigi atqazğanı qunan emes, qulan mingen bir çabar erenderi...

– İe, Salim bek, olordoy bir çabar erender «Ay tolqunda» azbı? On miñdin baarı bir çabarlar!

– Eya, on miñdin baarı bir çabarlar... Biroq biz bardıq tümönübüzdü maydanğa saldıq. O tigi Er-Kişinin qolunan maydanğa çıqqanı beş tümöndön aşpadı...

Elteres esine kele tüştübü, saqtanıp suradı:

– E... buqturmada tümöndörü bar deysiñbi?

– Bar!

– Kerünböyt...

– Bar, Er-Kişinin dağı üç tümönü atların toyğuzup, özdörü tınığıp kezek kütüp jatır...

– Bolso boldu... bolğondo oloru bu jazıqtın qay jerine qatıldı? Attuu, tonduu üç tümön qol bir çuqurğa sıybas. üç tümöndü sığdırar çuqur da körünbödü?!

– Men da oşonu oylop tañmın. üç tümönü barı bar. Elçi jalğanın aytpadı...

Bul kezde çabış qayradan Elteres turğan döbö jaqqa ağılıp, ıqtay baştadı. çabışta Elteres qolu üstöm, Elteres tümöndörü jaynap jürgönsüdü. çabıştın münözü başqaça. Aqboz mingen, aq ton kiygen jookerler köbüröök zapqı çegip jatqanday. Attan tüşköndörü da köböyüp baratır.

Salim qamçısın soroytup maydan jaqqa sundurdu:

– Ana «Aq tolqun» taşqa soğula baştadı. Anı soqqon kök taştar tigi közgö körünbös... qulan mingen «ulandar»!

Elteres ündöböy qaradı. Baatırdın uzun jaağı bulçuñdana tüşüp tişteri qıçıradı. Qara sur ireñi suz tartıp, közdörü qaynay tüştü. «Ne iştesem? Tolqunğa qoşor qol qalbay qaldı. Ne özüm at qoysom beken? Ua, ondo asaba qantir. Uraan urap, bel sınıp qalar... Er-Kişinin buqturğan tümöndörü bolso, qolum taqaat bere alabı? «Qara sel», «ört jalını», «Aq tolqun» silerge

www.bizdin.kg

ne köründü, eya? Siler qaptağanda qança joo çıdap turçu edi? çın ele qırğız tuqumunda qut barbı Teñir? Elte- res alpıñdın jıldızın öçürösüñbü? çın ele aq asaba uraanı uraybı? Ua...»

Elteres qıyqırıp ayttı:

– Joq! Aq asaba uraanı çoquğa çığadı!

...Dal uşul kezde dağı bir külkülüü oquya baştaldı. Qandaydır bir kölökögö oqşoğon atçan sereñdep çığa kelet da, aqboz mingen Elteres jookerinin birine tiy- işkensiyt. Aqbozçon qaçırsa, al kölökögö oqşoğon neme tüz ele kök asabanı közdöy qaçat. Emi jetip, emi jığa çabam menen anı quuğan jooker dalay jerge barat. May- dandan uzap ketkenin sezgen aqbozçon ne kölökögö jetpey, ne anı qaçıra berüüdön alıstap ketembi deybi? Qayra tartat.

Oşo zamat «kölökö» da qayra tartat. Biroq, al «kölökö» qayra tartaarı menen tızıldap kelip aqboz- çoñgo jabışa tüşöt. Bul alıstan qarağandaqı körünüş. Al tigi «kölökö»– jılqıçılardın quudulu bayağı Şap! Al dele jookerlerçe kiyinbegen. üstündö boz kementay, biroq kementayı çoloq etek, çoloq jeñ. Başında boz qal- paq, biroq qalpağının etegi deldegey, töbösü joq. özü arıq, anın üstünö arıq qol-butun oğo beter tartaytıp körsötkön, çıptalğan tar jarğaq şım kiyip alıptır... Qolunda uquruqtun sınıq uçunan başqa qaruu joq. Tiş- terin ırsıytıp şaq-şaq külöt. Anı çapqanı kelatqan jooker bolso da, anın uqmuş kebetesin körgöndö çappay

ötöt. Şap akeñ bürkütçö qlyaqtap qo¸t da, joonun jooke- rin uquruq uçu menen qoltuqqa uquyt. özü suurça añquş- tayt. Ne madılça çañırat.

Joonun jookeri anı çapmaq turğay «jini bar neme eken» deybi? Andan oolaq qaçat. Qaybir qıjırluular dele uşul jindi jığa çabayın deyt, tüz qaçırat. «Jin» qaça jönöyt. Biroq «jindige» soo jetpeyt. Sebebi, quu- dul jılqıçı Şaptın mingeni uqmuştay külük at! At

www.bizdin.kg

bolğondo da, al «Ker çunaq». üyrötülgön Ker çunaq. Şaptın özünön Ker çunaq qanday at dep surasañ:

– Oo! Abakeñdin Ker çunaq jılqı eesi Qambardın batası tiygen janıbar. Aysız qarañğıda Ker çunağım çu qoysom, mışıqtay bolğon janıbar butağı joq qarağayğa şap çığar...

– Tek, qalptın quyruğu bolur, – deyt jılqıçı.

– E quyruğu bolso, qarmap alıñ, qalpımdı, – deyt Şap qamırabay.

– Qana, Aysız tündö qarağayğa çıqqan Ker çunaq kündüzü da çığar. çaap, çunağıñdı qarağayğa çığarıp körsötüñ?

– Ono-odo butağı joq qarağay tur...

– E-e, jindiler, – deyt Şap anda jılqıçılardı. – Kündüz Ker çunaq çıqpas...

– Ne tündö çıqsa, kündüz çıqpaydı?

– Başı aylanır...

– A tündö aylanbaybı?

– Tündö körböydü.

Jılqıçılar qatqırışat. Şap qamırabay çının aytqan kişiçe tomsorup qo¸t.

Oşol quudul Şaptın çabışqanı da özünçö uqmuş çabış... Anın quudul ekenin bilgiçekti kök çatır jağında kök asaba tübündö olturuşqan Er-Kişilerdin qıjırı keldi. Jookerge arqasın körsötüp çeginüü çabıştağı qolğo çıqqınçılıq qılğan menen teñ. A tigil «kölökö» bolso çegingen mınday qalsın, zımırap tüz ele kök asabanı közdöy qaça jönölüşü çabıştağı tümöndördün da, qol başçının da maanayın basqanı.

Oşonduqtan, qıjırlanğan Er-Kişi tigi çımın-quyun tüşüp qaçıp kelatqan «kölökönü» körgöndö jardıq aytti:

Beregi it joodon aman qalsa, biriñ jetip, başın çaap salıñ! Bu qaydağı qorqoq?!

Er-Kişi oozun jıyğıça quuğan jooker qayra tarttı. Şart burulğan «kölökö» qayra anın artınan jetti.

www.bizdin.kg

Mına, azır tigi jooker al «kölökönü» attan tüşürö ça- bat degiçe bolboy, al jooker özü atınan qulap ketti.
«Kölökö» bolso aqboz attı qoştop alıp qayra çaptı da Er-Kişilerdin janına keldi.

Jooker kiyimi joq, tek deni soo kişige oqşoboğon qızıq kişi bürkütçö qlyaqtadı ele, berkiler tañdana qaradı. Şap boz attın çılbırın aldığa ırğıttı.

– Er-ake, mına, menden bir oljo! Kök asaba tübündö er suusunun jutup jay olturuñ. Azır barıp dağı oljo alıp kelem!

Şap tülküçö çañqıldap, arstança kürküröp qoydu da, Er-Kişi ooz açqıçaqtı qayra jönödü...

Aytor quudul Şaptın joo çabışı uşul kezge deyre alp körö elek uqmuş joruq boldu. Şaptı taanıbağan Azman abo menen çekir biy ne aytaardı bilbedi. Şaptı soo kişi emes, çınında ele jindengen ooruluu neme dep boljoştu.

Şaptın kim ekenin bilgen Er-Kişi a degende jır- ğap küldü. Anan ayabay keyidi:

– E, Teñirim. Kişi uulun sen uşunday ıyıq, uşunday şayır jaratıpsıñ! çopqut kiybey, qaruu albay külküsü menen joonu atınan ajıratqan quudulumdu da ajal, sen alasıñ. Ayabaysıñ?! Ey, asıl Şap. Senin marttığıña bereke!!

...Kün keçtep qaldı.

çabuul jana ele baştalğanday körüngön. Kün boyu tı- nımsız salğılaştın çuusu mezgildin qanday ötkönün bilgizgen joq. «Aq tolqun» tümönü da çabıştı ada qı- lalbadı. Oşentse da qırğız qolu qajap, talıp, artqa sürülö baştadı. Bayatan qaruunu biyik kötörgön joo- kerler, emi qol şilteym dep at jalına tayana qalıp jatqanı da bar. Jeke jooker emes alardın attarı aq köbükkö çömüldü. Janıbar, er qanatı at temteñdey,
çöldön oozduq şıldıratarğa şayı kelbey sendirektey tüşüp... çabuulğa jütkünöt. Dabdaarıp, jer süzöt.

www.bizdin.kg

Degen menen çabuulğa kiyin kirgen «Aq tolqun» tümönü japırıp sürüp kirdi. Qırğız qolu emi çındap sürüldü.. Alar qançalıq çımırqansa da «Aq tolqunğa» taqaat bere albay mayıştı...

Sürdükkön qoldun astı jooğo tireşip, artı ulap keten-çiktey berip kök asabadan da ötö baştadı. Joo qolu küç alıp, ulam kök asaba jaqqa jutundu. Ulam jaqındadı.

Azman çıday albay tura qaldı:

– Baatır keçiktik... doolbas soqturuñ...

– Aşıqpañ, qan abo! – dedi Er-Kişi qamırabay. – Joo çıyraq tura, sozduğa tüşsün...

– Sozduqqança soyup salır...

– Asabanı qulatar...

Er-Kişi jaş jigittey elpek turdu:

– Qorqpoñ. Asaba tübündö biz turubuz ğo, bekter!

– Joo qalıñdap qamap kirdi ğo, aqırı...

– E, kirsin. ölör kişi boy tüzöydü. Jeñiler joo aldı-artına qarabaydı.

Dağı çabış ulandı. Qandaydır bir jolbun jebe «zıp» etip kelip Er-Kişinin etegine sayıla tüştü.

Er-Kişi qubanıp küldü:

– Eya, joluñ qatqan mergen. Jebesi merçemge jetpegen soñ, jaa tartıp ne qılar.

– Baatır jardıq bereli?

– Basmayıldar tartılsın!– dedi Er-Kişi. Anın ünü-çeçkindüü çıqtı.– Doolbas!!!

Qol qanının çoñ doolbasının uruluşu bögüttögü tümöndörgö, berilgen belgi boluçu. çabışaar jerdin uusun aldan murda eske alğan Er-Kişi Eltereske Bağırdı elçi- likke jibergende ele, uşul arada çabışuunu oylonğon. Qanduu çabışqa jer öñütün tandoo da jeñiştin...bir bel- gisi. öz, ömüründö eçen alban çoñ çabışqa qatışqan baa- tır oşol çabuuldarda çabış bolğon jer udulu oñtoyluu bolso, çabuulğa öbölgö boloorun, ıñğaysız bolso, ters bo- loorun eçen bayqağan.

www.bizdin.kg

Baarıdan da jer uusu alaqandağıday dayın öñdönüp turup, biroq anın kömüskösü, jooğo, bilinbese, bul qol buqturuşqa eñ ıñgayluu keleerin eske alğan Er-Kişi Bököndü jazığının uşul alqımında çabışuunu oñ körgön. Anın sebebi Bököndü alqımı tek alıstan qarağan közgö tüz ja- zıq öñdönüp turup bıtqıl, buluñ, qoqtu, qoosu bar. Dal uşul azır da qol qanının kök çatırı tigilgen döbö sa- zan balıq öñdönüp, tek döbö öñdönüp körüngön menen anın artı tereñ ketken qoo boluçu. Dal oşol qooğo Er-Kişi üç tümön qoldu buqturğan. Al qoldun tümön başçıları biri – Baş-Tegin, biri – Bars, biri – Buylaş. üç baatır erte- den beri attardı tınıqtırıp, jookerlerdi çıyraltıp, tek qol qanının doolbasın kütüşkön.

Azır oşol kütkön belgi berildi.

üç tümön qol bir kişidey şapa-şap atqa minişti.

Bul kezde tigi öyüzdögü Elteres, «Aq tolqundun» seline emi qubanıp, «mına, kök asaba emi jığılat. Al, qılıç suuruñ, bek»! – dep ayqıraarında, Teñir jamandıqtı körsötpöñ? Tigi emi jığılat dep turğan kök asaba artı- nan jer jaynap qol çıqtı.

Bul qol kütpögön emes, kütüp turğan kişige jerden önüp çıqqanday sür menen qaptay, türülö türö çıqtı...

AYQAŞ ADA BOLBODU

Tügöngön sayın tütögön,
Tübünön beri küçögön,
Tüptüü jurttun belgisi.
Azayğan sayın alqınğan, Aq
jolborstoy atılğan Aydıñduu
jurttun belgisi.

Uluu sözdön

www.bizdin.kg

Eren alpı ayqaştı, Qıñır
közün bayqaştı Qam
jarağın-toquştu[1]
Qılıçtı qınğa küç sıydırdı

Mahmud Qaşqariy
Türk sözdörünün jıynağı

«Ua! Menden biyik bolom degen çoqu azır uraydı. Qıyraydı. Anı qıyratqan menmin. Men bügün qırğız qolun qıyrattım... Erteñ tabğaçtı. Anan aalamdı.

Uşul sanaasına semire tüşkön Elteres şer ayqırıq saldı:

– Er-Kişi qaçıp qutulbasın. Tuttuq anı, Salim şer!

– Elteres çoñ buurulğa qamçı bastı...

Dal oşol tınımda tigil kök asaba turğan balıq jon döbönün ar jağınan jerden önüp çıqqanday öñ qızıl kiyingen qalıñ jooker at qoyuştu. Ayqırıq jer ja- rıp jiberdi.

Anıq ört jalını aloolop qaptağanday bolo tüştü. Basa, «Qara sel», «Jalın ört», «Aq tolqun» tümöndörü jeke Eltereste emes, jooğo çabaar tümöndörünö başqa-başqa at berüü dal uşul qırğız qol başçılarının sal- tı boluçu. Mındağı bir ayırma «qara» degendi qırğız qol başçıları atabağan. Qara qayğının, qırsıqtın jışaanası. Aqtıq üçün jortuulğa attanğan qoldun jolu açıq, ıyıq boluuğa tiyiş. Anı kök, aq, qızıl, jaşıl tüs alıp ketet. Erte jazda jer-suu jaşarat. Jer-suu jaşaraarında – oy-too kögöröt, japjaşıl tüskö oronöt. Emese, jortuulğa attanğan qol, qıruu, taloo üçün attan- bayt. Al Ata Qonuştu joodon qorğoo, elge tınççılıq, jırğalçılıq alıp kelüü. çoñ çabuulda jeñüü – kök, jaşıl ömürgö öbölgö. Uul, qız tınç törölöt. Uul, qız oynop çoño¸t. Anan el kögöröt. Oşon üçün kök, jaşıl tüs – ömür. Kök köktögöndö – jaşıl tüskö nur sepken

[1] *Toquştu* – kezeşti, çabıştı.

www.bizdin.kg

Kün. Kişi nur sepken qızıl qan. Emese, altın nur menen qızıl qan ekööö ayqaş kelgende ekööndö eç bütpös küç- qubat bar. Alardı aq joldoyt. öñüttö buqqan üç tümöndün biri – Bars tümönü. Jookerleri çılq qızıl kiyingen, aqboz attarğa mingen – «Ot tümönü». Biri – Baş-Tegin tümönü. çılq kök jaşıl kiygen, jalın jeerde attarğa mingen– «Kök tümön». (Mında, kök ömürgö jörölgö). Biri

– Buylaş tümönü. Anın jookerleri çılq aq tuulğa kiyişken, biroq mingen attarı, üstündögü kiyimderi al tüstü saqtaşpayt. Ar türdüü. Bul – aq jol, aq sapar jışaana- sı. Jol qança jeñil bolbosun, anın azabı, qıyınçılı- ğı ar başqa. «Jol azabı – kör azabı» degen maqal tegin- den aytılğan emes. Jol azabı ar tüstüü. Oşol ar tüstögü azaptan qoldu aman alıp ketüü aqılman qol başçının işi. Buylaş dal oşondoy qol başçı.

Azır, oşol tümön birinen kiyin biri qaptay çıqtı. Alğaç Bars baştağan «Ot tümönü» kelatqanda anıq ört qaptağanday döbö qıpqızıl bolo tüştü. Kök asaba tek oşol örttün ortosunda otqo küyböy aloolop turdu. Anın artınan Baş-Tegindin «Kök tümönü» jaynap çıqtı. Emi kök jaşıl qol aldıñqı jalındı şaştırıp jatqanday sezildi. Jana, kök asabanı jığa turğan bolup qal- ğan Elteres qolu tolqun şaştırğan ağındıdan beter tez artqa sürüldü.

Elterestin tümöndörü jerge jitip jatqanday suyulup, azayıp ketti bat ele. Bir soqqondo joo asabası jığı- lat, dep boljoğon Elteres bardıq tümöndörün çabuulğa kirgizip jañılıştı. çabışta jookerlerdin qoltuğu sozulup, attarı boldurğan.

Emi jañı küç menen çıqqan üç tümöngö çarçağan joo qolu taqaat bermek turğay sürülgöndön sürüldü.

Bul çabış ığı – «Er-Kişinin buqturması» dep atalçu.

Mından köp murda, al kezde, Er-Kişi jaş, azırqı Baş-Tegindin qurağında tabğaç menen bolğon çoñ çabuul-

www.bizdin.kg

da eki tarap qatuu ayığışqan. çabış köp küngö sozul- ğan. Tabğaç qolu jeñilgen boluşup, qırğız qolun artı- nan tüşürdü... Erdemsigen qol başçılar aldı-artın ança jıynaqtabay qaçqan joonu sürö berdi. Oşondo tabğaç- tın tez qaçışı, özdörü ança bülünböy turup qayra soqqu urbağanı şektüü boldu da, jaş baatır çoğultur (anda Er-Kişi atağın ala elek) öz tümönun merçemdüü jerge buqturup qaldı.

Köp uzabay samsıy baştağan qırğız qolun tabğaç qay- ra soqtu. Emi joonu jeñdik dep erdemsip baratqan qol başçılar aldastadı. Alar qançalıq aybattanıp tayman- bay çabışqan menen da amalın aşırıp, aldan soqqon tabğaçqa taqaat bere albay qırğız qayra sürdüktü. Qol qırıla baştadı. Dal oşol kezde, öñüttö qalıp, attarı da, jookerleri da tınıqqan çoğultur tümönü maydanğa çıqtı. Tabğaç qolu jañı küçkö taqaat bere albay şaş- tı. Jolu bögölüp, alar qayra tartışqa arğasız bolğon...

Oşondon beri andağı jaş çoğultur azırqı Er-Kişi- nin buqturması köp uçurda çabıştın tağdırın çeçet.

Jana Elteres buurulğa qamçı urup, ayqıra çapqanda, al, joonu bir ayqaşta jeñdim. Kök asabanı özüm qula- tam. Er-Kişini baş qılıp Azman abo, çekir biylerin özüm tutqundaymın dep çapqan. Erteden beri elirip tur- ğan buurul döbödön ıldıy taş qulağanday alıs uçtu. Ay- qırıp jooğo çabuu Elterestin ata saltı. Alptın ayqı- rığı başqaça çığat. Anın aybattuu, joon ünü asta un- çuqqanda, jay kişi bek aytqanday uğulçu. Al ayqırğanda jer jarılıp kete jazçu. Elteres qolu qoqus joodon jal- tanıp, at soorusun salıp qaçıp qalğanda, alp qol baş- çısının uşul ayqırığın uğup, çıyralıp, qayra tar- tıp, qaçırğan jooğo aybat körsötüü, ölbögön jerde qaluu – Elteres qolunun saltı.

Erteden beri jookerler kütkön ayqırıq emi uğulğan- da, arañ bastırğan jookerleri da tıñıy tüştü:

«İya! Kök teñiri! Alp-ake, ayqırdı... Joo qaçadı».

www.bizdin.kg

«O, kötörülböy qalğan qaruu... küçkö kelir?» Elteres ayqırığı jookerlerine küç qoştu. özdörün qısıp, sürüp qırıp kirgen küçkö taqaat berdi.

üç tümön tosmosu açılğan köldöy qaptasa da... Elteres ayqırığın basqan joq. öz jeñişine qadiksiz işen- gen şer, oozunan aldırğan börüdöy bolup... jeñilip, jeksendelip, tepselgisi kelbedi. Al azır kirgen buura- dan beter jindendi. Al azır quturğan buqadan beter ökürdü. Al azır oq jegen ayuudan beter ayqırdı. Al azır jaraluu arstanday açuuluu, kektüü, ökünüçtüü boldu...

özünün jeñileerin, basınaarın moynuna alğan joq. Ulam tolqup, ulam qatuulap qaptağan tümöndör ağa, tek tay çaptırğan baldarday köründü...

çınında ele çetten abaylağan kişi jalınday qı- zarğan qalıñ qoldun çoq ortosunda ayqırğan Elteresten köz ayralbas ele. Al çatırap küyüp, baarın quyqalap jatqan örttün jalınının ortosunda küyböy turğan suu terektey zor, şañduu, qorqunuçtuu boluçu. çınında ele jaynağan qalıñ qol Eltereske teñ kelbööçüdöy – mayda, pas, alsız öñdönö tüştü. Basa, alpqa taqaat berer küç – alp! örttün öçürüüçü küçü – suu!

Emese, Elteres şer menen betteşüüçü küç, Er-Kişi.

Biroq Er-Kişi Eltereske qır körsöttü. Betteşüügö çıqpadı.

«Sen kim ediñ, Elteres?! Tekke ayqırbañ?! Alıñ uşul. Qança qutursañ da, seni toğotpoymun. Seni tu- maqtay serpip salaar jaş baatırlarım bar» – degeni boluçu.

Er-Kişi çoñ küröñdü tuura tartıp körünöödö baqıya, qarap turdu. Al tolquğan küçünö ıraazı, joosunun ıza- luu ayqırığına qubanıçtuu. Tek boy kötörüp çılq kök temirden kiygen er jarağın jarqıldata qaşqaya külüp qaradı.

Er-Kişinin bul toğotpostuğu alptıq salt. Salt bol- ğondo da joosun tamanğa tepsep, özünün aydıñın kök te-

www.bizdin.kg

mirdey çıñap turğan taymañbastıq, erdik qayrat. Köz aldında çabışta jarılğan er baştarın, tögülgön er qandarın arqalap urağıs bolup turğan zor, uqmuş küç!

Qalıñ qol ortosunda jindenip çabışıp jatqan El- teres Er-Kişinin tiginde tootpoy, qaşqayıp mensinip turğanın körgöndö açuu ızasınan jarılıp kete jazdı. özünün aldatıp salğanın emi bildi da, aqılman qol baş- çısı Salimdin öñüttö tümön qaltıralı alp, degen ke- ñeşin uqpay qoyğonuna emi öküngdü. Elteres jeke öz na- mısı, jeke kert başı üçün joop bereer bolso, al azır ızasına çıdabay özün-özü jazalap jandan keçip salaar bele. Biroq antişke aqısı joq. Uşul çoñ ayqaşta özü baştap kelgen toğuz tümön qoldun tağdırına joop beret al. Andan qalsa, üç-Suunu jerdegen köp uruu jurttun tağdırı üçün, keyiyt. Elteres şerdin arqa tutqan eli az emes. Al, uşul birde joolaşıp çabışıp, birde elde- şip tabışıp jürüşkön kindikteş köp uruunun, köp tuqumduu buduñdardın içinde eñ köp, eñ küçtüü degen eli- nen. Anın ata qonuşun jerdegen qolomto eesi, tütün bu- latqan tündük eesi beş – jüz miñden aşuun. çındaşsa qaruu kötöröör er bülönün özü ele, ar tütündön birden çıqqanda da – beş jüz miñden aşuun jooker bar!

Bul jolqu çabışqa, anın beşten biri ğana attanğan. Tek jooğo çabar ıqtuular ğana kelişken. Bardığı toğuz tümön qol bolçu. Uşul toğuz tümön qol qırğız tümöndörün çildey bıtıratat dep işengen.

Azır al tilegi qıyrağanın Elteres şer moynuna alğı- sı kelbedi... Al jindendi, quturdu. çamınıp ayqırdı:

– Ua?! Er-Kişi, keliñ?! Soyuşam...

Er-Kişi döbödön qors etti:

– Ua! Şer! çabıştı toqtotuñ! Jeñildiñ!

– İya... çıy-pıy etken baldarıña talatpa, alpqa alp betteşir... çıq, özüñ! Jeñseñ, bağınam, jeñsem, bağın!

Elterestin çaqırığı baatırdıq saltı boluçu. Er-Kişi anı tuura taptı. Elteres menen betteşüünü ılayıq kördü:

www.bizdin.kg

– Şer çının aytti. Men çabışqa çığayın? – dedi.

– Jekede baatırı sayıldı. Alamanda qolu ayrıl- dı. Dağı qaysının jekesi? Joq, baatır. Sen çıqpay- sıñ! – dedi Azman.

– Elteres alp alp saltına çaqırdı!

– Joq! Alp salt ada bolğon. Ol, ölçü tayğan qayış- çıl...

Bir jaqtan çekir biy Azmandı qubattadı:

– E, ol mıqtı bolso, bizdin qoldun qurçoosunan bo- şonsun?!

Taq uşul kezde çabış jaqtan çañırıq çıqtı. Er- Kişini namıstantqısı kelgen Elteres özün qamalağan jookerlerdin birin jançarına sayıp başınan alıs ırğıttı. Anı qurçağan qol çegine tüştü.

– Jol beriñ, bek!– dedi Er-Kişi bastırmaq bolup.

Azman Er-Kişini çılbırdan aldı:

– E, jeñilgen jooğo alp çabat bedi? Onu qurçağan jookerler matap kelir. Eşit, kebimdi! Senin tootpoy turğanıñ Elterestin jıldızın tüşürödü.

– Azman abo qalıs aytti, – dedi çekir biy.– Elte- res, azır al jaraluu arstan. Onu azır tigi Bars menen Baş- Tegin matasın!

– Elteres sınbas kök temir. Ol, jaş baatırlardı mayıp qılır...

Bul kezde Elteres qandaydır bir apsağay-sapsağay çoñ kişini jançarına sayıp kötörgön eken. Al kişi jan- çardın uçunda ayqırıp jüröt:

– ...sen meni jançarıña kötördüñ. Men seni jeymin?! Jançar uçundağı Döö-ake ele. Al qaçırıp tike çabı- şam dep Eltereske saydırdı. Elteres Döö-akeni jança- rına sayarın sayıp, töbösünö kötöröörün kötörüp alıp, biroq, adetinçe başınan alıs taştay albay qaltaarıy tüştü. Dööa-ke jançar uçunda jürgönü menen anı jançar uçu teşpedi. Jançardın kök bolotu qalıñ küpötondu tep- çiy burdağanda Döö-ake jançardı bekem qarmap özünön

www.bizdin.kg

qayra sürdü. Oşol kezde bolot uçu küpö tondon bölünö tüştü. Biroq Elteres küç menen dağı soqqondo jançarı qandaydır bir qatuu nersege taqaldı. AnıElterestin qolu sezdi. «Eya, it?! Söögüñdü teştimbi-i» – dep jançarın kötörgön. Biroq jançar uçunda jürgön apsağaydın söögü teşilgendey emes, al aman. çınında ele Döö-ake jançar uçun sap qılıp qarmağan boyunça, anın boşoy tüşkön bolot uçun boorundağı qalqaqqa taqağan. Tayanar taqan-
çısı bolso, azır al jançardı Elteresten tartıp alar oyu bar... Arğasız. Taqançısı joq Döö-ake tek uzun şır-
ğıydın uçuna özü çığıp alğan baladan beter tarbañdayt.
«Jeymin, seni», – dep ayqırat.

Jançarının uçunda jürgön apsağay aman ekenin sezgen Elteres, çını menen qorqup ketti.

«Teñir? – dedi al. – Ne meni qaardadıñ. Tigi kişi emes jin go? Bolot mizi etine ötpös...»

Döö-ake töbödön çañırdı:

– Jeymi-in, jeymin!

Elteres jançarın qatuu-qatuu titiretti. Jançarı bel ortosunan çort sındı. Köktön tüşkön JİNDEY apsayıp- sapsayıp üstüdön tüşkön Döö-ake çoñ küröñdün soorusuna tamanı menen tiydi. Sendirektey tüşüp, jığıla jaz- dap... anan Elterestin dalısına jarmaştı...

Şer atanğan alptar menen qança jolu jooğo betteş-
keni Elteres mınday qorduq körgön emes. Al ar dayım-
jeñgen. Ar dayım ayqırğan alptı attan tüşürö sayğan. Eçen küçü taş jarğan baatırdı tike qaçırıp jançqan. Mınday qorduqtu körbögön... O, ooş-qıyış zor dünüyö! Bu dünüyönün uqmuştay alaamatı, uqmuştay marttığı, açuu muñu köp. Baarıdan da kişi oyuna kelbegen uşunday şıldıñı, tamaşası ötöt, jandan?!

Jançarına saydım dep töbösünö kötörgön joosu özün şilileş ne degen qorduq, Eltereske?!.

Al azır ayabay jindendi. Şilisinen atqığan apsağay- dı jin dep oylodu.

www.bizdin.kg

«Kişi uulu bolsoñ... tirüülöy ötüñdü içermin it...» Azır Elterestin oyunan Er-Kişi çığıp ketti. Şili- sine asılğan apsağay kim? Elteres azır oşonu ğana oylon- du. Oşoğo ğana kekendi. Egerde al apsağaydı kişi uulunun keypin kiygen jin dep şekşibese, egerde bul apsağaydın çın kişi uulu ekenin bilse, qadimki Döö ake degen kençi ekenin, jön qarabaşıl kişi ekenin bilse, anda Elteres tek bul apsağaydı şilisinen bir tartıp... tartqanda da tek jabışqan uyğaqtı alğanday alıp, sazayın bermek. Biroq...

Şilisinde jabışqan Döö-ake özü jön kişi emes. Al özün qara toodon çıqqan, qara döö nasilinenmin degen döö kişi. Booruna jançar ötpöy qalışın, özü atınan ajı- rap, kökkö kötörülüp qayra aman tüşkönün. Tüşköndö da
özü menen qarmaşqan alptın atının soorusuna ayağı menen
tik tüşüşün, qoqustuq debedi... Bul – oşol döö babamdın qoldoğonu dedi. Anan Döö-ake Elteresti şililep ayqırdı:

– E! Şer! Men akeñ döö! Azır, seni tirüülöy jeymin! Jeymin deym!

Elteres emi çındap qorqtu. Qorqqon menen sır al- dırğan joq, al. Aldan-küçtön taya tüştü. O, qorquu, jadasa jeñilbes alptın alın qurutat bele...

Elteres özünün jeñile baştağanın emi ğana sezdi. «Epte, şer. Eptep aman çıq, maydandan. Qayradan qol qura. Qayradan çabış. öç al, bu joodon» – uşunday bir içki ünü Eltereske keñeş bergendey boldu.

Elteres çoñ buuruldu taqımğa bastı. çoñ buurul atı- rıldı. Joldoğulardı tepsetip kete jazdadı. A, bal- kim tepselip, jığılıp qalğanı da boldubu? Tañ...

* * *

...Köz baylanıp qarañğı tüştü.

çabış seeldep baratqanday. Azır Elterestin qulağı- na dabırağan ğana at dübürtü uğuldu. Qantse da janağı

www.bizdin.kg

apsayğan-sapsayğan jin, şiliden qajap kelatqanday, şilisi sızdadı.. Közü qarañğıladı. Esi оор jığıla jaz-dı. çoñ buurul alıp uçup kelattı.

Elteres attan tüşpödü. Al şer attan tüşpöyt da boluçu. Tün kirip, çabış seeldegeni menen birotolo toqtoğon joq.

çabış köp küngö sozuldu.

Kiyinki kündörü qırğız tümöndörü Elteres tümöndörün sürdü. Eki jaqtan teñ çığım arbın. Toğuz miñ qoldun teñinen köbü qaruudan çıqtı. Dalayı atsız, aç terbidi. Qırğınğa uçurağanı da az emes. Kök jıttanğan jer kişi qanın, at qanın to¸ şimirdi. Böködünün alqımında jer döbö öñdönüp körüngöndün baarı kişi ölügü, at ölügü.

Tee too başılap uya teep ketişken qarğa, sağızğan emi uşul ölük qaptağan tüzgö tüştü. ömürü tüzgö tüşpös – asqadan öydö, aq çoqoloqtordon öydö kökkö töpö aylan-ğan taz jorular, qon jorular, balta jutarlar, kök jorular emi jazıqtı qaptadı. Alar toyğo atayı çaqı-rılğan sıyaqtuu beyqapar, dağdaya, tek köñülü jay. Basa, kişi uulu birine-biri balta soqqondo, birine-biri jançar sayğanda... keçee ele jalpı aalamğa ee sıyaqtuu baatır jookerler, bügün qırğın taap ölüktörü sulap jat-sa... Bügün al er ölüktörü qunsuz tarp. Aradan bir-eki kün ötpöy çabış talaada kişi jürö albay qaldı...

Daldayğan qon jorular, kök jorular, taz jorular, balta jutarlardın mildeti talaa-tüzdü tarptan tazalaş. Meyli, tarp maldıqıbı, qayberendikibi, kişinikibi?

özünçö ıyıq bul zor qanattuular üçün alardın baarı bir. Mal tarpın talap, kişi tarpın ayap qoyboyt, alar.

Bul zor-zor qanattuular jer betindegi ıpılas nerse-ni jutup joq qıluunu közdöyt. Keçee tirüü kezinde ıyıq kişi uulu qırğın taptı – ıpılas boluştu. Ipılas nerselerden jer beti tazarış kerek. Tigil qon joru-lar, taz jorular, balta jutarlar azıqtanışsa jer-suu tazarat. О, tataal-qataal zor dünüyö, ay. Bul dünüyödö

www.bizdin.kg

asılı kim? Qoru qaysı? Zoru kim? Kemi qaysı? Ajı- ratış qıyın e?!

Keçee mensingen baatır jookerler birinin qolunan biri qırğın taptı ele. Alardın ölügünön emi jer jiyirkene baştadı... Jerdi jiyirkentpes üçün, bul sasıy baştağan ölüktörgö tigintip jorular, qarğa, quzğundar qaptadı...

Dağı kün ötsö Bököndü alqımında tirüü jan tura alar emes. Añqığan atır jeli sasıp, kişi dem alaar emes. Su- lağan kişi ölügü, dardayğan at ölügü tarpqa aylanuuda...

...çabış ötkön jazıq ölüktön – tarptan tazalanış kerek. Anı kişi uulu özü tazalaşqa borçtuu.

TAŞ BABALAR

özüm İşgin – Alp – Turğan on üç jaşımda altı uruu elden adrıldım.[1]

Jerdegi erdemdüü Barstegime toyboy kettim[2]... On ay kötördü enem meni. Anan elime alıp keldi (törödü).

Erdemim üçün jerde jürdüm (ömür sürdüm)...

Elime, qanıma toybodum... Ağa-inimdin mee-
rimine toybodum...

Ağa-inige jügü muñ – tüyşük artıñız...

Taştağı jazuular
S. E. Malovdon

Kişi uulu keçee çabış jürgön jazıqtı bügün, ölüktön tazalooğo kirişti.

Kişini kişi öltürüüdön, qıruudan da qırğında qıy- rağan ölügün jerge jaşıruu maşaqattuu, ubarası küç – eñ oor iş eken. Ar taraptan öz-öz kişisinin ölügün jerge

[1] *Adrıldım* – ayrıldım.

[2] *Toyboy kettim* – qanbadım. Bars uuldarının qızığına qanbadım degen maanide.

www.bizdin.kg

bergen kezde keçeeki joolaşqan-çabışqan jookerler bügün birine-biri qayaşa aytpas jooş boluştu. Tek öz qayğısın ölçöö, öz muñun keçip... ar kimi öz-öz kişisinin ölügün izdöödö. öz-öz kişisinin, ölügün jerge jaşıruuda.

Gör qazuu...

Gör qazuu...

O, qança köp gör qazuu kerek boldu. Qançalıq çot ketildi. Kerki moqodu. Uç sındı, kürök mayıştı. O, qançalıq çım añtarıldı, taş omqoruldu, Gör qazuunun ali çeti oyulaar emes. Ar kimi öz-öz ölügün jerge, jaşıruu üçün eki taraptan teñ miñden-miñden kişi bölüngön.

Emi uşul miñdegen jooker jazıqtı qaptadı. Biroq bular tınç. ünsüz tek çım oodarat.. Taş añtarat. çabışta janı uçup ketken jooker söögün jerge jaşırat.

Bular keçee ğana çabış jürgön maydandı esteyt.

Jer jaşın sürtüp, Jer qayğısın bölüşüp jürüşkönsüyt.

çabış jürgön maydanda taş az ele. O, keçee taştın azdığı çabışqa jaqqan. Bügün taştın azdığı kişi- lerge küç boldu. Sebebi, çabışta janı uçqan er jooker- lerdin sööktörü jatqan jerde öçpös belgi turuş mildet.

Al belgi – taş!

Taştı suuq jarbayt. Isıq küygüzböyt. Taş qılım- dan qılımğa saqtalat. Uşul taştın astında bir kez- degi çabışta janı Kökkö uçup ketken er jookerdin söögü saqtalıp qatqanın taş soñqu urpaqqa kübölöşkö tiyiş. Emese, taş, taş, taş tabuu azır kişilerge tüyşük, maşaqat. Al eñ oor emgek boldu. Tee alısqı saydan töögö, atqa taş artıp kelgen kişiler tañ künü tınım bilbedi. Mınabu jazıqta birine-biri ulay egiz- dey oqşoş görlördü qazğan kişiler kün-tünü tınım bilbedi.

«Sööktördü kömüünü tezdetüügö tiyişpiz. Dağı bir küngö qalsa, olor buzulır. Kök çımın qurt tögür. Köp jorular tıtır. O, ol ubal».

www.bizdin.kg

Jooker bügün qanqor emes, momun, booruker, jooş, muñduu, qorqoq. Qorqqondo al, Kök teñirinen qorqot. Birin-biri ayabay qırğın salğan kişi uulun Teñir qa- ardabasa eken deyt, jooker. Al bügün qoluna aybalta qar- map çabış köksögön kişi emes, qoluna çot alıp gör, qazğan kişi.

Gör qazğan kişi muñduu, toqtoo, oyluu bolot. Al öz köz aldınan ömürdü çuburtat. ömür qızıq, talaş, qor-qunuçtuu, qısqa.

«Ua, oşol qısqalığı jaqşı... ömür uzun bolğondo kişi uuldarı birin-biri tirüülöy jeyt boluçu. Ansız da jep jatışat, mintip... Emne? Birine-biri balta so- ğuu, birin-biri ölümgö qıyış jegendik emes beken? Jeyt degen oşol. Emne? Tek egin egip, jayıtta mal qayrıp, qışta kömür öçürüp, kende temir eritip, anan uul, qız- dın qaşında maek baştap «Uluu söz» aytıp tınç uqtap, tınç tüyşüktönüp jan baqsaq, ömür ötkörsök, Teñir biz- di jalğaar edi? Ua-a, nege kişi uulu uşunday taş boor?»...

Gör qazıp jatıp jooker uşulardı oylodu. çeke teri sızıldı. Anı atayı sürtkön joq. Tüyşüktö ter sızıl- sa, kişige qubat. Qandaydır bir jıluu süyküm kişinin ter sızılğan çekesin jılıttı. Kişi andan ırahat mee- rimin aldı.

«...Ono ölüp jatqan jooker – jer ekse, mal töldötsö, uşunday çeke teri aa da meerim ırahatın beret bolçu. Azır erte jaz. Kişi uulu jer tilip, ürön taştaar kez. Mal töldöp, qanattuu uya tebeer kez... Tigil boorum, bıy- ıl taruu aydamaq edi. Ol tilegine jetpedi. ölüp jatır. Künçüyü tul qaldı. Qazanı kemkörüldü. Oçoğu qısır. Uul- qızı jetim. Ata-enesi sızdadı. Azır menaa gör qazır- mın... Tereñ qazayın. Joo kiyimi, er quralı, mineer atı, kerektüü mülkü qoşo kömüldü. Antpese, bu beçara- nın uçup ketken janı keyip qalır. Muñqanır. Tirüülör meni unuttu. Asırabadı. Arbağımdı qordodu deer. Eya, boorumdun janı ıraazı bolsun. Onun söögü jataar qaza-

www.bizdin.kg

nağın keñ qazayın. Söögü jay jatsın. Atı qoşo juuşa- sın. Atının jeer jemin çarağa salıp qo¸m. O, boorum. Sen maa ıraazı boluñ? Sen bizdi qarğabañ, qaardabañ. Bizge taarınbañ?»..

Gör qazğan kişi jaşın sürttü. Al bügün jooker emes. Gör qazğan kişi. Gör qazğan kişi, oyçul, jaşıq. Arbaqtı sıylabay qoyuu – eñ jaman iş...

– Bayırqı bir kezde ayabağan çoñ salğılaş jürdü... Qarı jooker çotu menen şağılduu taştı qıtır-qıtır-
çuqulap kep saldı: ol ayqaşta ölük söögün jerge berüü qıyın boldu... Qış kezi bolso, eçtemke bolboyt bedi?U- şu azırqıday kün jılıp, jer jaşarıp, çımın uçup qalğan kez... Kömülböy qalğan ölüktör bat buzuldu. Ua,
ölük az bolsoçu... Je çabış jürgön maydan çaqan bolso-
çu.. Tee munarıq tartqan qoñur señirden berkidey ja-
zıqqa ölük sebildi. O, bu jaş jerge ürön sebilse, ol jırğal, ol tamır baylap önöt. Andan ömür ulanaar. A
ölük sebilse, ol – quural. Ol – qıyamat. Jaman jıt
çıqqan jerge jin-şaytan, jin-peri üyür. Olor kişi
ölügün qor etir. Ooru, tumoo qaptaar...Janıbar, qonjoru- lar, kişi ölügün ono jin-şaytandın qordoosuna qıybay, olorğo qarşı soğuşır. Jin-şaytan kişi ölügün tepsey- di, çiritedi. Qon jorular bolso, olorğo ee berbey kişi
ölügün küzötür. Balta jutarlar söóktü suğunır... Kişi söögü quurap kündö qaqtalsa, andan jaman dart çığaar...

Qarı jooker çeke terin sürtündü. Anın Küngö küygön terisi qat-qat bırış. Quuş közdörü oyluu, jüzü muñay- ım. Uşul jaşqa kelgeni dalay çabışqa qatışıp, ölböy aman kelatqan bul kişi ölbögön menen köp jolu jaradar bolğon. Ana oñ qulağı muluq. Al bayağıda uşul Elteres qolu uyquda basqan jolqu çabışta bul jooker qulağın
çaptırğan. O, baş aman qalıp qulaq çabıluu – çoñ oljo,
çoñ qubanıç. Qulaqtan bir az qıyğaç tiyse ele, qılıç moynun kesmek... A tigi sol betindegi aq taq aybalta mizi tüşürgön taq. O, aybalta taamay soqso, kişi beti emes

www.bizdin.kg

kişi söögü kesilet. A jolu aybalta bu jookerdin betine epkini menen kelip tayıp tiygen. Emi oşol aybalta tağı tuura taq bolup qadimkidey balta mizi sezilip turat. Bul jooker oşol çabıştan aman qaldı...Qırq jılı qır- ğın bolso, beyajal çımın ölböyt degen uşul da. Ajalı uçpadı. Bu jooker ölböy kelatat. Keçeeki çabışta da, bu kişi tek janın saqtap, başın qaçırıp jürgön joq.

Jan ayabay çabıştı. Qarı jooker çabıştan taysal- dooğo aqısı joq. Janın baqqan qorqoqtu babanın ar- bağı qarğayt. Ar qaçan çoñ ayqaştarda töbödö körünböy uçup jürgön baba arbağı öz tuqumunun alduusun da, al- sızın da, qorqposun da, çabarmanın da qoldoyt. Arbaq qorqoqtu eç keçirbeyt. Qorqoq tuqumdan körö joğu. Qor- qoq tuqum jerge jeke öz başın ölümgö berse da eçtemke- emesko. Anın qorqoqtuğu büt tuqumğa, elge, asaba uraa- nına salaqa tiygizet.Qorqoqtun barınan joğu. Anı joo qoluna qulduqqa qarmap bergenden qızığı bolboyt...

O, keçeeki ayqaşta da uşul çunaq qulaq, tırıq bet qarı jooker taymanbay çabıştı. çöldöböyün dep qıl çaynadı. Jeñilbeyin dep saq, etiet boldu. Jeñilbeyin dep aybaltanı taamay soqtu. Dalaydı attan tüşürö çap- tı. özü atınan tüşkön joq...

Mına emi ölgöndörgö gör qazuuda...

Qazanaqtın tamanınan çıqqan baladay taştı eki kişi kötörüp qazanaq qırına qoyuştu. Taş atayı sürülgöndöy bir beti jıp-jılma eken. Qarı jooker bar- bağay qolunun çorduu, qatuu alaqanın taştın jılma betine sıladı:

– Eya, bu taş beti tamğa basqanğa ılayıq! Beçara, bul jerge qoyulçu jooker aq niet kişi tura. Balbalı öz jayınan çıqtı.

Jaş jooker surap qoydu:

– Bu jooker, taymanbay çabışqan ğo, ake?

– E, anançı...

– Qorqoq çıçaya qaçar... – jaş jooker küldü.

www.bizdin.kg

– E, külmöñ, bala! Qorqoqtun qaçqanı ne şıldıñ? Jaş jooker ündöbödü. Al çotu menen jer çuqulay berdi. Qarı jooker da tıñğan joq.

– ...oşo çoñ qırğında ölük sebilgen keñ jazıqqa kişi jaqındap baralbay qaldı. ölüktön çıqqan jıt qoñur tütün bolup kökkö sozuldu. Jeldi buzdu. Joru- lar da ol ölüktördü jep ada qılalbadı. Oşondo jin- peri tilegine jetti. Dünüyönün tört tarabına jaman darttı septi. Kişi, mal, qayberen, qanattuu qırıl- dı... Ua-a! O jolqu alaamattı, Teñir ekinçi berbesin. Kişi mayı Küngö sızğırıldı. Ot jandı, çöp sarğay- dı, taş qarardı. Biri-birin oşonço köp qırğan, kişi uulun Teñir qaardadıbı! Oçoqqo ot jağılbadı, tündük tartılbadı, jeleede baylanğan qulun ağıtılbay ayıl- ayıl tıypıl boldu...

– E-e tuqum. Bu bardıq qıyamat bir teñ. ölgön ölügün jaşıralbay qalğandağı qıyamatqa çaq keleer azap joq. Oşondo quturğan, semirgen jin-şaytan ıyıq jerge tükürdü deyt ğo. Olor ayabay qatqırıp ölügün kömö al- bay özü qırğın tapqan kişi uulun şıldıñdadı deyt ğo. Oşondo olor asman-jerdin ortosunda, zor-zor qara qanattarın serpip, serpip qoyup, oozdorunan aram tütün çığarıp qatqırdı deyt ğo...

Qarı jookerdin bayanın eçkim buzbadı. çoñ-kiçik teñirge sıyınıştı:

«Iyıq Teñir, bizdi qaardabañ? çabışta şumqar bolğondordun söögün jerge berebiz»...

Qarı jooker başqalarğa buyrup qoydu:

– E, tez işteñ ağayın! Janı uçqan boorlordun söögün jerge tez bereli! Jin qatqırbasın bu jolu. Al ıyla- sın. Tilegi kesilse, jin sızdaar... çabışta aq ölgön sööktördü jerge tez bereli!

Bul gör qazılıp büttü.

Sunalğan jaş jookerdin ölügün kişiler qazanaqqa tüşürüştü. Jooker ali ker murut, ali başınan çoñ

www.bizdin.kg

tüyşük ötpögön ulan eken. O, ulan bolso da taymanbay çabışqan belem?

Soot-tonu köp jerinen sögülö jazdağan. Aybalta qatuu soqqon taqtar bar.Jançardın uçu tepçip teşken, biroq jookerdin etine jetpey sınğan. O, asıl jigit, qantse da abdan qarıluu bolso kerek. özün joo taamaylap sayğanda, jançarın balta menen şiltep sındıra çapqanbı? Ne bulqunup küç menen sındırğanbı? Jançar uçu çopqutunda tepçilip qalğan... A ekinçi jançar köküröktön jarala- ğan. Ua, jaş jooker qoynuna qan uyup qalıptır... Qantse da bürköncüsü tüşüp ketkenbi? Jebe taq saamayına mada- lıptır. Ajalı oşondon.

O, bul er ajalı!

Uşintip ölgön jaqşı. Qarı jooker ölüktü mañdaydan sıladı:

– Bar, bar, eren! Tübölük söögüñ jatçu jayğa barıñ, Qırçın. Senin ölümüñö biz ıraazı. Teñir ıraazı, el ıraazı! Saa ajal alıp kelgen kök söögüñdö. Sen onu arqı dünüyödö otqo erit. özüñö jançar qılıp al. Ol jaqta saa külgön jindi öltür!

– Bar, bar eren! Küröñ Jer qoynu saa töşök. Erte kettim dep keyibeñ. Baarıbız jatçu jay uşu...

– E... çıraq. Tuulğan ölür...

– Bu dünüyögö mura bolup qalğan kişi uulu joq.

– Baarıbız ketebiz...

– Senin ölümüñ aq! çabışta erdik körsötüp janı uçqan jookerdin jüzü jarıq!

– Ene sütün aq aqtadıñ, eren!

– Joo kiyimiñ üstüñdön tüşpödü. Qaruu-jarağıñ janıñda, eren! Kişiler saltanattuu, biroq aqırın-asta qoburaştı:

– Muñ jutqan ata-eneñ, jetim qalğan uul-qızıñ, tul jamınğan jarıñ, saa ıraazı.

– Qalıñ jurtuñ saa ıraazı. Sen baarıbızğa ıraazı bol!

www.bizdin.kg

Qarı jooker kişilerge qayrıldı:

– O, qalayıq, bizden erte bölüngön jaş erende kimdin aqısı bar?

Tuş-tuştan ündör jamıradı:

– Joq!

– Joq!

– Jaş eren çın baatır eken!

– Bizdin anda aqıbız, doobuz joq!

– Jaş eren aq peyil kişi eken!

– Atı, tonu, joo qaruusu menen alıs saparğa eröölgö çıqtı!

– Barsın, barsın, eren!

– Alısqı aq saparı jolduu bolsun, erendin!

Jaş jookerdin mürzösünö tamğa basqan taş qoyuldu. Anda eki söz jazıldı:

«Men qırğızdın qulunumun. Atım – Senek. Jığırma bir jaşımda uçup kettim...»

Gör qazuu...

Gör qazuu...

Qum-taş qıtır, qıtır etip tündö da ırğıtılıp jattı. O, tündö gör qazuu kündüzgüdöy emes, jeñil. Kündüz aptap qaqtayt. Tündö salqın. Qarañğı.. Qorqunuçtuu. Tündö kişige arqı-berkini oylop, sanaa çegişke bolboyt. Tündö kişi unçuqpayt, tınbayt...

O, tündö da gör qazuu, tınbadıq degen sözdü uluulardan köp uqqan qulaq azır eç kepti uqqusu joq. Sebebi, tündö gör qazuu, bul ötö qorqunuçtuu, şaşılış jumuş. Tündö kişini qarañğılıq çulğayt. Janında tünörgön jindi körö albayt. A jin özü da köödöy qarañğı. Basa, qarañğıda qara jin körünmök bele?..

«Ooz açpay işteñ. Küröktü, çottu bek tut. Jin qoluñdan qağıp salbasın. Uqtabañ! Qaalğısañ özüñdü-özüñ jaaqqa çap. Uyquñ açılsın. Şaytan seni azğırıp jat- qanı. Tündö gör qazuu uşunday qorqunuçtuu. Ua, bala sen andan qorqpoñ! Qorqsoñ – künöö. Sen qazğan görgö jatqan sööktün arbağı azap çeget, anda»...

www.bizdin.kg

Uşunday oyloğon sayın tünü boyu kişiler tınımdı unutuştu. çot mizi taşqa tiet. Qay kezde jılt-jult ot çağılışat. Taş ketilet. Tınımsız topuraq suzu- lat. Ne degen bütpös oor tüyşük – gör qazuu?!

Az bolso da ne?

Jer jumşaq topuraqtuu bolso da ne?

Zamandar boyu aptapqa qaqtalğan, tuyaqqa taptalğan ja- zıqtın betinde taş az bolğonu menen al jazıqtın astın- da jer qoynuna qatılğan taş az emes eken. Basa, emi bi- lindi. Bir kezderi uşul jazıq betindegi boş jatqan taş- tardı dal uşul azırqıday çoñ ayqaştan kiyin qırğın tapqan jookerlerge belgi qılış üçün te orto jazıqqa taşıp ketişken tura. Dal oşol orto jazıqta aq taş, kök taş, qızıl taş üyülgön qalıñ döbö bar. Al döbölördü ança bayqas albağan kişi, al qalıñ döbölördün aldında bir zamanda janı uçup, söögü kömülgön jookerler jatqanın da, ança bayqas albayt. Tek al qalıñ taş döbölör tek atam zamandan oşol jerde çaçılıp jatqansıyt. özünçö ele dodolonup, döbölönüp üyülüp qalğansıyt. O, qaydan, anet- sin? Eç sebepsiz özünçö da taş dodolonçu bele? Te-e bayır- qı Uuz alp tuşundabı, ne andan murdabı, ne andan kiyin- bi? Tañ. Anın anığın taqtap aytçu azır bir kişi qalğan joq. Ulamıştan ulanğan qabar «Uluu söz» qabarı bir za- manda dal oşol orto jazıqta çoñ çabuul ötkönün aytat. Köp qırğın bolğonun bayandayt. Al çabışta kişi uulu uşunça köp qırılıptır. Er jookerdin mürzösünün üstünö
üyör taş jetpeptir. Oşondo töögö, ögüzgö artıp, kişiler alıstan taş taşıptır. Körsö, uşul kök jazıqtın ta- şın oşondo al jaqqa taşıp ketiptir.

– O, ake... anda qırğın köp bolğon eken deñ.

– Köp bolboy... Kişi uulu biri-birine qança açuu ke- kense, ayqaşı da oşondoy qatuu. Anın qırğını da köp.

– Keçeeki çabış oğo çeldebeyt deñ?..

– O, keçee o jaqtan toğuz tümön. Bizden segizi ça- bışqa attandı. Bu onço köp emes, onço az da emes... çoñ

www.bizdin.kg

ayqaştarda eki jaqtan otuzdan-qırqtan tümön jançar sunadı...

– O, ondo onço sansız qol jazıqqa sıyabı, ake?

– Sıybağanda qayda barat, uul. Başqa küç kelgende eki ayaq bir ötükkö sıyadı. Ayqaş alaman jarış emes da, uul. çabışta at menen kişi birigip bir çuqurda tireşet. Bir çuqurda qalışat... Ano-o oydon biz, qança at ölügün, qança kişi ölügün aldıq.

– O, köp, ake... sanabadım...

Jaş jooker ündöbödü. Qarı tek eskertti:

– ölüktün közü ötkön soñ, künü büttü deñ. Tirüü jan sanaqta... E-e, uul turbañ. Sööktü tez jerge bereli.

Jaş jooker mañoo suradı:

– Kişi uulun öltürüş qılmış e, ake?

– E... öltürgöndön oor qılmış joq, uul...

– çabışta qança köp öldü. Olordun ubalın kim arqalaydı, ake?

Qarı jooker kördü çuqup qaza berip tek jay qoburadı:

– E-e... uul. çabışta ar kişi öz ubalın özü arqa- lar. Oyunda qara iş bolso, ölsö, anın ubalı özündö. Oyunda aq iş bolso, ölsö, anın ubalı soop. Aq iş üçün
çabışıp ölgön kişi jooker, anın ölümü jooker ölümü!

Bu biz söögün jerge berip jatqan arbaqtar qara iş
üçün ölgön bolso, men olor üçün gör qazbas edim...

Bular ündöböy qalıştı.

Bayatan asman tünörüp kelatqan. Jel jortup turğan.

Emi tıp memirey tüştü da, bir pastan kiyin jamğır tögüp jiberdi.

Tıyaq-bıyaqtan kişiler çatırğa qaray jügürüştü. Bi- roq alardın keekileri orto joldo seleyip toqtoy qalı- şıp qayra bastı...

– E ake, suu bolduq, – dedi jaş jooker.

– Azabı joq! – dedi qarı jooker, – suu kiyim kün tiyse qurğaydı! Tigi buzulup baratqan ölüktör kütpösün. Qazıñ, uul!

www.bizdin.kg

Bular qaza berişti gördü. Qaza berişti.

«Kün körünsö, jaandın jaağan-jaabağanı bilinbey qalır. ölüktör buzulsa ildet qaptar dağı...» – jaş jooker çarçoonu unuttu.

Söök kömgöndör tınımın qoyuştu. Tee çetten qara-ğan kişige bul köp jurt qandaydır bir sırduu imarat qurup jürüşköndöy. Kişiler törttön-beşten top-top. Topuraqtar dodo-dodo. Taştar döbö-döbö. Bir joon top, töö çön alıstan kerben tüzüp kelgendey taş artqan töölördü «buq» ettirip çögörüp artılğan taştardı tüşürüp jatışsa, bir joon tobu töölörün çirkeşti-rip qayra jönöödö. At, ögüzgö taş artınıp kelip ja-tışqandar andan köp.

Bulardın baarı keçeeki jookerler. Bügün alar qa-ruu-jaraq orduna çot kürök meti alıştı. Jeñil jar-ğaq, soqmo taar çalbar, beşmant kiyişti... Jer qazuu-ğa, taş kötörüşkö bular eptüü, çıyraq, kirdebes...

Jılğından, qırçın taldan soğulğan çoñ-çoñ jalpaq sebetterdi qomduu töögö, toqumduu ögüzgö teñdep artıp alışqan. Taştı oşol sebetterge salıp taşuuda. O, bul uqmuştay oor jumuş. ögüzdör ileeleyt. Baştı jerge sa-lıp bışıldap «Imm kişi. Men sen üçün jük kötörüp, taş jüktönüp arıdım. Janımdı tındır» degensiyt. Ter-çil murdun çüyröt... Boldurağan töö boz-doyt. Anın boz-doşu muñduu bozdoş. Al özünün muñun bölüp, çarçağanı-na sep etip bozdop jatqanı, ne botosun estep, üyrün estep bozdop jatqanı, ne uşunça köp, qırğın tapqan kişi uul-darın ayap jan keyitip bozdoğonu belgisiz. Aytor, töö janıbar içten muñqana bozdoğondoy bolso, kişinin say söögün sızdatat.

Töö bozdotup alıstan taş taşığan kişilerge «uqmuş» kezdeşti. Alar çoñ kerben bolup tee adırdın oozunan beri taş jüktönüp kelatışqan. Kerben çubağan töölör jan key-itkendey ün berip bozdoodo... Anan bir kezde tuura jaqtan başqa bir töönün bozdoğonu uğula tüştü. Kerben töölörü

www.bizdin.kg

tek bozdoosun toqtottu. Tuuradan uğulğan bozdoo başqa bir janıbardın bozdoosu öñdönüp a degende ança taanılbadı. Al añğıçaqtı bolboy üstü jaqtağı jonoyuldan qandaydır bir qara töö göründü. Anın eki örköçünün ortosunda dom- poyğon bir jügü bar. Al jük alıstan, ne dağar, ne qap, ne dağı bir başqaça jük ekeni taanılbadı. Qara buura boz- dop qoyup kerbenge jaqınday berdi. Al jebe jetkidey, jer- ge kelgende: «Siler kimsiñer? Jatsıñarbı, özsüñörbü?» – degensip bozdop-bozdop qoydu da tek başın joğoruğa kötörüp al «buq» etkendey boldu. Oor jüktön üstü talıp, janı keyigende töö oşentet.

ünün baspay bozdoğon qara buura salmağına beli ta- lıp, ağa qıjırlanıp da turğanday, anı eç kimge berbey- min dep ayap, qızğanıp da turğanday, al ayanıçta başın joğoruğa kötörö artına qılçaya qayırat da... qayradan muñqana bozdoyt. Buuranın qoñurdoo tartıp muñqana
çıqqan bozdoğu kişinin say-söögünö jetkidey...

«Ey-ya kişi uulu, kişi uulu,
Men körgön kün eñ
muñduu...
Eñ muñd-ñ-ñ-ñ-du-uu... eñ muñ-ñ-ñ-ñ-du-u-u...»

Qara buura bozdoğu kişilerdin jürögün sızdattı.

– Va! – dedi aldıñqı jooker. – Ana qara buuranı taanıp turmun. Uysundun Tarpañ baatırı mingen qara buura...

– çabışta minip jürgön deñ?

– O, oşol.

– Kötörgönü kişige oqşoydu.

– O! ölük...

Atçan jürgön eki-üçöö çaptıra barıştı. Qara buu- ra alarğa çoñ közdörün joodurata qaradı. Muñduu boz- doğun baspadı. Janıbar ıyıq mal öz kişilerdi körüp ereerkep kettibi? Tañ. Joodurağan qapqara közdörünön monçoq-monçoq jaşı toğolondu.

www.bizdin.kg

«Ey-ya kişi uulu, kişi uulu,
Men körgön kün eñ
muñduu.
Eñ muñ-ñ-ñ-du-u-u... eñ muñ-ñ-ñ-du-u-u...»

Deydi, janıbar, bozdop jaşın tögüp turdu. Buuranın üstündögü jügü eesi Tarpañ baatırdın söögü eken. çabışta Tarpañdın erdigin körgön jookerler, emi oşol şerdin söögü buurasının eki örköçünün ortosunda tañılıp tüşpöy jürgönün körüştü. O, er-Tarpañ. Al er bolğondo da jeke öz başına taandıq saltı bar, uqmuş baatır boluçu. Mınday baatırlar kişi uulunun qatarında çanda. Biz bilgenden Döö-ake, uşul Tarpañ, jaş Jolbors, Bars.. dağı bularğa tete Oroq, Kerek, Ağuş- tar. Bul baatırlardın ar biri özünçö beles, özünçö çep. Uşunday baatırı bar qol başçının ar dayım jüzü jarıq. Köñülü toq. Qalıñ qolğo uşunday taymanbas er, salttuu baatırlar ğana arqa.

Qayran Tarpañ bayağıday, sarı adır talaasında töö küzötüp jürgön jerinde, önörün, küçün sınatıp buura menen qarmaşıp Er-Kişini bir qubantqan. «O, jer. Joo betteşken çabışta top buzaar alptın sürü bar eken» dep al jolu sınap ketken Er-Kişi keçeeki ça- bışta kök asaba aldında turup uşul Tarpañ şerdin joo qoluna şumqarday tiygenine ayabay qubanğan. Jeke Er-Kişi emes, anı körgön qalıñ qol Tarpañdın özünö da, buquldağan buurasına da ayabay ıraazı boluşpadı bele.

Emi oşol ayap, Tarpañdın söögü çabışqa mingen qara buurasının üstündö jüktölüp turat. O, uqmuş. Al qan- dayça qaza taptı eken? Qol içinen al qandayça bölündü eken? Qandayça baatır söögü jüktölüp qaldı?

Kişiler qara buuranı bozdotup jetelep kelişti. Gör qazğandardın eçen uqumçuları bar. A degende arbağı tirüü erendin söögün jerge ıraa körböy kişi-pişeri öz buura- sına jüktöp qoyğon deçülör boldu.

www.bizdin.kg

çınında iş jayı anday emes. özünö salt saqtağan Tarpañ baatır, at mingendey buura minip jooğo çapqa- nı da öz saltı, öz qasieti boluçu. Emi, mintip, qara buurada söögü tañılıp qalışı da öz saltı, öz qasieti. Başqa eçkim anın söögün buurağa tañbadı. Al özü jooğo çabaarda ele qara buuranın eki örköçünö arañ sıyıp olço¸ olturğan alp denesin özü çırmap, özü tañğan. «ölsöm
ölügüm jerde jatpaydı. ölügüm çabışadı, joo menen. Tarpañ baatır tek sulap qalçu jan emes. Ol ölsö ölügü tirüü jürçü jan!»

Uşintken Tarpañ joonun çordonunda jap ayabay ça- bıştı. Elteres şerdin «Aq tolqunu qaptağanda dal uşul buuraçan tajaaldı joq qılış jön dep kekengen
öñ baatırlar Tarpañdı ortoğo alıştı. Tarpañ alarğa oñoy jeñilbedi. Qaruu talığıça çabıştı... Aqırı
«Aq tolqundun» baatırı taamay suqturğan jançar al- qımına battı... Jançardın bolot uçu Tarpañdın al- qımında qalıp sabı çort sındı. üstündögü eesi ça- bıştan qalıp... anın mayıp bolğonun sezgen qara buu- ra çettep, buquldap bezip ketti. Jançardın sınğan uçu moynuna taqalıp terisin öyködü. Eesi jıya qarmağan buylası ölgön Tarpañdın qolunda qarışıp... janı- bar, qara buura ne jerge başı jetip ottoy albay ne
üstündögü sööktü silkip tüşürüügö qıybay bozdoğondon bozdop, adır artıp jürgön kezinde taş taşığan kişi- lerge kezdeşti.

Emi Tarpañ baatırdın söögün jerge alıp, buylasın boş qoyğondo da janıbar qara buura bozdoosun toqtotpo- du. çöyçöktöy qara közdörü jooduray qalıp bozdop tursa kişi uulu emes, qara taştı çımıratqıday ayanıç bar bozdoğonunda. O, janıbar, Oysul-Ata tuqumu. O, janıbar ıyıq mal qantse da, öz eesi Tarpañ baatırdı joqtop boz- dop jatqanday. Keçeeki ötkön çabışta qurman bolğon er jookerlerdi joqtop bozdop jatqanday:

www.bizdin.kg

«Ey-ya, kişi uulu, kişi uulu,
Men körgön kün eñ
muñduu.
Eñ muñ-ñ-ñ-du-u-u... eñ muñ-ñ-ñ-du-u-u...»

Qara buuranın çöyçöktöy joodur közünön buurçaq jaşı mölt-mölt tamat. Töönün bozdoğu, kişi muñu jan- dı, keyitti. Jüröktü sızdattı...

Kişiler tınbay aşıqtı, gör qaza berişti.

Qara buura ot ottobodu. Jaşın toqtotpodu. Bozdoo- sun suya toqtotpodu. Muñqana, qardığa bozdodu. Buura- nın tınbay bozdoosun eşitken kişiler çoçulaştı:

– Janıbar, janıbar. Töö ıyıq mal. Qara buura ja- man jışaana körüp jatır? Sööktördü tez jaşıralı?

– Va, boorlor. Tarpañ baatırdın söögün tezireek jer- ge berelik...

Tarpañdın görünön qazılğan topuraq başqalardı- qınan alda qança çoñ dodolondu.

– Ua, endi baatırdın jatar jayı keñ. Baarı batar! – dedi qarıya.

Kişiler Tarpañ baatırdın söögün jerge qoyuştu. Baatırdın soot-jarağı özünö qatar qoyuldu. Mına, ömür boyu baatır kötörgön uzun sap aybaltası. Bu ay- balta jönündö ırçı ırdağan:

Qızıl çoqto taptalğan, Kök
ırğayğa saptalğan,
Köökörçö qılın iydirgen,
Qıl qıyal çaap çiydirgen
Eşik endüü aybalta.

Oşondoy çulu kök temirden taptalğan. Mizine bolot şirelgen, uu içirilgen aybalta. Mına, Tarpañ tartqan ker jaaq müyüz, jaa, anın janında saadaq qap tolo şı- qalıp, jebesi jatır. Ana, qınsız bolot qılıçı. «Qır- ğızdın qılıçı qurç, jookerinin qolu qatuu» degen ma- qal uşunday qınsız qılıçtan ulam aytılıp qalğan.

www.bizdin.kg

Basa. tigi qılıçtın eesi Tarpañ baatırdın qolu qatuu boluçu. Tarpañ şiltegen qılıç bir şiltegende buura- nın moynun çort kesip tüşürçü...

O, alp! Ol ömür boyu töönü janınday körgön. çabışı joq, tınıç kündörü Tarpañdın baqqanı töö. Töö tuqumu bul eesinin oyun tuyunğanday, özün sıylağanday, aq köbük bürküp quturğanday bolup jindenip, közünö eç eçtemke körünböy ketken kirgen buura da Tarpañdı qaçırçu emes. Tarpañdan bötön qanday attuu-jöölüü kelbesin kirgen bu- uralar al kişilerdi tarpıp çaynap salçu, tarpıp üstünö
çögüp basıp alçu. Töö tuqumun Tarpañ ıyıq sanaçu. Töö tuqumu ömür boyu çetinde jürgön Tarpañdı sıylaçu...

Emi oşol asıl mal – töö sıylağan Tarpañ baatırdın söögü jerde. Anın er kiyimi, joo jarağı, o saparda ta- taar aşı baarı janında. ömür boyu buura mingen er, çabışqa da buura minip çıqqan. Emi erdin mineer qara buurası da azır gör qaşında muñduu bozdoodo...

Qara buura közünön jaş tamıza bozdoosun toqtotpodu. Bozdoğon buurağa kişiler, Tarpañdın toqumun oñdop to- quştu. Başına kümüş çögörülgön jibek noqtosun qatış- tı. Buuranın jibek kökülünö ükü tağıştı. üstünö qım- qap jabıştı. Anan...

Qarı jooker baatırdıq saltın jazbay şımalana basıp kelip, bozdop turğan Qara buuranı bolot balqa menen çıqıyğa soqtu. O, jooker qolu qatuu da.

Bozdop turğan Qara buura tırp jığıldı.

Tarpañ baatırdın söögü jatqan qazanaqqa qatar Qara buuranı jansız çögörüştü.

– O, aq iş üçün bizden bölüngön alp, senin atıñ öçpösün! Buurañdı özüñ minip
jürüñ!

– Büt qol saa ıraazı!

Tarpañdın mürzösünö qoyulğan taşqa mındayça ja- zıldı:

«Uruum Uysun. Atım Tarpañ. Jaşım elüü segizde, aq iş üçün men silerden bölündüm. üç uul, eki qızım qaldı. Künçüyüm tul boldu. özüm çabışta uçup kettim...»

www.bizdin.kg

TüGöLBAY SIDIQBEKOV

SAQTANIi! «TüMöN BAŞçI» ŞAP!

Qudum jin-kesel sepse, opu külkü orumu orup salır.

Şap quuduldun sözü

Quurçaq eren kök suurudu.[1]
Quturğan alp qurğuyğa[2] jitti...

Ulamış

Tarıhtın şam çırağısız taqtika – tünt.

A. V. Suvorov

çabış da, gör qazuu da ada bolğon joq...
Jeti kün ayğa öttü. Ay jılğa tayandı...
çabış. çabış...

Mınday ayığışqan çabış bayırtan bolo kelgen. Bir ayqaşta jançar sunuşup ada bolçu çabış bar. Jarım kün, bir kün çabışıp ada bolçu çabış bar. Künü-tünü salğılaş jürüp qırılışıp ada bolçu çabış bar. Ay- lap, jıldap ada bolboy tireşe berçü, çabışa berçü, qı- rılışa berçü çabış bar.

çabışqan eki taraptın qaruusu birdey küçtüü, qol başçıları namısköy bolso, çabış uşunça uzaqqa ır- bayt. Mında jeke ele soot kiyip, qılıç qarmağan joo- ker emes, eki taraptın başı qara, butu ayrı kişileri büt eregişet. Büt atqa minet. Büt qaruuğa çığışat... O, mınday ayığışqan çabıştın betin arı qılsın. Ayı- ğış çabışta jazıqsız qırğın tapqanı, sızdağanı, sıqtağanı da sansız.

Tündük qolomtoğo tüşöt. Qazan qıyrayt. Kül sapırılat. Emçektegi baladan öydö joo esebinde. Qırılğandan qalğanı jeñgendin qulu, küñü. Asılı, malı, übü büt maltabarı baarı oljo.

[1] *Kök suurudu* – qılıç suurudu degen maanide.
[2] *Qurğuy* – jer tübü degen maanide.

www.bizdin.kg

Jeñilgen jaqtın jer-suusu añğırayt. О, al eñ qor-qunuçtuu, ayanıçtuu eendik. Appaq üylör turçu qonuş- tar tepselgen, tıtılğan. Jada qalsa, uçup-qonğon qar- ğa, sağızğan ün berbey seleyet, ürpöyöt. Jurtta qalğan küçük ayanıçtuu qıñşılayt, qorqunuçtuu ulup-uñşuyt. Adaşıp qalğan aqsaq-teksek mal ottoboyt. Kişini sa- ğınıp, üyürün estep jetimsireyt. üyürü joq.

Kişiler bolso, birin-biri çaap, qırıp, birin-biri baylap-matap qulduqqa aydap ketken ebaq...

О, ol ayğışqan çabıştın beti arı. Al jurttun ba- şına kelbese bolot ele?..

Arduu, namıstuu, küçtüü Elteres şer, Er-Kişige baş iygisi kelbedi. «Sen qırğızdın Er-Kişisi bolsoñ, men üç-Suunun Elteresimin. Tigil qıjıldağan Tabğaçtı ça- bam degen Elteresmin. Emi Er-Kişi, saa baş urup berbey- min. Eya, küçüm jetpese külüm sapırıladı. Küçüm jetse, senin külüñdü sapıramın»?!

Uşintken Elteres adegende at soorusun salıp çabış- tı. Tuş-tuştan çabarman jiberip, qol başçılarğa arqa-bel qılıp jañı qol quradı. Dağı jañıdan on eki tümön qol quralıp kelip çabışqa kirdi. Minerge at jetişpegendikten bul on eki tümöndün üç tümönü jöö keldi. Bayırqı babalarınan beri jooker ötkön bul qaarman jurttun jöö jookerleri çabışta böksö tüşkön joq. Tigil, tabğaç menen bolğon uruştarda, qo- şuunda maydanğa çığuuçu. Aqır zaman – attan ayrıl- ğan jerde degen köçmön tuqum qooğada, erööldö jortu- ulda, çabışta, köçtö, tek seyilde at üstündö ömür ötkörüü şart. Bardıq çoñ-kiçiktin küçü, ırısı, qa- natı – at!

Atı küçtüü, atı boldurbas jooker – özü küçtüü, özü boldurbas. Qaçsa qutulup, quusa jetip, çabışsa köbünçö jeñişke ee. Uşul quştay uçqan qoldun qanatın sındı- rıp alsa, özü jeñişke jeteerin bilgen joo, kişiler murda attardı meelep, attardı atıp qoşuundu jöö qal-

www.bizdin.kg

tırış – uçurdağı soğuştuq amal talap qılğan arğanı maal-maal tabğaç qol başçıları qoldonuşçu...

Bir jolqu qatuu çabışta oşol tabğaçtın amalköy er qol başçısı Tan İ özünün jaaçan mergenderinen atayın qol tüzdü. Al qoldun mildeti kelatqan joonun jolun tosup öñüttö buğat. Biroq, alar jerge jitkendey bekilip, tımtırs jatat. Pan İnin qalğan qolu körünöödö joosun qarşı alat. A degende qaçırışıp qatuu maydan baştooçuday bolup kelet da... anan al tez çeginet. «Eyya, çöp köçük tabğaç bizden qaçtı-ı. çabııñ»!.. – degen Elteres bar- dıq tümönün maydanğa salğanda... O, Kök teñiri, jamandıqtı körsötpö Jerden çıqqanday qalıñ jebe jaayt. Kişi aman, çaap kelatıp attarı jumalanat...

O, attan ajırağanda başqa aqır zaman tüşkönü jalğanbı? Elteres tümöndörü al jolu qırğınğa uçurayt. Tab- ğaçtı jeñebiz degen demöörgö suu sebilet. Jeñiş mınday tursun, qırğından qalğan qol samsıp arañ qutulat.

Dal oşol çabışta küçkö emes, amalğa jeñilgen Elteres öksüp qayttı.

Qanatımdı jebe qaqtı.
Qayratımdı amal çaptı.
Quyuq bolup uçtum edi
Kök teñirim ne qaqşattı?!

Uşintken Elteres al jolu muñğa çöktü. Baamçıl er qol başçı jooğo ketken kegin qaytarış üçün kiyin bar küçün saldı. Bar amal-arğasın jumşadı. Jeke ele attuu çabuulğa kirbesten jöö tümöndör bolso, çabış iygisi. Attan ayrılğan jooker qanatım sındı dep to- molonbosun. Atı sulasa, özü attay ketsin. Jöö çabış- qa çıqsın! – degen Elteres, soñqu jıldarda qoldu eköö jürüşkö da maşıqtırdı. Bayağı qar qalıñ jaağan qışta Aq-Termeldin aşuusun aşqanda uşul bışıq- tıq Elteres qolun jeñişke jetkirdi. Al jolu omuro- odon qar jiregen attar basalbay qalğanda qol jöö qar

www.bizdin.kg

jireşken. Jöö jürüşkö bışıqqan çerüülör sonor buzup qol salışqan.

Emi oşo joo börüsü Elteres jeñilgen sayın – jeñile-
er emes, tügöngön sayın – tügönör emestey bolup ulam jañı tümöndördü demöörlödü. çabışqa mineer at jetişpey qal-ğanda, maydanğa jöö tümöndörü çıqtı. A degende tek attuu tümöndör qırçıldaşıp çabışa tüşöt... Anan, bat ele qoldon suurulğanday qarmatpay at soorusun salat. Qaçqan joo emi qamalat, mına qıyırı türülöt. Asabasın jı- ğıp, japırt attan tüşüröbüz. Tizelüüsü tize bügöt, baş- tuusu başın iyet degiçe bolboy jer sorup ketkendey attuu- ları jitip-jitip... alardın orduna jerden öngöndöy öñ jaaçan jöö mergender jalana tüşöt da jebe jaadırat. Erdemsip joo qaçırıp elire çapqan qırğız tümöndörü qalıñ jebege uçurap çapqı menen çapqanday aldıñqı qa- tardağıları qıyğap attan uçat, ulam artqılardın qata- rı seeldeyt. Aldan-küçtön tayat. Elterestin bul amalı qoldu sabıltıp, alp qoltuq sozo çabışalbay aq moqodu. Er-Kişi tek çabıştı öksütüp orto joldo qalğısı kelbedi. Ayı- ğışıp uzaqqa sozulğan mınday çoñ çabuulda, antip arabök qaluu, je jeñilbey, je jeñip joonun tizesin bükpöy toq- toluu opurtmaluu iş. Er-Kişi sıyaqtuu qaarman qol baş-
çığa bul araböktük – jeñilgenge tete.

Etegin jıybay or bastı.
çılbırın üzüp at qaçtı.
Ayrök qulğa, ayrök?! –

deyt mınday uçurda ayığışqan joo tarap, Uluu sözün ulap mıqtısınıp qol atqazğan taraptı qordop qalat. Emese, bul jolu oşol mıqtısınıp qol atqazğan jaq – qırğız. Al bayağıda qarı qalıñ qışta çabılıp qalğanı üçün öç almaq. Anda kütüüsüzdön qol salğan üç-Suu jurtun özünö tize buqtürmök. Baatırların baş iydirmek. Anan alardı ıntımaqqa çaqırıp:

www.bizdin.kg

– Tildeş – dildeş bir jurtpuz! Köçsök qonuşubuz qatar, tınıç jatsaq qıyırıbız bir. Bir baş, bir el bolboy kekteşip-jekteşip çabışqanıbız ne? – dep jüyö aytışmaq.

Bul kindikteş uruular bir bolup turğanda bular mintip birin-biri qırğındap, mal-tabarın oljolop, uul-qızın küñdöp-quldap, birin-biri qordobos, azayt-pas ele. Qayra önüp-ösüp bekemdemek.

O, al aqıl jetse da qol jetkis Köktögü tilek! Bul tilekti jüzögö aşırış üçün araket qılğan aqılman kişi az emes. Biroq alar bul tilekti, tek baş qoşup aqıl başqarğan baamçıldıq menen keñeşip çeçpesten, ar biri özünçö ters bağıp, özünçö aqıl terbep, özünçö erdemsiy... birine-biri oñoy menen baş berbey, qoqus biri «Aqıl seniki. Biz oşoğo maqul», dep aytıp qoyso ele, maydanda jeñilgenden arı özü ağa jeñilip qalçu- day, jıldızı jerge tüşçüdöy körünöt... anan özünün artıqtığın taanıtış üçün uşintip ayqaşta aydıñ körsötöt... Aydıñ-aydıñ, anın artı çabış. «Men anı çabışıp baş iydirgemin».... dep aytuu biyik uğulat.

Emese, Elteres da bağınbas alp. Joo joluna tuura tur- sa, anı joo aşalğıs artuu. Er-Kişi da bağınbas alp. Alp- tığı mınday tursun, al aylaker, aqılman. Al jolğo tur- sa, tek artuu emes – çıñ zoo. Başqa qan, bek, baatırlar da ar biri öz-özün oşondoy artuu, oşondoy çıñ zoo esepteyt.

– Teñir artıq jaratqan mıqtı bolso, menin artu-umdu artıp körsün! – deyt ar biri...

Dal uşul mensinüünün, dal uşul quru namıstın kesi-ri tiyip tuqumdu müñkürötüp turğanın baamdaşsa da ar biri bilgi baatır qol başçı bolo turuşup, oşol çoñ kesirdi bir qılıç menen çort kese alışpadı. Aqılı jetip, közdörü körüp bilip turuşup, eki közü baqıray- ıp, biroq aldındağısın körö albağan qarama soqur sı-
ñarı keleçektin çoñ dañğır joluna qaray baarı bir baş- tuu bağıt ala albay it-arqa tartıp ıdırap, al turğay

www.bizdin.kg

mintip öz-öz ara biri-biri menen joolaşıp-çabışıp turuşqan jönü da uşul.

– Eya, Elteres. Sen ne biz qaparsız jatqan kezde uurdanıp qıyır türdüñ? – dese Er-Kişi:

– Vay, Er-Kişi! Men senin asabañdı jığamın. öz babamdın aq asabasın ajoñdun ordosuna sayamın?! – deyt Elteres.

Bosoğodo julqunğan arstandarday ayığışqan eki şer- di ardantqan, eregiştirgen, ayığıştırğan, anan eköönü birine-birin joolaştırğan küç dal uşul quru namısta.

Er namısı otqo quyqalanbayt. Suuğa çökpöyt. Anı joonun küçü quyqalayt. öz tuqumdu bir baş qılaar meerim da uşul – er namısı. O, anın tuyunğan, saqtağan, anı jalpı erdik dep sıylaşqan, asıraşqan buduñğa meerim. Er namısı – el namısı degende ğana jeke kekeygendin jini qağılat...

Emese, Elteres şerdin tüpkü maqsatı üç-Suunun aq asabasın baarınan biyik kötörüü. Al üçün baarıdan murda alsız-küçsüz menen qarmaşuunun qajatı qança? özünö teñ, taylaş ne özünön küçtüü jooğo at qoyuş. Qırğız qıy- ırına qol saluudan ilgeri, Elteres qanattaş buduñdar- dın qıyırın qıstı. özbüz degenin özünö tarttı. Joo- buz degenderin çaptı. Alardın malın, übün oljolop jur- tun özünö qarattı. Qırğızdı özünö küç etip alğan soñ Elteres tabğaçqa jortuul açmaq. Tabğaçtı bağıntıp altın, kümüş, asılın eelegen alptın armanı qalbaydı. Ondoy er-alp Kökkö janı uçqanda buurul Jerdin eesi edim dep armansız keteer!..

Elteres şerdi elirtken dal uşul maqsat boluçu. O, al tilegine jetebi, joqpu kim bilet?

Qırğız qolu ağa asabasın jığıp aldına tüşpödü. Emi qırğız jerinde emes, üç-Suu jerinde çabış jürüp, üç- Suu jeri ıñırsıp, muñğa batıp qalğan kez.

O, bul jortuul, bul qanduu çabış ay boyu jaağan aq jaanday qaçan ada bolooru belgisiz. Birde seeldey tın-

www.bizdin.kg

çıy qalat. Mına emi jurt bilgileri, qol başçı baa- tırlar, qol qandarı kep-keñeşke kelişeer. Eki qol emi ıntımaqqa keldi. çabış ada boldu. Quştun eki qanatı bolup qıraanday asmanğa keteli. Qonoordo qıraandı jer- ge qonduralı. Bizge çetten kelgen jooğo qarşı birge uçup turalı deşeer dep, kişiler kütüp turuşqanda... Bul ti- lek baltırqanday qor sınat. Qayradan eki taraptın qolu at qoyuşat. Qayradan çabış, qırğın, taloon. Küröñ Jer qayradan sızdadı...

Elteres qolunun jöö tümöndörü Baş-Tegindin attarın qırıp jookerlerin jöö qaltırdı. «Quurçaq qol saldı. Qurumşu döö qurğuyğa jitti» degen Uluu sözdögü bir amal bayağı jılqıçı Şaptın esine tüştü.

«...Bayırqı zamanda amalköy qol başçı boluptur. çabışta qolu azayıp, jeñileerin bilgende on topozğo toqulğa eptep, kiyiz quurçaq mingizip, qalıñ topozdu joonu közdöy sürdü. Topoz mingen quurçaq qol jebeni to- otpoy qaptap kelattı. Olordun quurçaq ekenin bilbey joo qorqup asabasın, jığıptır»...– degen Uluu söz bayanı.

Quudul Şap jılqıda jürgön kezinde bir jolu oşon- doy kiyiz quurçaq jasadı. Jançar saysa da jığılbas etip, aştamağa boz kiyizden «kementay» kiygizip, be- lin qurçap ayğırğa «mingizip» qo¸ bergeninde özü jasa- ğan kiyiz quurçağın özü kişi eken dep işene jazdağan. Aydın şoolasında zoñqoyup ayğırğa «minip» baratqan quurçaq alp sıyaqtanıp körüngön.

Qalıñ jılqını arı ürkütüp, a jolu Şap atın en- tiktirip jılqıçılar qoşuununa çaap keldi:

– Ua-a! İttin jılqıçıları-ı... Siler çalbar tebiñ?! Zoñqoğoy alp jılqı tiyip ketti....

Jılqıçılar atqa minişti a jolu. Jılqı ottoğon örüşkö jetip kelişse, ayğır, at tınçsız... Jılqı ara- sında obu joq zoñqoyğon biröö bar. Jılqıçılar anı «qolğo tüşürmök» boluştu.. Biroq quurçaqtan ayabay ço- çup qalğan ayğır bir tigil çetke, bir bul çetke ürküp,

www.bizdin.kg

özü menen qoşo semizderdi ürkütüp jılqıçılar arğası ketkende tigil zoñqoğoy alptı jığalıq deşti. Bardığı ağa jebe jaadırıştı. Zoñqoğoy alp jebeni tootpoy jıl- qını aralap çaba berdi...

Tañ ağarıp jerge jarıq kirgende abaylaşsa, tünü boyu «jılqı tiygen alp» kiyiz quurçaq. özdörü mış boluşup, Şapqa aldanğanın bilişken jılqıçılar birde arğasızdan küldü. Birde ızalandı. Aqırı bizdi aldağan Şaptı suuğa baylap salalı, – deşip izdeşse, kündö birge jürçü Şap joq. Jolbun üylörünö kelişti. Kelişse mında da Şap joq. Arı izdeşti. Beri izdeş- ti. Ayabay aqmalap jadap olturuştu.

– Ol tabılsa jarıp salar edim! – dedi çiykil jıl- qıçı.

Qaydandır küçükçö qıñıldaş sızdap çıqtı.

Jılqıçılar eleñdep eki jağına qaranıştı. Jan körünbödü.

– Ol doñuzdu, körünsö doñuzday jarıp salar edim! – dedi çoñ murun jılqıçı.

Toropoyço qorquldaş çañırıq çıqtı. Jılqıçılar eki jağın qaranıştı. Dım joq.

– O, aramdı körünsö börü atqanday atıp salar edim! – dedi qarı jılqıçı. – Jay jatqan jandın esin oodardı...

Qaydandır börüçö uñşup qulaqtı çuuldattı. Jılqıçılar eleñdep eki jağın qaranıştı. ün çıqpadı – jım.

Jılqıçılar da ün çığarbay jım qalıştı.

Te burçtağı çoñ serke çanaç qozğolğonsudu. çiykil jılqıçı al çanaçqa tikiyip qaradı. Al ar dayım sürsügön jilikterge tirelip oşol burçta ilinip turçu çanaç.

– çanaç...– dedi çiykil jılqıçı asta. Al jaqtan abdan usta ün uğuldu:

– Işş. Joloboñ. Qozğolboñ, baarıñdı ajıdaar.

www.bizdin.kg

– Işş...

Jılqıçılar bir dalayğa jımjırt turuşup anan baarı teñ japırt qatqırıştı:

– Ua, it...

– Ua, doñuz...

– Kişi uulu oylobos işti işter...

– Iş...– dedi çanaç jaq dağı.

– çıq! Tiybeybiz, – dedi qarı jılqıçı.

çanaç jaq çıy etti:

– Qantip çığam? çeçip alıñla, eşimle...

Körsö al Şap çoñ çanaçtı boşotup, özü tüşüp, boonu ilmekçe baylap, ilmek üçün keregege ilip qoyup, anan özü çanaçqa qatılıp salmağın salğanda çanaç özünön özü keregege ilinip qalıptır.

çoñ çanaçtan küñ jilikti tuura tiştep moynun qurquytqan Şap körüngöndö jılqıçılar külküdön booru ezilip jumalaşqan.

Oşol quudul Şap soñqu bir çabuulda atınan ajıradı. Attan ajırağan bir Şap emes, ir aldı kela- tışqan jookerlerdin köbü qanatsız qalıştı. Joo- kerdin attan ajırağanı – küçtön tayğanı. Başqalar aldastap qorqup jürüşsö, Şap jerde jumalanıp qat- qırdı.

– Ua-a, Elteres erdi endi jeñdim özüm. Qayran Elte- res emi menin zuñquğuy «tümönümdön» ölür! Ua-a! Ha- Ha! -Ua-a, zuñquyğan menin «tümönüm» jıyılıñ! çoğu- luñ! Baarıñ qara bağalek boluñ, joonu qurçañ.

Jıyılıñ kiyiz tümön? Jıyılıñ! Jüz başı Şapqa uruştu:

– Quulanbañ quu?! çabıştan qaçpañ?!

– Ondoy emes, ake, – dedi Şaptı jaqşı bilgen öz on başısı. Bu Şap akem jön jaralğan jan emes. Oozuna albarstı tükürgön ıyıq kişi...

Alañğıçaqtı Bars keldi. Barstı körgöndö Şap oğo beter qatqırdı.

www.bizdin.kg

Ua-a! Tümön başı Bars. Sen mağa taazim etip uçuraşıñ! Men jön jooker – emesmin. Bügündön baştap tümön başı menmin! Men kiyiz quurçaq tümönün çaptırğanda qurumşu döö qurğuyğa jitir...

Şap quuduldun amalın eşitip, Bars da küldü.

Anan al:

– Şap akem bayırqı qolbaşçının küçü ada bolğondo iştegen amalın iştep körsün. Ansız da örö kiyizdi ört alıp jatır. Een jayılğan topozdon köp mal joq, – dedi Bars Şapqa. On başı jookerleriñdi özüñ tandañ. Bilgeniñdi özüñ, işteñ, Şap ake. Bar önörüñdü ortoğo ağıtıñ.

– Ua, tümön başı. Er saltı menen töş tireşip qoyuñ. Kişi uulun baştağan tümön başıdan quurçaqtı baş- tağan tümön başı er çıqsın dep qoyuñ!

Şap quudul Bars eköö baatırlarça töş tireşip qoştoştu...

özü «tümön başı» bolup, jeke çıqqan Şap bar bolğonu özünö joldoş qılıp bir jüz başını jookerleri menen eerçitip quurçaq qoldu atqazuuğa ketti. Jookerlerdin mildeti topoz aydap kelüü. Alarğa toqulğa qamdap, alardı bir baş qılıp şuduñdata qatuu aydap köndürüü. Topozdor jıynalıp, toqumdarı toqulğan soñ alarğa kiyiz quurçaq qamdap atqazuu dele Şap özü aytqanday it beker iş boldu. Qum şireşken örö kiyizdi topozğo jabıştı. Aqtası qalıñ ıñırçaqqa eki dolono tayaqtı qayçılaştıra aştap, ıñırçaqtı topozğo toqu- ğanda aştama soroyup ağa endey bıçılğan boz kiyizdi oroy salıp, belinen qurçap, «başına» kiyiz tuulğa kiy- gizdi. Boldu. Körüñ, – dedi Şap Er-Kişige.

Alıstan uñquyğan joo börüsü akeñ! Jebe bir emes, on teşsin, «qatqıra külüñ»... alğa qaray temine berbese, e, Er-ake, anda men Şap bar bolboy joq boloyun. Moynumdu mintip tolğop, başımdı üzüp alıp çöögö ırğıtıñ?!

www.bizdin.kg

Mintip, dep, Şap öz moynun özü tolğop qoydu ele qurquyğan uzun moynu buralıp... beti arqasına qaray qalğanı. Şaptın bul uqmuşuna jırğap qorsuldap külgön Er-Kişi:

– Bar boluñ, Şap, quudulum. Senin uşul amalıñ degi joonu çoçulatpasa da iştep körüñ, – degen quudulğa.

Şap al amalın işteş üçün ay boyu qamılğa kördü.

Aqırında beş miñ toqulğaluu topozğo beş miñ kiyiz «jooker» atqazıp qoşuunğa keldi.

A degende tek oyun-tamaşa öñdönüp uğulğan, Şap ayt- qan amal. Emi beş miñ topozğo mingen «quurçaq qol» kelatqanda anı uğup-bilbegen joo kişileri emes, uğup- bilgen öz kişilerge Şaptın «quurçaq qolu» oboçodon uqmuş bolup köründü. Birinçiden, baarının mingeni at emes, topoz. Baarının kiygeni bir tüs – boppoz «soot». Ekinçiden biri emes baarı tegiz «şañduu» loquyup zor, eerde tüptüz zuñquyuşat».

Al az kelgendey qalıñ topoz arasınan jik ötközböy şıqaşıp şüdüñdöp, dümüröñdöp şuuldap kelatışsa, a degende alardın qaysı mal ekendigi taanılbadı. Toqul- ğa toqulup, jebe teşkis örö kiyizder jaba salınıp, kiyiz quurçaq zıñğıray mingen topozdor uqmuş janı- bar. Anı mingen «qol» kişi uulu emes ele, qaydandır jer qoñulunan çığa kelgen uqmuş çooçun jandar...

Azır bul uqmuş «jandardı» körgöndör deldeye, tañdana qaraştı. Kişilerdin arasınan qobur çıqtı:

– E... şumduq?

– Va... bir künü uqmuş körbösöñ soqur, uqmuş uqpa- sañ kereñ bolosuñ degen çın, Er-Ake?

– Ano-o qaptap kelatqan tajaal öñdönüp ketti...

– Vay balaket...

– Munu Şap qantip iştedi?

– E, bu Teñirdin işi da. Şap qolunan qaydan kelsin?..

– O, bul çınında Teñir işi emes, Şap qolunan kelgen iş. Şap anı özü oylop tappadı. Uluu sözdön uqqa-

www.bizdin.kg

nın ulap iştedi. Ezelden jomoq bolup aytılıp kelat-qan amaldı azır közdörü kördü. Uqmuş «qol» bozorup, munarıqtap uqmuştanıp, kişi aqılına sıybas çoo-
çun, qorqunuçtuu, sürdüü bolup
köründü...

– Uay-e, janduu qol, bu! – deşti.– Quurçaq dep kim aytır...

Şap atqazğan uşul janduu «qoldu» oñtoyun keltirip turuşup Elterestin jöö tümöndörün közdöy qaptatış-tı... Anın artınan Baş-Tegin, Bars tümöndörü şıqay barıştı.

Küz künü aptabın qaqtap adır-tüz qatqalañ. Topoz-dun açakey tuyaqtarı oşol qatqalañ jer betin o¸-o¸ bas-qanda bozomuq çañ töbödö uyudu. Ağa küzgü munarıq qo- şul-taşıl boz çañ menen birge ulanıp, birge uyup tek qandaydır boz jalpaq tajaal jer betin sıdırıp soru- nup jılıp kelatqansıdı... Miñden-miñden beş bölük
«qol» qaptay çañ çığarğanda oşol beş qatarı uzun, bu-ralğan obu joq zor ajıdaar öñdönüp, al ajıdaardan çıqqan çañdın artında tünörgön sansız qol dele eç esep jetkis bolup jürök üşün aldı...

Demeyde, atçan qol jaqındap kelatqanda: «Kele ber-sin! Jaqındasın! Attarın meeleñder» – deşip keke-nip, jaaların ontoyloy qarmağan Elterestin jöö tümöndörü bul jolu da joldun eñ merçemdüü jerinde jerge jitkendey buğup, tek atçan qoldun keleerin kütüp dımıp jatışqan.

Bul jolqu mergender miñden-miñden bıtqıldın oy-çuñquruna buğuşqan. Turup basıp körünöögö çıqqanı bayqalbasa, jatqandarı boz taştan, jer-dümürdön ay-ırmasız tek qozğolboy öñüttö. Elteres özü baştağan at-çan tümöndör mergender öñüt alğan bıtqıldın artında-ğı uzun qoodo. Qoo içi, qaşatı badalduu boluşu Eltere-stin köktön tilegenin jerden berdi. Qaşatqa jaqın dümpüygön top-top badaldardın arasında atçan jooker aralap eer qaşına taş öbök salıp tursa da bayqalğı-

www.bizdin.kg

sız. Oşonduqtan Elteres özü baştap on qol başçıları oşol badal arasında te, jazıqtı qaptay kelatqan joo qolun baylap turuşat.

Qırğız tümöndörü jana alıstan obu joq keñ jazıq- tı eelep sansız bolup körüngön. Emi ulam jaqındağan sayın alardın aldıñqı mingenderi uqmuştanıp taanılbay qaldı... Baarıdan uqmuşu – aldıñqı miñder- din mingenderi qaysı mal ekeni bilinbeyt. Tek qara ba- ğalek obu joq uzun kişiler jöö kelatqanday bolup bir körünsö... Joq qandaydır bir dumurañdağan doñuzğa oq- şoğon janıbarlardı obu joq uzun kişiler minip ke- latqanday bolup bir köründü...

Nesi bolso da qoo qaşatında buqqan Elterestin özünön da aldıda bıtqılda buqqan anın mergenderi tigil, uq- muş «qoldu» taanıy albay çoçulay baştaştı:

– Va, Kök teñiri? Ne uqmuş aldıñqıları?..

– Jöö deseñ jöö körünböydü. Qoldorunda qılıçta- rı jarqıldaydı... (Topoz buqalarının müyüzdörü qı- lıç sıyaqtanıp köründü.)

– E özdörü bopboz. çalbarları qara...

– Vay on başı, buyruq aytıñ, buttarın atabızbı, baştarınbı?

– özdörünbü, attarınbı?

– E, mingenderi atqa oqşoboydu.... Nesin meeleyli?

– özdörün meeleyli, özdörün....

Jer köçköndöy şuuldap tez kelatqan tümöndör ja- qındadı. Emi ğana janağı qara çalbarğa oqşoğon çal- bar emes ele jündörü jer çiygen topozğo oqşodu. Topoz ekeni da ança taanıla berbedi. Anı mingen uzun boz jo- okerleri da şoñşoyup tüptüz zıñğırap tootqus sürdüü...

Bıtqıldağı Elteres tümönünün mergenderi qorqup ketişti. Alar baştağıday jebe jaadıra albay biri jebe uçursa, eki-üç bıtqılğa jitip qaça baştaştı.

Kiyinki jeti kündön beri eröölgö baamçıl çalğın- çıların jiberip Elteres qolunun öñütünön toluq qabar-

www.bizdin.kg

dar Er-Kişi bul jolu eç jaltanbay tike qaçırdı. Ağa qoşumça, aldığa salğan öñ topozçon qoldun erdigin körüp, sınağısı kelgen, tümön başılar dele bülünbödü. Basa, kişi uuldarı ar ubaqta uşunday qumarpoz kelişeeri jalğanbı? Ne jadasa at jalınan qan aqqan çabışta da muñ menen külkü tizgindeş ekeni tögünbü? Ne kişi işte- gendi kişi iştey albay qalabı? Elterestin qan tökküç amalına Er-Kişi emi jılqıçı Şaptın tek uqqanğa külkü kiyiz quurçaqtarın jumşadı. Basa, mergençiler jumşağan jebeden bul jolu attar da aman, jookerler da aman. Jazdım bolup kiyizdi jebe teşse birin-serin to- poz ölöör. Bolboso kiyiz «jookerler» jebenin jüzün to- otquday emes. Baarı tegiz ıñırçaqqa aştalıp boz kiy- izge orolup tootpoy çabıştı.

Mergençilör qança atqılap, qança meelep jebeni uçursa da, aldıñqı topton sıñar «jooker» jığılba- dı. Anı körgöndö mergender japırt qaçıştı.

Qaçqan joonu uşintip quurçaq çabaar. Ne kiyiz quurçaq çapqanda qurmuşu döö qurğuyğa jitpey qoydu bele? Jitken ol.

Elterestin samsığan jöö tümöndörün emi Jolborstun atçan tümönü qamaladı. Baş-Tegin menen Bars Elteres- tin özünö betteşti. Uzaqqa sozulup ayığışqan çabış- tın bul ayqaşı uşunday uqmuştuu bolup baştaldı...

...Quurçaq jookerlerdin «tümön başçısı» jılqı-çı Şap aldı-artına qarabay özü baştap joo tobuna süñgüp, joo ooruğun aralayt bele, kim bilet? Nesi bolso da, birine ondon jebe madalğança, ölümdü bilbey çaba bergen» quurçaqtarı çoçup, topozdordun çülügün tartuu- nu oylonobu... Ansız da at üstündö jügü kişi sölökötündö bolğonu menen kişi demi sezilbegen soñ muljuñdap, dümüröñdöp topozdor özünön-özü çoçup, ürküp baş berbey «çabuulday berdi». Arttan kelatqan qalıñ qoldun da-bırtı, çuusu janıbar topozdordu ansayın sürödü, ürküttü...

www.bizdin.kg

Ardayım qırda, jondo, boroondo qur ottop semiz öskön mal – özün-özü küzötkön japayı öskön mal – üy maldarı- nan uşul topoz. Jünü jış, uzun, terisi qalıñ, özü küçtüü, baş berbes japayı topozdu asker atı qatarı minip, qol jooğo çığat dep Elteres kütkön emes. Tek ulamışta, jomoqto. Uluu sözdö aytılğanı bolboso, to- poz minip jooğo çapqan qoldu kişiler körö elek. Şap- tın bul «tümönü» çınında uqmuş boldu. Baarıdan uq- muşu – üstünö kişi emes kiyiz quurçaq mingen japayı topoz baş berseçi, şıqalışa, qamalışa biri-birin jöölöşo baarı dumurañdap bir bütün küçkö aylandı. Qalıñ topozdun bir baş bolup ürkkönü qaçırğanday bo- lup köründü. Elerestin jöö mergenderi emes, emi anın tandalğan atçan tümöndörü ayqırıp, çabışqa kire al- bay tek topoz seline qabılıştı.ürkkön küçtüü maldın seli joldu tuyuqtadı. Qıjırlanğan qol, tek ayqırıp- qıyqırıp, jookerler birde añ-tañ, birde ızaluu, birde çooçurqap qorqtu. Aytor bul jolqu çabış, çabış emes ele özünçö bir başalaman, baş qatırğan buduñ-çañ jor- tuulğa aylandı. Elteres qolu jaşırıldı. Ketildi. Qa- tarın buzdu.

Sebebi, tigil bir bütün bolup, qalıñ qatmar bolup ajırabay taşqın suuda aqqan kökmeltir muzday sürö kelatqan qalıñ topozdon qalışpay sürgündöy kelatqan Er-Kişi tümöndörü irettüü, şañduu, sürdüü boluçu...

Jebe tootpos quurçaq jookerler dalayğa öz qatarın buzbadı. Eeligip, ürküp, qızıp alğan japayı mal şı- qalışa kete berdi. Baş-Tegindin, Barstın tümöndörü da ulam qanatın jayıltıp, ulam qalıñdanıp sürdüü tarttı. Ulam küçöp çabuuldu tezdetti.

Jedep Elteres jolunun qatarı buzulğanda, jedep at- tuu jookerler çaçırap jayılğanda – başalamandıq baş- talıp alar çegine baştağanda, jılqıçı Şaptın quur-
çaq qolu da çaçıray baştadı. Erteden birin-biri şıqap jöölöşö kelgen topozdor da emi çaçırap tuş-tuşqa bet

www.bizdin.kg

aldı beze baştadı. Quurçaq «jookerler da», çülük tar- tıp, topoz başın qayırmaq turğay tek zıñğıraşat. «Biz öz mildetibizdi uqmuş ötödük. Emi tuş keldi ketsek bolur» degensip «tümön başı», jılqıçı Şaptın «buyru- ğun» tootqon biri joq. Qalıñ topoz bezdi. Quurçaq «qol- don» küç tayıdı... Biroq quurçaq «qoldun» bir jookeri duşmanğa tutqun boluşun qaalabağan Şap, al öz tümönün başqarıp qayra ooruqqa çığarıp ketüünü közdödü. Emi çaçırap ürkkön topozdu jıynap bir baş qılıp jolğo salıp aydap ketiş tirinin tozoğu boldu beym.

ölsöm ölöm. Bir quurçağımdı oljoğo qaltırbaymın dep kekengen «tümön başı» emi künü-tünü tınımdı bil- bedi. Mingeni aq mañday kömürdöy qara topoz buqa. Qalıñ topoz qayda bet alsa Şaptın Aq Mañdayı oşolordun ar- tında. Şap özü mingen Aq Mañdaydın başına arañ ee. Eptep quurçaq mingen topozdordu tosup bir baş qılıp emi oñ jolğo saldım, emi ooruqqa aydap ketem dep sanaa- sı tınıp qalğanda... O, Teñir saqtañ? Elterestin atçan jookerleri tuş-tuştan qamalap quurçaq qoldun «tümön başçısı» jılqıçı Şaptı elüü kişisi menen tutqun- daştı.

O, qızığı köp bul dünüyödö kezinde neler bolboyt? Şaptı qolğo tüşürgön «Aq tolqun» tümönünün aşqan baatır miñ başısı Esenlay joodon taymanbas miñ başı.

Bul çabışta qırğızdın baatırları menen alda neçe iret jekeme-jeke betteşip da, jıymada çabışıp da erdik körsötüp kelatır. Bul jolu al özünün miñ qolu menen keçee tüştö çabışqa kirgen, keçke çabışıp, attarın qara ter basıp, qolu suyulup özü qalıñ qoldun ortosunda qurçalıp, biroq tün ortosuna çeyin taymanbay çabıştı. Ulam bir attı selbip minip, ulam bettegen baatırdı at- tan tüşürö çaap, öz boyuna balta tiygizbedi. Tiyse da andan ançalıq jabır tartqan joq. Tün ortosu oop, Ay batıp qarañğılıq qaptağan kezde qurçoodon çığıp qalğan qolu menen qutulup ketken. Alar öñüt taap özübüz çırım

www.bizdin.kg

uqtap, attarıbızdı ot aldırıp alalı dep kelatışıp... qarp-qurpunan Şaptı qolğo tüşürüştü.

Başına şoñşoğoy qara qalpaq, üstünö kiyiz çopqut kiygen, moynu qurquyğan Şap dele bir körgön kişige soo emestey körünçü. çabış emes, jay kezde uşintip kezdeşse, Şapqa Esenlay baş bolup bardığı külmök:

«Ea, sen kişisiñbi, kimsiñ? Je qubulup kelgen jin- siñbi?» – deşmek. çabışta çarçap, arı tınım albay arıp, sabılıp, qıjırlanıp kelatışqan joo kişile- ri Şaptın sırt keşpirin körüp oğo beter qıjırla- nıştı. Ağa qoşumça, Şabıñ qurğur tek bir beçara kişi eptep qol eerçip jürgön qara başılmın dep, öz izin jaşıruunun orduna Esenlay miñ başığa tike qaradı:

– E, Esenlay! Sen miñ başı ekensiñ. Men tümön ba- şımın!» – dedi tüz ele Şap, – Sen meni teskey albay- sıñ. Men Elteres şeriñe joop aytam. Samsığan qorqoq qol başçı menin mañdayıma turbasın?!

Şaptın bar qorduğunan uşul kebi Esenlaydın qı-jırın qaynattı!» Al oşol zamat qılıçın taptay qar- madı:

– Va, qorduq?! Qurquyğan şorduunun başın teñinen bölöyünçü?!

Şap jarpı jazılğan kişiçe qatqıra küldü:

– Ua, basa?! Kim şorduu? Menbi, öñ temir soot kiy- ip, öñ müyüzdüü duldul minip ölbös tümön baştağan Elteres şerdin qolun qaçırğan? Je senbi, şoorduu? Tünü menen çırım albay bezip kelatqan?! Ua, teñden baştı bölüşmöydön bolso, qorqoğum çıqıñ! Asıl baş- tardı almaday jara çabışmaydan bolsun!

Qarjayğan arıq Şaptın bul aytqanı qança açuu bol- so da külkülüü bolup uğuldu. «E, bu bir tili qurç, özü beçara jan bağar eken. Baatır başım menen uşul baqır menen aytışqanım qanday» – dep toqtolo qaldı Esen- lay. Esenlaydın oyun uğup turğan kişiçe Şap küçöp qaq-şıqtadı:

www.bizdin.kg

– Ua, qorqoq alp. Jaltanasıñ, özümdön. Men saa qı- lıç urup qıynalbaym da. örgö qarap şañşısam, zı- mırıq keleer Köktön. Jonğo qarap uñşusam kök jal tüşöör jondon. Anan al eköö jeke seni emes, uşul tur- ğan baarıñdı bir zamatta qaysap salır.

Esenlay keketti:

– Eye. Senin oşondoy sıyqırıñ da barbı?!

– Basa, eye? Anan meni kim dediñ a? Keçee Elteres qolun seldey qaptağan qalıñ «qol» da menin sıyqı- rım boluçu. Azır, a desem, aldağı atıñ basıp turğan jer jarılıp baarıñ jer jarığına tüşösüñ. O, kişi uulu kişi uuluna ança jamandıq qılış jaman. Men seni ayaymın.

– E, sıyqırçım – dedi Esenlay qıjırlanbay. – Qana, körsötüñ, küçüñdü?

– Qorqpoysuñbu, alp?

Esenlay ooz açıp kep aytqıça, Şap bürkütçö şañ- şıp-şañşıp aldı da börüçö uñşup jiberdi. Şaptın köz körünöö turup bürküt menen börügö uqmuştay oqşo- ğonuna tigiler çını menen tañdana qaraştı. «Ay e, bu kişi uulu emes. Kişi keypin kiygen jin», – deşip jookerlerinin qay birleri çoçup ketişti.

– Aye, bu tegin jan emes...

– Kiyimi da, özü da qanday?

– Keşpirin. Birde quşqa, birde madılğa oqşoybu...

Baarınan qarı jüz başı sesteydi: «Qara jin jee- ni uşunday arıq, kiçik, uzun moyun bolur deşçü edi...»

Şap taptaqır özgörülö tüştü. Al külbödü. Keyibe- di, ökünbödü. Tek qandaydır bir eñ qorqunuçtuu oquya- nı közü körüp turğan kişiçe ötö işenim menen ayttı:

– Ano. kördüñbü, Esenlay miñ başı! Ano, ano! Ortonu qarañ. Baarıñ qarañ! Ano-o! Qara barçın keypinde me- nin pirim kök jal keypindegi senin piriñdi aldında

çeñgeldep jatır? Kör, körüp al, delbee, maqtançaaq alp.

Ano, kök jal piriñdin alı qurup uñşup ıylap jatır...

www.bizdin.kg

Şap börüçö eñ ayanıçtuu uñşup-qıñşılap qoydu da... qamçısın Esenlaydın atının tumşuğun közdöy sundurdu:

– Ano, ano deym. öz piriñdin ölümün körüp alıñ. Piriñdi körö albağanıñ sıyqırıñdın qaçqanı. O men pirimdi körüp turmun. Basa, deym da. Menin pirim qıraança şañşıdı ıyıq...

Şap möröyü üstöm bolğon bürkütçö çarıldap şañ- şıp aldı.

Esenlaydın sezimi dür, etti: «Bu özü jin, jin bol- boso közü açıq jan. Munu öz jolu menen ketsin deñ»...

Tuuğandarğa Şap şañşıp, Şap qañşılap jatqan- day uğulbadı. Qandaydır bir közgö körünbögön börü uñ- şup-qıñşılap jatqanday sezildi.

Esenlay tobu añ-tañ.

– Uqmuş bu, kişi uulu iştebes uqmuş... Qıñşılaş. Bu çın jin. Börü jan talaşıp jatqanday jan keyite, ayanıçtuu uñşudu. Bürküt tabına, küçünö kirgendey ça- rıldap biyik şañşıdı.

«Oy-e, bu kişi uulu emes»...

Şap qalpağın ala qoydu. Qatqırıp qubanıp ayttı:

– Ano, ano! Körgülö, körgülö!? Silerdin piriñerdi menin pirim jarıp saldı! Ol bale-e ay. Qıraan ay. Bolot teköör ıyıq...

Bürküt şañşıdı. Janı çığıp baratqanday börü uñşuşu uşunça ayanıçtuu boldu deysiñ, uğup turğandar- dın közünö çınında ele qardı eşilip qıñıldağan börügö oqşoğon bir sölököt jatqanday bolo tüştü...

Şap oğo beter qatqırdı, qubandı:

– Ano, ano! Ança-munça arañda aq kişiñ bolso, qoldo- oçuñdun aram ölümün körüp qalarsıñ... Ano, qurğan kök jal qardın eşiltip jatıp qalbadıbı. Al menin pi- rim qara barçın, janıbar qıraandın qubanğanı, şañ- şığanı ay!

Şap eerden kötörülö berdi. Möröyü üstöm kişiçe ayabay qubanıp ortonun körsöttü:

www.bizdin.kg

– Büttü! Pirim qıraan kökölödü! Piriñ kök jal qar- dı eşilip tındı. Emi qılıç suurasıñbı, jançar sa- yasıñbı? Oqşoş, baarı bir... Men aman, sen jaman! Mey- liñer, bu jolu baarıñdı aman qoydum. Baarıña tiybe- dim. A özüm kettim. Tigi Teñir jibergen köp qolum bulutqa uçup çıqsa, jooğo jaman. Qırq jılı Köktön qorğoldoy möndür jaar... Kettim!

Şap Aq-Mañday topozun teminip qoydu ele al şuduñ- dadı.

Esenlay özü da, anın jookerleri da uqmuştay kebe- telüü bu kişini «toqtoñ» dep aytpadı.

Miñ başı da, jüz başı da, on başı da, jooker da öz-öz içinen: «Ketsin, ketsin. Bu kişi uulu emes, jin. Ketsin, oboço ketsin»... – deşti.

Şaptı joldoştoru eerçiy berişti. Joonun birde biri alardı toqto debedi. Oşentip, öñ topozdun buqasına min- gen Şaptın kişileri amalduu, quudul, aylaker, eç tar- tınbas «tümön başçısı» Şaptı eerçip aman ketişti...

...Tek jılqıçı Şap özü qutulbadı matoodon. Anın köz körünöö joo qolun işendirişi – amalı, anın uq- muş quudulduğu qoldon qolğo taradı:

– Piri tirüü Er-Kişinin qolunda jeke kişi uulu qızmat ötöböy kişi kölökösündö jürgön jin tuqumu bar eken. Ol birde qıraan bolup şañşısa asman-jer orto- sundağı jaamı qıraan oyğonot eken. Anan köz açıp-jum- ğuçaqtı janıña kelet eken. «Al» dese, alat eken. «Jar» dese, jarat eken. Qaratıp turup piriñdi qıynap, özüñdü alsız qılıp qo¸t eken. Esenlay tümön başı ne etken alp edi. Er-Kişinin oşondoy bir jin-perisin mataymın dep özü tilden qalıp, küçtön ajırapır... Bu uqmuş emi az tursa, elge qırsıq deydi...

– O... Elteres şer asaba bükpösö, anda tuqumğa zıyan... Uşunday qorqunuçtuu şıbır emi Elteres jookerle- rinin arasında süylöndü. Zobolo kötörülöördö, er ba- şına körünöö quş qonot. Zobolo keteerde quş uçat. Baq

www.bizdin.kg

tayat. Joldu körünbös, kütpös iş qırsıqtayt. O, bul eñ qorqunuçtuu jaman ayıñ. Qantse da kişi uuluna jeñil- bes Elteres şerdin küçü taşığan menen başınan bağı qaçqan ğo? Qol qanı, qol başçısı alptın er miñ baş- çısı jaldırap tilden qalışı, şaldırap küçtön tayı- şı jaman belgi...

çınında uşul jaman belgi, belgi boyunça tek qal- badı. Kün ötkön sayın Er-Kişinin tümöndörü çabuu- lun küçöttü. Basa, joo ayağan jaraluu. çabıştın öz saltı – çabılğan eldi taloondoo. çabıştın maqsatı qoldu oljoğo batıruu boluçu. Er-Kişi antip tek düynö samap oljo üçün qol atqazıp kelbedi. Al ketken nami- sın qaytaruu üçün attandı. özöktöş bolup turup özgö bıçaq urğan Elteresti tize büktürgönü keldi.

Er-Kişi bul çabuuldu aq, adil, baba jolun ulağan ıyıq jortuul dep atağan. Joo çaap keldik dep bir büldürgü albañ, biriñ! – dep eskertken Er-Kişi baatır qol başçılarına. – Kim oljo artınan ketse, baba sal- tı menen onun uuru qatarı başı çabıladı!

Uşul jazanı unutqanıñ qıñq etpey moynuñdu Kökkö tososuñ!

Aqılman qol başçının bul jardığı uçurdun sal- tına ança sıybağan sıyaqtuu. çabış – oljo ne qırı- luu. Al emi jeñilgen taraptın elin talabay, baylığın, asılın, malın oljoloboy jayına qoyuş çanda. Anı tek körüngön qol başçı, körüngön qan iştey berbeyt. Anı qara qıldı qaq jarğan adil, altınğa, kümüşkö, asılğa köz artpağan toqpeyil joomart, ayköl, booruker qol baş- çı işteyt. Anday ayköl, booruker qol başçı özü oşon- doy ayköl boluşu az. Başqa qol başçılardı, abo-bek- terdi, baatırlardı, jookerlördi oşondoy ayköldükkö, keñ peyildikke, joomarttıqqa üyrötmöyün, ar bir qara- başıl butu ayrı kişinin peyilin tuyunmayın alardı özünö işendirip, sıyıntıp almayın tilegin ötöy albas.

Maqsat ıyıq bolğondo tilek ötölöt!

www.bizdin.kg

Emese, Adıltay ajo özü uçup keteer aldında artta qa- lıp jatqan el-jurtunun amandığın oylodu. üldüröp üzülö jazdap entigip, arañ aytqanı: «Köp qaz başsız uçalbay- dı. Küçtüü jurt başsız qalsa, küçtön tayadı. Başsız jurtqa çetten köz artqan baatır köp bolur. Qanı ölgön jurt oşentedi, qara jamınıp müñküröydü. Tigi kindik- teş köp uruu jurt bir bolso degen edim. Men ajo bolğon kezde başqaları mınday tursun – az, çaa, tölös, tarduş, qarluq, nayman, qurıqan, on oq baarı bizge qas edi. Alar- dın qanına qadırımdı saldım, baatırlarına jıluu sözümdü eşittirdim. Bilgisi ıntımaqqa özü keldi. ço- loq oyloğonu bayağı Jarıq teginçilep aram öldü... Va, tuqum çabarmansıñ. Qurçsuñ. Va, bıçaq qança qurç bolso da öz sabın özü kespeydi. Sei qança çabarman bolsoñ da öz tuqumuñdu çapsañ çap. Onun aqılsız qanın baş iydiriş üçün, elin özüñö el – et. Mal-tabarın talap, uul-qızın küñ qılam dep sanabañ»... Adıltay ajo entigip joyup çıyrala tüşüp anan aytqan:

«Tigi üç-Suunun Elteresi qol saldı. Ol oşondoy şer. çoloq oylodu. Aa eregişip talaşpañ, tuqum. çabışsañ çabış, talaşpañ, tonoşpoñ, tuqum. üç-Suu jurtu bizge özöktöş. Oşonu biliñ... Ata-a... oşol Elteres şer ıntı- maqqa kelse, bizdin qaruu sınğıs boloor edi.. Ol şer mensine keldi. çoğultur (Adıltay ajo ğana Er-Kişi de- bey anı öz atınan çaqırat), çoğultur sen, aqıl tutuñ, Abo- biyler, tigi baralına tolo elek jaş qol-başçılar saa arqa. Sen oşolorğo tirek bolosuñ! Meni jerge berdim debeñ! Atımdı çaqırıñ, baarıñ! Elteresti ıntımaqqa keltiriñ. Arqasız er çölmök sındıralbasın baarıñ eske tutuñ. Elteres şer menen arqalaş bolğondo, bul köp tu- qum silerden oboçoğo ketpes. Köp uruu bir baş, bir qol bolup turğanda te– aşırqı çoñ, qarıluu joo daabas. Qal- ğan erender iştin oşol jağın esteñ... Ajobuz uçup ketti deseñ, menin söögüm jerge berilip jatqanda at qoyuuçu bolbosun. Ajobuz aqıl terbep altın ordodo. Biz ajobuz-

www.bizdin.kg

dun jardığın ötöp talaa-tüzdöbüz deñ. Qaçan özüñ qarı- luu bolup alğanıñda, ajonun arbağı ölbös bolsun. Oşon-do Elteres joolaşıp ne qılar»...

Adıltay ajonun uşul kereezi Er-Kişini çıyraq tut- tu. Ayköl ajonun uşul tilegin ötöp, bul çabışta Er- Kişi qança qurç bolso da öz sabın kespedi. üç-Suu jur- tun taloondobodu. Tek anın taymanbas şeri Elteres alp menen qarmaştı...

Ua, sınbas jığaç ösöbü? Ne aldan-küçtön taybas alp bolobu?

Jılqıçı Şaptın «sıyqırı» Esenlay baatırdı şal etip qoyğondon kiyin, dalay baatır çabıştı 'toq- totup, Er-Kişinin aldına özü kelip tize büktü...

Küz ada bolup oy-tüzdü qar basqan künü Elteres şer özü da qolğo tüştü...

ER-QİŞİNİN BİR KüNü

Ua, kişi eşitiñ! Meñ seni jaqşı körgön sa- yın erdemiñ, taşıdı.

Er-Kişi

Kişi nağız kişi bolğondo ğana – eñ sonun.

Menandr

Seni kişiler bilbeyt dep tınçıñ ketpesin, sen kişilerdi bilbeym dep tınçıñ ketsin.

Qonfusiy

Kişi – kişi menen kişi.

Eldiki

Aqbuurul bolup loquyğan zor kişi aybalta tayanıp sıl- tıy basıp jonoyulğa çıqtı. Basqanı jay. Jılañ baş. üstü jeñil. Kiygeni tek barsqançı kier tekejarğaq ton,

www.bizdin.kg

teke jarğaq şım. Butunda qonçu tizeni qaptağan qara kiyiz ötük. Al kiyiz ötüktöy epsiz qalıñ oor emes, juqa, jeñil, jıluu. Soñqu ayqaşta Er-Kişi qızıl aşıqtan jaradar bolğon. Al ayqaşta alp qılıçı kesken oor jaraat emes, «antqoru» jaraat. Tek tireşken baatırlarğa ıraazı. «Ua, ulandarım qaysı çabışta jaltançu eleñ? Soq, Bozuul. öz salmağıñdı özüñ sezbeñ. Salmağıñdı aybaltağa jiberiñ – dep Er-Kişi tigi kök jaldarğa ıraazı bolup, çoñ küröñdü temine bergeninde... qızıl aşığı sızday tüştü. «Kürs!» aybalta soğulsa, qamırabas Er-Kişi «ie» dep eñkeye qa- lıp, qanattuu dümü dirildep turğan jebeni kördü. Qanday- dır bir jolbun jebe jol taap qızıl aşıqtı qorğoğon sootqabın jiktep but kiyimin teşip etine jetken beym? Qızıl aşığı sızday tüştü:

– Ua-a, tiken... Sen qaydan? – Er-Kişi eñkeyip jebeni suurup aldı. Jebenin uçundağı kökmeltir bolottu dat qaymağı basıp qalğan eken. Qantse da suuğa tiyip saadaq qap- ta bir az jürüp qalğan ğo? Tañ. Oşol dat basqan bolot qan bolup çıqtı.

– E, közgö atar mergendin jebesi...– dep Er-Kişi külüp qoydu, jebeni öz saadağına salıp jürüp ketti. Ayqaşta jebe uçu çırpığan bolumsuz jaraat turğay aybalta tiy- gen baştı tañıp, qayra çabışqa ketken eren azbı? Sın- ğan buttu şaqşaq qoyup tañdıra salıp, çabışqa qayra kirgen eren azbı? Er özü öldüm debese, ajalı onu qaltır- baydı. Qorqoq kişi ölür. Qayratman erdin janı segiz – degen işenim Er-Kişi turğay tek qatardaqı jay jooker- di mınday ayqaşqa qayrattantıp, şerdentip jiberet. Ança-munça jaraattı eç biri tootpoyt da.

A jolu Er-Kişi qızıl aşığın sızdatqan jaraattı tek unutup salğan. Ayqaş seeldedi. çabışqan eki qol eki ajıradı. Qaçan ooruqqa qaytıp kelatqanda Er-Kişi butunun salmaqtanğanın sezdi. Attan tüşköndö atayı jaraattın zilin tekşerip oşol jaradar butuna salma- ğın salıp bastı. Oñ butu qızıl aşığı emes, joon san-

www.bizdin.kg

dan ıldıy sızdap közünö ot çağıla tüşkön. «E... jolbun jebe mert qılaar oyu bar bedi? Alp albağan döönü maşa-nın tumşuğu jıqtı... degen uşubu? Meni uşu çırpındı jığabı, Teñir»...

Dağı bastı. Jaradar butuna salmağın saldı:

–Ay-e... sızdaydı...

çınında oorusuna kişi çıdağıs boluçu. Tek alptığı, tek Er-Kişiligi, qol başçılığı anı qayrattantıp anı ardanttı. «Uşu antqor jaraattan jığılambı? Ua, Kök teñiri elim aldında külkü qılbañ, joo aldında tabaa qılbañ meni. Ayğışqan ayqaşta Elteres alptı özü emes, aydıñı jıqqan Er-Kişi tikenektep jığıldı debesin,

öz-jat, Teñir. Alp edim. Maa alp ölümün beriñ? Ayqaşta, miñ duşmandın ortosunda kün-tün çabışıp, köbün qıyra- tıp özüm qanğa joşulup ölöyün. Ua, ondon ajalım bolbo- so, at qarıtqan jortuulda jeti kün uyqudan qalıp, segi- zinçi tünü taş jazdanıp «qor» uyquda jatqanımda meni arstan bassın. Ondon ajalım bolboso, qapçığayda barat- qanımda too urap bassın... Astı uşu tikenek çırpığan antqor jaraattan saq qaltırıñ, meni Teñir.»

çınında Er-Kişinin jaraatı «antqor çırpındı» emes zildey baştağan qorqunuçtuu jarat. Qızıl aşıq şişip, ot-jalın bolup ısıp ırbağan jaraattın zili uuqturup, ırboosu joon sanına tayap, jan çıdatpas ooru- su ulam küç aldı. Demeyde uşunday oorusa balkim, Er- Kişi töşök tartıp emdenmek. çabış kezinde qol başçı mögdösö qalıñ qol sızdaar. Oşonduqtan özünün jaradar bolup zabırqağanın joo turğay öz bilbesin dedi Er-Kişi. Tek tınıqqan kezde qoşuundağı emçini aldırıp jara- attı emdetti. Emçi uzun saqalın uçqay burap, anı keme- rine bastırıp qoyup, (antpese, opsuz uzun jeerde saqalı-nın uçu eñkeyse jerge tiyip, iştese qoluna çatışıp, işke aralji. Demeyde jayına qoyboso, işte, emçi saqa- lın uşintip kemerge qıstarat.) Saqalı kemerge qısta- rılğan soñ, emçi» Er-Kişinin jaraatın kördü. Qonçu

www.bizdin.kg

sayma nökörü ötük çeçileer emes, jalañgan uçtuu şap menen qonçtu tilip jiberdi emçi.

Anan but kiyimi menen birge köölgüp, birge qatqan qandı juudu. Irboonu toqtotçu, şişikti basçu emdi qoldondu. Uzun-Saqal emçi çınında qolu jeñil, emi tez tüşkön öz kezindegi uqmuş darıger. Al tınç kezde büt ubaqtısın uşunday kezde jaratqa em boloor eçen uruu tamırlardı, güldördü, ösümdüktördü izdeyt. Qaysı tamır- dı jıldın qaysı maalında üzsö, anın em boloorun, qay- sı güldü tün, kündün qaysı maalında üzsö, anın em boloorun; jeke üzüü maalı emes, qaysı tamırğa qaysı çöptün gülün, ne özögün, ne jalbırağın qoşup qaynataardı, ne qaynatpastan ele alardın ezmesin açıtıp basaardı, ne oşol miñ uruu çöptün, tamırdın, güldün şiresinen jasalçu darmekterdin qaysıları qurğaq külmayda bolup jaraatqa sebileeri, içileeri; qaysıları tek sırttan jağılaarı bul Uzun-Saqal emçige bütündöy jat. Qızıq uyquda jatqan kezinde oyğotup: «Emçi ake. Palan baa- tırdın jaraatı qabıldap çıdabay jatır»– deseñ, al:

«O emneden bolğon jaraat edi? Qança kün öttü? Şişigi qanday? Isığı barbı? Aş-tamaqqa diti çababı?» dep surap alıp, jaraattın oor-jeñilin sezet. Jaraat jeñi- lin sezse: «O uulu, çoçubañ. «Qırmanı» içirip, «Jan bastını» sıypap zildetpey qoysoq, arı jetse üç kündö em tüşödü. Attı tartıñ. Baraar jol jaqınbı?»– deyt.

Jaraat ayıqpas bolup zildep ketkenin bilse, anda Uzun-Saqal emçi dalayğa saqalının uçun uşalap jer tiktep ünsüz olturat. öz içinen alda kimder menen keñeşip jatqansıyt. çınında al eçkim menen dele keñeşpeyt. Tek: «Ua, beçara. Onun jaraatı oor eken da. Menin darmekte- rim emi tüşsö, iygi. Onoodo kök zooğo çıqqan jalğız güldü tañdın ere-seresinde üzböy qaldım edi. Ua, aq tamırdı bir az keçiktirip qazdım edi... Ua, olordun küçü qaytpa- dı beken?» dep öz içinen al ooruluuğa qaysı darmekti be- rip, qanday tañıp, qanday tamaq içirip emdeerin oylonot.

www.bizdin.kg

«Aya, Aqbergen ıyıq jalğañ. Em atası «Qunu» tüşpös kesel joqtur»...

Emçinin mintip oylonuşu, tigil şaştısı ketip turğan kişige tek başqaça sıyqırı, qoldooçusu menen keñeşip jatqanday bolup sezilet. «Ua, artıq kep ay- tıp ıyıqtı çooçutup albayın. Qoldooçusu – Keremet, em eesi– Umay ene menen aqıldaşıp jatır» – dep ça- qırıp kelgen kişi, emçi özü ündögönçö ağa jaldıray qarap tim olturat.

«Ua-a...– deyt emçi özünö-özü, – alp işi aybalta so- ğuş. Emçi işi jaratqa darmek jağış»! Anan al tigil özün çaqırıp kelgen kişige aytat: – Attandıq. Teñir ömür berse, ol kişi ayığar. Baralıq. Em jağıp körölük.

Er-Kişinin jeti atasınan beri temirçi bolso, bu Uzun-Saqal emçinin qança atasınan beri emçi ekenin özü da aytalbayt. Tek eñ bayırtan beri bizdin tüpkü baba – Aq-Taylaq kerametten beri bizdin babalar emçi bolup ötüptür, – deşet.

– Ua. Ol Aq-Taylaq keremet akeden beri qança ata ötkön eken? – dep surağanğa, emçi – suluu aq manjala- rın jaza, uzun saqalın sılay jay süylöp tuyundurat:

– O-oo, ol zaman qay zaman. Uluu qırda bürüül tartıp köz uçunda qalğan qarağay uçunday, köröm degen közgö körünbös bolup ketken eñ bayırqı tüş. öz atam – Aq-Köz emçi. Ontip aytqanı atamdın bir közü aq çekir edi, ja- rıqtıq. çoñ atam– Aq-Jol emçi. Ontip aytqanı. o kişi emdegende saqaybağan ooru az eken.Qayda barsa da, kimdi qanday jaraattan, keselden emdese da, ol ayığaar edi de- şet. Arğı atam– Tümön emçi. Ol kişi malduu boluptur.

«On miñ qoyumdu alıñ, Teñir. Darmegimdi jaqqanda emin tüşürüñ», – dep Kün çığarda sıyınçu edi deşedi. Törtünçü bababız – Aq-Qulja. Emdeer kişisi tüşündö aq qulja körünbösö, emim qayıp bolur. Teñir jol açpadı dep o kişi zar qağıçu edi deşedi. Beşinçi bababız – Terek

www.bizdin.kg

emçi. O, kişi özü jeke emçi emes, el bilgi eken. Abobekter menen tize tireşip sıyda olturğan jerinde – «Emçi ake, sizge keldim» dep kişi kelse, küymölböy, jönöp ketiçü eken. ölgönü jatqan on kişini emdese, toğuzu saqayçu, biri şumqar boluçu eken. Ol ıyıq darmek bolor tamır menen güldü, ottu, köktü közü açıqtay, bilçü edi deydi. Basıp, baratıp: « Ua-a, sarı altın, aq kümüşkö satıp alalbas jandı saqtap qalır darmek uşundan»– dep kişi kündö eles albay tepsep jürgön köktü ayap, sılap ketir edi deydi. Altınçı bababız Aykörgön emçi. O kişi darmegin, köbünçö Ayluu tündö zoodon, tigi, ele aq qar- duu toolordon, izdeçü ele deydi. Jılandın, tekenin ötünön, qumursqanın uyuğunan, bödönönün tünögünön, taş- tın çıyırınan, qurquldaydın uyasınan, qoyuñ, buurul Jerdin şiresin emgen uluq-kiçik jan-janıbardan su- raçu edi emin deydi.Ua-a, emçinin darmek izderi oşo...

Uzun-Saqal emçi saqalın uşalap toqtolo qalat:

«Ua, Teñiri. Men sırdı jön kişige eşittirbedim- bi? Emçi sırın açsa, jılan arboosun jazadı. Aşı- ğın aytpadımbı, Teñir».

Uzun-Saqal emçinin tegi qızıqtırğan kişiler o kişini çoçutup albaylıq degendey tımtırs kütüşöt. «Emçi sırın açpas. Sırın açqan emçini sıyqır baq- pas. Ua, Uzun-Saqal akeni kebinen aynıtıp albaylı. Ondo o kişi tegin aytpay qo¸r.»

Emçi da birer, mezgil ötköngö ündöböyt. Kişiler da tek jooş olturuşat. Anan alardın bir qadırmanı asta surayt:

– Emçim, oşol arqı babalarıñız da emçidir?

– Ay-e.... Aykörgön babadan arı Aq-Taylaq babağa dağı toğuz ata menen barıp qoşuladı.Olordu tegiz atap, iş- terin aytıp olturuştun onço qızığı joqtur... Bayır- qı ıyıq emçiler keremet jalğağan ıyıq.Ne olor soñğu bizge oşondoy bolup körünöbü? Onu Teñir özü tektep turar. Emçi işi jaraatqa jan sebin beriş. Men köñülümdü

www.bizdin.kg

kepke burbay öz işimdi ulayın. Ortoğo arça jağıñ. öz mayı özündö, söögü miñ jılı jer qaatında iribes ja- rıqtıq arça ıpılas jıttı, dartqa kesel juğuzar jin kesepetin qaçıradı. Ortoğo arça jağıñ. Suu qaynasın. Otto çoq jatsın. üy teginde obur-dobur dobuş jürbösün!

Uşunu aytıp Uzun-Saqal jaraattı emdöögö ki- rişçü...

O jolu Er-Kişinin jaraatın jortuul şartında talaada emdedi.

– Oy-e, Teñir. – dedi Uzun-Saqal emçi özünçö. – Alp- tın alp küçün köz körbös qudum[1] basar degen uşu bo- lur... Jebe uçu çırpığan mazasız jaraatı ırbap ke- tir ğo, Teñir. Saqtañ, jurt arqası. Ajalıñdı özüñ oqtolop turuñ. Emimdi tüşürüñ?

Jaraattı emdep jatqan emçige Er-Kişi tamaşa süylödü:

– Ua... Emçim. Meni «Er-ake» deysiñ baarıñ. çir- keydin tumşuğunday neme çırpıptır. Attan tüştüm...

– Ondoy emes, Er-ake. Alpqa aybalta soğulsa, alp küç alar. Alpqa qudum jabışsa, ol keselge qabılar deçü emçi ata.

– O, ol ıras... Körünö kelgen joodon ne jeñilesiñ, ne jeñesiñ, körünbögön joodon tüz körgö kiresiñ deçü usta atam. Oşo jebe çırpır zamat emge alsaq bu obo[2] joq edi... Mına, ırbap ketiptir. Emi qıynalabız...

Sızdap-qaqşap ketken ooruğa Er-Kişi tiştenip çıdap, emçige eç kep aytalğan emes anda...

Oşondo emçi aytqanı çın boldu. Irbap ketken jara- atı köpkö sozduqtu. Alp janı dalay qıynalıp, eçen tündü köz irmebey jatıp tañ atırdı. Uzaqqa emdendi. Aqırı «Keremet qolu em jaqsa, kesel jigit» boldu. Bar ıntaa- sın qoyup, ar türdüü darmegin berip künü-tünü Er-Kişi- nin qaşınan ketpegen Uzun-Saqal emçinin dili aq eken.

[1] *Qudum* – közgö körünbös jin-şaytan.

[2] *Obo* – qorqunuçtuu ooru. Qırğız çumanı da – obo deyt

www.bizdin.kg

Emi tüştü – darmegi jaqtı. Er-Kişi saqaydı. O, oşen- tse da külgündöy taptaza bolup kete albadı. Uşu jaradar bolğon oñ ayağının küçü qaytıp, qızıl aşığı çor tar- tıp, sıltıp basıp qaldı. Sıltığan menen Er-Kişi azır ooru zapqısın çekpeyt. Tek uşintip, baatırdıq saltın taştabay aybalta tayanıp, tek tınç kezdin jay kündörün baştan keçirip muñsuz...

Alptı muñsuz dep aytışqa da bolbos...

Tek qulqun toyunduruştu samap jooğo attanğan qol başçığa oljoğo tunup qaytış çoñ toy. Er-Kişi qıyırdı bekitken, jer-suunu küzötkön qol başçı. Al bügünkü jeñişinin keesi erteñ emnege taqaar eken dep, köp oylonğon bilgi. Bilgi bolğondo da, köp oylop, köp salmaqtap, aq- qaranın tizgindeş, aç-toqtun ençileş ekenin, ıy- külkünün aralaş ekenin esten çığarbağan sanaaçıl alp.

Dalaydan beri üydö olturup tumsaq tartıp qalğan alp, aybalta tayanıp azır uşul jonoyulğa basıp çıqqandağı maqsatı, tek eki jaqqa köz salıp, sergip olturuu emes. Ar dayım jer kezip jortuulda jürüüçü janı dalaydan beri üy küçük bolup qalğanğa bir çeti zerikti. Negizgi- si: «Kün közün qarap, ayaq-bıyaqqa dil bağıp köz taldıra bu jarıq dünüyönün tamırın tartuu...

«Ua-a, esil dünüyö, esil dünüyö. Senin jarığıña qumarmın. Qarañğıñan qorqomun, – dedi Er-Kişi azır uşul jonoyulda olturup te uçu-qıyrına köz jetkis meykindik- ke, tee uqmuştanğan Uluu Too çoquları, tee kömkörülgön kök jeekke köz taldıra. – Ua-a, keñ dünüyö. Sen uşunday keñ, meerman bolo turup, qıjırlanğanıñda mendey qurğan kişinin bir qonçuna eki ayağın batıra salasıñ, e. Ua-a... senin uşu keñ qoynuñ baarıbızdı toyunduraar Ata-Jurt. Ottoğonğo otu-çöbüñ, kögüñ, suusunuñ mol. Tiştegenge qı- zılı aqqan[1] tügönbös şorduu janıbarlar da jaynap jür. O, emi oşo azuuluu qurğur özünçö mazaq. – Er-Kişi külgön

[1] *Tiştegenge qızılı aqqan* – azuuluuğa jem qayberen degen maanide.

www.bizdin.kg

boldu.– Mazaq bolğondo qanday? Janıbardın zoru – piliñ çıçqandan qaçar. Soyloğondun uuluusu – jılanıñ qumursqadan qaçar. Arstanıñ uzun tumşuq çirkeyden qaçar... Ua, aqılman, aylaker, küçtüü kişi özünön qaçar. Tün qa- raqçı bolup qaptay kelgen joo qolu oljo samır. Ua-a, men ömürümdö kişinin özünön aşqan zombuçuldu körbödüm.

«Kişiden aşqan zombuçul özü da joqtur»...

Er-Kişi tee alısta-alısta Küngö çağılışa jaltı- rağan muz çoquğa telmire qaradı. Alptın qurç közdörü dale ança küçtön taybağan. ömür boyu jer kezip, jortuul- da qıyırda alıs-juuqtu añtara tülküçö jıttay qarap, qıraança tirmie tiktep, jer tıñşaarça tıñşay qarap, sezip qarap, terebel- çöyrödö emineler bolup jatqanın baamdap dasığıp, jedep bışığıp körögöçtük da, sezgiç- tik da, uğanaaqtıq da jedep özünö kesip bolup qalğan qarı jooker, azır oşol öz kesibin ulantıp olturat.

Tee köz uçunda çağılışqan muz çoqunu qaray olturup, munarıqtan berki orto arada qandaydır bir surğult bu- luttun «çuudası» sozulup kelip, anın uçu tigi it içpes köldün buluñuna salañdap tüşkönünön ulam: – «Teñir saq- tañ. Jaqında boroon-çapqın bolboso iygi?» – dedi oyunun arasında köñülün oşo surğult buluttun münözünö bölüp. Bul da uzaq ömürdö jaratılıştan alğan taalimi boluçu. Buluttun köçüşünön, qanattuunun uçuşunan, qayberender- din jayıt qotoruşunan, booru jılma jılan, keskeldi- rik, qurt, qumursqa, böyön- çayandardın münözdörünün özgörgönünön ulam bul dünüyödö qanday jañı qubuluş bo-
loorun kişiler muruntadan ele baamday kelişpedibi.

Er-Kişi da oşol baamdan quru emes. Al murunqular- dın belgilerin uğup-bilüü menen özünün da bayqağan baa- mı, belgileri bar. Ayrıqça tündö qıyırda jürgöndö jıldızdardın toğoluşunan ulam, batıp-çığışınan, öñü-tüsünön ulam, jel-quşunun jürüşünön ulam köp bel-
gilerge özü da qadik. Anan qalsa, ürkör, üç arqar, Jeti- gen, Altın qazıq, Qoşoqtoolu qoş muzoo, Aqboz at, Kökboz

www.bizdin.kg

at, Jetim qız, Tañqı çolpon, Keçki sarı jıldız, Aq jıldız, Kök jıldız, Talmız qızdın jıldızı, Umay enge jıldızı, Uuz alptın jıldızı... qoyuñuz... Zaman- dar boyu esepçiler belgi tutqan, jortuulçular belgi tut- qan – naq esepke tüşkön jıldızdardan tarta uçu ulanıp murunqu ötkön alptardın dañqına qaray, abroy atağına qaray alarğa arnalıp atalğan jıldızdardın da belgi- betesinen ulam jıl belgisi, alptın jekege çığışının iygiligi, qol başçının jortuulğa qoşuundardı atqaza- ar künü, kerbençinin jolğo çığaar künü... aytor, bardıq ar qanday çoñ-kiçik iştin baştalışın uşul belgiler- ge jışaanalağan jurttun bul jışaanaları da tek bir negizsiz qaljıraq emes, esepke, bilgilik baamğa negiz- delgen taalim ekendigin tuyunğan Er-Kişi özü da oşol jışaanalardı bekem tutçu...

Qoldu jortuulğa baştap attanuuğa baarı qam bolğon-do oşondoy belgiler qayçı tursa, al oñuna kelgiçekti jortuuldu toqtotup qoyğon kezderine, ooluğup attanıp alıp, soñunda ökünüp, jortuuldu, orto joldon toqtotqon uçurları da bolğon. Munun baarı tek Kök teñirine işe- nip qorqqonduqtan emes, tajrıybadan kelip çıqqan çoñ bilgilikten, saqtıqtan boluçu. Azır meykinden köz ay- ırbay olturup:

«Ua-a! Jarıq dünüyö! – dep Er-Kişi qatuu kürsündü.– Jarıq dünüyö. Men alp edim desem... ömür boyu atta qon- ğon saqalçan bala bolup ötüp baratıpmın, senden dünüyö.

ömürüm – jortuul, jortuul, ayqaş, ayqaş menen alek bolup... Ey-a... tınıç ötkörgön meerman kündörüm qança boldu? Ua, olor az. Eñ, az. Az bolğondo da oşonço az, ol tınç ötkörülgön kündörüm azır esimde joqtur. Basa, qa-

çan tınç kündör baştan öttü? O, onodo men testier ça- ğımda bizdin uruu ano-o Altın-Toonu ıqtay jerdegen jıldarı bir az tınç boldu. İe, ol kezde jarıqtıq usta atam bar edi. O kişi meni tındırbadı. «Tur! Uyqu – ölüktükü. İş – tiriktiki. Köörük bas, aqmaq. Atañdın

www.bizdin.kg

kesibin alıp qal. Ustaçılıq – jeti atañdan qalğan ıyıq kesip! Tur. Jürgünüñ! – dep tañdan turğuzup köörük bas- tıraar edi, ondo da atam jarıqtıq. Testier çaqtan köörük bastım. Barsqan soqtum. Kök çıñadım. öz qılıçımdı özüm soqtum. Ua, o da ayqaştın qamı... Tınç degen kündörü da iştegen işibiz ayqaş üçün, jooker üçün boldu. Qı- lıç orduna köz qubantaar buyum iştesek, onu uqmuş qooz- doştu üyrönsök, onu tübölük sınbas, joğolbos etip soñğu urpaqtar uçün belek bolsun dep aşıqpay, tek bardıq çe- berdikti oşoğo bersek, o, anda qırğız ustalarının çe- ber qolu jaratqan ar qıl uqmuş buyumdar endigiçe til süylöör edi. Olorğo jan kireer edi. Olor baaluu muras bolur edi...»

Esine Sarı-Uul ırçının aytqandarı tüştü. «Sarı- Uul ırçı murdaraaq ötkön. Eegine sıñar tal saqal çıq- pağan çekir köz, jarğaq bet kişi edi, ıyıq. Saqalı joqton ol «jarğaq bet» atalıp edi. çınında çiykil betinen aqıl-es tögülgön jıldızduu kişi edi. Oozun açqanda uqmuştay ırı lapıldap tögülüp ketir edi»... deşçü jaşı uluu kişiler. çoğultur testier çağında, Sarı-Uul ırçının ırı deşip uluular aytışqanın dalay eşitken.

Sarı-Uul ırçının ırı özünçö bir uqmuştay uyqaş, küçtüü – bayan menen aytılğan sanjıra, nasaat, bolmuş

– uşu, keñ dünüyönün kebelbes zalqar erejesinde alpu- ruşqan jeke kişi uulu, jeke jan-janıbar tügül, közgö körünbös qudumdan zapqı tartqan, közgö körünbös alp küçtün zarığıp matalıp, sızdağanınan öydö ırdan bayan etken Sarı-Uul ırçının sözü testier çoğulturdu er- dikke çaqırçu.

Qar, muz tekşi eridi,
Too suuları temindi.
Kökşün bulut örüştü
Qayıq bolup süzüşör.

www.bizdin.kg

Alptar albuut çekişer,
Küçü ayqaşta bekişer,
Birin-biri alqaşar, Ajal
tosupoq atar...[1]

Ua, onun tögünü boldubu? Uşu öz ömürümdö tekşi eri- gen qar, muzdu da kördüm. Qar, muz kölündö qayıq bolup süzgön kökşün buluttardı da tepsedim. Alqınğan alptar menen da çekiştim. Küç sınaştıq. Onon eldeştik, be- kiştik. Biri-biribizdi alqaştıq, maqtaştıq. Onon ölümdön qorqpoy ajal tosup oqtu birge atıştıq... Onon bir baştan eki jaaqtı ajıratıp da saldıq. Qayradan çekiştik. Joolaştıq. O bu, esi ketken ooluqmanı men da iştedim. Başqalar da iştedi. Biri tuura çamınıp aq işi üçün qılıç suurudu. Biri tek oljo samap qara iş üçün çamındı... O, ol onusun qara iş dep bilbedi. Erdik dep dañqtadı. Menin erdigime kim qarşı tura alır dep maqtandı. Jazıqsızdardı sızdattı... Oşo jazıq- sız kişilerdin jazıqsızdan tamğan köz jaştarınan kökşün bulut qayıq bolup süzgüdöy köl jaraldı... Ua, taş boor alp, albuut kişi, biz qaçan uşul albuuttuqtu, taş boorduqtu qaltırabız? Bu taş boorduq qaçan baş- taldı? Qaçantan kelatır? – Er-Kişi tınımça oylon- ğonsup qalıp anan – dağı jaqşı, – dedi oyun ulap, – dağı jaqşı. Baştağığa qarağanda kişi uulu estüü tarttı. Booruker boloyun dedi. Ua-a, bayırı birinin baş söögün biri ayaq etip, aa suusun quyup içken edi. Teñir jalğasın. Bu kezde ol joq. Ondoy taş boor josun qaldı. Ulam soñğu urpaq uşintip taş boorduqtu qaltırıp oltursa jaqşı. Kim bileer? Soñğular bizden taş boor, bizden soğuşçul, bizden zulum bolup ketişi ajep emes... O?! Ondo tuqum şoru? Ulam soñğu tuqum atalardın jaqşısın ülgü etip, jamanın eske tutup jürüşsö iygi. Ua, kişi uulu baba-

[1] Bul bayırqı ır mından 940 jıl murda Mahmud Qaşqariy tüzgön «Türk sözdörünün jıynağına» kirgen.

www.bizdin.kg

lardın jaqşısın ulap, jamanın qaytalabas bolso ne, dünüyö sonun bolup keter edi. O, ondoy bolbos. Qaydan bol- sun. Ano Uuz babadan berki urpaq jamandı qoydubu? Ua, joq. Qoybodu. Qoymoq turğay jaqşının otun öçürüp, ja- mandın ıştığın tütötkön ajo, alp, qan, bek, biyge sanat jetkis. Beçara qara baş kişide jazıq joq. Olor çapqan- dın qulu. Olordo küç qayda. Anoodo jajüd-majüddör[1] qu- ralıp, körüngöndü çapqan jıldarı beçara qara başıl kişiler qırğın taptı. O, ondo, bir jolqu qırğında jüz miñ tütündün üy-jayı örttöndü. Oşo jüz miñ tütündön jetim bala qalbadı. çıçqaq ulaq qutulbadı. Murunqu babalardın ters jağın qaltırış uşubu? Joq?!

Ua-a... kişi uulu, senin ters josunuñ uşul da»...

Er-Kişi barbayğan uzun şadılarına çekesin qoyup dalayğa üñüldü:

«Ua, Kök teñiri. Er-Kişi atandım. Soñqu tuqum özünö ülgü etkidey iş ötödümbü? İe, men da tek matap, kök suurup, qızıl tögüp öttümbü?» – özü Er-Kişi na- amın alaardağı bir oquya köz aldına tartıldı,

Mından tuura qırq bir jıl murda bolğon oquya. Jüz jooker menen erööldö jürüp, tabğaçtın miñ askerine qabıldı. çoğultur tobu duşmanğa betteşti. Alğaçqı ayqaşta jookerlerdin dalayı çığım boldu. Ooruqqa qabar ayt dep bir jookerdi ketirdi. Başqalar ayqaşta.

Attar quştay zımırap alıp uçtu. çoğulturdun eki qolu çılbır, tizginden boş. «Baatırdın eki qolu, qor- qoqtun miñ qolu» degen laqap çın belem. Bu jolu ığı kelgende qoş qoldop çoyunbaş soqtu, çoğultur. Qoş qol- dop qılıç kötördü, çoğultur. Zuu-zuu jebe uçurdu, ço- ğultur. Bir özünün aybatı miñ qoldoy köründü. çoğul- tur tobu joo menen kün-tün qarmaştı. Köptü kelgis jayğa uzattı. özdörü da qırğın taptı. Suusunğa şile- key jutup, jalğız qalğan çoğultur joo qoluna tüşpödü.

[1] *Jajüd-majüd* – Jujandar.

www.bizdin.kg

Keçee ketken jooker qabar jetkirip, eki miñ qol erte- si Rün çaçıray baştağanda şañdanıp jeekten kördündü. Oşondo tabğaç qolu jaltanıp qayra qaçtı. Kelatqan qol- du körgöndö çoğultur ereerkedibi? Al at jalına tayandı.. Biroq ooz çayıp suusun uurtap alğan soñ qayra küç aldı...

Al jolu tabğaç qolu qutulbadı. Qırğından qalğa- nı qolğo tüştü.

Uşundan kiyin aylanın qoldooçusu – Aqbergen ıyıq, aqtın qoldooçusu – Qutbergen ıyıq, erdiktin qoldooçu- su – Şer ake ıyıq, sapardın qoldooçuçu – Jol-ake ıyıq jılooloğon şer uul bar tura bizde. Ol Adıltaydın jüz başısı – çoğultur tura! «çoğultur» dep at ber. Senin uuluñ, Er-Kişi bolodur! Teñir atasının oozuna sala ber- gen tura! çoğultur atı Er-Kişige ötsün!

çoğulturdu alptıq jışaana kök kiyizge salıp kötörgön erender qalıñ jurttu üç aylandı:

– Kök teñiri buyurğan at. Er-Kişi! Er-Kişi!

Qalayıq çuuldap turuştu:

– Kök teñiri buyurğan at.

– Er-Kişi!

– Er-Kişi!

– Er-Kişi!

Jurttan-jurtqa, elden-elge, oozdon-oozğo ulamış taradı:

– Qırğızdın bir jookeri tabğaçtın miñ qolu menen çabışıptır! Başı jarılıptır. çaap baratıp başın tañıp... qayra çabış'ştır! Butu sınıptır... çaap ba- rat'ş sınğan butun tañıp alıp qayra çabışıptır! Uy- qusu kelgen eken. çaap baratıp çırım alıp... qayra ça- bışıptır... Suusağan eken. çaap baratıp, öz şilekeyii özü qımız qılıp jutuptur... Qayra çabışıptır...

Tabğaç qolun ol jüz başı baş iydiriptir. Qolğo tüşkön tabğaç baatırı: «Biz menen künü-tünü salışqan jüz ba- şını köröm» deptir. Şıñğaqtay çoğultur: «Seni menen betteşken men edim» – dep özün taanıtqanda... tabğaç baa-

www.bizdin.kg

tırı çoğulturdun butuna jığılıptır: «Otuz jolu çoñ çabuulda bolğomun. Asman uuluna qayaşa aytqan eçen alp- tı jerge bergem. Men sendey şerdi körbögönmün... Baatır başın baatır alsa, dañaza! öz qoluñ menen çaap sal, meni» dep ol baatır jüz başının qılıçına başın tosuptur.

– Sunğan moyundu qılıç kespeydi! Qolğo tüşkön baa- tırdın başın çabış qanqorduq. Başıñdı kötör! – dep- tir ol jüz başı.

Ua-a, ayköl dep, qalayıq ol jüz başını kök kiyizge kötörüptür. Bir jarq etip janıp uçqan çırpındıday azır Er-Kişinin köz aldınan oşol kün tartılıp öttü.

– Ay-a! – dep aldı al unçuğa.– Qalayıqtın ol maqtoo- sun ötödümbü, Teñiri? Joqpu? Onu özüñ tekşeñ. Kişige jaqşılıq ettim. özüm zalalın kördüm... Jortuul-jor- tuul da. Ayqaşta alptar töş tireşip dostoşpoydu ğo. Kök suurup, qızıl tögüşödü. Aybalta kötörüp, baş jarışa- dı. Küçsüzü küçtüügö qul. Ol jeke özü emes, onun ağa-tuuğa- nı, atpay budunu muñ jutır...

Ontpese, çabış bolobu?

Ar mezgilde özü baştap qatışqan çoñ ayqaştardın qatuu qağılıştarı Er-Kişinin köz aldınan çuburdu. Eçen alban çoñ ayqaş, çoñ çabuul...

Taloon, qırğın...

Oşondoy bir çoñ çabuulda joo taraptın ayılı çabıl- dı: qatuudan qazan qıyradı. Jumşaqtan kül sapırıldı. Aruu, nazik qız-kelin at soorusuna salındı. Ata, ene sıq- tadı. Jalbarıştı. Jalpınıştı. Jan sooğalaştı. Anan... olor, ıyıq Kökkö alaqan jaya bardıq qaarın, açu- usun, muñun çığarıp: joonu qarğaştı...

«Ua-a. Joo ayağan jaraluu da. İşteer başqa arğa bar bedi bizde. Ol jolu joonu biz antip çappasaq, ertesi biz- di onon jaman qansıratmaq. Onon jaman sızdatmaq, tala- maq edi».

Er-Kişi uşul oyu menen özün-özü alaqsıttı. özünün iş- tegen qanqorduğun, erdik-zulumduğun estep Teñirge aqtandı...

www.bizdin.kg

Azır janında kişi bolso, ağa uğuza aytmaq:

– Kişi uulun qağışıñ dep jaratqan tura Teñiri... Biz dağı köp jolqu ayqaşta başqanı ayabadıq... Onu Teñir özü biledi. özü keçiredi, – dep aqtanmaq.

Antip aqtanışqa azır Er-Kişinin janında bir jan joq. Jada qalsa tee qır ıldıy jarışa uçup kel- gen eki kögüçkön oboçoğo qonuştu. «Loquyup kişi uulu oltur. Kişi uulu bolğondo da dalay jolu qılıçı baş kesken qol başçı. Biz oğo jaqındabaylı. Sen ekööbüzdün jazıqsız qanattuu ekenibizdi ol loquyğan zor kişi bilbes. Sen ekööbüz uyadan bir uçqan tügöybüz. O kişi oşo tügöylüktü jektep aybalta kezeer. Beri qon, jarqınım. Beri. Bu oboçodoğu badalğa qatılalıq»

– degensiştibi, kögüçköndör çoñ tüp sarı çıçırqanaq- qa jitişti.

«Ua, – dep aldı Er-Kişi, – jan-janıbardın jal- pısı kişi uulunan oboçodo bolor...»

Anan oşol jolqu qatuu qırğında een qonuştan körgön bir eles köz aldına tartıldı:

Janında beş-on jookeri bar Er-Kişi een qonuştu aralap kelatqan. «O» degen dobuş joq. Terebel muñduu. sürdüü, qorqunuçtuu ayanıçtuu boluçu.

Mındayda kişi degen emnesi bolso da bir jandıq körgüsü kelet eken. Degi meyli, kişi bolboso, bolbosun. Aqsaq ulaq ne jetim qozu körünsö... O, jo-oq. Ulaq-qozu qaydan qalsın?! Tek qanatına jebe tiygen bir qarğa körünsö... O, jo-o-oq. Mınday sıypalğan çabıştan kiyin anday qarğa qaydan qalsın bu sıypala çabılğan qonuş- ta... Tek bir, jer astınan tumşuğun çığarğan kelemiş körünsö ne?! O, kişi uulu. Kişi uulu. Sen özüñdün zulum- duğuñdu, taş boorduğuñdu, taloonçuluğuñdu uşul qonuştu körgöndön kiyin sezeer bekensiñ?! Munu mınça sıypala- tıp çapqan qanqor, oljo köksögön qol başçı bolsoçu... Munu mınça sıypaltqan qalayıqtan bata alğan – Er-Kişi. Ayköl alp. O, al onun ayköldügü oşonço. Başqa adiletsiz

www.bizdin.kg

alpqa qarşı öz janın qurman etir... O, onun ayköldügü
qurusun?!

A özüçü. özü kök qonuştu uşunça sıypalttı...

«Ua, munu Teñir özü buyurdu. Mintpeske bolbos edi. Kök teñiri özü keçirir» dep kelattı, al jolu Er-Kişi. Al anda kök qonuştun uşunça sıypalğanına, bir jan- duu qalbağanına qatuu ökündü. Al turğay sestendi, ço-
çudu, qorqtu. «Ua, Kök teñiri uşu qırılğandardın uba- lın tarttırbañ?» – dedi. Bir janduunu uşul sıypal- ğan qonuştan körsöm dep köksödü.

Dalayğa al janduu körüngön joq.

Alar oşol qonuştardı aralap, emi tigil özöngö ötöbüz degen kezde... qandaydır bir qıñıldaq eşitildi.

Er-Kişi tizgin jıynap toqtoy qaldı. Qulaq türdü. Tuş-tuşqa qaradı.

Tuura jaqta qararğan nerse jatır. Qıñıldaq oşon- don çıqtı, Körsö, al qararğan nerse, çala küygön eski
çom eken. Oşol çala küyük çomdun astınan tüytöygön küçük başın çığardı. Oy-e, mındayda kişi uulu uşun-
ça qorqunuçtuu bolup qalsa kerek? Küçük başın çığar- dı da qayra qatıldı...

Er-Kişi küçüktü çaqırdı:

– Küyt, küyt. Me, me?

Küçük körünböy qatılıp qıñıldadı. Er-
Kişi bir az bastıra tüştü.

Küçük çom astınan çıqtı da alardı bir azğa eerçidi. Er-
Kişi toqtodu. Küçük da toqtoy qaldı.

Er-Kişi jan baştığınan qurut aldı da, küçükkö körsötüp taştay saldı:

– Küyt, küyt?

Küçük kelbedi.

Er-Kişi bastıra tüştü. Küçük alardı bir azğa eer-
çidi. Qurut jatqan jerge keldi. Al abdan açqa eken ay- gine. Al bir janduu körböy ayabay jalğızsırap, qorqup qalğanı aygine.

www.bizdin.kg

– İe, it balası da. Emi quruttu jeer, – dedi Er-Kişi. Küçük quruttu jıttağan da joq. Kiçinekey tumşuğun kökkö kötördü. Eñ ayanıçtuu uludu. Anan ansızda arıq çatına qatınğan niçke quyruğun oğo beter çatına qatıp... janağı özü çıqqan çomdu közdöy qayra jönödü.

Er-Kişinin sezimi dür etti:

– Ua... biz uşunça jeksur bolup qalğan ekenbiz... O küçüktü jayına taştañdar. Tigi küyük çom onun mekeni. Kettik...– degen o jolu Er-Kişi.

Oşol alp söögün jaşıtqan körünüş ar qaçan Er-Kişinin köz aldında boloor ele...

Emi uşul jondo erteden beri janında bir kişi joq, büt ömürün köz aldınan ötközüp jeke olturğan kezinde da oşol jurtta qalğan küçük köz aldına keldi. Ana, dal oşondoğuday tumşuğun Kökkö kötördü. Dal oşondoğuday eñ ayanıçtuu uludu...

O, bul uluş jurtta qalğan küçüktün uluşu. Al emi oşol küçüktün keypin kiygen kişi uulunun sıqtaşı qanday muñduu.

«Ua-a, alp uuldar?! Bizdi uşunday tınçı joq jara- tıptır da Teñir... Tınçı joq jeke ele kişi uulubu? Qarañ, ano qumursqalardı. Erteden qara keçke alekte- nip jürüşü uşul eken da...

Jañğan çıraqtı öçürüş – kişi ömüründö kök suqturuş. ömür çenelüü. Onu barqtañ, asırañ, sıylañ dedi, baba bizge, amanat qaltırğan Uluu sözündö... Uşu aqıldı, keçee Elteres ekööbüz eşittikpi? Joq. Eşitpedik?! Eşitseñ, ekööbüz tümön-tümön qoldu baştap ayqaşaar bedik. Kök suuruşup, qızıl tögüşüp qırılışaar bedik. Eçen küçtüü tuqum taş baba bolup Bököndü jazığında qaldı. Ono- o külgün jookerdin arzığan qızı tigi menin neberem Ay- jarqın edi. Er atama jağamın, erdigimdi bilgizemin dep ol, joonun qalıñına kirdi. Ua, çabış ığın alalek jaş şumqar bolup uçup ketti, beçara. Biz çabışpasaq, ol ba- lam ebaq jığaç tüşürüp kelmek edi. Bizge bir tütün qo-

www.bizdin.kg

şulmaq edi. Ayjarqın qızım eköö tuqum ulamaq edi. Emi ol külgün kezinde taş babağa ketti. Ayjarqın qızım muñ juttu. Japjaş kezinde muñ juttu. Ondoylor köp, eñ köp... Tirik jürüp şumqar bolğon, teñin estep muñ jutqandarı da jaqşı. Ondoylordun qançası qırılıp qaldı. Olor çıraq jalp öçköndöy öçüp qaldı. Tünörüp joq boldu. Ol öçköndördün ömürü jurtta qalğan– küçüktön qor. O, ol küçük aman bolso çoñoydu. Döböt boldu. A ölgön öçtü. Mez- gilsiz öçüş... ökünüçtüü ğo»...

Er-Kişinin jaşı tamdı .

Teñir bilet? Keyiş bilbes bu alptın köz jaşı «tıp» etip jerge tüşkönü uşuldur. Erteden beri loqu- yup olturğan alp qol başçı, azır özünö özü eñ kiçik, eñ alsız jaşıq bir qarabaşıl kişi bolup köründü.

– Ua-a, beçara qarabaşıl kişiler...– dep muñqanıp qoydu al özün oşol beçara qarabaşıl kişilerdin qata- rına qoyup.– Beçara qarabaşıl kişiler barına çıda- şat eken da. Muñğa batqandar da, sızdağandar da, sıqta- ğandar da, qırılğandar da oşolor. Qarañ?! çabışta utup çıqtıq deybiz. Oşo utup çıqqan bizdin tuqum qança böksördü...

Er-Kişi bu Jonoyulğa baya kün şaşke bolo elekte ol- turğan. Azır oñ çekeden oop baratat. Oy-too, jer-suu nurğa balqıp aba jıpjıluu. Kez-kez ğana «bülq» jortqon ji- bek jel bar. Egerde uşul jibek jel jortposo uşu jarıq dünüyö memirep qalaar bele?

Er-Kişi Kündü eerçiy olutunan burulup qoydu.

«İe, ıyıq Kün, jalğañ kişi uulun – pende. Onu keçiñ. Elteres – biz çekişken soñ eldeşsek bolur edi. Ondo buurul Jer keyibey, jarıq Kün tünörböy, tuqum böksörböy tınıç qalaar edi. Köp bolur edik. Köp bol- ğon soñ küçtüü bolur edik. çekiştik. Ayqaştıq. Kök suuruştuq. Aybalta soğuştuq. Qızıl tögüştük... Emi ol meni, men onu «alp er» dep alqaştıq»...

Er-Kişi açuu şıldıñ külküsün çığardı:

www.bizdin.kg

– Ua-a... Ha... Ha... Ha... Elteres şer. Sen menin aqsaq ayağıma tize büktüñ?! Men soo ayağımdı aqsatıp mında oturmun. Eki nar bolup jöölöştük edi. Ortodo qança jan qara çımın bolup qırıldı, a?! O şerim!

Ekibiz jöölöşpösök uşunça muñ qaptar bedi, bizdin jer-suunu? Muñ orduna külkü tolur edi. Jırğal edi. Ekibiz kirgen eki qara buura bolup çaynaştıq. Ortodo qarabaşıl kişiler zıyan tarttı. Ondo zirkil- degen sen da, burquldağan men da namıs, namıs degen edik. Emi qarañ. Ol namısıbız – balanın oyunu sıyaqtandı... Kün ötkön sayın bizdin ol zirkildeş, ol biz- din ayqaş, çabış bala oyununa oqşop jatır?! Qalay- ıqtı sıqtatıp oynobosoq da bolur eken Elteres şer?!

Bizdin uşul oynubuz «Uluu söz» bolup süylönsö, soñqu urpaq onu ülgü qılsın. Olor bizçilep jindenip quturba- sın. Bizçilep bala oyunun baştap, qarabaşıl muñqantpa- sın. Iyıq jer-suunu at tuyağı ezbesin deer edim. Ua-a? Ol, mendey aljığan mañ baş kişinin qarıp, aljıp qalğan kezindegi qıyalı da?! Kişi uşu mendey aljığan kezinde bir esine kelir. Biroq keç bolur. Ua-a, jarıq Kün, sen uşunday meer tögüp turup ulam soñqu urpaqtardın men oq- şop aljığan kişisine şıldıñdap külösüñ, dalay... O, külösüñ. Kişi uulu bilgi, alp, küçtüü bolğon sayın mençilep aljıydı.

Onusu çın. Qara baş kişi aljısa, öz başına külkü. Bilgi aljısa, qalayıqqa külkü. Maa oqşoğon alp al- jışı jamı ele qalayıqtın murun-soñğusuna külkü...

Soñğularda maa oqşop aljığandar bolur. Ulam soñğu urpaqtın küçü aqılına çığır. Aqıl ösköndö küç kemiy- di. Kişi başı qazanday bolur deydi bilgiler. Baş qa- zanday bolğon çaqta, moyun qılday bolur deydi dağı. Ua ha... ha... Ol qazanday baştı qılday moyun kötörö alabı, ondo? Naq külkünü, naq ooluqmalıqtı, çapmalıqtı oşo qazanday baş baştaar. Tigi qılday moyunu – azap tartar Teñir?! Ua, Kök teñiri. Kişi urpağın özüñ jöndöp tur-

www.bizdin.kg

basañ, ol çaqta buduñ – taptaqır külkü bolur. Taptaqır dımı çıqpay tıypıl qırılbasa iygi. Küç – bir alptı, on alptı jığar, o aqıl elirse, onun elirişin toqtotor eç arğa tabılbas. Jaqşılıq çıraq jandırar. Jaman- dığı tün tüşürür. O, onun beti arı. Teñir saqtasın»...

Uşul kezde tuuradan qañırt çıqtı. Erteden beri Er-Kişinin qaşına jan bas'ş kelbegen. Tigil bul ayıl- dın kişileri, loquya basıp jonoyulğa çıqqan Er-Kişi- ni jayına qoyuştu.

Alptın künü! Er-ake, dünüyögö köz çaptırıp oturu.

Ay-e, ayqaş ada boldu. Ajo şumqar boldu... Qıyır-da qozğoloñ joq. Alp da qarıdı... Emi alp tek jay olturup, oylonoor çaq. Erkinçe oylonup alsın, alp!

Ayıldağı kişiler uşunday deşti. Er-Kişinin– köñülün bölüp, anı oyunan alaqsıtıp janına barışqa biri daağan emes. Er-Kişinin erteden beri qozğolboy ol-turğanın köz jazdımında qaltırbağan Sayqal ene baya nökörgö qazan astırdı. Qısır emdi qulundun etin «borq» ettirip, eki qol çanaçqa qımız quyuldu. Qoçqul tartıp sonun ıştalğan çanaçtar appaq qaymalğa arta salındı. Jookerge qaymaldı jeteletip, Sayqal ene emi ğana Er-Kişini közdöy kelatır. Sayqal enenin kiygeni – kögülür, tek jeegindegi qunduzdarı, öñürünö çögörülgön kümüş oy-molor, altın suular ğana biri qoñur, biri aq, biri sarı bolup tür açıp turat. Başında baybiçeler kiyüüçü eleçek emes ayımdar kiyüüçü tastar. Al ança ekilenbeyt. Marjan taş, qauhar, şuru, bermet, asıl taştar menen ança qoozdol- ğon emes. Qarı zayıptı jaşarta körsötüp, biroq oşol qa- rılıq öñ-tüskö jaraşa qalıp, ança çoñ ne ança kiçine emes eñ keptüü jaraşıqtuu tastarı Sayqal eneni jaşar- tıp da, aydıñduu, söölöttüü da qılıp, büt ayaq-başındağı ayım kiyimi Sayqal enenin kelbetin, körkün açıptır.

«Ua, jarqın asıl, – dedi Er-Kişi Sayqaldı körgöndö.

– Uşunday asıl zat, ıyıq ene bolğon Umayı bar buduñ kemibes Teñirim.

www.bizdin.kg

Er-Kişi kelatqandardı tike qarabadı. Tek qoñqoyup, loquyup bet aldı qaray olturup tigilerdi köz qıyığında bayqadı:

«Suusun alıp kelatır, jarqın. Kelsin, kelsin. Zay- ıp sunğan or suusunu ölör jandı tiriltir»...

Sayqaldın ökçösündögü jılaajın «dıñ-duñu» eşitil- di. Umay ene şumqar bolğondon beri enelik ıyıq işe- nimdi bir özü alıp qalğan Sayqal ene ökçösünö altın jılaajın qoyulğan kök nökörü ötük kiydi. Umay ene bar- da Sayqal bul enelik azemdi kütünüüdön ötünö albağan. Antişke jol da joq. Sayqal-ayım bolso da ajo tuqumun- dağı ekinçi ayım. Anın aldında Adıltay baybiçesi – Umay ene bar boluçu. Jurt enesi – Umay, Sayqalğa da ene. Iyıq enenin qatarına ötüşkö Sayqalğa andan erte. erte turğay salt jol bergen emes... Emi jurt atası – Adıltay ajo da, jurt enesi – Umay ene da o dünüyödö. Adıltay ajo bolso, bayağı üç-Suu jurtu menen bolğon çabış aldında ele, bayağı baba jırımın, qaltırğandan kiyin köp uza- bay şumqar boldu. Adıltay ajo jan bereer aldında ağa- rıp sozulup jatıp kereez ayttı:

– Jurt qıyırı qıçırap tur... Ajonun şumqar bol- ğonun eşitken joonun çırağına may tamır... Qoşu- un baştap Elteres alp qıyırdı basıp qalbasın... Salt buzar alp ondoydon qaçpas. Men şumqar bolormun...Qı- mız menen juuduruñdar. Qılıç menen qırdırıñdar...

çarayna menen çaptatıp... söögümdü amanat qaltırıñ- dar! Astı, meni şumqar bolup bilgi apıt- obolorumdan, alp-bekterimden, Umayımdan, el-jurtumdan bölüngönümdü bir jan bilbesin. Men aq ordodo aqıl terbetip, silerge arqa bolup turğan ajoñor bolup... O,

çoğulturum, sen tümöndörüñdü baştap, qıyırdağı jo- onu sürüñ. Joonu ayqaşta bassañ, astı tabar oljolop, uuldu quldabañ. Qızdı küñdöböñ! özüñdün aqtıq işiñ üçün jortuul açıñ. Joonu özüñö tartıñ. Aqırı jaq- şılıq artı– jaqşılıq...

www.bizdin.kg

Ajo entigip arañ aytqan:

– ...Bu aytqanım moynuñarğa amanat...

Eñ aqırqı demin arañ «uf» ettirip, Adıltay ajo üzülüp ketken. Şumqar bolğon ajonun söögün özü aytqan- day etip qımız menen juudurup, qılıç menen qırdı- rıp... amanat saqtaşqa arañ ülgürüşüp qırğız qoşuunu a jolu jortuulğa attandı...

Qalıñ tümön betteşken ayqaşta da, alaman çabışta da Er-Kişinin köñülündö ıyıq saqtalğanı – «Taloonçu bolboñ, çoğulturum!» – dep ayköl aytqan söz. Ajo ayt- qanday Elteres mizi ketilgen bolottoy öksüp tiydi. öksügön soñ al Er-Kişige tize büktü... çabışta kök asa- ba, aq asabadan biyik kötörüldü. Er-Kişi qoşuunu üç- Suu jurtun taloondoboy ayköldük etkeni dañaza boldu da tek qırğız jurtu başqalarğa aydıñduu, barqtuu, küçtüü bolup köründü. çınında bul jurttun eñ küçtüü bolup turğan qırdaaldarının biri da uşul kez.

Dal uşul küçtüü bolup turğanında tört tarapqa ajo ata şumqar boldu dep qabar jetkirişti. Alıs-juuğu, öz-jaatı bolup tuş taraptağı buduñdarğa attanğan ça- bağançı – tuura toqson toğuz boldu.

Aqırqı tuqumdan, quda-söötkön, akimder, qan-bekter kelgiçe köp kün ötöt dep, ajo söögün amanat qaltırğan edik. O babanın bizden ayrılğanına köp kün bolup qal- dı dep qalayıqqa bildirişti. Uçur talap etken ölük saltı eñ biyik ırım-jörölgödö öttü.

Ajo söögü, örttölbödü. Jerge jitirildi.

Bilgi ajosunan ayrılğan jurtqa at qoyuş, çabış baştaştı başqa küçtüü jurttun eç biri samağan joq. Antişke alar ayabay saqtanıştı. Ajosu köz jumğan menen qırğızdın qıyırı bek. Alp, bilgi abo, bekteri, er qol başçılar bar.

Adıltay ajo söögü jerge jitirilgenden kiyin köp uzabay Umay ene köz jumdu... Umay enenin söögü da altı- mış toğuz jıl ömür sürüşkön ajosunun janına jiti-

www.bizdin.kg

rildi. Umay ene söögün jerge berüü qaadası da biyik öttü.

Biroq, azır ajonun da, Umay enenin da kümbözdörü kötörülö elek. Kümbözdörünö qoyulçu belgiler, jışaa- nalar, taşqa tamğa basılıp çegilüüçü salt sözdörü bar. Azır iştele elek. İştep jetişkendey da boluşpadı. Ajo kümbözün kötörüü köptü talap qılat. Oşonduqtan, ağa küz-qış qamılğa jürüp, kelirki jazda iş başta- lat. Amançılıq bolso, çın quranda taş tüptölsö, to- ğuzdun ayında kümböz da kötörülüp qalaar.

Aq kiyizge salışıp, Jaş-Tegindi ajo tağına ol- turğuzğandan kiyin bardıq töböldördün aqılı oşoğo toqtoğon. Ağa Er-Kişi da maqul.

Bügün uşul jonoyulda olturaarında «Ua-a... aldıda ıyıq işter arbın» degeninde al başqa işterden mur- da, dal uşu ajo kümbözün kötörüünü eñsegen.

Azır qaymal jeteletip özün közdöy kelatqan Sayqal- dı körgönündö Er-Kişi özünçö çıyralıp bel tutundu:

«Ua, ölböstü Teñir jaratpas. Sınbastı kişi ja- ratpas... Umay ene bizden ketse, onun ıyıq ordun keli- ni Sayqal bastı. Teñirge alqış. Közü ötkön asıldar- dın ordun basaar kişisi joq jaman. Jaqşıñı ja- man almaşalbas. Közü ötköndördün artında jaqşı tuqum qalsa, jaqşı işteri ulanır. Jaqşı tuqum qal- basa, ondo esil baba baştağan esil iş çort kesilir.

Jaqşılıqtı samağan ümüt üzülür...» Eşik-

törödöy kelgende Sayqal uçuraştı:

– Arbañız, Er-ake!

Ay-e, bar boluñ, jarqın! – dedi Er-Kişi.

Köp olturup qaldıñız. Suusadıñız ğo? Ay-

e... – dedi Er-Kişi.

Qaymaldı jetelep kelgen jooker Er-Kişige taazim etip turğanda ağa Sayqal buyurdu:

– Qaymaldı çögörüñ, ulan! çanaçtardı tüşürüñ! Janıbar aq qaymaldın közdörü jooodurayt. Degi uşu töö

www.bizdin.kg

balasının közü ay. Joodur, muñduu... Tek kişinn oyğo salçuday telmire qaraş, töö qaraşı. Anan qalsa botonun, qaymaldın, ingendin qaraştarı, eñ keyiştüü. Qıpqızıl sızmadan çaçıq, noqto jeegindegi kümüş suu bastırılğan çoñ-çoñ bermet özünçö azem. Eki örköç ortosuna jabılğan şalça andan jaraşıqtuu, andan qooz. Aq ordo eesi ayımdın uşintip azemde jeteletçü aq qay- malı.

Qaymal çökkön soñ Sayqal arta salınğan aq qurjundu aldı, dastorqon jayıldı. Tamaq-aşı qoyuldu. Joo- ker eki qol çanaçtı qaymaldan tüşürüp, buumasın çeçpesten çayqap-çayqap, anan birinin oozun çeçti.

Kümüş ayaqqa qımız çuburdu. Bayatan añqığan sonun abanı, jonoyuldun kök jıtın qımızdın şarap jıtı basıp ketti. Ayaq qoluna tiygiçekti çıdabay baratqansıp Er-Kişi çuburğan qımızğa köz saldı.

Ayaq qoluna tieri menen boşottu. Er-Kişinin qımızdı qanday içip jibergenin jooker ülgürüp körö albay: «Bahh, Er-ake. çöldöp olturğan eken e» dedi.

– Quyuñ, ulan! – dedi Sayqal ayaqtı çanaçtın oozuna tosup.

Er-Kişi murut uçtarın söömöyü menen janıdı. Şadıluu qoldoru barbayat. Bürküt qabağı jarday, öñü saz, sürdüü. Baqıyat. üç ayaqtı udaa juttu. Anan:

– Ua! Alp suusunu. Aptap-qaqtap çöldöp qalğan ekem. Köz mayım tolo tüştü. Bar boluñ, jarqın balam!

Etten alıñız? – dedi Sayqal ene.

Er-Kişi emi ğana qınınan altın sap kezdigin çığardı. Qulundun may qabırğasın aldı.

– Erööldön kişi kelbedi...

– E-e, tınççılıq! Er-ake. Keler...

– Bars jayçılıqta qamırabas. çabışta Jolbors jöö birdey otqo tüşköndöy ıylaşadı.

– İe, eki eren oqşoş...

Er-Kişi qubanıp qoydu:

www.bizdin.kg

– O, eköö teñ tentek. Ua, «Teli quş közün qaratpay, tentekterdin baarısın el-eline taratpay, jaqşı bağıp ala kör» debedibi, ajo ata. Biz barda uruu urabas. Ten- tekter tarabas. Olor ımırqay çağında bizdi eerçigen. Olor bizge ıraazı. Biz olorğo ıraazıbız. Ua, oşondo da bu qurçtun mizindey oodarılğan dünüyödö kişi uulu ar qaçan birdey emes. Olor da oodarıladı. özgörödü...

özüñüzdön marım alğan baatırlar ala arqan attabas, Er-ake!

Attabas... özüm işenem...

Ordunan turğan qaymaldın çoñ qapqara közdörü joo- duray tüştü. ötö joodur, ötö muñduu. Er-Kişi köñülün alaqsıttı:

– Jarıqtıq qaymal. Qaraşının muñduusu ay... Balam, qaymaldı arı jetelep ketçi. Bügün men muñduunu estebeyin degem...

Jooker qaymaldı jetelep qaluuğa qaray ketti. Eki örköçü tiptik aq qaymal eñ taza, eñ jazıqsız janı- barday elestep mañ-mañ basat.

Qaştarı tüktüyö tüşüp, kimgedir qıjırlanğansıdı Er-Kişi:

– Ajo ata bölündü. Ano-o, aram qandar qantişer eken? Er eşitpegen kepti zayıp añırtı uçuratadı: Jarqın kelin saq boluñ. Oyaq-buyaqtan qabardar boluñ. Qandar kök asabağa qara sanaşsa... biz olordun ötün özdörünö ozunup içireli. Joonun sırtında bolbo, içinde bol. Keç bilingen iş küçtü öksütödü...

Sayqal salmaqtuu ayttı:

– Qulağım tört, Er-ake. Azırınça aram söz çığa elek...

– çığa da qoybos... Kim biler? Mışıqtın balası mışıqça miyaulaydı. Toropoy, doñuzça qorquldaydı, Qan deybiz, bek deybiz. Olordun baarı birdey emes... Dañq menen tabarğa qızıqpağan az...

özü baş qan-ajo bolsom degeni joq emes ğo, buduñda.

Ua, qolunan kelse, ono, baydöböt da altın taqtıda oltursam deydi. Quyruğu onu taqtıda olturğuzbas...

www.bizdin.kg

Sayqal ündöbödü. Er-Kişi tek özünçö eskerdi:

– Eki jıl öttü. Tigi arap padışasınan kelçü ker- ben bıyıl kelir. Tigi tübüttün Ayğan qanınan kelçü aq darmek, ulama biçigi da keçikti. Onun sebebi da bar. Biz öz iç ara tınç bolboy çabıştıq, çabış kesiri oşondoy çetke da ketir. Je, Ayğan qanğa elçi jiberip söz qatıştırsaqpı? Ua, joq. Bolbos... Bilgi-ajosunan ayrılıp qırğız müñküröp qalıptır debesin ol aram.

Er-Kişige tuura keñeş aytıştı közdögön Sayqal kepke qoşuldu:

– Buylaştan qabar kütölü, Er-ake...

– İe, tuura aytasıñ, jarqın jan. Oşo Buylaştı kütölü. Tabğaçtın elçisi bizge çoñ tartuu menen özdöy bo- lup, aq peyilin açıp kelgensidi... Buylaş da tabğaçqa sır aldırbas... Tabğaç padışasına Buylaştın alıp ketken belegi da asıl. Ua, biz da tabğaçtı qumar etken asıldar- dan kem emespiz. Kök teñiri bizdin tuqumğa jer soorusun beriptir. Sarı altın, aq kümüş, qımbat qolo, qurç te- mirge baybız. Taybastan tarta sülöösüngö deyre, ılaçın- dan tarta şumqarğa deyre jer-suunun qutu mol. Olordun baarı bir teñ. Bizdin asıl taş, bizdin jıparkindik baş- qalardın köbündö joq. Bolğonu bizdikindey emes.– Er- Kişi tek maaşırqap külgön boldu.

– Tigi taş qalaadağı mançırqağan qanışalar, ayımdar bizdin jıpar, bizdin tıbıt, bizdin sayma oyuu-çiyüü, bizdin ustalardın, köörünön tüşkön altın, kümüş asıl jasalğalar oşo pa- dışa, oşo şaanın şaası, qan, qandın qanının aq saray- ların, ordolorun qoozdop turu. Olordun ar kimi oşo biz- din asıldı mol, alğısı keledi. Sıy menen sooda jürgüzüp alsaq degenderi bar. Küç menen bulap alsaq degenderi bar. Ua, ittin eesi bolso, börünü Teñiri saqtaydı. Tabğaç köptügünö sıyınsa, biz eebiz Kök teñirine sıyındıq... Teñir bizdi miñ jıldan esen saqtap kelir. Tuqum tTñir- di unutpasa, Teñir bizdin tuqumdu unutpaydı. Saqtaydı!

Sayqal tek Er-Kişini qubattap qoydu:

– Oy-e, Er-ake. Jurttun altın boosu bek bolsun!

www.bizdin.kg

– İe, o altın boonu bek tutqan er uul, uz qız bolsun!

– Jurt – ıyıq! Boosu bek bolur...

Qıyırğa kelgen joo büldürür, jurttu. Ajo ata bil- gi edi. öz söögün amanat dedi... Iyıqtın ordunda sapal- dıq qulaalı qulap ketse, ol ajoluğun salıp: «Söögümdü dañqtañdar» dese, biz onu menen alek bolup jatar edik. Salt buzar Elteres alp qamıntpastan bizdi basar edi. Ondo jarıq kün qaran. Ansız da sıqtağan buduñ ölgöndün üstünö kömgön bolmoq... Ua, qaruu talığança salışar edik. Kim biler? Qamsızdıq – qayğığa jaqın...

– Ajo atabız, jarıqtıq, közü ötördö da, tuqumdu saqtap ketti.

Er-Kişi bir azğa ündöbödü. Loquyğan alp jooker tek qulundun örüktöy ezilgen etin jay çaynayt. Jaaq bul- çuñdarı taramıştanat. Dale ötkür qurç közdörü emi dastorqondu teşe tikteyt. Al oşentip qarağanda andağı aş- tamaqtı qarap suqtanbayt. «Aş-tamaq tolğon buduñ dastorqonu çaçılbasa, iygi» degendey qaraş.

Sayqal ene da ündöbödü. Tek «Er-ake aş-tamaq jesin. Erteden beri bir orundan jılbadı, alp. Qarığan ke- zinde çökpösö iygi» degendey, ayım oyu.

çınında Er-Kişi aş-tamaq tatıp, qımız içip oltur- ğanda da oyu ötkön-ketkendi irgep-ılğap, erteñkige qıyal joruptap... tınç emes boluçu. Azır Er-Kişinin köz aldı- na aligi jılqıçı Şap keldi. Anın et çaynaşı, qımız jutuşu özünçö külkü edi. «Ua, ol bir ıyıq kişi edi. Aqıl tapqıç, ayla tapqıç quudul ölbösö, oşo ıyıq Şap ölbös edi. Qayran asıl, o da bizden bölündü».

Er-Kişi tunjuray tüştü.

Kebelbes aylaker, kemenger alptı azır ölüm qaarı tunjurattı.

«Ua-y... oposuz dünüyö. Uşunça keñ, jarıq, jırğal- duu bolup turup kişiñdi ölöründö arğasız etesiñ. Uşu jarıq jurtuñda oturup, uşu alp küçüm menen olturup Teñir, sen jibergen aybarluu ajalıña men aybalta soğo albaymın. Aybalta soğuş qayda, ajalğa, ajayıp, qıl-

www.bizdin.kg

dırap... joor eşekten beter qulaq silke albay, ol ajal aybarının aldına tüşüp beresiñ. Bilgiligiñ da, ayla- kerdigiñ da, alptığıñ da ada. Ol aybarğa bağınıp... dımıñ çıqpay qaladı. Ua»..

Quudul Şaptın tülkü bolup tumşuğun çuştuytup, közdörün qıbıñdatqanı tunjurağan Er-Kişinin köz aldı- na kele tüştü. Şap oşentkende jılqıçılar külüşçü: «Uay, jandim. Senin uşul kebeteñdi körgöndö ajal aldanar. Uşu sen amaldanıp ölböy qalar bekensiñ, qıbıñdağan şum».

Jılqıçılardın uşul sözü da Er-Kişinin qulağı- na uğuldu.

«Ua, oposuz dünüyö, – dedi Er-Kişi içten kürsünö. – Oşo eñ quudul Şap ketti. Kim qalar. Oşo Şap asıl aybarluu ajaldı jazğıra albadı. Kim jazğırar?! Bil- gi aşalbağan artuu, amalköy aşalbağan artuu, alp aşal- bağan artuu, – uşu aybarluu ajal aşqan artuu»...

Şaptın ölümün estep Er-Kişi arğasızdan külüp ji- berdi. Bayatan tunjurap olturup emi külgönünö Sayqal tañdana qaldı da, «Emnege küldüñüz, Er-ake?» degensip, al özü da Er-Kişige jılmaya qaradı,

Köñülü açıla tüşkön Er-Kişi baqıyıp jaydarı- landı:

– Oy-e. Teñir özünçö jaratqan kişinin ölümü da özünçö bolur eken. Onou Şap quuduldun ölümün aytam- da... Quurçaq «tümönün» baştap joo qaçırıp, joonu özü jeñgendey bolup jırğap qaytqandan kiyin... onu topoz- dun quturğan buqası süzüp qalğanın aytam da. Aybarluu ajal kişini soğonçoqtop añdıydı degeni çınbı dedim. Oşo Şap beçara joo jeñgenden kiyin bir az jıl tınç, baldarının qaşında baş-köz bolsoçu, Teñir?

Sayqal ulutunup aldı. Alp beginen külgün kelin ke- zinde jesir qalğan ayımdın köz aldına Er-Külçuru kel- di. Bayağı jaynağan alp Külçur. Külgün Külçur... Anan al emi qarığan ayımın çanğanday, ayağanday alıstap tütüngö jitti...

– ölümgö arğa joq tura, Er-ake...– dedi Sayqal.

www.bizdin.kg

Sayqaldın muñun tuyunğan Er-Kişi baqıldap aytti:

– Qısası joq! Teñir bizdi uşunday keyikçeel ja- ratpasa, kişi uulu jer-suunu örttöp salıp, özü taman qo¸rğo jer tappay aalamdın şumurayı bolmoq?!

Bizge ömürdü ölçöp bergeni da, bizdi aqılduu, ayla- luu, alp qılıp... anan aybarluu ajalğa baqtırıp qoy- ğonu da ep bolğon jarqın balam... Keçeeki qayrılbay- dı. Bügün qıyır tınç öttü. Erteñ da tınç bolso, iygi.

Suusunumdu qandırdıñ. Köz mayımdı tolturduñ, jar- qın balam. Tuqumuñ jurt baqsın! Jurtubuz qor bolbo- sun! Ie...

Jaş jookerdey tez obdulup Er-Kişi tura berdi da qaymaldı otqozğon jookerdi çaqırdı:

– Ua, uul. Keliñ! Eneñdi baştap kötiñ!

TAŞ KüMBöZDöR SüYLöYT

Taşqa tamğa bastırğan –
Bilgi kebin eşitiñ.

Uluu sözdön

Jaqşının özü ölsö da sözü ölböyt.

El maqalı

Türktördün Enisey jazuu estelikterinin münözdömösü, bizdin oyubuzça, qırğız elinin bay- ırqı madaniyatının baylığın tereñireek tüşünüügö jana açıq körsötüügö bizge mümkünçülük beret.

S. E. Malov

Aylar jıl tizginin qaqtı. Jıldar qılımdın tiz- ginin qaqtı...

Qılımdar öz jolunda, öz saparında saamay ağarttı...

Ayqaş, çabış, qansırağan maydan, jan qayışqan küröştör ada boloor emes...

Kişi uşunday bütpös ayqaştardı birotolo, özünö kesip qılıp alğan sıyaqtuu...

www.bizdin.kg

– Ua-a... uşu çabış ada bolso, iygi. Tuqum bir jerdi bayır alır edi. – Köktöp-örköndöp tuqum-tuqum ular edi, – deşet kişiler. Bul tek saqal sılay jay olturğanda aytılğan kep-sözdör... Oşentip, tınç olturğan kezde ele qolğo jañıdan ayaq tiyip, eringe jañıdan aş jetip, mına emi kişi jay olturup oşol aş-tamağın tataarda...

Ayıl-ayıldarğa at dübürtü jetet:

– Qooğa! Qooğa!

– Attanıñdar! Attanıñdar!

– Qıyırğa joo keldi!

Kişiler seleye, ürpöyö qalışat...

Azır beyquttuqtu, beypildikti kep salıp tınç, keñ peyil, aq peyil olturuşqan kişiler şap atqa minişet. Jançar kezeşet. Aybalta kötörüşöt. Qılıç suuruşat. Doolbas kürsüldöyt.

Kişiler ötö ele qanqor, taş boor, qayratman boluşat. Ooba, eringe jañı tnygen aş-tamağın tınç içe alış-pağanğa kişiler ızaluu. Tınçı ketkenge ızaluu. Qıyır büktölüp, ata qonuş tepselgenge ızaluu. Kişiler uşun- day şerdenişip, baştarın ölümdön qorğoşposo, anda qap-tay kelgen qara joo qırat.

O, albuuttuğuña degi bir kezde çek qoyulaar beken? çenem boloor beken? Ne kişi uuldarı zamandar boyu uşintişip qılıç kezeşe berişebi?!

Bul surooğo taq joop aytuuçu kemenger alp kişi uulu-nan çığa elek...

Soñqu qılımdarda qırğız qıyırı tınç albadı. Köp joo, küçtüü joo kele berdi. Kele berdi...

Ayqaşqa-ayqaş, çabışqa çabış ulandı. Er bülö su- yuldu. Biykeç sızdadı. Ulan azaydı. Eki özöktün biri qıyılıp, biri elkin-jesir qalıp jattı. Başta ar türkün bolup turçu aq ordo üydün qut çamğarağı qolom- toğo tüşüp jattı. Ayıl suyuldu. Mal azaydı. Ken artuu-

çu kerbender tartıldı. Unaalar arıqtadı. Köbü joq. Ken eritüüçü küpü-qorlor ebaq suudu. Azır alar muzdaq... Qolğo üyür bolup jılqı menen örüştöş jayılçu qu- landar emi kişiden bezip japayı örüşünö kete başta-

www.bizdin.kg

dı. Qança aytsa da, janıbar qulan tuqumu jılqıday emes, al japayı. Al oñoy menen kişige üyür bolup ber- besin bildirdi, Degi emi oşol alqınğan japayı qulan- dı üyrötçü-alqınğan er uuldardın özü az. Tınımsız ayqaştarda, çabıştarda er uuldar qırğın taptı...

Qırğından qalğandarı aç, alsız samsıp kelatıştı...

«Ua-a?! Er-ake, tirüü arbağıñdan aylanayın Er-ake, kümbözüñdün janınan ötöbüz. Bizdi ıyıqtabañ? Biz ay- qaşta jan ayabadıq. Kün-tün attan tüşpödük Qarında ta- maq joq qaldı. Aç çabıştıq... çopqut tıtıldı. Jı- lañaç çabıştıq...»

«Ua-a... bilgi ajo Adıltay baba, köp çabışta senin tirüü arbağıñ bizdi jıloolor edi. Biz joonu jeñeer edik. Ooruqqa ırdap, külüp qaytaar edik. Bu jolu je- ñildik. Qırıldıq. Tımtıraqayıbız çıqqança qırıl- dıq. Eptep qırğından qalğanıbız azıp-tozup arañ kela- tırbız.

Bizdi qıyıqtabañ, bilgi baba?

Qırğından qalğan jöö-jalañ qoldun qaldığı uşin- tip sızdap, jöö-jalañdap samsıp, ilkip, aç, arıq, eptep üzülçü şoona jiptey emi üzülüp ketüüçüdöy sozulup, üldüröp arañ kelatıştı. Demeyde tüş jarımında ötüp qoyuçu joldu, bular eki-üç kündö arañ artışat. Jortu- ulğa baratqanda at jürüşünön özünçö «şartıldağan-şu- uldağan» dooş çığaar ele. Jer düñgüröör ele. Qanattuu- lar qono albay udurğup uçaar ele. Atçandardın epkini- nen jel ızğıır ele. Tegiz şañduu, aydıñduu. Qaldayğan alp küç, tajaal küç ee-jaa berbey qaptap kelatqanday boluçu. Jortuuldap türülüp tolqundap kelatışçu...

Azır al epkin, al aybat, al düñgürök-sürdön daneke joq. Tek ilkigen jöö-jalañdar. Azğan-tozğon, jırtıq kiy- gen jılañaç kişiler. Bulardı jooker dep ataşqa da bolboyt.

çınında qırğından eptep aman qutulğan jookerler... Külazıq salınğan idiş ebaq qaqşığan. Jana suu boyuna kelişkende. oşol külazıq salınğan idişterin çayışıp, aş jıtı – suu jutuşqan...

www.bizdin.kg

Azır alduuraağı alsızın jölöp-tayap eptep ilkidi. Eptep alğa qaray jıldı. Qarın açıp, aldan tayığanda- rı kezeerip unçuğuşpayt. Tıñıraaqtarı maek quruşat.

«Süylöşö basalı. Babanın Uluu sözün ayta jürüñ. Er jurttun erenderi edik... Erdikti esteyli»...

Biri kep baştayt:

– Ua, ayköl Er-ake. At başına kün tüşsö, oozduğun albay suu içir. Er başına kün tüşsö, ötügün tartpay suu keçir deçü edi dep bizdin çoñ atalarıbız aytuuçu... Mına, baarıbız er edik... Başıbızğa kün tüştü. Ooz- duğun albay suu içeer atıbız ada. Ayaqta tartaar ötügübüz jırtıldı...

Qarı jookerdin kebin berki jeerde saqal jaqtadı:

– Keyibey basıñ, Bekçur. Ano-o, Qara-Señir. Iyıq Qara-Señir çökkön narday salınıp tur. Ondon narqı jol boyloy ketken keñ tüzdö babalardın taş kümbözdörü bar. Ono-o, kümbözdördün çöti körünüp qaldı. Biz olordun janınan ötöbüz... İe, çıyralıñ, erender! Babalardın tirüü arbaqtarı bizge jiger qoşsun!

Aldıñqılar birer mezgil ündöböy tek aldı jaqqa ti- kie qaraştı. Aş-tamaq tatıp, suusun jutup alğansıp...

çıyrala bastı, ar biri.

Ay-e, ıyıqtar...

İe, olor qadimkidey. Ano, körüñdör. Taş kümbözdör kebelbey zıñğıraşır!

Taş-taş da! Bulardı bir alaamat sındırbasa, tur- ğanı turğan...

Sıyınıñ! Babalardın arbağına keldik! Tıñ! Tıñ basıñ, ar-biriñ!

Taş kümbözdör – özünçö eñ uqmuş taş jookerler, uqmuştay zor-zor taş kişiler turğansıdı. Aldıda tört qızıl qır taş, kök taş. Alar biyik, zıñğırayt. Uşun-

ça biyik, uşunça oor taş bul jayğa qantip keltiril- gendigi tabışmaq. Qanday unaa kötördü. Qanday amal, bul taştardı unaağa arttı? O, joq! Mında!! taştı kötörçü unaa qayda? At, ögüz, buura al turğay pil, ke- rik bul taştı kötörö albayt. Munu bul jayğa kişn

www.bizdin.kg

küçü ğana jetkirdi. Azır azğan jookerlerge al taş kötörgön küçtü ilikteşke çama joq.

Azır ünsüz sıqtağan jookerlerdin köz jaşı tımı- zın çuburat. Tigi zıñğıray kebelbey turğan qızıl taş- tın tört betine tamğa basqan dastandardı tuyunuşqa tırışat.

Taşqa çegilgen tamğalar murunqu ömürlördü bayandayt:

«Atam – Edil, özüm Adıl. Elim meni biyik kötördü. Adıltay ajobuz dedi. Men ata qonuşun ıyıq saqtadım. Elime, jurtuma tuura boldum.

Jılqım sansız edi. Tööm jeti miñ edi. Men onço malımdı özüm üçün jumşabadım. Jookerge at ettim. Ton ettim. Külazıq ettim.

Jalğız uulum boldu. Jurt baqqan er edi. Qıyırğa tabğaç joo keldi. Uulum baatır qol başçı bizden ay- rıldı. Şumqar boldu.

Oñ jağımdağı adil abo, biy, bekterim, sol jağım- dağı alp, eren qol başçılarım eşitiñ –

Baarıñ el-jurttun amandığın tileñ. El-
jurttun amandığın saqtañ. Tabğaçtın
asılına aldanbañ.
Jumşaq jibegine qızıqpañ.
Kim tabğaçtın jumşaq jibegine qızıqsa,
Ol, joonun jibektey jumşaq sözünö eerçiydi,
Kim tabğaçtın jumşaq sözünö eerçise, ol öz elin
muñğa çögörödü,
Men uşunu ayttım.
Tilimdi alğan qan, abo, bek, alp, eren qol başçı–
Eldi baqtı. Qıyırğa joonu keltirbedi,
Tilimdi albağandarı elden ketken Erdene boldu... Ua,
menin momun jurtum –
Sen jıluu sözgö tez işenesiñ.
Aq köñülsüñ, Momunsuñ.
Qardıñ açsa, açtı debegen,
Qardıñ toyso toydu debegen –
Joo seni çansa, onu keçirgen aykölsüñ.
Oşo aköldügüñ üçün büt sen türk eline sıysıñ,

www.bizdin.kg

Sen oşondoy ayköl boluñ.
Joonun asılına qızıqpañ.
Joonun jumşaq sözünö aldanbañ...
Munu men ayttım – Adıltay Ajobuz ayttı dep eşitiñder»

Taş kümböz saqtağan uşul sözdördü eşitip, samsığan aç, arıq jookerler añgireşti. Tize bügüştü. Taş kümbözgö sıyınıştı:

Ua, ayköl baba, biz aldanbadıq. Jan ayabay ayqaştıq...

Amal joq... Aldan tayıdıq...

Ua, ıyıq baba, sen bizden ümüt üzböñ? Bizdi jalğañ?

Jookerler küñgüröp sıqtaşqanda taş kümbözdör «zıñıldağansıdı». Jer düñgürögönsüdü...

Taş kümbözdör köp. Biri – pas. Biri – biyik. Biri – kök taş. Biri – qızıl taş. Baarınan şañduusu uşul taş kümbözdördü upay artın qaray qanat jayıp taş balbandar tizilişet. Alar artta samsıp eerçip kelat- qan taş jookerlerge oqşoyt. Eç qaçan, eç zamanda sa- parı qarıbas, çarçap-çaalıqpas taş jookerler...

O, kim bileer? Jaman zaman bolso, qaarduu alaamat bolso, uşul taş jookerler da bülünöör. Tepseleer. Joğo- loor, Bular da sırı açılbas taş babalarğa aylanaar. Tuñğuyuq, küñgürt tarıhqa aylanaar. Balkim, qıyraqanı çığıp tıptıypıl boloor. Bul zamanda uşunday taş kümbözdör turğanın soñqu urpaqtar taptaqır bilbey da qalışaar?

O, kim bilet?

Tarıh tamğaları birde taq, birde küñürt. Aalam jortuulu ebegeysiz, çenemsiz – eç bütpös jortuul.

Jalañ taştan qurulğan zıñğırağan biyik üylüü – taş üylüü, uqmuş şaardın tıptıypıl jerge jitip, anın or- duna alabata, arpa önüp qalaar kezegi da bar. Dünüyö birde keñ çenem jetpes kelgen. Birde tar ayağıñ batpas... Arğan- day uqmuş alaamattar bolup kelgen. Bolo beret. Bul qıy- roo, bul özgörüü, bul önügüü jaratılıştın erkinde...

www.bizdin.kg

Kişiler al kezde erksiz. Alsız. Qunsuz...

Azır oşondoy bir qırdaaldı öz başınan keçirgen qırğız jurtu sapırıldı. Anın alp qol başçıları qırıldı. Eren jookerleri qırıldı. Eptep tirüü qal- ğandarı mintip samsıp, baba-kümbözünün aldına keliş- ti... – Ua-a, Er-ake? – dedi uşul azğan jılañaç jooker- lerdin qarısı jeerde saqal abışqa zıñğırağan köktaş kümbözdün aldına tize bügüp, çekesi jerge tiydi. Açuu jaşı çuburdu. Tığılğan çopquttun tıtındısınan eti qızañdap, arıq qabırğalardın arasınan tuylağan öpkösü sezildi. Ooba. Kişi ayabay sızdap, ayabay muñqan'ş ıyla- ğanda anın öpkösü uşintip tuylap çığat...

– Ua, Er-ake, keçiriñ bizdi? Biz jamandığıbızdan, ıntımaqsızdığıbızdan, qayratsızdığıbızdan uşunday kündü körbödük... Turmuştun taş boor narqı bar eken. Oşol taş boorduq bu jolu bizdi pas etti. Bülündürdü... Jadasa, arabızdan şumqar bolğondor kömülböy qaldı. Olordu kömüügö bizde çama joq. Açpız, arıqpız. Al- sızbız. ölö jazdap uşu jayğa ilkip jettik...

Oy-tüzdü sıdırıp jumşaq jel jorttu.

Zıñğırağan taş kümbözdördön «Zıñ-zıñ» jañırıq çıqqansıdı...

Aç, arıq, jırtıq jookerler şilekey jutquçaqtı ündöböy turuştu. Baarı «ülp» etken jelge uçup ketçüdöy – alsız...

Kök taş kümböz «zıñıldadı». Jılma betine basıl- ğan tamğalar daana:

«Atam qırğızdın Er-Kişisi edim.
öz atam usta edi. öz atım – çoğultur edi.
On jaşımda jooker boldum.
On eki jaşımda çabışqa kirdim...
On beş jaşımda elüü başı
boldum... On jeti jaşımda jekege
çıqtım... Aybaltam oor edi. ötkür edi.
Jançarım sınbas edi. Kök edi. Qılıçım
albars edi. Kök edi.
Qılıçım albars edi. özüm taybas edim.

www.bizdin.kg

Joo seni çapsa, onu keçirgen aykölsüñ.
Töö kötörgön alptan jaltanbadım, çabıştım.
Jeñdim.
Qıyırdı küzöttüm. Elimdi qırğından saqtadım... Atam qoyğon çoğultur atım– qalayıq bergen, Er-Kişi boldu.
– Ua, kişi eşitiñ!
Men seni jaqşı körgön sayın
– Er demim taşıdı»...

Azır samsığan jookerler tigil sözdü tuyunuştu. Sıqtabay qalıştı. çıyralıştı:

Ua, esil Er-ake. Onun tirüü arbağı bizge köñül aytı. çıyralıñızdar! – dedi janaqı qarı jooker.

Taş baba bizdi jalğap jatır. ün çığardı, – dedi biri.

Jalğasın?.. – ekinçisi.

Bardığı teñ Er-Kişinin taş kümbözünö baş iyişti,

Tımtırstıq. Jel jortpoy, çımın uçpay qalğansıdı...

Er-Kişinin kümbözünö jaqın tek qandaydır bir ağış taş qalqaq sıyaqtanıp turğan. Körsö al bir beti- nen qarasa ağış eken. Bir beti kögüş, bir beti qız- ğılt. Artqı jağı çaar uqmuştay taş aligi uqmuştay quudul Şapqa qoyulğan belgi eken.

Körgön jan baarıdan murda taştın uqmuştanıp qubuluşuna qızıqqanday. Basa mınça qubulğan taş tabılsa da, eñ seyrek tabılaar. Ua, kim bileer? Mın- day taş eç bolbos da, Kök teñiri oşo uqmuş Şap ake- nin arbağı üçün atayı jaratqan taş bolso kerek? İe, oşondoy ğo? Oşondoy...

Uşul qubulğan taştın kögüş betinde topozdun buqası quturğanday atırılat... Anın qarqayğan obu joq müyüzündö qandaydır bir arıq sölököt turat. Al sölököttün eki qolu topozdun eki müyüzündö. Eki ayağı asmanda. Al topozğo süzdürgön alsız kişidey emes, müyüzdö at oyunun oynoğon jooker sıyaqtanat. özü aybaalıday arıq,

www.bizdin.kg

qolu-butu opsuz uzun. Ne kişi sölökötü emes, ne tartañdağan baqa emes. Nesi bolso da keşpiri eñ külkülüü. Muñqanıp, sıqtap kelgen kişi munu körüp qatqırıp külgüdöy...

Ağa qoşumça taş betine çegilgen tamğalar külkülüü sözdü tuyundurat:

«Ua, alp!
Men – Şap şermin!
Men qarabaşıljılqıçı edim.
Teñir menden aş-tamağın
qızğandı... Körüñ – özüm arıqmın,
–
Quurçaq tümönün baştağan
alpmın! Ua, kişi uulu, sen, munu
biliñ:
Qudum – jin kesel sepse, onu külkü
orumu orup salır»...

Atırılğan topozdun opsuz uzun müyüzündö at oyunun oynoğonsup köñüldüü tarbayğan quudul Şaptın sölökötü körgöndördün köñülün açtı.

– Uay, esil Şap ake! Ua, kişi uulunun uqmuşu Şap ake! – dedi qarı jooker. – Senin tirüü arbağıñ köñülümdü açtı!

Quudul Şaptın uqmuştay külkülüü elesine kişiler emi çındap külüştü:

– Ua, esil baba! – İe, çın asıl jan eken da!

«Qudum – jin kesel sepse, onu külkü orumu orup sa- lır!»

Aq söz! Kişi uulu tuqumdaar.

Şap akenin esil elesin kördük. Quudul kebin eşit- tik. Aş-tamağın tatqanday qubat aldıq. Jürüñdör eren- der. Alküç barda jurtqa jetelik!

çıyrala tüşkön jooker alğa qaray tıñ bastı...

...Bir az aşığıp, soñqu qılımda bolğon oquyanı çırpıdıq.

Buğa deyre bolğon çoñ jortuul jönündö söz emi baştalat.

www.bizdin.kg

MAZMUNU

TüGöLBAY SIDIQBEKOV 3

BİRİNçİ BöLüM

Jaş tegin 9
Jetilüü 24
Adıltay ajo 43
Er-Kişinin jebesi ışqırıp uçtu 63
Teke mergen 77
Er Tekeş ölümü 88
Er-Kişi mataldı je Uysun jerinde 104
Jaşıl köl jeeginde 124
çaa menen Az 136
Dastandan qabar 162
Altın küymö 184
Dastandın törölüşü 208

EKİNçİ BöLüM

Qum çayqağan izdebiz 225
Asman jana ot 230
Qol uyquda jatqanda 248
Sayqal enenin jebesi 267
Baba jırımı 281
Sayqaldın ordosunda 289
üçüncü möröy 317
Edil ajo aşında 347
Küç jana arzuu 374
Uzatuu 404

üçüNçü BöLüM

Ayqaş aldında 419
Bököndü jazığında 432
Jekede 443
Ayqaş 455
Ayqaş ada bolbodu 474
Taş babalar 484
Saqtanıñ! «Tümön başı» Şap! 500
Er-Kişinin bir künü 522
Taş kümbözdör süylöyt 551

www.bizdin.kg

Adabiy-körköm basılma

VIII
tom

TüGöLBAY SIDIQBEKOV

«Kök ASABA»

çığaruuğa jooptuu: *Aqmataliev A.*
Basmağa dayardağan: *ömürov*
B. Teh. redaqtor: *Janışbekova A.*
Qorrektor: *Aalieva A.*
Qomp'yuterdik qalıpqa salğan *ömürov*
B.

www.bizdin.kg

Terüügö 04.11.15 berildi. Basuuğa 30.11.15 qol qoyuldu.
Qağazdın formatı 84h108¹/ . Kölömü 35 b.t. Nusqası 575.

«İmaq-ofset» basmasının basmaqanasında basıldı.